

ΟΔΗΓΟΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

(Τάξεις: Α', Β', Γ')

ΓΕΝΙΚΟ
ΛΥΚΕΙΟ

2015



Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο



ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης



ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

ΕΙΔΙΚΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ:

Καζάζης Ιωάννης, Καθηγητής Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Συντονιστής)

Αλεξοπούλου Χρυσούλα, Σχολική Σύμβουλος ΠΕ02

Αμπελάς Ιωάννης Παναγιώτης, Εκπαιδευτικός Δημόσιου ΠΕ02

Καραδήμας Δημήτρης, Επίκ. Καθηγητής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Κατσαγάνη Γεωργία, Σχολική Σύμβουλος ΠΕ02

Ναστούλης Κωνσταντίνος, Εκπαιδευτικός Δημοσίου ΠΕ02

Σταμουλάκης Ιωάννης, Σύμβουλος Α' ΥΠΑΙΘ

**ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ
ΕΠΟΠΤΕΙΑΣ:**

ΕΚΠΟΝΗΣΗΣ:

Στεργιούλης Εμμανουήλ, Σχολικός Σύμβουλος ΠΕ02

Βλαχογιάννη Ελένη, Εκπαιδευτικός Δημόσιου τομέα ΠΕ02

Γεωργιάδου Αγαθή, Σχολική Σύμβουλος ΠΕ02

Ζέττα Βασιλική, Εκπαιδευτικός Δημόσιου τομέα ΠΕ02

Τσιώλη Μαγδαλινή, Εκπαιδευτικός Δημόσιου τομέα ΠΕ02

Φαρακός Γεράσιμος, Εκπαιδευτικός Δημόσιου τομέα ΠΕ02

**«ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (Σχολείο 21ου αιώνα) – Νέο Πρόγραμμα Σπουδών»
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ»**

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
Σωτήριος Γκλαβάς
Πρόεδρος του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Υπεύθυνη Πράξης
Γεωργία Φέρμελη
Σύμβουλος Α' Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής



Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Το παρόν συγχρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και εθνικούς πόρους στο πλαίσιο της πράξης «**ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (Σχολείο 21ου αιώνα) – Νέο Πρόγραμμα Σπουδών**» του Επιχειρησιακού Προγράμματος «**Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση**»

2015

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Οδηγός Εκπαιδευτικού
ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

I. ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Οδηγός Εκπαιδευτικού, που συνοδεύει το Νέο Πρόγραμμα Σπουδών (Π.Σ.) για τη διδασκαλία της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας στο Λύκειο, στοχεύει να αναδείξει τη γενική φιλοσοφία και τους βασικούς άξονες του νέου Π.Σ. Περιέχει:

- Θεωρητικά κείμενα για τη διδακτική της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας που λαμβάνουν υπόψη τους τις σύγχρονες μεθόδους στη διδακτική των κλασικών γλωσσών, τις βασικές αρχές της παιδαγωγικής και τις νέες τάσεις στον χώρο της ψηφιακής τεχνολογίας (πολυγραμματισμοί, κατασκευή της γνώσης κλπ)..
- Υποστηρικτικά κείμενα μελετητών για την ερμηνευτική προσέγγιση των διδασκόμενων έργων τόσο σε μαθήματα Γενικής Παιδείας όσο και σε μαθήματα Προσανατολισμού.
- Βασική επιστημονική βιβλιογραφία για τα διδασκόμενα έργα.
- Γενικές οδηγίες για τη χρήση του μαθησιακού υλικού.
- Ενδεικτικά παραδείγματα Διδακτικών Προτάσεων με ή χωρίς τη χρήση Τ.Π.Ε.

2. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ Π.Σ. ΚΑΤΑ ΤΑΞΗ ΚΑΙ ΩΡΕΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

ΤΑΞΗ	ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ - ΜΑΘΗΜΑ	Ώρες/εβδ.
Α΄ ΤΑΞΗ	ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ	5
	• Αρχαία Ελληνική Γλώσσα : Εγχειρίδιο διδασκαλίας της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας	2
	• Αρχαία Ελληνική Γραμματεία: Ανθολόγιο Αρχαίας Ελληνικής Ιστοριογραφίας	3
Β΄ ΤΑΞΗ	ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ	2
	• Αρχαία Ελληνική Γραμματεία: Δραματική Ποίηση - Σοφοκλής, <i>Άντιγόνη</i> (πρωτότυπο) - Αί σχύλος, <i>Προμηθεύς Δεσμώτης</i> (μετάφραση, για συνανάγνωση)	2
	ΟΜΑΔΑΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ	3
	• Αρχαία Ελληνική Γλώσσα (Θεματογραφία)	2
	• Αρχαία Ελληνική Γραμματεία: - <i>Λυσίας, Ύμνος τοῦ ἄδυνατου</i>	1
Γ΄ ΤΑΞΗ	ΟΜΑΔΑΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ	10
	• Αρχαία Ελληνική Γλώσσα (Θεματογραφία)	4
	• Αρχαία Ελληνική Γραμματεία:	6
	A. Ιστορικός λόγος - Θουκυδίδης: <i>Περικλέους Ἐπιτάφιος</i> Επιλογές από τα «Σικελικά» Διάλογος <i>Αθηναίων Μηλίων</i> (μετάφραση, για συνανάγνωση]	6
	B. Φιλοσοφικός λόγος - Πλάτων:	6

	<i>Άπολογία Σωκράτους</i> <i>Μύθος και Αλληγορία στον Πλάτωνα:</i> Ο Μύθος του Πρωταγόρα (<i>Πρωταγόρας</i>) Η Αλληγορία του Σπηλαίου (<i>Πολιτεία</i>) - Αριστοτέλης: Η γνώση και η επιστήμη	
--	---	--

3. ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

Η προσέγγιση των κειμένων

«...Κείμενο-κεντρικό όμως πρέπει να γίνει ή να μείνει το μάθημα αυτό και για έναν άλλο λόγο: το πολιτιστικό περιεχόμενο δεν αρκεί να μετατρέψει τη διαδικασία της μετακένωσής του σε μάθημα *πραγματικά φιλολογικό*. Γιατί μπορεί η φιλολογία να ορίζεται ως αγάπη και μελέτη της λογοτεχνίας και της γλώσσας της, το μάθημα όμως το φιλολογικό καθαυτό, με την αυστηρότερη έννοια του όρου, σημαίνει άσκηση στη σωστή ανάγνωση, τη σωστή κατανόηση και τη σωστή (προφορική ή γραπτή) απόδοση του κατά-νοημένου κειμένου. Φιλολογικό μάθημα σημαίνει πλήρες πρόγραμμα αγωγής του λόγου.

... Ορισμένοι κύκλοι επέμεναν ανέκαθεν στη χώρα μας να στενεύουν το εννοιολογικό πλάτος του επιθέτου φιλολογικός ως το σημείο της απόλυτης σύμπτωσής του με του γλωσσικού. Η περιοριστική αυτή άποψη ξεκινούσε από το παλιό μάθημα των αρχαίων από το πρωτότυπο, που άρχιζε με το βαναυσικό έργο της γραμματικής και της συντακτικής ανατομίας λέξεων και τελείωνε σ' αυτό. Εδώ, κατά τη γνώμη μου, λανθάνει η καταστροφική παρεξήγηση που πρέπει να αποκαλυφθεί. Γιατί, αν είναι παράλογο το να περιορίζουμε τη σύνταξη του λόγου (δηλαδή των λεγομένων-νοουμένων) στα στενά όρια της σύνταξης των λέξεων, εξίσου αυθαίρετη είναι η ταύτιση του μαθήματος που αφορά στην πρώτη (τη σύνθεση λόγου) με το μάθημα, που αφορά στη δεύτερη (στη σύνταξη λέξεων) ...

Η δεύτερη διευκρίνιση αφορά στη διάκριση της "ανάγνωσης" από την "ερμηνεία", και όλες τις δυνατές εκδοχές της δεύτερης. Η ανάγνωση είναι "τεχνική", βλαστάνει κατευθείαν από τη ρίζα της τέχνης του λόγου· γι αυτό και το μόνο ουσιαστικό που δέχεται να την προσδιορίζει είναι η ακρίβεια.

Τρίτη σημείωση. Είναι ευνόητο ότι ένα μάθημα που διδάσκει το τρίπτυχο ανάγνωση-κατανόηση-γραφή αφορά καίρια το σύνολο των μαθημάτων του σχολείου. Αν επιτελεί αξιοπρεπώς αυτή την αποστολή του, τότε τόσο αυτό, όσο και η επιστήμη της φιλολογίας που το στηρίζει, μπορούν να διεκδικούν με το σπαθί τους θέση κεντρική εκεί μέσα. Άλλως, δεν μπορεί να παραχωρείται επ' άπειρον στο φιλολογικό μάθημα η μερίδα του λέοντος από το ωρολόγιο πρόγραμμα.

Σύμφωνα με τα παραπάνω: μας ενδιαφέρουν τα κείμενα των κλασικών ποιητών και στοχαστών, γιατί έχουν την τόλμη να εγείρουν μείζονες απορίες του ανθρώπου, και να τις ορίζουν και να τις συζητούν αδέσμευτα από θεοκρατικές ή ανελεύθερες αντιλήψεις και με ένα γενικότερα διδακτικό τρόπο, όπως μπορεί να αποκαλύψει η προσεκτικότερη φιλολογική ανάγνωση. Η κλασική φιλολογία είναι πρότυπος τρόπος να αναγινώσκονται "πρότυπα" κείμενα».

Καζάζης, Ι. Ν. (1994). «Αρχαία Ελληνικά: Συνείδηση και Εγρήγορση», *Φιλολόγος* 75, σς. 24-27.

Για τη μετάφραση

Το "μικροκείμενο"

«...Για την ανάγνωση ενός κειμένου, τη διάγνωση δηλαδή του νοήματος και της σύνταξής του, κρίσιμο στοιχείο είναι η μονάδα μέτρησης που επιλέγουμε. Αν ως μονάδα νοηματική εκλαμβάνεται η λέξη (πράγμα συνηθέστατο σήμερα και επικυρωμένο από τον τύπο της ισχύουσας σχολικής

μετάφρασης), τότε η αποτυχία του εγχειρήματος είναι σίγουρη. Αλλά ούτε και η πρόταση (ή έστω η συντακτική περίοδος) δεν μπορεί να ισχύσει ως μονάδα ανάγνωσης ενός κειμένου. Τούτο σημαίνει ότι ως μόνη και νόμιμη μονάδα κατανόησης ενός κειμένου είναι τα "μικροκείμενα" που το συναποτελούν: νοηματικά δηλαδή και μορφικά μικροσύνολα με αρχή, μέση και τέλος. Στο πλαίσιο του μικροκειμένου οι λέξεις δείχνουν τη σημασία τους, οι προτάσεις καθιστούν ορατή την πορεία και την εξέλιξη του νοήματος, οι κόμποι της σύνταξης λύνονται.

Στη μικροκειμενική ανάγνωση ενός κειμένου η πρόωρη και κατά λέξη μετάφραση αποδεικνύεται καταστροφική. Αντ' αυτής προτείνεται η προφορική παράφραση, ως προσπάθεια να ανασυνταχθεί σε νεοελληνικό λόγο το μικροκειμενικό νόημα· να βρεθεί και να ελεγχθεί η συνοχή και η συνέχειά του. Σε τούτο βοηθούν ιδιαίτερος οι έκτυπες λαβές ενός μικροκειμένου.

Εφόσον ένα κείμενο δεν είναι εκ γενετής ανόητο, η προφορική παράφρασή του δείχνει πού και γιατί κινδυνεύουμε να το παρανοήσουμε. Γιατί κάθε καλό κείμενο έχει συγχρόνως λαβές και εσοχές: με τις λαβές του προσφέρεται και με τις εσοχές του αντιστέκεται. Δεν μπορούμε να μπούμε στις εσοχές ενός κειμένου, προτού αναγνωρίσουμε και χρησιμοποιήσουμε τις λαβές του. Η προφορική παράφραση είναι μέθοδος που επιτρέπει να ανακαλύψουμε τη "νοηματική γεωγραφία" ενός μικροκειμένου. Μέθοδος άκρως ερεθιστική για όποιον την έχει δοκιμάσει ως δάσκαλος και εξαιρετικά δελεαστική για τον μαθητή. Τα αρχαία ελληνικά κείμενα προσφέρονται κατ' εξοχήν σε τέτοιου είδους άσκηση, φτάνει να μη βιαζόμαστε να τα εξοντώσουμε με την πρακτική της σχολικής μετάφρασης...»

Μαρωνίτης, Δ. Ν. (2009), «Από τη γραπτή στην προφορική σχολική μετάφραση» http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/translation/support_theory/page_000.html

Σύνταξη μετάφρασης από τους ίδιους τους μαθητές

«...Μπορούμε να ορίσουμε ομάδες εργασίας και να τους μοιράσουμε τμήματα του κειμένου (π.χ. § 19 και § 21-22) για να τα μεταφράσουν, φροντίζοντας να υπάρχουν τουλάχιστον δύο ομάδες για κάθε τμήμα, ώστε να προκύψουν δύο μεταφραστικές εκδοχές. Αφού τους δώσουμε ικανό χρόνο (π.χ. 15-20 λεπτά), κάθε ομάδα θα διαβάσει τη μετάφραση που ετοίμασε και θα ζητηθεί από την τάξη η αξιολόγησή της και η σύγκρισή της με τη μετάφραση του ίδιου κειμένου από την άλλη ομάδα. Ο στόχος είναι, πέραν της προφανούς άσκησης της κριτικής ικανότητας, να φανεί:

- Πώς δύο διαφορετικές μεταφράσεις μπορεί να είναι εξίσου σωστές.
- Πώς ο πιθανός παραμερισμός της τυπολογίας και του ρυθμού του πρωτοτύπου μπορεί να χαλάσει την αίσθηση που αποκομίζει ο αναγνώστης του.
- Πώς η προσοχή σε λεπτομέρειες μπορεί να καθιστά ελκυστικότερη μια απόδοση στη μεταφραστική γλώσσα.
- Πόσες εναλλακτικές λύσεις ή πόσες δυσκολίες υπάρχουν για μια σύνταξη ή μια φράση του πρωτοτύπου.

Και το μεγαλύτερο κέρδος ίσως είναι ότι ο μαθητής συνειδητοποιεί τη ρευστότητα των μεταφραστικών λύσεων και τη δημιουργικότητα της μεταφραστικής εργασίας, όταν γίνεται ως άσκηση και όχι ως ρουτίνα.

Εάν υποθέσουμε ότι οι δύο μεταφράσεις των §21-22 που παίρνουμε είναι οι ακόλουθες, μπορούμε να ζητήσουμε από κάθε ομάδα να διαβάσει συνολικά τη δική της κι έπειτα να τις συγκρίνουμε κατά περίοδο.

Μετάφραση Α

Ο Θηραμένης και οι πρέσβεις που ήταν μαζί του τα έφεραν αυτά πίσω στην Αθήνα. Την ώρα που έμπαιναν στην πόλη, συγκεντρωνόταν γύρω τους πολύς κόσμος, γιατί φοβόνταν μήπως ήρθαν άπρακτοι και γιατί δεν χωρούσε πια άλλη αναβολή εξαιτίας του πλήθους των νεκρών από τον λιμό. Την άλλη μέρα οι πρέσβεις ανακοίνωσαν με ποιους όρους οι Λακεδαιμόνιοι έκαναν ειρήνη· μιλούσε εξ' ονόματός τους ο Θηραμένης, που έλεγε ότι πρέπει να υπακούσουν στους Λακεδαιμόνιους και να γκρεμίσουν τα τείχη. Κάποιοι διαφώνησαν μαζί του, αλλά πολύ περισσότεροι τον επιδοκίμασαν κι αποφασίστηκε να δεχτούν την ειρήνη.

Μετάφραση Β

Ο Θηραμένης μαζί με τους πρέσβεις μετέφεραν τα νέα στην Αθήνα. Κατά την είσοδό τους στην πόλη τους περικύκλωνε πολύς κόσμος από φόβο μήπως γύρισαν άπρακτοι· γιατί δεν χωρούσε πια άλλη αναβολή εξαιτίας του πλήθους των σκοτωμένων από τον λιμό. Την άλλη μέρα οι πρέσβεις εξήγησαν με ποιους όρους έκαναν ειρήνη οι Λακεδαιμόνιοι· εξ ονόματος όλων μίλησε ο Θηραμένης κι έλεγε ότι πρέπει να υπακούσουν στους Λακεδαιμονίους και να γκρεμίσουν τα τείχη. Καθώς κάποιιοι διαφώνησαν μαζί του, αλλά πολύ περισσότεροι τον επιδοκίμασαν, αποφάσισαν να δεχτούν την ειρήνη.

Οι μαθητές καλούνται να κάνουν παρατηρήσεις ή και αξιολόγηση για την ορθότητα, ευστοχία και αισθητική των μεταφραστικών λύσεων. π.χ.

- Μεταξύ των φράσεων «τα έφεραν αυτά πίσω στην Αθήνα» και «μετέφεραν τα νέα στην Αθήνα» η δεύτερη ακούγεται καλύτερα στα ΝΕ, αλλά θα ήταν πιο σωστό να πούμε «μετέφεραν τις αποφάσεις στην Αθήνα», γιατί δεν ήταν αγγελιοφόροι.
- Στην πρώτη μετάφραση έχουν καταργηθεί οι δύο ημιπερίοδοι της δεύτερης περιόδου. Η δεύτερη ημιπερίοδος έχει συνδεθεί συμπλεκτικά με την πρώτη, λόγω της κοινής αιτιολογικής σύνταξης. Όμως είπαμε ότι η δεύτερη ημιπερίοδος έχει ιδιαίτερη αξία στο κείμενο, γιατί είναι από τις λίγες με αιτιολογική χροιά μέσα σε όλες τις χρονικά εισαγόμενες περιόδους, και επιπλέον είναι σαν σχόλιο του ιστορικού, που εξηγεί την ανυπομονησία των Αθηναίων. Άρα σωστό είναι να παραμείνει ανεξάρτητη ημιπερίοδος και στη μετάφραση, ώστε να προβάλλονται αυτά τα χαρακτηριστικά της.
- Η απόδοση «εξαιτίας του πλήθους των νεκρών από τον λιμό» της πρώτης μετάφρασης είναι πιο κατανοητή στα ΝΕ από τη φράση «εξαιτίας του πλήθους των σκοτωμένων από τον λιμό» της δεύτερης. Πάντως πιο σωστό θα ήταν να πούμε «εξαιτίας του μεγάλου αριθμού αυτών που αφανίστηκαν από τον λιμό».

Αυτή η εργασία δεν είναι εξαιρετικά δύσκολη ή περισπούδαστη, αλλά ερεθίζει τους μαθητές να κρατούν κριτική στάση και να κατανοούν τις δυνατότητες της μεταφραστικής γλώσσας, ενώ μας επιτρέπει να διαπιστώνουμε κατά πόσον αφομοίωσαν την ερμηνευτική προσέγγιση που προηγήθηκε, αφού εδώ η μετάφραση δεν βοηθά την ερμηνεία, αλλά γίνεται το αντίθετο: η ερμηνεία συμβάλλει στην κατά το δυνατό καλύτερη μετάφραση.

... Εξέταση και αξιολόγηση έτοιμων μεταφράσεων

Μια άλλη δυνατότητα είναι να φέρουμε προς σύγκριση δύο δόκιμες μεταφράσεις του κειμένου και να ζητήσουμε από τους μαθητές να τις συγκρίνουν, με γνώμονα όχι τόσο το κατά πόσον είναι νοηματικά ορθές (μολονότι δεν αποκλείονται και τέτοιου είδους λάθη σε μεταφράσεις) όσο το κατά πόσον ανταποκρίνονται στην ερμηνευτική οπτική με την οποία διάβασαν το κείμενο. ...»

Φυντίκογλου, Β. (2010), «Ξενοφώντος *Ελληνικά*, 2.2.16-23: Πρόταση διδασκαλίας της Ιστοριογραφίας στην Α' Λυκείου», http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/translation/support_practice/page_002.html

«...Για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της μετάφρασης, προτείνονται εναλλακτικοί τρόποι για τη νοηματική προσπέλαση του κειμένου, οι οποίοι εκτιμάται ότι θα απελευθερώσουν τους καθηγητές και τους μαθητές από το «βραχνά» της κατά λέξη μετάφρασης, πρακτική που, συνήθως, επιδιώκεται στην τάξη, μια και επικρατεί η αντίληψη ότι έτσι καλλιεργείται το γλωσσικό αίσθημα του μαθητή και ελέγχεται το επίπεδο της αρχαιογλωσσίας του¹.

Με βάση, λοιπόν, την αρχή ότι η διδασκαλία αποτελεί επικοινωνιακή πράξη, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όλοι οι παράγοντες της επικοινωνιακής περιστασης, δηλαδή οι συμμετέχοντες σ' αυτήν, καθώς και ο τόπος και ο χρόνος διεξαγωγής της. Επειδή είναι επίσης γνωστό ότι οι άνθρωποι δεν κατακτούν τη γνώση όλοι με τον ίδιο τρόπο, καλό θα ήταν να δοκιμάζονται και να

1 Βλ. π.χ. τις προτάσεις που έχουν διαμορφωθεί από το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας στο: www.komvos.edu/endoglwssiki/endoglwssiki.htm.

προσφέρονται διάφοροι τρόποι και εναλλακτικές μέθοδοι προσπέλασης του νοήματος έτσι, ώστε να εξασφαλίζεται η συμμετοχή στην εκπαιδευτική διαδικασία όλων των μαθητών.

Οι εναλλακτικοί τρόποι προσπέλασης του νοήματος που προτείνονται πέρα από την παραδοσιακή μετάφραση, που κι αυτή θα μπορούσε να δοκιμαστεί στην τάξη, είναι οι ακόλουθοι²:

α) Κατά τη μεταφραστική διαδικασία προηγείται πάντα η ανάγνωση ή καλύτερα οι αναγνώσεις του κειμένου από τον καθηγητή ή μαθητές. Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο προορισμός της σχολικής μετάφρασης είναι το να κατανοηθούν τα άγνωστα και δυσνόητα σημεία του αρχαίου κειμένου. Άρα θα αρκούσε η μετάφραση εκείνων μόνο των σημείων που δυσκολεύουν την κατανόηση του νοήματος. Αυτό θα μπορούσε να γίνει πολύ εύκολα και από τους ίδιους τους μαθητές με τη βοήθεια ενός υποσελίδιου υπομνήματος, που συνήθως υπάρχει στα διδακτικά εγχειρίδια³. Ειδικά οι μαθητές του Λυκείου έχουν ήδη διδαχθεί τρία χρόνια Αρχαία Ελληνικά και θα πρέπει να είναι σε θέση να αντιλαμβάνονται, στοιχειωδώς έστω, το νόημα κάποιων φράσεων στα αρχαία κείμενα. Άλλωστε, προς την κατεύθυνση αυτή θα βοηθούσε σημαντικά η ενασχόληση των μαθητών στο Γυμνάσιο με μεταφραστικές δοκιμές και ασκήσεις, κάτι που μάλλον δεν εφαρμόζεται συστηματικά από τους περισσότερους διδάσκοντες.

β) Ένας άλλος τρόπος είναι η ένταξη του κειμένου στα ιστορικά του συμφραζόμενα, η τοποθέτησή του στην υπόθεση και στην εξέλιξη του έργου, ο εντοπισμός του τόπου και του χρόνου διεξαγωγής των γεγονότων, η παρουσίαση των προσώπων, της δράσης και του ρόλου τους. Εξομάλυνση και μετάφραση θα γίνει μόνο σε περίπτωση που υπάρχουν δυσνόητες φράσεις.

γ) Μελέτη της δομής του κειμένου με στόχο την αποκρυπτογράφηση του νοήματος μέσα από τα στοιχεία της γλώσσας. Εξετάζονται ο τρόπος σύνδεσης των περιόδων και των προτάσεων, τα ασύνδετα σχήματα, οι χρόνοι του ρήματος και η χρήση των ρηματικών τύπων. Γενικά εξετάζονται και μελετώνται οι γλωσσικές επιλογές του συγγραφέα και ο τρόπος με τον οποίο αυτές δομούν το νόημα του κειμένου.

δ) Χωρισμός των μαθητών σε μεταφραστικές ομάδες, παρουσίαση και σύγκριση της μετάφρασής τους. Πρόκειται για μια συλλογική και δημιουργική συγχρόνως εργασία, που παρέχει την ευκαιρία στους μαθητές να αυτονομηθούν, δουλεύοντας πάνω στο κείμενο με όποιον τρόπο επιλέξουν οι ίδιοι. Στην περίπτωση αυτή η διαδικασία διόρθωσης της μετάφρασης, που μπορεί σε μια πρώτη φάση να γίνεται και από άλλους μαθητές, επιτρέπει την αξιοποίηση όλων των συστατικών στοιχείων του κειμένου.

ε) Δίνονται στους μαθητές έγκυρες μεταφράσεις του κειμένου (φιλολογικές και λογοτεχνικές) στη συνέχεια, μετά την ανάλυση και το σχολιασμό τους, επιχειρούνται συγκρίσεις όσον αφορά το γλωσσικό ρεπερτόριο και το ύφος των μεταφραστών.

στ) Διακειμενική προσέγγιση, δηλαδή παράλληλη μετάφραση κειμένων που αναφέρονται στο ίδιο γεγονός, γραμμένων από τους ίδιους ή από διαφορετικούς συγγραφείς, κειμένων – παραλλαγών πάνω στο ίδιο θέμα ή μετάφραση ενός κειμένου που χρησιμοποιείται ως παράλληλο κείμενο⁴. Οι κατάλληλες επισημάνσεις πάνω στις τυχόν διαφορές ή τις ομοιότητες που παρουσιάζουν οι μεταφράσεις βοηθούν τους μαθητές να αντιληφθούν τους μηχανισμούς γραφής και μετάφρασης.

ζ) Παρέχεται έτοιμη η μετάφραση στους μαθητές, οπότε με αφετηρία αυτή μελετάται το αρχαίο κείμενο, με εστίαση στις γλωσσικές επιλογές του μεταφραστή⁵. Πάντως, δεν πρέπει να διστάζουμε να αφήσουμε αμετάφραστο ένα κείμενο, ακόμη και όταν είναι δυσνόητο. Εναλλακτικά, μπορούμε να το παραφράσουμε ή να αποδώσουμε μόνο το νόημά του. Στην τελευταία περίπτωση η διδακτική προσέγγιση θα μπορούσε να επικεντρωθεί σε ερωτήσεις κατανόησης.

2. Παρόμοιοι τρόποι νοηματικής προσπέλασης και επεξεργασίας των κειμένων προτείνονται ήδη από το 1992-93 μέχρι και σήμερα μέσα από τις θεσμικές ρυθμίσεις και τις συναφείς οδηγίες του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, αλλά στην πράξη παραμένουν μάλλον στο περιθώριο, βλ. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (1993). *Οδηγίες για τη διδασκαλία των φιλολογικών μαθημάτων στο Γυμνάσιο*, Αθήνα, (ΟΕΔΒ).

3. Εδώ δεν γίνεται αναφορά σε βιωματικούς τρόπους προσπέλασης του νοήματος.

4. Χατζημαυρουδής, Ε. (2007). *Η διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών από το πρωτότυπο στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο*. Θεσσαλονίκη (University Studio Press), σ. 171.

5. Τσάφος, Β. (2004). *Η διδασκαλία της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας και Γλώσσας*. Αθήνα (Μεταίχιμο), σ. 42.

η) Είναι, επίσης, δυνατό να αποφευχθεί ο σκόπελος μιας άτεχνης σχολικής μετάφρασης, αν παρουσιαστεί το κείμενο με τη μορφή διαγράμματος. Στην περίπτωση αυτή καταγράφονται ο τόπος, ο χρόνος, τα πρόσωπα, ο ρόλος και η δράση τους, καθώς και τα επιχειρήματα που αναπτύσσουν.

θ) Άλλος τρόπος είναι, αφού πρώτα τοποθετηθεί το κείμενο στην εποχή του και ενταχθεί στο γραμματειακό είδος του, να επιδιωχθεί η νοηματική προσπέλασή του με βάση όλα αυτά τα στοιχεία, καθώς και την επεξεργασία των πραγματολογικών δεδομένων του.

Με όλους αυτούς τους εναλλακτικούς τρόπους προσέγγισης του νοήματος η μετάφραση από μια επίπονη, απαιτητική και χρονοβόρα εργασία μέσα στην τάξη θα μετατραπεί σε μια ευχάριστη ενασχόληση που θα αφήσει περιθώρια στους εμπλεκόμενους στην εκπαιδευτική διαδικασία να «αναπνεύσουν» και να επιδιώξουν με μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα την επίτευξη των διδακτικών σκοπών και στόχων⁶.

Σιπητάνου, Α., – Μαυροσκούφης, Δ. κ.ά. (2008), *Εκπόνηση Ολοκληρωμένης Μελέτης: Διδακτική Αρχαίων Ελληνικών – Ιστορίας*, στη σειρά: *Παροχή Εξειδικευμένων Υπηρεσιών για την Εκπόνηση Μελετών*: Μελέτη 10/ΟΕΠΕΚ, Θεσσαλονίκη, σσ. 12-14.

Η προσπέλαση του αρχαίου κειμένου

«Η γλωσσική και λογική επεξεργασία ενός ποιητικού αποσπάσματος καλό είναι να αρχίζει με κάποια προεργασία. Προτείνεται η εξής, δοκιμασμένη σε πανεπιστημιακό επίπεδο, τεχνική, την οποία θα αποκαλέσουμε απλώς "φιλολογική ανάγνωση". Περιλαμβάνει:

(1) *Κατά κώλα μεταγραφή του κειμένου (ποιητικού ή πεζού)*

Αντιγράφεται ή μεταγράφεται το απόσπασμα κατά προτάσεις και κώλα.

Η γραφή αυτή κρίνεται απαραίτητη, για να μπορεί να διακρίνει κανείς έκτυπα τα μεγαλύτερα και μικρότερα μερίδια του νοήματος. Επιπλέον, για να αναδεικνύονται οι εμφάσεις τόσο μεταξύ των μονάδων σύνταξης που συναπαρτίζουν μια συντακτική περίοδο, όσο και στο εσωτερικό εκάστης εξ αυτών.

(2) *Γλωσσική Επεξεργασία του κειμένου*

Ακολουθεί η πλήρης γλωσσική επεξεργασία του αποσπάσματος, λεξιλογική, γραμματικο-συντακτική, που πρέπει να γίνεται πάνω στο μεταγραμμένο αυτό κείμενο. Χρήση λεξικού, γραμματικής, συντακτικού και των σχολικών υποδείξεων.

- Τώρα αρχίζουν να φαίνονται όλα (: τα συναπτόμενα και τα διακρινόμενα· οι αρμοί, οι αρμονίες και οι συμμετρίες —η ποιητική τέχνη), και έτσι ασκείται ο μαθητής να αναγνωρίζει πώς συντάσσονται τα λεγόμενα και τα νοούμενα, σύμφωνα με τη βούληση του ποιητή του ίδιου, με τη μικρότερη δυνατή δική μας παρέμβαση. Γιατί στις συντακτικές επιλογές του ποιητή διαφαίνεται η συνθετική του βούληση: στο μέτρο που, στην αρχαιοελληνική "περίοδο", τα κύρια νοήματα εκφράζονται ως κύριες προτάσεις, τα δευτερεύοντα, ως δευτερεύουσες προτάσεις, τα τριετεύοντα, ως μετοχικές (επιρρηματικές) φράσεις (οι άλλες λεπτομέρειες γίνονται εμπρόθετοι και άλλοι προσδιορισμοί) κ.ο.κ., οι συντακτικές επιλογές αυτόματα συνιστούν και συνθετικές επιλογές. "Εκφραση" και "νόημα" δεν είναι παρά δύο όψεις του αυτού νοήματος.

(3) *Η φιλολογική ανάγνωση δεν είναι παρά σύνθεση των στοιχείων του παραδοσιακού Trivium: της Γραμματικής, της Λογικής, και της Ρητορικής.*

Το πέρασμα από τη "γραμματική" στη "λογική" σύνταξη διδάσκει το παιδί ότι η ανάγνωση της ποίησης δεν είναι μια υπόθεση τόσο υποκειμενική όσο πιστεύουν οι πολλοί. Αρκεί, μένοντας στα καθαρώς ενδοκειμενικά δεδομένα, και αποκλείοντας οποιαδήποτε δική μας συμπλήρωση των κενών τους, να μάθουμε να ακούμε τη φωνή του ποιητή. Και η φωνή αυτή, ως λόγος, είναι γλώσσα και λογική συνάμα.

[...]

⁶ Ας σημειωθεί ότι οι εναλλακτικοί αυτοί τρόποι προσπέλασης του νοήματος ενός αρχαίου κειμένου έχουν δοκιμαστεί στην πράξη με επιτυχία και δεν είναι περισσότερο χρονοβόροι σε σύγκριση με τον παραδοσιακό τρόπο προσπέλασης του νοήματος, που γίνεται με βάση τη μετάφραση. Απαιτείται, ωστόσο, στην αρχή τουλάχιστον, να διαθέσει ο διδάσκων λίγο περισσότερο χρόνο, για να οργανώσει και να προετοιμάσει το μάθημα με την προτεινόμενη μέθοδο.

Η φιλολογική ανάγνωση αποτελεί μια σχετικώς απλή τεχνική, που, με τη σωστή άσκηση, μπορεί να κατακτηθεί από όλους —εφόσον δεχτούμε ότι οι αρχαίοι δεν έγραφαν για κάποιον προνομιακό αλλά για τον μέσο αναγνώστη. Όλοι πρέπει να μπορούν να διαβάσουν *quid roeta ait, ut roeta ait*.

Η ανάγνωση αυτή αποτελεί προαπαιτούμενο της φιλολογικής ερμηνείας —της διαδικασίας δηλαδή εκείνης, κατά την οποία ο επαγγελματίας φιλόλογος επικαλείται και στοιχεία της αρχαιότητας εξωκειμενικά: ιστορικά, θρησκευολογικά, αρχαιολογικά, κ.λ.π), για να συμπληρώσει τα κενά που αφήνει η φιλολογική ανάγνωση. Η ερμηνεία, ως σύνθεση τόσων στοιχείων, δεν είναι δυνατή χωρίς προσφυγή στην επιστημονική βιβλιογραφία και σπανίως είναι εντελώς αναπόφευκτη για τη φιλολογική δουλειά του σχολείου.»

Καζάζης, Ι. Ν., «Η Φιλολογική Ανάγνωση ως προεργασία για την επεξεργασία των κειμένων» <http://www.komvos.edu.gr/arxaia/lyrikh/companion/companion.htm>

Αρχαία Ελληνικά και Τ.Π.Ε

« [...] Τα αρχαία ελληνικά, όπως και όλα τα άλλα γνωστικά αντικείμενα, μπορούν να έχουν θέση σε ένα σύγχρονο πρόγραμμα σπουδών, αν γίνει η μετάθεση του κέντρου βάρους της διδασκαλίας από την παροχή γνώσεων στην ενεργό-κριτική μάθηση, από την παθητική απομνημόνευση στην ανάπτυξη ικανοτήτων για γόνιμη διαχείριση της γνώσης. Η εφαρμογή ενός αντίστοιχου μοντέλου γραμματισμού στο μάθημα των ΑΕ συνεπάγεται την ενθάρρυνση ποικίλων παραμέτρων: τη δημιουργική σύνδεση αρχαίου και σύγχρονου κόσμου· την εξέταση κοινών σημείων της ΑΕ με τη ΝΕ γλώσσα· τη σύγκριση με τη σύγχρονη ζωή· τη μελέτη της ανθρώπινης εμπειρίας· την πολύπλευρη ευαισθητοποίηση του μαθητή ως προς το γνωστικό αντικείμενο.

Σε αυτή την περίπτωση η χρήση των Τ.Π.Ε. μπορεί να είναι πολλαπλώς ωφέλιμη, αν αξιοποιηθούν όχι ως άλλο ένα εργαλείο (με τη λογική του βιβλίου) αλλά ως ένα περιβάλλον εργασίας, που συμβάλλει σε μια νέα λογική διδακτικής και παιδαγωγικής προσέγγισης του μαθήματος, καθώς διευκολύνει:

- την ανάπτυξη δεξιοτήτων για την αναζήτηση πληροφοριών·
- την κριτική επεξεργασία και συνθετική παρουσίαση των δεδομένων που συλλέγονται·
- τη χρήση πολυτροπικών κειμένων και ποικίλων σημειωτικών πόρων·
- την πραγμάτευση ενός θέματος από διαφορετικές οπτικές γωνίες·
- τον πειραματισμό κατά το γράψιμο και την παραστατικότητα στην παρουσίαση·
- τη συνεργατική μάθηση και την ανάπτυξη πρωτοβουλιών εντός της ομάδας.

Με αυτούς τους όρους, το μάθημα των αρχαίων ελληνικών μπορεί να επιτρέψει: τη συστηματική ανασκαφή και ανασυγκρότηση του παρελθόντος· τον παραλληλισμό του παρελθόντος με το παρόν· και την προετοιμασία των μαθητών για την, ιστορικά προσδιορισμένη, ένταξή τους στο μέλλον. Οι μαθητές δε θα γνωρίσουν απλώς τα δημιουργήματα ενός πολιτισμού που συνέβαλε στη θεμελίωση του σύγχρονου πολιτισμού και στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας του· θα διδαχθούν συγκεκριμένους τρόπους διερευνητικής προσέγγισης και κριτικής διαχείρισης της γνώσης, προκειμένου να μπορούν αντίστοιχα να τους χρησιμοποιήσουν αποδοτικά στη ζωή τους.

Διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών και Τ.Π.Ε.: Πού και πώς;

Δε χρειάζεται να εφεύρουμε νέες μεθόδους προσέγγισης της αρχαιότητας μέσω των Τ.Π.Ε., αλλά να επιλέξουμε αυτές που μπορούν να συνδυαστούν με νέες στρατηγικές διδακτικής εφαρμογής τους και να αξιοποιηθούν σε μια σύγχρονη εκπαιδευτική πρακτική, που στοχεύει στην ενίσχυση της ενεργού - κριτικής μάθησης, τη διεύρυνση της γλωσσικής κατάρτισης και την καλλιέργεια μεταγνωστικών δεξιοτήτων.»

Γιάννου, Τρ. (2014), «Οι Τ.Π.Ε. στο μάθημα των αρχαίων ελληνικών», στο Ε.Π. Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση, Ε.Σ.Π.Α. (2007 – 2013), *ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ Τ.Π.Ε. ΣΤΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΑΞΗ. Επιμορφωτικό υλικό για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών για την Αξιοποίηση και Εφαρμογή των Τ.Π.Ε. στη*

Διδακτική Πράξη, ΙΤΥΕ Διόφαντος - Διεύθυνση Επιμόρφωσης και Πιστοποίησης, Τεύχος 3 (Κλάδος ΠΕ02) γ' έκδοση αναθεωρημένη, Πάτρα, 121.

«Με βάση τις θεωρίες μάθησης και τα μοντέλα του διδακτικού σχεδιασμού ένα σενάριο διδασκαλίας απαντά με τα περιεχόμενα δομικά του στοιχεία στα επόμενα στοιχειώδη ερωτήματα.

1. Ποιες μαθησιακές ανάγκες καλύπτει το προτεινόμενο σενάριο; ειδικότερα, ποιο διδακτικό πρόβλημα αντιμετωπίζει, ώστε να δικαιολογείται η σχετική διδακτική παρέμβαση και να εξασφαλίζεται το κίνητρο εμπλοκής των αποδεκτών του;
2. Ποιοι ακριβώς είναι οι αποδέκτες του διδακτικού σεναρίου, και ειδικότερα ποιες ακριβώς είναι οι μαθησιακές τους ανάγκες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους;
3. Τι ακριβώς επιδιώκεται να μάθουν οι αποδέκτες του διδακτικού σεναρίου; ποιες γνώσεις και δεξιότητες χρειάζεται να αποκτήσουν και ποιες στάσεις τους πρόκειται να αναδυθούν μέσα από την προτεινόμενη διδακτική παρέμβαση;
4. Μέσα από ποια εκπαιδευτική προσέγγιση, με ποιον ακριβώς τρόπο και με ποια μέσα και πόρους θα υλοποιηθούν οι προσδοκώμενοι διδακτικοί στόχοι ή τα αναμενόμενα μαθησιακά αποτελέσματα;
5. Πώς θα αποτιμηθεί η επίτευξη των διδακτικών στόχων και των μαθησιακών αποτελεσμάτων; Οι απαντήσεις στα προηγούμενα ερωτήματα δίνονται με την επόμενη περιγραφή του σεναρίου διδασκαλίας, η οποία αποτελείται από τρία επιμέρους βήματα:

1. την αποτύπωση του σεναρίου διδασκαλίας σε αφηγηματική μορφή·
2. τη διαγραμματική αναπαράσταση και την ανάλυση της ροής των δραστηριοτήτων που περιλαμβάνονται στο σενάριο διδασκαλίας·
3. την αποτύπωση των στοιχείων στα οποία αναλύεται κάθε εκπαιδευτική δραστηριότητα, ώστε να γίνει κατανοητή η συνολική εικόνα του διδακτικού σεναρίου και να προβληθούν όχι μόνο τα συστατικά στοιχεία του αλλά και οι οριζόντιες, μεταξύ τους σχέσεις.

Βασικός στόχος της περιγραφής του σεναρίου διδασκαλίας σε αφηγηματική μορφή είναι να εκφραστεί και να αποτυπωθεί με απλό και κατανοητό τρόπο το υπό εξέταση διδακτικό πρόβλημα και να επιλεγεί η κατάλληλη εκπαιδευτική προσέγγιση που διευθετεί τα ζητήματα που τίθενται από το διδακτικό πρόβλημα. Στη συνέχεια περιγράφονται: τα αναμενόμενα μαθησιακά αποτελέσματα, οι ρόλοι που μετέχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία, οι δραστηριότητες και οι αλληλεπιδράσεις που συμβαίνουν κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας, τα εκπαιδευτικά μέσα που υποστηρίζουν τις δραστηριότητες και την αξιολόγηση.

Πόλκας, Α. & Τουλούμης, Κ. (2012), *Μεθοδολογία και διαδικασίες ανάπτυξης εκπαιδευτικών σεναρίων στα Γλωσσικά μαθήματα. Μελέτη για τον σχεδιασμό, την ανάπτυξη και την εφαρμογή σεναρίων δραστηριοτήτων για τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και γραμματείας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση* (Κ.Ε.Γ.), Θεσσαλονίκη, σελ. 36-37.

«Τα κλασικά θέματα παρέμειναν για μεγάλο χρονικό διάστημα απομονωμένα στο πολιτισμικό μας πανόραμα, καθώς τα Λατινικά και τα Ελληνικά περιορίζονταν από τις παραδοσιακές μεθόδους μετάδοσης γνώσης. Παρόλα αυτά, τα τελευταία χρόνια το μαθησιακό υλικό των κλασικών προσαρμόζεται συνεχώς στις πραγματικές σημερινές απαιτήσεις και τα εκπαιδευτικά συστήματα μετατοπίζονται προς αυτή την κατεύθυνση όσον αφορά τον τρόπο διδασκαλίας τους.

Όπως προκύπτει από διάφορα επίσημα ντοκουμέντα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όλοι φαίνεται να συμφωνούν πως οι Τ.Π.Ε. μπορούν να βοηθήσουν στην προώθηση νέων μεθοδολογιών στη διδασκαλία και μάθηση όλων των γνωστικών αντικειμένων σε όλη την έκταση των εκπαιδευτικών συστημάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Συγκεκριμένα, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο υιοθέτησαν ένα πρόγραμμα διάρκειας τριών χρόνων (2004-2006) για την αποτελεσματική ενσωμάτωση των Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνίας (Τ.Π.Ε.) στα Ευρωπαϊκά προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης. Το πρόγραμμα, που ονομάζεται «Μάθηση Από Απόσταση», κάνει ρητή αναφορά στην «αποτελεσματική ενσωμάτωση των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνίας και στη σπουδαιότητα της βελτιωμένης και αποτελεσματικής χρήσης των Τ.Π.Ε. για την Ευρωπαϊκή κοινωνία της γνώσης».

Η χρήση των Τ.Π.Ε. δεν πρέπει να περιοριστεί μόνο στα μαθηματικά ή σε θετικά επιστημονικά πεδία, ούτε μόνο στις σύγχρονες γλώσσες. Οι Κλασικές Σπουδές (Λατινικά, Ελληνικά και Κλασικός Πολιτισμός) θα πρέπει οπωσδήποτε να αξιοποιήσουν ενεργά τις νέες τεχνολογίες έτσι ώστε αφ' ενός μεν να προωθήσουν την αποτελεσματική μάθηση και αφ' ετέρου να διασφαλίσουν το μέλλον αυτών των σπουδών στην Ευρώπη. Θεωρούμε ότι αυτό είναι ένα ζήτημα ύψιστης σημασίας.

Τρεις βασικοί τρόποι εκπαιδευτικής χρήσης των Τ.Π.Ε. θα μπορούσαν να εφαρμοστούν εδώ:

- Η μάθηση που βασίζεται σε υπολογιστή (C.B.T., Computer Based Training) επιτρέπει στον μαθητή/χρήστη να μελετήσει και να μάθει με μαθησιακή αυτονομία, χρησιμοποιώντας τον υπολογιστή.
- Το εκπαιδευτικό λογισμικό, το οποίο επιτρέπει στον χρήστη (μαθητή ή δάσκαλο) να δημιουργήσει το δικό του/της πρωτότυπο προϊόν ή να χρησιμοποιήσει υλικό που δημιουργήθηκε προγενέστερα από άλλους.
- Η ηλεκτρονική μάθηση από απόσταση (e-Learning) αναφέρεται σε μια νέα γενιά μεθόδων εκπαίδευσης από απόσταση, για διαδραστική και συνεργατική μάθηση.

Ως πρακτικές μέθοδοι χρήσης των Τ.Π.Ε. στις Κλασικές Σπουδές, παραθέτουμε τις ακόλουθες:

- αρχειοθέτηση και διανομή αρχαίων κειμένων (τραγωδίες, κωμωδίες, ποιήματα)
- ανάλυση κλασικών κειμένων
- χρήση προγραμμάτων ανάλυσης του μέτρου λατινικών ή αρχαίων ελληνικών στίχων
- μεταφράσεις Λατινικών ή Ελληνικών κειμένων
- χρήση Λατινικών ή Ελληνικών λεξικών ή καταλόγων λεξιλογίου
- χρήση προγραμμάτων ή γραμματοσειρών για γραφή στις κλασικές γλώσσες
- δημιουργία μαθησιακού υλικού (παραδείγματα: υπερκείμενο, παρουσιάσεις, δοκιμασίες)
- έρευνα για υλικό μέσω του Διαδικτύου (π.χ. λογοτεχνία, τέχνη, πολιτισμός, μορφολογία)
- επεξεργασία, άντληση ή αρχειοθέτηση εικόνων
- χρήση λογισμικού χαρτογράφησης μυαλού (mind mapping) ώστε να υποβοηθηθεί η ανάπτυξη σειράς συλλογισμών.»

ΕΡΓΟ CIRCE: *Επιμορφωτικό Πρόγραμμα Κλασικών Σπουδών με Νέες Τεχνολογίες για την Ευρώπη*, <http://www.circe.be/content/view/16/251/lang.gr/>

Συμφραστικός πίνακας λέξεων

«... Προσφέρει στο εκπαιδευτικό όχι μόνο μια πλούσια δεξαμενή από την οποία μπορεί να αντλεί παραδείγματα για τη διδασκαλία, αλλά και πρόσφορο έδαφος για την ανάθεση εργασιών στους μαθητές, που θα τους μάθουν να ερευνούν μόνοι τους. Στη συνέχεια παρουσιάζονται μερικοί ενδεικτικοί τρόποι με τους οποίους θα μπορούσε να αξιοποιηθεί ο Συμφραστικός Πίνακας προς την κατεύθυνση της αυτενέργειας των μαθητών.

1. Σύνταξη

Ο Συμφραστικός Πίνακας δίνει τη δυνατότητα στον εκπαιδευτικό να καθοδηγήσει τον μαθητή, ώστε να διαπιστώσει μόνος του, επαγωγικά, την ύπαρξη κάποιων συντακτικών δομών. ...

2. Σημασιολογία

Ο Συμφραστικός Πίνακας δίνει τη δυνατότητα στον εκπαιδευτικό να προβληματίσει τους μαθητές για τη διαφορετική σημασία της ίδιας λέξης ανάλογα με τη σύνταξή της ή με τα γενικότερα συμφραζόμενά της, π.χ.

- Διαφοροποίηση της σημασίας ρημάτων ανάλογα με τη σύνταξή τους, ...
- Το ίδιο μπορεί να γίνει και στην περίπτωση των ρημάτων που συντάσσονται με κατηγορηματική μετοχή και απαρέμφατο, ...
- Διαφοροποίηση της σημασίας του ρήματος ανάλογα με τη φωνή, ...
- Διαφοροποίηση μιας λέξης ανάλογα με τα ευρύτερα συμφραζόμενά της, ...

3. Ετυμολογική συγγένεια και παραγωγή λέξεων

- Ο Συμφραστικός Πίνακας δίνει τη δυνατότητα στο μαθητή να διερευνήσει την ετυμολογική συγγένεια λέξεων της αρχαίας ελληνικής. ...

4. Ερμηνεία

Και σε επίπεδο ερμηνείας ο Συμφραστικός Πίνακας είναι εξαιρετικά χρήσιμος, γιατί επιτρέπει τη διερεύνηση μοτίβων ή θεμάτων σε έναν ή περισσότερους συγγραφείς. Για παράδειγμα, κατά τη διδασκαλία του «Επιτάφιου» του Θουκυδίδη, θα μπορούσε να ζητηθεί από τους μαθητές να εντοπίσουν, μέσα από τον Συμφραστικό Πίνακα, στο έργο του Θουκυδίδη χωρία στα οποία αναφέρεται στον Περικλή και να προσπαθήσουν να διακρίνουν την άποψη του ιστορικού για την πολιτική του. Το ίδιο θα μπορούσε να γίνει και για άλλα πρόσωπα, όπως ο Θεμιστοκλής, ο Αλκιβιάδης ή ο Νικίας. Επιπλέον, η αναζήτηση αυτή θα μπορούσε να επεκταθεί και σε άλλους συγγραφείς, π.χ. στον τρόπο που ο Πλάτωνας αντιμετωπίζει τον Περικλή ή στο πώς χρησιμοποιούν οι ρήτορες του 4ου αι. τον Περικλή ως παράδειγμα, όπως και άλλους πολιτικούς του 5ου αι. ... Τσέλικας, Σ., «Διδακτική αξιοποίηση των Αρχαιοελληνικών σωμάτων κειμένων», http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/workshop/dokimes/somata.html

Ψηφιακός Γραμματισμός και Ανοικειωτική Διδακτική Μέθοδος

Είναι ευτυχής συγκυρία ότι και στα υπό εκπόνηση Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών για τα Αρχαία στο Λύκειο, αρχίζει να ανακινείται η ανάγκη να τεθούν στο επίκεντρο του μαθήματος βασικές έννοιες που έπλασε η ελληνική αρχαιότητα, ως θεμέλιο για τη μόρφωση των νέων. Γιατί δεν τονίζεται όσο πρέπει στο γλωσσικό μάθημα ότι οι λέξεις μιας γλώσσας δεν είναι «λέξεις», αλλά «έννοιες»..

Ο νέος άνθρωπος, χωρίς να χάνεται στις στροφές και στα ήσσονα, κατευθύνεται προς την κατάκτηση του καιρίου, ... μαθαίνει να επιζητεί τη σαφέστερη δυνατή πρόσληψη μιας ιδέας — και στον συνδυασμό της με άλλες, για να αποκτήσει την ικανότητα, με έννοιες και με λογικές προτάσεις, να συνθέτει έγκυρους συλλογισμούς και ακόμη πιο σύνθετους συνδυασμούς των. Προπάντων ασκείται τις έννοιες και τη συνδυαστική τους τέχνη να τις διαμορφώνει ο ίδιος. Μαθαίνει πώς να εντοπίζει και να εξορύσσει από τις έντυπες και τις ψηφιακές πηγές το πολύτιμο μέταλλο της γνώσης, να το επεξεργάζονται κριτικά και να συνθέτει εργασίες, μικρές, μεσαίες και μεγάλες, 'τύπου project'. Την πορεία φυσικά τη δείχνει ο ίδιος ο καθηγητής, μέσα από τα ευρηματικά σενάρια που εκπονεί και εκείνος —ατομικά σε συνεργατικά. (Τέτοια σενάρια πολυμεσικά (με δημιουργική δηλαδή ενσωμάτωση των Νέων Τεχνολογιών) καμωμένα από εκπαιδευτικούς που συμμετέχουν στο σχετικό Ε.Σ.Π.Α. του Κ.Ε.Γ. έχουν αρχίσει να αναρτώνται από φέτος προσδευτικά στο Ψηφιακό Σχολείο και στην Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα (www.greek-language.gr). Και εδώ η συμβολή του Κ.Ε.Γ. είναι καιρία.)

Στην πορεία αυτή ο δάσκαλος θα κερδίσει το ενδιαφέρον του νέου προπάντων με μια μέθοδο που θα την ονομάζαμε ανοικειωτική, για να την διακρίνουμε από την άλλη προσέγγιση, την οικειωτική, η οποία επιμένει για τις λέξεις της αρχαίας στις κοινές με τη σημερινή νεοελληνική σημασίες —αφήνοντας έτσι τελικά τον μαθητή να επαναπαυτεί ότι «Αρχαία όλοι μας ξέρουμε ...ως φυσικοί ομιλητές της ίδιας γλώσσας. Σύμφωνα όμως με την ανοικειωτική πρακτική, με κατάλληλες ερωτήσεις και υποδείξεις, ο δάσκαλος δείχνει στη φαινομενικά μόνον οικεία λέξη άλλες πλευρές της «άγνωστες», «ανοικείες». Βοηθώντας τα παιδιά και τους εαυτούς μας να αντικρίσουμε το οικείο ως ανοικείο και να περιεργαζόμαστε τα περιεχόμενά του, στρώνουμε τον δρόμο για την αληθινή παιδεία —την όρεξη του ειδένα. Αυτή, λοιπόν, η λέξη πρέπει στη συνέχεια να κατακτηθεί με προσφυγή στο λεξικό. (Τέσσερα ψηφιακά λεξικά βρίσκονται στην Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα, όπου σε λίγο θα αναρτηθεί και μια ανανεωμένη και διορθωμένη νεοελληνική μετάφραση του μεσαίου Liddell & Scott —ένα φιλολογικό αίτημα δεκαετιών.) Ανίχνευση της ιστορίας των λέξεων μέσα στον χρόνο σημαίνει χάραξη των δρόμων του πολιτισμού. Οι δρόμοι των λέξεων είναι δρόμοι πολιτισμού.

Αυτό είναι ακριβώς που επιζητεί το σχολείο: να μυήσει τα παιδιά στη συλλογική συνείδηση ενός παρελθόντος και ενός παρόντος — και να τα μετατρέψει από φυσικά όντα σε ιστορικά. Και οικονομικότερος τρόπος γι' αυτό δεν υπάρχει από την «ονομάτων επίσκεψη», δηλ. των νομισμάτων του κοινού θησαυρού που είναι οι λέξεις-έννοιες. Την αποκωδικοποίηση αυτή το σχολείο την

εμπιστεύτηκε στους φιλόλογους. Και δική τους δουλειά είναι να αποκαλύψουν πίσω και από τις απλούστερες έννοιες και σήμερα λέξεις τι πλούτος της συλλογικής εθνικής ζωής έχει θησαυριστεί. Και τούτο, με τόση ξένη βιβλιογραφία (σε πολύ μεγάλο μέρος μεταφρασμένη και στα ελληνικά) δεν είναι πια τόσο δύσκολο.

Κι όμως, ανάμεσα στα είδη ασκήσεων που φιλοξενούνται στα σχολικά βιβλία των αρχαίων, ολοένα και περισσότερη έμφαση δίνεται τα τελευταία χρόνια στις λεγόμενες 'οικογένειες λέξεων'. Οι ασκήσεις όμως αυτές εξαντλούνται εκεί σε παράθεση ενός καταλόγου 'συγγενικών' λέξεων με κοινή ρίζα, με άτακτο συμφωρμό Αρχαίας, δημοτικής, καθαρεύουσας κ.λπ. -- χωρίς δηλαδή ούτε διακρίσεις της γλωσσικής στρωματογραφίας ούτε κάποιον, έστω δειγματικό, σχολιασμό ή την υπόδειξη της πορείας μιας λέξης μέσα στον χρόνο ή στον χώρο --ελληνικό και ευρωπαϊκό. Αυτό ελπίζουμε να αλλάξει στα νέα Προγράμματα Σπουδών και στους κανόνες που θα εισαγάγουν στα νέα διδακτικά βιβλία.

Καζάζης, Ι. Ν. (2014), «"Χρόνος" και "ανθρώπινη κατάσταση" στον Πίνδαρο», στο 41^ο Συνέδριο της ΠΕΦ *Η Αρχαία Λυρική Ποίηση και η Διαχρονική της Επίδραση* Αθήνα 20 Νοε 2014 (απόσπασμα)

4. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Γιάννου, Τρ. (2014), «Οι Τ.Π.Ε. στο μάθημα των αρχαίων ελληνικών», στο Ε.Π. Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση, Ε.Σ.Π.Α. (2007 – 2013), *ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ Τ.Π.Ε. ΣΤΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΑΞΗ. Επιμορφωτικό υλικό για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών για την Αξιοποίηση και Εφαρμογή των Τ.Π.Ε. στη Διδακτική Πράξη, ΙΤΥΕ Διόφαντος - Διεύθυνση Επιμόρφωσης και Πιστοποίησης*, Τεύχος 3 (Κλάδος ΠΕ02) γ' έκδοση αναθεωρημένη, Πάτρα, 121.
2. ΕΡΓΟ CIRCE, *Επιμορφωτικό Πρόγραμμα Κλασικών Σπουδών με Νέες Τεχνολογίες για την Ευρώπη* (http://www.circe.be/content/view/16/251/lang_gr/)
3. Καζάζης, Ι. Ν. (1994), «Αρχαία Ελληνικά: Συναίνεση και Εγρήγορη», *Φιλολόγος* 75, σσ. 24-27.
4. Καζάζης, Ι. Ν. «Η Φιλολογική Ανάγνωση ως προεργασία για την επεξεργασία των κειμένων», (<http://www.komvos.edu.gr/arxaia/lyrikh/companion/companion.htm>)
5. Καζάζης, Ι. Ν. (2014), «"Χρόνος" και "ανθρώπινη κατάσταση" στον Πίνδαρο», στο 41^ο Συνέδριο της ΠΕΦ *Η Αρχαία Λυρική Ποίηση και η Διαχρονική της Επίδραση*, Αθήνα, 20 Νοε 2014 (απόσπασμα)
6. Μαρωνίτης, Δ. Ν. (2009), «Από τη γραπτή στην προφορική σχολική μετάφραση», http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/translation/support_theory/page_000.html
7. Μαρωνίτης, Δ. Ν. (2009), «Τυπολογία και παθολογία της ενδογλωσσικής μετάφρασης», http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/translation/support/types.html
8. Πόλκας, Λ. (2009), «Απορίες και προτάσεις για την εξέταση της μετάφρασης και το "αδίδακτο κείμενο" στο Λύκειο», http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/translation/upport_theory/page_002.html
9. Πόλκας, Λ. & Τουλούμης, Κ., *Μεθοδολογία και διαδικασίες ανάπτυξης εκπαιδευτικών σεναρίων στα Γλωσσικά μαθήματα. Μελέτη για τον σχεδιασμό, την ανάπτυξη και την εφαρμογή σεναρίων δραστηριοτήτων για τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και γραμματείας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, (Κ.Ε.Γ.) Θεσσαλονίκη, 2012, σσ. 36-37.
10. Σιπητάνου, Α., Μαυροσκούφης, Δ. κ.ά. (2008), *Εκπόνηση Ολοκληρωμένης Μελέτης: Διδακτική Αρχαίων Ελληνικών – Ιστορίας*, στη σειρά: *Παροχή Εξειδικευμένων Υπηρεσιών για την Εκπόνηση Μελετών*: Μελέτη 10/ΟΕΠΕΚ, Θεσσαλονίκη, σσ. 12-14.
11. Τσέλικας, Σ., «Διδακτική αξιοποίηση των Αρχαιοελληνικών σωμάτων κειμένων» (http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/workshop/dokimes/somata.html)
12. Φυντίκογλου, Β. (2010), «Ξενοφώντος Ελληνικά, 2.2.16-23: Πρόταση διδασκαλίας της Ιστοριογραφίας στην Α' Λυκείου», προσβάσιμο στην *Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα*,

http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/translation/support_practice/page_002.html

II. ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1. ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΜΕΛΕΤΗΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΔΙΔΑΣΚΟΜΕΝΩΝ ΕΡΓΩΝ

Α΄ ΤΑΞΗ (ΓΕΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ)

I. ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Ο Ξενοφών και η παρακμή της πόλης-κράτους

Ο Ξενοφών, φιλολάκων από πολιτικές και κοινωνικές πεποιθήσεις, είναι ο τέλειος τύπος του Έλληνα που έχει κόψει κάθε δεσμό με την πατρίδα του. Αρχίζει να γίνεται γνωστός ως αρχηγός άλλων ομοίων του, που ο θάνατος ενός διεκδικητή θρόνου τούς έκαμε να περιπλανηθούν στην καρδιά της Ασίας. Όταν επιστρέφει στην Ευρώπη, δεν νιώθει κανέναν ενδιασμό, Αθηναίος αυτός, να πολεμήσει κατά της Αθήνας στο πλάι του φίλου του Αγησίλαου. Κουρασμένος, αποσύρεται σε ένα ωραίο κτήμα στον Σκιλλούντα της Ηλείας για να ζήσει με αυτά που του απέφερε η πολεμική λεία του, ήσυχα, ένδοξα, σαν πυργοδοεσπότης φιλόθηρος και θεοσεβούμενος. Τέλος, όταν ο πόλεμος τον διώχνει από εκεί, απορρίπτει τις προσφορές των συμπατριωτών του που τον συγχωρούν και τον καλούν πίσω, και εγκαθίσταται στην Κόρινθο, όπου πεθαίνει.

Glötz, G. (1994⁴), *La Cite grecque*. Le Development des institutions, μτφρ. Σακελλαρίου, Α., *Η Ελληνική «Πόλις»*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σ. 334.

Ξενοφών: γενική αποτίμηση

Σίγουρα ο Ξενοφών δε διαθέτει ως ιστορικός την αντικειμενικότητα και τη διεισδυτική ικανότητα του Θουκυδίδη· οι παρατηρήσεις του είναι επιφανειακές και οι απόψεις του ρηχές, ακόμα και στο θέμα της ορθής ηγεσίας, που με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο τον απασχόλησε σε πολλά έργα. Ωστόσο, ως συγγραφέας ο Ξενοφών ξέρει να περιγράφει παραστατικά, να αφηγείται με χάρη, να ζωντανεύει γεγονότα και χαρακτήρες - όλα σε απλή αττική γλώσσα και ύφος λιτό, ανεπιτήδευτο. Δίκαια οι μεταγενέστεροι τον αγάπησαν, και δικαιολογημένα οι δάσκαλοι χρησιμοποίησαν και χρησιμοποιούν συχνά τα έργα του για να διδάξουν αρχαία ελληνικά.

Κακριδής, Φ. (2011), *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, Αθήνα (Κ.Ε.Ε. & Ι.Ν.Σ.) (http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/grammatologia/page_052)

Προτυπώσεις του ανθρωπισμού στον Ξενοφώντα

Τότε (δηλ. μετά το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου) συναντούμε στην Αθήνα μια τάξη από μορφωμένους που είναι, θα λέγαμε, εσωτερικά εκδημοκρατισμένοι. Αυτοί είναι περήφανοι για την «ανθρωπιά» τους και αναγνωρίζουν ότι κάθε άνθρωπος, άσχετα με το μορφωτικό του επίπεδο, έχει αξία. Το αίσθημα αυτό για τον άνθρωπο εκφράζεται με ιδιαίτερη έμφαση όταν κάποιος αδικείται, ... Ακόμα σαφέστερα εκφράζεται η στάση αυτή, όταν ο Ξενοφώντας λέει για το βασιλιά Αγησίλαο: «συνά πρόσταζε τους στρατιώτες να μη συμπεριφέρονται στους αιχμαλώτους όπως σε

εγκληματίες, αλλά να τους φρουρούν ως ανθρώπους».7 Στη συνέχεια διηγείται ο Ξενοφώντας ότι ο Αγησίλαος όσες πόλεις δεν μπορούσε να τις υποτάξει με τη βία, τις κέρδιζε με το μέρος του χάρη στη «φιλανθρωπία».8 Οι λέξεις φιλανθρωπία και φιλάνθρωπος εμφανίζονται συχνά τον 4^ο αιώνα, όταν δημιουργείται το αίσθημα ότι ένα αβοήθητο και βασανισμένο πρόσωπο είναι «επίσης άνθρωπος». ... Ο Κύρος είναι για τον Ξενοφώντα ο κατεξοχήν «φιλάνθρωπος» άρχοντας, παρόλο που η έννοια της φιλανθρωπίας του βασίζεται ακόμη στις αντιλήψεις των Ελλήνων και των Ρωμαίων για τη φιλία, δηλαδή ότι η καλή πράξη ανταμείβεται. ...

Snell, B. (1989³), *Die Entdeckung des Geistes. Studien zur Entstehung des europäischen Denkens bei den Griechen*, μτφρ. Δ. Ι. Ιακώβ, *Η Ανακάλυψη του Πνεύματος. Ελληνικές Ρίζες της Ευρωπαϊκής Σκέψης*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σσ. 338-339.

Ξενοφών: μια θετική αποτίμηση

Η Κύρου *Άνάβασις*, για παράδειγμα, είναι κυρίως πολύτιμη για την ενόραση που μας δίνει σχετικά με τη σύνθεση και την ψυχολογία του μισθοφορικού στρατού που είχε στρατολογηθεί από πολλά μέρη της Ελλάδας και που πέρασε μέσα από διάφορες φάσεις επιτυχίας και κινδύνου. ... Το ενδιαφέρον για τα προσωπικά χαρακτηριστικά, που λείπει από το Θουκυδίδη, αλλά που χαρακτηρίζει τον Ξενοφώντα σαν πραγματικό γέννημα της εποχής του, γοητεύει ιδιαίτερα το σύγχρονο μελετητή της ελληνικής ζωής και του ελληνικού πολιτισμού. Είχε ταξιδέψει πολύ και είχε αποκτήσει πλατιά γνώση του κόσμου· και με την ευρύτητα του νου του, τη φιλελεύθερη εκπαίδευσή του και τις ηθικές και θρησκευτικές αρχές του αντιπροσωπεύει τα καλύτερα χαρακτηριστικά της μορφωμένης τάξης της γενιάς του.

Botsford G. W. & Robinson C. A. (1991³) (αναθεωρ. από τον D. Kagan), *Hellenic History*, μτφρ. Τσιτσώνης, Σ. Ε., *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σ. 427.

Θουκυδίδης: η νομοτέλεια της δύναμης και η εκλογίκευση της Ιστορίας

Δύο λόγια ακόμη για τον Θουκυδίδη. Και γι' αυτόν το βασικό ερώτημα είναι: γιατί παρακαμάζει μια δύναμη; Η αρχή του ιστορικού παρόντος δίνει στην Ιστορία το νόημά της. Γράφει (1, 22, 4): Όσο οι άνθρωποι παραμένουν οι ίδιοι, θα συμβαίνουν πάντα αυτά που περιγράφω εδώ· γι' αυτό και το βιβλίο μου είναι *κτῆμα ἐς αἰεὶ*. Όταν οι άνθρωποι διαθέτουν δύναμη, παραγνωρίζουν τις δυνατότητές τους και εμπιστεύονται τον εαυτό τους υπερβολικά· έτσι καταστρέφονται. Επομένως, και ο Θουκυδίδης αναγνωρίζει την αλλαγή ως αρχή της ιστορίας: η άνοδος οδηγεί στην πτώση. Τώρα όμως δεν πρόκειται για μια μεταφυσική δύναμη που δρα, αλλά για μια ψυχολογική διαδικασία που μπορεί να περιγραφεί με ακρίβεια. Η αισιοδοξία του Θουκυδίδη που αναγνωρίζει ένα νόμο στην Ιστορία συνοδεύεται από μια απαισιοδοξία, γιατί οι άνθρωποι δεν διδάσκονται από τις εμπειρίες τους. Επιτρέπεται να υποστηρίξουμε ότι η άποψη αυτή ισχύει ως σήμερα;

Snell, B. (1989³), *Die Entdeckung des Geistes. Studien zur Entstehung des europäischen Denkens bei den Griechen*, μτφρ. Δ. Ι. Ιακώβ, *Η Ανακάλυψη του Πνεύματος. Ελληνικές Ρίζες της Ευρωπαϊκής Σκέψης*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σ. 216.

Τα κριτήρια της ανωτερότητας του Θουκυδίδη

Παρόλο που υπάρχουν ορισμένες διαφορές ανάμεσα σε αρχαίες και σύγχρονες συλλήψεις της ιστορίας, μπορούμε ακόμη να θεωρούμε το Θουκυδίδη σαν αυθεντία και από σημαντικές απόψεις ανυπέβλητο. Στην προσωπική του επιφυλακτικότητα, στην αποφασιστικότητα με την οποία επιδιώκει το μοναδικό σκοπό του απορρίπτοντας κάθε άσχετο θέμα, στην αμείλικτη ανάλυση που ξεγυμνώνει τις ψυχές ατόμων, φατριών, κοινοτήτων, στη δικαιοσύνη και την πνευματική ηρεμία με την οποία χειρίζεται τους προσωπικούς εχθρούς και τα αντίπαλα κόμματα, στο πνευματικό

7 Ξενοφών *Αγησίλαος* 1, 21.

8 Ξενοφών *Αγησίλαος* 1, 22.

βάθος, την οξύτητα και τη σύλληψη, μπορούμε ασφαλώς να πούμε πως σήμερα δεν έχει το ταίρι του.

Botsford & Robinson (1991³) (αναθεωρ. από τον D. Kagan), *Hellenic History*, μτφρ. Τσιτσώνης, Σ. Ε., *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σ. 316.

Η πολιτική σημασία του Θουκυδίδειου έργου

Πέρα από τον προσεκτικόν εξιχνιαστή της ροής των συγκεκριμένων γεγονότων γίνεται ορατός ο ιστοριογράφος, που θέλει να μεταδώσει πολιτικές γνώσεις μόνιμης αξίας. Τα λίγα λόγια με τα οποία ο Θουκυδίδης μιλά για αυτό το τελευταίο αίτημα της δραστηριότητάς του, δεν πρέπει να παρεξηγηθούν σαν μια πρωτόγονη χρήση της φράσης *historia vitae magistra*. Ο Θουκυδίδης δεν σκέφτηκε ούτε να προσφέρει στους αναγνώστες του ασφάλεια σε πολιτικές προγνώσεις ούτε να τους εφοδιάσει με ένα συνταγολόγιο, σύμφωνα με το οποίο θα μπορούσαν να αποφασίζουν σε συγκεκριμένες περιπτώσεις. Μάλλον δουλεύοντας τού αποκαλύφθηκε η κατανόηση ορισμένων νομοτελειών και δυνάμεων, που το ερευνητικό μάτι μπορεί να τις αναγνωρίσει πάντα στο βάθος των γεγονότων, ... Όποιος κατέχει τέτοια γνώση, δεν έχει βέβαια πάρει σταθερές οδηγίες για το πώς δρα κανείς πολιτικά, απόκτησε όμως την ικανότητα, σε κάθε μελλοντική περίπτωση να διαφωτίζει συγκεκριμένες καταστάσεις, να εννοεί τα βασικά χαρακτηριστικά του παιχνιδιού των δυνάμεων και από εκεί και πέρα προβλέποντας το μέλλον, να παίρνει τις αποφάσεις του. Υποδειγματική για την τοποθέτηση αυτού του σκοπού είναι η δήλωση του Θουκυδίδα (2, 48), ότι θα περιγράψει τα συμπτώματα της φοβερής επιδημίας, για να μην την αντιμετωπίσουν με τέλειαν άγνοια σε περίπτωση που θα ξαναεμφανιζόταν.

Lesky, A. (1985), *Geschichte der Griechischen literatur*, μτφρ. Τσοπανάκης, Α., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη, σσ. 658-659.

Κύρια αντιθετικά ζεύγη αφηρημένων εννοιών στον Θουκυδίδη

... Ένα δυνατό αφηρημένο εννοιολογικό πλαίσιο αντιθέσεων βοηθά στη μετάδοση σημασίας στην αναγραφή του ιστορικού γεγονότος. Το πιο γενικό είναι η αντίθεση λόγου (που αντιπροσωπεύει την ανθρώπινη δραστηριότητα) και έργου (που αντιπροσωπεύει τις εξωτερικές δυνάμεις): πιο ειδικά μιλά για γνώμη, νοημοσύνη, και τύχη, συγκυρία. Τέτοιοι όροι είναι αντιπροσωπευτικοί δέσμης ιδεών (τέχνη, τρόποι, νόμος [επιδεξιότητα, χαρακτήρας, συνήθεια]) απέναντι στη φύση και το παράλογο (ο τελευταίος όρος είναι δημιουργία του Θουκυδίδα για το παράλογο) που χρησιμοποιούν την ιστορία ως απόδειξη (τεκμήρια, σημεία) για την αντιθετική εικόνα της σύγκρουσης του ανθρώπου και του περιβάλλοντος. Αλλά το ανθρώπινο μυαλό, επιπρόσθετα από το έλλογο στοιχείο, περιέχει επίσης το άλογο στοιχείο του πάθους (όργη, τόλμα). Η ανθρώπινη φύση (άνθρωπεια φύσις, τὸ ἀνθρώπειον), που περιορίζεται κυρίως στο άλογο στοιχείο, ενεργεί κατά συνέπεια, όπως η τύχη σαν μια τυφλή και ανεξέλεγκτη δύναμη. Το λεξιλόγιο της δύναμης και της αρχής συμμετέχει και στο έλλογο και στο παράλογο: λογικό είναι ο φόβος (το δέος) της απώλειας ασφάλειας (κίνδυνος) και η συγκέντρωση δύναμης (παρασκευή) που χρειάζεται για να τον αποφύγεις. Παράλογος είναι η δέσμευση (ἔρως) για την αρχή της αυτοκρατορίας και η επιθυμία για περισσότερα (πλεονεξία) που είχε ως αποτέλεσμα την ήττα της Αθήνας. ...

Easterling, P. E. - Knox, B. M. W. (1990), *The Cambridge history of classical literature I. Greek literature*, μτφρ. Ν. Κονομής, Χρ. Γρίμπα, Μ. Κονομής, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα (Παπαδήμας), σσ. 600-601.

Ισχύς και δίκαιο (Realpolitik): η κλασική αξία του Θουκυδίδα

Από τη μελέτη όλων των μερών του Θουκυδίδειου έργου στα οποία τίθεται το ζήτημα της ισχύος διαφαίνεται ο προβληματισμός του πάνω στο λεγόμενο «δίλημμα ασφάλειας» που αντιμετωπίζουν τα υποκείμενα ενός διεθνούς συστήματος: Τα κράτη για να αυξήσουν την ασφάλειά τους λαμβάνουν μέτρα τα οποία μειώνουν την ασφάλεια των άλλων κρατών. Τα τελευταία

ενισχύουν με τη σειρά τους τη δική τους ασφάλεια ανατροφοδοτώντας τον κύκλο του ανταγωνισμού. Ο Θουκυδίδης έχει συνείδηση του ότι μια ηγεμονεύουσα δύναμη δεν είναι δημοφιλής στους άλλους δρώντες του συστήματος. Ο φόβος είναι αυτός που τους κρατεί υποταγμένους. Η αρχή είναι υποχρεωμένη να επιδεικνύει συνεχώς την ισχύ της για να διατηρεί την υπακοή των υποτελών. Η αυτοσυντήρηση μιας ηγέτιδος δύναμης δεν μπορεί να είναι μια στατική κατάσταση· προϋποθέτει τη δυναμική της επαύξησης, της διεύρυνσης της ισχύος της. Η αδιάκοπη όμως επίδειξη δυνάμεως ενισχύει την εχθρότητα των αρχομένων και το μοναδικό αντίμετρο που απομένει στον εξουσιαστή είναι η περαιτέρω επίδειξη ισχύος... Είναι ακριβώς το διακύβευμα της Αθήνας μέσα στο διπολικό σύστημα του 2^{ου} ημίσεος του 5^{ου} αι. Ποια είναι όμως η ενδεδειγμένη δοσολογία πυγμής στην πολιτική που ασκεί η Αθήνα; Η μικρή δόση ισχύος δηλώνει αδυναμία και “αποθραύνει” τους άλλους, αντιπάλους και υποτελείς. Η υπερβολική επίδειξη δύναμης συσπειρώνει τις πόλεις εναντίον της.

Ο Θουκυδίδης είναι φανερό ότι επικροτεί τη μετριοπαθή ηγεμονική πολιτική του Περικλή και καταδικάζει τον επιθετικό παροξυσμό του Κλέωνα. Διαφωνεί με τη χρήση της ωμής βίας και της αλόγιστης επίδειξης δυνάμεως (Machtpolitik) και τάσσεται υπέρ μιας ρεαλιστικής εξωτερικής πολιτικής (Realpolitik) που υπηρετεί το μακροπρόθεσμο συμφέρον της πόλεως.

Βερτουδάκης, Β. Π. (2004-2005), «Από τον Θουκυδίδη στον Henry Kissinger: οι σύγχρονες θεωρίες των διεθνών σχέσεων και η αναγωγή τους στην αρχαιοελληνική πολιτική σκέψη», *Παλίμψηστον* 19/20, σσ. 54-55.

Θουκυδίδης και σύγχρονες διεθνείς σχέσεις

... προσπαθήσαμε, αναλύοντας τη στρατηγική των αντιπάλων του Πελοποννησιακού Πολέμου, να δείξουμε τη συμβολή του Θουκυδίδη στη διαμόρφωση των συγχρόνων διεθνών σχέσεων. Εκτιμούμε ότι έγινε πλήρως αντιληπτή η μεγίστη συμβολή που τα κείμενα του Θουκυδίδη έχουν στη διαμόρφωση των συγχρόνων θεωριών των διεθνών σχέσεων στην Πολιτική Επιστήμη και στη Στρατηγική σκέψη και ανάλυση. Συνοψίζοντας εν είδει συμπερασμάτων θα μπορούσαμε άφοβα να ισχυρισθούμε ότι:

(1) Ο Θουκυδίδης θεωρείται ως ο πατέρας του πολιτικού ρεαλισμού, της κυρίαρχης, στην εποχή μας, σχολής επιστημονικής σκέψης και αναλύσεως. Είναι εξαιρετικά συνηθισμένο οι σύγχρονοι θεωρητικοί να αρχίζουν τα βιβλία τους με αναφορές στο Θουκυδίδη, ενώ το έργο του καταλαμβάνει το μείζον των υποσημειώσεων και αναφορών.

(2) Ο Θουκυδίδης αναλύει πλήρως το ρόλο της αποτροπής στις σχέσεις μεταξύ των κρατών και των συμμαχιών και συνασπισμών.

(3) Είναι σύνηθες μεγάλος αριθμός σπουδαίων πολιτικών, στο παρελθόν, αλλά και στο παρόν, όπως οι Υπουργοί Εξωτερικών των ΗΠΑ George Marshall και Henry Kissinger να νοιώθουν την ανάγκη να ανατρέξουν στο Θουκυδίδη, ...

(4) Η ανάλυση του Θουκυδίδη μας είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για να εξηγήσουμε το παρελθόν, με βάση τα ιστορικά γεγονότα, να κατανοήσουμε το παρόν, αποκωδικοποιώντας το παρελθόν και τα διδάγματά του, αλλά και να διαβλέψουμε πιθανές εξελίξεις για το μέλλον, με βάση τα διδάγματα του παρελθόντος και τα συμπεράσματα από την αναγωγή στο παρόν.

Κλείνοντας παραθέτουμε το τι σημειώνει ο ναύαρχος των ΗΠΑ Stanfield Turner, όταν μετά τις εμπειρίες του αδιεξόδου στο Βιετνάμ, αποφάσισε να συμπεριληφθεί η διδασκαλία της ιστορίας του Πελοποννησιακού Πολέμου (ΠΠ) στην Ναυτική Σχολή Πολέμου των ΗΠΑ, το 1972: «για πολλούς από τους σπουδαστές ήταν ένα άγνωστο βιβλίο για έναν φαινομενικά άσχετο πόλεμο από συγγραφέα, του οποίου το όνομα ήταν αδύνατο να το προφέρει κανείς. Όμως για μένα ήταν η ουσία της προσέγγισής του, το καλύτερο παράδειγμα για το πώς θα μπορούσε κανείς να χρησιμοποιήσει τη μελέτη ιστορικών περιστατικών για να διδάξει σύγχρονα στρατηγικά προβλήματα»

Λιάκουρης, Γ. (2012), «Η συμβολή του Θουκυδίδη στη διαμόρφωση των σύγχρονων Διεθνών Σχέσεων μέσα από την υψηλή στρατηγική των αντιπάλων κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο», *Πάπυροι* 1, 105 (<http://www.academy.edu.gr/index.php/el/epistim-epitheoriseis/--1-2012>).

Πλούταρχος: η ηγετική μορφή του Αλέξανδρου

Η σχέση του Αλέξανδρου με τον κόσμο του Ομήρου είναι γνωστή, και η επική συνδήλωση δεν μπορεί παρά να λειτουργούσε για τον αναγνώστη του έργου του Πλούταρχου, αφού πριν φτάσει στο σημείο αυτό ο συγγραφέας έχει φροντίσει να τονίσει τον πανελλήνιο χαρακτήρα του επιχειρήματος του Αγησίλαου, ο οποίος παρουσιάζεται να θυσιάζει στην Αυλίδα και να μιμείται τους ήρωες του Τρωικού πολέμου (Πλούτ. *Αγησ.*, 6.10). Το ίδιο άλλωστε κάνει και ο Αλέξανδρος, έτσι ώστε να μπορούμε να πούμε πως εάν ο Μακεδόνας διεκδικούσε για τον εαυτό του τον επικό μανδύα ενός Αχιλλέα, οι παρωδούμενοι αντίπαλοί του να φαντάζονται σαν ήρωες της *Βατραχομομαχίας* ...

Κουλακιώτης, Η. (2005), «Σπάρτη και Αλέξανδρος», *Αριάδνη* 11, σ. 153.

Πλούταρχος: εικαστικές αναπαραστάσεις του Αλεξάνδρου

Ο Αλέξανδρος είχε μέτριο ύψος και αθλητική κορμοστασιά. Η εξωτερική του εμφάνιση, όπως μας λέει ο Πλούταρχος, αποδόθηκε καλύτερα από τον αγαπημένο του γλύπτη, το Λύσιππο, που μπόρεσε να συλλάβει το υγρό, σαν νά 'λιωνε, βλέμμα των ματιών και τις ιδιομορφίες, που τις μιμήθηκαν αργότερα πολλοί από τους φίλους και διαδόχους του, ιδιαίτερα το ζύγισμα του λαιμού που έγερνε ελαφρά προς τα αριστερά. Ο Απελλής, συνεχίζει ο Πλούταρχος, ζωγράφησε τον Αλέξανδρο να χειρίζεται τον κεραυνό, αλλά έκανε το χρώμα της επιδερμίδας του πολύ σκούρο και μελαψό, ενώ στην πραγματικότητα ήταν ξανθό, και το ξανθό αυτό χρώμα γινόταν κοκκινωπό, ιδιαίτερα στο στήθος και το πρόσωπό του. Οπωσδήποτε εκτιμούσαν τον πίνακα του Απελλή τόσο πολύ για τη ζωηρή και φυσική του έκφραση ώστε ο κόσμος έλεγε πως από τους δυο Αλεξάνδρους, ο Αλέξανδρος ο γιος του Φιλίππου ήταν ανίκητος, αλλά ο Αλέξανδρος του Απελλή ήταν αμίμητος. Τα μαλλιά του φημίζονταν ότι στέκονταν πάνω από το μέτωπό τους σαν του λιονταριού και για αιώνες οι άντρες ακολουθούσαν τη συνήθειά του να ξυρίζεται ολότελα.

Botsford, G. W. & Robinson C. A. (1991³) (αναθεωρ. από τον D. Kagan), *Hellenic History*, μτφρ. Τσιτσώνης, Σ. Ε., *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σ. 354.

Πλούταρχος: ο Περικλής ως ηγέτης-ιατρός

... Η ιατρική τέχνη λειτουργεί προληπτικά αλλά και θεραπευτικά έναντι της πολιτείας, η οποία παρομοιάζεται με ανθρώπινο σώμα. ... Στη βιογραφία *Περικλή*ς το μοτίβο του ιατρού λειτουργεί ως κατεξοχήν έκφραση της πολιτικής παρουσίας του Αθηναίου πολιτικού. Ο Περικλής ήταν σε θέση να μεταχειρίζεται τον δήμο όπως ο ιατρός ένα χρόνιο νόσημα ..., εφαρμόζοντας ανάλογα με την περίπτωση, περισσότερο ή λιγότερο ευχάριστες μορφές θεραπείας. ... στη βιογραφία του Αθηναίου πολιτικού δεν μνημονεύονται μόνο περιορισμένης έκτασης παροχές στον δήμο (15,1: ἥδονὰς ἀβλαβεῖς). Ποικίλα μέτρα, μεγεθυμένα σε σημασία, παριστάνονται ως οι κύριες κατηγορίες εναντίον μιας πολιτικής που συνετέλεσε στη διαφθορά του δήμου ...

Αλεξίου, Ευ. (2006), «Η αρετή ως ύψιστη τέχνη: το παράδειγμα του Περικλή», *Ελληνικά* 56.1, σ. 71

Ο Πλούταρχος ως βιογράφος: ο κύριος στόχος

Από τους *Βίους* περιώθηκαν 50 βιογραφίες: τέσσερις ανεξάρτητες και οι υπόλοιπες ταιριασμένες σε είκοσι τρία ζευγάρια. Κάθε ζευγάρι αποτελείται από ένα σημαντικό Έλληνα (νομοθέτη, πολιτικό, στρατιωτικό ηγέτη κλπ.) και ένα Ρωμαίο που η ζωή και η δράση τους παρουσιάζουν ομοιότητες. Έτσι, π.χ., *παραλληλίζονται* και συγκρίνονται ο Θησέας ως μυθικός βασιλιάς της Αθήνας με τον Νουμά, τον μυθικό βασιλιά της Ρώμης, ο Περικλής με τον Φάβιο Μάξιμο, ο Μεγαλέξανδρος με τον Ιούλιο Καίσαρα κλπ. Ο Πλούταρχος δήλωσε ο ίδιος ότι δεν ήταν ιστορικός αλλά βιογράφος και ότι στόχος του, προβάλλοντας τα ήθη και τις πράξεις των μεγάλων

ανδρών, ήταν να βοηθήσει τους αναγνώστες να παραδειγματιστούν από τις αρετές και να αποφύγουν τα λάθη τους.

Κακριδής, Φ. (2011), *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, Αθήνα (Κ.Ε.Ε. & Ι.Ν.Σ.) http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/grammatologia/page_081.html

Αρριανός – η προσφορά του

Σε αυτήν την ομάδα εργασιών των πρώτων αθηναϊκών χρόνων ανήκει και το έργο που έσωσε το όνομα του Αρριανού μέσα στους αιώνες, η *Ἀνάβασις Ἀλεξάνδρου*. Ο τίτλος αποτελεί μιὰν ευλαβική χειρονομία απέναντι στον Ξενοφώντα, και το ίδιο νόημα έχει και η διαίρεση σε επτά βιβλία, το περιεχόμενο όμως δείχνει ότι η ιστορική του ικανότητα είναι τουλάχιστον ισοδύναμη με το πρότυπό του. Είχε επιτυχία ήδη στην εκλογή των πηγών του (κυρίως του Πτολεμαίου κι ύστερα του Αριστόβουλου), και καθώς ήταν σε θέση να ξεχωρίζει τη λαϊκή παράδοση από την σοβαρή, πρόσφερε την μεγάλη υπηρεσία να προφυλάξει την εικόνα του Αλεξάνδρου από την εξαφάνισή της μέσα στην ρομαντική ομίχλη.

Lesky, A. (1988⁵), *Geschichte der Griechischen Literatur*, μτφρ. Τσοπανάκης, Α., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη, σ. 1159.

Αρριανός: ύφος και κριτική

« ... Ὅμως και από άποψη ύφους και συντακτικής δομής του έργου του (ενν. ο Αρριανός) είναι πιο κοντά στον Ξενοφώντα, όπως και το έργο του Πλουτάρχου. Με προτάσεις μικρές και κοφτές περιγράφει τα γεγονότα, ελάχιστες φορές καταφεύγοντας στον μακροπερίοδο και υποτακτικό λόγο. Το ύφος του χαρακτηρίζεται από ενάργεια και φυσικότητα στην έκφραση και τα γεγονότα περιγράφονται με εξαιρετικές λεπτομέρειες ... Υστερεί όμως εμφανώς ο Αρριανός από τους μεγάλους ιστορικούς της κλασικής εποχής στην αναζήτηση των βαθύτερων αιτίων των περιγραφόμενων γεγονότων και στην επισήμανση των απώτερων στόχων της μεγάλης εξόρμησης του Μεγάλου Αλεξάνδρου μέχρι την Ινδία. Ταυτόχρονα, ως ιερέας της Δήμητρας και της Περσεφόνης, είναι παγιδευμένος σε μια θεοκρατική αντίληψη της εποχής του, που τον καθιστά αρκετά ευκολόπιστο με όσα περιγράφει κατά καιρούς για τους οιωνούς ... Γενικότερα η «Αλεξάνδρου Ανάβαση» ... είναι η πιο αξιόλογη και αξιόπιστη προσπάθεια που καταβλήθηκε στον αρχαίο κόσμο για να περιγραφεί η ηρωική πορεία του μεγάλου Μακεδόνα στρατηλάτη και έφτασε ατόφια μέχρι τις μέρες μας. ...»

Ράπτης, Γ. Αθ. (2009), *Αρριανού Αλεξάνδρου Ανάβασις. Βιβλία Ι, ΙΙ, Εισαγωγή –μετάφραση – περίληψη – σχόλια*, Θεσσαλονίκη (Ζήτρος), 24-25.

Πολύβιος: χαρακτηριστικά και επιστημονική μεθοδολογία

Ο Πολύβιος ήταν από επιφανή οικογένεια και έπαιξε δραστικό ρόλο στις υποθέσεις της Αχαϊκής Συμπολιτείας. ... Σε λίγο άρχισε να θαυμάζει τρομερά τη Ρώμη και του ήρθε η φιλόδοξη ιδέα να γράψει τη συγκλονιστική ιστορία της νέας παγκόσμιας δύναμης. Η Ιστορία του κάλυπτε την περίοδο από το 221 ως το 146 π.Χ. κι από τα σαράντα βιβλία της έχουν σωθεί τα πρώτα πέντε και διάφορα αποσπάσματα. Ο Πολύβιος πίστευε ότι οι σύγχρονοί του πολιτικοί μπορούσαν να μάθουν πολλά από το παρελθόν και γι αυτό απευθύνθηκε σ' αυτούς και όχι στο πλατύ κοινό. Το αποτέλεσμα είναι ότι η ιστορία του δεν αποτελεί συναρπαστικά ανάγνωσμα. Κάνει πολλές παρεκβάσεις και απεραντολογεί: ... Παρ' όλ' αυτά ο Πολύβιος ήταν επιστήμονας ιστορικός, που μελετούσε με επιμέλεια τις πηγές του και συχνά ταξίδευε σε διάφορους τόπους για να επαληθεύει τα στοιχεία του. Αν και του έλειπε η αμεροληψία, ο Πολύβιος ήταν φιλόπονος και, με την πείρα που είχε στις πολιτικές υποθέσεις, πέτυχε σε μεγάλο βαθμό να γράψει κριτική και εξαιρετικά πολύτιμη ιστορία του μεσογειακού κόσμου. ...

Botsford G. W. & Robinson C. A. (1991³) (αναθεωρ. από τον D. Kagan), *Hellenic History*, μτφρ. Τσιτσώνης, Σ. Ε., *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σσ. 532-533.

Πολύβιος: στόχοι και χαρακτηριστικά

Είναι ο πρώτος που ρητά και συνειδητά καθιερώνει μια συνολική θεώρηση της Ιστορίας και προβάλλει την ιδέα της παγκόσμιας Ιστορίας (*Ιστορίαι* 1,1-4). ...

Το έργο του Πολύβιου *Ιστορίαι* αρχίζει από τον λεγόμενο "συμμαχικό πόλεμο" (215π.Χ.). ... ο ίδιος υποστηρίζει πως 'όταν τό τῆς ἱστορίας ἦθος ἀναλαμβάνει τις, ἐπιλαθέσθαι χρὴ πάντων τῶν τοιούτων', διότι 'ἀναιρεθείσης τῆς ἀληθείας τό καταλειπόμενον τῆς ἱστορίας ἀνωφελές γίνετα διήγημα'(1,14). Τέλος εξηγεί τη χρησιμότητα της Ιστορίας (2,71) και ομολογεί ότι και ο ίδιος γι' αυτό γράφει ιστορία, για να διδαχθούν οι μεταγενέστεροι. Γράφοντας Ιστορία ατενίζει το Μέλλον, επιδιώκει μίαν 'ολιστική' θεώρηση της Ιστορίας και κυρίως παρουσιάζει τα γεγονότα να κατευθύνονται προς έναν τελικό σκοπό: την παγκόσμια κυριαρχία της Ρώμης. Σύμφωνα και με τον Καρλ Λέβιτ 'δεν τον ενδιέφερε κατά κύριο λόγο το μέλλον αυτό καθαυτό', τον ενδιέφερε η συγκλίνουσα προς έναν στόχο πορεία της Ιστορίας, και ο στόχος αυτός ήταν η παγκόσμια κυριαρχία της Ρώμης. Το σημαντικό για μας είναι ότι εντάσσει τα γεγονότα σε ένα σχέδιο, σε μια πορεία που καταλήγει κάπου: 'Ἴδιον καὶ θαυμάσιον τῶν καθ' ἡμῶν καιρῶν τοῦτ' ἐστίν, ὅτι καθάπερ ἡ τύχη σχεδόν ἅπαντα τὰ τῆς οἰκουμένης πράγματα πρὸς ἕν ἔκλινε μέρος καὶ πάντα νεύειν ἠνάγκασε πρὸς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν, οὕτως καὶ δεῖ διὰ τῆς ἱστορίας ὑπὸ μίαν σύνοψιν ἀγαγεῖν τοῖς ἐντυγχάνουσι τον χειρισμὸν τῆς τύχης'(1,4,1). Δεν ξέρουμε αν τον ενδιαφέρει το μέλλον γενικά, σίγουρα τον ενδιαφέρει το μέλλον της Ρώμης, η οποία όμως τείνει να γίνει κοσμοκράτειρα, και άρα στα ενδιαφέροντα του ιστορικού της Ρώμης εμπλέκεται και το ενδιαφέρον για το μέλλον όλου του κόσμου: τίς γάρ οὕτως ὑπάρχει φαῦλος ἢ ῥάθυμος ἀνθρώπων ὅς οὐκ ἂν βούλοιο γνῶναι πῶς καὶ τίτι γένει πολιτείας ἐπικρατηθέντα σχεδόν ἅπαντα τὰ κατὰ τήν οἰκουμένην ἕν οὐχ ὄλοις πεντήκοντα καὶ τρισίν ἔτεσιν ὑπὸ μίαν ἀρχήν ἔπεσε τήν Ρωμαίων...(Ιστορίαι 1,1,5). Μέχρι τότε δεν είχαμε συναντήσει τέτοιες ιδέες και τάσεις στους ιστορικούς, και ο Πολύβιος δηλώνει ότι γι' αυτό γράφει ιστορία, επειδή κάτι τέτοιο δεν τό επιχείρησε κανένας άλλος σύγχρονός του ιστορικός, αλλά ούτε και παλαιότερος.

Αλατζόγλου-Θέμελη, Γρ. (2013), «Ο Πολύβιος, η εποχή του και η αλλαγή της ιστορικής οπτικής» στα Πρακτικά του Συνεδρίου *Ο Αλέξανδρος, το ελληνικό κοσμοσύστημα και η σύγχρονη παγκόσμια κοινωνία*, τ. Α., Σειρά: *Η Ελληνική Σκέψη*, Θεσσαλονίκη, σσ. 352-353, (http://www.academy.edu.gr/files/prakt_alexandros/0119pral.pdf)

Πολύβιος και οικουμενική ιστορία

Για τα πολιτικά γεγονότα της εποχής, καθώς και για αυτά που ακολούθησαν, τις συστηματικότερες πληροφορίες τις δίνει ο ιστορικός Πολύβιος από τη Μεγαλόπολη. Τα παλαιότερα τα γνώριζε από αυτόπτες μάρτυρες, ενώ τα υστερότερα τα είχε ζήσει ο ίδιος, σε πολλές περιπτώσεις από κοντά. (Είχε γεννηθεί στην αρχή του 2ου αιώνα και πέθανε το 120.) Καθώς μάλιστα παρέμεινε για μεγάλο μέρος της ζωής του στη Ρώμη, στην αρχή ως όμηρος και στη συνέχεια ως προστατευόμενος επιφανών Ρωμαίων, είχε άφθονο χρόνο να διαβάσει τα σημαντικότερα ιστορικά συγγράμματα και να επισκεφθεί πολλούς τόπους όπου είχαν διεξαχθεί μεγάλες μάχες. Όπως ισχυρίστηκε ο ίδιος, με το εκτενέστατο σύγγραμμά του ανέλαβε να συνεχίσει την αφήγηση του Τίμαιου. Το κυριότερο ωστόσο χαρακτηριστικό του, αυτό που τον ξεχώρισε από όλους τους προγενέστερους ιστορικούς, ήταν ο συσχετισμός γεγονότων που εξελίσσονταν παράλληλα σε ολόκληρη σχεδόν τη Μεσόγειο. Για τον λόγο αυτό χαρακτήρισε την ιστορία του *κοινή*, δηλαδή οικουμενική. Ως πρόδρομο στην οικουμενική θεώρηση του κόσμου αναγνώριζε μόνο τον Έφορο.

Εφαρμόζοντας τη μέθοδό του, ο Πολύβιος διαπίστωσε ότι τρεις μεγάλοι πόλεμοι, στην Ελλάδα, την Ασία και την Ιταλία, που είχαν ξεκινήσει ξεχωριστά και ανεξάρτητα, συσχετίστηκαν στην πορεία μεταξύ τους σε τέτοιο βαθμό, ώστε μαζί οδήγησαν την ιστορία σε ένα ενιαίο αποτέλεσμα, ένα τέλος, όπως το χαρακτήρισε: μέσα σε 53 χρόνια από την έναρξη των πολέμων αυτών η Ρώμη επέβαλε την παγκόσμια κυριαρχία της, εξουσίαζε δηλαδή ολόκληρη τη λεκάνη της Μεσογείου. Στον πρώτο πόλεμο, που ονομάστηκε Συμμαχικός, αναμετρήθηκαν οι Μακεδόνες και οι Αχαιοί με τους

Αιτωλούς, στον δεύτερο, που ονομάστηκε Δ' Συριακός, αναμετρήθηκαν ο Αντίοχος Γ' με τον Πτολεμαίο Δ', και στον τρίτο, που ονομάστηκε Αννιβαϊκός ή Β' Καρχηδονιακός, αναμετρήθηκαν οι Ρωμαίοι με τους Καρχηδόνιους. Ο Πολύβιος έκρινε ότι από ένα σημείο και πέρα η εξιστόρηση όλων των πολέμων έπρεπε να γίνεται συνδυασμένα.

Κυρτάτας, Δ. Ι. (2012), «Μέσα σε πενήντα τρία χρόνια» στο Δ. Ι. Κυρτάτας & Σπ. Ι. Ράγκος, *Ελληνική Αρχαιότητα: Πόλεμος - Πολιτική - Πολιτισμός*, Θεσσαλονίκη (Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος & Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών).

Πολύβιος και Ξενοφών

... Ο Ξενοφών και ο Πολύβιος, οι δύο ιστορικοί από τις περιόδους αυτές των οποίων το έργο σώζεται πάρα πολύ πλήρως, είναι με κάποια έννοια "Θουκυδίδειοι" (η κυρία de Romilly ακόμη ονόμασε τον Πολύβιο έναν 'ψεύτικο Θουκυδίδη'). ... Έτσι η προσπάθεια του Ξενοφώντα να γράψει μια θουκυδίδεια πολιτικοστρατιωτική ιστορία είχε ως αποτέλεσμα την έντονη διαφοροποίηση των λογοτεχνικών μορφών. Το υλικό που αποκλείσθηκε από τα *Ελληνικά* εμφανίζεται σε άλλα έργα ... Η Κύρου Παιδεία, για παράδειγμα, περιέχει στοιχεία παραμυθιού, βιογραφίας και ρομάντζου που συνυπάρχουν με την πολιτική και στρατιωτική αφήγηση ...

Easterling, P. E. - Knox, B. M. W. (1990), *The Cambridge history of classical literature I. Greek literature*, μτφρ. Ν. Κονομής, Χρ. Γρίμπα, Μ. Κονομής, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα (Παπαδήμας), σσ. 606-608.

Πολύβιος και Θουκυδίδης

« ... Η άποψη ότι η ιστορία πρέπει να ωφελεί τους αναγνώστες αποτελεί αδιαπραγμάτευτη αρχή και για τους δύο (ενν. τον *Θουκυδίδη* και τον *Πολύβιο*). Η διαφορά τους είναι πως ο Θουκυδίδης αντιλαμβάνονταν τη δράση στο ιστορικό πεδίο ως αποτέλεσμα της ανθρώπινης φύσης, δίνοντας έναν περισσότερο θεωρητικό και φιλοσοφικοπολιτικό χαρακτήρα στο έργο του (αν και έμμεσα). Αντίθετα, ο Πολύβιος θεωρούσε πως η κατανόηση της αιτίας που προξενεί τα γεγονότα στηρίζεται στην κατανόηση των πολιτικών θεσμών, της διοίκησης και των πολεμικών αναμετρήσεων. Ο Πολύβιος δηλαδή έδινε έναν πολύ πιο πρακτικό και άμεσα πολιτικό χαρακτήρα στα συμπεράσματά του. ...»

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αλατζόγλου-Θέμελη, Γρ. (2013). «Ο Πολύβιος, η εποχή του και η αλλαγή της ιστορικής οπτικής» στα Πρακτικά του Συνεδρίου *Ο Αλέξανδρος, το ελληνικό κοσμοσύστημα και η σύγχρονη παγκόσμια κοινωνία*, τ. Α., (Σειρά: η Ελληνική Σκέψη) Θεσσαλονίκη, σσ. 349-358 (http://www.academy.edu.gr/files/prakt_alexandros/01_19_pr_al.pdf)
2. Αλεξίου, Ευ. (2006), «Η αρετή ως ύψιστη τέχνη: το παράδειγμα του Περικλή» *Ελληνικά* 56.1. 63-87.
3. Βερτουδάκης, Β. Π. (2004-2005), «Από τον Θουκυδίδη στον Henry Kissinger: οι σύγχρονες θεωρίες των διεθνών σχέσεων και η αναγωγή τους στην αρχαιοελληνική πολιτική σκέψη», *Παλίμψηστον* 19/20, 49-62.
4. Βλάχος, Χρ. (2004), *Πολύβιος. Ο ιστορικός της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας*, Αθήνα (Σαβάλας).
5. Botsford G. W. & Robinson C. A. (1991³) (αναθεωρ. από τον D. Kagan), *Hellenic History*, μτφρ. Τσιτσώνης, Σ. Ε., *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.).
6. Easterling, P. E. - Knox, B. M. W. (1990), *The Cambridge history of classical literature I. Greek literature*, μτφρ. Ν. Κονομής, Χρ. Γρίμπα, Μ. Κονομής, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα (Παπαδήμας)
7. Finley, J. H. (1985), *Thucydides*, μτφρ. Κουκουλιός, Τ., *Θουκυδίδης*, Αθήνα (Παπαδήμας).
8. Θεοδωρόπουλος, Β. (1998), *Θουκυδίδης επίκαιρος*, (ΕΛΙΑΜΕΠ), Αθήνα (Σιδέρης).

9. Glotz, G. (1994⁴), *La Cite grecque. Le Development des institutions*, μτφρ. Σακελλαρίου, Α., *Η Ελληνική «Πόλις»*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σ. 334.
10. Κακριδής, Φ. (2011), *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, Κ.Ε.Ε. & Ι.Ν.Σ. (http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/grammatologia/page052.html)
11. Κουλακιώτης, Η., (2005), «Σπάρτη και Αλέξανδρος», *Αριάδνη* 11, σσ. 145-164.
12. Κυρτάτας, Δ. Ι. (2012), «Μέσα σε τρία χρόνια» στο Δ. Ι. Κυρτάτας & Σπ. Ι. Ράγκος, *Ελληνική Αρχαιότητα: Πόλεμος - Πολιτική - Πολιτισμός*, Θεσσαλονίκη (Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος & Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών) (http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/arxaiotita/page_048.html)
12. Lesky, A. (1988⁵), *Geschichte der Griechischen literatur*, μτφρ. Τσοπανάκης, Α., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη (Αφοί Κυριακίδη).
13. Λιάκουρης, Γ. (2012), «Η συμβολή του Θουκυδίδη στη διαμόρφωση των σύγχρονων Διεθνών Σχέσεων μέσα από την υψηλή στρατηγική των αντιπάλων κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο», *Πάπυροι* 1, 104-111 (<http://www.academy.edu.gr/index.php/el/epistim-epitheoriseis/--1-2012>)
14. Μαρκαντωνάτος, Γ. (1995), *Βίοι Πλουτάρχου. Σόλων-Περικλής, Θεμιστοκλής. Ερμηνευτικά Σχεδιάσματα Αρχαίων Κειμένων*, Αθήνα (Gutenberg).
15. Ράπτης, Γ. Αθ., (2009), *Αρριανού Αλεξάνδρου Ανάβασις. Βιβλία Ι, ΙΙ, Εισαγωγή – μετάφραση – περίληψη – σχόλια*, Θεσσαλονίκη (Ζήτρος).
16. Romilly, J. de (2009), *Thucydide et l'imperialisme athenien*, μτφρ Λ. Στεφάνου, *Ο Θουκυδίδης και ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός*, Αθήνα (Παπαδήμας).
17. Σαρκιάκης, Θ. Χ. (1986), *ΑΡΡΙΑΝΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΑΝΑΒΑΣΙΣ, Βιβλία Α-Γ. Εισαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις*, Αθήνα 1986 (αν. 1999) (εκδ. Ακαδημία Αθηνών).
18. Snell, B. (1989³), *Die Entdeckung des Geistes. Studien zur Entstehung des europaischen Denkens bei den Griechen*, μτφρ. Δ. Ι. Ιακώβ, *Η Ανακάλυψη του Πνεύματος. Ελληνικές Ρίζες της Ευρωπαϊκής Σκέψης*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σσ. 338-339.
19. Στέφος, Α. – Στεργιούλης, Ε. – Χαριτίδου, Γ. (2007), *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, Α', Β' Γ' Γυμνασίου, Ο.Ε.Δ.Β.*, Αθήνα, εκδ. 2η, (<http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-B120/550/3616,15462>)
20. Τσιμπουκίδης, Δ. (1999), *Αρχαία Ελληνική Ιστορική Σκέψη*, Αθήνα (Εντός).
21. Τσιμπουκίδης, Δ. (1987), *Ο Βιογράφος Πλούταρχος*, Αθήνα, Παπαδήμας.
22. Τσιμπουκίδης, Δ. (1999), *Πολύβιος. Ο Μεγαλύτερος Ιστορικός της Ελληνιστικής Εποχής*, Αθήνα (Εντός).
23. Χατζημαυρουδή, Ε. (2007), *Η διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών από το πρωτότυπο στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο*, Θεσσαλονίκη (University Studio Press), σ. 171.
24. Χριστοφορίδου, Μ. (2009), «Το φιλολογικό, ιστορικό και πολιτικό ενδιαφέρον των Ελληνικών του Ξενοφώντος: το παράδειγμα της δίκης του Θηραμένη. Κειμενική εμβάθυνση και διαθεματική προσέγγιση», *Φιλολογική* 106, σσ. 523-559.
25. Zagorin, P. (2006), *Thucydides: an introduction for the common reader*, μτφρ. Κολιόπουλος, Κ., *Θουκυδίδης*, Αθήνα (Ποιότητα).

Β' ΤΑΞΗ

Ι. ΓΕΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ: ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗ, ΑΙΣΧΥΛΟΥ ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ ΔΕΣΜΩΤΗΣ

1. ΓΕΝΙΚΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΡΑΓΩΔΙΑ

Η ιστορικότητα της τραγωδίας

«Η αρχαία ελληνική τραγωδία εμφανίζεται ως μια ιστορική στιγμή, εντοπισμένη με ακρίβεια στον χώρο και στον χρόνο. Τη βλέπουμε να γεννιέται στην Αθήνα, ν' ανθίζει και να παρακαμάζει μέσα σ' έναν περίπου αιώνα. Άραγε γιατί; [...] Πρέπει να αναζητήσουμε σε ποιο επίπεδο τοποθετούνται στην αρχαία Ελλάδα, οι τραγικές αντιθέσεις, ποιο είναι το περιεχόμενό τους, σε ποιες συνθήκες εμφανίζονται. [...] Το τεχνικό νομικό λεξιλόγιο, που βρίσκουμε στους Τραγικούς, υπογραμμίζει τη συγγένεια ανάμεσα στα θέματα που προτιμά η τραγωδία και σε ορισμένες περιπτώσεις που ανήκουν στην αρμοδιότητα των δικαστηρίων. [...] Οι τραγικοί ποιητές χρησιμοποιούν αυτό το νομικό λεξιλόγιο, εκμεταλλευόμενοι σκόπιμα τις αβεβαιότητές του, τις διακυμάνσεις του, την ατέλειά του: ασάφεια στους όρους, αποκλίσεις στα νοήματα, ανακολουθίες και αντιθέσεις, που φανερώνουν ασυμφωνίες μέσα στην ίδια τη νομική σκέψη, και που εκφράζουν συνάμα τις συγκρούσεις της με μια θρησκευτική παράδοση κι έναν ηθικό στοχασμό, απ' όπου το δίκαιο έχει ήδη ξεχωριστεί, χωρίς ωστόσο οι χώροι τους να έχουν καθαρά προσδιοριστεί σε σχέση με το χώρο του δικαίου. [...] Αυτή είναι όμως η πρώτη πλευρά της σύγκρουσης στην τραγωδία. Υπάρχει και μια δεύτερη πλευρά, στενά δεμένη με την πρώτη. [...] Η τραγωδία δημιουργεί μιαν απόσταση ανάμεσα σε αυτή και στους ηρωικούς μύθους· εμπνέεται από αυτούς αλλά και τους μεταγράφει πολύ ελεύθερα. Τους εξετάζει και προβληματίζεται. Συγκρίνει τις ηρωικές αξίες, τις παλιές θρησκευτικές αναπαραστάσεις με τους νέους τρόπους σκέψης, που σημαδεύουν την εμφάνιση του δικαίου στα πλαίσια της πόλης. [...] Η τραγική στιγμή είναι λοιπόν η στιγμή όπου δημιουργήθηκε στο κέντρο της κοινωνικής εμπειρίας, μια διάσταση αρκετά μεγάλη, έτσι που να διαγράφονται καθαρά οι αντιθέσεις ανάμεσα στη νομική και πολιτική σκέψη από τη μια μεριά, και στις μυθικές και ηρωικές αναπαραστάσεις από την άλλη· η διάσταση αυτή όμως ήταν συνάμα και αρκετά μικρή, έτσι που οι συγκρούσεις των αξιών να γίνονται ακόμα οδυνηρά αισθητές και αντιπαράθεση να λειτουργεί συνεχώς.»

Vernant, J.-P. – Vidal-Naquet, P., (1988), *Myth and tragedy in Ancient Greece*, μτφρ. Στ. Γεωργούδη *Μύθος και Τραγωδία στην Αρχαία Ελλάδα*, Τόμος Α', Αθήνα (Ζαχαρόπουλος), σσ. 19-21.

«Στην τραγωδία συναντήθηκε η παραδοσιακή, μυθική σκέψη με τον νέο ορθολογισμό, ο λαϊκός με τον ανώτερο πολιτισμό. Η τραγωδία μπορούσε άραγε να συμβάλει, ώστε μέσω του μύθου να εκφράζεται κάθε φορά αυτό που απασχολούσε τους πολίτες ως πολίτες; Και, ακόμη, μήπως μπορούσε να βοηθήσει τους πολίτες να επιβεβαιώνουν κάθε φορά κατά τους θεατρικούς αγώνες στα Μεγάλα Διόνυσια την τάξη που επέβαλαν και τις αρχές της, τη δικαιοσύνη του κόσμου; Μήπως η νεογέννητη δημοκρατία αντλούσε από εδώ εκείνα τα ερεθίσματα που οι πρώιμες μοναρχίες έβρισκαν στην κοσμοθεωρία τους...; Μήπως ήταν η τραγωδία –όπως π.χ. η ανθρώπινη μορφή στη γλυπτική, όπως οι ναοί και ο τρόπος ένδυσης και εμφάνισης-αυτό το ειδικά ωραίο», στο οποίο στηριζόταν η δημοκρατία (καθώς και η προϊστορία της);»

Meier, Ch. (1997), *Η Πολιτική Τέχνη της Αρχαίας Ελληνικής Τραγωδίας*, εκδ. Α. Καρδαμίτσα, σ.21-22.

«Η στενή σχέση που συνδέει την τραγωδία με τον Διόνυσο βρίσκεται όχι τόσο στην καταγωγή της, που τις περισσότερες φορές μας διαφεύγει, αλλά στο καινούργιο στοιχείο που έφερε η τραγωδία, σε αυτό που θεμελιώνει, για τους θεατές του 5^{ου} αιώνα π.Χ. -αλλά και για μας ακόμη- τον νεωτερικό της χαρακτήρα. [...] Η «παρουσία» που ενσαρκώνει ο ηθοποιός στο θέατρο είναι λοιπόν πάντα το σημάδι ή το προσωπείο μιας «απουσίας» στην καθημερινή πραγματικότητα του κοινού. Παρ' όλο που παρασύρεται από τη δράση και αναστατώνεται απ' όσα βλέπει, ο θεατής καταλαβαίνει ότι πρόκειται για απατηλές εμφανίσεις, για προσποιήσεις, με μια λέξη για «μίμηση». Η τραγωδία δημιουργεί έτσι, στον ελληνικό πολιτισμό, έναν νέο χώρο, τον χώρο του φαντασιακού. [...] Σύμφωνα όμως με τον Αριστοτέλη, σε αυτό το παιχνίδι των σκιών, που η «ταχυδακτυλουργική» τέχνη του ποιητή κάνει να ζωντανεύουν επί σκηνής, υπάρχει περισσότερη σοβαρότητα και αλήθεια για τον φιλόσοφο απ' ό,τι περιέχουν οι γνήσιες ιστορικές διηγήσεις, όταν προσπαθούν να θυμίσουν πώς ακριβώς συνέβησαν τα γεγονότα στην πραγματικότητα. Αν ένα από τα σημαντικότερα γνωρίσματα του Διονύσου συνίσταται, όπως νομίζουμε, στο να συγχέει συνεχώς τα σύνορα του απατηλού με το πραγματικό [...] τότε πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο του θεού που μας χαμογελά με

τρόπο αινιγματικό και αμφίσημο, μέσα σε αυτό το παιχνίδι της θεατρικής ψευδαίσθησης που εγκαινιάζει η τραγωδία, για πρώτη φορά, πάνω στην ελληνική σκηνή.»

Vernant, J.-P. – Vidal-Naquet., P., (1988), *Myth and tragedy in Ancient Greece*, μτφρ. Α. Τάττη, *Μύθος και Τραγωδία στην Αρχαία Ελλάδα*, τ. Β', Αθήνα (Ζαχαρόπουλος), σσ. 30-31.

Οι πολιτικές διαστάσεις της τραγωδίας

«Ως εκ τούτου, η τραγωδία δεν πρέπει να προσληφθεί ως μια εμπειρία αποκλειστικά αισθητικής, συναισθηματικής ή τελετουργικής τάξεως (μολονότι είναι και τα τρία αυτά μαζί). Συνιστά μία πράξη η οποία θέτει στο επίκεντρο της δημόσιας σοφίας τις εντάσεις και τις αμφιλογίες που διέπουν ένα αλματωδώς αναπτυσσόμενο πολιτικό και πολιτισμικό σύστημα, έτσι ώστε αυτές να τεθούν σε δημόσια κρίση και αντιπαράθεση.»

Goldhill, S. (2008), *Aeschylus. The Oresteia*, μτφρ. Α. Παπασυριόπουλος, *Αισχύλου Ορέστεια*, Αθήνα (Καρδαμίτσα), σ. 56.

« [...] Αν όμως η τραγωδία εμφανίζεται έτσι ριζωμένη στην κοινωνική πραγματικότητα περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο λογοτεχνικό είδος, αυτό δεν σημαίνει πως είναι και η αντανάκλασή της. Δεν αντανακλάει αυτή την πραγματικότητα, αλλά την εξετάζει, τη θέτει υπό συζήτηση. [...] Όπως παρατηρεί σωστά ο Walter Nestle, η τραγωδία γεννιέται, όταν αρχίζει κανείς να κοιτά το μύθο με τα μάτια του πολίτη. Αλλά δεν είναι μόνο ο μύθος που χάνει τη συνοχή του και διαλύεται κάτω από αυτό το βλέμμα. Ταυτόχρονα ο κόσμος της πόλης εξετάζεται και αμφισβητείται στις πιο βασικές του αξίες, μεσ' από τη συζήτηση.»

Vernant, J.-P. – Vidal-Naquet. P., (1988), *Myth and tragedy in Ancient Greece*, μτφρ. Στ. Γεωργούδη *Μύθος και Τραγωδία στην Αρχαία Ελλάδα*, Τόμος Α', Αθήνα (Ζαχαρόπουλος), σ. 28.

Η ρητορική στην τραγωδία

«[...] Γιατί οι πρωταγωνιστές δεν ζουν απλώς: συνδιαλέγονται! Σε μακρούς μονόλογους, σε σύντομες συνομιλίες, σε αγώνες, που οργανώνονται με την τέχνη της σοφιστικής, αναλύουν, με όλες τις έννοιες, ιδέες και καταστάσεις.

Μερικές φορές πρόκειται για αγορεύσεις στις οποίες ένα πρόσωπο που απειλείται, διαμαρτύρεται, ικετεύει και υπερασπίζεται την υπόθεσή του. Και συχνά δύο από αυτά λογομαχούν μπροστά σε ένα τρίτο, από το οποίο εξαρτάται η απόφαση: αναγνωρίζουμε εκεί το υπόδειγμα του δικαστηρίου και των αντιθετικών αγορεύσεων που χρησίμευσαν ως παράδειγμα σε όλους... Άλλες φορές έχουμε διαπάλη ιδεών, στην οποία πολιτικές, ηθικές και φιλοσοφικές θέσεις αντικρούουν η μια την άλλη, όπως μπορούσε να γίνει και στην Εκκλησία του Δήμου. Και στις δύο περιπτώσεις, η επίδραση των σοφιστών έπαιξε προφανώς ένα μεγάλο ρόλο.»

Romilly J. (1990). μτφρ. Μηλιαρέση, Κ. - Αθανασίου, Μπ. (επιμ. Λ. Μπρατσιώτη), *Γιατί η Ελλάδα*; Αθήνα Το Άστυ, σσ. 217-241.

«Σε μία πόλη η διακυβέρνηση –και ο έλεγχος– της οποίας βασιζόταν κυρίως στη χρήση του προφορικού λόγου στους χώρους του δημοσίου βίου, ο ανταγωνιστικός δημόσιος διάλογος, όπως ίσως θα μπορούσε κανείς να προβλέψει, κυριαρχούσε και στο θέατρο. Η συνήθης λέξη για τον ηθοποιό ήταν ύποκριτης, επί λέξει «εκείνος που αποκρίνεται», ενώ η λέξη ύποκρισις χρησιμοποιούνταν και για τον μη θεατρικό, ρητορικό διάλογο. Ο ανταγωνιστικός δημόσιος διάλογος είχε εξίσου ουσιαστική σημασία στο δημοκρατικό Δικαστήριο του Δήμου, την Ηλιαία, που συνεδρίαζε σε διαφορετικά σημεία της Αγοράς, καθώς και στο δικαστήριο του Αρείου Πάγου και σε άλλα δικαστήρια, στα οποία οι δικαστικές αγωγές –άλλο είδος αγώνων–εκδικάζονταν με τη μορφή

της δραματικής αντιδικίας. Οι Αθηναίοι, όπως και οι σύγχρονοι Αμερικανοί, είχαν όντως τη φοβερή και όχι εντελώς αδικαιολόγητη φήμη ότι ήταν φιλόδοκοι, και τη συναγωνιζόταν η άλλη φήμη που υπήρχε γι' αυτούς, ότι ήταν θεατρόφιλοι: η εμπειρία τους από τον έναν χώρο εύκολα περνούσε στον άλλο, και γι' αυτό μία πρακτική που ακολουθούσαν και στις δύο περιπτώσεις ήταν να κάνουν φασαρία (θόρυβον), για να επηρεάσουν την ετυμηγορία.»

Cartledge., P., «Θεατρικά έργα με βάθος», στο Easterling, P.E. (2010), *Οδηγός για την αρχαία ελληνική τραγωδία*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, σσ. 19-20.

Ο τραγικός ήρωας

«Στον χώρο όμως της σκηνής και στα πλαίσια της τραγικής παράστασης, ο ήρωας παύει να παρουσιάζεται ως πρότυπο, όπως συνέβαινε στο έπος και τη λυρική ποίηση: έγινε ένα πρόβλημα. Αυτό που είχαν υμνήσει ως ιδανικό αξιών, λυδία λίθο της αριστείας, επανεξετάζεται μπροστά στο κοινό κατά τη διάρκεια της δράσης και με το παιχνίδι των διαλόγων. Η συζήτηση, τα ερωτηματικά που έχουν ως αντικείμενο τον ήρωα, αγγίζουν, μέσ' από το πρόσωπό του, τον θεατή του 5^{ου} αιώνα π.Χ., τον πολίτη της δημοκρατικής Αθήνας. Στην τραγική προοπτική, ο άνθρωπος και η ανθρώπινη δράση προβάλλονται όχι ως πραγματικότητες, που θα μπορούσε κανείς να τις εντοπίσει και να τις ορίσει, ή ως ουσίες, κατά τον τρόπο που τις έθεσαν οι φιλόσοφοι του 4^{ου} αιώνα π.Χ., αλλά ως προβλήματα χωρίς απάντηση, ως αινίγματα που το διπλό τους νόημα, μένει, πάντα ν' αποκρυπτογραφηθεί.»

Vernant, J.-P. – Vidal-Naquet, P. (1988), *Myth and tragedy in Ancient Greece*, μτφρ. Α. Τάττη, *Μύθος και Τραγωδία στην Αρχαία Ελλάδα*, Τόμος Β' Αθήνα (Ζαχαρόπουλος) σ. 104.

Ο χορός στην τραγωδία

«Οι αναγνώστες της ελληνικής τραγωδίας, οι μελετητές οι θεατράνθρωποι γνωρίζουν ότι ο χορός βρίσκεται στο κέντρο αυτής της τέχνης. Ο ελληνικός τραγικός χορός αποτελεί όργανο ασύγκριτα εύκαμπτο. Ο ρόλος τους στο έργο μπορεί να κυμαίνεται από την πλήρη εμπλοκή του ως την αδιαφορία. Οι απόψεις που εκφράζονται από τον χορό μπορούν να εκδιπλώνουν κάθε απόχρωση οξείας αντίληψης ή μυωπίας, ψυχολογικής οξυδέρκειας ή χονδροειδούς τύφλωσης. Ο χορός μπορεί να αλλάξει την ίδια του τη φύση κατά τη διάρκεια του δράματος (το ενυπονωσιακότερο παράδειγμα είναι οι Ευμενίδες του Αισχύλου). Ο χορός, ξεπερνώντας κατά πολύ την όποια περιστρεφόμενη σκηνή ή αφίδα του προσκηνίου, αποτελεί επινόηση που επιτρέπει στον αρχαίο δραματουργό να χειριστεί με ακρίβεια και να τροποποιήσει τις αποστάσεις, τις οπτικές γωνίες μεταξύ του κοινού και του μύθου, μεταξύ του θεατή και της σκηνής. Ο χορός κυριολεκτικά απλώνει τις ρίζες του στην σκοτεινή καθιέρωση των ιεροτελεστικών δραματικών παραστάσεων. Στρέφει, όμως, το βλέμμα του και προς τα εμπρός· πρώτον, στο τμήμα αυτό της *πόλεως*, από το οποίο στρατολογείται και, κατόπιν, στο κοινό σαν σύνολο, δηλαδή στο πολιτικό σώμα. Έτσι δρα σαν ένα είδος κινητής γέφυρας, που ο δραματουργός μπορεί να υψώσει ή να κατεβάσει, να συντομεύσει ή να επιμηκύνει κατά βούλησιν, με μετρικά ή χορογραφικά μέσα. Δια μέσου του χορού ο θεατής μπορεί να συρθεί στην σκηνή ή να αποστασιοποιηθεί από αυτήν· μπορεί σχεδόν να εμπλακεί στην σκηνική κατάσταση ή να εμποδιστεί η (απλοϊκή) πρόσβασή του σε αυτήν.»

Steiner, G. (2001), *Antigones: the Antigone myth in Western literature, art and thought*, μτφρ. Β. Μάστορης & Π. Μπουρλάκης, *Οι Αντιγόνης*, Αθήνα (Καλέντης), σσ. 262-263.

2. Ο ΣΟΦΟΚΛΗΣ

Το σύμπαν του Σοφοκλή

«[...]στο σύμπαν του Σοφοκλή η αδικοπραγία πράγματι απεργάζεται την ίδια της την τιμωρία, αλλά η καταστροφή έρχεται επίσης, και χωρίς δικαιολογία. Το πολύ με "συντρέχουσα αμέλεια".

[...]Κανένας ποιητής δε μιλάει περισσότερο από τον Σοφοκλή για την ανάγκη για ευσέβεια. Αλλά ένα μέρος αυτής της ευσέβειας βρίσκεται πέρα από την ηθικότητα και δεν μπορεί να υπολογιστεί. Συνακόλουθα κανένας ποιητής δε μιλάει περισσότερο από τον Σοφοκλή για την ανάγκη για φρόνησιν. Η φρόνηση σημαίνει να ξέρεις τι είσαι, να ξέρεις τη θέση σου στον κόσμο, να είσαι ικανός να βλέπεις πλατιά, με μια σωστή αίσθηση αναλογίας - αντίθετα από τον Κρέοντα στην Αντιγόνη και από τον Μενέλαο στον Αίαντα, που μπορούσαν να δουν ότι ο Πολυνεΐκης ή ο Αίας, ήταν ένας νεκρός προδότης και δεν μπορούσαν να δουν το σπουδαιότερο ότι ήταν ένας νεκρός άνθρωπος [...].

[...]Αλλά καμιά ευσέβεια και καμιά φρόνηση δεν μπορούν να προσφέρουν προστασία από τα πλήγματα της μοίρας (αναγκαίαί τύχαι).

[...] Ο Σοφοκλής μας αφήνει μια σπουδαία αίσθηση της αξιοπρέπειας, του να είναι κανείς άνθρωπος. Να έχει κανείς μεγάλη ψυχή, αυτό είναι το παν [...].»

Kitto, H. D. F. (1968), *Greek tragedy*, μτφρ. Ζενάκος, Λ., *Αρχαία ελληνική τραγωδία*, Αθήνα, (Παπαδήμας), σσ. 198-199.

«[...] Η φαντασία του Σοφοκλή, η οπτική του για την θέση του ανθρώπου στο πλαίσιο της σημαίνουσας πραγματικότητας, διαποτιζόταν, απ' όσο μπορούμε να κρίνουμε, από την επίγνωση μιας βαθιάς αστάθειας. Η κτηνωδία και η μεταμόρφωση, οι αντιθετικές μα συνακόλουθες απειλές του τερατώδους και του θείου (σύντηξη των αντιθέτων που ενσαρκώνεται από την Σφίγγα) ρίχνουν τις πεινασμένες σκιές τους πάνω στους ανθρώπινους θεσμούς και στο μετά κόπων κερδισμένο πεδίο του ορθού λόγου. [...].»

Steiner, G. (2001), *Antigones: the Antigone myth in Western literature, art and thought*, μτφρ. Β. Μάστορης & Π. Μπουρλάκης, *Οι Αντιγόνης*, Αθήνα (Καλέντης), σ. 405.

«[...] η δική του πραγμάτευση της θεϊκής διάστασης, όπως την βρίσκουμε, τόσο στα σωζόμενα έργα όσο και στα αποσπάσματα, δεν ταιριάζει με την αισχύλεια αντίληψη της άμεσης γειτονίας του ανθρώπου με τους θεούς, γειτονίας ή οποία παραμένει, καθαυτήν, συνάρτηση ενός «τιτανικού», προπολιτικού σταδίου στην ανθρώπινη εξέλιξη. Από την άλλη μεριά, ο Σοφοκλής φαίνεται να αποφεύγει [...] την ευριπίδεια διπλοπροσωπεία, που, είτε παριστάνει τους θεούς ως παράλογους καθιστώντας τους ηθικά και πνευματικά «αρχαιότερους» από τα θνητά θύματά τους είτε τους καθιστά αντικείμενα ειρωνείας, με την χρήση του ελέγχου και των σοφιστικών αβεβαιοτήτων. [...] Όπως είδαμε, ο Σοφοκλής θεωρεί την εν δυνάμει πραγμάτωση της γειννίας των θεών, όπως γίνεται στον Αισχύλο, σαν ένα από τα υποχωρούντα, αλλά ακόμη απειλητικά ρεύματα αρχαϊκής και αναρχικής επήρειας στον πολιτισμό και την αργή ωρίμανση του λόγου. Αντιλαμβάνεται, όμως, με ίση οξυδέρκεια, το υβριστικό κρεσέντο των εμμενών δυνάμεων, της βούλησης, του αλαζονικού θετικισμού, που απειλεί την ανθρωπότητα σε έναν κόσμο είτε άδειον από θεούς είτε ερχόμενον σε επαφή με αυτούς μόνο κατ' ευγενή παραχώρησιν των τελετουργικών πρακτικών. Έγκειται, λοιπόν, στην ιδιαίτερη τέχνη του Σοφοκλή το ότι υποβάλλει την εγγύτητα των θεών, ενώ ήδη αποδίδει στην εγγύτητα αυτήν την αρχόμενη μεταφορική, ψυχολογίζουσα εκδοχή της, την θέση της προσωπικής, ιδιωτικής συνείδησης.»

Steiner, G. (2001), *Antigones: the Antigone myth in Western literature, art and thought*, μτφρ. Β. Μάστορης & Π. Μπουρλάκης, *Οι Αντιγόνης*, Αθήνα (Καλέντης), σσ. 415-416.

Ο σοφόκλειος ήρωας

«Αμετακίνητος από τη στιγμή που παίρνει την απόφασή του, κουφός σε οποιαδήποτε έκκληση και απόπειρα πειθούς, σε οποιαδήποτε κριτική και απειλή, ατρόμητος μπροστά στη βία, ακόμη και στην ύστατη βία του ίδιου του θανάτου, όλο και περισσότερο πείσμων καθώς αυξάνεται η απομόνωσή του έως ότου δεν έχει κανέναν με τον οποίο να μιλά παρά μόνον ένα ασυγκίνητο τοπίο, πικρός απέναντι στην ασέβεια και την κοροϊδία με την οποία ο κόσμος επιτίθεται σε ό,τι θεωρεί αποτυχία, ο ήρωας εύχεται την εκδίκηση και καταριέται τους εχθρούς του καθώς καλωσορίζει τον θάνατο που είναι το προβλέψιμο τέλος της αδιαλλαξίας του.»

Knox, B. (1964), *The Heroic Temper*, Berkeley (University of California Press), σ. 44.

«Μερικοί έχουν δει τον Σοφοκλή ως τον προφήτη της σωφροσύνης, που ήθελε να παραδώσει με τα έργα του ένα μάθημα μετριοπάθειας, να διδάξει την επίγνωση της ανθρώπινης κατάστασης, την ένδεια της ανθρώπινης δύναμης και γνώσης. [...] Αν τώρα ένα πράγμα είναι σίγουρο, μια γενίκευση έγκυρη, αυτή είναι ότι ο σοφόκλειος ήρωας δεν είναι ο ίδιος *σώφρων* με την οποιαδήποτε τρέχουσα σημασία της λέξης. Ένας άντρας ή μια γυναίκα των άκρων, ένας εξτρεμιστής πεισματάρης, αμετάπειστος στα επιχειρήματα, αρνείται να συμμορφωθεί με τις συνθήκες της ανθρώπινης ζωής. Αν είσαι *σώφρων*, τότε ο μόνος ρόλος που μπορείς να ελπίζεις ότι θα παίξεις στην τραγωδία του Σοφοκλή είναι αυτός του Κρέοντα στον *Τύραννο* ή, στην καλύτερη περίπτωση, του Οδυσσέα στον *Αίαντα*. Εξασφαλισμένη είναι η θέση σου στο χορό. Μπορείς να γίνεις Ισμήνη αλλά όχι Αντιγόνη, Χρυσόθεμις αλλά όχι Ηλέκτρα. [...] Το μεγαλείο αυτών των μορφών συνδέεται ασφαλώς με την αποτυχία τους να συμμορφωθούν με τα συμβατικά κριτήρια της μετριοπάθειας. Σε τι έγκειται ο «ηρωισμός» τους, αν όχι στον ίδιο τους τον εξτρεισμό και την άρνησή τους να συμβιβαστούν; Στην καθημερινή ζωή επιζητούμε, όσο μας το επιτρέπουν οι δυνάμεις μας, να κρατηθούμε μακριά από την τραγωδία, μένουμε όμως επίσης μακριά και από το μεγαλείο, εποφθαλιμώντας τη θέση ενός Κρέοντα και όχι ενός Οιδίποδα. Στον Σοφοκλή φαίνεται συχνά πως το μεγαλείο – αυτού τουλάχιστο του είδους το μεγαλείο- λες και επισύρει την καταστροφή σύμφωνα με κάποιο είδος φυσικού νόμου, ο οποίος δεν έχει ίσως να κάνει και πάρα πολύ με τη δικαιοσύνη, όπως η δικαιοσύνη γίνεται συνήθως αντιληπτή. Αναρωτιόμαστε αν οι θεοί είναι δίκαιοι, και, αν ναι, τι είδους δικαιοσύνη απονέμουν.»

Winnington-Ingram, R. P. (1999), *Sophocles. An interpretation*, μτφρ. Φαράκλας, Χ. Π., *Σοφοκλής – Ερμηνευτική Προσέγγιση*, Αθήνα (Καρδαμίτσα), σσ. 31-32.

Τεχνική

«Ο Σοφοκλής είναι λαμπρό παράδειγμα της Αριστοτελικής «αντιστροφής» και της «αναγνώρισης» και μαζί της δραματικής ειρωνείας. Εκεί που ο Αισχύλος μας οδηγεί αργά αλλά σταθερά προς την κορύφωση, ο Σοφοκλής κατευθύνεται προς τα κει δια της τεθλασμένης. Εξακολουθούμε να έχουμε την αίσθηση της αναμονής και του κακού προαισθήματος, αλλά ο Σοφοκλής δημιουργεί επιπλέον στους θεατές μια αίσθηση καινούργια για το θέατρο-τη δόνηση (σοκ) της έκπληξης. [...]. Ο Σοφοκλής ευφυέστατα, χωρίζει τη δράση σε διαδοχικές σκηνές που η καθεμιά τους περιλαμβάνει μια απροσδόκητη τροπή. Η αναγγελία του θανάτου του Λαίου από την Ιοκάστη, που είχε σαν στόχο τη διάψευση των χρησμών, ξυπνά μια ανάμνηση στον Οιδίποδα και τον οδηγεί προς την ανακάλυψη της πραγματικής του ταυτότητας, η οποία θα δικαιώσει τον Απόλλωνα.»

Baldry, H.C. (1981), *The Greek tragic theatre*, μτφρ. Χριστοδούλου, Γ. –Χατζηκώστα, Στ., *Το τραγικό θέατρο στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα (Καρδαμίτσα) σ. 128.

Μια μείζων συνθετική αρχή του Σοφοκλή είναι η αντίθεση. Αυτό το διαπιστώνουμε σε όλα τα επίπεδα: θεματικές αντιπαραθέσεις[...] αντιθετικοί τόνοι, όπως όταν ένα τραγούδι χαράς και ελπίδας ακολουθείται αμέσως μετά από την κρίσιμη αποκάλυψη της συμφοράς [...] αντιπαραθεση αντίθετων χαρακτήρων[...]. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε εδώ τη χρήση της ειρωνείας, γιατί η ειρωνεία στρέφει την προσοχή στη θεμελιώδη αντίθεση ανάμεσα στο φαινομενικό και το πραγματικό, στην απόσταση ανάμεσα σε αυτό που πιστεύουν οι δραματικοί χαρακτήρες και σε αυτό που γνωρίζει το κοινό, καθώς και ανάμεσα στις επιδιώξεις τους και σε ό, τι τελικά συμβαίνει: η ίδια η *περιπέτεια* βασίζεται στην αρχή της αντίθεσης. Έτσι, ο Σοφοκλής βρίσκει τα δραματικά μέσα για να εκφράσει τη δική του αίσθηση της αμφισημίας σε κάθε εμπειρία, τις δυο όψεις της ανθρώπινης εικόνας και τις αντίστοιχες αντινομίες στη φύση.

Easterling, P. E. - Knox, B. M. W. (1990), *The Cambridge history of classical literature I. Greek literature*, μτφρ. Ν. Κονομής, Χρ. Γρίμπα, Μ. Κονομής, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα (Παπαδήμας), σ. 416.

3. Η ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΑΝΤΙΓΟΝΗ

Η ιστορικότητα του έργου

«Πρέπει να αποφύγουμε την παγίδα να υποθέσουμε ότι όλοι «οι αρχαίοι Έλληνες» μοιράζονταν τον ίδιο πυρήνα πεποιθήσεων. Κάτι τέτοιο δεν ισχύει, γι' αυτό μάλιστα το αρχαιοελληνικό δράμα είναι τόσο ενδιαφέρον. Ας πάρουμε για παράδειγμα την *Αντιγόνη* του Σοφοκλή. [...] Επειδή η *Αντιγόνη* εμφανίζεται ως άτομο που αντιστέκεται στο κράτος, ακολουθώντας την καρδιά της αντί για τη λογική, είναι μάλλον εύκολο για τους σύγχρονους αναγνώστες και σκηνοθέτες να υποθέσουν ότι η *Αντιγόνη* έχει δίκιο, ενώ ο θεός της, ο Κρέων, έχει άδικο. Το έργο μοιάζει να δηλώνει, σε μια συνείδηση που έχει διαποτιστεί με στοιχεία από το χριστιανισμό, ότι η *Αντιγόνη* έχει με το μέρος της τους θεούς, δηλαδή το σωστό. Στην κλασική περίοδο τα πράγματα ήταν πιο περίπλοκα. Τότε εκδόθηκαν πολλά διατάγματα που απαγόρευαν την ταφή των προδοτών. Ο Πλάτων, που διέθετε βαθιά θρησκευτική πίστη αλλά ταυτόχρονα ήταν και υπέρμαχος του κρατικού ελέγχου, δεν είχε κανέναν ενδοιασμό να υποστηρίξει ότι έπρεπε να πετάνε τους παραβάτες των θρησκευτικών νόμων έξω από τα σύνορα άταφους. [...] Τα έργα [του Σοφοκλή] αντλούσαν τη δημιουργική τους ενέργεια από το γεγονός ότι δεν υπήρχε συναίνεση στο κοινό γύρω από τα πλέον θεμελιώδη ζητήματα».

Wiles, D. (2009), *Greek theatre performance*, μτφρ. Ελένη Οικονόμου, *Το αρχαίο ελληνικό δράμα ως παράσταση, Μια εισαγωγή*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σσ. 48-49.

Θεμελιώδεις αντινομίες

«Πάνω στη σκηνή, όλοι οι ήρωες του δράματος χρησιμοποιούν, στις συζητήσεις τους, τις ίδιες λέξεις, αλλ' αυτές οι λέξεις παίρνουν στην ομιλία του καθενός αντίθετες σημασίες. Για την *Αντιγόνη*, ο όρος *νόμος* δηλώνει το αντίθετο από αυτό που ο Κρέων ονομάζει, με τη μεγαλύτερη σιγουριά, *νόμον*. Και θα μπορούσαμε, μαζί με τον Charles-Paul Segal, να βρούμε την ίδια αμφιβολία και σε άλλους όρους, που έχουν μεγάλο βάρος μέσα στην υφή του κειμένου: *φίλος* και *φιλία*, *κέρδος*, *τιμή*, *σέβας*, *τόλμη*, *οργή*, *δεινός*. Οι λέξεις λοιπόν που ανταλλάσσονται πάνω στη σκηνή δεν αποκατασταίνουν τόσο την επικοινωνία ανάμεσα στα διάφορα πρόσωπα, όσο σημαδεύουν τις δεσμεύσεις, τους φραγμούς, τα στεγανά του νου και προσδιορίζουν τα σημεία σύγκρουσης. Για κάθε υποκριτή κλεισμένο στον δικό του αποκλειστικό κόσμο, οι περισσότερες λέξεις που χρησιμοποιούνται παραμένουν αδιάφανες· σημαίνουν ένα και μόνο πράγμα. Αυτή η μονομέρεια συγκρούεται βίαια με μian άλλη μονομέρεια. Ο ήρωας κατά την πορεία του δράματος βρίσκεται κυριολεκτικά «πιασμένος από τις λέξεις», λέξεις που στρέφονται τελικά εναντίον του, φέρνοντας του την πικρή εμπειρία του νοήματος που δεν ήθελε με τόσο πείσμα να καταλάβει.»

Vernant, J.-P. – Vidal-Naquet, P. (1988), *Myth and tragedy in Ancient Greece*, μτφρ. Α. Τάττη, *Μύθος και Τραγωδία στην Αρχαία Ελλάδα*, Τόμος Β' Αθήνα (Ζαχαρόπουλος) σ. 104.

«[...] Η πολεμικού τύπου συγγένεια μεταξύ Κρέοντα και *Αντιγόνης* απορρέει από τη σύγκρουση δύο «υπαρξιακών ελευθεριών» που εξισορροπούνται με μεγάλη ακρίβεια. Κανείς από τους δυο δεν μπορεί να υποχωρήσει χωρίς να διαψεύσει την ουσία της ύπαρξής του. [...] Και ο Κρέων και η *Αντιγόνη* είναι *αυτο-νομιστές*, άνθρωποι που έχουν οι ίδιοι αναλάβει την τήρηση του νόμου. Στην δεδομένη περίπτωση δεν είναι δυνατός ο συμβιβασμός μεταξύ του δικαίου που εκφέρει ο ένας και του δικαίου που εκφέρει ο άλλος [...] Η ισορροπία δεν εγκαθιδρύεται, όπως θα το ήθελε ο Χέγκελ, ανάμεσα σε ισόπαλα δίκαια, σε μια τελικά ανεπίκριτη περίπτωση. Η αληθινή κρίση έστω και αν, όντως, περιπλέκεται από τις ομοιότητες ως προς την ορμητικότητα, ως προς τη σκηνική παρουσία, μεταξύ *Αντιγόνης* και Κρέοντα, πρέπει να αναζητήσει την θεμελιώδη αντίθεση ανάμεσα στην

«ευγενική αφροσύνη της αυτοθυσίας» από την μια και την «φαύλη αφροσύνη» της αυθαίρετης οργής και της ματαιοδοξίας από την άλλη.»

Steiner, G. (2001), *Antigones: the Antigone myth in Western literature, art and thought*, μτφρ. Β. Μάστορης & Π. Μπουρλάκης, Οι Αντιγόνες, Αθήνα (Καλέντης), σσ. 290-291.

Το θέμα της ταφής

«Άξονας της δράσης είναι το θέμα: ταφή και άρνηση ταφής. Είναι σκληρό να μη γίνει ταφή· κι αυτός που την απαγορεύει αποδεικνύεται, όπως και στον Αίαντα, άνθρωπος τυραννικής νοοτροπίας. Η Αντιγόνη άρα είχε δίκιο. Όμως αυτό, εν σχέσει με την ανάπτυξη που παίρνει το θέμα στη διάρκεια του έργου, αποτελεί υπεραπλούστευση. Γράφει ένας σχολιαστής: «Δεν προκαλεί... καμιά έκδηλη απέχθεια να μένει άταφο το πτώμα ενός **πολεμίου**: αυτό που διαφιλονικείται, και στον Αίαντα και στην **Άντιγόνη**, είναι η θεσμική τοποθέτηση του νεκρού».[...]

Πολλές από τις αρχές που ο Κρέων εξαγγέλλει στη διακήρυξη του θα γίνονταν ανεπιθύλακτα αποδεκτές από έναν Αθηναίο του 5ου π.Χ. αιώνα, που ήξερε ότι η δική του ευημερία ήταν αλληλένδετη με την ευημερία της πόλεως, και ήξερε επίσης τη διαφορά μεταξύ ενός πατριώτη και ενός προδότη. Η απαγόρευση ταφής ενός προδότη στο χώμα της Αττικής δεν του ήταν κάτι άγνωστο, αν και οι αντιδράσεις σε μια τέτοια απαγόρευση σίγουρα θα διέφεραν: η αντίδραση του Χορού είναι προσεγμένα ουδέτερη».

Winnington-Ingram, R. P. (1999), *Sophocles. An interpretation*, μτφρ. Φαράκλας, Χ. Π., *Σοφοκλής – Ερμηνευτική Προσέγγιση*, Αθήνα (Καρδαμίτσα), σσ. 177, 179.

Φίλοι και εχθροί- οίκος και πόλις

«Φίλοι και εχθροί. Είναι η εξέχουσα αντίθεση που προβάλλεται σε πολλές από τις σωζόμενες τραγωδίες του Σοφοκλή.[...] Στην *Άντιγόνη* φαίνεται ότι παίζουν δύο αμφισημίες: είναι η *φιλία* ως συγγένεια και η *φιλία* ως κοινωνικοπολιτική σχέση· και παράλληλα είναι η *φιλία* ως συγγένεια και η *φιλία* ως συναίσθημα. Και οι δύο αυτές αμφισημίες συνδέονται με το πρόβλημα της ταφής. Ο ένας από τους αδελφούς είναι ο «φίλος» της πολιτείας, ο άλλος είναι ο «εχθρός», ενώ ο ένας για τον άλλον είναι ταυτόχρονα και *φίλος* και *έχθρος* [...] Για τον ίδιο τον Κρέοντα, όπως ακριβώς η ταφή είναι υπόθεση πολιτική —μια ανταμοιβή που δίδεται σε όσους την αξίζουν—, έτσι και οι *φίλοι* δεν γεννιούνται, αλλά γίνονται, κι ένας γιος είναι απλά μια ωφέλιμη μονάδα (αν και ο Κρέων δεν αισθάνεται έτσι, όταν χάνει τον Αίμονα). Θα οδηγήσει την Αντιγόνη στον θάνατο για την ανυπακοή της, όπως λέει, «κι ας είναι παιδί της αδελφής ή κι ό,τι πιο συγγενικό απ' όλο τον κύκλο των εξ αίματος δεσμών που ο Ερκείος Δίας προστατεύει» (στίχοι 486-7). Αυτός μόνο εκείνους που υπηρετούν την *πάλην* είναι διατεθειμένος να αναγνωρίσει ως *φίλους*. Άλλο τόσο είναι ξεκάθαρη και η διάκριση που κάνει η Αντιγόνη μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο. Τα συμφέροντα της οικογένειας οι «φίλοι» τα ευνοούν, οι «εχθροί» τα πλήττουν κι ένα απ' αυτά είναι το δικαίωμα κάθε μέλους της για την καθιερωμένη ταφή του από τα χέρια των συγγενών.

[...] Η Αντιγόνη τηρεί τον κώδικα της παλαιάς παράδοσης με τη διπολική του αντίθεση φιλίας και έχθρας, αντίθεση που δεν αίρεται, διότι όπου υπάρχει φιλία, εκεί θα υπάρχει επίσης και έχθρα, και όσο ισχυρότερη η *φιλία*, άλλο τόσο ισχυρότερη και η *έχθρα*. Μπορεί η Αντιγόνη να πιστεύει ότι είναι του χαρακτήρα της να μοιράζεται αγάπη, είναι όμως δέσμια ενός κώδικα που απαιτεί εξίσου και μίσος. Στη σκέψη μας έρχονται ο Αίας, ο Φιλοκτήτης, ο Οιδίπους στον Κολωνό, δυνατοί εξίσου στην αγάπη και στο μίσος. Μόνο οι μη ηρωικοί χαρακτήρες είναι απαλλαγμένοι από αυτή την τραγική **αντινομία.**»

Winnington-Ingram, R. P. (1999), *Sophocles. An interpretation*, μτφρ. Φαράκλας, Χ. Π., *Σοφοκλής – Ερμηνευτική Προσέγγιση*, Αθήνα (Καρδαμίτσα), σσ. 186-188, 194.

Ζωή - Θάνατος

«Πολλοί [...] έχουν παρατηρήσει ότι αυτή η τραγωδία είναι γεμάτη θάνατο. Όλες σχεδόν οι αξιοσημείωτες εκφορές ή πράξεις επιτελούνται από τους ζωντανούς υπό την πίεση των νεκρών. Το κυριολεκτικό πλαίσιο της Αντιγόνης είναι ένα πεδίο μάχης στρωμένο με σκοτωμένους. Η άμεση αιτία του δράματος είναι το πτώμα του Πολυνείκη. Ο νεκρός Οιδίπους και ο τρόμος της αναχώρησής του επισκιάζουν τα συμβάντα του έργου από την αρχή. Οι διαδοχικές περιπλοκές και οι εμπλουτισμοί της συνειδητοποίησης, στους χαρακτήρες και σ' εμάς, είναι τέτοιες, ώστε σύρουν τους νεκρούς ολοένα και πιο κοντά στη σφαίρα των ζωντανών.»

Steiner, G. (2001), *Antigones: the Antigone myth in Western literature, art and thought*, μτφρ. Β. Μάστορης & Π. Μπουρλάκης, *Οι Αντιγόνης*, Αθήνα (Καλέντης), σ. 407.

«Απ' όλα τα αντιθετικά δίπολα του έργου, κανένα δεν είναι τόσο επίμονο όσο αυτό της ζωής και του θανάτου. Δύο χωριστά βασίλεια, και η Αντιγόνη έχει διαλέξει το βασίλειο του θανάτου, όπου ανήκουν ήδη τα αγαπημένα της πρόσωπα. Περίμενε θάνατο δια λιθοβολισμού (στίχ. 36), ένα απότομο δραματικό πέρασμα από τον ένα κόσμο στον άλλο: και βρίσκει μπροστά της ζωή που συνεχίζεται στον τάφο, αποκομμένη κι από τους ζωντανούς κι από τους πεθαμένους, μέσα στην απόλυτη μοναξιά. Τη στιγμή αυτή, δεν βλέπει τίποτε παραπέρα.»

Winnington-Ingram, R. P. (1999), *Sophocles. An interpretation*, μτφρ. Φαράκλας, Χ. Π., *Σοφοκλής – Ερμηνευτική Προσέγγιση*, Αθήνα (Καρδαμίτσα), σ. 202.

Άνδρας- γυναίκα

«[...] Η σύγκρουση ανάμεσα στον Κρέοντα και την Αντιγόνη δεν είναι μόνο ανάμεσα στην πόλη και τον οίκο, αλλά επίσης ανάμεσα στον άνδρα και τη γυναίκα. Ο Κρέων ταυτίζει την πολιτική αυθεντία του με την ταυτότητα του φύλου του. Το έργο βρίθει από νύξεις αυτής της πρωταρχικής αντινομίας, από αντιτάλους της διαδοχής, που ήταν χειροπιαστή στην *Ορέστεια*, σχετικά με τις αντίστοιχες λειτουργίες των δύο φύλων στον καθορισμό και τη μεταβίβαση της συγγένειας και της γενεαλογικής καταγωγής. [...] Πρόκειται, λοιπόν, σε τελευταία ανάλυση, για σύγκρουση ανάμεσα στις αρσενικές και τις θηλυκές αντιλήψεις του τρόπου, με τον οποίο το κάθε φύλο αντιλαμβάνεται και διάγει την ανθρώπινη ζωή: σύγκρουση που αποτελεί, όσο καμία άλλη, σύγκρουση παράδοξων «καθρεφτισμάτων» και αδυσώπητης εναντίωσης. [...] Έτσι, το δράμα του Σοφοκλή και η διαρκής ζωτικότητα του μύθου διατηρείται σε τεταμένη ισορροπία από μian πόλωση μεταξύ των φύλων, που υπερακοντίζει ακόμη και το «πελώριο» μέγεθος της ρητής ηθικο-πολιτικής σύγκρουσης. Οι οργανικές συγκρούσεις παρουσιάζονται με σπαρακτικό τρόπο στην τελική σκηνή: ο Κ'ρεων, απογυμνωμένος και τσακισμένο στον ανδρισμό του, στέκεται ανάμεσα στα πτώματα της συζύγου και του γιου του»

Steiner, G. (2001), *Antigones: the Antigone myth in Western literature, art and thought*, μτφρ. Β. Μάστορης & Π. Μπουρλάκης, *Οι Αντιγόνης*, Αθήνα (Καλέντης), σσ. 291-292.

Η στάση του Χορού

«[...] Στο *Αντιγόνη* η στάση του Χορού έναντι του Κρέοντος, από έκδηλη, αν όχι ανεπιφύλακτη, υποστήριξη, μεταστρέφεται σε επίκριση μέχρι τέτοιου σημείου, ώστε αυτός ο Χορός μοιάζει ίσως σαν να διεκδικεί τον τίτλο του λιγότερο ευνοϊκού Χορού αρχαίας τραγωδίας. [...] Όμως το σημαντικό —και το δύσκολο— είναι να προσδιορίσουμε τη φύση και το βαθμό των συμπαθειών του Χορού ως προς την Αντιγόνη. [...] Να δεχτούμε λοιπόν ότι η συμπάθεια του Χορού για την ηρωίδα είναι *στην πραγματικότητα* πολύ ισχυρότερη απ' όση τολμά να εκφράσει; Άποψη απλουστευτική, που παραβλέπει ένα παράγοντα αρκετά σπουδαίο από δραματική άποψη. Ουσιώδη όρο αποτελεί η απομόνωση της Αντιγόνης. Για το σκοπό αυτό, ο Σοφοκλής περιέβαλε την ηρωίδα του —αν η Αντιγόνη είναι "η ηρωίδα"— με Χορό ανδρικό, κάτι που για τις περισσότερες ηρωίδες στην αρχαία

τραγωδία δεν συνηθίζεται. [...]Μπορούμε τελικά γι' αυτό τον Χορό να πούμε ότι απαρτίζεται όχι μόνο από άνδρες (που φυσικά αποδοκιμάζουν την τόλμη μιας γυναίκας), αλλά από ευγενείς (στίχ. 843, 940), που ως μέλη του ανακτοβουλίου και προσκείμενοι στον θρόνο (στίχ. 160-1), έχουν κάθε λόγο να ενδιαφέρονται περισσότερο για τη στήριξη της εξουσίας απ' ό,τι ο κοινός λαός [...].»

Winnington-Ingram, R. P. (1999), *Sophocles. An interpretation*, μτφρ. Φαράκλας, Χ. Π., *Σοφοκλής – Ερμηνευτική Προσέγγιση*, Αθήνα (Καρδαμίτσα), σσ. 198-199.

Το χορικό για τον Έρωτα

«Ας ξαναγυρίσουμε στο χορικό για την Έρωτα. [...] Ένα χαρακτηριστικό, τώρα, των χορικών αυτού του έργου είναι η τάση να μεταφέρουν, κατά τραγική ειρωνεία, ένα δευτερεύον μήνυμα, που αφορά στον Κρέοντα και που δεν μπορεί να είναι στη σκέψη του Χορού. Έτσι, στο συγκεκριμένο χορικό, αν του Χορού η σκέψη είναι στραμμένη στον Αίμονα, ο ποιητής καλεί όμως τους θεατές του να σκεφτούν επίσης τι άνιση μάχη άνοιξε ο Κρέων ενάντια σε μια μεγάλη συμπαντική δύναμη. Αυτό το διέκρινε ο Μέαυτις αλλά μόνον ο Κίττο, απ' όσο γνωρίζω, του απέδωσε τη δέουσα σημασία στην ερμηνεία του έργου, υπογραμμίζοντας ότι ο Κρέων εναντιώνεται όχι μόνο στο δεσμό της οικογενειακής στοργής και στο δεσμό της συγγένειας αλλά και στη δύναμη του ερωτικού πάθους. Όλα αυτά μαζί τον εκδικούνται, όταν ο Αίμων αυτοκτονεί εξ αιτίας του θανάτου της αγαπημένης του και η Ευριδίκη εξ αιτίας του θανάτου του γιου της. Τώρα μπορούμε επιτέλους ν' αντιληφθούμε, με βεβαιότητα και σε όλη της την έκταση, τη συνάφεια αυτού του κεντρικά τοποθετημένου χορικού προς όλα τα μεγάλα θέματα του έργου. Έστω κι αν, ως σχολιασμός εκ μέρους του Χορού, το χορικό δεν ανταποκρίνεται πλήρως στο περιεχόμενο του Επεισοδίου που προηγήθηκε, αποτελεί ωστόσο προοικονομία ζωτικής σημασίας για τη σκηνή της σπηλιάς. Όμως ο Σοφοκλής συνέθεσε αυτό το χορικό και το τοποθέτησε εδώ με στόχο όχι μόνο να φωτίσει τον χαρακτήρα του Αίμονος. Τη δύναμη του Έρωτα και της Αφροδίτης την αντιμάχεται ο Κρέων. Ο Κρέων λοιπόν εμπαίζεται.»

Winnington-Ingram, R. P. (1999), *Sophocles. An interpretation*, μτφρ. Φαράκλας, Χ. Π., *Σοφοκλής – Ερμηνευτική Προσέγγιση*, Αθήνα (Καρδαμίτσα), σ. 145.

Αναγνώσεις της Αντιγόνης

«Το θέατρο του 20ού αιώνα έχει στραφεί πολλές φορές στο έργο του Σοφοκλή για να διαμορφώσει νέες προσεγγίσεις στη σχέση ατόμου και κράτους. Η Αντιγόνη γίνεται συνήθως η ηρωίδα που αντιστέκεται στην κρατική καταστολή. Ένα πασίγνωστο παράδειγμα είναι η παράσταση που πραγματοποιήθηκε στη φυλακή που κρατούνταν ο Νέλσον Μαντέλα από το καθεστώς της Νότιας Αφρικής. Ο Άθελ Φιούγκαρντ αναπαρέστησε σε αυτό το καλλιτεχνικό γεγονός στο έργο του *Το νησί* (1972).

Στο κατεχόμενο Παρίσι, στη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, Ο Ζαν Ανουίγ δημιούργησε κάτω από μια ριζοσπαστική επικάλυψη, μια «μπουλβάρ» εκδοχή του έργου, που δείχνει τη ματαιότητα της ενασχόλησης με την πολιτική. Ο Κρέων, του οποίου ο στόχος ήταν να διατηρήσει το σύστημα εξουσίας, κερδίζει τη διαμάχη στο διανοητικό επίπεδο, αλλά η Αντιγόνη επιλέγει και πάλι το θάνατο ως έκφραση προσωπικής εξέγερσης ενάντια στις αξίες μιας αστικής κοινωνίας. Ο Ανουίγ έκανε την Αντιγόνη μια μορφή που η υπαρξιακή αγωνία της φαινόταν ιδιαίτερως οικεία σε ένα μεσοαστικό ευρωπαϊκό κοινό.

[...] Όταν ο Μπρεχτ παρουσίασε τη δική του εκδοχή της *Αντιγόνης* αμέσως μετά τον πόλεμο, προσέδωσε πολιτική διάσταση στο έργο αποκαθιστώντας το χορό των γερόντων σε κεντρική θέση. Ο χορός του εκπροσωπούσε την πλειονότητα των Γερμανών, που παραπονιούνταν αλλά ποτέ δεν εξεγέρθηκαν ενάντια στο φασισμό. Ο χορός του Μπρεχτ αποστασιοποιείται από τον Κρέοντα όταν ο πόλεμος δεν πάει καλά, αλλά αποδεικνύεται ανίκανος να τον εγκαταλείψει. Η Αντιγόνη επικρίνει το χορό όταν της προσφέρει συναισθηματικό οίκτο και της λέει ότι ο θάνατός της είναι προδιαγεγραμμένος. [...] Ο Μπρεχτ ήθελε να αντισταθεί σε οποιαδήποτε τάση του κοινού να ταυτιστεί συναισθηματικά με την ηρωίδα.»

Wiles, D. (2009), *Greek theatre performance*, μτφρ. Ελένη Οικονόμου, *Το αρχαίο ελληνικό δράμα ως παράσταση, Μια εισαγωγή*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σσ. 48-49.

4. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Γιάννου, Τ. (2014), «Οι Τ.Π.Ε. στο μάθημα των αρχαίων ελληνικών», στο *Επιμορφωτικό υλικό για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στα Κέντρα Στήριξης Επιμόρφωσης*, τεύχος 3, κλάδος (ΠΕ 02), 3η έκδοση έκδοση, αναθεωρημένη και εμπλουτισμένη, Πάτρα Ι.Τ.Υ., σσ. 100-124.
2. Baldry, H. C. (1981), *Το τραγικό θέατρο στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα (Καρδαμίτσα).
3. Cartledge, P. «Θεατρικά έργα με βάθος», στο Easterling, P. E. (2010). *Οδηγός για την αρχαία ελληνική τραγωδία*. Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
4. Goldhill, S. (2008), *Aeschylus. The Oresteia*, μτφρ. Α. Παπασυριόπουλος, *Αισχύλου Ορέστεια*, Αθήνα (Καρδαμίτσα)
5. Honig, B. (2014), «Ο θρήνος της Αντιγόνης, η οδύνη του Κρέοντα: πένθος, ανήκειν και πολιτική της εξαίρεσης», στο Τζελέπη, Ε., (επιμ.), *Αντινομίες της Αντιγόνης, Κριτικές θεωρήσεις του πολιτικού*, μτφρ. Λαλιώτης, Μ., Αθήνα (Εκκρεμές).
6. Easterling, P. E. - Knox, B. M. W. (1990), *The Cambridge history of classical literature I. Greek literature*, μτφρ. Ν. Κονομής, Χρ. Γρίμπα, Μ. Κονομής, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα (Παπαδήμας)
7. Καστοριάδης, Κ. (1991), «Αισχύλεια ανθρωπογονία και σοφόκλεια αυτοδημιουργία του ανθρώπου», στο *Αφιέρωμα στον Κωνσταντίνο Δεσποτόπουλο*. Αθήνα (Παπαζήσης).
8. Kitto, H. D. F. (1968), *Greek tragedy*, μτφρ. Ζενάκος, Λ., *Αρχαία ελληνική τραγωδία*, Αθήνα, (Παπαδήμας).
9. Knox, B. (1964), *The Heroic Temper. Studies in Sophoclean Tragedy*, Berkeley (University of California Press).
10. Meier, Ch. (1997), *Η Πολιτική Τέχνη της Αρχαίας Ελληνικής Τραγωδίας*, μτφρ. Φ. Μανακίδου, εκδ. Καρδαμίτσα.
11. Πόλκας, Λ. (2014), Παρουσίαση-κριτική θεατρικής παράστασης της «Αντιγόνης» του Σοφοκλή σε περιβάλλον wiki. *Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου Εκπαιδευτικού Συνεδρίου Ημαθίας για την αξιοποίηση των Τ.Π.Ε. στη διδακτική πράξη*, 4-6 Απριλίου 2014, Νάουσα.
12. Romilly, D. J. (1990), *Γιατί η Ελλάδα;* Αθήνα, Το Άστυ, σσ. 217-241.
13. Romilly, D. J. (1996), *Η ελληνική τραγωδία στο πέρασμα του χρόνου*, μτφρ. Αθηνά- Μπάμπη Αθανασίου & Κατερίνα Μηλιαρέση, Αθήνα, Το Άστυ, σσ. 100-113.
14. Romilly, J. (2012), «Οι ήρωες της τραγωδίας και η ανθρώπινη μοίρα», *Φιλολογική* 120, σσ. 33-40 (μετάφραση Στέφος).
15. Steiner, G. (2001), *Antigones: the Antigone myth in Western literature, art and thought*, μτφρ. Β. Μάστορης & Π. Μπουρλάκης, *Οι Αντιγόνες*, Αθήνα (Καλέντης), σσ. 286-287.
16. Ταξίδου, Ό. (2014), « Η σαγήνη της Αντιγόνης ή η Αντιγόνη και οι φιλόσοφοι», Στο Έλενα Τζελέπη (επιμ.), *Αντινομίες της Αντιγόνης, Κριτικές θεωρήσεις του πολιτικού*, μτφρ. Μιχάλης Λαλιώτης, Μ. Αθήνα (Εκκρεμές), σσ. 341- 342.
17. Τζελέπη, Ε. (2014), «Ο θρήνος της Αντιγόνης, η οδύνη του Κρέοντα: πένθος, ανήκειν και πολιτική της εξαίρεσης», Στο Τζελέπη, Ε., (επιμ.), *Αντινομίες της Αντιγόνης, Κριτικές θεωρήσεις του πολιτικού*, μτφρ. Μιχάλης Λαλιώτης, Μ. - Λαμπρόπουλος, Α., Αθήνα (Εκκρεμές), σσ. 9-39.
18. Vernant, J.-P. – Vidal-Naquet, P. (1988), *Myth and tragedy in Ancient Greece*, μτφρ. Α. Τάττη, *Μύθος και Τραγωδία στην Αρχαία Ελλάδα*, Τόμος Β' Αθήνα (Ζαχαρόπουλος)
19. Wiles, D. (2009), *Greek theatre performance*, μτφρ. Ελένη Οικονόμου, *Το αρχαίο ελληνικό δράμα ως παράσταση, Μια εισαγωγή*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.).
20. Wilner, A. (2005), "Fostering critical literacy: The art of assignment design". *New Directions for Teaching and Learning*, σσ. 23–38.
21. Winnington-Ingram, R. P. (1999), *Sophocles. An interpretation*, μτφρ. Φαράκλας, Χ. Π., *Σοφοκλής – Ερμηνευτική Προσέγγιση*, Αθήνα (Καρδαμίτσα).

II. ΟΜΑΔΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: ΛΥΣΙΟΥ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΑΔΥΝΑΤΟΥ

1. Η Ρητορική στην Αρχαία Ελλάδα

«Ρητορεία είναι η έμφυτη ή επίκτητη ικανότητα του ανθρώπου να διαμορφώνει τον προφορικό του λόγο με τρόπο ευχάριστο και πειστικό. Στη γραμματολογία εξετάζουμε τους λόγους που σώθηκαν καταγραμμένοι, τους ρήτορες που τους είχαν συνθέσει και όλες τις σχετικές πληροφορίες.

Ρητορική, ή πληρέστερα *ρητορική τέχνη*, είναι ένα σύνολο οδηγιών ή κανόνων που μπορούν να διδαχθούν και που όποιος τους ακολουθήσει έχει πολλές πιθανότητες να επιτύχει ως ρήτορας. Στη γραμματολογία εξετάζουμε τις οδηγίες και τους κανόνες που σώθηκαν καταγραμμένοι, τους *ρητοροδιδάσκαλους* που τους κατέγραψαν και όλες τις σχετικές πληροφορίες.

Τα πρώτα **δείγματα ρητορείας** τα συναντούμε στα ομηρικά έπη, όταν π.χ. μιλά ο γερονέστορας, «ο γλυκομίλητος αγορητής [...], που πιο γλυκά απ' το μέλι ανάβρυσαν τα λόγια του απ' το στόμα» (Α 248-9), ή όταν ο Φοίνικας, ο Οδυσσεάς και ο Αϊάντας προσπαθούν, καθένας με τον τρόπο του, να πείσουν τον Αχιλλέα να παραμερίσει τον θυμό του και να επιστρέψει στις μάχες (Ι 222-605).

Τα πρώτα **δείγματα ρητορικής** γνώσης και διδασκαλίας τα συναντούμε πάλι στην *Ιλιάδα*, όταν ο Αντήνορας περιγράφει πώς μιλούσαν ο Μενέλαος και ο Οδυσσεάς στην πρώτη πρεσβεία των Αχαιών στην Τροία (Γ 212-24), και ακόμα όταν ο παιδαγωγός του Αχιλλέα, ο Φοίνικας, ισχυρίζεται πως είχε εντολή να τον «διδάξει» όχι μόνο να πολεμά, αλλά και «να μιλεί στη σύναξη» (Ι 443).[...] Κακριδής, Φ. (2011), *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, Αθήνα (Κ.Ε.Ε. & ΙΜΕ) http://www.greek-language.gr/Resources/ancient_greek/history/grammatologia/page_051.html

«...Η ρητορική είναι «η ικανότητα να διακρίνει κανείς τους δυνατούς τρόπους να πείσει τους άλλους για οποιοδήποτε θέμα». Τα μέσα της πειθούς είναι δυο ειδών- τα εξωτερικά (**άτεχνοι πίστεις**), τα οποία ήδη υπάρχουν και χρειάζεται απλώς να χρησιμοποιηθούν (λ.χ. *μάρτυρες, βασανιστήρια, έγγραφες αποδείξεις*), και τα τεχνικά (**έντεχνοι πίστεις**), τα οποία πρέπει να επινοηθούν από τον ομιλητή. Τα έντεχνα μέσα πειθούς διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες: σε αυτά που στηρίζονται στο χαρακτήρα του ομιλητή (λ.χ. τεχνάσματα του λόγου χάρη στα οποία δημιουργεί στους ακροατές του μια ευνοϊκή εικόνα για το χαρακτήρα του), σε αυτά που αποσκοπούν στη συγκίνηση των ακροατών, και σε αυτά που, με την καθαρή δύναμη του λόγου, καταλήγουν σε μια απόδειξη ή σε κάτι που φαίνεται σαν απόδειξη. Η τρίτη κατηγορία *πίστεως* εξετάζεται πρώτη. Χωρίζεται σε δυο κύρια υποσύνολα-στο **παράδειγμα**, το ρητορικό αντίστοιχο της επαγωγής, και στο **ενθύμημα**, το ρητορικό αντίστοιχο του συλλογισμού.

Το ενθύμημα είναι η κατεξοχήν ρητορική μέθοδος, το σώμα της *πίστεως*...[...]. Τα ενθυμήματα διακρίνονται σε δύο κύρια είδη. Υπάρχουν τα ειδικά επιχειρήματα (**είδη**) που πραγματεύονται το αντικείμενο ορισμένης επιστήμης, λ.χ. της ηθικής ή της φυσικής, και τα γενικά επιχειρήματα που συνάγονται από **τους τόπους**, τους τόπους κατά λέξη, όπου μπορούν να βρεθούν επιχειρήματα, τις περιοχές, θα λέγαμε, όπου "συχνάζουν". Όταν ο ομιλητής χρησιμοποιεί μόνο ειδικά επιχειρήματα, τότε εγκαταλείπει το χώρο της ρητορικής, αλλά επειδή τα υπάρχοντα γενικά επιχειρήματα είναι σχετικά λίγα, ο Αριστοτέλης επιτρέπει στον ομιλητή να χρησιμοποιεί και ειδικά επιχειρήματα, και προτείνει να εξετάσει πρώτα αυτό το είδος. Λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών στις οποίες εργάζεται ο ομιλητής, αυτά τα επιχειρήματα συνάγονται κυρίως από την ηθική και την πολιτική[...]

Ross, W. D. (1993), *Aristotle*, μτφρ. Μήτσου-Παππά, Μ., *Αριστοτέλης*, Αθήνα, (Μ.Ι.Ε.Τ.), σσ. 386-387.

Τα είδη του Ρητορικού λόγου

« Ἔστιν δὲ τῆς ῥητορικῆς εἶδη τρία τὸν ἀριθμὸν· τοσοῦτοι γὰρ καὶ οἱ ἀκροαταὶ τῶν λόγων ὑπάρχουσιν ὄντες· σύγκειται μὲν γὰρ ἐκ τριῶν ὁ λόγος, ἕκ τε τοῦ λέγοντος καὶ [1358b] περὶ οὗ λέγει καὶ πρὸς ὃν, καὶ τὸ τέλος πρὸς τοῦτόν ἐστιν, λέγω δὲ τὸν ἀκροατὴν· ἀνάγκη δὲ τὸν ἀκροατὴν ἢ θεωρὸν εἶναι ἢ κριτὴν, κριτὴν δὲ ἢ τῶν γεγενημένων ἢ τῶν μελλόντων· ἔστιν δ' ὁ μὲν περὶ τῶν μελλόντων κρίνων ὁ ἐκ(5) κλησιαστής, ὁ δὲ περὶ τῶν γεγενημένων [οἶον] ὁ δικαστής, ὁ δὲ περὶ τῆς δυνάμεως ὁ θεωρός, ὡστ' ἐξ ἀνάγκης ἂν εἴη τρία γένη τῶν λόγων τῶν ῥητορικῶν, συμβουλευτικόν, δικανικόν, ἐπιδεικτικόν· συμβουλιῆς δὲ τὸ μὲν προτροπή, τὸ δὲ ἀποτροπή· ἀεὶ γὰρ καὶ οἱ ἰδίᾳ συμβουλευόντες καὶ οἱ (10) κοινῇ δημηγοροῦντες τούτων θᾶτερον ποιοῦσιν· δίκης δὲ τὸ μὲν κατηγορία, τὸ δ' ἀπολογία· τούτων γὰρ ὁποτερονοῦν ποιεῖν ἀνάγκη τοὺς ἀμφισβητοῦντας· ἐπιδεικτικοῦ δὲ τὸ μὲν ἔπαινος τὸ δὲ ψόγος.»

Αριστοτέλης, *Τέχνη Ρητορική*, 1358a36

«Τρία είδη ρητορικής υπάρχουν· γιατί τόσων ειδών είναι και οι ακροατές των λόγων. Τρία είναι τα συστατικά στοιχεία ενός λόγου: ο ομιλητής, [1358b] το θέμα για το οποίο μιλάει και, τέλος, αυτός στον οποίο απευθύνεται· αυτός, δηλαδή ο ακροατής, είναι και ο τελικός στόχος του λόγου. Ο ακροατής δεν μπορεί παρά να είναι ή ένας απλός θεατής ή κριτής, κριτής μάλιστα είτε πραγμάτων που έχουν γίνει είτε πραγμάτων που πρόκειται να γίνουν. Για πράγματα που πρόκειται να γίνουν κρίνει π.χ. το μέλος της εκκλησίας του δήμου· (5) γι' αυτά που έχουν ήδη γίνει κρίνει π.χ. ο δικαστής· ο απλός θεατής κρίνει τη δεινότητα του ρήτορα. Υποχρεωτικά, επομένως, τα είδη των ρητορικών λόγων είναι τρία: ο συμβουλευτικός, ο δικανικός και ο επιδεικτικός. Η συμβουλή είναι ή προτροπή ή αποτροπή· το ένα από αυτά τα δύο δεν κάνουν, πράγματι, (10) πάντοτε και αυτοί που συμβουλεύουν σε ιδιωτικό επίπεδο και αυτοί που μιλούν δημόσια στον λαό; Στη δίκη έχουμε ή κατηγορία ή απολογία· πραγματικά, οι διάδικοι παίζουν υποχρεωτικά ή τον έναν ή τον άλλον από τους δύο αυτούς ρόλους. Στον επιδεικτικό, τέλος, λόγο έχουμε ή έπαινο ή ψόγο...».

Αριστοτέλης, *Ρητορική Βιβλίο Α'*, μτφρ. Δ. Λυπουρλής, Θεσσαλονίκη (Ζήτρος) (2002).

[...] Η πρακτική των αντιλογιών είναι ένα από τα χαρακτηριστικά εκείνης της εποχής, όπου υπάρχει δίψα για πρόοδο, για αλήθεια και για πνευματική φιλοπονία. Οι ειδικοί ήταν οι σοφιστές, εκείνοι οι περιπλανώμενοι καθηγητές που είχαν έρθει από διάφορα μέρη της Ελλάδος και δίδασκαν την ολοκαίνουργια εκείνη τέχνη της ρητορικής και της δημηγορίας. Η γέννησή της συνδέεται με την πρακτική των δημόσιων λόγων στην Εκκλησία του Δήμου ή στα Δικαστήρια-η υπόθεση του καθενός έπρεπε να εμφανίζεται ως σημαντική, ειδικά στο δικαστήριο, όπου έπρεπε να υπερασπιστούν μια θέση απέναντι σε μια αντίθετή της. Η μόδα εξαπλώθηκε γρήγορα, αφού ήταν ένας τρόπος σύγκρισης της σπουδαιότητας δύο θέσεων, αλλά και μια τέχνη παράθεσης επιχειρημάτων προκειμένου να πειστεί το κοινό για μια συγκεκριμένη θέση ή την αντίθετή της. Αργότερα, ο Πλατωνισμός θα καταδικάσει αυστηρά ετούτη την πρακτική, καθώς δεν υπακούει πάντοτε, όπως φαίνεται, στην επιθυμία να λάμψει η αλήθεια, αλλά αποβλέπει απλώς να μάνει ένα επιχείρημα να θριαμβεύσει απέναντι σε ένα άλλο[...].

Romilly, J. de (2010), *La grandeur de l'homme au siècle de Périclès*, μτφρ. Ξενάκη, Α., *Το ανθρώπινο μεγαλείο στον αιώνα του Περικλή*, Αθήνα (Ωκεανίδα), σσ. 46-47.

Ρητορική εκπαίδευση

«Για τους Αθηναίους του 5^{ου} αι, κα γενικότερα, για όλους τους Έλληνες της κλασσικής εποχής, η ικανότητα του λέγειν, ή η γνώση του ευ λέγειν, αποτελούσε ουσιαστικό πλεονέκτημα, που έπρεπε να το αποκτήσουν. Την εποχή εκείνη μπορούσε ο καθένας να ακουστεί άμεσα, και οι μεγάλες αποφάσεις ήταν αποτέλεσμα δημόσιας συζήτησης. Ο λόγος λοιπόν προνομιακό μέσο για την δράση, και η δύναμη του μεγάλωνε με την πρόοδο της δημοκρατίας. Δεν είναι να απορήσουμε,

αν ένας από τους πρώτους στόχους που επεδίωκε η διδασκαλία των σοφιστών ήταν η τέχνη της ομιλίας, η ρητορική. Όταν, στην αρχή του πλατωνικού Πρωταγόρα, ο νεαρός Ιπποκράτης υποχρεώνεται να πει τι ακριβώς διδάσκει ο δάσκαλος, που σε αυτόν βιάζεται να εμπιστευτεί την εκπαίδευσή του, ο νεοφώτιστος δε βρίσκει στην αρχή άλλο να πει, παρά πως ο Πρωταγόρας **δεινὸν ποιεῖ λέγειν**.(312 d). Πραγματικά, η ρητορική αποτελεί ένα από τα πεδία, όπου συναντιούνται όλοι οι σοφιστές[...].».

Romilly, J. de (1994), *Les grands sophistes dans l'Athènes de Périclès*, μτφρ. Κακριδής, Φ., *Οι μεγάλοι σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή*, Αθήνα (Καρδαμίτσα).

Δικαιοσύνη-Απονομή Δικαίου-Δικαστήρια

«[...] Μια βασική διαφορά στην οργάνωση της Δικαιοσύνης στην Αρχαιότητα και στις πολιτισμένες χώρες της σημερινής εποχής είναι πως τουλάχιστον στην Αθήνα δεν υπήρχε Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως. Η δικαιοσύνη δεν κατεδίωκε η ίδια αυτούς που διέπρατταν αδικήματα, οι άρχοντες σπάνια έπαιρναν την πρωτοβουλία να υποβάλλουν αγωγή ή μήνυση. Δεν υπήρχε εισαγγελία. Για όλες τις ιδιωτικές υποθέσεις (**δίκαι**), μόνο το πρόσωπο που νόμιζε τον εαυτό του αδικημένο ή ο νόμιμος αντιπρόσωπος του(στην περίπτωση των ανηλίκων, των γυναικών, των μετοίκων, των δούλων) μπορούσε να υποβάλλει αγωγή ή μήνυση και να γίνει δεκτός και να ακουστεί σε συνεδρίαση δικαστηρίου. Καμιά φορά επιτρεπόταν να πάρει μαζί του και ένα είδος δικηγόρου που λέγεται **συνήγορος**. Για τις δημόσιες υποθέσεις (**γραφαί**) δηλαδή όταν ήταν για πράξη που είχε σχέση και ήταν ενάντια στο γενικό συμφέρον, κάθε πολίτης, όποιος ήθελε (ο βουλόμενος)μπορούσε να θεωρήσει τον εαυτό του αδικημένο αφού ήταν μέλος της κοινότητας και είχε λοιπόν το δικαίωμα ή το καθήκον να έρθει σε βοήθεια του νόμου καταθέτοντας μια κλήση σε έναν από τους άρχοντες. Όπως όμως είχαν τα πράγματα το κράτος στην πραγματικότητα ήταν υποχρεωμένο να ενθαρρύνει τις καταγγελίες και αυτό πάλι συντελούσε στο να είναι πολλοί οι **συκοφάντες**.[...]

Στην περίπτωση υλικών ζημιών που έπαθε η πόλη από παράβαση εμπορικών νόμων, τα τελωνεία, τα μεταλλεία οι ιδιώτες που παίρνουν την πρωτοβουλία της καταδίωξης έχουν υλικό συμφέρον στη δίκη που βάζουν μπρος. Αν ο κατηγορούμενος βρεθεί ένοχος, αυτοί που τον κατηγορήσαν παίρνουν σαν αμοιβή, στον 5ο αι., τα τρία τέταρτα και στον 4^ο αι. το μισό από το πρόστιμο που επέβαλλαν. Για να αποφύγουν όμως να παίρνουν στα αστεία το θέμα αυτό οι πολίτες (μερικοί θα κατέθεταν κλίση μόνο και μόνο για να βλάψουν τους συμπολίτες τους), για τις δίκες και τα δύο μέρη ήταν υποχρεωμένοι να καταθέτουν ένα κάποιο ποσό σαν έξοδα για τη δικαιοσύνη(**πρυτανεία**). Στις γραφές μόνο ο κατηγορός κατέθετε ένα ποσό (**παράστασις**). Αν δήλωνε παραίτηση από την υπόθεση αυτή ή δεν έπαιρνε στη δίκη το 1/5 από τις ψήφους, ήταν υποχρεωμένος να πληρώσει πρόστιμο χίλιες δραχμές. Και στις δύο περιπτώσεις η δίκη (**αγών**) διεξάγεται αποκλειστικά ανάμεσα στα δυο μέρη. Ο άρχων που επέβλεπε σαν δουλειά του έχει να συγκεντρώσει τις καταθέσεις, να καταγράψει τα αποδεικτικά στοιχεία και τις μαρτυρίες των διαδίκων και μετά, κανονικά, να προεδρεύσει στο δικαστήριο [...]

Flacelière, R. (1988), *La vie quotidienne en Grèce au siècle de Périclès*, μετφ. Γ. Βανδώρος, Γ., *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, Αθήνα (Παπαδήμας), σ. 279.

«[...]...Λόγω της ανάγκης να απευθύνεται σε ένα μεγάλο ακροατήριο, αλλά και του περιορισμένου χρόνου που ήταν διαθέσιμος σε κάθε πλευρά, η παρουσίαση της υπόθεσης γινόταν με επίσημους λόγους από κάθε πλευρά. Αυτοί οι λόγοι έπρεπε να είναι καλά οργανωμένοι προκειμένου να είναι αποτελεσματικοί, και οι εν γένει περιστάσεις απαιτούσαν την ικανότητα σχεδιασμού και εκφοράς ενός καλού λόγου από οποιονδήποτε εμπλεκόταν με το νόμο. Αυτές είναι οι συνθήκες που οδήγησαν στη συγγραφή εγχειριδίων δικανικής ρητορικής, που μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από αντιδίκους στην προετοιμασία λόγων. Στα τέλη του 5^{ου} αιώνα, πάντως, παρουσιάστηκε μια επιπλέον επιλογή, κοινή και στον 4^ο αιώνα. Κάποιος που έπρεπε να μιλήσει στο δικαστήριο και δεν ήταν σίγουρος για την ικανότητά του να το κάνει μπορούσε να προσλάβει ένα λογογράφο για να γράψει το λόγο του, τον οποίο στη συνέχεια απομνημόνευε και εκφωνούσε όσο

καλύτερα μπορούσε. Έχει διασωθεί ένας αριθμός παρόμοιων λόγων, έργων του Αντιφώντα, του Λυσία, του Ισαίου, του Ισοκράτη, του Δημοσθένη, του Υπερείδη και άλλων. Ο ικανός λογογράφος προσπαθούσε να παρουσιάσει το χαρακτήρα του πελάτη κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο, καθώς και να παραθέσει τα διαθέσιμα επιχειρήματα για να υποστηρίξει την υπόθεση...».

Kennedy, G. (2000), *A new history of classical*, μτφρ. Νικολούδης, Ν., *Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής*, Αθήνα (Παπαδήμας), σ. 29.

2. Ο Λυσίας

Ο Λυσίας και η Ρητορική τέχνη

«[...]Αντί όμως να θεωρήσουμε τον Λυσία έναν άπατρη τύπο, από τον οποίο δεν θα μπορούσε να περιμένει κανείς τίποτα καλύτερο, είναι πιο χρήσιμο να κατανοήσουμε καλύτερα την θέση ενός λογογράφου, που ζούσε και έγραφε σε μια εποχή επηρεασμένη από την σοφιστική. Κανένας δεν θα θελήσει να ισχυριστεί ότι αυτή η ευλυγισία -είναι άραγε ένα φαινόμενο που περιορίζεται στον Λυσία ή μήπως πως αφορά την εποχή του;-αποτελεί ηθικά εποικοδομητικό θέαμα. Στο έργο του Λυσία όμως η ευλυγισία αυτή έχει μια αντιστοιχία που είναι πολύ πιο ευχάριστη. Εννοούμε τη μαστοριά του να πλάθει τους λόγους μπαίνοντας κάθε φορά στο χαρακτήρα και την θέση των προσώπων για τα οποία γράφει. Την τέχνη αυτήν, στην οποία κανένας δεν έφτασε τον Λυσία, την έδειξε ιδιαίτερα στους λόγους του για ιδιώτες. Το αριστούργημα είναι ο λόγος για τον σακάτη (**Υπέρ του αδυνάτου**), στο οποίο ένας ανθρωπάκος αγωνίζεται με πονηριά και χιούμορ μπροστά στη βουλή να διατηρήσει την σύνταξή του[...].

Lesky, A. (1988⁵), *Geschichte der Griechischen literatur*, μτφρ. Τσοπανάκης, Α., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη (Αφοί Κυριακίδη) σ. 821.

[...] Στους λόγους που ο Λυσίας έγραψε ως λογογράφος οι ιδιότητες που οι μεταγενέστεροι έχουν πάρα πολύ θαυμάσει είναι η αποτελεσματική απλότητα του ύφους, που φαίνεται σαφές και άτεχνο, αλλά στην πραγματικότητα είναι σχεδόν αμίμητο, και ο τρόπος που οι γραμμένες λέξεις αποκαλύπτουν ένα συμπαθητικό, αλλά ρεαλιστικό πορτρέτο των διαδίκων. Το πρώτο είναι η πηγή της χάρις που ο Διόνυσος απέδιδε στον Λυσία σαν τη μοναδική του γοητεία, και μπορεί να τη δει κανείς καλύτερα στα αφηγηματικά μέρη των λόγων όπου ο Λυσίας σκιαγραφεί την κατάσταση και τους χαρακτήρες με μεγάλη ζωντάνια. Αποτέλεσμα: τα έργα του είναι ανάμεσα στις καλύτερες πηγές μας για την ιδιωτική ζωή των Αθηναίων της κλασικής περιόδου. Δεν μπορούμε φυσικά να δεχτούμε τις λεπτομέρειες των υποθέσεων ακριβώς με τους όρους που μας δίνει ο Λυσίας αλλά μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι ο Λυσίας παρουσιάζει μια συνεπή εικόνα πιστευτή στους σύγχρονους του και με τον τρόπο αυτόν κερδίζουμε μια εντύπωση ζωής στις αρχές του 4^{ου} αι. όπως αντικριζόταν από έναν πεπειραμένο, μορφωμένο και έξυπνο άνθρωπο.

Η άλλη ιδιότητα του Λυσία που ξεχωρίζει, η απεικόνιση των προσωπικοτήτων των πελατών του, έχει γίνει γνωστή από την εποχή του Διονυσίου του Αλικαρνασσεά ως *ηθοποιία*. Αυτό δεν είναι ζήτημα λεκτικό ή ειδικής περιγραφής, αλλά της σύλληψης του τρόπου σκέψης του ομιλητή και της γνώμης του εαυτού του. Συνήθως φανερώνεται αμέσως στο προοίμιο. Τα πιο ονομαστά παραδείγματα είναι εκείνα στα οποία ο Λυσίας παίρνει τις ιδιότητες ενός ομιλητή που μπορούσαν να τον κάνουν όχι ευχάριστο στους ενόρκους και τις παρουσιάζει με τέτοιο τρόπο, ώστε να κάνει τον ομιλητή να φαίνεται πειστικά ειλικρινής. Έτσι ο ομιλητής του 3^{ου} λόγου κερδίζει κάποια πίστη με τον τρόπο που παραδέχεται μια πιθανόν επαίσχυντη ερωτική υπόθεση. Ο αγρότης που κατηγορήθηκε ότι ξερίζωσε ένα κούτσουρο ελιάς (Μορία) στον 7^ο λόγο είναι ένας απότομος ακοινώνητος τύπος που δημιούργησε εχθρούς αλλά δεν φαίνεται για απατεώνας.[...]Ο πιο ονομαστός από όλους είναι ο *αδύνατος* (=ανάπηρος) του 24^{ου} λόγου, ένας σαρκαστικός μικρο-επιχειρηματίας που προσπαθεί έξυπνα να μην αποχωριστεί τη σύνταξή του και έτσι κερδίζει τον απρόθυμο θαυμασμό των αναγνωστών για εικοσιπέντε σχεδόν αιώνες».

Easterling, P. E. - Knox, B. M. W. (1990), *The Cambridge history of classical literature I. Greek literature*, μτφρ. Ν. Κονομής, Χρ. Γρίμπα, Μ. Κονομής, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα (Παπαδήμας), σσ. 669-670.

Η αφηγηματική τέχνη του Λυσία

«[18] ἐν δὲ τῷ διηγῆσθαι τὰ πράγματα, ὅπερ οἴμαι μέρος πλείστης δεῖται φροντίδος καὶ φυλακῆς, ἀναμφιλόγως ἡγοῦμαι κράτιστον αὐτὸν εἶναι πάντων ῥητόρων, ὅρον τε καὶ κανόνα τῆς ἰδέας ταύτης αὐτὸν ἀποφαίνομαι. οἴομαι δὲ καὶ τὰς τέχνας τῶν λόγων, ἐν αἷς εἴρηται <τι> περὶ διηγήσεως ἀξιόλογον, οὐκ ἔξ ἄλλων τινῶν μᾶλλον ἢ τῶν ὑπὸ Λυσίου γραφειῶν εἰληφέναι τὰ παραγγέλματα καὶ τὰς ἀφορμάς. καὶ γὰρ τὸ σύντομον μάλιστα αὐταὶ ἔχουσιν αἱ διηγήσεις καὶ τὸ σαφὲς ἡδεῖαί τε εἰσὶν ὡς οὐχ ἕτεροι καὶ πιθαναὶ καὶ τὴν πίστιν ἅμα λεληθότως συνεπιφέρουσιν, ὥστε μὴ ῥᾶδιον εἶναι μῆθ' ὄλην διήγησιν μηδεμίαν μῆτε μέρος αὐτῆς ψευδὲς ἢ ἀπίθανον εὐρεθῆναι· τοσαύτην ἔχει πειθὴν καὶ ἀφροδίτην τὰ λεγόμενα καὶ οὕτως λανθάνει τοὺς ἀκούοντας εἴ τ' ἀληθῆ ὄντα εἴτε πεπλασμένα. ὥσθ' ὅπερ Ὀμηροῦ ἐπαινῶν τὸν Ὀδυσσεῖα ὡς πιθανὸν εἰπεῖν καὶ πλάσασθαι τὰ μὴ γενόμενα εἴρηκε, τοῦτό μοι δοκεῖ κἄν ἐπὶ Λυσίου τις εἰπεῖν· εἴσκεν ψεύδεα πολλὰ λέγων ἐτύμοισιν ὁμοῖα. πᾶσί τε καὶ παντὸς μάλιστα τοῦτο παρεκελευσαίμην <ἂν> ἄσκεῖν τὸ μέρος ἐν τοῖς Λυσίου παραδείγμασι ποιούμενους τὰς γυμνασίας. κράτιστα γὰρ <ἂν> ἀποδείξαιτο ταύτην τὴν ἰδέαν ὁ μάλιστα τοῦτον τὸν ἄνδρα μιμησάμενος»

(Διονύσιος Αλικαρνασσεύς, *Λυσίας*, 18)

Απόδοση σε νεοελληνικό λόγο:

«Στη διήγηση των γεγονότων, το μέρος που απαιτεί, πιστεύω, στο μέγιστο βαθμό σκέψη και προσοχή, θεωρώ ότι αυτός είναι αδιαφιλονίκητα ο κράτιστος όλων των ρητόρων και τον αναγορεύω μέτρο και πρότυπο σ' αυτό το είδος ρητορικής. Νομίζω μάλιστα ότι και τα εγχειρίδια ρητορικής, που έχουν να πουν κάτι αξιόλογο για την διήγηση, αντλούν τα διδάγματα και το υλικό τους από τις διηγήσεις του Λυσία κυρίως, και όχι από κάποιες άλλες. Τις διηγήσεις αυτές τις χαρακτηρίζει η συντομία και η σαφήνεια στον ύψιστο βαθμό, ενώ παράλληλα ασκούν απaráμιλλη γοητεία και είναι πειστικές· την πειθὴ μάλιστα την επιτυγχάνουν εμμέσως και ανεπαισθήτως, με συνέπεια να μην είναι δυνατό ούτε διήγηση ολόκληρη ούτε ένα μέρος της να αποδειχθεῖ φτιαχτό ή μη πειστικό. Τέτοια δύναμη πειθούς και τόση χάρη έχουν τα εξιστορούμενα και τόσο πολύ δεν συνειδητοποιούν οι ακροατές αν είναι αληθινά ή φανταστικά. Συνοψίζοντας: αυτό που εἶπε ο Ὀμηρος, εγκωμιάζοντας τον Ὀδυσσεῖα για την πειστικότητά του όταν μιλούσε και όταν, προσποιούμενος, παρουσίαζε ως γεγονότα πράγματα που δεν είχαν γίνει, αυτό, νομίζω, θα μπορούσε να το πει κάποιος και για τον Λυσία: ἔλεγε πολλά ψέματα που ἔμοιαζαν με ἀλήθεια.¹

Και θα συνιστούσα σε όλους πρωτίστως τούτο το μέρος του ρητορικού λόγου να επιλέγουν, όταν ασκούνται με παραδείγματα από τον Λυσία. Γιατί το ἀριστο στο συγκεκριμένο είδος ρητορικής θα το πετύχει εκείνος που θα μιμηθεῖ πιστότατα αὐτὸν τὸν ἄνδρα».

(Μετάφραση: Θ. Κ. Στεφανόπουλος)

[...] Η δεύτερη μεγάλη συμβολή του Λυσία στη Ρητορική ήταν η ηθοποιία, η τεχνική του να μεταφέρει το χαρακτήρα του ομιλητή στους λόγους που ἔγραφε για απαγγελία από κάποιον πελάτη. Αυτό αποτελεί ένα μέρος της διαπίστωσης, από τον Αριστοτέλη, στο θεωρητικό επίπεδο, ότι ο χαρακτήρας αποτελεί σημαντικό μέσον της πειθούς. Ένας λόγος φαινόταν πιο γνήσιος και λιγότερο προσχεδιασμένος, εάν ἔδινε την εντύπωση ότι ήταν ἔργο του ίδιου του ομιλητή. Όλοι οι ομιλητές έχουν ἀνάγκη από την καλή πρόθεση των δικαστών, οι τεχνικές, όμως, που συνιστούσαν τα εγχειρίδια ήταν συχνά κοινότυπες και στερεότυπες. Ο Λυσίας εξουδετέρωσε τα ἀσχημα αποτελέσματα παρόμοιων κοινοτυπιῶν βγάζοντας ἔξυπνα στην επιφάνεια μοναδικὰ στοιχεία της προσωπικότητας κάθε πελάτη του. Συχνά, παρουσιάζοντας κάποια ἀσήμαντη ἀδυναμία μέσω κάποιας νατουραλιστικής χροιᾶς, κατόρθωνε να δημιουργήσει μια ἀναπόκριση με το ἀκροατήριό, η οποία παρείχε τη δυνατότητα ἔκφρασης της ἀξιοπιστίας του πελάτη του [...].»

Kennedy, G. (2000), *A new history of classical*, μτφρ. Νικολούδης, Ν., *Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής*, Αθήνα (Παπαδήμας), σσ. 108-109.

«[...]Μερικές φορές ο Λυσίας χρησιμοποιεί το χαρακτήρα κατά ένα πιο άμεσο τρόπο, ως μια μορφή πειθούς. Σε αρκετούς λόγους του την πίστη ή την ανασκευή της νομικής κατηγορίας ακολουθεί ένα τμήμα που αφορά το χαρακτήρα του αντίδικου ή κάποιου προσώπου που σχετίζεται με τη δίκη. Τέτοια τμήματα αποκαλούνται «*ηθικές παρεκβάσεις*» και μπορούν να ανευρεθούν σε πολλούς αρχαίους λόγους, ειδικά στους πιο περίτεχνους [...] Φαίνεται πιθανόν ότι τα έντονα κομματικά συναισθήματα που προέκυψαν από τα προβλήματα του τέλους του Πελοποννησιακού πολέμου, όπως και κατά τη διάρκεια της περιόδου των Τριάκοντα Τυράννων, είναι εν μέρει υπεύθυνα για την εμφάνιση προσωπικής εξύβρισης και για την εισαγωγή συναισθηματικών χωρίων στους λόγους. Η «*δολοφονία χαρακτήρων*» γίνεται ένα σημαντικό στοιχείο της αρχαίας ελληνικής και, αργότερα, της λατινικής ρητορείας, ειδικά με τον τρόπο που την άσκησαν ο Αισχίνης, ο Δημοσθένης και ο Κικέρων. Παρόλο που δεν θα γινόταν δεκτή σε ένα σύγχρονο δικαστήριο, και οι σύγχρονοι αναγνώστες ίσως διατηρούν αμφισβητήσεις για την εντιμότητά της, είναι ένα στοιχείο της Αρχαίας Ρητορείας που συμβάλλει σημαντικά στη ζωντάνια και στην αναγνωσιμότητα των λόγων, ενώ με την απόσταση των 2000 ετών μπορεί κανείς ακόμη να την απολαύσει. Η δικαιολογία για την παρουσία της σε αρχαιοελληνικούς λόγους συνδέεται με τη χρήση του επιχειρήματος εκ του εικότος. Εάν τα γεγονότα ετίθεντο υπό αμφισβήτηση, όπως συνέβαινε συχνά, το ζήτημα κατέληγε στο τι είναι πιθανό ότι θα είχε κάνει ένα πρόσωπο όπως ο κατηγορούμενος ή ο κατηγορός.

Ο χαρακτήρας του ήταν το κλειδί. Έτσι ο ομιλητής έπρεπε να περιγράψει όσο γινόταν πιο ευνοϊκά το δικό του χαρακτήρα, όπως και το χαρακτήρα όσων των υποστήριζαν και όσο γινόταν λιγότερο ευνοϊκά το χαρακτήρα του αντιπάλου του και των φίλων του. Οι αρχαίοι Έλληνες υπέθεταν ότι τα περισσότερα άτομα είχαν προσωπικούς εχθρούς που θα προσπαθούσαν να τους κάνουν κακό, οπότε τους δινόταν η ευκαιρία, και ότι τα αισθήματα θα ήταν αμοιβαία. Δεν θεωρούσαν προσβλητική την ανοιχτή έκφραση αυτών των εχθροτήτων, και οι ένορκοι μάλλον δεν λάμβαναν υπόψη τις πιο βίαιες εκφράσεις. Θα πρέπει να το θεωρήσουμε ένα στοιχείο του συγκεκριμένου πολιτισμού[...]. Μερικοί πελάτες του Λυσία ήταν πιθανότατα ένοχοι για τις κατηγορίες που τους είχαν απαγγελθεί, ή έκαναν άδικες επιθέσεις εναντίον άλλων. [...] Επιπρόσθετα, ο Λυσίας φαίνεται ότι είχε δεχτεί υποθέσεις που αποτελούσαν μια ενδιαφέρουσα νομική και καλλιτεχνική πρόκληση».

Kennedy, G. (2000), *A new history of classical*, μτφρ. Νικολούδης, Ν., *Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής*, Αθήνα (Παπαδήμας), σσ. 109-111.

3. Πολιτικές- κοινωνικές συνθήκες

«[...]Το 405, η Αθήνα υπέστη μια σοβαρή ναυτική ήττα στους Αιγός ποταμούς από τον στόλο των Λακεδαιμονίων. Η ήττα αυτή σήμανε το τέλος του πολέμου που για ένα τέταρτο του αιώνα είχε φέρει αντιμέτωπες τις δυο μεγάλες πόλεις και τους συμμάχους τους. ενώ ο ναύαρχος Λύσανδρος είχε αποκλείσει το λιμάνι του Πειραιά, οι ολιγαρχικοί κατέλαβαν για μια ακόμη φορά την εξουσία, αναθέτοντας σε τριάντα πολίτες την εγκαθίδρυση νέου πολιτεύματος. Αυτό όμως δεν έγινε ποτέ, καθώς, αφού για μερικούς μήνες οι Τριάκοντα σκόρπισαν στην πόλη τον τρόμο, οι εσωτερικές τους διαμάχες διευκόλυναν την άνοδο της δημοκρατίας λίγο αργότερα. Το σχέδιο προέβλεπε ότι η άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων θα περιοριζόνταν μόνο σε τρεις χιλιάδες πολίτες, ενώ οι άλλοι θα αποκλείονταν από την πολιτεία. Ο ρήτορας Λυσίας, που είχε βοηθήσει στην επάνοδο των δημοκρατικών στην Αθήνα, περιγράφει ως απόλυτο τον αποκλεισμό αυτό, φτάνοντας στο σημείο να πει ότι όσοι δεν ανήκουν σ' αυτούς τους τρεις χιλιάδες θα «στερούνταν την πατρίδα τους». Στην πραγματικότητα, οι πολυάριθμοι δημοκρατικοί που εγκατέλειψαν την πόλη το έκαναν αφ' ενός μεν για να ξεφύγουν από τις απειλές που τους βάραιναν, αφ' ετέρου δε για να βοηθήσουν στην αποκατάσταση της δημοκρατίας. Μετά την αποκατάσταση αυτή, έγινε μια ακόμη απόπειρα του δικαίωματος συμμετοχής στην πολιτική ζωή μόνο στους κατόχους ακίνητης περιουσίας. Το σχέδιο

υπογράφηκε, αν όμως είχε πετύχει, το ένα πέμπτο περίπου των πολιτών θα είχε βρεθεί χωρίς πολιτικά δικαιώματα [...].

Mossé, C. (1996), *Les citoyens dans la Grèce antique*, μτφρ. Παπακωνσταντίνου, Ι., *Ο πολίτης στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα (Σαββάλας), σσ. 88-89

[...] Πολύ μεγαλύτερη ήταν η θεωρητική και πρακτική σημασία των προσπαθειών της δημοκρατίας για τους φτωχούς. Τουλάχιστον στην Αθήνα έκαναν περίπου από την εποχή του Πελοποννησιακού πολέμου τόσο μεγάλα βήματα, ώστε το δημοκρατικό κράτος να θεωρεί ως μια από τις σημαντικότερες αποστολές του την εξασφάλιση επαρκούς διατροφής(τροφής) για τους πολίτες του, πλησιάζοντας έτσι αρκετά το σύγχρονο «κράτος Πρόνοιας», ή και από μερικές απόψεις ξεπερνώντας το.[...] Αντίθετα, κεντρική θέση κατέχει η αμοιβή πολλών πολιτών από το κράτος, οι οποίοι υπηρετούσαν ως οπλίτες στις εκστρατείες, κωπηλάτες στα πολεμικά πλοία, δικαστές και πολυμελή δικαστήρια των ενόρκων. Στην ίδια κατηγορία υπάγεται και η ημερήσια αποζημίωση των αξιωματούχων και των πολυάριθμων βοηθών τους, των βουλευτών και, τον 4^ο αι., όσων μετείχαν στην εκκλησία του Δήμου. Είναι βέβαια προφανές ότι στην αρχή αυτή η αμοιβή αποσκοπούσε στο να δώσει σε πολλούς πολίτες με περιορισμένα μέσα τη δυνατότητα να προσφέρουν υπηρεσίες στο κράτος, που από την πλευρά του τις χρειαζόταν απαραίτητως. Όμως σημαντικότερο από την αιτία ήταν το αποτέλεσμα, ότι δηλαδή ένας μεγάλος αριθμός πολιτών τρέφονταν σε μεγάλο βαθμό από το κράτος και αυτό το είχαν συνειδητοποιήσει απόλυτα οι άνθρωποι τότε.[...]

Gschnitzer, F. (2011), *Griechische Sozialgeschichte: von der mykenischen bis zum Ausgang der klassischen Zeit*, μτφρ. Χανιώτης, Ά., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής κοινωνίας*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σσ. 335-336.

4. Ενδεικτική Βιβλιογραφία

1. Andrewes, A. (1987), *Greek Society*, μτφρ. Παναγόπουλος, Α., *Αρχαία Ελληνική Κοινωνία*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.).
2. Easterling, P. E. - Knox, B. M. W. (1990), *The Cambridge history of classical literature I. Greek literature*, μτφρ. Ν. Κονομής, Χρ. Γρίμπα, Μ. Κονομής, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα (Παπαδήμας).
3. **Θεοδωρακόπουλος, Β. Θ.** (1989), *Εισαγωγή στην Αττική Ρητορεία*, Αθήνα (Επικαιρότητα).
4. **Θεοδωρακόπουλος, Β. Θ.**, «Ο αρχαίος ελληνικός ρητορικός λόγος», *Τα Εκπαιδευτικά* 11, Αθήνα.
5. **Θεοδωρακόπουλος, Β. Θ.** (1980), *Πληροφορίες υποδομής για την ερμηνεία των ρητορικών κειμένων*, Αθήνα, *Νέα Παιδεία*, 13.
6. Flacelière, R. (1988), *La vie quotidienne en Grèce au siècle de Périclès*, μετφ. Γ. Βανδώρος, Γ., *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, Αθήνα (Παπαδήμας).
7. Gschnitzer, F. (2011), *Griechische Sozialgeschichte: von der mykenischen bis zum Ausgang der klassischen Zeit*, μτφρ. Χανιώτης, Ά., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής κοινωνίας*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.).
8. Guthrie, W. K. C. (2003), *The sophists*, μτφρ. Τσεκουράκης, Δ., *Οι σοφιστές*, Αθήνα, (Μ.Ι.Ε.Τ.).
9. Jaeger, W. (1988), *Demosthenes: der staatsmann und sein werden*, μετφ. Δ. Καρούζα - Καρασσάβα, *Δημοσθένης. Διαμόρφωση και εξέλιξη της πολιτικής του*, Αθήνα, (Μ.Ι.Ε.Τ.).
10. Kennedy, G. (2000), *A new history of classical*, μτφρ. Νικολούδης, Ν., *Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής*, Αθήνα (Παπαδήμας).
26. Lesky, A. (1988⁵), *Geschichte der Griechischen literatur*, μτφρ. Τσοπανάκης, Α., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη (Αφοί Κυριακίδη).
11. Macdowell, D. (1988), *The law in classical Athens*, μτφρ. Μαθιουδάκης, Γ., *Το δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, Αθήνα (Παπαδήμας).
12. Μπεζαντάκος, Ν. Π. (1996), *Η ρητορική της ομηρικής μάχης*, Αθήνα (Καρδαμίτσα).
13. Mossé, C. (1996), Mossé, C. (1996), *Les citoyens dans la Grèce antique*, μτφρ. Παπακωνσταντίνου, Ι., *Ο πολίτης στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα (Σαββάλας), σσ. 88-89

14. Romilly, J. de (1994), *Precis de Litterature Grecque*, μτφρ. Χριστοπούλου-Μικρογιαννάκη, Θ., *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, Αθήνα (Καρδαμίτσα).
15. Romilly, J. de (1994), *Les grands sophistes dans l'Athènes de Périclès*, μτφρ. Κακριδής, Φ., *Οι μεγάλοι σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή*, Αθήνα (Καρδαμίτσα).
16. Romilly, J. de (2010), *La grandeur de l'homme au siècle de Périclès*, μτφρ. Ξενάκη, Α., *Το ανθρώπινο μεγαλείο στον αιώνα του Περικλή*, Αθήνα (Ωκεανίδα).
17. Παπανικολάου, Κ. (1980), *Εισαγωγή στο έργο του Δημοσθένη*, Αθήνα, ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ.
18. Σεμινάριο 12 (1989). *Η διδασκαλία των φιλοσοφικών και ρητορικών κειμένων στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, Π.Ε.Φ.*
19. Τζαβέλας, Τ. (1979), *Ο δικηγόρος Λυσίας*, Αθήνα.
20. Τσάτσος, Κ. (1971), *Δημοσθένης*, Αθήνα (Εστία).
21. Τσάτσος, Κ. (1973), «Ρητορική», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Γ2, Αθήνα.
22. Τσολάκης, Χρ. (2003), *Λυσίας, Οι Καταγγελτικοί του Λόγοι*, Θεσσαλονίκη (Ζήτηρος).

5. Δικτυογραφία

1. Ανθολόγιο της Αττικής Πεζογραφίας http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?t=348
2. Επιτομή του Μεγάλου Λεξικού της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας των Lidell-Scott http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/tools/lidell-scott/index.html,
3. Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού: Μια μέρα στα αθηναϊκά Δικαστήρια, <http://www.ime.gr/projects/courts/index.php?main=yes>
4. Κακριδής, Φ., *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, (Κ.Ε.Ε. και Ι.Μ.Ε.) http://www.greek-language.gr/Resources/ancient_greek/history/grammatologia/page_051.html
5. Μνημοσύνη, η Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας στο λήμμα Λυσίας http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/index.html?authorid=181
6. Πόλκας, Λ. (2007), «Χαρτογράφηση αρχαιοελληνικού κειμένου με τον υπολογιστή», *Φιλολόγος* 130, σσ. 555-568. <http://www.epea.gr/content.php?id=281>
7. Πόλκας, Λ. & Τουλούμης, Κ. (2012), *Μελέτη για τον σχεδιασμό, την ανάπτυξη και την εφαρμογή σεναρίων και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων για τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και γραμματείας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, Θεσσαλονίκη (Κ.Ε.Γ.).
8. http://www.greeklanguage.gr/sites/default/files/digital_school/3.1.3ancient_greek_polkas-touloumis0.pdf
9. Στεφανόπουλος, Θ. Κ. – Τσιτσιρίδης, Στ. – Αντζουλή, Λ. – Κριτσέλη, Γ., *Ανθολογία Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας*, http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/anthology/literature/browse.html?text_id=559
10. Συμφραστικός πίνακας λέξεων Πύλης για την ελληνική γλώσσα http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/concordance/index.html,

Γ' ΤΑΞΗ (ΟΜΑΔΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ)

I. ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ: ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ

A. ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ

1. Ο Θουκυδίδης και η εποχή του

Ο Θουκυδίδης και οι εξέχοντες άνδρες

«Κανένας αναγνώστης της ιστορίας του Θουκυδίδη δεν θα αμφισβητήσει ότι ο τελευταίος ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για τον χαρακτήρα και την προσωπικότητα των ατόμων που περιγράφει, αν και κυρίως από πολιτικής απόψεως μέσα στο έργο του παρουσιάζει μια σειρά εξεχόντων ανδρών που κατείχαν ηγετικές θέσεις στην Αθήνα, στη Σπάρτη και στις Συρακούσες πριν ή κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου [...]

Μεταξύ των ανδρών, εκτός από τον Πausanία και τον Θεμιστοκλή τους οποίους ο Θουκυδίδης ξεχωρίζει με ιδιαίτερη μνεία, είναι οι εξής: ο αθηναίος πολιτικός και στρατηγός Νικίας και ο αθηναίος δημαγωγός Κλέων, αντίπαλοι για την εξουσία μετά το θάνατο του Περικλή· ο Σπαρτιάτης στρατηγός Βρασίδας [...], ο αθηναίος στρατηγός Δημοσθένης [...], ο νεαρός αθηναίος αριστοκράτης Αλκιβιάδης [...], ο Ερμοκράτης ο Συρακούσιος [...] και ο Γύλπιος, ο σπαρτιάτης διοικητής στη Σικελία ο οποίος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ήττα της Αθήνας.

Όταν εξετάζει τον χαρακτήρα και την προσωπικότητα, ο Θουκυδίδης δεν άπτεται προσωπικών ζητημάτων. Δεν παρέχει καμία φυσική περιγραφή ατόμων και καμία βιογραφική λεπτομέρεια αναφορικά με την προσωπική ζωή τους [...]

Ως επί το πλείστον ο Θουκυδίδης αποφεύγει να σχολιάσει άμεσα κάποιο άτομο, προτιμώντας αντ' αυτού να αφήσει τις δημηγορίες τους και τις ενέργειές τους κατά την πορεία των γεγονότων να αποκαλύψουν το πώς ήταν αυτό το άτομο και εμμέσως να υπαινιχθούν το πώς το έκρινε ο Θουκυδίδης. Η πτυχή που κυρίως τον απασχολεί όταν ασχολείται με άτομα είναι ο βαθμός της πολιτικής τους ευφυΐας και η ικανότητα και τα χαρακτηριστικά τους ως ηγετών ενός κράτους ή διοικητών στον πόλεμο».

Zagorin, P. (2006), *Thucydides: an introduction for the common reader*, μτφρ. Κολιόπουλος, Κ., *Θουκυδίδης*, Αθήνα (Ποιότητα), σσ. 115-119.

Ο Θουκυδίδης και ο Περικλής

«Γεννημένος γύρω στο 495, ο Περικλής, γιος του Ξανθίππου, πολιτικός και στρατηγός, συγγένευε μέσω της μητέρας του με την αρχαία αριστοκρατική και εξέχουσα πολιτικά αθηναϊκή οικογένεια των Αλκμεωνιδών, η οποία κατά τον 7^ο αιώνα είχε δεχτεί άγος για την ιεροσυλία της θανάτωσης ορισμένων ικετών που είχαν ζητήσει άσυλο στο βωμό της θεάς Αθηνάς. Υποστηρικτής του δημοκρατικού καθεστώτος και ενεργός στην πολιτική του σκηνή, ο Περικλής έγινε γνωστός κατά τη δεκαετία του 460, και μετά την εξόριση του αντιπάλου του Κίμωνα το 461 απέκτησε μεγάλη επιρροή. Προωθούσε συνεχώς την αθηναϊκή αυτοκρατορία και έλαβε σημαντικό μέρος στον Πρώτο Πελοποννησιακό πόλεμο εναντίον της Σπάρτης. Κατά τη δεκαετία του 440 έγινε η κυρίαρχη πολιτική μορφή στην Αθήνα χάρη στον έλεγχο που ασκούσε επάνω στο δημοκρατικό σώμα των πολιτών. Ο λαός επανειλημμένα τον εξέλεξε *στρατηγό*· το αξίωμα των δέκα στρατηγών ήταν το σημαντικότερο στην πόλη τόσο από πολιτικής όσο και από στρατιωτικής απόψεως και ο Περικλής το κατείχε σχεδόν συνεχώς από το 443 μέχρι την εποχή του θανάτου του το 429. Ήταν ένας από αυτούς που ξεκίνησαν το μεγαλειώδες οικοδομικό πρόγραμμα της Αθήνας, το οποίο περιλάμβανε την κατασκευή του Παρθενώνα, του μεγάλου ναού της Αθήνας, προστάτιδας θεάς της πόλης. Ανάμεσα στα πολιτικά του μέτρα που τον έκαναν δημοφιλή με τους δημοκρατικούς ήταν η καταβολή ημερομισθίων σε πολίτες που υπηρετούσαν στα μεγάλα αθηναϊκά ορκωτά δικαστήρια. Πολύ καλλιεργημένος άνδρας,

διανοούμενος εκτός από πολιτικός, ο Περικλής ήταν φίλος ορισμένων από τους πλέον εξέχοντες καλλιτέχνες, φιλόσοφους και ποιητές της εποχής. Ένας από τους δασκάλους του οποίου παρέμεινε μαθητής ήταν ο μεγάλος φιλόσοφος του 5^{ου} αιώνα Αναξαγόρας, οποίος δίδαξε ότι το πνεύμα ήταν η ζωογόνος αρχή του σύμπαντος, αι στην Αθήνα διωκόταν για ασέβεια. Στην ιδιωτική του ζωή ο Περικλής ήταν πασίγνωστος για τη σχέση του με την καλλιεργημένη εταίρα και σύντροφό του Ασπασία, με την οποία έζησε αφότου χώρισε τη γυναίκα του και με την οποία είχε αποκτήσει έναν γιο».

Zagorin, P. (2006), *Thucydides: an introduction for the common reader*, μτφρ. Κολιόπουλος, Κ., *Θουκυδίδης*, Αθήνα (Ποιότητα), σσ. 120-121.

Η πολιτική του Περικλή

«[...] η πολιτική του [Περικλή] είναι μετριοπαθής και σώφρων, αποσκοπώντας στο να διατηρήσει την πόλη ασφαλή και επιμένοντας ότι πολλοί δεν θα πρέπει να προσπαθήσει να επεκτείνει την αυτοκρατορία της ενόσω διεξάγει τον πόλεμο.

«Οι σύγχρονοι ιστορικοί έχουν διαφορετικές απόψεις σχετικά με το εάν η κατά βάση αμυντική πολεμική στρατηγική του Περικλή ήταν η καλύτερη για την Αθήνα. Ο Θουκυδίδης δεν εκφράζει καμία αμφιβολία για το ότι όντως ήταν η καλύτερη και την εγκρίνει απόλυτα. Δεν έχει σε ιδιαίτερη εκτίμηση τη δημοκρατία, εκτός αν ήταν αρκετά τυχερή ώστε να έχει επικεφαλής κάποιον τόσο ικανό και τόσο αδιάφορο όσο Περικλής. Όμως δεν θα πρέπει να πάρουμε πολύ κυριολεκτικά τη δήλωση του ότι η Αθήνα επί των ημερών του Περικλή ήταν δημοκρατία μόνο κατ' όνομα και στην πραγματικότητα εξουσιαζόταν από τον μεγάλο ηγέτη της, καθώς ο τελευταίος δεν μπορούσε να κυβερνήσει ως στρατηγός και πολιτικός αν δεν διατηρούσε την εμπιστοσύνη και την υποστήριξη των πολιτών. Κατά την άποψη του Θουκυδίδη, η αφοσίωση του Περικλή στην Αθήνα, η αριστοκρατική του ακεραιότητα και η εκ μέρους του ενσάρκωση της ένωσης σκέψης και δράσης αποτελούν παραδείγματα των κορυφαίων αρετών ενός πολιτικού ηγέτη. Είναι εμφανές ότι ο ιστορικός, παρ' όλη την προσπάθεια του να φανεί αμερόληπτος, λυπήθηκε και θρήνησε τον χαμό του Περικλή. Η αποχώρηση του από το προσκήνιο στις αρχές του πολέμου και η αντικατάστασή του από κατώτερους άνδρες που εγκατέλειψαν την πολιτική του, ήταν για τον Θουκυδίδη ένα γεγονός – ορόσημο. Η μνήμη του γεγονότος διατηρείται έντονα στο εξαιρετικά σχόλια του Θουκυδίδη στο Β 65 για τον πολιτικό ηγέτη που έφυγε, σχόλια που γράφτηκαν υπό το λυπηρό πρίσμα της μεταγενέστερης γνώσης για την τελική ήττα της Αθήνας.»

Zagorin, P. (2006), *Thucydides: an introduction for the common reader*, μτφρ. Κολιόπουλος, Κ., *Θουκυδίδης*, Αθήνα (Ποιότητα), σσ. 141-142.

Ο Θουκυδίδης και οι δημηγορίες

«Ο Ηρόδοτος είχε δώσει το παράδειγμα, αλλά ο Θουκυδίδης χρησιμοποίησε τις δημηγορίες για διαφορετικούς σκοπούς και στη διακριτική κλίμακα και τις προσαρμόσε σε μία διαφορετική μέθοδο. [...] Γενικός κανόνας του ήταν να παίρνει το γενικό πλαίσιο και το σκοπό του ομιλητή και από το ύφασμα αυτό να συνθέτει με τη μεγαλύτερη πιθανότητα το τι μπορούσε να είχε πει ο ομιλητής. Είναι φανερό πως η αρχή αυτή άφησε μεγάλη άνεση κινήσεων στο συγγραφέα και ότι ο βαθμός ομοιότητας ανάμεσα στις δημηγορίες του Θουκυδίδη και σ' εκείνες που πραγματικά εκφωνήθηκαν πρέπει να παρουσίαζε μεγάλη ποικιλία, ανάλογα με τις πληροφορίες που είχε Θουκυδίδης.

[...] Είναι όλες στο ύφος θουκυδίδειες, όπως οι διάφοροι χαρακτήρες σ' ένα έργο του Ευριπίδη χρησιμοποιούν όλοι τους όμοιο λεκτικό. Ομοιογένεια στο ύφος ήταν κανόνας για τους πιο πολλούς ανθρώπους των γραμμάτων στην αρχαιότητα. [...] Περιστασιακά πιθανώς έχει παρουσιάσει Θουκυδίδης το προσωπικό ύφος ομιλητών· π.χ. σ' ένα λόγο του Αλκιβιάδη υπάρχουν μια δυο εκφράσεις που αποσκοπούν στο να υποδηλώσουν το δικό του χαρακτηριστικό βίαιο ύφος, αλλά

αυτό γίνεται με πολύ μεγάλη επιφύλαξη. Ο Θουκυδίδης στις προσωπογραφίες του δεν μένει στο προσκολλημένο σε τυποποιημένα πρότυπα. Οι δημηγορίες του Περικλή προκαλούν την εντύπωση υπέροχης σοβαρότητας πολιτικού με έντονο πατριωτισμό, ο οποίος τείνει προς τον ιδεαλιστή· η δημηγορία του Κλέωνα είναι δημηγορία κερδοσκόπου δημαγωγού. Το λεκτικό όμως είναι το ίδιο.

[...] Οι δημηγορίες γενικά εξυπηρετούσαν δύο σκοπούς. Πρώτα πρώτα τις χρησιμοποιούσε ο συγγραφέας, για να εξηγήσει γεγονότα και στοιχεία μιας καταστάσεως, όπως και για να υπογραμμίσει κίνητρα και ιδέες. Σε μερικές περιπτώσεις η δημηγορία ήταν δραματική μεταμφίεση δικής του μελέτης.

[...] μια δεύτερη υπηρεσία [...] υπηρετούν την αντικειμενική «δραματική» μέθοδο, την παρουσίαση του προσώπου, το οποίο θέλησε να υιοθετήσει ο Θουκυδίδης.»

Bury, J. B (1988), *Ancient Greek historians*, μτφρ. Βώρος Φ. Κ., *Οι Αρχαίοι Έλληνες Ιστορικοί*, Αθήνα (Παπαδήμας), σσ. 96-97, 102.

«Επομένως οι δημηγορίες [...] δεν είναι με καμιά έννοια λεπτομερή αντίγραφα των πραγματικών δημηγοριών· γιατί, αν ήταν, δεν θα μπορούσαν να περιέχουν την εκτίμηση του ίδιου του Θουκυδίδη για την περίσταση. Απ' την άλλη μεριά, ούτε προβάλλουν τις προσωπικές του απόψεις, γιατί αλλιώς δεν θα περιορίζονταν στις θέσεις των πραγματικών ομιλητών. Μπορεί να πει κανείς ότι προβάλλουν αυτά που ο Θουκυδίδης σκεφτόταν ότι θα θεωρούσε παράγοντες στη δεδομένη στιγμή, αν βρισκόταν στη θέση των ομιλητών.»

Finley, J. H. (2011¹¹), *Thucydides*, μτφρ. Κουκουλιός, Τ., *Θουκυδίδης*, Αθήνα (Παπαδήμας), σ. 103.

«Σημαντική θέση στο έργο κατέχουν οι *δημηγορίες*. Ο Θουκυδίδης διευκρινίζει εξαρχής ότι «οι αγορεύσεις που εκφωνήθηκαν από διάφορα πρόσωπα είτε στις παραμονές του πολέμου είτε κατά τη διάρκειά του ήταν δύσκολο να αποδοθούν με ακρίβεια, τόσο εκείνες τις οποίες άκουσα ο ίδιος όσο κι εκείνες που άλλοι είχαν ακούσει και μου τις ανακοίνωσαν. Γι' αυτό και τις έγραψα έχοντας υπόψη τι ήταν φυσικό να πουν οι ρήτορες που να αρμόζει καλύτερα στην περίσταση και ακολουθώντας όσο το δυνατόν την γενική έννοια των όσων πραγματικά είπαν» (1.22.1, μετάφρ. Α. Βλάχου). Έτσι, ο ιστορικός είχε την ευκαιρία, μέσα από τα λόγια των πρεσβευτών που εκπροσωπούσαν την πόλη τους στις διπλωματικές συναντήσεις, των στρατηγών που εμπύχωναν τους πολεμιστές πριν από τις μάχες και των πολιτικών που υποστήριζαν τις προτάσεις τους στην εκκλησία του δήμου, να συνοψίσει τις θέσεις, τις προθέσεις και τις εκτιμήσεις των διαφόρων παρατάξεων στη δεδομένη στιγμή και να εκθέσει τα επιχειρήματά τους. Όπως είναι φυσικό, οι δημηγορίες συντάσσονται συχνά σε αντιλογικά ζεύγη: οι πρεσβευτές της Κορίνθου απαντούν στους πρεσβευτές της Κέρκυρας, ο Αλκιβιάδης αντικρούει τα λεγόμενα του Νικία κλπ. Διατυπώνοντας, με σοφιστική άνεση, τις απόψεις και των δύο πλευρών, ο Θουκυδίδης εκθέτει με ενάργεια τις αντιθέσεις των ιδεών, των εκτιμήσεων και των συμφερόντων που κρύβονταν πίσω από τις πολεμικές και πολιτικές συγκρούσεις.»

Κακριδής Φ. (2011), *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, Θεσσαλονίκη, (Κ.Ε.Ε. & Ι.Ν.Σ.) http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/grammatologia/page_052.html

II. Ο Επιτάφιος Λόγος

«Στις δημηγορίες ανήκει και ένα από τα πιο γνωστά αρχαιοελληνικά κείμενα, ο *Επιτάφιος* του Περικλή, δηλαδή ο επιτάφιος λόγος που εκφώνησε ο Περικλής για τους νεκρούς του πρώτου έτους του πολέμου το 431 π.Χ. στον Κεραμεικό. Ως ποιο σημείο ο ιστορικός έμεινε πιστός στα λόγια και το πνεύμα του Περικλή και ως ποιο σημείο νεωτέρισε δε θα το μάθουμε ποτέ. Βέβαιο είναι μόνο ότι ο *Επιτάφιος* αποτελεί ύμνο στην Αθήνα της εποχής της ακμής, τότε που με μόνιμο αιρετό κυβερνήτη τον Περικλή η αθηναϊκή δημοκρατία βρισκόταν στο απόγειο της δύναμής της.»

Κακριδής Φ. (2011), *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, Θεσσαλονίκη, (Κ.Ε.Ε. & Ι.Ν.Σ.) http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/grammatologia/page_052.html

«Ο Επιτάφιος του Περικλή, ο οποίος εκφωνείται κατά την επίσημη κηδεία των πεσόντων κατά το 1^ο έτος του Πελοποννησιακού Πολέμου, εστιάζει στη σημασία της πολιτείας μιας πόλης. Ο Περικλής αρνείται να ακολουθήσει τη παραδοσιακή μορφή παρόμοιων λόγων (για τους οποίους ο Λυσίας προσφέρει ένα καλό παράδειγμα, Λόγ. 2). Γενικόλογιοι έπαινοι ηχούν εύκολα κενοί (2.35). Παρόλο που τα επιτεύγματα των προγόνων και των συγχρόνων πρέπει να εκτιμηθούν (36.1-3), ο Περικλής δεν ασχολείται με τις μάχες και τα ανδραγαθήματα αυτών οι οποίοι πολέμησαν σε αυτές - αυτά είναι πράγματα γνωστά σ' όλους. Περισσότερο επιθυμεί να περιγράψει «τους θεσμούς (πολιτεία) και τις αρχές (έπιτήδευσις και τρόποι [ζωής]) που έχουμε εφαρμόσει για να προσδώσουμε στην πολιτεία το σημερινό της μεγαλείο» (36.4). Μολονότι αυτή η φράση πλησιάζει το κείμενο του Πολύβιου, ο Θουκυδίδης δεν τη διατυπώνει ως βασική αρχή ιστορικής αιτιότητας, αλλά την εφαρμόζει σε μία και μοναδική πόλη σκιαγραφώντας μόνο το πορτρέτο της Αθήνας του Περικλή στην ακμή της δύναμής της. Αυτό το πορτρέτο συνδυάζει τη ρεαλιστική κοινωνικοπολιτική ανάλυση, στοιχεία της ιδεολογίας της Αθηναϊκής δημοκρατίας και την εξιδανίκευση εκ μέρους του ομιλητή και/ή του ιστορικού. Σκόπιμα αμφίσημος, στενά συνδεδεμένος με τα κεφάλαια περί μεθόδου [...] μέσω απηχησεων σε σκέψη, δομή και ορολογία που επανέρχονται σε ολόκληρο το έργο, ο Επιτάφιος προκαλεί τη σύγκριση, και ως προς τα σημεία αναλογίας αλλά και τα σημεία αντίθεσης, με ολόκληρη την *Ιστορία* και με τον τρόπο αυτόν λειτουργεί ως ένα προγραμματικό τμήμα του σύνολου έργου. Ο θετικός του τόνος θα ανατραπεί αμέσως από τις συνέπειες του λοιμού και θα αποδομηθεί συστηματικά στο υπόλοιπο έργο. Επιπλέον σε αυτό το πορτρέτο τα σχόλια για το πολίτευμα (πολιτεία) καταλαμβάνουν μόνον ένα κεφάλαιο (37). Τα υπόλοιπα αναφέρονται σε αρχές, συνήθειες, ήθη και αξίες. Ο Θουκυδίδης δηλαδή εστιάζει περισσότερο στον Αθηναϊκό τρόπο ζωής (την πολιτεία με την ευρύτερή της έννοια) παρά στο δημοκρατικό πολίτευμα με την πιο στενή έννοια».

Raaflaub, K. A. (2011), *Δημοκρατία και Ολιγαρχία στον Θουκυδίδη*, στο *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη : Brill's companion to Thucydides*, επιμέλεια Ρεγκάκος, Α. [και] Τσαγγάλης, Χ., Θεσσαλονίκη (University Studio Press).

«[...] ο «Επιτάφιος» παρουσιάζεται ως μία διπλή υπεράσπιση. Πρώτα, ως υπεράσπιση της αθηναϊκής υπεροχής, διακρίνεται από ένα έντονο αντιλακωνικό αίσθημα που εμπνέει όλες τις έκδηλες ή υποδηλούμενες συγκρίσεις και από μία έξαρση που επιτρέπει στο συγγραφέα να αναδείξει στην ολότητα του το ιδανικό που ενυπάρχει στην πραγματικότητα. Αποτελεί, κατά τούτο, μία απάντηση στους λακωνίζοντες, οι οποίοι εναντιώνονταν στην ιμπεριαλιστική πολιτική. Αλλά την ίδια στιγμή είναι και μία υπεράσπιση του Περικλή· από το γεγονός και μόνο ότι αποδίδεται σ' αυτόν ως κείμενο, απαντάει στους ίδιους αυτούς λακωνίζοντες που χλεύαζαν την κίνητρα των πράξεών του και διαφοροποιεί τον δικό του ιμπεριαλισμό από εκείνο των διαδόχων του».

Romilly, J. (2009), *Thucydide et l'imperialisme athenien*, μτφρ Λ. Στεφάνου, *Ο Θουκυδίδης και ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός*, Αθήνα (Παπαδήμας), σ. 194.

Το πρόβλημα της πατρότητας του Επιταφίου

«Ίσως το πιο πολυσυζητημένο πρόβλημα, απ' όσα παρουσίασε ο *Επιτάφιος* που εκφωνήθηκε για τους νεκρούς των μαχών του 431 π.Χ., είναι η πατρότητά του. Δηλαδή ήδη από την αρχαιότητα διατυπώθηκαν δύο αντίθετες απόψεις, για καθεμιά απ' τις οποίες οι υποστηρικτές τους επιστράτευαν ποικίλα επιχειρήματα, ώστε να επιβάλουν αυτήν που ασπάζονται. Συγκεκριμένα, έχουμε την άποψη εκείνων που θεωρούν το Θουκυδίδη πραγματικό συγγραφέα του λόγου και την αναφορά του ονόματος του Περικλή απλώς συγγραφικό τέχνασμα, για να εκφράσει ο ιστορικός προσωπικές του ιδέες με το δικό του τρόπο· και την αντίθετη άποψη, όσων νομίζουν ότι ο Θουκυδίδης υπήρξε ο στενογράφος μιας δημηγορίας που στο σύνολό της μας τη διέσωσε, όπως την απήγγειλε ο μεγάλος Αθηναίος πολιτικός.

Όμως, από τα όσα ήδη έχουν εκτεθεί στις προηγούμενες σελίδες, φαίνεται ότι η σημασία που δόθηκε στο θέμα αυτό είναι υπερβολική και πρέπει να υποβαθμιστεί. Η προσεκτικότερη μελέτη δείχνει ότι πολύ πιο κοντά στην αλήθεια είναι η συμβιβαστική άποψη ότι: α) ήταν δυνατό ο

Περικλής να εκφωνήσει μια επιταφια ομιλία παρόμοια με αυτή που μας σώθηκε - τουλάχιστον σ' ό,τι αφορά τα διανοήματα - χωρίς την παρέμβαση του Θουκυδίδη ή, β) ότι ο Θουκυδίδης, αν η πόλη τού είχε αναθέσει το τιμητικό αυτό χρέος, θα μπορούσε να πλάσει ένα ρητορικό κείμενο με περιεχόμενο το ίδιο βαθύ, πλούσιο και πρωτότυπο, χωρίς να έχει ακούσει το λόγο του Περικλή ή να είχε συμβουλευτεί τις σημειώσεις του. Γιατί στην περίπτωση του *Επιταφίου* έχουμε τη σπάνια αλλά ιδιαίτερα ευτυχισμένη σύμπτωση δύο μεγάλων προσωπικοτήτων, που έχουν την ικανότητα να εισχωρούν στη βαθύτερη ουσία των θεσμών, των καταστάσεων, των γεγονότων και των ανθρώπων και που η ψυχή και των δύο φωτίζεται από τη λάμψη του ίδιου ανώτερου ιδανικού, θερμαίνεται από την ίδια αγάπη: στην περίπτωση του Θουκυδίδη και του Περικλή, πλούτος που γέμιζε την ψυχή και των δυο ήταν η αγάπη για το μεγαλείο στο οποίο έφτασε η δημοκρατική Αθήνα. Κοινή επιθυμία τους ήταν να διασωθεί για τις μελλούμενες γενιές το ιδανικό της αθηναϊκής δημοκρατίας σαν καταστατικός χάρτης του καλύτερου πολιτεύματος και να υμνηθεί η Αθήνα του Περικλή αμέσως πριν από το γεγονός που στάθηκε η αρχή του τέλους, ένα γεγονός που καμιά πολιτική διορατικότητα δεν μπορούσε να προβλέψει: ο λοιμός, του 430 π.Χ.

Αν αυτή η άποψη σχετικά με την πατρότητα του *Επιταφίου* είναι η ορθότερη, δεν έχει πια μεγάλη σημασία για την κατανόηση του λόγου η προσπάθεια να εξακριβωθεί σε κάθε περίπτωση τι ανήκει στον πραγματικό λόγο που εκφώνησε το φθινόπωρο του 431 π.Χ. ο Περικλής και τι στην επεξεργασία, στην οποία τον υπέβαλε ο Θουκυδίδης. Μάλιστα πολύ θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε την ιδιότυπη αυτή μέθοδο συνεργασίας για τη δημιουργία του *Επιταφίου* η εξέταση της θέσης που έχουν μέσα στην ιστορία του Θουκυδίδη οι δημηγορίες, πράγμα που ήδη έχουμε επιχειρήσει παραπάνω. Εκείνο που έχει μεγαλύτερη σημασία και είναι αναμφισβήτητο, είναι το ότι ο *Επιτάφιος* που έχουμε μπροστά μας είναι αντάξιος της πνευματικής προσωπικότητας και του Θουκυδίδη και του Περικλή. Συμβάλλει στη θετική αποτίμηση και των δύο, χωρίς, αντίθετα, να δίνει αφορμή να υποτιμηθεί με όποιο τρόπο είτε ο ιστορικός είτε ο πολιτικός».

Σπυρόπουλος Σ. Η., <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-C129/613/3980,17803/>

«[...] ο Επιτάφιος, όπως μας το δίνει ο Θουκυδίδης, είναι δημιουργία λίγο πολύ αποκλειστικά δική του και όχι ο λόγος που πραγματικά είτε ο Περικλής στα 431, αυτό το δείχνει αμέσως το πρώτο κίολας κεφάλαιο. Πίσω από τον πολιτικό μιλεί ο ιστορικός ύστερα από την καταστροφή της Αθήνας. Το πραγματικό ακροατήριο δεν είναι οι Αθηναίοι της αρχής του πολέμου. Είναι η γενιά γύρω στα 400 που ζει τις συνέπειες της ήττας. Και από τη γενιά αυτή ένα μεγάλο μέρος έχει αρχίσει να αμφιβάλλει, όχι μόνο αν η πολιτική της αδιαλλαξίας, που την είχε εισηγηθεί ο Περικλής στην αρχή του πολέμου, ήταν σωστή. Αμφιβάλλει και για την αξία γενικά του αθηναϊκού πολιτισμού, όπως την δημιούργησαν οι παλιές γενιές-κατά τον Επιτάφιο από φθόνο, γιατί ξεπερνάει τη δύναμή της.»
Κακριδής, Ι. Θ. (1981), *Ερμηνευτικά σχόλια στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη*, Αθήνα (Εστία), σ. 6.

Ο πάτριος νόμος (2.34)

«Πόσο “πατρογονικό” ήταν αυτό το πατρογονικό έθιμο; Ο Jacoby υποστήριξε ότι ο Θουκυδίδης σφάλλει και ότι το έθιμο αναγόταν στη μετά τους περσικούς πολέμους εποχή, για την ακρίβεια ότι πρωτοέγινε το 464 μετά τη μάχη της Δραβησκού. Βασίστηκε εν μέρει στη ρητή μαρτυρία του Πausανία 1.29.4 [...] Το ζήτημα έχει συζητηθεί πολύ, αλλά η κατά προσέγγιση χρονολόγηση του Jacoby παραμένει η προτιμότερη· μια εξαντλητική επανεξέταση όλων το στοιχείο αποδεικνύει ότι δεν υπάρχουν αρχαιολογικοί ή επιγραφικοί λόγοι που να μας αναγκάζουν να συμπεράνουμε ότι οι Αθηναίοι στρατιώτες άρχισαν ενταφιάζονται στο *δημόσιον σήμα* (τον κρατικό τάφο) πριν από το τέλος της δεκαετίας του 470.

[...] Αν δεχτούμε την κατά προσέγγιση χρονολόγηση του Jacoby, είμαστε άραγε υποχρεωμένοι να παραδεχθούμε ότι ο ιστορικός έκανε ένα τεράστιο λάθος; Ο Ostwald, M. (1969), *Nomos and the beginnings of the Athenian Democracy*, Oxford σ. 175), απαντά αρνητικά. Σωστά επιμένει ότι *πάτριος* σημαίνει απλά «παραδοσιακός» [και] ότι ολόκληρη η τελετή αναπτύχθηκε σταδιακά (γεγονός που μας δίνει τη δυνατότητα να συμβιβάσουμε καταφανώς αντίθετες πληροφορίες [...]).

Hornblower, S. (2006), *Θουκυδίδου Ιστορία*, τόμος Α' βιβλία 1-3, επιμ. Α. Ρεγκάκος, Θεσσαλονίκη (University Studio Press), σσ. 521-522.

Η επιτήδευσις - η πολιτεία - οι τρόποι (2.36)

« [...] Αυτό που μπορεί να φανεί παράλογο, και κατά μία έννοια είναι όντως, συνίσταται στο ότι: τα ήθη, τους θεσμούς και τις συνήθειες, οι παριστάμενοι Αθηναίοι τα γνωρίζουν εξίσου καλά ή και καλύτερα από ό, τι τους πολέμους τους, ενώ ανάμεσά τους δεν πρέπει να βρίσκονται πλέον πολλοί από εκείνους οι οποίοι πολέμησαν στη Σαλαμίνα ή στο Μαραθώνα. Πού θέλει να καταλήξει ο Περικλής; Γιατί υπενθυμίζει γνωστά πράγματα; Διότι αυτό είναι *ξύμφορον*, προς το συμφέρον δηλαδή όλων των παρισταμένων, και αστών και ξένων. Ιδού, λοιπόν, το κλειδί αυτού του φαινομενικού παραλογισμού. Ο Περικλής δρᾶττεται της ευκαιρίας για να διαδώσει τις αθηναϊκές πολιτικές ιδέες ή, αν προτιμάτε, για να κάνει προπαγάνδα. Διότι πράγματι είναι παρόντες ξένοι, και όχι μόνο μέτοικοι, αλλά ασφαλώς και διάφοροι ταξιδιώτες - οι Αθηναίοι, ακόμα και σε καιρό πολέμου, δεν εφάρμοζαν αυτό που οι Σπαρτιάτες εφάρμοζαν σε καιρό ειρήνης, δηλαδή τον περιορισμό του χρόνου παραμονής ενός ξένου στην πόλη. Ο Περικλής μιλά επομένως έτσι διότι αυτό είναι *ξύμφορον*. Επίσης διότι, όπως θα πει στη συνέχεια (43.1), οι νεκροί οι οποίοι πρόκειται να τιμηθούν έγιναν αυτό που είναι χάρη στην πόλη. Αυτοί οι πολίτες που σκοτώθηκαν, διότι δεν ήθελαν να στερηθούν μια τέτοια πόλη, ήταν -όπως κι αυτοί που μένουν, όπως κι ο ίδιος ο Περικλής - ερασταί, ερωτευμένοι με την πόλη, είχαν μέσα τους αυτό το είδος απόλυτης πόλωσης του συναισθήματος που είναι ο έρωσ. Εξάλλου, αυτή την ιδέα ότι η πόλις - όχι ως έδαφος ούτε ως σύνολο κτιρίων, αλλά ως ανθρώπινη κοινότητα η οποία υπήρξε, θα υπάρχει και δεν είναι φτιαγμένη μόνο από τους παρόντες - αποτελεί για τους Αθηναίους αντικείμενο συναισθηματικής επένδυσης, τη συναντήσαμε ήδη στη δημηγορία των Κορινθίων[...]

Καστοριάδης, Κ. (1985), *Η ελληνική ιδιαιτερότητα, Θουκυδίδης, η ισχύς και το δίκαιο*. Τόμος Γ' Σεμινάρια 1984-1985, σσ. 165-192.

Η αθηναϊκή δημοκρατία (2.37)

«[...] Η αθηναϊκή πολιτεία δεν στηρίζεται στους λίγους παρά στους περισσότερους [...] Γί' αυτό λέγεται δημοκρατία. [...] η δημοκρατία δίνει το κράτος στο δήμο, στους «πλείονας», τ' όνομα της δείχνει, ότι η απόλυτη ισότητα ανάμεσα σε όλους τους πολίτες δεν είναι το πρόγραμμά της και μόνο η αθηναϊκή πολιτεία έχει ξεπεράσει όπως την ολιγαρχία το ίδιο και τη δημοκρατία, έχει αρνηθεί λοιπόν το όνομά της. Από τους πλείονας, όταν είναι για τα ίδια διάφορα, έχει προχωρήσει στους πάντας. [...] όταν είναι για τα ιδιωτικά τους συμφέροντα όλοι οι πολίτες είναι στους νόμους μπροστά ίσοι, την υπόληψη όμως που χαίρεται καθένας, για να τον αφήσουν να πάρει μέρος στη διοίκηση της πολιτείας, αυτήν δεν την μοιράζονται όλοι το ίδιο [...]. Στην Αθήνα παράλληλα με την αρχή της ισονομίας, που ξεπερνά την αρχική δημοκρατική αντίληψη, ισχύει το αξίωμα των «ολίγων», ότι όχι όποιος από τη σειρά, παρά μόνο όσοι πραγματώνουν την αρετή, αυτοί ξεχωρίζονται και κυβερνούν την πολιτεία. Με το να αρνηθεί έτσι η αθηναϊκή δημοκρατία το όνομα της άλλη μια φορά και να παραδεχτεί την έννοια της προτίμησης από αρετής κατορθώνει να ενώσει αριστοκρατικές και δημοκρατικές μαζί αρχές σε μια καινούργια γόνιμη σύνθεση, κατορθώνει να γεφυρώσει - σαν μύθος - το βαθύ χάσμα, που χωρίζει τις δυο πολιτικές μερίδες στην πραγματική Ελλάδα του πελοποννησιακού πολέμου».

Κακριδής, Ι. Θ. (1981), *Ερμηνευτικά σχόλια στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη*, Αθήνα (Εστία), σσ. 25-27.

«Ο Θουκυδίδης είναι αυστηρός με τη σύγχρονη δημοκρατία, αλλά καθώς μπορούμε να παρατηρήσουμε, ο Επιτάφιος, εγκωμιάζοντας δημοκρατία, πραγματεύεται αποκλειστικά τις πολύ γενικές αρχές του αθηναϊκού πολιτεύματος: μιλάει για αυτό έτσι όπως εμφανιζόταν σε σύγκριση με άλλα πολιτεύματα της Ελλάδας, έτσι όπως χωριζόταν σε κάθε εποχή μεταγενέστερη του Κλεισθένη, έτσι όπως ήταν, θα λέγαμε, εκείνη «η δημοκρατία των προγόνων» που εκθειάζαν οι αντιδραστικοί

εις βάρος της δημοκρατίας του καιρού τους. Με τον ίδιο τρόπο που Θουκυδίδης στο εγκώμιο του Β 65 επαινεί τις πράξεις του Περικλή, προβάλλοντας περισσότερο τον προσωπικό και ρυθμιστικό ρόλο του παρά τους νόμους που είχε καταφέρει να ψηφιστούν και που συχνά εμπνεόταν από ένα ακραίο δημοκρατικό πνεύμα, έτσι και «Επιτάφιος», εγκωμιάζοντας τη δημοκρατία, αποφεύγει να επεκταθεί σ' αυτούς τους νόμους· μιλάει μόνο για το πνεύμα και για την κύρια έμπνευση. Οι όροι που χρησιμοποιούνται, είναι ομοιογενείς και στις δύο περιπτώσεις και αναφέρονται στο ίδιο ιδανικό. Οπότε δεν έχει και μεγάλη σημασία, αν η πραγματικότητα δεν συμφωνεί πάντα με την αισιοδοξία της περιγραφής: ο Περικλής το ήξερε όσο και Θουκυδίδης· όμως αυτό που επιδιώκει εδώ είναι να αποτυπώσει στο χώρο της εσωτερικής πολιτικής το ιδανικό που διαφοροποιούσε την Αθήνα και προς το οποίο πορευόταν».

Romilly, J. (2009), *Thucydide et l'imperialisme athenien*, μτφρ Λ. Στεφάνου, *Ο Θουκυδίδης και ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός*, Αθήνα (Παπαδήμας), σ. 192.

« *Κατὰ δὲ τὴν ἀξίωσιν ...κεκώλυται*”: [...] Εδώ γίνεται λόγος για δύο είδη ανθρώπων: πρώτον, τους εξαιρετικούς που προωθούνται λόγω της αρετής τους· [...] δεύτερον, τους κοινούς ανθρώπους, συμπεριλαμβανομένων και φτωχών, που ωστόσο μπορούν και αυτοί να συνεισφέρουν, για παράδειγμα αναλαμβάνοντας κοινά αξιώματα εκ περιτροπής.

Όπως γράφει ο Andrewes για τις Θουκυδίδειες παρατηρήσεις που αφορούν τον πρώτο τύπο ανθρώπων, ο ιστορικός «υπεραμύνεται του συστήματος εναντίον της μόνιμης μορφής ότι υπό ένα τέτοιο καθεστώς άνθρωποι που διαθέτουν ξεχωριστές ικανότητες δεν έχουν αρκετό κύρος και ευκαιρίες. [...]

Ο Roberts κάνει την εύλογη εικασία ότι ο Θουκυδίδης έχει υπόψη κατά πρώτο λόγο το αξίωμα του στρατηγού που απονεμόταν κατόπιν εκλογής· [...]

Και τώρα το δεύτερο είδος ανθρώπων. Για το *ἀπὸ μέρους* [...] είναι αλήθεια ότι πιο συνηθισμένη έκφραση για το εκ περιτροπής στα αρχαία ελληνικά είναι εν μέρει, η φράση που χρησιμοποιεί ο Ευριπίδης· αυτό οδήγησε μερικούς υπομνηματιστές να προτιμούν για το συγκεκριμένο θουκυδίδειο χωρίο τη μετάφραση «με 'κομματικά' κριτήρια» [...]. Πάντως εγώ συμφωνώ με τους Gomme, Rhodes και Rusten ότι πρόκειται για αναφορά στην εκ περιτροπής ανάθεση αξιωμάτων. Ίσως η ασυνήθιστη έκφραση να οφείλεται στην επιθυμία του συγγραφέα να ισορροπήσει τη φράση *ἀπ' ἀρετῆς* (λίγο παρακάτω).

[...] Αποδεχόμενοι την άποψη του Roberts για τον πρώτο τύπο ανθρώπου, τον ξεχωριστό άνθρωπο, μπορούμε να δεχτούμε ότι Θουκυδίδης εννοεί εδώ πως ο άνθρωπος χωρίς εξαιρετικές δεξιότητες ή ηγετική ικανότητα (*ἀξίωσις*) μπορεί να συνεισφέρει ικανοποιητικά, αναλαμβάνοντας εκ περιτροπής κάποιο από τα ενιαύσια αξιώματα, τα οποία ο Θουκυδίδης εδώ υπαινίσσεται πως δεν θα ικανοποιούσαν έναν ικανό άνθρωπο.

Ο Macleod, ωστόσο, έχει μια λίγο διαφορετική άποψη. Παρατηρεί ότι η αρχή «κανένας δεν αποκλείεται λόγω έλλειψης κύρους», *ἀφανείζα ἀξιώματος*, ήταν ακριβώς «η βάση στην οποία μπορούν να δράσουν διεφθαρμένοι ηγέτες» [...]. Πρόκειται για πολύτιμη παρατήρηση, αλλά στο προκείμενο χωρίο η άμεση σκέψη που εκφράζει Θουκυδίδης είναι ασφαλώς ότι ακόμα και ο φτωχός άνδρας μπορεί να προσφέρει τις υπηρεσίες του στην πόλη του αναλαμβάνοντας εκ περιτροπής κάποιο από τα συνηθισμένα αξιώματα.»

Hornblower, S. (2006), *A commentary on Thucydides*, μτφρ. Πέτικα, Φ., *Θουκυδίδου Ιστορία*, τόμος Α' βιβλία 1-3, Θεσσαλονίκη (University Studio Press), σσ. 530-531.

«Μια ανάλυση της αφήγησης του επιταφίου λόγου αποκαλύπτει – αναπόφευκτα ίσως- μία χτυπητή αντίθεση: πώς μπορεί ένας λόγος που θεωρήθηκε ως *πρακτική* ταιριαστή στην απεικόνιση της δημοκρατίας, τόσο ως προς την αντιπροσώπευση όσο και τη γλώσσα, να έχει τόσα αριστοκρατικά χαρακτηριστικά; [...] αν το αριστοκρατικό λεξιλόγιο δεν περιορίζεται στη σφαίρα της εξωτερικής πολιτικής αλλά εμποτίζει τον έπαινο της δημοκρατίας [...], μήπως ο επιτάφιος λόγος αποκηρύσσει την αριστοκρατική εκπροσώπηση επαινώντας το πολίτευμα;

[...] ο λόγος του Περικλή [...] εισηγείται συγκεκριμένα την ιδέα μιας αριστοκρατικής δημοκρατίας· αλλά σε ποικίλους βαθμούς, όλοι οι Επιτάφιοι παρουσιάζουν την «ανωμαλία» να ορίζουν τη δημοκρατία με μη δημοκρατικούς όρους.

[...] Δεν υποστηρίζω βέβαια ότι ο Επιτάφιος του Περικλή δεν έχει καθόλου δημοκρατικά γνωρίσματα – αυτή η άποψη θα ήταν αστήρικτη. Αντίθετα, ο Περικλής πολύ γρήγορα, στην αρχή της πρότασης, κάνει μια λαμπρή αναφορά στην ελευθερία στη διπλή της μορφή, τη δημόσια και την ιδιωτική, την οποία όλοι οι συγγραφείς, τόσο οι εχθροί όσο και οι υποστηρικτές της δημοκρατίας, θεωρούν ως την κατ' εξοχήν βάση του συστήματος· σεβασμός των νόμων, άλλο ένα δημοκρατικό χαρακτηριστικό, προσδιορίζεται μαζί με το φόβο, το δέος, και μετά την αναφορά στην υπακοή στους άρχοντες με λέξεις που πλησιάζουν πολύ τον επίσημο τύπο των επιγραφών, ο ρήτορας τονίζει τη σπουδαιότητα της αθηναϊκής νομοθεσίας σε θέματα δικαιοσύνης. Η αναφορά στην «ανεκτικότητα» της πόλης είναι για τον Περικλή μια ευκαιρία για να τονίσει ότι «η πόλη μας είναι ανοιχτή στον κόσμο και ποτέ δεν εμποδίζουμε οποιονδήποτε από το να μάθει ή να δει κάτι», ένα χαρακτηριστικό το οποίο υπήρξε πολύ ουσιαστικό σε κάθε πόλη, αλλά εδώ βρίσκει την καλύτερη έκφρασή του σ' ένα δημοκρατικό πολίτευμα. Τέλος, αφιερώνοντας μια σχετικά μεγάλη παράγραφο στο δημοκρατικό θέμα της ίσης πολιτικής συμμετοχής σε όλα, ο ρήτορας ανακαλεί ότι στην Αθήνα ο πλούτος και φτώχεια καθορίζονται όχι με όρους τιμής ή ισοτιμίας, αλλά ως δύο χαρακτηριστικές καταστάσεις που υπάγονται στο καθήκον της δράσης εντός και για την πόλη, ο Περικλής τελικά δηλώνει ότι το ίδιο πρόσωπο μπορεί να απασχολείται και στις ιδιωτικές αλλά και στις δημόσιες υπηρεσίες και τελικά προσδιορίζει την άρνηση της συμμετοχής στα κοινά ως ένα είδος παρασιτισμού. Σ' αυτή τα τρία στενά συνδεδεμένα σημεία είναι εύκολο να αναγνωρίσουμε τρία βασικά χαρακτηριστικά της δημοκρατίας: την πρακτική των λειτουργιών, την αθηναϊκή επανεκτίμηση της εργασίας [...] και πάνω από όλα την αναγκαιότητα της συμμετοχής στα κοινά.

Ο Περικλής ασχολείται περισσότερο με την επιτήδευση της Αθήνας πάρα με την ίδια την πολιτεία με τη στενή έννοια και δεν μας παρέχει βέβαια, μία λεπτομερή παρουσίαση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Με λίγες, πολύ γενικές φόρμουλες στον Επιτάφιο του μπορούμε μόλις να διαπιστώσουμε μακρινές νύξεις στην Εκκλησία του Δήμου ή στην Ηλιαία και δεν είναι σίγουρο αν ο ρήτορας αναφέρεται -έστω και έμμεσα- στη Βουλή των Πεντακοσίων του Κλεισθένη, που αποτελούσε ένα ουσιαστικό όργανο της δημοκρατίας. Όμως αυτή η σιωπή δεν συνιστά μια ανωμαλία, γιατί ο έπαινος αποδίδεται πρώτα στο πνεύμα του συστήματος.

Υπάρχουν, όμως, πιο ανησυχητικές σιωπές, δηλώσεις οι οποίες ακούγονται λιγότερο δημοκρατικές. Αρχικά, οι ίδιοι οι όροι με τους οποίους ο Περικλής ορίζει τη δημοκρατία. Πέρα από το γεγονός ότι οι πλείονες (η πλειοψηφία) μπορεί να φαίνεται όρος πιο ακριβής και πιο περιορισμένος από οι πολλοί, και ιδίως από το όλοι πάντες, ο όρος *οί κεῖν ἕς* αξίζει την προσοχή μας. Όπως πολύ σωστά παρατηρεί ο Βλαστός είναι λάθος να το μεταφράσουμε, όπως πολλοί εκδότες και σχολιαστές, απλώς ως κυβέρνηση του δήμου. Βεβαίως ο όρος είναι αρκετά αφηρημένος ώστε να επιτρέπει, ακόμη και να ενθαρρύνει, να κινηθούμε προς αυτή την κατεύθυνση. Όμως δεν είναι αυτό που λέει η έκφραση: στην πραγματικότητα αναφέρεται στην κυβέρνηση για το λαό και ο δήμος θεωρείται ότι ευνοείται από το σύστημα παρά ότι κυβερνά».

Loraux, N. (1986), *L'invention d'Athènes. Histoire de l'oraison funèbre dans la "cité classique"*, transl. Sheridan, A., *The invention of Athens*, Cambridge, σσ. 229-231 (μτφρ. του αποσπάσματος: Α. Γεωργιάδου).

«Το πρώτο αποτέλεσμα της δημοκρατίας που αναφέρει είναι η ανεκτικότητα [...] Αλλά, η ελευθερία αυτή προσθέτει, ελέγχεται από έναν εκούσιο σεβασμό για τους νόμους και ιδίως τους άγραφους νόμους. Αυτό το σημείο είναι διπλά ενδιαφέρον, καθώς η Αντιγόνη, [...] στο ομώνυμο δράμα του Σοφοκλή, υπερασπίζει την ελευθερία της με βάση τις ίδιες αρχές. Η ολιγαρχία, όπως την είχε περιγράψει [...] ο Κρέοντας στην Αντιγόνη βάζει φραγμό στις ανθρώπινες αδυναμίες των πολιτών με ένα πλήθος περιοριστικών μέτρων. Είναι φανερό πως προβάλλοντας την ανάγκη της ελευθερίας, οι υποστηρικτές της δημοκρατίας ισχυρίζονταν, όπως εδώ ο Περικλής, ότι ακριβώς με το να απαλλάσσει τους ανθρώπους από ασήμαντους ελέγχους, τους έκανε περισσότερο ευαίσθητους στις μεγάλες φυσικές αρχές της ηθικής. Τουλάχιστον είναι βέβαιο ότι αυτή η εμπιστοσύνη στην

ανθρώπινη φύση που εκφράζει ο Περικλής, αποτελεί σε τελευταία ανάλυση τη διαφορά ανάμεσα στην Αθήνα και τη Σπάρτη και συνεπώς ανάμεσα στη δημοκρατία και την ολιγαρχία».

Finley, J. H. (2011¹¹), *Thucydides*, μτφρ. Κουκουλιός, Τ., *Θουκυδίδης*, Αθήνα (Παπαδήμας), σ. 151.

Η αντίθεση Αθήνας-Σπάρτης (2.39)

«Θεωρώ αυτό το κεφάλαιο [B 39] αινιγματικό. Το νόημά του είναι ότι η αθηναϊκή στρατιωτική οργάνωση σε αντίθεση με αυτή της Σπάρτης –μια όχι και πολύ ενθαρρυντική παρατήρηση θα σκεφτόταν κάποιος [...]. Ωστόσο, δεν είναι βέβαιο ότι η στρατιωτική εκπαίδευση ήταν ελάχιστη όπως ο Θουκυδίδης βάζει τον Περικλή να υπονοεί.»

Hornblower, S. (2006), *A commentary on Thucydides*, μτφρ. Πέτικα, Φ., *Θουκυδίδου Ιστορία*, τόμος Α' βιβλία 1-3, Θεσσαλονίκη (University Studio Press), σ. 535.

Η σύνθεση αντιθετικών εννοιών (2.40)

«[...]το κεφάλαιο 40 συμπληρώνει την ακεραίωση του Αθηναίου σαν ιδιώτη και σαν πολίτη. Σε κάθε φράση βρίσκεται και μια καινούργια σύνθεση από αντιθετικές αξίες πλασμένη: φιλοκαλούμε αλλά και φιλοσοφούμε, είμαστε φίλοι του λόγου αλλά και της δράσης. Μας απασχολούν τα «οικεία» αυτά, όχι λιγότερο, όμως τα πολιτικά. Σαν πολίτες τολμούμε, αλλά και «εκλογιζόμεθα» γνωρίζουμε τα «δεινά» και τα «ηδέα», όμως δεν αποτραβιόμαστε από τους κινδύνους. Την αντίθεση με τη Σπάρτη τη νιώθει κανείς συχνά πάλι: και στο φιλοκαλούμεν και στο φιλοσοφούμεν και στο κυνήγημα του πλούτου και στον πολιτικών την επιμέλεια και τη γνώση και στη χρησιμοποίηση του λόγου πριν από το έργο, και στην άφοβη, δίχως ιδιοτέλεια βοήθηση των άλλων. Και, όμως, αν ορισμένες ιδιότητες φέρνουν τους Αθηναίους αντιμέτωπους με τους Σπαρτιάτες, η σύνθεση που πραγματώνεται από τόσες αντιθετικές αξίες, αυτή τους υψώνει τώρα πάνω από τους Έλληνες όλους[...]».

Κακριδής, Ι. Θ. (1981), *Ερμηνευτικά σχόλια στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη*, Αθήνα (Εστία), σσ. 57-58.

«Κατά της άποψης του Κακριδή [...] ότι σ' αυτές τις φράσεις υπάρχει σαφής αντίθεση ανάμεσα στην ζωή της δράσης και στην στοχαστική ζωή, ο Rusten δείχνει ότι εδώ απαριθμούνται τρεις απόψεις της ζωής, η ζωή της φιλοσοφίας, της αναζήτησης του πλούτου (*πλούτω*) και της πολιτικής δραστηριότητας [...]».

Hornblower, S. (2006), *A commentary on Thucydides*, μτφρ. Πέτικα, Φ., *Θουκυδίδου Ιστορία*, τόμος Α' βιβλία 1-3, Θεσσαλονίκη (University Studio Press), σ. 537.

Η αυτεπίγνωση (2.41)

«[...] Ας περάσουμε λοιπόν στο κεφάλαιο 41, το οποίο παραπέμπει, για ακόμα μία φορά στο στοιχείο που αποκάλεσα ζήτημα αυτεπίγνωσης[...]. Στη δημοκρατία όμως, ο καθένας έχει πράγματι τον ιδιωτικό του χώρο, αλλά ως άτομο το οποίο μετέχει στα δημόσια πράγματα δεν περιορίζεται σε κάποια γωνιά, πηγαίνει παντού, τον συνεπαίρνουν τα πάντα και έχει άποψη για τα πάντα. Και δεν μπορεί, βεβαίως, να έχει έγκυρη άποψη, παρά μόνο στο βαθμό που του δίνεται η δυνατότητα να βγει από τη γωνιά του, να εκφράσει τη γνώμη του, έστω κι αν είναι λανθασμένη, και να μάθει από τα λάθη του. Αυτό μπορεί να γίνει μάλιστα μετά χαρίτων, με χάρη, πράγμα που είναι τελικά αδύνατον να οριστεί και δεν μπορεί να εκτιμηθεί παρά μόνο σε συνάρτηση με ένα άλλο στοιχείο, του οποίου αποτελεί πραγμάτωση και το οποίο, παρά τις προσπάθειες του Kant στους νεότερους χρόνους, είναι και αυτό επίσης αδύνατον να οριστεί - ή το έχει ή δεν το έχει κανείς - και ονομάζεται καλαισθησία».

Καστοριάδης, Κ. (1985), *Η ελληνική ιδιαιτερότητα, Θουκυδίδης, η ισχύς και το δίκαιο*. Τόμος Γ' Σεμινάρια 1984-1985, σσ. 165-192.

«[...]Ο Επιτάφιος του Περικλή περιέχει την πληρέστερη περιγραφή των υπέρτερων αρετών της ευφυΐας που αντιπροσωπεύει η πόλη. Η δημηγορία του εξυμνεί όχι μόνο την ισχύ και το πολιτικό σύστημα της Αθήνας, αλλά και τη θέση της ως υψηλού πολιτισμού, η οποία είναι εμφανής στην αξία που δίνει στη σκέψη και στη συζήτηση πριν από την πράξη, στον εκλεπτυσμένο τρόπο ζωής των πολιτών της και στην ικανότητα που έχουν να προσαρμόζονται στις πλέον ποικίλες μορφές δράσης με ευστροφία και χάρη. Αυτές, καθώς και άλλες εξαιρετικές αρετές τις οποίες μνημονεύει δίνοντας την εντύπωση μιας κοινωνίας γεμάτης ευφυΐα, του επιτρέπουν να προβεί στον αξέχαστο ισχυρισμό ότι η Αθήνα είναι το σχολείο και ο δάσκαλος της Ελλάδας (B 41) [...]»

Zagorin, P. (2006), *Thucydides: an introduction for the common reader*, μτφρ. Κολιόπουλος, Κ., *Θουκυδίδης*, Αθήνα (Ποιότητα), σ. 285.

Ο έπαινος των νεκρών (2.42)

«[...] Έτσι βλέπουμε να εισάγεται μια καινούργια αντίληψη επαίνου των νεκρών: δεν εκθειάζονται πλέον τα κατορθώματα και η παλικαριά τους, αλλά η πόλη και οι θεσμοί της που διέπλυσαν το ηρωικό τους φρόνημα, και σφυρηλάτησαν το αγωνιστικό ήθος τους. Η πόλη με τη λειτουργία του θαυμαστού πολιτεύματός της, και τους απaráμιλλους τρόπους ζωής που εξασφαλίζει στους πολίτες της δημιουργεί επάξια τέκνα που θυσιάζονται γι' αυτήν, δικαιώνοντας και καταξιώνοντας την προσφορά της.[...]»

Μαρκαντωνάτος. Γ. (1988), *Περικλέους Επιτάφιος. Ο Διθύραμβος της Αθηναϊκής Δημοκρατίας*. Αθήνα (Gutenberg), σ. 98.

Η θέση της γυναίκας στον έπαινο (2.45)

«Ο αρχαίος σοφός πολύ καθαρά θεωρεί τη γυναικεία φύση συγκριτικά με την αντρική υποδεέστερο φορέα αρετής είτε πρόκειται για πολεμική είτε για κοινωνική και πολιτική αρετή. Τέτοια ήταν αληθινά η αντίληψη της κλασικής αρχαιότητας για τη γυναίκα. Και αυτός είναι ο λόγος που σε ένα κείμενο με πάγιο αντικείμενο επαίνου σε κάθε κεφάλαιο τη δόξα της αρετής των αντρών που θυσιάστηκαν για την πόλη και των επιζώντων που προτρέπονται να αξιωθούν κι αυτοί την δόξα και κλέος, για τις γυναίκες έμειναν μόνο οι ακροτελεύτιες δυο αράδες, για να τους κάμει την ταπεινωτική υπόμνηση ότι σ' αυτές η κοινωνία τότε τους αναγνωρίζει ένα μονάχα κλέος και αυτό είναι να μην έχουν κανένα απολύτως κλέος, δηλαδή να μη βγαίνει από το γυναικωίτη κανένας λόγος γι' αυτές ούτε καν ότι είναι καλές σύζυγοι, μητέρες και νοικοκυρές [...]»

Κακριδής, Ι.Θ. (1981), *Ερμηνευτικά σχόλια στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη*. Αθήνα (Εστία), σ. 112.

«Ο Περικλής, κατά τον Lacey, δεν ισχυρίζεται ότι γυναίκες δεν πρέπει γενικά ούτε να φαίνονται ούτε να ακούγονται, αλλά ότι δεν πρέπει να εκδηλώνουν τη θλίψη τους με υπερβολικό τρόπο· ωστόσο, ο Πλούταρχος εξέλαβε την εντολή με πιο γενική σημασία (η θέση της γυναίκας είναι στο σπίτι)».

Hornblower, S. (2006), *A commentary on Thucydides*, μτφρ. Πέτικα, Φ., *Θουκυδίδου Ιστορία*, τόμος Α' βιβλία 1-3, Θεσσαλονίκη (University Studio Press), σ. 548.

B. ΣΙΚΕΛΙΚΑ (6, 30 - 32 και 7, 75 - 77, 85 - 87)

Ο Νικίας και η εκστρατεία στη Σικελία

«Βρισκόμαστε τώρα στη μοιραία χρόνια της σικελικής εκστρατείας, τότε 415. [...] Δεν θα μπορούσε να υπάρξει χειρότερο προμήνυμα για το μέλλον, ιδίως αν σκεφτούμε ότι γρήγορα η επιτυχία της εκστρατείας θα εξαρτιόταν σχεδόν από αυτόν και μόνο, από τη βαθιά απαισιοδοξία και την διστακτικότητα του Νικία [...]. Αλλά ο Νικίας, από τη μεριά του, ήταν από πολλές απόψεις μια

αρνητική φυσιογνωμία [...]. Όπως τονίζει επανειλημμένα ο Θουκυδίδης, ήταν απλώς ένας πλούσιος, σεβαστός και ευσυνείδητος άνθρωπος, που ενδιαφερόταν πρώτιστα να διατηρήσει την καλή φήμη του και ελάχιστα ικανός να εμπνεύσει και πολύ λιγότερο να ελέγξει το λαό. Στην Αθήνα αντιπροσωπεύει την τάση της “ησυχίας”, της διατήρησης του status quo, που στην αρχή του πολέμου εμφανίζονταν ως χαρακτηριστικό της Σπάρτης. [...] Στο λόγο του επιχειρεί να δείξει πόσο θα αυξάνονταν οι κίνδυνοι για την ίδια την Αθήνα, αν θα αναλάμβανε μια τέτοια υποχρέωση μακριά. Βλέποντας όμως ότι ο λαός δεν είχε πεισθεί, προσπάθησε με ένα δεύτερο λόγο του να τους αποτρέψει φοβίζοντας τους, προβάλλοντάς τους όλο το μέγεθος του εγχειρήματος και ζητώντας πολύ μεγαλύτερη δύναμη όπως είχε αρχικά προσδιοριστεί. Αλλά μολονότι οι προειδοποιήσεις του και η εκτίμησή του για την επιχείρηση που σχεδίαζαν ήταν, κατά το Θουκυδίδη, ορθές, τα λόγια του είχαν το αντίθετο αποτέλεσμα από ό,τι σκόπευαν. Η εκκλησία του δήμου ακολούθησε τη συμβουλή του και ψήφισε σημαντική αύξηση της εκστρατευτικής δύναμης. Έτσι, με την ανικανότητά του να αντικρούσει χωρίς περιστροφές το λαό, όπως είχε κάνει Περικλής, έγινε ένας από τους συντελεστές της εκστρατείας αντίθετα με τις πεποιθήσεις του και το χειρότερο, έγινε ακούσια αίτιος του μεγάλου μεγέθους της.

Finley, J. H. (2011¹¹), *Thucydides*, μτφρ. Κουκουλιός, Τ., *Θουκυδίδης*, Αθήνα (Παπαδήμας), σσ. 217, 221-222.

Ο Αλκιβιάδης και η Σικελική εκστρατεία

Μετά απ' αυτό μίλησε ο Αλκιβιάδης και ο λόγος του φανερώνει σε όλη της την έκταση την τέχνη του Θουκυδίδη να αποδίδει τις ιδέες και την προσωπικότητα ενός ανθρώπου μέσα από τον τόνο και το χαρακτήρα των λόγων του. Οι λόγοι που προβάλλει [για την ορθότητα της εκστρατείας] είναι δύο: πρώτον ότι οι σικελικές πόλεις, καθώς αποτελούνταν από στοιχεία από την παλιά Ελλάδα που δε συμφωνούσαν μεταξύ τους, ήταν έτοιμες για εμφύλιες διενέξεις και ώριμες για κατάκτηση, και δεύτερον ότι η Αθήνα χρωστούσε το μεγαλείο της στην πολιτική της επέκτασης και δεν μπορούσε να σταματήσει τώρα.

Σχετικά με το πρώτο σημείο, η άποψη ότι η Σικελία θα ήταν εύκολη λεία ήταν, κατά το Θουκυδίδη, σαφώς εσφαλμένη. Όχι μόνο [...] υπήρχε μια λανθάνουσα αίσθηση αλληλεγγύης σ' ολόκληρο το νησί, αλλά, όπως απέδειξαν γεγονότα, στις Συρακούσες εμφανίστηκε περισσότερη και όχι λιγότερη ομοψυχία όταν κατάσταση έγινε κρίσιμη [...]. Κάθε άλλο λοιπόν παρά διχασμένη υπήρξε η δημοκρατία των Συρακουσών, όπως θα ήθελε ο Αλκιβιάδης στο λόγο που εκφώνησε τώρα. Όσο για το δεύτερο σημείο, ότι η Αθήνα πρέπει να συνεχίσει σταθερά να επεκτείνεται, επειδή είχε επεκταθεί στο παρελθόν, δεν είναι παρά μια επανάληψη του παλιού δόγματος της πολυπραγμοσύνης και σαν τέτοιο ανάγεται στην αρχική εικόνα της αθηναϊκής ενεργητικότητας και ορμής που δίνεται στο πρώτο βιβλίο.»

Finley, J. H. (2011¹¹), *Thucydides*, μτφρ. Κουκουλιός, Τ., *Θουκυδίδης*, Αθήνα (Παπαδήμας), σσ. 217, 222-225.

Το «μεγάλο σχέδιο» του Αλκιβιάδη

«[...] ο μεγάλος στόχος απέβλεπε σ' ένα σχέδιο, με το οποίο η φιλοδοξία του έπαιρνε πραγματικά την πιο ακραία μορφή της.

Αρκεί να ακούσουμε τα λόγια που το αποδίδει ο Θουκυδίδης και θα έχουμε την εντύπωση ενός ανοίγματος απρόβλεπτες προοπτικές. «Πήγαμε στη Σικελία πρώτ' απ' όλα για να υποτάξωμε αν μπορούσαμε τους Σικελιώτες και μετά τους Ιταλιώτες, και εν συνεχεία, δοκιμάσωμε να κατακτήσωμε και την ηγεμονία των Καρχηδονίων και την ίδια την Καρχηδόνα» [...]

Το όνειρο είναι μεγαλειώδες, σταθερό και συγκεκριμένο. [...]

Φαντάζεται κανείς τις συνέπειες αυτού του σχεδίου αν είχε ολοκληρωθεί; Μία ενοποίηση της Ελλάδας από την ηγεσία της Αθήνας, μία ενοποίηση της Μεσογείου, που θα γινόταν ελληνική θάλασσα, θα είχε αλλάξει την ιστορία του κόσμου.

Romilly, J. de (1996), *Ο Θουκυδίδης και ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός*, μτφρ. Αθανασίου, Μπ. και Μηλιαρέση, Κ., πρόλογος Δεσποτόπουλος, Κ. Ι., Αθήνα, Το Άστυ³, 387-415.

Ο ακρωτηριασμός των Ερμών

Μία ωραία πρωία, ίσως 8 Ιουνίου κατά τους υπολογισμούς των ειδικών, ανακάλυψαν ότι όλες οι Ερμές της πόλης (ή όλες εκτός από μία) είχαν ακρωτηριαστεί. Ο Θουκυδίδης λέει σεμνά «με τα πρόσωπα τους σπασμένα», αλλά πρόκειται ασφαλώς για το φαλλό που συμπλήρωνε τις κάπως χονδροειδείς μορφές. Οι «Ερμές» ήταν απλοποιημένα αγάλματα του Ερμή ή μάλλον προτομές πάνω σε τετράπλευρες στήλες που σημάδευαν τα όρια και τις εισόδους στις ιδιωτικές κατοικίες και στα ιερά. Εξασφάλιζαν την προστασία του θεού στους ιδιοκτήτες: είχαν λοιπόν αξία θρησκευτική.

[...] Αλλά γιατί; Το γεγονός ότι χτυπήθηκαν όλες οι Ερμές έδειχνε κάποια πρόθεση. Ήταν πολύ γενικό για να αποδθεί σε νεαρούς έξαλλους και μεθυσμένους. Αυτό έκρυβε κάτι. Ήταν το σημάδι μιας συνωμοσίας τόσο τρομακτικής που δεν ήταν δυνατό να μείνει πια μυστική. Υπήρχαν συνωμότες που ενώθηκαν μεταξύ τους σε μια ιεροσυλία την οποίαν εξετέλεσαν από κοινού ενόψει μελλοντικής δράσης; Αλλά ποιοι συνωμότες και ποια δράση; Ένας άνεμος πανικού άρχισε αμέσως να πνέει στην πόλη. Πίστεψαν τότε ότι ένας ύπουλος κίνδυνος απειλούσε τη δημοκρατία.»

Romilly, J. de (1996), *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, μτφρ. Αθανασίου, Μπ. και Μηλιαρέση, Κ., Δεσποτόπουλος, Κ. Ι., Αθήνα Το Άστυ³, σσ. 105-106.

Η αναχώρηση του εκστρατευτικού σώματος

Ο Θουκυδίδης ολοκληρώνει την αναφορά των προετοιμασιών της εκστρατείας με μια μακροσκελή και ζωντανή περιγραφή της αναχώρησής του εκστρατευτικού σώματος τον Ιούνιο του 415. Η εξιστόρησή του διανθίζεται με σαρδόνιες και ειρωνικές παρατηρήσεις, οι οποίες έρχονται σε αντίθεση με την ενθουσιώδη και γεμάτη προσδοκία διάθεση των Αθηναίων, καθώς προοιωνίζονται την επικείμενη συμφορά. Ήταν παρόντες πολλοί ξένοι από τις συμμαχικές πόλεις και κατέβηκαν μαζί με τους Αθηναίους στον Πειραιά για το κατευόδιο της εκστρατείας, αλλά και για να παρακολουθήσουν το μεγαλοπρεπές θέαμα. Ο ιστορικός αποκαλεί το συγκεκριμένο πλήθος *όμιλο* (6.30.2' 6.32.2), που μπορεί να σημαίνει συρφετός και μεγάλη συγκέντρωση λαού, αλλά υπονοεί τον όχλο, και μάλιστα τον άναρχο όχλο. Υπενθυμίζεται στον αναγνώστη, τόσο στην αρχή όσο και στο τέλος της αφήγησης, ότι αυτή η αναχώρηση είναι έργο τής μετά τον Περικλή εποχής, της δημοκρατίας του όχλου και των δημαγωγών που τον καθοδηγούσαν λανθασμένα.

[...] Οι Αθηναίοι, όπως μας λέει ο Θουκυδίδης, ξεκίνησαν γεμάτοι ελπίδα. Οι αναγνώστες του σίγουρα θα αναλογιστούν όσα είχαν πει περιφρονητικά οι Αθηναίοι στους καταδικασμένους Μηλίους τον προηγούμενο χρόνο, στην εξιστόρηση των γεγονότων ακριβώς πριν από αυτή της Σικελικής εκστρατείας. [...]

Οι αναγνώστες του Θουκυδίδη, οι οποίοι γνώρισαν την φοβερή τύχη που περίμενε τη μεγάλη αρμάδα της Αθήνας, αντιλήφθηκαν την ειρωνεία. Όλα αυτά υποδηλώνουν ότι η εκστρατεία, που την αποφάσισαν και τώρα την επιθυμούσαν οι αδαείς και άπληστες μάζες, ήταν εξαρχής καταδικασμένη, παρόλο που η αφήγηση του ιστορικού θα αποσαφηνίσει ότι έφταιγε ο κακός τρόπος με τον οποίο εκτελέστηκε και κατέληξε σε καταστροφή. Για την αποτυχία της καθοδήγησής της υπεύθυνος δεν ήταν ο δημαγωγός και ακραία φιλόδοξος Αλκιβιάδης, αλλά ο άνθρωπος του οποίου τις αρετές ξεχωρίζει και επαινεί υπέρμετρα Θουκυδίδης, ο ίδιος άνθρωπος που κατέστησε εφικτό το εγχείρημα στη Σικελία.[...]

Kagan, D. (2011), *Thucydides, the reinvention of history*, μτφρ. Ε. Παπαϊωάννου, *Θουκυδίδης ο αναμορφωτής της Ιστορίας* Αθήνα (Ωκεανίδα), σσ. 299-303.

Ο λόγος του Νικία

Ακολουθεί ένας τελευταίος λόγος του Νικία, που είναι και ο τελευταίος λόγος στην Ι σ τ ο ρ ί α. Συνεπής προς τον εαυτό του βρίσκει παρηγοριά στην ελπίδα θεϊκής βοήθειας. «Και ίσως», λέει, «αυτές οι συμφορές σταματήσουν γιατί αρκετά ο εχθρός ευνοήθηκε απ' την τύχη και αν ίσως

εκστρατεύοντας προκαλέσαμε τον φθόνο των θεών, αρκετά πια τιμωρηθήκαμε Και άλλοι ξεκίνησαν εναντίον ξένων και αφού έκαναν όσα είναι μέσα στην ανθρώπινη τάξη, έπαθαν ανεκτές συμφορές, και είναι τώρα φυσικό να ελπίζουμε ότι οι θεοί θα βάλουν πιο ήπιοι απέναντι μας, γιατί τώρα αξίζουμε περισσότερο τον εαυτό τον οίκτο τους παρά το φθόνο τους». Θυμάται κανείς τις παρόμοιες ελπίδες που είχαν εκφράσει οι Μήλιοι τρία χρόνια πριν και που εκπληρώθηκαν όσο εκπληρώθηκαν τώρα οι ελπίδες του Νικία.

Finley, J. H. (2011¹¹), *Thucydides*, μτφρ. Κουκουλιός, Τ., *Θουκυδίδης*, Αθήνα (Παπαδήμας), σσ. 248-249.

Η Σικελική καταστροφή και η τέχνη του ιστορικού

Όλα τα διαθέσιμα τεχνάσματα της τραγικής ποίησης χρησιμοποιούνται για να αναδείξουν το βάθος του πόνου και τη σπουδαιότητα της τελικής ανατροπής. Συγκεκριμένα, η λαμπρότητα και το μέγεθος των αθηναϊκών πόρων και στόχων, στην αρχή του βιβλίου Ζ, αναδεικνύονται με ασαφείς υπερθετικούς και όχι με ακριβή παρείσφρηση λεπτομερειών, που είναι η πιο συνηθισμένη μέθοδος του Θουκυδίδη. Αυτή είναι η στρατηγική των μεγάλων τραγουδιών (ο Οιδίπους είναι «ο ξακουστός Οιδίπους», ο Αγαμέμνων είναι «βασιλιάς και πορθητής»). Η αθηναϊκή δύναμη στη Σικελία, όπως ο Οιδίπους και ο Αγαμέμνων, θα κατακρημνιστεί στο τέλος και η πτώση θα αποδοθεί με κατάλληλους υπερθετικούς πόνου, με λόγο που παραπέμπει συγκεκριμένα στην καταστροφή της Τροίας. Ο Θουκυδίδης κάνει χρήση ολόκληρου του φάσματος των συγκινησιακών τεχνικών, συμπεριλαμβανομένης της θλιβερής ή τραγικής *ακρίβειας* και μιας πολύ «ευριπίδειας» απεικόνισης των πραγματικών εντυπώσεων της μάχης με τους θεατές. Οι *Πέρσαι* του Αισχύλου απηχούνται στη φρασεολογία μερικών σημείων. Αφησα να εννοηθεί αλλού ότι ο Θουκυδίδης υπερέβαλλε σχετικά με την πραγματική σπουδαιότητα της Σικελικής καταστροφής για να πετύχει τη δημιουργία της κατάλληλης ατμόσφαιρας επειδή η συνολική προσέγγιση της από αυτόν είναι ουσιαστικά λογοτεχνική και τραγική.

Hornblower, S. (2003), *Thucydides*, μτφρ. Μανιάτη, Αλ., *Θουκυδίδης. Ο ιστορικός και το έργο του*, επιμ. Μαρκαντωνάτος, Α., Αθήνα (Τυπωθήτω, Γιώργος Δαρδανός), σ. 218.

Ο Θουκυδίδης και οι αιτίες της σικελικής καταστροφής

«[...] Στο βιβλίο Β ο Θουκυδίδης ανατρέπει ολόκληρο το θεωρητικό υπόβαθρο των βιβλίων Ζ και Η· η σικελική εκστρατεία θα μπορούσε να είχε επιτύχει τελικά, αν ο Αλκιβιάδης είχε παραμείνει στην αρχηγία. Πρόκειται για μια αλλαγή θεώρησης, όχι μόνο για τη Σικελία, αλλά και για τον Αλκιβιάδη. Η σκιαγράφηση του χαρακτήρα του στις αρχές του βιβλίου Ζ, όπως το χωριό στο βιβλίο Β, υπονοεί ότι οι Αθηναίοι έκαναν λάθος που τον ανακάλεσαν και δηλώνει ότι η διεξαγωγή του πολέμου από εκείνον ήταν εξαιρετική. Αυτό προκαλεί κατάπληξη (τίποτα στο βιβλίο Ε δεν μας έχει προετοιμάσει γι' αυτό) και είναι δύσκολο να συμβιβαστεί με την κατοπινή δήλωση, στο βιβλίο Θ, ότι η συγκράτηση του στόλου από τον Αλκιβιάδη το 411, όταν οι ναύτες ήθελαν να αποπλεύσουν για την Αθήνα, ήταν η *πρώτη* φορά που εκείνος πρόσφερε πραγματική υπηρεσία στην πόλη. Η κρίση αυτή υποδηλώνει ότι η συμπεριφορά του Αλκιβιάδη μέχρι τότε, συμπεριλαμβανομένης και της στρατηγικής του στη Σικελία, δεν ήταν σπουδαία.»

Hornblower, S. (2003), *Thucydides*, μτφρ. Μανιάτη, Αλ., *Θουκυδίδης. Ο ιστορικός και το έργο του*, επιμ. Μαρκαντωνάτος, Α., Αθήνα (Τυπωθήτω, Γιώργος Δαρδανός), σ. 220.

«Τελειώνοντας την μακροσκελή, εξαιρετική, και τραγική αφήγηση της ήττας των Αθηναίων στη Σικελία, Θουκυδίδης πλέκει ένα έξοχο εγκώμιο στον Νικία αναφερόμενος στο θάνατό του: «Από τους Έλληνες του καιρού μου, ήταν ο λιγότερο άξιος να πάθη τέτοια συμφορά γιατί η διαγωγή του ήταν πάντα σύμφωνη με την αρετή (7.86.5). Κανέναν τέτοιο έπαινο δεν απευθύνει στον Δημοσθένη,

συστράτηγο του Νικία, ο οποίος σκοτώθηκε από το Συρακουσίους την ίδια στιγμή και με τον ίδιο τρόπο. Κάνοντας αυτή τη διάκριση, ανατρέπει την εκτίμηση των Αθηναίων, οι οποίοι ανέγειραν επιτύμβια στήλη στο δημόσιο νεκροταφείο, όπου χάραξαν τα ονόματα των στρατηγών που έπεσαν στο πεδίο της μάχης της Σικελία. Συμπεριέλαβαν το όνομα του Δημοσθένη, αλλά παρέλειψαν εσκεμμένα αυτό του Νικία. Εκτός από διάφορους άλλους λόγους που είχαν για να πάρουν μια τέτοια απόφαση, σίγουρα μέμφονταν ιδιαίτερα το Νικία για τη συμφορά, ένα συμπέρασμα το οποίο δε συμφωνεί με αυτό του Θουκυδίδη.

[...] Οι Συρακούσιοι κρατούσαν περισσότερες από επτά χιλιάδες αιχμαλώτους στα λατομεία τους, συνωστισμένους σε απάνθρωπες συνθήκες, με τον ήλιο να τους καίει την ημέρα και το φθινοπωρινό κρύο να τους παγώνει τη νύχτα. Τους έδιναν περίπου ένα τέταρτο το λίτρο νερό την ημέρα και ελάχιστη τροφή, πολύ λιγότερα από όσα είχε επιτραπεί στους Σπαρτιάτες να στέλνουν στους δούλους στη Σφακτηρία. Υπέφεραν τρομερά από πείνα και δίψα. Κάποιοι άνδρες πέθαναν από τα τραύματά τους, τις ασθένειες, και την έκθεση στις καιρικές συνθήκες, και τα πτώματα στοιβάζονταν το ένα πάνω στο άλλο, προκαλώντας αφόρητη δυσσομία. Μετά από εβδομήντα ημέρες, όσοι είχαν επιζήσει, εκτός από τους Αθηναίους και τους Έλληνες της Σικελίας και της Ιταλίας, πουλήθηκαν ως δούλοι. Ο Πλούταρχος αφηγείται ότι μερικοί δούλοι αφέθηκαν ελεύθεροι χάρη στην ικανότητά τους να απαγγέλλουν στίχους του Ευριπίδη, γιατί οι Σικελοί λάτρευαν την ποίησή του. Ωστόσο, ούτε η ποίηση ούτε οτιδήποτε άλλο, μπορούσε να βοηθήσει τους άνδρες στα λατομεία, οι οποίοι κρατήθηκαν εκεί οχτώ μήνες· το πιθανότερο είναι πως κανείς δεν μπόρεσε να επιβιώσει περισσότερο.

Ο Θουκυδίδης λέει για τη Σικελική εκστρατεία ότι τα γεγονότα αυτά "ήσαν τα σπουδαιότερα που σημειώθηκαν στον πόλεμο αυτόν και μάλιστα, καθώς νομίζω, από όσα γεγονότα είναι γνωστά από την παράδοση. Για τους νικητές ήταν περιλαμπρή νίκη, για τους νικημένους τρομερή καταστροφή. Νικήθηκαν σε όλα και παντού και άλλα τόσα τα θύματα ήσαν μεγάλα. Ήταν, με την κυριολεξία, πανωλεθρία. Στρατός, στόλος, τίποτα δεν έμεινε που να μην χάθηκε, κι από τόσους πολλούς που είχαν ξεκινήσει, ελάχιστοι γύρισαν στην πατρίδα". [...]

Εντέλει, όμως, ποιός ήταν υπεύθυνος γι' αυτή τη φοβερή συμφορά ; Ο Αλκιβιάδης υπήρξε ο πρωτεργάτης της Σικελικής εκστρατείας, αλλά ο ρόλος του Νικία ήταν πιο κεντρικός. Ο Θουκυδίδης θεωρεί το εγχείρημα αφροσύνη εκ μέρους της ακαθοδήγητης και παραπλανημένης δημοκρατίας. Παρόλο που δεν μέμφεται τον Νικία αλλά τον επαινεί, μάλιστα, με τα καλύτερα λόγια, στην ιστορία του ο Θουκυδίδης δίνει πολύ διαφορετική εντύπωση από αυτή της ερμηνείας του. Εξαιτίας του αποτυχημένου ρητορικού τεχνάσματος του Νικία, ένα μέτριο εγχείρημα με λιγότερους κινδύνους μετατράπηκε σε τεράστια εκστρατεία που έκανε την κατάκτηση της Σικελίας να φαίνεται τόσο εφικτή όσο και ασφαλής. Επίσης διέπραξε ένα σημαντικό καταστροφικό λάθος παραλείποντας να συμπεριλάβει ιππικό στον κατάλογο των αναγκών της εκστρατείας.

Όσο είχε την αρχηγία στη Σικελία, έκανε μια σειρά από εσφαλμένες επιλογές και φάνηκε αμελής γεγονός που οδήγησε το εγχείρημα στην καταστροφή. [...]

Ενώ βρέθηκε αντιμέτωπος με ένα καταδικασμένο εγχείρημα μετά το καλοκαίρι του 414, ο Νικίας αρνήθηκε να αποχωρήσει, φοβούμενος για την υπόληψη και την ασφάλεια του. Αντίθετα, ζήτησε από τους Αθηναίους να επιλέξουν μεταξύ της αποχώρησης ή της αποστολής κολοσσιαίας ενισχυτικής δύναμης και απαλλαγής του από την αρχηγία. Μια αντικειμενική εκτίμηση της επικινδυνότητας της κατάστασης και της δικής του αδυναμίας θα είχε οδηγήσει στην αποχώρηση, αποτρέποντας την μεγάλη καταστροφή. Ακόμη και μετά την τρομερή ήττα στις Επιπολές, ο Νικίας αρνήθηκε να επιστρέψει με τον στρατό του πίσω στην πατρίδα. Προκειμένου να διαφυλάξει την υστεροφημία του και να διαφύγει την τιμωρία χρησιμοποίησε ως πρόφαση την έκλειψη της σεληνης για να αρπάξει μια τελευταία ευκαιρία να αποφύγει το αναπόφευκτο. Ματαίωσε έτσι την έσχατη δυνατότητα των Αθηναίων να γλιτώσουν.»

Kagan, D. (2011), *Thucydides, the reinvention of history*, μτφρ. Ε. Παπαϊωάννου, *Θουκυδίδης ο αναμορφωτής της Ιστορίας* Αθήνα (Ωκεανίδα), σσ. 303, 350-352.

«Δεν μπορεί παρά να μας εκπλήσσει ο φόρος τιμής που αποδίδει ο Θουκυδίδης στον Νικία, για τον οποίο αναφέρει ότι όχι μόνο δεν το άξιζε αυτό το φοβερό πεπρωμένο, αλλά δηλώνει πως στον καιρό του ήταν ο λιγότερο άξιος γι' αυτό, τοποθετώντας, κατά κάποιον τρόπο, τον Νικία υπεράνω όλων των σύγχρονων του, ακόμη και του Περικλή. Η τόση έμφασή του δεν μπορεί να περάσει απαρατήρητη, και να μας κάνει να αναρωτηθούμε γιατί Θουκυδίδης επιλέγει να γράψει ένα από τα σπανία εγκώμιά του, και μάλιστα σε υπερθετικό βαθμό. Ίσως επεδίωκε να θεωρήσουν οι αναγνώστες του αυτό τον έπαινο ως γενικότερη επιδοκίμασία των μέχρι τότε προσόντων του Νικία [...]

Το κύριο μέλημα του Θουκυδίδη όταν έγραφε αυτό το εγκώμιο δεν ήταν η υπεράσπιση της υστεροφημίας του Νικία, αν και υπάρχει λόγος να πιστέψουμε πως ευχαρίστως θα το έκανε. Φαίνεται ότι και οι δύο άνδρες θαύμασαν το Περικλή· και οι δύο απεχθάνονταν τον Κλέωνα και ήταν αντίθετοι με τις τακτικές του. Πράγματι, είχαν πολλά κοινά οι δύο τους, και ο Θουκυδίδης εύκολα θα αναγνωρίσει στο πρόσωπο του Νικία το εξιλαστήριο θύμα του παραλόγου δήμου, όπως συνέβη και με τον ίδιο. Ο κύριος σκοπός του πάντως στην νεκρολογία ήταν να αναθεωρήσει όσα έκρινε ότι συνιστούσαν παρερμηνεία, ή, τουλάχιστον, υπεραπλούστευση, σχετικά με τη συμφορά στη Σικελία, και απέδιδαν την κύρια ή αποκλειστική ευθύνη στα λάθη του Νικία. Κανείς αμερόληπτος αναγνώστης δεν μπορεί να αρνηθεί ότι η αντίδραση του σε μια τόσο απλουστευτική ερμηνεία ήταν δικαιολογημένη, ή να μην εκτιμήσει τη δική του πληρέστερη και βαθύτερη ανάλυση.»

Kagan, D. (2011), *Thucydides, the reinvention of history*, μτφρ. Ε. Παπαϊωάννου, *Θουκυδίδης ο αναμορφωτής της Ιστορίας* Αθήνα (Ωκεανίδα), σ. 357.

«Μολονότι αυτή η δήλωση σίγουρα εκφράζει ανθρώπινη συμπάθεια, φαίνεται να μην είναι τίποτα παραπάνω από ένας έπαινος στην ευσέβεια και στον χαρακτήρα του Νικία, αλλά σίγουρα όχι στη στρατιωτική του ηγεσία. Τουλάχιστον επτά χιλιάδες αιχμάλωτοι έγιναν κρατούμενοι του κράτους των Συρακουσών, ακόμη μεγαλύτερος αριθμός έγινε περιουσία των συρακουσίων στρατιωτών, και κάποιοι άλλοι δραπέτευσαν έπειτα από μια περίοδο δουλείας. ~..]

Ποιοι ήταν οι λόγοι για την ήττα του εκστρατευτικού σώματος; Ο Θουκυδίδης δεν παρέχει σχετική ανάλυση, αλλά είναι εφικτό να συναχθούν ορισμένες από τις απόψεις του για το ζήτημα. Καταρχάς θεωρούσε την εκστρατεία μεγάλο λάθος, που οφειλόταν στην παρέκκλιση από την πολιτική του Περικλή εξαιτίας της υποβάθμισης της ποιότητας της πολιτικής ηγεσίας στην Αθήνα μετά τον θάνατο του τελευταίου το 429. Αυτή είναι μάλλον η κύρια εξήγηση που δίνει ο Θουκυδίδης.»[...]

Παρ' ότι πολλοί ιστορικοί έχουν επιρρίψει την κυριότερη ευθύνη για την αποτυχία της εκστρατείας στην ανικανότητα του Νικία ως στρατηγού, ο Θουκυδίδης ουδέποτε τον κατηγορεί ή τον επικρίνει άμεσα.»

Zagorin, P. (2006), *Thucydides: an introduction for the common reader*, μτφρ. Κολιόπουλος, Κ., *Θουκυδίδης*, Αθήνα (Ποιότητα), σσ. 220-221.

Γ. ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ -ΜΗΛΙΩΝ, 5, 84-116 (συγκριτική ανάγνωση, παράλληλο κείμενο)

1. Εισαγωγικά

Το κείμενο του Θουκυδίδη που παρουσιάζει το δραματικό διάλογο Αθηναίων – Μηλίων συνομιλεί τόσο με τον Επιτάφιο όσο και με τα Σικελικά.

1. Οι μαθητές μπορούν να δουν με το κείμενο αυτό μια άλλη όψη της αθηναϊκής δημοκρατίας, η οποία απέχει πολύ από την εξιδανικευμένη εικόνα που μας παρουσίασε ο Περικλής μέσω του Θουκυδίδη στον Επιτάφιο, αλλά και να διαπιστώσουν συγκριτικά την «ύβρη» των Αθηναίων, αφού αμέσως μετά από τα γεγονότα της Μήλου, οδηγήθηκαν στην εκστρατεία στη Σικελία, όπου υπέστησαν περισσότερα δεινά από όσα έκαναν στους Μηλίους.

2. Ενδεικτικές δραστηριότητες:

- Ποιες αξίες της αθηναϊκής δημοκρατίας που συναντήσατε στον Επιτάφιο νομίζετε ότι καταστρατηγούνται στο διάλογο Αθηναίων – Μηλίων;
- Με αφορμή τα γεγονότα της Μήλου δημιουργήστε έναν υποθετικό διάλογο μεταξύ ενός Αθηναίου του 430 πΧ που ήταν παρών στην ταφή των νεκρών του πρώτου έτους του πολέμου και ενός Αθηναίου του 416 πΧ.
- Τι νομίζετε ότι προκάλεσε την αλλαγή στάσης και συμπεριφοράς των Αθηναίων προς τους συμμάχους τους μεταξύ του 430 και 416;
- Πολλοί μελετητές ερμηνεύουν τη σικελική καταστροφή με βάση το ηθικό σχήμα «Υβρις → Άτη → Νέμεσις → Τίσις». Μπορείτε να αιτιολογήσετε αυτή την ερμηνεία;

2. Υποστηρικτικά Κείμενα για τον Διάλογο Αθηναίων-Μηλίων:

«Η Πολιτική Ανάλυση στον Διάλογο των Αθηναίων και των Μηλίων

Στη σύνθεση του διαλόγου διακρίνουμε τρεις κινήσεις. Ένα προεισαγωγικό μέρος που περιέχει μία συζήτηση για τη θεμελιώδη ηθική θέση του δικαίου και της δύναμης. Στη συνέχεια, στην παράγραφο 91. οι Αθηναίοι εισάγουν την πολιτική θέση τους, δηλώνοντας ότι, προς το συμφέρον και των δύο πόλεων, η Μήλος πρέπει να ενδώσει χωρίς μάχη· μέχρι την παράγραφο 100, προσπαθούν ευσυνείδητα να δείξουν, αντικρούοντας τις αντιρρήσεις παν Μηλίων, ότι πρέπει να επιτευχθεί η υποταγή της νήσου· και, από την παράγραφο 100 και εξής, ότι οι Μηλίοι δεν έχουν καμιά ελπίδα επιτυχίας. Αυτά σημαίνουν πρώτα ότι η Αθήνα χρειάζεται αυτή την κατάκτηση και, δευτερευόντως, ότι μπορεί να την επιτύχει.

Η πρώτη από αυτές τις δύο δηλώσεις παρουσιάζει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον γιατί, παρ' όλο που εφαρμόζεται στην ειδική περίπτωση της Μήλου, δανείζεται απλά από τις περιστάσεις επιχειρήματα *a fortiori* (του τύπου: πόσο μάλλον) που ισχύουν στη συνέχεια για κάθε άλλη χώρα· εξηγεί δηλαδή επακριβώς την ίδια την πρακτική του κατακτητικού ιμπεριαλισμού· κατά τα άλλα, ακόμη και οι ειδικές συνθήκες της Μήλου (97: *ἄλλως τε καί*) χρησιμοποιούνται μόνο για να εκτεθεί με πιο συγκεκριμένο τρόπο το γενικό σύστημα του ιμπεριαλισμού· έτσι, το μέρος αυτό του διαλόγου μας επιτρέπει να ορίσουμε τη φύση του συστήματος.

Η περιεχόμενη ανάλυση βασίζεται σε μία και μόνη ιδέα, που είναι ο φόβος που εμπνέει στην Αθήνα η εχθρότητα των υπηκόων της· για να τους συγκροτήσει, πρέπει να κάνει επίδειξη δύναμης, και για να δείξει τη δύναμή της, πρέπει να μην αφήσει κανέναν έξω από την κυριαρχία της: η κατάκτηση γίνεται έτσι μέτρο ασφαλείας (97).

[...] Η κατάσταση στην οποία βρίσκεται η Αθήνα καθιστά απαραίτητη μια επίδειξη δύναμης, ένα δυνάμεως παράδειγμα. Κανενός είδους ουδετερότητα δεν είναι ανεκτή: οι υπήκοοι γνωρίζουν ότι η Αθήνα δεν θα τη σεβόταν, εκτός μονάχα από φόβο, και αμέσως θα αντλούσαν επιχειρήματα. Ώστε η Αθήνα έχει εμπνεύσει στους υπηκόους της τέτοιου είδους αισθήματα, και έχει δημιουργήσει μια τέτοιου είδους ιδέα για την πολιτική της, ώστε είναι στο εξής αναγκασμένη να προχωρεί κατακτώντας αδιάκοπα και αναίτια. Πρόκειται για κάτι σαν μοιραίο κύκλο, όπου ο κατακτητής, απειλούμενος από αυτά ακριβώς που έχει κατακτήσει, παρασύρεται παρά τη θέλησή του.

Το επιχείρημα αυτό, που μπορούμε να το ονομάσουμε επιχείρημα της ασφάλειας, χρησιμοποιείται από όλους τους Αθηναίους στους οποίους ο Θουκυδίδης δίνει τον λόγο, αλλά το βλέπουμε να επανέρχεται με μορφές που διαφέρουν μεταξύ τους: και αν πάντα πρόκειται για δράση με τη χρήση βίας, η δράση αυτή εμφανίζεται με διαφορετικές όψεις στην καθεμιά περίπτωση. [...]

Η σκέψη βρίσκεται σε πλήρη συμφωνία με εκείνη που γνωρίζουμε από τους άλλους λόγους: το επιχείρημα εμφανίζεται μόνο υπό μορφή γενική, όπως και στο βιβλίο Α', αλλά περισσότερο ωμή.

Η ωμότητα αυτή σημειώνεται και από μια άλλη διαφορά, που προκύπτει όχι τόσο απ' ό,τι λένε οι Αθηναίοι αλλά απ' ό,τι δεν λένε. Ο συλλογισμός της **ασφαλείας** έχει σίγουρα αλλάξει νόημα: κυρίως,

όμως, είναι το μόνο που απομένει από τον ιμπεριαλισμό, και η Αθήνα φαίνεται να κατευθύνεται πλέον αποκλειστικά από αυτόν και μόνο.

[...] Το μεγαλείο της Αθήνας δεν μετράει πια: χάνει τη σημασία του καθώς αυξάνεται η σημασία της ανάγκης και της ασφάλειας. Και από τις δύο πηγές του ιμπεριαλισμού, αν θέλαμε να μιλήσουμε σαν τον Bergson, απομένει μόνο μία: η έκκληση για ανύψωση περνάει σε δεύτερη θέση, ενώ την πρώτη κατέχουν οι κατώτερες μέριμνες.

Ανάμεσα σ' αυτόν τον ιμπεριαλισμό και τα θύματά του, η συμπάθεια στρέφεται προφανώς προς τα θύματα.

Οι Μήλιοι παρουσιάζονται σαν κάποιοι που κατέχονται από ένα έντονο αίσθημα ανεξαρτησίας (100)· πράττουν σύμφωνα με τη δικαιοσύνη (104)· με θάρρος (113)· όλα αυτά είναι στοιχεία εγκωμιαστικά που ο Θουκυδίδης χρησιμοποιεί, όταν είναι δυνατόν, για την Αθήνα. Από την άλλη πλευρά, φροντίζει να ελκύσει τη συμπάθεια του αναγνώστη προς τους Μηλίους, θυμίζοντας συχνά την απάνθρωπη θέση στην οποία βρίσκονται και το γεγονός πως έχουν το δίκαιο με το μέρος τους". Κατά τα άλλα, η αθηναϊκή σκληρότητα δεν μπορεί παρά να χαρακτηριστεί με αυστηρότητα από εκείνον που οικτρίζει από τόσο βαθιά την απώλεια της ηθικής συνείδησης στην Ελλάδα, ή που θυμίζει με σεβασμό την αρετή του Νικία. Το σημείο αυτό είναι προφανές.

Αλλά δεν πρόκειται μόνο για συμπάθεια· και μπορούμε να διερωτηθούμε αν, στον τομέα της πολιτικής, ο Θουκυδίδης δεν δίνει δίκιο στους Αθηναίους. Άραγε η πολιτική τους δεν πρέπει να τους ευνοεί; Μπορούν να συντρίψουν χωρίς κίνδυνο τη Μήλο; [...]

Στον τομέα της πολιτικής και ορθολογικής τάξης, ένα πρώτο δεδομένο εμφανίζεται αμέσως από την αρχή: είναι το ότι οι Μήλιοι άδικα αντιστάθηκαν. Η Μήλος συντρίφθηκε· η Αθήνα ήταν, πράγματι, ισχυρότερη κατά πολύ. Η Μήλος άδικα στοιχημάτισε στην ελπίδα και στην τύχη (102): ανεξάρτητα από την επιβεβαίωση που παρέχει το γεγονός, πρόκειται εδώ για μία έννοια που αυτή καθαυτή ανήκει στην πιο στέρεη παράδοση της ελληνικής σοφίας, και ο Θουκυδίδης την επαναλαμβάνει για λογαριασμό του. [...]

[...] Τέλος, αθροίζοντας η Αθήνα όλες αυτές τις διαλεκτικές επιτυχίες, στην κατάληξη του διαλόγου παίζει στον πολιτικό στίβο τον ρόλο του σοφού. Οι Αθηναίοι δίνουν μια πρώτη κατάληξη στον διάλογο, κρίνοντας την επιχειρηματολογία των Μηλίων· ύστερα, στις παραγράφους 112 - 113 οι δύο λαοί συνοψίζουν τις θέσεις τους. Οι Μήλιοι επαναλαμβάνουν τότε - καθώς δεν έχουν άλλα επιχειρήματα - τις αιτίες, τη ματαιότητα των οποίων είχαν δείξει οι Αθηναίοι στη διάρκεια της συζήτησης και που είχαν από μόνοι τους εγκαταλείψει τότε. Οι Αθηναίοι, από τη δική τους πλευρά, σχολιάζουν για δεύτερη φορά τη στάση τους, σε ένα απόσπασμα που επικεντρώνεται αποκλειστικά στην αντίθεση: πραγματικότητα - ματαιότητα. Όλες οι λέξεις που χαρακτηρίζουν την αβεβαιότητα και τον παραλογισμό συγκεντρώνονται στην ίδια πλευρά, σε μια καταδίκη που προϋποθέτει κάτι σαν μια επιτομή της ελληνικής σοφίας.

Ας προσθέσουμε ότι αυτή η δύναμη που χαρακτηρίζει τις αθηναϊκές απόψεις, στον πρακτικό τομέα, εγχαράζεται ακόμα και στη δομή του διαλόγου: από την αρχή ως το τέλος οι Μήλιοι προτείνουν εδώ μια αντίρρηση, εκεί μια ελπιδοφόρα φράση, όμως όλο και βρίσκουν κάτι· οι Αθηναίοι απαντούν· αλλά έχουν για όλα μια απάντηση, τα επιχειρήματα των Μηλίων απορρίπτονται κάθε φορά και οδηγούνται σε άλλη κατεύθυνση. Και αυτό ακριβώς είναι ένα από τα στοιχεία που συντελούν το πιο πολύ ώστε να δημιουργείται αυτή η συντριπτική εντύπωση μιας δύναμης στην οποία τίποτα δεν μπορεί να αντισταθεί: μάλιστα αυτή η δύναμη μοιάζει να αυξάνεται από τις τόσες μάταιες προσπάθειες να βρεθούν τα τρωτά της, και έτσι προσδίδεται στην απόδειξη ένα κύρος σχεδόν μαθηματικό.

[...] Η Μήλος μπορεί λοιπόν να δείχνεται απερίσκεπτη με τη χιμαιρική αντίστασή της· τούτο όμως δεν δικαιώνει την Αθήνα, ούτε καν πολιτικά· έτσι όπως υπακούει τυφλά στην αρχή μιας δράσης, οι εφαρμογές της οποίας είναι συζητήσιμες, διακινδυνεύει, άσκοπα ίσως, το μέλλον. Και ο Θουκυδίδης υποβάλλει έτσι την ιδέα ότι ο απάνθρωπος ιμπεριαλισμός που περιγράφουν οι Αθηναίοι έφερε μέσα του ένα σπέρμα θανάτου.

[...] όχι μόνο στον συγκινησιακό τομέα, αλλά και στις διάφορες βαθμίδες της πολιτικής ανάλυσης, η στάση του Θουκυδίδα διακρίνεται εδώ εξαιτίας της εξαιρετικής αυστηρότητας της.

Η οποία μπορεί να αντιστοιχεί σε μια αντικειμενική διαφορά· και είναι αρκετά εμφανές ότι επιδιώκει ο ίδιος να υποβάλει την ιδέα της ύπαρξης μιας διαφοράς ανάμεσα στις διάφορες φάσεις του ιμπεριαλισμού.

Στον καιρό των προγόνων και στον καιρό του Περικλή, ο ιμπεριαλισμός εμπνεόταν σε μεγάλο βαθμό από ένα ιδανικό. Ο Περικλής ή οι Αθηναίοι του βιβλίου Α΄ μπορούσαν να έχουν πλήρη συνείδηση για τις συνθήκες του ιμπεριαλισμού, την αντιδημοτικότητα του, και, κατά συνέπεια, τον δεσποτισμό που συνεπαγόταν αλλά είχαν άλλο τόσο μια ακτινοβόλα ιδέα του μεγαλείου και της παράδοσης της Αθήνας· είχαν άλλο τόσο τον σεβασμό της δικαιοσύνης και της μετριοπάθειας. Προς αυτά κατευθυνόταν η συμπάθεια του Θουκυδίδη. Αυτή η έννοια της ανεξαρτησίας που ανήκει στους Μηλίους, χαρακτήριζε και τον Περικλή· αυτή η δικαιοσύνη που επικαλούνται, είναι εκείνη που υποστήριζαν οι Αθηναίοι του βιβλίου Α΄· αυτή η ανδρεία, τέλος, υπήρξε το πιο αυθεντικό γνώρισμα της πόλης που αντιστάθηκε στους Μήδους. Όλα όσα είχε λατρέψει ο Θουκυδίδης σ΄ αυτές τις αρετές, καθιστούν την πολιτική αυτή απεχθή όταν τα διαγράφει και δεν επικαλείται πια παρά τη δίψα για τα περισσότερα και την υποτιθέμενη διασφάλιση της κυριαρχίας της.

Επιπλέον, στην ίδια την ανάλυση των αναγκών που την προσδιορίζουν, η Αθήνα δεν είχε ποτέ παραδεχτεί έναν κανόνα τόσο απόλυτο, ούτε με τέτοιες δυνατότητες για απεριόριστες εφαρμογές. Ποτέ δεν είχε τεθεί θέμα η Αθήνα να τραβάει μπροστά με κλειστά τα μάτια, όπως το κάνει τώρα. Γι΄ αυτό και δεν υπήρχε κανένα στοιχείο στον νόμο της ανάπτυξης που θα επέτρεπε να προβλεφθεί η πτώση. Μόνο όταν εγκαθίσταται αυτή η αντίληψη μιας κίνησης που προχωρεί με σχεδόν μηχανικό τρόπο, εμφανίζεται μαζί της και η ιδέα του πεπραγμένου, που με τη σειρά του απειλεί να σημάνει το τέλος της.

Όστε η κρίση του Θουκυδίδη αναφέρεται σε μια μορφή του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού που δεν είναι πια παρά η γελοιογραφία του εαυτού του· και η ανάλυσή του, μαζί με εκείνη του βιβλίου Α΄, αποτελεί ένα δίπτυχο· ανάμεσα στα δύο συστατικά στοιχεία του διπτύχου θα πρέπει να υποθέσουμε την ύπαρξη της εξέλιξης που οικτρίζει στο Β΄. 65.

Μπορούμε όμως, επίσης, να πούμε ότι, εάν ο Θουκυδίδης σκόπιμα εφαρμόζει αυτή την ανάλυση σε μια περίοδο του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού όπου το ιδανικό έχει εκπέσει και όπου η κυριαρχία, έχοντας εκτραπεί από το νόημά της, πολλαπλασιάζει τα σφάλματα, η ανάλυση αυτή προχωρεί συγχρόνως στο ύστατο βάθος του ιμπεριαλισμού, σε ό, τι απομένει όταν αφαιρεθούν τα στοιχεία εκείνα που συνέβαλλαν στην αποδοχή του, αλλά δεν συμμετείχαν στην ολοκλήρωσή του, σε ό, τι, επιτέλους, κινδυνεύει να είναι ή τείνει να είναι ο οποιοσδήποτε ιμπεριαλισμός. Τότε, αυτό που απομένει είναι η επιθυμία για τα περισσότερα και οι αναπόφευκτοι όροι της κατάκτησης: και είναι αυτό ακριβώς που θα βρούμε σε όλους τους ιμπεριαλισμούς, με όποια μορφή και αν εμφανίζονται.

[...] Αν είναι αλήθεια ότι ο διάλογος των Αθηναίων και των Μηλίων, παρ΄ όλο που αναφέρεται σε μια περίοδο που δεν είναι πλέον όμοια με την αρχική, αναφέρεται επίσης και στην πιο απογυμνωμένη υπόσταση του ιμπεριαλισμού, θα πρέπει ίσως να αποδώσουμε σ΄ αυτή την περίπτωση ένα μέρος του υπερβολικά σκληρού ρεαλισμού των Αθηναίων. Η επιχειρηματολογία τους δεν είναι πολύ αληθοφανής γιατί προσβάλλει ανώφελα, γιατί αμαυρώνει μια πολιτική που θα μπορούσε να έχει και άλλες δικαιολογίες: όμως, αυτά είναι τα εργαλεία του Θουκυδίδη, που τα χρησιμοποιεί για να ξεκαθαρίσει την κρίση του. Τα λόγια τους δεν επιδιώκουν καθόλου να τους δικαιολογήσουν, ούτε καν να τους περιγράψουν επαρκώς: προορίζονται μάλλον για να ανασκάψουν - πέρα από τους Αθηναίους του 416 - κατά βάθος τον ιμπεριαλισμό, με τον επίμονο σκοπό να εξηγήσουν τον βασικό μηχανισμό του· ο διάλογος δεν είναι πιο απαισιόδοξος, κατά κάποια έννοια, παρά μόνο επειδή προχωρεί πιο πέρα, μέχρι και τον χώρο της φιλοσοφικής ανάλυσης.

Η Ηθική Θεωρία

Εάν αναλογιστεί κανείς τη φύση των σχέσεων που προκύπτουν ανάμεσα σε δύο πόλεις ύστερα από στρατιωτικές επιχειρήσεις, είναι προφανές ότι οι σχέσεις αυτές θα βασίζονται αποκλειστικά στη δύναμη. Είναι λοιπόν καθ΄ όλα νόμιμο η ανάλυση μιας δραστηρικής εξωτερικής πολιτικής να καταλήγει, όπως στην περίπτωση αυτή, σε μια θεωρία που θα αναφέρεται στη δύναμη και θα την αντιμετωπίζει ως φυσικό κίνητρο των ανθρώπινων σχέσεων. Ήδη αναφερόταν σ΄ αυτήν η ανάλυση

των Αθηναίων του βιβλίου Α': *οὐδ' αὖ πρῶτοι τοῦ τοιούτου ὑπάρξαντες, ἀλλ' αἱ εἰ καθεστῶτος τὸν ἦσσω ὑπὸ τοῦ δυνατωτέρου κατείργεσθαι*. Στον διάλογο των Αθηναίων και των Μηλίων, η ιδέα της δύναμης υψώνεται στο επίπεδο μιας κοσμοθεωρίας και μιας θεωρίας της ηθικής.

Η βασική αρχή έχει τεθεί στην παράγραφο 89: οι Αθηναίοι παραμερίζουν κάθε επιχειρηματολογία θεμελιωμένη στη δικαιοσύνη· αυτή δεν επεμβαίνει, λένε, όταν ένας ισχυρός βρίσκεται απέναντι σε έναν ανίσχυρο, αλλά μόνο όταν οι δύο αντίπαλοι βρίσκονται κάτω από ίση πίεση· όταν, αντίθετα, υπάρχει ένας ισχυρός και ένας ανίσχυρος, οι σχέσεις τους καθορίζονται από τις πρακτικές πιθανότητες. Αυτή είναι η βασική θέση της επιχειρηματολογίας των Αθηναίων: οι υπήκοοί τους γνωρίζουν ότι όταν δεν κατακτούν, είναι μόνο επειδή δεν έχουν αρκετή δύναμη· οι Μηλίοι οφείλουν να υποκύψουν στους πιο ισχυρούς· τίποτα δεν μπορεί να εμποδίσει την εγκατάσταση της κυριαρχίας των πιο ισχυρών· στο τελευταίο αυτό σημείο, η θεωρία των Αθηναίων συναντιέται με τον πραγματισμό της ελληνικής σοφίας- την υπερβαίνει όταν οι Μηλίοι προβάλλουν, μεταξύ άλλων, την προσφυγή και στην πρόνοια· οι Αθηναίοι όχι μόνο της αρνούνται κάθε πραγματική υπόσταση αλλά, με τον τρόπο που εκφράζονται, παραπέμπουν καθετί θρησκευτικό στην περιοχή των δοξασιών (*δόξη*)· το μόνο που μπορεί κάποιος να γνωρίζει, είναι η ανθρώπινη πράξη· και εφόσον αυτή διέπεται από τον νόμο της δύναμης, μπορεί κάποιος να συναγάγει, κατά τη γνώμη τους, ότι και οι ίδιοι οι θεοί υποκύπτουν μπροστά της. Ὡστε η απιστία τους δεν είναι παρά μία από τις όψεις του νόμου που έθεσαν εξαρχής, και τον οποίο τώρα εκφράζουν με ακόμα μεγαλύτερη επιμονή: *καὶ ἡμεῖς οὔτε θέντες τὸν νόμον οὔτε κειμένω πρῶτοι χρῆσάμενοι, ὄντα δὲ παραλαβόντες καὶ ἐσόμενον ἐς αἰεὶ καταλείποντες χρώμεθα αὐτῷ εἰ δότες καὶ ὑμᾶς ἀν καὶ ἄλλους ἐν τῇ αὐτῇ δυνάμει ἡμῖν γενομένους δρώντας ἄν ταῦτό*. Η διατύπωσή τους θυμίζει εκείνη των Αθηναίων του βιβλίου Α', αλλά περιέχει εδώ έναν χαρακτήρα καθολικότητας, ενώ στο βιβλίο Α' ίσχυε μόνο για την πολιτική αναγκαιότητα· εκεί η ιδέα ενός ηθικού νόμου δεν μνημονευόταν παρά μόνο για να υποβοηθήσει τη δικαιολόγηση της βασικής αρχής μιας ασκούμενης κυριαρχίας· δεν παρενέβαινε για να δικαιολογήσει κάθε ενέργεια, οποιουδήποτε είδους. Από αυτό διαπιστώνουμε τη διαφορά ανάμεσα στα δύο κείμενα: στον διάλογο δεν υπάρχει καμία πλέον θέση για την πολυτέλεια της δικαιοσύνης που πρόβαλλαν ως ισχυρισμό οι Αθηναίοι του βιβλίου Α', και η επιδίωξη είναι να ερμηνευθούν στο ακέραιο οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων.

Αυτή η γενική τοποθέτηση, που παίρνει τη μορφή μιας φιλοσοφίας, πρέπει να συσχετιστεί με παρόμοιες διατυπώσεις που περιλαμβάνονται σε φιλοσοφικά κείμενα. Ο Πλάτων, ειδικότερα, τη συζητεί δύο φορές, στον Γοργία και στην Πολιτεία. Στον Γοργία, τη συνδέει με τη διάκριση μεταξύ φύσης και νόμου. Ο νόμος, λέει ο Καλλικλής, γίνεται από τους αδύνατους που αποβλέπουν να διασφαλίσουν το προσωπικό συμφέρον τους· αντίθετα, κατά τη φύση, όποιος αξίζει περισσότερο, υπερισχύει απέναντι σε κάποιον που αξίζει λιγότερο: *δικαίον ἐστὶ τὸν ἀμείνω τοῦ χειρόνος πλέον ἔχειν καὶ τὸν δυνατωτέρου τοῦ ἀδυνατωτέρου* (483 d)· μεταξύ των ζώων, όπως και μεταξύ των ανθρώπων, η κυριαρχία του πιο ισχυρού πάνω στον αδύναμο, είναι δεδομένη: *οὕτω τὸ δίκαιον κέκριται τὸν κρείττω τοῦ ἥττονος ἄρχειν καὶ πλέον ἔχειν*. Το ίδιο και ο Θρασύμαχος, στην Πολιτεία (338 c), ορίζει το δίκαιο ως το συμφέρον του πιο ισχυρού: *φημί γὰρ ἐγὼ εἶναι τὸ δίκαιον οὐκ ἄλλο τι ἢ τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον*. Τα δύο αυτά κείμενα βρίσκονται πολύ κοντά στο κείμενο του Θουκυδίδη. Το καθένα από τα τρία διαφοροποιείται ως προς τα άλλα μόνο κατά το μέτρο της περισσότερο ή λιγότερο εμπειρικής ιδέας του δικαίου. Οι Αθηναίοι του βιβλίου Α' αναγνωρίζουν μια αξία στην ιδέα του δικαίου και αρκούνται να σημειώσουν ότι στην πράξη οι εφαρμογές του είναι πολύ περιορισμένες· ο Καλλικλής προχωρεί παραπέρα και δέχεται όχι πως η κυριαρχία του πιο ισχυρού υπερέχει απέναντι στη δικαιοσύνη, αλλά πως είναι δίκαιη· ο Θρασύμαχος, τέλος, δίνει ως ορισμό της δικαιοσύνης το συμφέρον του πιο ισχυρού, και εξαρτά έτσι εξ ολοκλήρου την ίδια την ιδέα της δικαιοσύνης από τη δύναμη. Με αυτή την κλιμάκωση, η διαφορά του Θουκυδίδη από τα δύο άλλα κείμενα γίνεται ιδιαίτερα αισθητή: οι Αθηναίοι του, προσηλωμένοι περισσότερο στην πράξη, βλέπουν στα ενεργήματα των ισχυρών όχι τόσο τη νομιμότητα όσο την αποτελεσματικότητα και τη σταθερότητά τους· ο Θουκυδίδης ασχολείται μόνο με τη συμπεριφορά των ανθρώπων: οι Αθηναίοι του δεν χρειάζονται την ενθάρρυνση ενός συστήματος, δεν ερευνούν αν η πράξη τους είναι νόμιμη· η πράξη είναι αναγκαστικά νόμιμη εφόσον συμβαδίζει με τη γενική πρακτική. Είναι

λοιπόν πολύ πιο ρεαλιστές από τους φιλοσόφους, όντας συγχρόνως και λιγότερο επαναστατικοί στη σκέψη.

[...] Τώρα, ως προς τις ιδέες που μας απασχολούν, είναι πάντως προφανές ότι αυτός ο αμοραλισμός δεν είναι κοινός σε όλους: ο Πρωταγόρας, περιορίζοντας τον σχετικισμό του στη γνωσιοθεωρία του, είναι ένας “δάσκαλος της αρετής” (πβ. Πλάτων, Πρωταγόρας, 349 a). Ο Ιππίας επίσης εκθειάζει την αρετή στο Τρωικόν του. Ο Πρόδικος, για να οδηγήσει τον άνθρωπο στον δρόμο της αρετής, συνθέτει τον μύθο του Ηρακλή μεταξύ της αρετής και της κακίας. Τέλος, ο ανώνυμος του Ιάμβλιχου, χτυπάει την πλεονεξία. Βρισκόμαστε λοιπόν πολύ μακριά από τους Αθηναίους του βιβλίου Α’.

Τι μας απομένει; Μόνο ορισμένοι συσχετισμοί.

Μας μένει το ότι ο Γοργίας χρησιμοποιεί, στο Ελένης εγκώμιον, μια διατύπωση που πράγματι πλησιάζει από κοντά αυτήν του Θουκυδίδη, όταν λέει *πέφυκε γάρ ού το κρείσσον υπό τοῦ ἥσσονος κωλύεσθαι, ἀλλά τό ἥσσον υπό τοῦ κρείσσονος ἄρχεσθαι καί ἄγεσθαι*. Αλλά, παρ’ όλο που υπάρχει απόηχος από το ένα κείμενο στο άλλο, η φράση του Γοργία, μέσα στη δεδομένη σύμφραση, δεν μπορεί να συνδεθεί με μια πραγματική θεωρία: αποσκοπεύει να δείξει ότι η Ελένη είναι αθώα εφόσον παραδόθηκε κατά το θέλημα ενός θεού και ότι οι θεοί είναι στα πάντα ανώτεροι από τους ανθρώπους· πρόκειται για μια δικηγορική ευστροφία, μια προσφυγή στο προφανές, μια κοινοτοπία: πάντως όχι ηθική θεωρία. Μένει ακόμα το ότι ο Θρασύμαχος προσπαθεί να αποδείξει πως οι θεοί δεν ασχολούνται με τους ανθρώπους, γιατί αλλιώς δεν θα παραμελούσαν το μέγιστο ανθρώπινο αγαθό που είναι η δικαιοσύνη: *ὄρῶμεν γάρ τούς ἀνθρώπους ταύτη μή χρωμένους*. Όμως, αν και η σκέψη προσεγγίζει πράγματι τον τόνο των Αθηναίων μας, δεν έχει ούτε εδώ την ευρύτητα μιας θεωρίας: είναι μια εύκολη παρατήρηση ενός ηθικολόγου. Μας μένει, τέλος, ο Αντιφών, ο οποίος, εξαρτώντας το κύρος του νόμου από μια σύμβαση, διαπιστώνει ότι το άτομο δεν έχει συμφέρον να τον εφαρμόσει παρά μόνο εάν είναι παρόντες μάρτυρες. Και αυτός είναι κατά τη γνώμη μας ο συσχετισμός που πρέπει να συγκρατήσουμε. Θα παρατηρήσουμε όμως ότι πρόκειται για μια ολότελα θεωρητική συζήτηση που αφορά στη φύση του νόμου, μια συζήτηση από την οποία άλλωστε μας λείπει η κατάληξή της, οπότε δεν αποκλείεται σε άλλα κείμενα που έγραψε ο Αντιφών να υποστηρίζεται η έννοια της τάξης και της προσπάθειες του ατόμου να επιβληθεί στον εαυτό του.

Όλοι οι παραπάνω συσχετισμοί φανερώνουν την ύπαρξη ενός ορισμένου πνεύματος, αλλά δεν είναι σίγουρο ούτε ότι ήταν τόσο συγκεκριμένο ούτε αν εντοπιζόταν με τόση ακρίβεια.

Ο ίδιος ο Πλάτων μας απαγορεύει μια καταφατική απάντηση, υποδηλώνοντας πως οι ιδέες αυτές ήταν οι ιδέες της μόδας, οι ιδέες που κυκλοφορούσαν στον αέρα, οι “νέες” ιδέες. Διαβάζουμε, έτσι, στην Πολιτεία ότι οι σοφιστές άλλο δεν κάνουν παρά να πιάνουν ό, τι υπάρχει στον αέρα και να το εκφράζουν (492 a· 493 a). Στον Γοργία, η τοποθέτηση του Καλλικλή μεταφέρεται σαν “αυτό που όλος ο κόσμος σκέπτεται και δεν τολμάει να πει” (492 d)· για παραπλήσιες τοποθετήσεις οι άνθρωποι είναι μάλιστα λιγότερο δειλοί, και, με την ευκαιρία του εγκωμιασμού της ζωής του τυράννου από τον Καλλικλή και τον Πύλο, ο Σωκράτης δηλώνει ότι το άκουσε και από πάρα πολλούς άλλους (*καί τῶν ἄλλων ὀλίγου πάντων τῶν ἐν τῇ πόλει*, 511 b).

Φτάνουν όμως και άλλοι απόηχοι μέχρι εμάς, για να δικαιολογήσουν αυτή την παρατήρηση, ιδιαίτερα από την πλευρά του θεάτρου. Χωρίς καν να αναφερθούμε στον άκρατο κυνισμό που συναντούμε στον Κύκλωπα, έχουμε, για παράδειγμα, την αποστροφή στις Φοίνισσες, όπου ο Ετεοκλής δοξάζει την τυραννία και δέχεται ως τρόπο πρόσβασης σ’ αυτήν την αδικία (525)· έχουμε ακόμη την αποστροφή του Βελλεροφόντη, ο οποίος παρατηρεί πως οι τύραννοι ποτέ δεν τιμωρούνται και πως η δύναμη μιας πόλης εκτιμάται πιο πολύ από τις αρετές της (απόσπ. 288 N)· και είναι ακόμη η τόσο συγγενική με το κείμενό μας δήλωση που προσκομίζει το απόσπασμα 263 N από τον Αρχέλαο:

Οί γάρ ἥσσονες τοῖς κρείσασιν φιλοῦσι δουλεύειν βροτῶν.

Το ίδιο και ο νεαρός Φειδιππίδης στις Νεφέλες τον Αριστοφάνη, καθώς και εκείνος ο Άδικος Λόγος που καυχείται πως θριάμβευσε, αν και πιο αδύναμος, επειδή πήγε αντίθετα στους νόμους και στη δικαιοσύνη (1039 - 1040): *ὅτι πρῶτιστος ἐπενόησα καί τοῖς νόμοις καί ταῖς δίκαις τάναντί’ ἀντιλέξαι*.

Σοφιστές, φίλοι των σοφιστών, τολμηρές διάνοιες: υπάρχει μια συγγένεια μεταξύ τους, ασφαλώς· αλλά είναι πολύ πλατιά, πολύ γενική. Και με κανένα τρόπο δεν επιτρέπει να ειπωθεί πως ο Θουκυδίδης επιδιώκει να απεικονίσει τη μια ή την άλλη διδασκαλία, του ενός ή του άλλου κύκλου ανθρώπων.

Ας προσθέσουμε ότι μια τέτοια ταύτιση θα ήταν από μόνη της ακόμα πιο εκπληκτική, δεδομένου ότι η σοφιστική φαίνεται πως βρισκόταν στην τιμητική θέση σε κύκλους που εχθρεύονταν τη δημοκρατία και, κατά συνέπεια, τον ιμπεριαλισμό: ο Αντιφών είναι αυτός που θα εκπροσωπήσει την επίδραση του Γοργία, ο Θηραμένης αυτήν του Πρόδικου· ο Κλέων, στον Θουκυδίδη, εμφανίζεται ως εχθρός των σοφιστών και προασπίζει εναντίον τους την *ἀμαθία*· και η δημοκρατία, όταν ανησυχεί, πολλαπλασιάζει τις δίκες για ασέβεια.

Οπότε είναι πάρα πολύ δύσκολο να πιστέψουμε ότι τις ιδέες που εκφράζει εδώ ο Θουκυδίδης τις συνάγει σε αναφορά με κάποια διδασκαλία που συμβαίνει να έχει κάπου αλλού την τιμητική θέση: οι ιδέες αυτές βρίσκονται σε απευθείας συνάρτηση με τις πολιτικές πραγματικότητες που αναλύει.

Πολύ περισσότερο, μπορούμε να αναρωτηθούμε και κατά πόσον οι ίδιες αυτές πραγματικότητες δεν ήταν η αιτία που μπόρεσαν να γεννηθούν, γενικά και ανεξάρτητα από τον Θουκυδίδη, αυτές οι ιδέες. Έτσι θα μπορούσε να εξηγηθεί η φαινομενική αντίφαση να πράττουν οι μεν όπως σκέπτονται οι δε. Ο Nestle ("Politik und Aufklärung", σελ. 18) επιμένει στο γεγονός ότι ο *δήμος*, που καταδικάζει τους ανθρώπους με τις νέες ιδέες, εφαρμόζει εντούτοις περισσότερο από τον καθένα τις θεωρίες τους: σ' αυτές θεμελιώνεται, κατά την ερμηνεία του, η έννοια της πόλης που ενεργεί σαν τύραννος (*πόλις τύραννος*, η συμπεριφορά των συκοφαντών, η τιμωρία της Μυτιλήνης, η εκστρατεία της Σικελίας και, πάνω απ' όλα, η άλωση της Μήλου. Όμως, παρουσιασμένη κατ' αυτόν τον τρόπο, η απόφαση μοιάζει παράλογη. Αυτό που πρέπει να ειπωθεί είναι το αντίθετο: η αθηναϊκή πολιτική δεν εφαρμόζει τις ιδέες αυτές, αλλά τις εμπνέει. Και δεν είναι οι φιλόσοφοι που τις υπέβαλαν στον Θουκυδίδη, αλλά τόσο οι φιλόσοφοι όσο και εκείνος παρέλαβαν αυτές τις ιδέες από τα γεγονότα, και πρώτ' απ' όλα από το κεντρικό γεγονός: από τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό.

Οι ιδέες της τυραννίδας και της κυριαρχίας (που δεν είναι παρά οι δύο όψεις της ίδιας ιδέας, εφόσον οι λέξεις *τυραννίς* και *τυραννεΐν* χρησιμοποιούνται πολύ άνετα και για την προς τα έξω εξουσίαση) φαίνεται πράγματι να παίζουν έναν σπουδαιότατο ρόλο στη δημιουργία του υλισμού.

Η τυραννίδα και η κυριαρχία δίνουν το παράδειγμα της δύναμης που θριαμβεύει και μένει ατιμώρητη: συνιστούν έτσι έναν πειρασμό και μαζί ένα επιχείρημα. [...]

Χάρη στη μαιευτική μέθοδο, τη χρήση της οποίας επιτρέπει ο διάλογος, οι θέσεις εξετάζονται βαθύτερα· μέσα από τη σφιχτοδεμένη συζήτηση παρουσιάζεται η λογική συνοχή τους· και αν οι δύο πλευρές μένουν τελικά αμετακίνητες στις θέσεις τους, αυτό συμβαίνει επειδή, πίσω από τις μορφές των Αθηναίων και των Μηλίων, δεν αργούν να εμφανιστούν οι δύο αιώνιες μορφές της δικαιοσύνης και της δύναμης. Η σύγκρουση ανάμεσα στις δύο αρχές δεν έχει λύση, όπως βλέπει ο Θουκυδίδης - το ίδιο και η σύγκρουση ανάμεσα στους δύο λαούς: τη λύση τη δίνουν μόνο οι καταστάσεις που δημιουργούν τα γεγονότα.

[...] Με τον τρόπο που ο Θουκυδίδης πραγματεύεται τον ιμπεριαλισμό γενικά, δείχνει, μέσα από το σύστημα των αναλύσεων του, πως η κατάσταση αυτού του ιμπεριαλισμού, προσδιορισμένη από την ίδια πάντα αρχή, τον εξωθεί λίγο - λίγο, αναγκαστικά και πολύ λογικά, σε τρόπους σκέψης και πράξης εξίσου αξιοκατάκριτους. Η επανάληψη των ίδιων επιχειρημάτων επιβεβαιώνει απλά την επιθυμία του να περικλείσει μέσα σε ένα ενιαίο χρονολογικό σύνολο το καλό και το κακό, και να αναδείξει την αιτιώδη σχέση που καθορίζει τη διαδοχή τους.

Για να κατορθώσουμε να συλλάβουμε σε όλη της την έκταση την ενότητα της σκέψης του Θουκυδίδη, θα οφείλαμε να προσδιορίσουμε επακριβώς τη φύση αυτής της αλληλουχίας. Οι Αθηναίοι μιλούν για ανάγκη και ο Θουκυδίδης φαίνεται σαν να επιδιώκει με την ανάλυσή του να αποκαλύψει πράγματι ένα είδος αυτοματισμού που θα παρέσυρε τον ιμπεριαλισμό από κατάκτηση σε κατάκτηση και, στη συνέχεια, στην καταστροφή. Όμως, ο ίδιος αυτός Θουκυδίδης, σε αποσπάσματα επίσης υστερότερα, επιμένει, μιλώντας για τον Περικλή, στην ομορφιά του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού, και στη δυνατότητα που είχε να επικρατήσει. Είναι σαν να λέει ότι αυτή η ανάγκη στην αρχή εμφανίστηκε σαν πειρασμός (και σ' αυτό ανταποκρίνεται η διαφορά ανάμεσα στις δύο αναλύσεις που είδαμε παραπάνω)· από λάθη όπως αυτά του Κλέωνα ή του Αλκιβιάδη, ό, τι

συγκρατεί τον ιμπεριαλισμό στον μοιραίο κατήφορο εξαφανίζεται λίγο - λίγο, και απομένει μόνο το σχεδόν μηχανικό κίνητρό του, σαν μια ολέθρια δύναμη που κατευθύνει πια τα πάντα. Πώς δούλευε ο μηχανισμός αυτός; ως ποιον βαθμό θα μπορούσαν να τον είχαν σταματήσει; με ποιον τρόπο; — Το να απαντήσουμε σ' αυτά τα ερωτήματα σημαίνει πως θα έχουμε κατορθώσει να προσδιορίσουμε τον τέλειο τόπο όπου πραγματοποιείται η βαθιά ενότητα της σκέψης του Θουκυδίδη για τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό.»

Romilly, J. de (1996). *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, μτφρ. Αθανασίου, Μπ. και Μηλιαρέση, Κ., πρόλογος Δεσποτόπουλος, Κ. Ι., Αθήνα, Το Άστυ³, 387-415.

«Οι Μήλιοι αντιπαραθέτουν το *συμφέρον* στο *δίκαιο*, άποψη που επιβεβαιώνει τον διαχωρισμό που κάνουν οι Αθηναίοι (Θουκ. Ε, 90). Το *συμφέρον*, δηλαδή, δε συμβαδίζει με το *δίκαιο*. Η διαχωριστική τομή είναι σαφής και οι Μήλιοι δεν φαίνεται να διαφωνούν ως προς αυτό: η συζήτηση δεν διεξάγεται με γνώμονα το *δίκαιο*, αλλά το *συμφέρον*. Το *δίκαιο* προϋποθέτει παραγκωνισμό του μερικού- ατομικού *συμφέροντος* δίνοντας προτεραιότητα στο συλλογικό.»

Δημακοπούλου, Α., (2013), «Ίσχύς, δίκαιο και σοφιστική στο Διάλογο Μηλίων και Αθηναίων», *Θουκυδίδης, ο κορυφαίος ιστορικός της αρχαιότητας και η επίδρασή του μέχρι σήμερα*, Σεμινάριο 39, Π.Ε.Φ., επιμέλεια Α. Στέφος – Μ. Στεργιούλης, Αθήνα (Κοράλλι), σ. 73.

«Τη σύγκριση δικαίου και ηθικής την συναντούμε, επίσης, και στο διάλογο Αθηναίων – Μηλίων, κατά το δέκατο έτος του πολέμου, όταν οι πρώτοι εκστράτευσαν εναντίον των δεύτερων, για να τους υποχρεώσει να γίνουν σύμμαχοί τους. Οι Αθηναίοι δηλώνουν ότι υπάρχει ένας νόμος στη φύση, σύμφωνα με τον οποίο οι άνθρωποι επιβάλλουν την εξουσία τους σε εκείνους τους οποίους νικούν. Αυτόν τον νόμο, σημειώνουν, δεν τον θέσπισαν οι ίδιοι, ούτε τον χρησιμοποίησαν πρώτοι: υπήρχε, τον χρησιμοποιούν και θα υπάρχει για πάντα. Οι Μήλιοι επικαλούνται τις αρχές του δικαίου και της ηθικής, αλλά οι Αθηναίοι τους θέτουν το εκβιαστικό δίλημμα να σκεφτούν σωστά, να μη θεωρήσουν ατιμωτικό να υποταχθούν σε μια μεγάλη πόλη και, αφού τους δόθηκε δικαίωμα εκλογής μεταξύ πολέμου και ασφαλείας, να μην παρασυρθούν από Ισχυρογνωμοσύνη και προτιμήσουν το χειρότερο.»

Στεργιούλης, Μ. (2013). «Θουκυδίδης και πολιτική», *Θουκυδίδης, ο κορυφαίος ιστορικός της αρχαιότητας και η επίδρασή του μέχρι σήμερα*, Σεμινάριο 39, Π.Ε.Φ., επιμέλεια Α. Στέφος – Μ. Στεργιούλης, Αθήνα (Κοράλλι), σ. 81.

«Το άλλο σημαντικό γεγονός πριν από την εκστρατεία στη Σικελία, η επίθεση των Αθηναίων στη Μήλο το 416, είναι αξιοσημείωτο όχι τόσο καθαυτό όσο για τις περίφημες σελίδες πού του αφιέρωσε ο Θουκυδίδης. Αυτό το μικρό δωρικό νησί, πού απέχει κάπου εβδομήντα μίλια από την ανατολική ακτή της Λακωνικής, δεν είχε συμπεριληφθεί ποτέ στη Συμμαχία τής Δήλου. Το 426 είχε δεχτεί επίθεση και είχε περιληφθεί στο διευρυμένο φορολογικό κατάλογο του επομένου έτους, άλλα παρ' όλ' αυτά είχε διατηρήσει ως τώρα την ανεξαρτησία του. Τώρα, μετά την αποτυχία της πελοποννησιακής πολιτικής του Αλκιβιάδη, φαίνεται πώς δημιουργήθηκε στην Αθήνα καινούργιο ενδιαφέρον για την εκμετάλλευση των παλιών πλεονεκτημάτων της ναυτικής δύναμης και έγινε εκστρατεία για να φέρουν με τη βία τη Μήλο στη συμμαχία. Ο Θουκυδίδης μεταφέρει μια συνομιλία, πού έγινε ακριβώς πριν αρχίσει ή πολιορκία, ανάμεσα στους 'Αθηναίους πρέσβεις και τούς άρχοντες του νησιού, και αυτό, ο φοβερός Διάλογος των Μηλίων, είναι πού από μόνο του χαρίζει την αθανασία σε μια κατά τα άλλα ξεχασμένη πράξη καταπίεσης. Όσο για το διάλογο σαν λογοτεχνικό είδος, υπάρχουν άφθονες αποδείξεις ότι η τέχνη της διαλεκτικής μελετιόταν τα χρόνια εκείνα εξίσου σοβαρά με τη ρητορική, και η κάπως τυπική διεξαγωγή τής συζήτησης, πού μεταφέρει ο Θουκυδίδης, όπως και τα τυπικά επιχειρήματα των δημηγοριών του, φαίνεται πώς εν μέρει τουλάχιστον απηχούν την πρακτική της εποχής. Είχε μεταφέρει προηγουμένως δυο σύντομους διαλόγους και, όπως ο Πλάτωνας μετά απ' αυτόν, αναμφίβολα εκτιμούσε το είδος αυτό, πού προήλθε από τούς διαλόγους της τραγωδίας, για τη ζωντάνια του.

Οι Αθηναίοι αρχίζουν περιορίζοντας την επιχειρηματολογία μόνο σε ζητήματα *συμφέροντος* και αποκλείοντας ολότελα κάθε αναφορά στην αφηρημένη δικαιοσύνη. Όταν οι Μήλιοι απαντούν

προφητικά ότι απρόκλητη επίθεση σαν κι αυτήν πού τώρα συζητούσαν δεν μπορούσε παρά να πληθύνει τούς εχθρούς της Αθήνας και επομένως μακροπρόθεσμα δε θα ήταν προς το συμφέρον της, οι Αθηναίοι ανταπαντούν ψυχρά, ότι, αντίθετα, τέτοιες επιδείξεις δύναμης ήταν ο καλύτερος δυνατός τρόπος να διατηρηθεί και να μεγαλώσει ή ηγεμονία τους. Ο Κλέων, όπως θα θυμόμαστε, πήρε ακριβώς αυτή τη θέση στη συζήτηση για τούς Μυτιληναίους. Είναι ωστόσο ενδεικτικό για τα αισθήματα πού επικρατούσαν εκείνον ακριβώς τον καιρό το γεγονός ότι αντί για έναν οργισμένο δημαγωγό εδώ μιλούν οι απεσταλμένοι των 'Αθηναίων στρατηγών. Το ιδανικό της μετριοπαθούς ηγεμονίας, πού υποστήριζε ο Περικλής, είχε χαθεί, και η φοβερή αλλαγή πού σημειώνεται στο τέλος του κεφαλαίου για τις εμφύλιες διαμάχες είχε συντελεστεί: *«Έτσι οι εμφύλιοι σπαραγμοί έγιναν αιτία, ν απλωθεί σ' όλο τον ελληνικό κόσμο κάθε μορφή κακίας και το ήθος, πού είναι το κύριο γνώρισμα της ευγενικής ψυχής, κατάντησε να είναι καταγέλαστο κι εξαφανίστηκε.»*

Ο περιφρονητικός κυνισμός των 'Αθηναίων γίνεται ακόμη πιο έντονος όταν οι Μήλιοι παρατηρούν ότι η υποταγή ήταν ατιμωτική γι' αυτούς και ότι επιπλέον, εφόσον η υπόθεσή τους ήταν δίκαιη, θα έβρισκαν βοήθεια από τούς θεούς άλλα κι από τούς Σπαρτιάτες πού ήταν κι εκείνοι Δωριείς όπως οι ίδιοι. Η τιμή, αποκρίνονται βάνουσα οι Αθηναίοι, είναι πολυτέλεια πού ο Ε αδύνατοι δεν την διαθέτουν. Όσο για τη βοήθεια από τούς θεούς, συνεχίζουν, *«κι εμείς νομίζουμε ότι δε θα μάς λείψει η εύνοια των θεών, γιατί ούτε οι αξιώσεις μας ούτε οι πράξεις μας απομακρύνονται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των ανθρώπων ή από τις αρχές πού εφαρμόζουν στις μεταξύ τους σχέσεις. Από ό, τι μπορεί κανείς να εικάσει για τούς θεούς και από ό, τι είναι βέβαιο για τούς ανθρώπους, πιστεύουμε ότι και οι θεοί και οι άνθρωποι ακολουθούν πάντα έναν απόλυτο νόμο τής φύσης, να επιβάλλουν πάντα την εξουσία τους αν έχουν τη δύναμη να το επιτύχουν. Το νόμο αυτόν ούτε τον θεσπίσαμε, ούτε τον εφαρμόσαμε εμείς πρώτοι.»*. Και σχετικά με τους Σπαρτιάτες, λένε, «σας μακαρίζουμε για την απλοϊκότητα σας, αλλά δε ζηλεύουμε την ανοησία σας,» αν περιμένετε βοήθεια απ' αυτούς. Είναι περίφημοι για τα αισθήματα τιμής πού τρέφουν ανάμεσά τους, «αλλά θα είχε πολλά να πει κανείς για τη συμπεριφορά τους προς τούς ξένους. Για να τούς χαρακτηρίσουμε με μια λέξη, θα μπορούσαμε να πούμε ότι, από όλους τους άλλους ανθρώπους που ξέρουμε, αυτοί είναι πού δείχνουν φανερά ότι θεωρούν έντιμο το ευχάριστο και δίκαιο το συμφέρον.» Γι' αυτό, καταλήγουν, είναι αδιανόητο να ριψοκινδυνεύσουν οι Σπαρτιάτες για μια τόσο μικρή πολιτεία, όπως είναι η Μήλος. Αυτή η κρίση για τούς Σπαρτιάτες συμφωνεί με όσα είχαν λεχθεί προηγουμένως για τα κίνητρά τους στον πόλεμο αυτόν, και έχει σημασία το γεγονός ότι από τούς δύο προηγούμενους διαλόγους που μόλις πριν αναφέραμε, ο ένας είχε διεξαχθεί ανάμεσα στον Αρχίδαμο και τους Πλαταιείς. Η θέση των Σπαρτιατών στις Πλαταιείς έμοιαζε από πολλές απόψεις με τη θέση των Αθηναίων εδώ, και κυρίως κατά το ότι και οι δύο προσπαθούσαν να επιβάλουν τη θέλησή τους σε μια μικρή πόλη. Η κυριότερη διαφορά είναι ότι ο Αρχίδαμος είχε διατυπώσει τις απαιτήσεις του από τούς Πλαταιείς σε γλώσσα που έδειχνε τιμή και σεβασμό και είχε προσπαθήσει με μεγάλη προσοχή να βγάλει από πάνω του κάθε θρησκευτική ενοχή όταν οι προτάσεις του δεν έγιναν δεκτές, ενώ ο περιπαικτικός σκεπτικισμός των Αθηναίων είναι εδώ εντελώς απροκάλυπτος. Όταν αποδίδουν στους θεούς τη δικιά τους πεποίθηση ότι η υπέρτερη δύναμη καθαγιάζει οποιαδήποτε συμπεριφορά, φανερώνουν την ολοκληρωτική εξαφάνιση ανώτερων αρχών και επιβεβαιώνουν άλλη μια φορά μια παρατήρηση στο κεφάλαιο για τις εμφύλιες διαμάχες, ότι καθώς οι άνθρωποι είχαν όλο και περισσότερο στο νου τους τη διαμάχη, η πίστη στο θείο νόμο εξαφανίστηκε.

Ο διάλογος κλείνει με συγκινητικές προσπάθειες των Μηλίων να αποφύγουν τη σκληρή επιλογή που αναγκάζονται να κάνουν και με εκφράσεις απ' τη μεριά των Αθηναίων πού έδειχναν ότι η υπομονή τους είχε εξαντληθεί. Τελικά η πόλη αρνήθηκε να υποταχτεί, πολιορκήθηκε και κυριεύτηκε. Οι άνδρες θανατώθηκαν και τα γυναικόπαιδα πουλήθηκαν ως δούλοι με υπόδειξη του Αλκιβιάδη, όπως μας πληροφορεί άλλη πηγή. Μια εξίσου σχεδόν σκληρή τιμωρία είχε επιβληθεί μια φορά κατά το παρελθόν από τον Κλέωνα στην πόλη Τορώνη, που είχε αποστατήσει, και την οποία είχε κυριεύσει λίγο πριν σκοτωθεί στην Αμφίπολη. Αλλά ο Θουκυδίδης δίνει περισσότερη έμφαση στην επίθεση κατά τής Μήλου, γιατί αντιπροσωπεύει μια προσπάθεια κατάκτησης του είδους που θα επαναλαμβανόταν σε απείρωσ μεγαλύτερη κλίμακα στις Συρακούσες και γιατί ήθελε να δηλώσει με σαφήνεια τη διάθεση με την οποία αυτές οι κατακτήσεις επιχειρούνταν. Οι Τρωάδες του

Ευριπίδη, που διδάχτηκαν λίγους μήνες αργότερα, δείχνουν πόσο βαθιά είχαν συγκλονιστεί και πόσο απαισιόδοξα για το μέλλον ήταν τώρα πια τα καλύτερα στοιχεία στην Αθήνα. Ο Φιλοκτήτης του Σοφοκλή, που διδάχτηκε μερικά χρόνια αργότερα, δείχνει εξάλλου ότι η επιλογή ανάμεσα στην τιμή και το συμφέρον δεν εμφανιζόταν πάντα όπως την εμφάνισαν οι αντιπρόσωποι των Αθηναίων στο διάλογο. Ωστόσο η φύση του διαλόγου αλλά και της τιμωρίας που επιβλήθηκε ρίχνει ένα απαίσιο φως και στους ηγέτες και στο λαό τής Αθήνας. Η πόλη στην οποία είχε εκφωνηθεί ο Επιτάφιος, αναδεικνυόταν τώρα απλά κι απροκάλυπτα ως τυραννική πόλη κι από τη στιγμή που ήταν έτοιμη γι' αυτό το ρόλο, είναι φανερό πως δε θα σταματούσε μ' ένα τόσο μικρό γέρας όπως ήταν η Μήλος.

Finley, J. H. (2011¹¹), *Thucydides*, μτφρ. Κουκουλιός, Τ., *Θουκυδίδης*, Αθήνα (Παπαδήμας), σσ. 213-217.

Δ. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ

1. Adkins, A.W.H. (1972), *Moral Values and Political Behaviour*, London.
2. Bury, J. B (1988), *Ancient Greek historians*, μτφρ. Βώρος Φ. Κ., *Οι Αρχαίοι Έλληνες Ιστορικοί*, Αθήνα (Παπαδήμας).
3. Carter, L. B. (1986), *The quiet Athenian*, Oxford.
4. Connor, W. R. (1984), *Thucydides*, Princeton.
5. Cornford, F. M. (1907), *Thucydides mythistoricus*, London.
6. Γεωργοπαπαδάκος, Α. (1982), *Θουκυδίδη Ιστορία*, τ. Α', Θεσσαλονίκη (Μαλλιάρης Παιδεία).
7. Dover, K. J. (1965), *Thucydides. Book VII*, Oxford.
8. Easterling, P. E. - Knox, B. M. W. (1990), *The Cambridge history of classical literature I. Greek literature*, μτφρ. Ν. Κονομής, Χρ. Γρίμπα, Μ. Κονομής, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα (Παπαδήμας).
9. Zagorin, P. (2006), *Thucydides: an introduction for the common reader*, μτφρ. Κολιόπουλος, Κ., *Θουκυδίδης*, Αθήνα (Ποιότητα).
10. Ηλιού, Η. (2002), *Το μήνυμα του Θουκυδίδη*, Αθήνα (Κέδρος).
11. Finley, J. H. (2011¹¹), *Thucydides*, μτφρ. Κουκουλιός, Τ., *Θουκυδίδης*, Αθήνα (Παπαδήμας).
12. Hornblower, S. (2003), *Thucydides*, μτφρ. Μανιάτη, Αλ., *Θουκυδίδης. Ο ιστορικός και το έργο του*, επιμ. Μαρκαντωνάτος, Α., Αθήνα (Τυπωθήτω, Γιώργος Δαρδανός).
13. Hornblower, S. (2006), *A commentary on Thucydides*, μτφρ. Πέτικα, Φ., *Θουκυδίδου Ιστορία*, τόμος Α' βιβλία 1-3, Θεσσαλονίκη (University Studio Press).
14. Gomme, A. W. (1956), *A Historical Commentary on Thucydides, Books II-III*, Oxford.
15. Gomme, A. W., Andrewes A., Dover K. J. (1970), *A Historical Commentary on Thucydides, Vol. IV, Books V25- VII*, Oxford.
16. Κακριδής, Ι. Θ. (1981), *Ερμηνευτικά σχόλια στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη*, Αθήνα (Εστία).
17. Καστοριάδης, Κ. (1985), *Η ελληνική ιδιαιτερότητα, Θουκυδίδης, η ισχύς και το δίκαιο*. Τόμος Γ' Σεμινάρια 1984-1985, σσ. 165-192.
18. Kagan, D. (2011), *Thucydides, the reinvention of history*, μτφρ. Ε. Παπαϊωάννου, *Θουκυδίδης ο αναμορφωτής της Ιστορίας* Αθήνα (Ωκεανίδα).
19. Λαμπρίδη, Έ. (1962), *Θουκυδίδου Ιστορία*. Πρόλογος, μετάφραση, σχόλια. Εισαγωγή: Ι. Θ. Κακριδής. IV, Αθήνα (Γκοβόστης).
20. Loraux, N. (2006), *The Invention of Athens. The Funeral Oration in the Classical City*, tr. A. Sheridan, Zone Books: New York.
21. Μαρκαντωνάτος, Γ. (1984), *Περικλέους Επιτάφιος. Ο Διθύραμβος της Αθηναϊκής Δημοκρατίας*, Αθήνα (Gutenberg).
22. Raaflaub, K. A. (2011), *Δημοκρατία και Ολιγαρχία στον Θουκυδίδη*, στο *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη : Brill's companion to Thucydides*, επιμέλεια Ρεγκάκος, Α. [και] Τσαγγάλης, Χ., Θεσσαλονίκη (University Studio Press).
23. Romilly, J. de (1994), *Precis de Litterature Grecque*, μτφρ. Χριστοπούλου-Μικρογιαννάκη, Θ., *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, Αθήνα (Καρδαμίτσα).

24. Romilly, J. de (1994), *La construction de la vérité chez Thucydide*, μτφρ. Στ. Βλοντάκη, *Η οικοδόμηση της αλήθειας στο Θουκυδίδη*, Αθήνα (Παπαδήμας).
25. Romilly, J. de (1998), *Histoire et raison chez Thucydide*, μτφρ. Κακριδή. Ε., *Ιστορία και λόγος στον Θουκυδίδη*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.).
26. Romilly, J. de (2009), *Thucydide et l'imperialisme athenien*, μτφρ. Στεφάνου, Λ., *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, Αθήνα (Παπαδήμας).
27. **Σπυρόπουλος Σ. Η.**, <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-C129/613/3980,17803>
28. Στέφος, Α. (2004), «Η εκστρατεία των Αθηναίων στη Σικελία. Από το μεγαλείο (Στ, 30-32) στον όλεθρο (Ζ, 75)», *Πρακτικά 1^{ης} Επιστημονικής Διημερίδας «Η διδασκαλία των φιλολογικών μαθημάτων στη Δευτεροβάθμια»*, Εστία Ν. Σμύρνης 14-15 Μαρτίου 2003, υπό την αιγίδα του Δήμου Ν. Σμύρνης, σσ. 31-37.
29. Στέφος, Α. – Στεργιούλης, Μ. (επιμέλεια) (2013). *Θουκυδίδης, ο κορυφαίος ιστορικός της αρχαιότητας και η επίδρασή του μέχρι σήμερα*, Σεμινάριο 39, Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, Αθήνα, Κοράλλι.

II. ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

1. ΠΛΑΤΩΝ

A. ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ

Το αίνιγμα του Σωκράτη

«Το αίνιγμα του Σωκράτη συνίσταται σε σημαντικό βαθμό στο ζήτημα της ιστορικής αξίας και της αξιοπιστίας των μαρτυριών γι' αυτόν. Αυτό αφορά την απ' όλα τις μαρτυρίες του Πλάτωνα και του Ξενοφώντα, μιας και αυτοί θεωρούνταν (στις περισσότερες περιπτώσεις θεωρούνται και μέχρι σήμερα) ως πηγές που αξίζουν τη μεγαλύτερη εμπιστοσύνη. Παράλληλα ορισμένοι ιστορικοί της φιλοσοφίας -Α. Τέιλορ και Τζ. Μπάρνερ- το παρατράβηξαν τόσο πολύ που θεώρησαν σχεδόν όλους τους διαλόγους Πλάτωνα και τα *Απομνημονεύματα* του Ξενοφώντα καταγραφή πραγματικών σωκρατικών συζητήσεων, κάτι σαν τα πρακτικά τους, αποδίδοντας συνάμα στον Σωκράτη τις βασικές απόψεις του Πλάτωνα, μαζί και τη θεωρία των ιδεών. Ωστόσο, για τους περισσότερους ιστορικούς της φιλοσοφίας ήταν και παραμένει ολοφάνερο ότι στις μαρτυρίες του Πλάτωνα και του Ξενοφώντα, όπως και του Αριστοτέλη, για να μην αναφέρουμε αυτές του κωμωδιογράφου Αριστοφάνη, δεν μπορούμε να δώσουμε πίστη χωρίς κριτική ανάλυση. Ανακύπτει το ερώτημα: μπορούμε άραγε βάση των φιλολογικών πηγών που έφθασαν ως εμάς να αναδημιουργήσουμε την πραγματική μορφή του Σωκράτη, να εξακριβώσουμε ποιος ήταν και τι δίδασκε στην πραγματικότητα;

Η συγκριτική πλειονότητα των ερευνητών, απαντώντας θετικά στο ερώτημα της δυνατότητας αναδημιουργίας -εννοείται περισσότερο ή λιγότερο πιστής -της μορφής του Σωκράτη και καταβάλλοντας σημαντικές προσπάθειες προς αυτή την κατεύθυνση, διχάζονταν ως προς την εκτίμηση των πηγών, επομένως και ως προς την ερμηνεία της προσωπικότητας και της διδασκαλίας του Σωκράτη. Μάλιστα, οι συζητήσεις αφορούσαν κυρίως το ερώτημα ποιος μπορεί να θεωρηθεί – ο Πλάτων ή ο Ξενοφών- πιο αξιόπιστος.

[...] Εξυπακούεται ότι από το γεγονός πως ο Πλάτων μάς φαίνεται πιο αξιόπιστη πηγή από ό,τι ο Ξενοφών δεν συνάγεται ότι πρέπει να στραφούμε αποκλειστικά στα έργα του Πλάτωνα και να περιφρονήσουμε τις πληροφορίες του Ξενοφώντα. Μπορούμε να πούμε ότι ο Ξενοφών από μια άποψη συμπληρώνει τον Πλάτωνα και επιτρέπει σε ορισμένα σημεία να διορθώσουμε τις πληροφορίες του τελευταίου.

Κεσσίδης, Χ. Θ. (2001), *Ο Σωκράτης. Η δισχιλιοστή τετρακοσιοστή επέτειος από τον θάνατό του*, μτφρ. από την 4^η ρωσική έκδοση, Αθήνα, (Γόρδιος), σσ. 1717, 44.

«Ο Σωκράτης δεν θα έπρεπε να περιλαμβάνεται σε μια ιστορία της λογοτεχνίας γιατί δεν έγραψε τίποτα. Δεν θα έπρεπε επίσης να περιλαμβάνεται σ' ένα κεφάλαιο σχετικό με τον 4^ο αι., γιατί ανήκει στον 5^ο : γεννημένος το 470 τοποθετείται μεταξύ του Ευριπίδη και τον Θουκυδίδη και πεθαίνει το 469, στην αυγή του νέου αιώνα. Αν εδώ μνημονεύουμε το ρόλο του είναι διότι, αν και σύγχρονος των σοφιστών, με τους οποίους ο Πλάτων τον βάζει να διαλέγεται, εγκαινιάζει για την ελληνική σκέψη μια καινούργια εποχή. Πράγματι οι φιλόσοφοι του 4^{ου} αι., άμεσα ή έμμεσα, αυτοδιακηρύσσονται επίγονοί του. Από τις μαρτυρίες που έχουμε γι' αυτόν, μόνος ο Αριστοφάνης (που εμφανίζει τον Σωκράτη επί σκηνής στις *Νεφέλες* διακωμωδώντας τον) είναι συγγραφέας του 5^{ου} αι. Οι δύο μάρτυρες της διδασκαλίας του, ο Πλάτων και ο Ξενοφών, έγραψαν μετά το θάνατο του, στον 4^ο αι.

[...] Χάρη σ' αυτούς που μίλησαν γι' αυτόν και τον έκαναν να μιλήσει μέσα στα έργα τους έχουμε την αίσθηση ενός πλάσματος εξαιρετικά οικείου, που ζήσαμε μαζί του. [...] Και γνωρίζουμε τη δίκη και τον θάνατό του, που βάρυνε πάνω σ' όλους τους μαθητές του, προτού βαρύνει πάνω σε όλους όσους απειλεί η πλήττει ένας θάνατος άδικος.

Η εξαιρετική σημασία του προσώπου του για την ιστορία των ιδεών συνίσταται σε δύο χαρακτηριστικά: πρώτο είναι το αποκλειστικό ενδιαφέρον που έδειξε στον ηθικό τομέα. [...] Από το άλλο μέρος, μέσα στο πλαίσιο αυτό, έδωσε δείγμα μιας νέας και επιτακτικής απαίτησης για την αλήθεια.»

Romilly, J. de (1994), *Precis de Litterature Grecque*, μτφρ. Χριστοπούλου-Μικρογιαννάκη, Θ., *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, Αθήνα (Καρδαμίτσα), σσ. 214-215.

«[...] παρά την τεράστια έμφαση την οποία απέδιδε στη ζωτική σημασία που έχουν η σκέψη και η λογική, ο Σωκράτης δεν ήταν απλώς ένας θεωρητικός φιλόσοφος. Περισσότερο απ' οποιαδήποτε άλλη μορφή της μη θρησκευτικής πνευματικής μας ιστορίας, φαίνεται πως έζησε και πέθανε σύμφωνα με τις πεποιθήσεις του, ότι δεν έκανε διαχωρισμό ανάμεσα σ' αυτό που πίστευε και σ' αυτό που έπραττε. Επομένως το ερώτημα, ποιος ήταν στ' αλήθεια, αν πράγματι όσα ξέρουμε γι' αυτόν ανταποκρίνονται στην ιστορική πραγματικότητα, έχει εντελώς αποφασιστική σημασία [...]. Αν ό,τι γνωρίζουμε για τον Σωκράτη είναι μόνο προϊόν της φαντασίας άλλων, έχουμε άραγε το δικαίωμα να τον θεωρούμε, όπως τοβ θεωρούμε, ως πρότυπο ανθρώπου; Μπορεί απλώς ένα λογοτεχνικό πρόσωπο, όπως θα ήταν σ' αυτή την περίπτωση ο Σωκράτης, να αποτελέσει για 'μας υπόδειγμα του πώς να ζούμε τη ζωή μας;

Νεχαμάς, Α. (2008), «Φωνές της σιωπής», Προλεγόμενα στο βιβλίο του Γρηγόρη Βλαστού, *Σωκράτης: ειρωνευτής και ηθικός φιλόσοφος*, Αθήνα (Εστία), σ. 16.

Ο Πλάτων και ο Σωκράτης

«Ισχυρίζομαι λοιπόν εδώ ότι ο Πλάτων είναι η κύρια και ο Ξενοφών μια βοηθητική μόνο πηγή πληροφοριών για τον Σωκράτη ως φιλόσοφο. Αλλά αυτός ο ισχυρισμός μας φέρνει αμέσως στο κρισιμότερο σημείο του όλου σωκρατικού προβλήματος, δηλαδή στη σχέση ανάμεσα στη διδασκαλία του Σωκράτη και τη διδασκαλία του Πλάτωνα. Το γεγονός ότι ο Πλάτων ήταν φιλόσοφος ο ίδιος σημαίνει όχι μόνο ότι βρισκόταν σε πιο προνομιακή θέση από άλλους για να συλλάβει το πλήρες νόημα της σωκρατικής διδασκαλίας, αλλά και ότι στα δικά του χέρια θα προόδευε οπωσδήποτε η φιλοσοφία. Έζησε πάνω από πενήντα χρόνια μετά το θάνατο του Σωκράτη, και η αγάπη και ο θαυμασμός για τον δάσκαλο του δεν τον έκαναν να θεωρήσει πως θα τιμούσε καλύτερα την μνήμη του αν κατέγραφε απλώς, όσο το δυνατόν κατά λέξη, ό,τι κοιμόταν από τις

συζητήσεις του, χωρίς να προσπαθήσει καθόλου να αναπτύξει την βαθύτερη σημασία τους. Και μόνο η αφοσίωσή του απαιτούσε να υπερασπιστεί τις απόψεις του Σωκράτη απέναντι στην κριτική που ενυπήρχε μέσα στη φιλοσοφία που αναπτύχθηκε μετά το θάνατό του, αλλά πως μπορούσε να γίνει αυτό, χωρίς την προσθήκη νέων επιχειρημάτων σε αυτά που πραγματικά έλεγε ο Σωκράτης όσο ζούσε; Στον κόσμο της φιλοσοφίας, αυτή βέβαια είναι η κανονική σχέση ανάμεσα στο έργο δασκάλου και μαθητή. Εδώ όμως δεν έχουμε μόνο την δυσκολία ότι ο ίδιος ο δάσκαλος δεν άφησε κανένα γραπτό, με τη βοήθεια του οποίου θα μπορούσαμε να ελέγξουμε τις καινοτομίες του διαδόχου του· έχουμε να κάνουμε με την εντελώς ασυνήθιστη περίπτωση, όπου ο διάδοχος δεν έγραψε απρόσωπα δοκίμια, αλλά μια σειρά διαλόγων, μερικές φορές με έντονα θεατρική μορφή, σε πολλούς από τους οποίους ο προκάτοχός του είναι ο κύριος ομιλητής. Έτσι ανοίγεται ένα απέραντο πεδίο αμφισβητήσεων γύρω από το ζήτημα τού κατά πόσο αυτά που αποδίδονται στον Σωκράτη σ' έναν πλατωνικό διάλογο αντιπροσωπεύουν και τις απόψεις του ιστορικού Σωκράτη.»

Guthrie, W.K.C. (1990), *Socrates*, μτφρ. Τ. Νικολαΐδης, *Σωκράτης*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σσ. 48-49.

«Σύμφωνα με την υπόθεση μου, το κύριο μέλημα του Πλάτωνα, σε πλήρη αντίθεση με την πρόθεση που δηλώνει ο Ξενοφών στα σωκρατικά του συγγράμματα, δεν είναι να διατηρήσει αναμνήσεις από τον τρόπο που ασκούσε τη φιλοσοφία ο Σωκράτης, αλλά να την δημιουργήσει εκ νέου – με την ξαναζωντανέψει σε δραματουργήματα από πρωταγωνιστής φιλοσοφεί *more socratico*. [...] Κάνοντας το αυτό, ο Πλάτων δεν αναπαράγει, αλλά παράγει σωκρατική φιλοσοφία».

Βλαστός Γρ. (2008), *Σωκράτης: ειρωνευτής και ηθικός φιλόσοφος*, Αθήνα (Εστία), σ. 97.

Ο Σωκράτης στον Αριστοφάνη

«Μελετώντας τα παραπάνω χαρακτηριστικά που αποδίδει ο Αριστοφάνης στο Σωκράτη, διαπιστώνουμε πως ο φιλόσοφος είναι μια σύνθετη προσωπικότητα που ενσωματώνει στοιχεία από διάφορους φωτισμένους διανοητές της γενιάς του αλλά και προηγούμενων γενεών, φυσικούς φιλοσόφους, σοφιστές, ρήτορες, ακόμα και κυνικούς φιλοσόφους, οι οποίοι εμφανίζονται κυρίως τον 4^ο αιώνα, ίσως όμως να υπήρχαν τέτοιοι φιλόσοφοι και στο τέλος του 5^{ου} αιώνα. Ο Αριστοφάνης δεν κάνει καμιά προσπάθεια να διασφαλίσει την αλήθεια και τη φυσικότητα στην παρουσίαση του Σωκράτη, αντίθετα τονίζει τις αντιφάσεις, π.χ. την ένδεια των φιλοσόφων του *φροντιστηρίου* παρά τη χρέωση υψηλών διδάκτρων, καθώς και τη ρακένδυτη εμφάνιση και τον ασκητισμό τους που τους φέρνει σε σύγκρουση με την καθιερωμένη εικόνα των φυσικών φιλοσόφων και σοφιστών, οι οποίοι ούτε παρασιτούσαν, ούτε ήταν φτωχοί και βρόμικοι.

Η εικόνα όμως του Σωκράτη στις *Νεφέλες* έχει και κάποια χαρακτηριστικά που θεωρούνται από τους σύγχρονους μελετητές γνήσια σωκρατικά, όπως είναι η ατημέλητη εμφάνιση, η ασκητική ζωή, ο διαλεκτικός τρόπος διδασκαλίας και το χαρακτηριστικό λεξιλόγιο, γνωρίσματα που επιβεβαιώνονται από τον Πλάτωνα και τον Ξενοφώντα (Πλ. *Συμπ.* 220a-b, Ξεν. *Άπομν.* i.2.1, 3-5). Οι ομοιότητες βέβαια αυτές είναι ελάχιστες σε σχέση με τις διαφορές, αφού ο Σωκράτης των *Νεφελών* πιστεύει σε δικούς του θεούς και έχει επιστημονικές θεωρίες, διδάσκει αστρονομία, μετεωρολογία, φυσική ιστορία, γεωλογία, καθώς και τη ρητορική τέχνη και χρεώνει υψηλά δίδακτρα για τα μαθήματά του. Αντίθετα, ο Σωκράτης του Πλάτωνα και του Ξενοφώντα δεν ενδιαφέρεται για την επιστήμη και τη γλωσσολογία, μετέχει στις θρησκευτικές τελετές των καθιερωμένων θεών, απορρίπτει τη θεωρία και τη διδασκαλία της ρητορικής (Πλ. *Γοργίας*, Ξεν. *Άπομν.* i.1.2-3) και δεν παίρνει αμοιβή.

[...] ο Αριστοφάνης δεν επιδίωξε με την κωμωδία του να αποδώσει τον πραγματικό Σωκράτη, όχι γιατί δεν κατανόησε τη διδασκαλία του (αφού γνώριζε με κάθε λεπτομέρεια τις απόψεις των Ιώνων φιλοσόφων και το περιεχόμενο της διδασκαλίας των σοφιστών), αλλά γιατί σκόπιμα επέλεξε με τη διακωμώδηση του Σωκράτη να στηλιτεύσει την προσπάθεια των νεωτεριστών να προβάλουν στους νέους νέα πρότυπα συμπεριφοράς, που τους οδηγούσαν, κατά τη γνώμη του, σε ηθική εξαχρείωση. Άλλωστε, το ερώτημα αν η παρουσίαση του Σωκράτη από τον Αριστοφάνη αποτελεί εκούσια παραποίηση της αλήθειας ή απλή κωμική υπερβολή είναι πλασματικό, αφού ο στόχος και το

αποτέλεσμα και στις δύο περιπτώσεις είναι το ίδιο: η πρόθεση του κωμικού ποιητή να θίξει τα κακώς κείμενα της νέας παιδείας που λάμβαναν οι σύγχρονοί του, οι συνέπειες της οποίας, κρίνοντας από τη συμπεριφορά του Φειδυπίδη, ήταν η αμφισβήτηση των θεών, η αντιλογία, η απειθαρχία προς τους καθιερωμένους νόμους, η ασέβεια προς τους γονείς, η συσσώρευση άχρηστης γνώσης κ.ά..

Κατ' αυτό τον τρόπο, ο Αριστοφάνης ασκεί καυστική κριτική στους διανοητές της εποχής του, στοιχεία των οποίων συμπυκνώνει σε μια και μόνη προσωπικότητα που ήταν στο προσκήνιο αυτή την εποχή, το Σωκράτη. Δε γνωρίζουμε αν η διακωμώδηση του Σωκράτη ως "άθεου" και διαφθορέα των νέων συνετέλεσε πράγματι – έστω και έμμεσα - στην καταδίκη του, όπως αφήνει να εννοηθεί ο φιλόσοφος στην *Ἀπολογία* 19c, δεν μπορούμε όμως να αγνοήσουμε την ιδιαίτερη βαρύτητα που έδωσε ο Σωκράτης στις επιθέσεις της κωμωδίας. Ότι η φύση της διδασκαλίας του μπορούσε να οδηγήσει τους νέους σε υπερβολική κατάχρηση της διαλεκτικής μεθόδου, που συχνά οδηγούσε σε κλωνισμό της πίστης στις παραδοσιακές ηθικές αξίες, επισημαίνεται και από τον Πλάτωνα, Πολ.Ζ.539 b-c: Ούκοῦν ὅταν δὴ πολλοὺς μὲν αὐτοὶ ἔλεγξωσιν, ὑπὸ πολλῶν δὲ ἔλεγχθῶσι, σφόδρα καὶ ταχὺ ἐμπίπτουσιν εἰς τὸ μηδὲν ἡγεῖσθαι ὤπερ πρότερον.

Στόχος βέβαια του Αριστοφάνη δεν ήταν να υποσκάψει την προσωπικότητα ενός σημαντικού πνευματικού άνδρα, αλλά να υπηρετήσει μέσα από τη σύνθεση αντιθετικών στοιχείων τον απώτερο στόχο της συγκεκριμένης κωμωδίας: να επισημάνει με κωμική υπερβολή τους κινδύνους που εγκυμονούσαν οι παιδαγωγικές τάσεις της εποχής, έστω και με θυσία της αλήθειας».

Γεωργιάδου, Α. (2005), «Ο Σωκράτης στον Αριστοφάνη: μια σύνθεση αντιθέτων», *Λογοτεχνικές Διαδρομές. Δοκίμια στην αρχαία και σύγχρονη λογοτεχνία*. Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα), σσ. 52-53,56.

Η διαλεκτική του Σωκράτη

«Η διαλεκτική, κατά την αντίληψη του Σωκράτη, είναι μέθοδος έρευνας εννοιών, τρόπος διατύπωσης ακριβών ορισμών. Ορισμός κάποιας έννοιας αποτελούσε γι' αυτόν αποκαλύψει την ερχόμενη της. Για διατύπωση ακριβών ορισμών ο Σωκράτης χώρισε τις έννοιες σε είδη επιδιώκοντας όχι μόνο θεωρητικούς, αλλά και πρακτικούς σκοπούς. [...]

Για τον Σωκράτη η διαλεκτική, ο τρόπος αποκάλυψης της αλήθειας με ερωταποκρίσεις, ήταν πριν απ' όλα μέθοδος ορισμού των ηθικών εννοιών, δηλαδή μέθοδος ανεύρεσης σε μια δεδομένη έννοια των γενικών και ουσιαστικών χαρακτηριστικών που εκφράζουν την ουσία της. [...]

Ο Σωκράτης είχε επίγνωση της πολυπλοκότητας του προβλήματος. Ο ορισμός των ηθικών εννοιών που έδινε ο Σωκράτης αποτελούσε αναίρεση της ηθικής σχετικοκρατίας των σοφιστών. Όχι τυχαία ο Αριστοτέλης θεωρούσε μια από τις κύριες υπηρεσίες του Σωκράτη την αναζήτηση των γενικών ορισμών της ηθικής. [...] Το να δώσει ο Σωκράτης τον ορισμό κάποιας αρετής (ανδρείας οσίου ή δικαίου) σήμαινε να εξηγήσει εκείνο που ήταν «κοινό για όλα», δηλαδή να βρει στην εξεταζόμενη αρετή εκείνο το νέο χαρακτηριστικό που περιλαμβάνει όλες τις περιπτώσεις εκδήλωσης της.

[...] Στην διατύπωση των γενικών ορισμών ο Σωκράτης ξεκινούσε από τα πραγματικά η φανταστικά παραδείγματα συμπεριφοράς των ανθρώπων που παρατηρούσε στην καθημερινή ζωή. Και αυτό που Αριστοτέλης ονομάζει «επαγωγή» («επαγωγικούς συλλογισμούς») του Σωκράτη είναι η μέθοδος του ορισμού, είναι η μέθοδος επιλογής εκείνων των ουσιαστικών γνωρισμάτων που είναι κοινά για όλες τις πράξεις τις οποίες επιτρέπει την αναγωγή από τα μεμονωμένα παραδείγματα και τις επιμέρους περιπτώσεις στους γενικούς ορισμούς, στην «ουσία του πράγματος».

Κεοσίδης, Χ. Θ. (2001), *Ο Σωκράτης. Η δισχιστική τετρακοσιοστή επέτειος από τον θάνατό του*, Αθήνα (Γόρδιος), σσ. 146, 148, 158-159.

Η σωκρατική μαιευτική

«Με απλά λόγια, η μαιευτική μέθοδος, [...] συνίστατο στο να κάνεις τον [...] μαθητή να διατυπώσει μια γενική γνώμη, λέγοντας π.χ. συνήθως, αν και όχι πάντοτε, «τι είναι το Χ πράγμα»

[...], και ν' αποδείξεις μετά με τη συζήτηση ότι αυτή η γνώμη είναι κάπως ανεπαρκής. Ο μαθητής τότε διατυπώνει μια άλλη γνώμη που βελτιώνει την προηγούμενη, κι έτσι τον φέρνει πιο κοντά στην αλήθεια.»

Guthrie, W.K.C. (1990), *Socrates*, μτφρ. Τ. Νικολαΐδης, *Σωκράτης*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σσ. 173-174.

«Παρά την εξωτερική ομοιότητα της μαιευτικής του Σωκράτη με την εριστική των σοφιστών, οι δύο αυτοί τρόποι διεξαγωγής του διαλόγου είναι εντελώς διαφορετικοί ως προς την ουσία και την κατεύθυνσή τους. Η τέχνη των σοφιστών, όντας "τεχνική" γνώση και περιγραφική επιστήμη για τον άνθρωπο, απέβλεπε στην "κατάκτησή" του ανθρώπου και στην αποτελεσματική χειραγώγηση της συνείδησης και της συμπεριφοράς του. Αντίθετα, η μαιευτική του Σωκράτη, προσανατολισμένοι στην αυτογνωσία, έθετε ως σκοπό της την συνειδητοποίηση από τον άνθρωπο της αυτονομίας του και την αποκάλυψη του ως λογικού και ηθικού όντος. Η μαιευτική του Σωκράτη αποτελούσε τρόπο πραγμάτωσης του δελφικού ρητού «γνώθι σαυτόν», μέθοδο μέσω της οποίας ο συζητητής γίνεται συν-αναζητητής της ενιαίας αλήθειας, της ενιαίας αρετής, κοντολογίς, συν-αναζητητής των γενικών ορισμών.

Η μαιευτική του Σωκράτη δεν πρέπει να θεωρηθεί απλώς βοηθητικό μέσο στον δρόμο της κοινής διερεύνησης των ηθικών προβλημάτων και της αναζήτησης γενικών ορισμών. Αυτή βασίζεται στη φυσική επιδίωξη του ανθρώπου για αυτοτελή διερεύνηση του ενός ή του άλλου προβλήματος και στην επίλυση του μέσα του διαλόγου. Για αυτό ο ρόλος του ανθρώπου που κατέχει την μαιευτική και γενικά τη μέθοδο των ερωταπαντήσεων συνίσταται, κατά τη γνώμη του Σωκράτη, στο να τίθενται οι ερωτήσεις και να αποσαφηνίζεται το νοήμά τους [...].»

Κεσσίδης, Χ. Θ. (2001), *Ο Σωκράτης. Η δισχιλιοστή τετρακοσιοστή επέτειος από τον θάνατό του*. Αθήνα (Γόρδιος), σ. 195.

Η σωκρατική ειρωνεία

«Η ειρωνεία αποτελεί το διακριτικό χαρακτηριστικό της διαλεκτικής μεθόδου του Σωκράτη και του τρόπου διεξαγωγής του διαλόγου του και της αναζήτησης γενικών ορισμών. Αυτό μαρτυρούν οι διάλογοι του Πλάτωνα, ανάμεσα στους οποίους δεν υπάρχει ούτε ένας στον οποίο ο Σωκράτης να μην ειρωνεύεται, να μην εκφράζει την λεπτή κοροϊδία του. [...] Ο πλατωνικός Σωκράτης πολύ συχνά μειώνει τον εαυτό του και με βάση τους άλλους, προσποιούμενος ότι τίποτα δεν καταλαβαίνει σχετικά με το αντικείμενο της συζήτησης και παρακαλώντας τον συνομιλητή του (η «σοφία» του οποίου είναι αναμφισβήτητη!) να τον συνεντίσει και να τον βάλει στον δρόμο της αλήθειας.

[...] Έτσι, η ειρωνεία του Σωκράτη αποτελεί καλυμμένη κοροϊδία που στρεφόταν ενάντια στην αυτοπεποίθηση εκείνων που θεωρούσαν ότι ήταν «πολύξεροι». Ο Σωκράτης, προσποιούμενος τον αδαή και κάνοντας ερωτήσεις, έκοβε την έπαρση του «πολύξερου» συνομιλητή, αποκαλύπτοντας τις αντιφάσεις τους συλλογισμούς του και την αναντιστοιχία ανάμεσα στις αφηρητικές προτάσεις και τα τελικά συμπεράσματα. Η σωκρατική ειρωνεία, ο τρόπος να κάνει συνεχώς ερωτήσεις, χωρίς να αποκαλύπτει τις δικές του κρίσεις, μπορεί να ονομαστεί σύμφωνα με τον Ζ. Μπρέν (J. Brun) ερωτηματική ειρωνεία. Συχνά η ειρωνεία αυτή ερέθιζε εκείνους που δεν γνώριζαν καλά τη νοοτροπία του Σωκράτη.

[...] Η ειρωνεία του Σωκράτη στρεφόταν επίσης ενάντια στο πνεύμα οποιασδήποτε ψευτοσοβαρότητας, ενάντια στην τυφλή υπόκλιση μπροστά σε κάθε παράδοση και σε κάθε είδους ψευτοαυθεντίες, η λατρεία των οποίων δεν βασιζόταν σε πειστικές αποδείξεις. Αυτό δεν σήμαινε άρνηση του σημαντικού και του σοβαρού, αλλά αντίθετα αποτελούσε έκκληση προς το γνήσια σημαντικό και σοβαρό, Προς τον μόνιμο «έλεγχο» του σοβαρού, έκκληση προς την αλήθεια και την ειλικρίνεια. Η ειρωνεία του Σωκράτη ήταν κάτι παραπάνω από τη συνηθισμένη ειρωνεία: σκοπός της δεν ήταν μόνο να στηλιτεύει και να εξοντώνει, αλλά να βοηθάει τον άνθρωπο να γίνει ελεύθερος, να είναι έτοιμος να δεχτεί την αλήθειά και να θέσει σε κίνηση τις πραγματικές δυνάμεις του.

Το φιλοσοφικό νόημα της σωκρατικής ειρωνείας συνίσταται στο ότι δεν παραδέχεται τίποτα το οριστικό, μια για πάντα δεδομένο και αμετάβλητο.»

Κεσσίδης, Χ. Θ. (2001), *Ο Σωκράτης. Η δισχιλιοστή τετρακοσιοστή επέτειος από τον θάνατό του*. Αθήνα (Γόρδιος), σ. 175, 177-178.

«[...] η λέξη «ειρωνεία» [...] τον πέμπτο αιώνα ήταν μία υβριστική λέξη που σήμαινε ξεκάθαρα εξαπάτηση ή καταδολίευση [...]. Στους *Νόμους* (908e) του Πλάτωνα χρησιμοποιείται για τον χειρότερο τύπο άθεου ανθρώπου, ο οποίος υποκριτικά κάνει πως θρησκευείται. Στον Αριστοτέλη είναι επιπλέον ένα είδος ανειλικρίνειας, και ως εκ τούτου κάτι το επιλήψιμο που αναφέρεται όμως ειδικά στην προσποιητή μετριοφροσύνη και θεωρείται προτιμότερη από την αλαζονεία. Ως παράδειγμα φέρνει τον Σωκράτη [...].

Ο Σωκράτης κατηγορείται για *ειρωνεία* (αν και δεν χρησιμοποιείται αυτή η λέξη) και στον Ξενοφώντα. Τον καιρό που τον απειλούσαν οι Τριάκοντα, ο Χαρικλής μέμφεται τη συνήθεια του «να κάνει ερωτήσεις τη στιγμή που ξέρει τις απαντήσεις» (*Απομν.* 1,2,36), ενώ ο Ιππίας (*ό.π.* 4,4,9) του λέει ότι «όλο κοροϊδεύει τους άλλους κάνοντας ερωτήσεις και καταρρίπτοντας τις απόψεις του καθενός, αλλά ποτέ δεν θέλει να υποβάλλεται ο ίδιος σε εξέταση ή να λέει τη γνώμη του για κάτι».

Guthrie, W.K.C. (1990), *Socrates*, μτφρ. Τ. Νικολαΐδης, *Σωκράτης*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σσ. 175-176.

«[...] οι λέξεις “ειρωνεία”, “είρων”, “ειρωνεύομαι” δεν αποδίδονται ποτέ στον Σωκράτη μέσα στα σωκρατικά συγγράμματα του Ξενοφώντα, ούτε από τον ίδιο τον Ξενοφώντα, ούτε από κανέναν άλλο. Αν είχαμε μόνο την εικόνα του Σωκράτη που μας δίνει ο Ξενοφών, δεν θα είχαμε λόγο να σκεφτούμε ότι οι σύγχρονοι του Σωκράτη θεωρούσαν την ειρωνείαν ως ένα ιδιαίτερο σωκρατικό γνώρισμα. [...] Ευτυχώς, έχουμε τους σωκρατικούς διαλόγους του Πλάτωνα, όπου αυτό που μας αρνείται ο Ξενοφών μας παρέχεται με τόση αφθονία, ώστε θα χρειαζόταν ένα ολόκληρο βιβλίο για να εξετάσουμε όλο το υλικό. Έτσι αναγκάζομαι να είμαι επιλεκτικός. Θα συγκεντρώσω την προσοχή μου [...] στο Συμπόσιο του Πλάτωνα. [...]

Η φράση-κλειδί στον λόγο του Αλκιβιάδη είναι:

Συμπ. 216E4: «Περνάει όλη του τη ζωή *ειρωνευόμενος* και *αστειευόμενος* με τους ανθρώπους.»

Πώς θα ερμηνεύσουμε την πρώτη λέξη; Όταν ο Quintilianus (*Inst. Or.* 9.2.46) παρατηρεί ότι η ironia μπορεί να χαρακτηρίζει όχι μόνον ένα κείμενο ή έναν λόγο, αλλά «μια ολόκληρη ζωή» (*vita universa*), το μόνο του παράδειγμα είναι ο Σωκράτης. Ξέρουμε επομένως πώς θα διάβαζε κείνος το *ειρωνευόμενος* στο χωρίο μας. Όμως πολλές φορές οι μελετητές το διαβάζουν διαφορετικά. Ο Guthrie θεωρεί ότι αναφέρεται στον «τρόπο με τον οποίο ο Σωκράτης εξαπατά τους πάντες όσον αφορά τον πραγματικό του χαρακτήρα». Ο Dover [...] αρνείται ότι εδώ η λέξη σημαίνει «ειρωνεία» και θεωρεί ότι αναφέρεται στην «προσποιητή άγνοια» του Σωκράτη.»

Βλαστός, Γρ. (2008), *Σωκράτης: ειρωνευτής και ηθικός φιλόσοφος*, Αθήνα (Εστία), σσ. 73-74.

«Σε όλη την έκταση των προκαταρκτικών αυτών σελίδων [*Άτ.* 17-27) ανακαλύπτουμε άφθονα δείγματα του ιδιόμορφου εκείνου χιούμορ, που στα έργα του Πλάτωνα, οι εχθροί του Σωκράτη το ονομάζουν «ειρωνεία» διαρκώς υποχρεωνόμαστε να υποθέσουμε ότι «δεν μιλά απολύτως σοβαρά» τελικά όμως η καθαυτό υπεράσπιση της συμπεριφοράς του στη ζωή είναι πέρα για πέρα σοβαρή».

Taylor, A. E. (1990), *Plato : the man and his work*, μτφρ. Ι. Αρζόγλου, *Πλάτων. Ο άνθρωπος και το έργο του*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σσ. 197-198.

Ο Σωκράτης και η πρακτική ηθική

«Ως ηθική μιας κοινωνίας εννοώ εκείνους τους κανόνες όσον αφορά το τι είναι σωστό και τι όχι – κανόνες συμπεριφοράς ή αρετές του χαρακτήρα – οι οποίοι αναγνωρίζονται δημόσια απ' αυτήν και αποσκοπούν στο να προωθήσουν την ευημερία των ανθρώπων. Το αίσθημα της δικαιοσύνης επικεντρώνεται στην απαίτηση οι κανόνες αυτοί να ισχύουν χωρίς διακρίσεις. Επομένως αν βρίσκαμε ότι σε μία δεδομένη κοινωνία γίνονται συνήθως διακρίσεις κατά την εφαρμογή τους – ότι εφαρμόζονται αυστηρά προς όφελος ορισμένων και χαλαρά, ή καθόλου, προκειμένου για άλλους – θα ξέραμε πως στο βαθμό που συμβαίνει αυτό, η ηθική της κοινωνίας αυτής είναι ελαττωματική.

Όταν εξετάσουμε προσεκτικά την ηθική των αρχαίων Ελλήνων έχοντας αυτό υπόψη μας, μας παρουσιάζονται δύο μεγάλες περιοχές τέτοιας ελαττωματικότητας.

1. Η εφαρμογή των ηθικών κανόνων κάνει σοβαρές διακρίσεις όσον αφορά τη συμπεριφορά προς τους προσωπικούς αντιπάλους του κάθε ανθρώπου.
2. Το ίδιο ισχύει, αν και για διαφορετικούς λόγους και με διαφορετικούς τρόπους, όσον αφορά τη συμπεριφορά των πολιτών προς τους κοινωνικά υποδεέστερους – τις γυναίκες τους ξένους και τους δούλους.

Αν κοιτάξουμε την πρακτική ηθική διδασκαλία του Σωκράτη έχοντας αυτό υπόψη μας, μπορούμε να δούμε σε σωστή προοπτική το πιο εντυπωσιακά καινούργιο συστατικό της: τη ριζική απόρριψη εκ μέρους της των διακρίσεων της πρώτης κατηγορίας. Μπορούμε επίσης να αντιληφθούμε τα όρια της καινοτομίας της: δεν έχει να πει τίποτα εναντίον αυτών της δεύτερης. Ενώ είναι επαναστατική στο πρώτο σημείο, στο δεύτερο είναι κομφορμιστική. [...]

Πουθενά στις πηγές μας δεν υπάρχει η παραμικρή ένδειξη πως αυτή ή άλλες μορφές διακρίσεων εις βάρος των δούλων, οι οποίες ήσαν καθιερωμένες σύμφωνα με την επικρατούσα ηθική, είχαν προκαλέσει οποιαδήποτε διαμαρτυρία εκ μέρους του Σωκράτη. Η κριτική που ασκεί στους ηθικούς κώδικες αφήνει ανέγγιχτη τη θεσμική ηθική. Απευθύνεται μόνο στον τομέα εκείνον συμπεριφοράς, ο οποίος εμπίπτει απόλυτα μέσα στα όρια των συνηθισμένων προσδοκιών που βασιζόνταν στο δεδομένο θεσμικό πλαίσιο».

Βλαστός, Γρ. (2008), *Σωκράτης: ειρωνευτής και ηθικός φιλόσοφος*, Αθήνα (Εστία), σσ. 271-272.

Η ανταπόδοση της αδικίας

«Σύμφωνα με την αρχαία ελληνική ηθική, το να βλάψει κανείς τον εχθρό του όσο περισσότερο του επέτρεπε ο νόμος της πολιτείας δεν ήταν κάτι απλώς αποδεκτό, αλλά αξιέπαινο. [...]

Η ιδέα είναι πως αν κάνεις σε κάποιον κάτι άδικο ή βλαβερό, έχεις εξ αυτού επιβαρυνθεί με κάποιο χρέος και πρέπει να το ανταποδώσεις με το να υποστείς κι εσύ το ίδιο κακό – μια αδικία ή βλάβη "τέτοια όπως" (*tale, ex ou kai, talio*) εκείνο, ώστε να ξεπληρώσεις αυτό που του έκανες.

[...] ο κανόνας της δίκαιης αντιπληρωμής δεν ήταν απόλυτα αποδεκτός στην συνείδηση όσων τον επικαλούνταν [...]

[...] Αν κάποιος μου κάνει ένα κακό, αυτό δεν μου παρέχει την παραμικρή ηθική δικαιολογία για να του κάνω το ίδιο, ή οποιοδήποτε άλλο κακό. Απ' όσο γνωρίζουμε, ο πρώτος Έλληνας ο οποίος συνέλαβε τούτη την απλή και εντελώς θεμελιώδη ηθική αλήθεια σε όλη της τη γενικότητα είναι ο Σωκράτης.

Η συλλογιστική η οποία τον οδήγησε σ' αυτό εκτίθεται στο σύντομο εκείνο του *Κρίτων* (48B-C), όπου ο Σωκράτης αρχίζει να διατυπώνει το σκεπτικό της απόφασής του να παραμείνει στη φυλακή και να περιμένει την εκτέλεσή του. Την αποκαλεί της *σκέψεως την αρχήν*, το «ξεκίνημά της» ή, καθώς θα λέγαμε εμείς, διαβάζοντας τη μεταφορά με διαφορετικό τρόπο, το θεμέλιό της. Περιλαμβάνει πέντε αρχές, οι οποίες εκτίθενται στη σειρά, η μια μετά την άλλη:

Κριτ. 49B4-C9:

- I. «Δεν πρέπει ποτέ να αδικούμε (*οὐδαμῶς δεῖ ἄδικεῖν*)»
- II. «Επομένως, δεν πρέπει ποτέ να ανταποδίδουμε μιαν αδικία (*οὐδαμῶς δεῖ ἀνταδικεῖν*)»»
- III. «Δεν πρέπει ποτέ να κάνουμε κακό (*κακουργεῖν*) [σε κανέναν]».
- IV. «Ἄρα δεν πρέπει ποτέ να ανταποδίδουμε το κακό [σε κανέναν] (*ἀντικακουργεῖν*)»
- V. «Το να βλάπτει κανείς έναν άνθρωπο δεν διαφέρει από το να τον αδικεί (*τὸ γὰρ κακῶς ποιεῖν τοὺς ἀνθρώπους τοῦ ἄδικεῖν οὐδὲν διαφέρει*)».

Βλαστός, Γρ. (2008). *Σωκράτης: ειρωνευτής και ηθικός φιλόσοφος*, Αθήνα, Εστία, 286, 292.

Τι σημαίνει «δαίμων» ή «δαιμόνιο» του Σωκράτη, ποια είναι η ουσία του «δαιμονίου» του δεν ήταν σαφές ούτε για τους μαθητές και τους φίλους του φιλοσόφου, για να μην αναφέρουμε τους μεταγενέστερους αρχαίους συγγραφείς Πλούταρχο, Κικέρωνα και Απουλήιο, που έγραψαν σχετικά με αυτό. Για το δαιμόνιο του Σωκράτη μίλησαν οι χριστιανοί συγγραφείς και μάλιστα για ορισμένους

(Τερτυλλιανός Λακτάντιος) που ήτανε εχθρικά διακείμενοι προς τον «ειδωλολατρικό» κόσμο το σωκρατικό δαιμόνιο ήταν σατανικό ον, για άλλους (Κλήμης ο Αλεξανδρείας, Ά. Αυγουστίνος) που υιοθετούσαν μετριοπαθή και διαλλακτική στάση απέναντι στην αρχαιότητα ήταν ένας φύλακας-άγγελος. [...] Ορισμένοι ερευνητές βλέπουν στο δαιμόνιο του Σωκράτη (Λ.Φ. Λόσεφ) μια μεταφορά με την οποία κάλυπτε ειρωνικά την συνείδηση του, τη σκέψη και το λογικό του. Άλλοι (Gomperz, Σ.Α. Ζεμπελιόφ) βλέπουν ένα φωτεινό αίσθημα, μια καταυγασμένη εσωτερική διαίσθηση ή το ένστικτό του. Άλλοι (Σ.Ν. Τρουμπετσκόι, Τζ. Λιούις) την έκφραση της εσωτερικής (προνοητικής) αποκαλύψης ή την εκδήλωση της θρησκευτικής έξαρσης. Άλλοι (Φρ. Νίτσε) ένα «τερατώδες» φαινόμενο, όπου το ένστικτο και η συνείδηση (η λειτουργία τους) υποκαθιστούν το ένα το άλλο. Άλλοι την απόδειξη ότι στον εσωτερικό κόσμο προσιδιάζει το υπερβατικό (J. Brun).

Για το δαιμόνιο του Σωκράτη έχει γράψει επίσης και ο νεαρός Μαρξ. Κλίνοντας προς την ορθολογική κατανόηση του δαιμονίου» του Σωκράτη και εκφράζοντας την σκέψη ότι φιλόσοφος είχε την τάση να απαλλαγεί από καθετί το μυστικιστικό, το αινιγματικό – δαιμονικό (θείο), ο Μαρξ έγραφε ότι ο Σωκράτης, έχοντας επίγνωση του γεγονότος πως ήταν φορέας του δαιμονίου, δεν κλεισθηκε στον εαυτό του: «... (ο Σωκράτης) είναι φορέας όχι της θείας, αλλά της ανθρώπινης μορφής. Είναι όχι κρυφός, αλλά λαμπρός και φωτεινός, όχι προφήτης, αλλά κοινωνικός άνθρωπος». [...]

Σύμφωνα με τα λόγια του Ξενοφώντα, η «θεία φωνή» (το «δαιμόνιο») έκανε στο Σωκράτη υποδείξεις για το τι πρέπει να κάνει και τι να μην κάνει [...]. Βασιζόμενος σε αυτή τη φωνή, ο Σωκράτης έδινε τάχα συμβουλές τους φίλους, οι οποίες πάντα αποδείχονταν σωστές. Επομένως κατά τον Ξενοφώντα, ο Σωκράτης προέβλεπε το μέλλον και είχε το χάρισμα της προφητείας. Κατά διαφορετικό τρόπο αναφέρεται στο δαιμόνιο του Σωκράτη ο Πλάτων. Ο τελευταίος δεν αναφέρει τίποτα ότι για τις προβλέψεις ότι για τις προσταγές της θεότητας προς τον Σωκράτη ότι για κάποιες συμβουλές προς τους φίλους του [...] . Στον Ξενοφώντα το σωκρατικό δαιμόνιο και αποτρέπει από κάτι και προτρέπει σε κάτι. Στον Πλάτωνα το δαιμόνιο μόνο αποτρέπει (μεταπίθει) μα ποτέ δεν προτρέπει».

Κεσσίδης, Χ. Θ. (2001), *Ο Σωκράτης. Η διαχιλιοστή τετρακοσιοστή επέτειος από τον θάνατό του*, Αθήνα (Γόρδιος), σσ. 197-200.

Η σωκρατική ευσέβεια

«Ας αρχίσουμε αντιμετωπίζοντας ένα γεγονός σχετικά με το Σωκράτη, το οποίο πολλοί νεότεροι μελετητές το έχουν βρει τόσο ενοχλητικό, ώστε μια μακρά παράδοση των Πλατωνικών σπουδών έχει επιχείρηση -και το επιχειρεί ακόμη [...] να βρει μια δικαιολογία για να το παραβλέψει: την εκ μέρους του Σωκράτη παραδοχή του υπερφυσικού. Το γεγονός το οποίο αρνούνται μαρτυρείται με τόση σαφήνεια στις βασικές μας πηγές- στα σωκρατικά συγγράμματα του Πλάτωνα και του Ξενοφώντα – ώστε αν το αποκόψουμε θα είναι σαν να πραγματοποιούμε μια επιχείρηση η οποία σκοτώνει τον ασθενή. Αν πρόκειται να χρησιμοποιήσουμε την μαρτυρία του Πλάτωνα και του Ξενοφώντα σχετικά με τον Σωκράτη, πρέπει να θεωρήσουμε ως αναπόφευκτο γεγονός – ως μια προκειμένη η οποία είναι ιστορικά θεμελιωμένη – ότι, όσο και αν ο Σωκράτης βρίσκεται από πολλές απόψεις μπροστά από την εποχή του, στο σημείο αυτό του στοχασμού του είναι ένας άνθρωπος του καιρού του. Αποδέχεται ασυζητητί την πανάρχαιη άποψη ότι, παράπλευρα με τον προσιτό στις αισθήσεις μας φυσικό κόσμο, υπάρχει ένας άλλος, ο οποίος κατοικείται από μυστηριώδεις οντότητες, προσωπικές σαν εμάς, που όμως, αντίθετα από εμάς, έχουν την δύναμη να παρεμβαίνουν κατά βούληση στην αιτιακή τάξη που δεσμεύει τις δικές μας ενέργειες, προκαλώντας σ' αυτήν απροσμέτρητες μεταβολές [...]

Βέβαια, ο Σωκράτης δεν ήταν δυνατόν απομονώσει τη θρησκευτική του πίστη από την φοβερή ενεργητικότητα της κριτικής του διάνοιας. Αλλά προκειμένου να την διοχετεύσει προς την κατεύθυνση των αντιλήψεών του για τους θεούς δεν ήταν υποχρεωμένος να εγκαταλείψει τη διερεύνηση ηθικών ζητημάτων για χάρη της φυσικής και της μεταφυσικής. [...] Οι θεοί του μπορούν

να είναι και υπερφυσικοί και λογικοί, εφόσον είναι λογικά ηθικοί. [...] Με δεδομένη την εμμονή του στην ηθική, δεν θα μπορούσε να διατυπώσει μια φυσική θεολογία. Μπόρεσε όμως και όντως διετύπωσε μια ηθική θεολογία, με το να διερευνά την έννοια του θεού όσο ακριβώς χρειαζόταν για να την εναρμονίσει με τις ηθικές του απόψεις, και αντλώντας από τη νέα του αντίληψη για την αγαθότητα του ανθρώπου κανόνες, οι οποίοι είναι δεσμευτικοί και για τους ίδιους τους θεούς.

[...] Ας κοιτάξουμε πρώτα τον τρόπο με τον οποίο Σωκράτης αντιμετωπίζει τα όνειρα εκείνα τα οποία τα θεωρεί ως θεϊκά μηνύματα. [...] Από ό,τι αφηγείται, και από την γλώσσα που χρησιμοποιεί για να το αφηγηθεί, μπορούμε να συμπεράνουμε πως πίστευε ότι το όνειρο του παρείχε ένα σημάδι από τον θεό, το οποίο επιδεχόταν εναλλακτικές ερμηνείες, ενώ η επιλογή ανάμεσα σ' αυτές επαφίετο αποκλειστικά στη δική του ευθυκρυσία.

Ότι αντιμετωπίζε και τους χρησμούς με τον ίδιο τρόπο μπορούμε να το συμπεράνουμε από την αντίληψη που έχει για την μαντική. [...] Κατά την άποψή του Σωκράτη, το αποτέλεσμα της εισόδου του θεού μέσα στον ποιητή είναι ότι του αφαιρεί τη λογική σκέψη· όταν βρίσκεται μέσα του ο Θεός, ο ποιητής είναι *έκφρων*, ή «δεν έχει πια τον νου του»· μπορεί συνεπώς να βρεθεί να λέει πολλά θαυμαστά (*πολλά και καλά*) και αληθινά πράγματα, χωρίς να ξέρει τι λέει. [...]

Για τον Σωκράτη οι μάντιες, οι οραματιστές, οι χρησμοδοί και οι ποιητές ανήκουν όλοι στην ίδια κατηγορία. Κατά την άποψή του κανείς τους δεν ξέρει τίποτα, ή μάλλον ακόμη χειρότερα: δίχως να έχουν επίγνωση της γνωσιακής τους μειονεξίας, παριστάνουν τους κατόχους μιας σοφίας η οποία απορρέει από κάποια θεϊκή, πάνσοφη πηγή. Αυτό που λένε μπορεί να είναι αληθινό· αλλά έστω και αν είναι, αυτοί δεν είναι σε θέση να διακρίνουν ποια είναι η αλήθεια του. Αν αυτός που τους ακούει ήταν σε θέση να το διακρίνει, τότε τούτος θα κατείχε τη γνώση που εκείνη στερούνται· η γνώση θα οφειλόταν στην εφαρμογή του δικού του λογισμού σ' αυτό που εκείνοι λένε α-λόγως [...]

Έτσι, το μόνο που μπορούσε να ισχυριστεί ότι δεχόταν σε οποιαδήποτε στιγμή από το *δαιμόνιον* είναι αυτό ακριβώς που αποκαλεί το ίδιο το *δαιμόνιον* – ένα «θεϊκό σημάδι», το οποίο επιτρέπει, ή μάλλον απαιτεί, την απεριόριστη εφαρμογή του κριτικού του λογισμού ώστε να εξαχθεί η οποιαδήποτε αλήθεια μπορεί να βγει από τα παραγγέλματα αυτά. [...]

Ορισμένοι μελετητές έχουν εκφράσει έκπληξη η, χειρότερα, δυσπιστία όσον αφορά το ότι ο Σωκράτης ερμήνευσε ως εντολή να φιλοσοφεί στους δρόμους των Αθηνών [...]. Ο Σωκράτης δεν αποκρύπτει το πόσο υποκειμενική ήταν η διαδικασία μέσω της οποίας έφτασε ως αυτόν η εντολή του θεού [...]. Ακόμη κι αν αδελφικός χρησμός ήταν το μοναδικό σημάδι που έλαβε από τον θεό ο Σωκράτης, μπορούσε και πάλι να εξαγάγει από το «Όχι» της Πυθίας την εντολή να εμπλέκει τους πάντες σε φιλοσοφικές συζητήσεις· μπορούσε να το κάνει αυτό «θεωρώντας και υποθέτοντας» πως αυτό ήταν το κρυφό νόημα της αινιγματικής διακήρυξης ότι κανένας ζωντανός δεν ήταν πιο σοφός από τον ίδιο, αν κα είχε οδυνηρή «επίγνωση πως δεν ήταν σοφός σε τίποτα, μεγάλο ή μικρό» (21B)»

Βλαστός, Γρ. (2008), *Σωκράτης: ειρωνευτής και ηθικός φιλόσοφος*, Αθήνα (Εστία), σσ. 241-242, 247, 254-255, 257-260-261.

Η αρετή είναι γνώση

«Τρεις βασικές θέσεις του Σωκράτη είναι τόσο πολύ αλληλένδετες, ώστε αποτελούν αχώριστα σχεδόν τμήματα ενός ενιαίου συνόλου. Αυτές είναι: αρετή είναι η γνώση· το αντίστροφο, δηλαδή ότι η κακία μπορεί να οφείλεται μόνο σε άγνοια και επομένως πρέπει να θεωρείται ακούσια· και «η φροντίδα της ψυχής» ως πρωταρχική προϋπόθεση του «ευ ζην». [...]

Τα σωκρατικό παράδοξο (όπως αποκαλείται συνήθως) ότι αρετή είναι η γνώση έχει άμεση σχέση με τη χαρακτηριστική διαμάχη του πέμπτου αιώνα γύρω από τη μέθοδο απόκτησής της, είτε με διδασκαλία είτε με κάποιον άλλο τρόπο[...]

Guthrie, W.K.C. (1990), *Socrates*, μτφρ. Τ. Νικολαΐδης, *Σωκράτης*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σσ. 175-176.

Η Απολογία του Πλάτωνα

«Δεν είναι βέβαιο πως η *Απολογία* του Σωκράτη είναι ο πρώτος πλατωνικός διάλογος: μερικοί πιστεύουν ότι ο Πλάτων ίσως είχε ήδη αρχίσει να γράφει πριν από τον θάνατο του Σωκράτη. Άλλοι (μεταξύ των οποίων και ο Α. Lesky) τοποθετούν το μικρό αυτό έργο μεταξύ των τελευταίων της

πρώτης ομάδας. Θα άξιζε ωστόσο να ανοίγει τη σειρά, αφού είναι η πιο άμεση απόδοση σεβασμού προς τον δάσκαλο μετά την επιστροφή του Πλάτωνα στην Αθήνα.»

Romilly, J. de (1994), *Precis de Litterature Grecque*, μτφρ. Χριστοπούλου-Μικρογιαννάκη, Θ., *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, Αθήνα (Καρδαμίτσα), σ. 217.

«Επαρκή απόδειξη του ότι έχουμε στην κατοχή μας την ουσιαστική καταγραφή όσων πραγματικά είτε ο Σωκράτης αποτελεί το γεγονός ότι, μολοντί δεν είναι δυνατόν να προσδιορίσουμε με ακρίβεια πότε κυκλοφόρησε η *Άπολογία*, πρέπει οπωσδήποτε να δημοσιεύτηκε το αργότερο λίγα χρόνια μετά τη δίκη. Άρα θα την διάβασαν πολλά πρόσωπα – μεταξύ τους ένθερμοι θαυμαστές και εχθρικοί επικριτές των φιλόσοφου (επίσης, κατά πάσα πιθανότητα, μερικοί από τους δικαστές που έκριναν την υπόθεση) – τα οποία θα εντόπιζαν αμέσως κάθε παραποίηση τόσο πρόσφατων ακόμα συμβάντων.»

Taylor, A. E. (1990), *Plato : the man and his work*, μτφρ. Ι. Αρζόγλου, *Πλάτων. Ο άνθρωπος και το έργο του*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σσ. 193-194.

Ο Σωκράτης και η ρητορική τέχνη στην *Άπολογία*

«[...] Ας προστεθεί ότι και η λεπτή τέχνη με την οποία ο Σωκράτης, ενώ ισχυρίζεται ότι είναι «ανειδίκευτος» στην δικανική ρητορεία, τελικά δίνει το στο λόγο του μια γενική δομή σύμφωνη με τα καθιερωμένα πρότυπα του είδους [...].

Θα μπορούσε μάλιστα να υποστηριχθεί ότι *Άπολογία* συνιστά ένα ειρωνικό παράδειγμα του παραδόξου του *Γοργία* για τις θεμιτές χρήσεις των ρητορικών επινοήσεων. Ο Σωκράτης, στη θέση του κατηγορουμένου, εκφωνεί για να υπερασπιστεί τον εαυτό του, ένα λόγο που από την εποχή του Ξενοφώντα θεωρείται ότι μοιάζει εξαιρετικά με παραδοχή της ενοχής του. Αυτό ταιριάζει στις αρχές του *Γοργία*. Κατηγορείται για ένα αδίκημα και, αν και ο ίδιος κρίνει τον εαυτό του αθώο, ωστόσο, στα μάτια του μέσου Αθηναίου, η διαγωγή του έχει σταθεί ισοδύναμη με τη διάπραξη του αδικήματος αυτού. Γι' αυτό καταφεύγει στην εντυπωσιακή ευλωπτία του, με σκοπό όχι να συγκαλύψει τα γεγονότα αλλά να ρίξει άπλετο φως στην αλήθεια. Είναι από πολλά χρόνια «ύποπτος τύπος» ολόκληρη η «υπεράσπισή» του περιστρέφεται επίμονα γύρω από το σημείο αυτό και εξηγεί το αναπόφευκτο μιας τέτοιας υποψίας [...].

Taylor, A. E. (1990), *Plato : the man and his work*, μτφρ. Ι. Αρζόγλου, *Πλάτων. Ο άνθρωπος και το έργο του*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σσ. 194.

Οι κατήγοροι του Σωκράτη

Μολοντί ως κατήγορος εμφανιζόταν ο Μέλητος, ήταν πασίγνωστο ότι πραγματικός υποκινητής της όλης υπόθεσης στάθηκε ο Άνυτος, ένας από τους δύο ηγέτες της αποκατεστημένης δημοκρατίας που έχαιραν του μεγαλύτερου θαυμασμού και της εμπιστοσύνης των πολιτών. Δεδομένου ότι το ίδιο έτος που προωθούσε τη δίωξη του Σωκράτη βοηθούσε επίσης στην υπεράσπιση του Ανδοκίδα από την κατηγορία ακριβώς της «αντιθρησκευτική συμπεριφοράς», ο ρόλος του στη δίκη του Σωκράτη δεν πρέπει να έχει κίνητρα φανατισμού. Εύλογο είναι να υποθέσουμε ότι θεωρούσε τον Σωκράτη υπεύθυνο για τη «διαφθορά των νέων», επιρροή που αντέβαινε στην τυφλή αφοσίωση στη δημοκρατία. [...] Οι επικρίσεις των ηρώων της παλαιάς δημοκρατίας, τις οποίες διαβάζουμε στον *Γοργία* και τον *Μένωνα*, συνιστούν πρόσθετες αποδείξεις, μολοντί τελικά ένας «πρακτικός πολιτικός» του τύπου του Άνυτου δεν θα χρειαζόταν άλλο στοιχείο πέρα από τις γνωστές στενές σχέσεις του Σωκράτη με άνδρες όπως ο Αλκιβιάδης, ο Κριτίας και ο Χαρμίδης. [...] Τα χειρότερα αδικήματα του Σωκράτη είχαν διαπραχθεί στην περίοδο της παλαιάς δημοκρατίας [...]. Ως πρόφαση χρειαζόταν διαφορετική βάση προσαγωγής σε δίκη: έπρεπε να βρεθεί ένας φαινομενικός κατήγορος, που θα καθιστούσε την πρόφαση αυτή κύριο μέρος του κατηγορητηρίου. Έτσι εξηγείται γιατί, αν κρίνουμε από την *Άπολογία*, η ακριβής έννοια της «διαφθοράς των νέων» από τον Σωκράτη είναι τόσο αδιευκρίνιστη, ώστε να μην καταλαβαίναμε το νόημα της κατηγορίας, αν δεν το διαβάσουμε πολύ προσεκτικά «ανάμεσα στις γραμμές» του λόγου της υπεράσπισης. Επίσης, έτσι εξηγείται η επιλογή της «αντίθρησκης συμπεριφοράς» ως του σκέλους της κατηγορίας που κατ'

εξοχόν τονίστηκε, και του Μέλητος ως φαινομενικού κατήγορου. Το όνομα Μέλητος είναι σπάνιο, και είναι εξαιρετικά απίθανο, όπως προφανώς σωστά υποστηρίζει ο Burnet, ότι υπήρξαν δύο συνονόματοι, που ο ένας κατάγγελε τον Σωκράτη και ο άλλος τον Ανδοκίδη το ίδιο έτος και με την ίδια κατηγορία.

Taylor, A. E. (1990), *Plato : the man and his work*, μτφρ. Ι. Αρζόγλου, *Πλάτων. Ο άνθρωπος και το έργο του*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σσ. 195.

Ο Σωκράτης και η «αποστολή» του

«[...] Ο ισχυρισμός του Σωκράτη ότι έχει συνείδηση μιας ειδικής αποστολής που δεν του ανατέθηκε ότι από τους θεούς ότι από τον Απόλλωνα αλλά από το θεό ανήκει στην κυρίως υπεράσπιση [...]. Πώς λοιπόν απέκτησε τη φήμη ότι είναι «έξυπνος» ή «σοφός»; Εδώ κάνει την εμφάνισή της η γνωστή αφήγηση για το μαντείο των Δελφών και η απάντηση που έδωσε στον Χαιρεφώντα, ότι δηλαδή δεν υπήρχε σύγχρονος σοφότερος από τον Σωκράτη. Στην αρχή, λέει, η δήλωση αυτή τον άφησε εμβρόντητο και βάλθηκε να διαψεύσει τον Απόλλωνα των Δελφών, ο οποίος εύλογα δεν ήταν ποτέ αγαπητό πρόσωπο στην Αθήνα. Με το σκοπό αυτό περιερχόταν τα διάφορα κοινωνικά στρώματα ψάχνοντας να βρει έναν σοφότερό του. [...] Φάνηκε λοιπόν τότε ότι τελικά ο θεός των Δελφών δεν έλεγε ψέματα απλώς μιλούσε με γρίφους, πιστός στο περιβόητο επαγγελματικό του μυστικό. Ήθελε λοιπόν να πει ότι η ανθρώπινη σοφία αποτελεί υπόθεση τόσο θλιβερή, ώστε πιο σοφός είναι αυτός που, όπως ο Σωκράτης, γνωρίζει ότι δεν ξέρει τίποτα για το οποίο να μπορεί να καυχηθεί (*Απ.* 20a-20b).»

Taylor, A. E. (1990), *Plato : the man and his work*, μτφρ. Ι. Αρζόγλου, *Πλάτων. Ο άνθρωπος και το έργο του*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σσ. 198-200.

Η δίκη και η καταδίκη του Σωκράτη

«Ο Σωκράτης θα μπορούσε να σώσει τη ζωή του φεύγοντας πριν από τη δίκη, ενέργεια συνηθισμένη όταν η αθώωση ήταν αμφίβολη. Ο Πλάτων μάλιστα φροντίζει να καταλάβουμε ότι, ακόμα και αφού η υπόθεση έφτασε στο δικαστήριο, η διαφυγή ήταν εύκολη. Η ετυμηγορία για την ενοχή του κατηγορουμένου βγήκε με μικρή μόνο πλειοψηφία και, παρά τον αδιάλλακτο λόγο του, θα ήταν σχεδόν σίγουρα αντίθετη αν ο Σωκράτης είχε δείξει λίγο σεβασμό για την κοινή γνώμη, είχε αποσιωπήσει ένα ή δύο περιστατικά και είχε τονίσει άλλα (λ.χ. το εξαιρετικό στρατιωτικό μητρώο του), προσθέτοντας λίγους λόγους μετανοίας και την υπόσχεση μιας καλύτερης συμπεριφοράς στο μέλλον. Ακόμα όμως και χωρίς όλα αυτά, είναι φανερό ότι, αν διάλεγε να προτείνει ως επαρκή ποινή του ένα λογικό πρόστιμο, η προσφορά του θα γινόταν οπωσδήποτε δεκτή. (Επιπλέον, εύκολα θα μπορούσε να δραπετεύσει στη διάρκεια της απρόσμενης φυλάκισής του για ένα μήνα –ηαι η κοινή γνώμη δεν θα τον μεμφόταν γι' αυτό). Οι κατήγοροι του δεν επιθυμούσαν να ενοχοποιηθούν για το αίμα κανενός. το χέρι τους το όπλισε ο ίδιος ο Σωκράτης. Χωρίς την παραμικρή πρόθεση να προκαλέσουν την καθοσίωση ενός μάρτυρα, δημιούργησαν μια κατάσταση όπου το «μαρτύριο» ήταν αναπόφευκτο, εφόσον ο αντίδικος τους δεν συμβιβάζοταν με τη συνείδησή του και ο Σωκράτης προτίμησε να τους προσφέρει το μαρτύριο. Αυτό είναι το νόημα των λόγων του (*Απ.* 39b), ότι και οι δύο πλευρές είναι αναγκασμένες να επιμείνουν στο *τίμημά* τους. Ο Σωκράτης πιστεύει ειλικρινά ότι η δραστηριότητα του στάθηκε συμπεριφορά δημόσιου ευεργέτη, ενώ οι αντίπαλοι του υποστηρίζουν ότι οι ενέργειες του συνιστούν έγκλημα άξιο της ποινής του θανάτου. Θέλουν να ομολογήσει ότι γνώμη τους είναι σωστή αν ο Σωκράτης το παραδεχόταν με έργο ή λόγο, θα ήταν και αυτοί έτοιμοι να μην επιβάλουν την ποινή. Δεν επιζητούν την εκτέλεσή του αλλά την ομολογία του ότι του αξίζει ο θάνατος. Αν τον αξίζω, λέει ο Σωκράτης, ας εκτελεστώ· σας υποχρεώνω να έχετε "το θάρρος της γνώμης σας".

Taylor, A. E. (1990), *Plato : the man and his work*, μτφρ. Ι. Αρζόγλου, *Πλάτων. Ο άνθρωπος και το έργο του*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σσ. 197.

Και μια αλλιώςτική προσέγγιση ...

«Η δίκη του Σωκράτη είναι η πρώτη περίπτωση στην ιστορία όπου μια δημοκρατική κυβέρνηση καταδικάζει με σύννομες διαδικασίες κάποιον σε θάνατο για τα πιστεύω του. Η Αθήνα, μια από τις αρχαιότερες δημοκρατίες του κόσμου, ανάθρεψε και μόρφωσε το Σωκράτη μόνο και μόνο για να τον καταδικάσει σε θάνατο ως διαφθορέα των νέων και ένοχο θρησκευτικής ανορθοδοξίας. Τόσο η δίκη όσο και η έκβασή της αντιπροσωπεύουν ένα πολιτικό πρόβλημα που απασχόλησε όλες τις μεταγενέστερες δημοκρατικές κοινωνίες: το πρόβλημα της διαχείρισης της διαφωνίας.

Για πολλούς ανθρώπους του 21ου αιώνα, ο Σωκράτης είναι να προσωπικό, πνευματικό και πολιτικό πρότυπο, ένας από τους πλέον αδιαμφισβήτητους «καλούς» της ιστορίας. Ο θάνατος του συχνά θεωρείται μελανή κηλίδα στην δημοκρατική παράδοση της Αθήνας, και ο ίδιος ο Σωκράτης σήμα της καταπίεσης και της έλλειψης ανοχής, ένας ήρωας που αγωνίστηκε μέχρι θανάτου για τις πολιτικές ελευθερίες.

[...] Όταν συλλογίζομαι τον θάνατό του, αισθάνομαι διχασμένη ανάμεσα στο πιο βαθύ θαυμασμό και την πιο σφοδρή οργή.

Δεν μπορώ παρά να τιμώ τον Σωκράτη για την παρρησία του απέναντι στην εξουσία, την αδιαφορία του για τη φήμη του, την πίστη του σε μια ζωή αφιερωμένη στην αναζήτηση της αλήθειας, την αντίληψη του για την αρετή ως απαραίτητο συστατικό της ευτυχίας. Σε έναν κόσμο όπου η προκατάληψη μοιάζει με ριζώνει όλο και πιο στερεά, δεν μπορώ παρά να σέβομαι το Σωκράτη γιατί δεν έπαψε να αμφισβητεί κάθε παραδεδομένη ιδέα και να θεωρεί αυταξία την έγερση ερωτημάτων – όποιες απαντήσεις κι αν τους δοθούν ή ακόμα και δεν μπορούν να απαντηθούν. Έχω βαθιά πίστη στη σπουδαιότητα ενός Σωκράτη που μας θυμίζει πως η πλειοψηφία δεν έχει πάντα δίκιο και πως η αλήθεια είναι πιο σημαντική από τη γνώμη των πολλών. Ο Σωκράτης, τέλος, με εμπνέει γιατί δείχνει με το παράδειγμα του πώς μπορεί το πνεύμα να γίνεται παιγνιώδες χωρίς να πέφτει στην επιπολαιότητα.

[...] Δυσκολεύομαι να θαυμάσω την οικογενειακή ζωή του Σωκράτη – ή μάλλον την απουσία της. Πώς να σεβαστεί κανείς έναν άνθρωπο που παραμελούσε γυναίκα και παιδιά για να πίνει και να κουβεντιάζει με τους φίλους του για τον ορισμό των πιο κοινών λέξεων; Επιλέγοντας να διακινδυνεύσει τη ζωή του με την άσκηση της φιλοσοφίας του και να αποδεχτεί τη θανατική ποινή, Σωκράτης καταδίκασε τη γυναίκα του και τα μικρά παιδιά του σε μια ζωή μες τη φτώχεια και την κοινωνική απαξίωση. Από την άποψη αυτή, η προθυμία του να οδηγηθεί στον θάνατο μοιάζει ανεύθυνη μάλλον παρά θαρραλέα.

Ίσως ο Σωκράτης να θανατώθηκε στο βωμό της αλήθειας. Πέθανε όμως και εξαιτίας της πίστης του σε μια δική του προσωπική θεότητα. Πέθανε για μια πίστη ίσως και για μια δεισιδαιμονία. Βλέπω με καχυποψία τον Σωκράτη εκείνον που πίστευε σε ένα αόρατο πνεύμα – ένα δαιμόνιον – που του ψιθύριζε στ' αυτί.

Η επίπλαστη ταπεινοφροσύνη του Σωκράτη, η *ειρωνεία* του είναι ίσως το πιο ενοχλητικό χαρακτηριστικό του. Μοιάζει συχνά υπερόπτης όσο και ανέντιμος. Με εξοργίζει ο Σωκράτης που προσποιείται πως όλα είναι ανοιχτά στον διάλογο, ενώ έχει πάντα τον κρυφό στόχο να αποδείξει πως ο συνομιλητής του κάνει λάθος.

Αναρωτιέμαι αν είναι όντως αξιοθαύμαστο να πεθαίνει κανείς τόσο χαλαρά, τόσο ανώδυνα και προπάντων – τόσο φλύαρα. Μια από τις βαθύτερες και πιο ανησυχητικές υποψίες διατρέχει την παράδοση ήδη από την αρχαιότητα: μήπως ο Σωκράτης ήταν ένας εξυπνάκις;

[...] Έρχονται στιγμές που αναρωτιέμαι ακόμα και αν ο Σωκράτης υπήρξε καλός δάσκαλος το ζήτημα αυτό συναρτάται με το ερώτημα ποιος είναι ο σκοπός της εκπαίδευσης της ανθρωπιστικές επιστήμες: να διδαχτούν οι φοιτητές να θέτουν υπό εξέταση τη ζωή τους; Ή να διδαχτούν ορισμένα πράγματα – να μάθουν κάποιες πληροφορίες, να αποκτήσουν κάποιες δεξιότητες, αφομοιώσουν τους κλασικούς και τη διδακτέα ύλη; Ο Σωκράτης υποστήριζε πως ποτέ δεν δίδαξε τίποτα, διότι δεν γνώριζε τίποτα άξιο να διδαχθεί. [...]

Είναι φορές που αισθάνομαι ότι ο Νίτσε έχει δίκιο όταν κατηγορούσε τον παρηκμασμένο θνήσκοντα Σωκράτη για την μετέπειτα παρακμή του δυτικού πολιτισμού. Συνεχίζουμε να ζούμε στη σκιά του «απλοϊκού ορθολογισμού» του Σωκράτη, κατά τον χαρακτηρισμό του Νίτσε. Ίσως επιρροή του Σωκράτη στον πολιτισμό μας να παρατράβηξε».

Wilson, E. (2011), *The Death of Socrates*, μτφρ. Δ. Φιλιππουπολίτης, Δ. – Χατζηδιάκου, Ν., *Ο θάνατος του Σωκράτη*, Αθήνα, (Πατάκης), σσ. 12, 18-20.

Το κώνειο

Για τον Πλάτωνα το κώνειο είναι το πιο κομβικό σημείο του χαρακτήρα και της φιλοσοφίας του Σωκράτη. Περιγράφει δε τον Σωκράτη σαν έναν άνθρωπο που μπορεί να ελέγξει ακόμα και το τέλος της ζωής του, να κατανοήσει ενόσω ζει τον θάνατό του.

Ήδη από την εποχή του Πλάτωνα του, το κώνειο αντιπροσωπεύει τον Σωκράτη. [...] Πολλοί άλλοι κατάδικοι στην αρχαία Αθήνα οδηγήθηκαν στο θάνατο με τον ίδιο τρόπο. Όμως το κώνειο έχει τόσο κομβική σημασία στην Η ιστορία του Σωκράτη, ώστε να γίνει το σύμβολο του, το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του.

Wilson, E. (2011), *The Death of Socrates*, μτφρ. Δ. Φιλιππουπολίτης, Δ. – Χατζηδιάκου, Ν., *Ο θάνατος του Σωκράτη*, Αθήνα, (Πατάκης), σσ. 22-23.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Βλαστός, Γρ. (2008), *Σωκράτης: ειρωνευτής και ηθικός φιλόσοφος*, Αθήνα (Εστία).
2. Γεωργιάδου, Α. (2005), «Ο Σωκράτης στον Αριστοφάνη: μια σύνθεση αντιθέτων», *Λογοτεχνικές Διαδρομές. Δοκίμια στην αρχαία και σύγχρονη λογοτεχνία*, Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα).
3. Guthrie, W.K.C. (1990), *Socrates*, μτφρ. Τ. Νικολαΐδης, *Σωκράτης*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.).
4. Κεσσίδης, Χ. Θ. (2001), *Ο Σωκράτης. Η δισχισιστή τετρακοσιστή επέτειος από τον θάνατό του*, μτφρ. από την 4^η ρωσική έκδοση. Αθήνα (Γόρδιος).
5. Romilly, J. de (1994), *Precis de Litterature Grecque*, μτφρ. Χριστοπούλου-Μικρογιαννάκη, Θ., *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, Αθήνα (Καρδαμίτσα).
6. Νεχαμάς, Α. (2008), «Φωνές της σιωπής», Προλεγόμενα στο βιβλίο του Γρηγόρη Βλαστού, *Σωκράτης: ειρωνευτής και ηθικός φιλόσοφος*, Αθήνα (Εστία).
7. Παπαγιώργης, Κ. (1980), *Σωκράτης. Ο νομοθέτης που αυτοκτονεί. Μια πολιτική ανάγνωση του πλατωνικού έργου*, Αθήνα (Νεφέλη).
8. Taylor, A. E. (1990), *Plato : the man and his work*, μτφρ. Ι. Αρζόγλου, *Πλάτων. Ο άνθρωπος και το έργο του*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σσ. 197-198.
9. Wilson, E. (2011), *The Death of Socrates*, μτφρ. Δ. Φιλιππουπολίτης, Δ. – Χατζηδιάκου, Ν., *Ο θάνατος του Σωκράτη*, Αθήνα, (Πατάκης), σσ. 12, 18-20.

Β. Ο ΜΥΘΟΣ ΚΑΙ Η ΑΛΛΗΓΟΡΙΑ

1. Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΑΓΟΡΑ (ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ, 320D-323A)

Πλάτων και Σοφιστές

[...] Ο Πλάτων, λοιπόν, θα κάνει πολεμική. Αλλά ο ενθουσιασμός της πολεμικής δεν κινδυνεύει να μας δώσει παραμορφωμένη εικόνα για τους σοφιστές; Πρέπει, λοιπόν, πρώτα-πρώτα να παρατηρήσουμε πως ο Πλάτων ξέρει καλά τους σοφιστές, αφού ήταν παιδαγωγοί του, όπως υπήρξαν παιδαγωγοί όλων των σύγχρονών του νέων, που ήταν ικανοί να παίξουν κάποιο ρόλο μέσα στην πόλη. [...] Το μεγάλο κύμα της σοφιστικής σκέψης έχει τεράστια σημασία στην ιστορία των ιδεών. Ο ίδιος ο Πλάτων δεν παίρνει θέση μόνο εναντίον των σοφιστών, αλλά και βαδίζει στα ίχνη τους. Η προβληματική, μέσα στα πλαίσια της οποίας βάζει, μετά το Σωκράτη, τα δικά του ερωτήματα, είναι σοφιστική. [...]

Jeanniere, A. (2008), *Platon*, μτφρ. Βλοντάκης, Στ., *Πλάτων*. Αθήνα (Παπαδήμας), σσ. 28-30.

[...] Τα έργα του Πλάτωνα, εκτός από την Απολογία και όποιες γνήσιες Επιστολές, είναι όλα διάλογοι, σε κανένα από τους οποίους δεν είναι ο ίδιος ομιλητής. [...]. Με αυτόν τον τρόπο γραφής δεν δεσμευόταν ως προς την αλήθεια των συμπερασμάτων ή την εγκυρότητα των επιχειρημάτων. Ούτε χρειαζόταν να είναι εξαντλητικός, όπως σε μια πραγματεία. Ήταν αρκετό να θέτει προβλήματα. [...] Ο διάλογος είχε το πλεονέκτημα ότι απεικόνιζε εύκολα τις διερευνητικές και κριτικά καταστρεπτικές διαδικασίες της φιλοσοφικής έρευνας [...] Ένας τρίτος λόγος για τη σύνθεση διαλόγων είναι ότι ήταν κάτι που μπορούσε να το κάνει τόσο καλά. Απολάμβανε να αντιπαραθέτει τον Σωκράτη με τους σοφιστές και χαιρόταν τη μάχη του επιχειρήματος στην οποία ο Σωκράτης κατέβαλλε τους αντιπάλους του. Ταυτόχρονα τον διασκεδάζε να ζωγραφίζει ελαφρά γελοίες εικόνες διάσημων ανθρώπων που ήταν σύγχρονοι του Σωκράτη και να συνθέτει παρωδίες του λογοτεχνικού του ύφους.

Easterling, P. E. - Knox, B. M. W. (1990), *The Cambridge history of classical literature I. Greek literature*, μτφρ. Ν. Κονομής, Χρ. Γρίμπα, Μ. Κονομής, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα (Παπαδήμας), σσ. 636-637.

Ο μύθος στον Πλάτωνα

Ο πλατωνικός μύθος είναι έργο της ποιητικής φαντασίας του Πλάτωνος. Γιατί μέσα στον μύθο, είτε αυτός αναφέρεται στη δημιουργία και τη σύσταση του κόσμου, είτε αναφέρεται στο ανθρώπινο δράμα ή τη μεταθανάτια μοίρα της ψυχής, οι εικόνες αναπαριστούν αυτά που δε λέγονται ή δεν μπορούν να λεχθούν με τις έννοιες του λόγου. Στο μύθο κατά κανόνα ο Πλάτων ιστορεί τα δρώμενα με την τέχνη της δραματικής αναπαράστασης και της μίμησης. Μία τέχνη όμως που δεν μιμείται είδωλα, αλλά μιμείται την αλήθεια. Ο μύθος είναι ένας λόγος «εικαστικός» της αλήθειας, γιατί μιλά με εικόνες και σύμβολα.[...]

Μιχαηλίδης, Κ. (1998), *Πλάτων Λόγος και Μύθος*, Αθήνα (Παπαδήμας), σ. 194

[...]Ο πλατωνικός μύθος έχει κοινωνική αξία. Πρέπει να εκφράσει μπροστά σ' ένα κοινό, που, αυτή τη φορά γυρεύει μόνο να καταλάβει, την κατάσταση μιας έντονης αναζήτησης προς την κατεύθυνση μιας ιδέας, που δεν έχει ακόμα συλληφθεί στο άπλετο φως. Ο μύθος είναι αναζήτηση ομαδική[...]. [...]η γλώσσα του μύθου χρησιμοποιεί τις λέξεις σαν σύμβολα. Η αφηρημένη λέξη παραπέμπει σ' ένα σχήμα, που αποτελεί εικόνα[...]

Jeanniere, A. (2008), *Platon*, μτφρ. Βλοντάκης, Στ., *Πλάτων*. Αθήνα (Παπαδήμας), σσ. 99-100

[...] Τη χρονολογική διαίρεση των μύθων επιχείρησε ο Friedlander στο βιβλίο του «ο Πλάτωνας, μια εισαγωγή». Ο μελετητής συνδέει τους μύθους με τα στάδια εξέλιξης της πλατωνικής σκέψης.[...] Η τυπολογία του ακολουθεί τα τρία χρονικά επίπεδα στα οποία κατανέμονται οι διάλογοι, ως εξής:

α) πρώτο χρονικό επίπεδο: εδώ ανήκουν οι πρώιμοι διάλογοι(Πρωταγόρας κ.λπ.). Τα γνωρίσματα των μύθων σε αυτούς τους διαλόγους είναι:

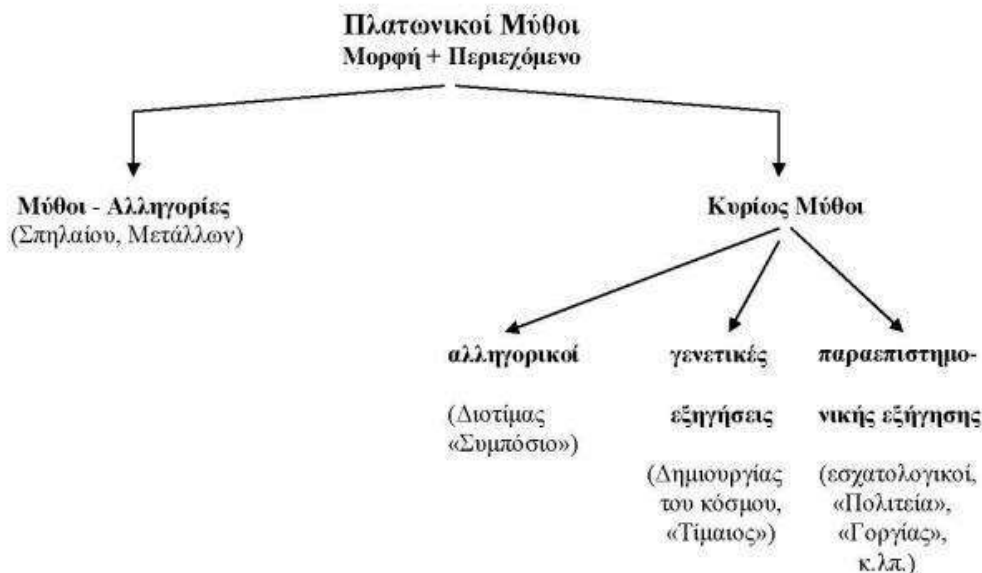
- ο αφηγητής δεν είναι ο Σωκράτης, αλλά ένα άλλο πρόσωπο.
- η θέση του μύθου είναι στη αρχή ή στη μέση του διαλόγου.
- οι μύθοι λειτουργούν ως αφορμές για τη διαλεκτική ανάλυση περισσότερο παρά για την προβολή του ξεχωριστού ειδικού βάρους τους. Αυτή η λειτουργία των μύθων προκύπτει κυρίως από το ότι ο Σωκράτης δεν δεσμεύεται προκαταβολικά με το μύθο, αφού δεν τον εισηγείται αυτός. Αντίθετα, εναπόκειται στη δική του κρίση η υποστήριξη του ή η απόρριψη του με τη διαλεκτική ανάπτυξη του προβλήματος που θέτει.

β) δεύτερο χρονικό επίπεδο: αναφερόμαστε στους περισσότερους πλατωνικούς μύθους. Ο Friedlander θεωρεί ότι σε αυτό το επίπεδο ανήκουν οι διάλογοι: «Συμπόσιο», «Γοργίας», «Μένων», «Φαίδων», «Πολιτεία».

Οι μύθοι σε αυτούς τους διαλόγους τοποθετούνται συνήθως στο τέλος. Λειτουργούν συμπληρωματικά ως προς τη διαλεκτική ανάλυση. Αυτό σημαίνει ότι έχουν μια σχετική νοηματική

και απο-δεικτική αυτονομία, προεκτείνουν δηλαδή τον προβληματισμό που έχει ήδη αναπτυχθεί εννοιολογικά. Η κατανόηση τους δεν αρκεί-ται στη διαλεκτική απόδειξη αλλά χρειάζεται και την ενορατική σύλληψη. Ο εσχατολογικός μύθος στο τέλος της Πολιτείας είναι ένα παράδειγμα.[...]

Τζιώκα-Ευαγγέλου, Π. (2000), *Πλάτωνα «Πολιτεία» Η φιλοσοφία ως διδακτική πράξη*, Αθήνα (Μάτι), σσ. 9-16.



Τζιώκα-Ευαγγέλου, Π. (2000), *Πλάτωνα «Πολιτεία» Η φιλοσοφία ως διδακτική πράξη*, Αθήνα (Μάτι), σσ. 9-16.

Ο Πρωταγόρας

[...] Ο Πρωταγόρας, ο παλαιότερος και πρώτος σοφιστής που διεκδίκησε τον τίτλο, καταγόταν από τα Άβδηρα της Θράκης, όπου μπορεί να γνώρισε τον Δημόκριτο. Επισκέφτηκε την Αθήνα επανειλημμένα, έγινε φίλος του Περικλή και του Ευριπίδη, και του ζητήθηκε από τους Αθηναίους να συντάξει τους νόμους για την καινούργια αποικία των Θουρίων στην Ιταλία. Αναφέρεται επίσης ότι αργότερα εξορίστηκε από την Αθήνα και ότι έκαψαν τα βιβλία του, αλλά αυτό γίνεται λιγότερο συχνά πιστευτό. Ο Πλάτων δείχνει μεγαλύτερο σεβασμό απ' ό, τι στους άλλους σοφιστές στον Πρωταγόρα και το ύφος και ο τρόπος που δίνεται στον Πρωταγόρα στο διάλογο που φέρει το όνομά του μπορεί να έχει κάποια αυθεντικότητα, ενώ ο μύθος τον οποίο αναπτύσσει για την καταγωγή της ανθρώπινης κοινωνίας και το δώρο του Προμηθέα σίγουρα αντανακλά τα ενδιαφέροντά του.

Easterling, P. E. - Knox, B. M. W. (1990), *The Cambridge history of classical literature I. Greek literature*, μτφρ. Ν. Κονομής, Χρ. Γρίμπα, Μ. Κονομής, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα (Παπαδήμας), σσ. 624-625.

Ο μύθος του Προμηθέα

Από τη στιγμή πάντως που ο Πρωταγόρας αποφασίζει να προσφύγει στο μέσο της μυθικής αφήγησης, αυτό έχει κάποιες συνέπειες για την παρουσίαση της άποψής του, που δεν θα πρέπει να αγνοηθούν κατά την ανάγνωση του μύθου. Καταρχήν, η ανθρώπινη κοινωνία και η λειτουργία της πολιτικής αρετής εντός της δεν θα περιγραφούν σε συγχρονικό επίπεδο, αλλά θα ερμηνευτούν μέσω της γένεσής τους σε ιστορική προοπτική, όπως γίνεται συνήθως στους μύθους, που ερμηνεύουν μια υφιστάμενη κατάσταση πραγμάτων με την αναγωγή της στις απαρχές. Επιπλέον, ο μύθος ως αφήγηση απαιτεί την ύπαρξη δρώντων υποκειμένων τα οποία με τη σκόπιμη δράση τους στοχεύουν σε κάποιο αποτέλεσμα. Έτσι, και στον συγκεκριμένο μύθο η εξέλιξη του ανθρώπινου πολιτισμού θα

παρουσιαστεί ως αποτέλεσμα της εμπρόθετης δράσης κάποιων θεϊκών όντων. Την εμπλοκή αυτή των θεών στην ανθρώπινη ιστορία δεν θα πρέπει να την εκλάβουμε κυριολεκτικά, αλλά θα πρέπει να τη δούμε απλώς ως τυπικό στοιχείο των μύθων. Είναι γνωστή άλλωστε η αγνωστικιστική στάση του Πρωταγόρα απέναντι στο ζήτημα της ύπαρξης των θεών. Πίσω από τους θεούς και τις προθέσεις τους θα πρέπει να δούμε τη φύση με την αιτιότητά της. Αυτό σημαίνει επιπλέον πως τη φύση στον Πρωταγόρα δεν θα πρέπει να την αντιληφθούμε τελεολογικά, επειδή η δράση των θεών είναι σκόπιμη. Είναι απίθανο ο Πρωταγόρας να δεχόταν τελεολογικές ερμηνείες της φύσης και ασφαλώς αν το υποστήριζε θα παρουσίαζε τον άνθρωπο να διαθέτει εξ αρχής την πολιτική τέχνη. Είναι εξάλλου γνωστή η επίκριση του Σωκράτη στον Φαίδωνα για τους προηγούμενους φιλοσόφους, που ερμήνευαν τη φύση χρησιμοποιώντας μηχανιστικές μόνο αιτίες και αποκλείοντας τα τελικά αίτια.[...]

[...]Κατά την πρώτη φάση της ανθρώπινης ιστορίας, παρουσιάζεται η δημιουργία του ανθρώπου και των υπόλοιπων ζωντανών οργανισμών από τους θεούς μέσα στη γη και στη συνέχεια ο εξοπλισμός τους με τα φυσικά τους χαρακτηριστικά και τις έμφυτες ικανότητές τους. Ο εξοπλισμός των ζώων ανατίθεται στον Επιμηθέα και τον Προμηθέα, οι οποίοι έπειτα από εισήγηση του πρώτου θα προχωρήσουν σε κατανομή των αρμοδιοτήτων τους, κατανομή όμως εσφαλμένη, όπως δηλώνουν τα ονόματά τους, αφού ο Επιμηθέας, που σκέφτεται εκ των υστέρων, αναλαμβάνει τη διανομή, ενώ ο προνοητικός Προμηθέας ορίζεται να επιθεωρήσει εκ των υστέρων το αποτέλεσμα. Η κατανομή αρμοδιοτήτων ανάμεσα στα δύο αδέρφια αποτελεί ένα εύρημα του μύθου για να ερμηνευθεί η υπεροχή του ανθρώπου απέναντι στα άλλα ζώα ως προς τις φυσικές καταβολές του, καθώς αποτέλεσμα της κατανομής θα είναι αφενός η παράλειψη του Επιμηθέα να εξοπλίσει το ανθρώπινο είδος και αφετέρου ο προνομιακός εξοπλισμός του από τον Προμηθέα με θεϊκά δώρα, τη φωτιά και τις τεχνικές γνώσεις. [...]

Τσέλικας, Σ. (χχ). *Μύθος και Λόγος στον Πλάτωνα*.

Φύση-Νόμος

[..] Μέσα από τη μυθική αφήγηση του Πρωταγόρα, γίνεται φανερό πως όσον αφορά στο δίπολο φύση-νόμος, που διατρέχει τη σκέψη όλων των σοφιστών, αυτός τάσσεται με το μέρος του νόμου. Κατά την άποψή του, η δημιουργία κοινωνιών, στην οποία προχώρησαν οι άνθρωποι έπειτα από μια συμφωνία, ένα είδος κοινωνικού συμβολαίου, αποτέλεσε μια θετική εξέλιξη στην ανθρώπινη ιστορία. Ο συμβατικός χαρακτήρας της κοινωνικής οργάνωσης δεν την καθιστά υποδεέστερη της φύσης, αλλά αντίθετα ο νόμος υπερβαίνει τη φύση και συμπληρώνει τις ατέλειές της. Κατά τον Πρωταγόρα επομένως η ανθρώπινη ιστορία είναι μια συνεχής πρόοδος κατά τη διάρκεια της οποίας η σπουδαιότερη κατάκτηση των ανθρώπων είναι η οργάνωση κοινωνιών, η θέσπιση νόμων που ρυθμίζουν τις σχέσεις τους.

Τσέλικας, Σ. (χχ). *Μύθος και Λόγος στον Πλάτωνα*.

[...] ο μύθος του Προμηθέα μας έδειξε ότι ο Πρωταγόρας είναι ένθερμος θιασώτης της άποψης ότι η ηθική εξαρτάται από τον νόμον, το σύστημα, δηλαδή, συμβατικών κανόνων και παραδόσεων ενσωματωμένων στα «ήθη» μιας πολιτισμένης κοινωνίας.[...] Διακηρύσσει την έντονη διαφωνία του με την άποψη μερικών ανταγωνιστών του ότι η «αρετή του πολίτη» προέρχεται «από τη φύση», με άλλα λόγια ότι οι άνθρωποι γεννιούνται καλοί ή κακοί. Δεν πιστεύει καθόλου στην αρετή του «αθώου αγρίου». Θεωρεί μάλιστα την ηθική προϊόν πολιτισμού, ζήτημα αφομοίωσης μιας σωστής κοινωνικής παράδοσης. [...] Η αρετή δεν αφομοιώνεται ασυνείδητα, αλλά αποκτάται με τη διδασκαλία και την εξάσκηση (323d). Η θέση του είναι ότι, σε μια πολιτισμένη κοινωνία, η ζωή αποτελεί μακρόχρονη διεργασία εκμάθησης της αρετής, της οποίας οι πολίτες αποτελούν, ο καθένας στο βαθμό του ειδικευμένου δασκάλου. Υπάρχουν όμως λίγοι εξαιρετικά ικανοί δάσκαλοι, ιδιαίτερα προικισμένοι για το έργο τους, οι οποίοι κάνουν ό, τι και κάθε καλός πολίτης, αλλά καλύτερα. Τέτοιος είναι και ο ίδιος.

Taylor, A. E. (1990), *Plato : the man and his work*, μτφρ. Ι. Αρζόγλου, *Πλάτων. Ο άνθρωπος και το έργο του*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σσ. 289,290.

[...] Για τον Πρωταγόρα, ο «νόμος» δεν έρχεται σε σύγκρουση με τον άνθρωπο, διότι μόνο αυτός δημιουργεί τις κατάλληλες προϋποθέσεις που μπορούν να εγγυηθούν την επιβίωση του ανθρώπινου γένους και να αποτρέψουν την αλληλοεξόντωση. Επομένως, ο «νόμος» συμπίπτει με τη χρησιμότητα ή με ό, τι είναι ωφέλιμο γενικά για το ανθρώπινο γένος. Το συμφέρον της κοινότητας εγγυάται το ατομικό συμφέρον. Ο «νόμος», βέβαια, δεν είναι κάτι δοσμένο από τη «φύση», ωστόσο η τελευταία εφοδίασε τους ανθρώπους με λογική και νοημοσύνη, ώστε να αντιληφθούν πως χωρίς τη «νόμω» πολιτική οργάνωση το ανθρώπινο γένος θα οδηγούνταν στην καταστροφή.

Αμπελάς, Ι. Π. (2010), «Η πολυσημία του όρου «φύσις» στο πλαίσιο της διδασκαλίας των αποσπασμάτων του Φιλοσοφικού λόγου της Γ' Λυκείου», *Φιλολογική*, σσ. 112, 30.

Το κοινωνικό συμβόλαιο

[...] Η ιδέα ωστόσο μιας «συμφωνίας» ανάμεσα στα μέλη μιας ανθρώπινης κοινότητας φαίνεται ότι ήταν παλαιότερη στην ελληνική Γραμματεία: συγκεκριμένα στον Πρωταγόρα πρέπει να αναζητήσουμε την αφετηρία παρόμοιων ιδεών. Ο πολιτιστικός του μύθος, πράγματι, περιέχει την ιδέα μιας κοινής συμφωνίας των ανθρώπων, με την έννοια της συμμετοχής όλων των πολιτών στην πολιτική ζωή: Πρωτ. 322d: «ἐπί πάντας καί πάντες μετεχόντων. όταν ο Δίας μοιράζει το δώρο της «πολιτικής τέχνης», (323: «ὡς τῶντι ἡγοῦνται πάντες ἄνθρωποι πά-ντα ἄνδρα μετέχειν δικαιοσύνης καί τῆς ἄλλης πολιτικῆς ἀρετῆς». Ο Πρωταγόρας αντιλαμβάνεται μάλιστα την πολιτική τέχνη ως τέχνη συμφωνίας ουσιαστικά μεταξύ των πολιτών που συμμετέχουν σε μια κοινότητα (πβ. 324L'): «πάντας τούς πολίτας μετέχειν, εἴ περ μέλλει πόλις εἶναι», γιατί η συμμετοχή προϋποθέτει στη βάση συμφωνία και αποδοχή ορισμένων στοιχειωδών κανόνων συμβίωσης.[...]

Κύρκου, Β. (1992), *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*. Αθήνα (Παπαδήμας), σσ. 219-235

Αιδώς και Δίκη

[...] Λοιπόν, ο λόγος του Πρωταγόρα, μαζί με τον μύθο που αποτελεί το ουσιαστικότερο μέρος του, διατυπώνει μια πολύ στερεά θεωρία για την υπεράσπιση της δικαιοσύνης. Πραγματικά, ο σοφιστής δείχνει ότι ορισμένες ηθικές αξίες οδηγούν μόνες στη σωτηρία του ανθρώπου, γιατί καθιστούν δυνατή την κοινωνική ζωή. Με αυτήν την ιδέα, ολόκληρος ο σοφιστικός στοχασμός αλλάζει κατεύθυνση: ό, τι δε δικαιωνόταν με την αναφορά στους θεούς ή στο απόλυτο, ανακτά μονομιάς την αξία του σε συνάρτηση με την ανθρώπινη ζωή, ή ακόμα και με το συμφέρον των ανθρώπων.[...] η πρωτοτυπία του Πρωταγόρα σε σχέση με όλους τους άλλους είναι ολοφάνερη: είναι ο μόνος, σε ολόκληρη τη σειρά, που δεν εξαρτά την εξέλιξη της ανθρωπότητας αποκλειστικά από τις τέχνες, αλλά εισάγει στη διήγηση του δύο διαδοχικές φάσεις: είναι πρώτα οι τέχνες, που τις δίδαξε ο Προμηθέας, και ακολουθούν οι πολιτικές αρετές, που αυτές τις έδωσε ο Δίας.

Η διπλή θεϊκή παρέμβαση είναι απαραίτητη, καθώς οι τέχνες δε φτάνουν για να διορθώσουν τη σύγχυση και τη θηριωδία των πρώτων αρχών. Αντίθετα, οι τέχνες αφήνουν τον άνθρωπο έκθετο στην απειλή του ολοκληρωτικού αφανισμού, που οφείλεται τόσο στους αγώνες του εναντίον των ζώων, όσο και στους αγώνες του εναντίον των άλλων ανθρώπων. [...]

Η πρωτοτυπία του Πρωταγόρα, σε σχέση με τα άλλα κείμενα που ανασυνθέτουν τη γένεση των κοινωνιών, βρίσκεται ολόκληρη στο ρόλο, που ο σοφιστής έδωσε στις πολιτικές αρετές.[...]

Romilly, J. de (1994), *Les grands sophistes dans l'Athènes de Périclès*, μτφρ. Κακριδής, Φ., *Οι μεγάλοι σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή*, Αθήνα (Καρδαμίτσα), σσ. 240-245.

[...] Πραγματικά, η δικαιοσύνη άνοιξε το δρόμο για την επιτυχία της ομάδας και, κατά συνέπεια, για την επιτυχία του καθενός. Γιατί – μην το ξεχνούμε ποτέ – οι άνθρωποι της εποχής εκείνης είχαν την πεποίθηση ότι η ευημερία του ατόμου ήταν συνάρτηση της ευημερίας του κράτους. Ο Θουκυδίδης παρουσιάζει τον Περικλή να διατυπώνει αυτή τη σκέψη, και ο Σοφοκλής τον Κρέοντα. Ωστόσο, στον Πρωταγόρα δεν έχουμε μόνο μίαν απλή, χωρίς αποδείξεις, επιβεβαίωση της ίδιας

αρχής• η ίδια η ανάλυση που έκανε για την εξέλιξη της ανθρώπινης ζωής έδειχνε καθαρά, ότι έξω από τις οργανωμένες ομάδες το άτομο δεν είχε καν τη δυνατότητα να επιβιώσει.

Καθένας χρειάζεται τους άλλους. Καθένας έχει ανάγκη να αποτελέσει με τους άλλους μια ομάδα, ενωμένη και συμπαγή. Παρόμοιες ενώσεις συνεπάγονται το σεβασμό και την αμοιβαία αναγνώριση των δικαιωμάτων του άλλου. Το συμφέρον μας περνά από την αίσθηση της δικαιοσύνης.

Romilly, J. de (1994), *Les grands sophistes dans l'Athènes de Périclès*, μτφρ. Κακριδής, Φ., *Οι μεγάλοι σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή*, Αθήνα (Καρδαμίτσα), σσ. 240-245.

[...] Η δεδομένη αυτή καταβολή, τα αισθήματα δηλ. της αιδούς και της δίκης, για να αναπτυχθούν, εξηγεί ο Πρωταγόρας, έχουν ανάγκη από την αγωγή αλλά και από την εύνοια της φύσης. Παιδιά που δεν έχουν την ευφυΐα δεν ευδοκιμούν. Ο Πρωταγόρας, που δεν πρέπει με κανένα τρόπο να περιφρονήσουμε, θέτει ένα πλαίσιο τριών συντελεστών για την εξέταση του προβλήματος.

α. την πανανθρώπινη καταβολή, ως κοινή προίκα όλων,

β. την αγωγή, που γι' αυτόν είναι η εθιμική ανατροφή μέσα στα ήθη και τους θεσμούς των πόλεων, και

γ. τη φύση, δηλ. τη φυσική ευφυΐα ή την έλλειψή της.

Μιχαηλίδης, Κ. (1998), *Πλάτων. Λόγος και Μύθος*, Αθήνα (Παπαδήμας), σ. 40

[...] Οι άνθρωποι βέβαια αντιλαμβάνονταν πως μόνο με τη συνάθροιση θα κατάφερναν να σωθούν, γι' αυτό και έκαναν απόπειρες να δημιουργήσουν πόλεις. Οι απόπειρες αυτές αποτύγχαναν, γιατί, κατά τον Πρωταγόρα όπως και για αρκετούς άλλους σοφιστές, βασικό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης είναι η αδικία. Κατά συνέπεια, οι άνθρωποι κάθε φορά που επιχειρούσαν να συναθροισθούν, επειδή ακριβώς τους έλειπε η τέχνη της κοινωνικής οργάνωσης, που δεν τους είναι έμφυτη, αδικούσαν ο ένας τον άλλον, με αποτέλεσμα να διασκορπίζονται πάλι. Ως αποτέλεσμα της πείρας που συσώρευαν οι άνθρωποι κατά τις επανειλημμένες αυτές απόπειρές τους κατάφεραν τελικά να αναπτύξουν την αἰ δῶκαι τη δί κην (σε μυθικό επίπεδο τους τις χάρισε ο Δίας). Αἰ δῶκαι είναι η ντροπή που μας αποτρέπει από την παράβαση των άγραφων νόμων της ηθικής, ο αλληλοσεβασμός, ενώ η δί κη είναι ο σεβασμός προς τους γραπτούς νόμους της πολιτείας. Χάρη σ' αυτά τα δύο στοιχεία, που είναι επίκτητα, αφού οι άνθρωποι τα απέκτησαν κάποια στιγμή μέσα στην ιστορική τους πορεία, μπόρεσαν τελικά να δημιουργήσουν οργανωμένες κοινωνίες και να συνδεθούν με δεσμούς φιλίας. Σύμφωνα μάλιστα με τον μύθο, ο Δίας διέταξε τον Ερμή να μοιράσει την αἰ δῶκαι τη δί κην σε όλους τους πολίτες, σε αντίθεση με την εξειδικευμένη κατανομή των άλλων τεχνών, γιατί αλλιώς θα ήταν αδύνατο να υπάρξουν οργανωμένες κοινωνίες. Αυτό σε πραγματικό επίπεδο σημαίνει πως στις οργανωμένες πολιτείες όλοι οι πολίτες σε κάποιο βαθμό διαθέτουν την πολιτική αρετή, χωρίς αυτό όμως να υπονοεί πως είναι έμφυτη, αφού ακόμη και ο Δίας αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο κάποιος να μην την κατέχει και ορίζει γι' αυτόν ως τιμωρία τον θάνατο.[...]

Τσέλικας, Σ. (χχ). *Μύθος και Λόγος στον Πλάτωνα*.

Ο Προμηθέας, με την υλική μορφή της φωτιάς, αλλά ως θεός νους και διαυγής Λόγος [=σύμμιξη αισθητού και νοητού] διαθέτει το μυστικό όπλο που απειλεί τον Δία και αμφισβητεί την παντοδυναμία της εξουσίας του: το όπλο της Προμηθεϊκής διαλεκτικής. Η διαλεκτική τούτη σημαίνει διαλεκτική υπέρβαση και ανα-τροπή της εξουσίας του Δία: ανοδική πορεία προς την ιδέα της δικαιοσύνης, του αγαθού βίου. Ταυτόχρονα όμως σημαίνει και ορθολογική οργάνωση του αισθητού κόσμου με βάση αυτή την ιδέα της δικαιοσύνης: καθοδική πορεία της διαλεκτικής και ορθολογική αναδόμηση της προαναφερθείσας ιδέας.

Τζωρτζόπουλος, Δ. (2013), *Πλάτων: η διαλεκτική ως δώρο του Προμηθέα*.

[...]Αληθεύει αυτό, ένα παραπάνω, όταν τα χρόνια εκείνα ο μύθος για τη γένεση και την πρόοδο των ανθρώπων αποτελούσε θέμα αγαπητό, που το συναντούμε σε αρκετούς συγγραφείς. Ο Προμηθέας δεσμώντας του Αισχύλου διηγείται πώς ζούσαν αρχικά οι άνθρωποι «μέσα στην αταξία και τη σύγχυση» (450), χωρίς να διαθέτουν ούτε τεχνικές ικανότητες ούτε γνώσεις, ώσπου ο Προμηθέας τους χάρισε όλες τις τέχνες που συναπαρτίζουν τον πολιτισμό. Η Αντιγόνη του Σοφοκλή παρουσιάζει την ίδια σειρά εφευρέσεων, αποδίδοντας τις στον άνθρωπο, αλλά στο συμπέρασμα λέει ότι δεν αξίζουν τίποτα, αν δε χρησιμοποιούνται για το καλό. Στο ίδιο θέμα επανέρχεται, με τη σειρά του, ο Ευριπίδης στις Ικέτιδες: θυμίζει τον πεφυρμένον και θηριώδη βίο των ανθρώπων(201), στη συνέχεια περιγράφει τις διαδοχικές εφευρέσεις, και τελικά επαινεί 'εκείνον ανάμεσα στους θεούς, που οι άνθρωποι του τις οφείλουν.

Romilly, J. de (1994), *Les grands sophistes dans l'Athènes de Périclès*, μτφρ. Κακριδής, Φ., *Οι μεγάλοι σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή*, Αθήνα (Καρδαμίτσα), σσ. 240-245.

Πολλοί νεότεροι ερμηνευτές της φιλοσοφίας της ιστορίας (...) ταυτίζουν τη φιλοσοφία της ιστορίας των αρχαίων με την κυκλική αντίληψη για την ιστορία. Η άποψη αυτή δεν είναι εντελώς ακριβής.[...] Στα κείμενα[...] που συνδέθηκαν άμεσα ή έμμεσα με τη Σοφιστική, και γενικότερα με ό, τι θα ήταν δυνατόν να ονομαστεί Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός, εξετάζεται η γένεση και η εξέλιξη του πολιτισμού. Εκφράζεται η άποψη ότι η εξέλιξη αυτή έχει προοδευτικό χαρακτήρα. Κάθε μεταγενέστερη φάση της έχει τη δυνατότητα να λύσει τα προβλήματα που δεν μπορούσε να λύσει η προγενέστερη.

Σύμφωνα π.χ. με το μύθο που διηγείται ο Πρωταγόρας στον ομώνυμο διάλογο του Πλάτωνα θα ήταν δυνατόν να διακρίνουμε τρεις φάσεις [...]φάση του Επιμηθέα... φάση του Προμηθέα ... φάση του σχηματισμού πόλεων [...]

Οι θεωρίες για τη γένεση του πολιτισμού και για τον προοδευτικό χαρακτήρα της εξέλιξής του πρέπει να θεωρηθούν ως εκφράσεις κάποιας πολεμικής εναντίον απόψεων, που βρίσκουμε στον Ησίοδο, στον Πλάτωνα και σε άλλους συγγραφείς. Σύμφωνα με τις απαισιόδοξες αυτές απόψεις, η ιστορία της ανθρωπότητας αποτελεί παρακμή. Οι άνθρωποι ήσαν μακάριοι την εποχή που κυβερνούσε ο Κρόνος, πριν από την εποχή του Δία.[...] Οι θεωρίες για την εξέλιξη του πολιτισμού, όπως του Ξενοφάνη, Δημοκρίτου και Πρωταγόρα, δείχνουν αντίθετα ότι οι άνθρωποι με την πάροδο του χρόνου ζουν καλύτερα από υλική άποψη και βελτιώνονται από ηθική άποψη. Έτσι δικαιώνεται η Αθηναϊκή δημοκρατία που αποτελεί την κατάληξη της πολιτιστικής αυτής εξέλιξης. Ανασκευάζονται απόψεις, όπως του Σωκράτη στο Γοργία του Πλάτωνα, που συνέδεε την αθηναϊκή δημοκρατία του Περικλή με μια κατάσταση ηθικής παρακμής.

Μπαγιόνας, Α. (1977), *Η θεωρία της ιστορίας από τον Θουκυδίδη στον Sartre*. Πανεπιστημιακές σημειώσεις, Θεσσαλονίκη, σσ. 90-93

Συμπεράσματα απο τον μύθο του Πρωταγόρα

Από τον μύθο του Πρωταγόρα συνάγονται δύο συμπεράσματα, που αναιρούν το πρώτο επιχείρημα του Σωκράτη:

- (α) Η πολιτική αρετή δεν είναι έμφυτη στον άνθρωπο, αλλά επίκτητη, αφού την ανέπτυξε σε ένα μεταγενέστερο στάδιο της ιστορίας του, πράγμα που σημαίνει πως αυτή αποκτιέται με τη διδασκαλία.
- (β) Στις οργανωμένες κοινωνίες όλοι οι πολίτες κατέχουν την πολιτική αρετή, γιατί όλοι την έχουν διδαχθεί από τα παιδικά τους χρόνια. Όπως θα τονίσει στη συνέχεια ο Πρωταγόρας, η οικογένεια, το σχολείο και η πολιτεία με τους νόμους της επιχειρούν σε μια συντονισμένη προσπάθεια να εντάξουν το παιδί στην κοινωνία μαθαίνοντάς του το σωστό και το λάθος.

Με την πρώτη θέση ο Πρωταγόρας αναιρεί τον ισχυρισμό του Σωκράτη ότι η αρετή δεν μπορεί να διδαχθεί, ενώ με τη δεύτερη, ως βασικός θεωρητικός της δημοκρατικής ιδεολογίας και φίλος του Περικλή, δικαιολογεί την πρακτική της Αθηναϊκής δημοκρατίας. Οι Αθηναίοι σωστά επιτρέπουν στον

καθένα να εκφέρει τη γνώμη του για πολιτικά ζητήματα, αφού όλοι κατέχουν την πολιτική αρετή· αυτό όμως δεν σημαίνει, όπως υπέθεσε ο Σωκράτης, πως η αρετή δεν διδάσκεται.

Τσέλικας, Σ. (χχ). *Μύθος και Λόγος στον Πλάτωνα*. http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/translation/support_practice/page003.html#toc005

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αμπελάς, Ι. Π. (2010), «Η πολυσημία του όρου «φύσις» στο πλαίσιο της διδασκαλίας των αποσπασμάτων του Φιλοσοφικού λόγου της Γ' Λυκείου», *Φιλολογική*, σσ. 112, 30.
2. Easterling, P. E. – Knox, B. M. W. (2000), *The Cambridge history of classical literature I : Greek literature*, μτφρ. Ν. Κονομής, Χρ. Γριμπά, Μ. Κονομής, Επιμέλεια Α. Στεφανής, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα (Παπαδήμας).
3. Κύρκου, Β. (1992), *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, Αθήν, (Παπαδήμας).
4. Μεσσήνης, Σ. (χχ), *Η έννοια του μύθου στον Πλάτωνα και ο μύθος του Ηρόδ.*
5. Μιχαηλίδης, Κ. (1998), *Πλάτων Λόγος και Μύθος*. Αθήνα (Παπαδήμας).
6. Μπαγιόνας, Α.(1977), *Η θεωρία της ιστορίας από τον Θουκυδίδη στον Sartre*. Πανεπιστημιακές σημειώσεις, Θεσσαλονίκη
7. Jeanniere, A. (2008), *Platon*, μτφρ. Βλοντάκης, Στ., *Πλάτων*. Αθήνα (Παπαδήμας).
8. Romilly, J. de (1994), *Les grands sophistes dans l'Athènes de Périclès*, μτφρ. Κακριδής, Φ., *Οι μεγάλοι σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή*, Αθήνα (Καρδαμίτσα).
9. Taylor, A. E. (1990), *Plato : the man and his work*, μτφρ. Ι. Αρζόγλου, *Πλάτων. Ο άνθρωπος και το έργο του*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.).
10. Τζιώκα-Ευαγγέλου, Π. (2000), *Πλάτων «Πολιτεία» Η φιλοσοφία ως διδακτική πράξη*. Μάτι, 9-16.
11. Τζωρτζόπουλος, Δ. (2013), *Πλάτων: η διαλεκτική ως δώρο του Προμηθέα*. <http://hegel-platon.blogspot.gr/2013/01/blog-post.html>
12. Τσέλικας, Σ. (χχ), *Μύθος και Λόγος στον Πλάτωνα*. http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/translation/support_practice/page003.html#toc005

2. Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΣΠΗΛΑΙΟΥ (ΠΟΛΙΤΕΙΑ 514a-517c)

[...] Κύριες θέσεις από τις οποίες αντιμετωπίζει το γνωστικό και οντολογικό πρόβλημα είναι: α) ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα να αντιμετωπίζει την αλήθεια. β) Η γνώση κατακτάται με αδιάκοπη προσπάθεια. γ) Η προσπάθεια για την κατάκτηση της γνώσης δεν νοείται σαν ερασιτεχνική ενασχόληση. Ο άνθρωπος κατακτά τη γνώση για να γίνει ο ίδιος τελειότερος και για να επιδράσει μ' αυτήν πάνω στην πραγματικότητα. δ) Η γνώση, η επιστήμη πρέπει να αναζητάει τις αιτίες, την ουσία των πραγμάτων. ε) Η φιλοσοφία έχει ανάγκη από ένα πανίσχυρο γνωστικό όπλο, που να διαπερνάει την επιφάνεια και να φτάνει ως την ουσία των πραγμάτων, και το όπλο αυτό είναι η διαλεκτική. στ) Ο κόσμος των αισθητών, με την αέναη ροή και αλλαγή του δεν προσφέρει στέρεο έδαφος στη γνώση. ζ) Η νόηση λειτουργεί ανεξάρτητα από τον κόσμο των αισθήσεων, έχει δική της, ανεξάρτητη ύπαρξη. η) Στη σχέση νόησης και είναι, νοητού και αισθητού, το προβάδισμα έχει η νόηση. Με τη θέση που πήρε απέναντι στο οντολογικό και γνωσιολογικό πρόβλημα ο Πλάτωνας «έγινε ο θεμελιωτής του φιλοσοφικού δυϊσμού-χωρισμού του κόσμου σε δυο: σε «θείον» και σε «θνητόν», σε ψυχή και σε σώμα, σε νοητό και αισθητό»

Παππά, Ε. (1981), *Ο Πλάτωνας στην εποχή μας*. Αθήνα (Κέδρος), σσ. 151-152

[...] Η *Πολιτεία* είναι έργο θαυμαστής λαμπρότητας. Θέτει και συνδέει θεμελιώδη θέματα που αφορούν την κοινωνία, ψυχολογία, παιδεία και μεταφυσική. Η πραγματεύσή τους δείχνει μεγάλη ποικιλία και φαντασία μέσα στην καθαρή και ισορροπημένη της δομή.[...] ιδιαίτερα έντονη είναι η επικράτηση των εικόνων, που κυμαίνονται από τις απλές συγκρίσεις, όπως εκείνη της δημοκρατίας με φανταχτερό μανδύα κεντημένο με κάθε είδους λουλούδια (557c) ως τις τέλεια δουλεμένες

εικόνες όπως εκείνη του πλοίου της πολιτείας με το εριστικό και αδαές πλήρωμα, που ενδιαφέρεται μονάχα για να κερδίσει την εύνοια του ευγενικού αλλά μυωπικού ιδιοκτήτη (488a-e) ή του σπηλαιού με τους φυλακισμένους που βλέπουν μόνο σκιές που ρίπτονται από είδωλα ζώων που ζουν έξω στον κόσμο (514a-517a).

Easterling, P. E. – Knox, B. M. W. (2000), *The Cambridge history of classical literature I : Greek literature*, μτφρ. Ν. Κονομής, Χρ. Γριμπά, Μ. Κονομής, Επιμέλεια Α. Στεφανής, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα (Παπαδήμας) σσ. 648-649

Συμβολισμοί του σπηλαιού

[...] Οι δεσμώτες του σπηλαιού είναι αυτοί που ζουν μέσα στο αδύνατο και παροδικό φως των αισθήσεων, στον κόσμο της δόξας. Όσοι από αυτούς δε βλέπουν ούτε άμεσα καν τα αισθητά πράγματα, αλλά τις σκιές των μόνο στον τοίχο, δεν έχουν φτάσει ούτε στην απλή αντίληψη. Βρίσκονται στο στάδιο της εικασίας. Όσοι μπορούν να γυρίσουν το κεφάλι τους, βλέπουν άμεσα τα αισθητά και φθάνουν στην αντίληψη, στην αβέβαιη προεπιστημονική γνώση, στην πίστη, όχι ακόμα στο φως της γνώσης. Όσοι ανέβηκαν στον επάνω κόσμο, θαμπωμένοι από το ημερινό φως, κοιτάζουν στην αρχή όσα είναι κάτω στη γη φωτισμένα. Τα ουράνια σώματα μόνον στο καθρέφτισμά τους μέσα στα νερά τολμάν να ατενίσουν. Δεν αντέχουν να κοιτάξουν τα πράγματα τα ίδια και μόνο τις σκιές βλέπουν και τα είδωλά τους στα νερά, κάτι δηλαδή που μόνο μετέχει στην αληθινή τους ύπαρξη. Όσοι φτάσουν σε αυτό το στάδιο γίνονται οι άνθρωποι της επιστημονικής γνώσης, της διάνοιας. Ύστερα μερικοί φτάνουν να βλέπουν τα πράγματα τα ίδια, που βρίσκονται στη γη, φωτισμένα από το φως της ημέρας. Αυτοί είναι οι διαλεκτικοί, που αντικρύζουν τα πράγματα στην αληθινή τους ύπαρξη, στη ουσία τους. Τις ιδέες. Ανάμεσα όμως σε αυτούς μπορεί να υπάρξουν και μερικοί που μπορούν να κοιτάξουν κατάματα τον ίδιο τον ήλιο, τη φωτοπηγή. Είναι οι φιλόσοφοι που αφού κατακτήσουν με το αντίκρουσμα των ίδιων των πραγμάτων τη νόηση των ιδεών, έφτασαν στο «μέγιστον μάθημα» στη θέα του αγαθού. Και αυτό είναι το έσχατον τέρμα.

Τσάτσος, Κ. (1980), *Η κοινωνική φιλοσοφία των αρχαίων ελλήνων*, Αθήνα (Εστία), σσ. 121-122.

[...] Οι σκιές, που βλέπουν οι φυλακισμένοι, είναι καθρεφτίσματα, για αυτούς, όμως, αποτελούν τη μόνη υπαρκτή πραγματικότητα. Η σκηνή συμβολίζει την εμπειρία από τις αισθήσεις, την οποία πολλοί άνθρωποι και ανάμεσά τους οι περισσότεροι από τους σοφιστές θεωρούν σαν το μοναδικό τρόπο προσέγγισης του πραγματικού.[...] Αλλά το παιχνίδι των σκιών είναι ασφαλώς πραγματικό, ώστε να υπάρχει μια «επιστήμη» των φαινομένων. [...] Πάνω στο δρόμο σκοντάφτουμε πρώτα στις μαριονέτες. Πρόκειται για κατασκευασμένα αντικείμενα. Ορισμένα είναι ομοιώματα έμψυχων όντων. Και οι δικές τους σκιές είναι που προβάλλονται πάνω στον τοίχο. Είμαστε στο στάδιο της αισθητής μορφής, ένα στάδιο στο οποίο οι εικασίες μας μετασχηματίζονται σε γνώμες. Πίσω από το χαμηλό τοίχο ανακαλύπτουμε αυτούς που χειρίζονται τις μαριονέτες και κάνουν τις μορφές να ελίσσονται. Είναι οι μαθηματικοί, «αυτοί που πραγματεύονται για τη γεωμετρία και την αριθμητική και για καθετί παρόμοιο, καθιερώνουν υποθετικά το περιττό και το άρτιο, τα γεωμετρικά σχήματα, τα τρία είδη των γωνιών και άλλα παρόμοια, σύμφωνα με το αντικείμενο της έρευνας. Μιλούν για όλα αυτά, σαν για πράγματα γνωστά». Βρισκόμαστε στο δεύτερο σκαλοπάτι των φυσικών επιστημών. Οι χειριστές μαριονετών μαθηματικοί έχουν απαλλαγεί από τη μαγεία των σκιών. Οργανώνουν οι ίδιοι το παιχνίδι των σκιών και οικοδομούν γενικά διαγράμματα γεωμετρικής ή αριθμητικής τάξεως. [...] Έτσι επιστήμονας της δεύτερης βαθμίδας είναι ακόμα ο αστρονόμος, που δεν περιορίζεται στην παρατήρηση της σχετικής θέσης των πλανητών, αλλά είναι ικανός να αποδείξει τη δομή του σύμπαντος μελετώντας και προσδιορίζοντας την κίνησή τους.[...] Περάσαμε από την προσεκτική παρατήρηση του αλυσοδεμένου φυλακισμένου, χαμηλότερο βαθμό της φυσικής επιστήμης, στη χρησιμοποίηση και στην κατασκευή διαγραμμάτων, που επιτρέπουν τη σύνθεση της εμπειρίας, την κατανόηση και την επανάληψή της. [...] Συνεχίζουμε την ανάβασή μας προς τη μεγάλη αναμμένη φωτιά, προς το νοητό φως, που είναι η γλώσσα, σαν συμβολικό σύνολο, όπου εκφράζεται το αίνιγμα του κόσμου.[...] Η φωτιά είναι ο λόγος, η λογική, κοινή σε όλους, αλλά

που την αγνοούν πολλοί, παρούσα μέσα στη γλώσσα. Αυτή είναι δίχως άλλο το αίνιγμα του κόσμου, αλλά τέτοιο που κάνει τον κόσμο κατανοητό. Αυτή η φωτιά φωτίζει καθετί που είναι μέσα στο σπήλαιο, αλλά φωτίζει μόνο το σπήλαιο.[...] Το φως του Αγαθού, ήλιος των ιδεών, εισχωρεί κατά κύματα μέσα στο σπήλαιο, που είναι ανοικτό στο ήλιο «σε όλο του το πλάτος» αλλά οι άνθρωποι δεν μπορούν να το δουν. Οι ίδιοι οι χειριστές των μαριονετών διακρίνουν μόνο τη μεγάλη φωτιά που ανάβει ψηλά και μακριά. Αναφέρονται στο λόγο αλλά η πηγή της λογικής παραμένει κρυμμένη. [...]

[...]Αυτοί οι φυλακισμένοι «είναι σαν κι εμάς». Αν κάποιος από αυτούς ελευθερωθεί από το σιδερένιο κολάρο που καθλώνει την προσοχή του στα ενδιαφέροντα των αισθήσεων και στραφεί, κυριευμένος από την υποψία πως υπάρχει κάτι άλλο εκτός από γελοίες ανταύγειες, θα επιχειρήσει την κοπιαστική ανάβαση, που θα τον ανυψώσει ως το άπλετο φως. [...] Ο πειρασμός είναι μεγάλος να παραμείνουν εκεί, σε μια εμπειρική ερμηνεία του κόσμου, μια ερμηνευτική τυπικότητα όσων συμβαίνουν μέσα στο σπήλαιο, όπου ζούμε. [...] Μα δεν πρέπει να περιορίσουμε την αλληγορία στην εμπειρία αυτή και ακόμη λιγότερο σε μια ατομική απελευθέρωση. Ο φυλακισμένος δραπετεύει, μόνο για να ξαναγυρίσει. Η εμπειρία είναι ο μεγάλος αναγκαιός ελιγμός, για να γνωρίσει την προέλευση. Το φως της νόησης είναι πέρα από τη φωτιά, από το λόγο, από τη γλώσσα. Η νόηση είναι υπερβατική. Ξεφεύγει από τα βλέμματα, που θέλουν να τη στερεώσουν.
Jeanniere, A. (2008), Platon, μτφρ. Βλοντάκης, Στ., *Πλάτων*. Αθήνα (Παπαδήμας), σσ. 170-176.

[..]Οι δεσμώντες είναι «όμοιοι με μας» οι γνώσεις τους βρίσκονται στο κατώτατο σκαλοπάτι, στηρίζονται στα απλά δεδομένα των αισθήσεων, η γνώση τους είναι στο στάδιο της δόξας, ανάμεσα στην άγνοια- μη ον και στη νόηση-όν.[...] Στην τρίτη βαθμίδα ανήκουν τα μαθηματικά που τοποθετούνται από τον Πλάτωνα ανάμεσα στη «δόξα» και στη «νόηση»-για δυο λόγους: α) η αριθμητική μπορεί να βοηθήσει στη μεταστροφή της ψυχής «από τη γένεση προς την αλήθεια και την ουσία», εφόσον απομακρύνεται από την εκλαϊκευμένη της μορφή στην «με την καθαρή νόηση θέα της φύσης των αριθμών», εφόσον δεν εισάγει στις προτάσεις της «αριθμούς με σώματα ορατά ή απτά».[...] β) Στα μαθηματικά η έρευνα, το ζητειν ξεκινάει από υποθέσεις που δεν προχωρούν προς την «αρχή» (το εν, το αγαθό), αλλά προς το συμπέρασμα, «επί τελευτήν» επειδή «δεν μπορεί να βγει ψηλότερα από τις υποθέσεις...»[...]

Παππά, Ε. (1981), *Ο Πλάτωνας στην εποχή μας*, Αθήνα (Κέδρος), σσ. 214-215

[...]Ο παραλληλισμός του Πλάτωνος ισοδυναμεί με ριζική αμφισβήτηση του τρόπου λειτουργίας της ανθρώπινης σκέψης. Έχουμε συνηθίσει, λέγει, να θεωρούμε τα απτά αντικείμενα που μας περιβάλλουν ως πραγματικά ενώ δεν είναι. Ή μάλλον ενώ αυτά είναι απλώς «έκτυπα» και «είδωλα» -δηλαδή κακέκτυπα και λιγότερο πραγματικά ομοιώματα των αμετάβλητων και αιώνιων «ιδεών». Αυτές οι ιδέες, όπως τις ορίζει ο Πλάτων, είναι οι μόνιμες για μας πραγματικότητες, από τις οποίες κατασκευάζονται (με κάποιον τρόπο) ατελή και φθαρτά απτά αντίγραφα. [...]Επειδή όμως οι ατελείς αισθήσεις μας είναι «έκ παιδών» παγιδευμένες στον κόσμο των ειδώλων, είμαστε τυφλοί ως προς τον κόσμο των ιδεών. Το πνεύμα μας είναι δέσμιο των απομιμήσεων, τις οποίες έτσι εκλαμβάνουμε ως πραγματικότητα. Είμαστε φυλακισμένοι σε ένα σπήλαιο ειδώλων.

Εν τούτοις, δεν έχουν χαθεί τα πάντα, γιατί, μολονότι ο άνθρωπος είναι αλυσοδεμένος, η φιλοσοφία μπορεί να τον ελευθερώσει. Αρκεί μόνο να της το επιτρέψουμε και αυτή θα αναλάβει να μας τραβήξει έξω από την σπηλιά του ζόφου και της άγνοιας, προς το φως της αληθινής ύπαρξης. Προς στιγμήν μπορεί να αποδοκιμάσουμε εκείνο που τότε θα δούμε, όντας προσκολλημένοι στην "πραγματικότητα" των αισθητών πραγμάτων και αρνούμενοι την αλήθεια των φιλοσοφικών ιδεατών. Αλλά, αργά ή γρήγορα, θα αρχίσουμε να βλέπουμε καθαρά και μάλιστα να προσεγγίζουμε την υπέρτατη ιδέα των ιδεών, η οποία είναι η ιδέα του αγαθού (αρετής). Φυσικά, ο Πλάτων, ως φιλόσοφος, ορίζει το αγαθό ως γνώση.»

Μάκροουν, Μ. (1998), *Εύρηκα! Συνοπτική ιστορία της ανθρώπινης γνώσης*, (απόδοση Ε. Ξύδια). Αθήνα, Καπόπουλος, σσ. 146-8.

[...]Ο ήλιος στον ορατό τόπο είναι ανάλογο της ιδέας του Αγαθού στον νοητό (τόσον ο ήλιος όσον και η ιδέα του Αγαθού είναι οι ανώτατες αντικειμενικότητες στη σφαίρα τους). Όπως ο ήλιος δίνει φως, έτσι η ιδέα του Αγαθού δίνει αλήθεια. Όπως το μάτι βλέπει μόνον το φως, έτσι ο νους κατανοεί μόνον το «φως» της αλήθειας. Επομένως το μάτι αναπαριστά τη νοητική δύναμη. Και όπως το μάτι είναι το πιο συγγενικό με τον ήλιο από τα όργανά μας, έτσι η νόηση είναι το πιο συγγενικό με την ιδέα του Αγαθού. Ταυτόχρονα όμως, όπως ο ήλιος δεν ταυτίζεται με το μάτι ή με τη δύναμη του οραν, έτσι και η ιδέα του Αγαθού δεν ταυτίζεται με τη νοητική δύναμη. Και όπως ο ήλιος καθιστά ορατά όχι μόνον τα άλλα πράγματα, αλλά και τον εαυτό του, έτσι και η ιδέα του Αγαθού καθιστά νοητά όχι μόνον τις άλλες ιδέες, αλλά και την ίδια.

Σκουτερόπουλος, Ν. (2002), *Πλάτων Πολιτεία. Εισαγωγικό σημείωμα, μετάφραση, ερμηνευτικά σημειώματα*. Αθήνα (Πόλις), σ. 859

Στην *Πολιτεία*, ωστόσο, βλέπουμε ότι υπάρχει μια «ιδέα του Καλού» που, για τα αντικείμενα της γνώσης και την ίδια τη γνώση, είναι ό, τι ο ήλιος για τα ορατά αντικείμενα και την όραση. Στη συνέχεια δίνεται η εξήγηση ότι, όπως ο ήλιος ενεργεί με δυο τρόπους και δημιουργεί τα χρώματα που βλέπουμε και αποτελεί την πηγή της οπτικής δύναμης του ματιού, έτσι και το Καλό: εφοδιάζει όλα τα αντικείμενα της επιστημονικής γνώσης με το «είναι», την *ουσίαν* τους, και ταυτόχρονα τα καθιστά γνώσιμα. Καθώς ο ήλιος δεν είναι ούτε τα χρώματα που βλέπουμε ούτε το μάτι που βλέπει, έτσι και το Καλό είναι κάτι ανώτερο από το «είναι». Αργότερα μαθαίνουμε ότι οι επιστήμες έχουν ιεραρχική σειρά, που κορυφώνεται με την κατανόηση αυτού του υπερβατικού «αγαθού».[...] Το Καλό, άρα, κατέχει ανώτερη θέση μεταξύ των Ιδεών.

Taylor, A. E. (1990), *Plato : the man and his work*, μτφρ. Ι. Αρζόγλου, *Πλάτων. Ο άνθρωπος και το έργο του*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σ. 335

Το χρέος των φιλοσόφων

[...]Γι' αυτό, η υποχρέωση του φιλοσόφου να αφιερώσει τα καλύτερα χρόνια της σταδιοδρομίας του στο τραχύ έργο της διακυβέρνησης, με όλες τις μικρές ή μεγάλες λεπτομέρειές του, αποτελεί απλώς την άλλη όψη της πεποίθησης ότι χωρίς «ηρωικό» χαρακτήρα δεν φτάνει κανείς στις ύψατες βαθμίδες της επιστήμης. Ο φιλόσοφος αποτελεί κατ' ανάγκη ιεραπόστολο, ενεργεί ως ελάσσων Θεία Πρόνοια. Βάσει των Σωκρατικών αρχών, το Καλό έλκει στην υπηρεσία του όποιον το θεάται. Παράγοντας που καθιστά αποτελεσματικότερη την κοινωνική δραστηριότητα των «φιλοσόφων» είναι ότι αυτή δεν επιδιώκεται ως αυτοσκοπός, όπως συμβαίνει σήμερα στην περίπτωση των καλοπροαίρετων αλλά ανιαρών εκείνων προσώπων που αναλαμβάνουν «κοινωνική δράση» σαν να γίνονται δακτυλογράφοι ή μηχανικοί ...[...].

Taylor, A. E. (1990), *Plato : the man and his work*, μτφρ. Ι. Αρζόγλου, *Πλάτων. Ο άνθρωπος και το έργο του*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.), σ. 344

Εικόνα σπηλαίου-αγώνας ανθρώπου

[...] Η εικόνα του σπηλαίου συμπυκνώνει το νόημα του αγώνα του ανθρώπου να λυτρωθεί από τα δεσμά της φαινομενικότητας, που τον κρατούν εγκλωβισμένο στην άγνοια και την πλάνη, και να ορθωθεί στο φως της αλήθειας. Η λύτρωσή του είναι δύσκολη, είναι μια συνεχής ανοδική και επίμοχθη πορεία γεμάτη δυσπρόβλητα εμπόδια και αναγκασμούς. Σ' αυτήν ωστόσο, ο φωτισμένος άνθρωπος γίνεται παιδευτής και συμπαραστάτης του άλλου στον αγώνα της απελευθέρωσής του. Ο φωτισμένος, αυτός που κατορθώνει να φτάσει στο φως της αλήθειας, αισθάνεται το χρέος να κατέβει και πάλι στο χώρο του δεσμοτηρίου, για να γίνει με κίνδυνο της ζωής του ελευθερωτής των άλλων. Η πολιτεία είναι αυτός ο δεσμός, το χρέος της κατάβασης, ώστε οι δεσμώτες συμπολίτες να μπορέσουν να γίνουν κι αυτοί πολίτες της άνω πολιτείας, που τη φωτίζει το φως της αλήθειας. [...] Κορυφαία είναι η εικόνα του ήλιου, σύμβολο της ιδέας του αγαθού, που είναι η πηγή της αλήθειας

και η αιτία της ύπαρξης όλων. Όλος ο αγώνας της παιδείας δεν είναι άλλος από την περιαγωγή της ψυχής από το σκοτάδι στο φως (518 c-d), τη μεταστροφή της προς τη θέα του όντος. Αξίζει να προσέξουμε ότι στον αγώνα αυτόν υπάρχει όχι μόνο το στοιχείο του διαλόγου (ερωταπόκριση), αλλά και ο αναγκασμός της βίας, μιας βίας που ασκεί ο δεσμώτης θέλοντας να παραμείνει στα δεσμά του, επειδή αυταπατάται ότι αυτά είναι η αλήθεια και η ελευθερία του, και μιας βίας που αναγκάζεται να επιβάλλει ο συνεργός αυτής της μεταστροφής, ο ελευθερωτής του. Αυτή έχει το χαρακτήρα μιας σκληρής πάλης με τις αντιστάσεις που προβάλλει ο δουλικά υποταγμένος στις ψευδαισθήσεις του άνθρωπος. Η πάλη είναι λοιπόν οδυνηρή και επικίνδυνη, γιατί ο ελευθερωτής, ο φιλόσοφος, μπορεί στα χέρια των δεσμοτών να πληρώσει το εγχείρημά του με το θάνατό του. Τα τελευταία λόγια υπονοούν το τραγικό ασυμβίβαστο, στο οποίο μπορούν να καταλήξουν οι δυνάμεις της ζωής, όπως το είδαμε στην αντιπαράθεση του δίκαιου και του άδικου βίου. Ο υπαινιγμός για τη θανάτωση του Σωκράτη είναι σαφής.[...]

Μιχαηλίδης, Κ. (1998), *Πλάτων. Λόγος και Μύθος*, Αθήνα (Παπαδήμας), σσ. 82-84.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΛΛΗΓΟΡΙΑ ΤΟΥ ΣΠΗΛΑΙΟΥ

1. Easterling, P. E. – Knox, B. M. W. (2000), *The Cambridge history of classical literature I : Greek literature*, μτφρ. Ν. Κονομής, Χρ. Γριμπά, Μ. Κονομής, Επιμέλεια Α. Στεφανής, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα (Παπαδήμας).
2. Jeanniere, A. (2008), *Platon*, μτφρ. Βλοντάκης, Στ., *Πλάτων*. Αθήνα (Παπαδήμας).
3. Κουτρούμπας, Ν. (χχ), *Δοκίμιο. Η αλληγορία του σπηλαίου. Ερμηνευτική προσέγγιση*.
4. Μάκροσυν, Μ. (1998). *Εύρηκα! Συνοπτική ιστορία της ανθρώπινης γνώσης*, (απόδοση Ε. Ξύδια). Αθήνα, Καπόπουλος, 146-8.
5. Μιχαηλίδης, Κ. (1998), *Πλάτων. Λόγος και Μύθος*. Αθήνα (Παπαδήμας).
6. Παππά, Ε. (1981), *Ο Πλάτωνας στην εποχή μας*, Αθήνα (Κέδρος).
7. Σκουτερόπουλος, Ν. (2002), *Πλάτων Πολιτεία. Εισαγωγικό σημείωμα, μετάφραση, ερμηνευτικά σημειώματα*, Αθήνα,(Πόλις).
8. Taylor, A. E. (1990), *Plato : the man and his work*, μτφρ. Ι. Αρζόγλου, *Πλάτων. Ο άνθρωπος και το έργο του*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.).
9. Τσάτσος, Κ. (1980), *Η κοινωνική φιλοσοφία των αρχαίων Ελλήνων*. Αθήνα (Εστία).

2. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

ΚΕΙΜΕΝΑ ΓΙΑ ΤΗ ΓΝΩΣΗ

Αριστοτέλης

Ο Αριστοτέλης γεννήθηκε το 384, όταν ήδη ο Πλάτων έχει ανοίξει τη σχολή του, και πέθανε το 322, λίγο μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου. Ο πατέρας του ήταν γιατρός του βασιλέα της Μακεδονίας, πράγμα που ενδεχομένως ξύπνησε το ενδιαφέρον του για τις θετικές επιστήμες. Όταν ο πατέρας του πέθανε, την ανατροφή του ανέλαβε ένας άνδρας από τον Αταρνέα στην Τρωάδα, γεγονός που εξηγεί εν μέρει ίσως την μακρά παραμονή του αργότερα σε αυτήν την περιοχή. Στην Αθήνα όμως κοντά στον Πλάτωνα, ήλθε να ολοκληρώσει τη μόρφωσή του. Από εκείνη τη στιγμή(ίσως το 367) υπήρξε φιλόσοφος και η ζωή του κατανεμήθηκε σε τρεις πολύ ευδιάκριτες περιόδους: Την πρώτη του διαμονή στην Αθήνα, την περίοδο της Άσσου και την δεύτερη παραμονή στην Αθήνα.

Φτάνοντας τα 17 του χρόνια στην Αθήνα ο Αριστοτέλης παρακολούθησε τη διδασκαλία του Πλάτωνα μέχρι το θάνατο του τελευταίου το 347, επειδή επί 20 δηλαδή χρόνια. Διαποτίστηκε λοιπόν βαθιά από την πλατωνική σκέψη στην όψιμη φάση της και συνέπραξε ίσως στις εργασίες της σχολής. Αυτό δε σημαίνει ότι δεν είχε κριτικές να διατυπώσει ή να αναδείξει νέα ενδιαφέροντα. Το

έργο του θα το αποδείξει. Όμως πρέπει πάντοτε να σκεφτόμαστε ότι η φιλοσοφία του ορίστηκε με αφετηρία τη φιλοσοφία του Πλάτωνος και λειτούργησε σε σχέση με αυτό που ήταν εκείνη. Μετά το θάνατο του δασκάλου, ο Σπεύσιππος που ήταν ανεισιόχος τον διαδέχτηκε στη διεύθυνση της σχολής: Ο Αριστοτέλης δεν είχε πια λόγους να μείνει. [...] Ο Αριστοτέλης εγκαταστάθηκε στην επαρχία του Ερμεία, στην Άσσο, όπου έμεινε τρία χρόνια, έγινε θαυμαστής του, σύμβουλος, φίλος, συγγενής εξ αγχιστείας. [...] Τέλος το 343-342 κλήθηκε στη Μακεδονία ως παιδαγωγός του νεαρού Αλέξανδρου. Θα μας ήταν ευχάριστο να σκεφτούμε ότι υπήρξε κάποια επίδραση του φιλοσόφου πάνω στο νεαρό πρίγκιπα δεν έχουμε όμως κανένα σημάδι. [...] Στο μεταξύ το 335-334, αφού έληξε η αποστολή του ως παιδαγωγού, ο Αριστοτέλης επανήλθε στην Αθήνα που ήταν υποταγμένη στο εξής στη Μακεδονία. Είχε ήδη ξαναγυρίσει πιθανώς νωρίτερα, αλλά τώρα ήλθε για να εγκατασταθεί. Άνοιξε τη δική του σχολή, το **Λύκειο**, και καθώς δίδασκε περπατώντας με τους μαθητές του κάτω από τις δέντροστοιχίες της περιοχής, οι μαθητές του ονομάστηκαν **Περιπατητικοί** (από τη λέξη περίπατος). Δίδασκε το πρωί για τους ειδικευμένους μαθητές, το απόγευμα για ακροατήριο ευρύτερο. Δίδασκε έτσι 13 χρόνια, μέχρι το θάνατο του Αλεξάνδρου. Ο θάνατος αυτός προκάλεσε μια έντονη αντιμακεδονική αντίδραση. Ο Αριστοτέλης καταδιώχθηκε, εγκατέλειψε την Αθήνα και σχεδόν αμέσως πέθανε αφήνοντας μια διαθήκη, που μπορεί κανείς να τη διαβάσει στο Διογένη το Λαέρτιο(Ε,11-16). Με τη διαθήκη αυτή έκανε δώρα σε όλους και υποδείκνυε ως διαδόχους τους ευνοούμενους μαθητές του με πρώτο τον Θεόφραστο.

Romilly, J. de (1994), *Precis de Litterature Grecque*, μτφρ. Χριστοπούλου-Μικρογιαννάκη, Θ., *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, Αθήνα (Καρδαμίτσα), σσ. 231-232.

[...] «Όλοι οι άνθρωποι έχουν μια φυσική επιθυμία για γνώση» έλεγε ο Αριστοτέλης. Η επιβλητική αυτή δήλωση είναι η πρώτη πρόταση των *Μετά τα Φυσικά* του Αριστοτέλη και η παραδοσιακή διάταξη των έργων του βασίζεται σε μια ταξινόμηση της γνώσης ή των επιστημών που ο ίδιος αναγνώριζε: Θεωρητικής, πρακτικής και παραγωγικής (*Μετά τα Φυσικά*. Ε1025b25). Σε αυτά πρέπει να προστεθούν οι λογικές πραγματείες, που βρίσκονται πρώτες στο Σύνταγμα και που ο ίδιος ο Αριστοτέλης δε τις θεωρούσε ως μέρη οποιασδήποτε επιστήμης, αλλά ως μέθοδο επιχειρηματολογίας που μπορεί να εφαρμοστεί σε όλες τις επιστήμες. Αν πάρουμε ως δεδομένο αυτές τις τέσσερις διαιρέσεις του έργου του Αριστοτέλη, το μεγαλύτερο τμήμα των έργων του εμπίπτει στην κατάταξη «θεωρητική γνώση». Αυτή περιλαμβάνει τις έρευνές του για τη φύση, και στο επίπεδο των γενικών αρχών κίνησης και μεταβολής (*Φυσικά, Περί γενέσεως και φθοράς, Περί ουρανού*) και στη βιολογία περιλαμβάνει επίσης ό,τι ονομάζει «Πρώτη φιλοσοφία» ή «Θεολογία» (*Μετά τα Φυσικά*) το περιεχόμενο της οποίας είναι οι πρώτες αρχές της πραγματικότητας ή τα πρωταρχικά αντικείμενα της επιστημονικής γνώσης. Τα έργα του για τα *Ηθικά* και *Πολιτικά* είναι δείγματα «πρακτικής γνώσης» μαζί με την *Ποιητική* (και με κάποια έννοια την *Ρητορική*) που είναι ένα παράδειγμα γνώσης που είναι «παραγωγική». Ένα έργο που δεν εμπίπτει σε αυτή την κατάταξη είναι η *Αθηναίων πολιτεία*, το μόνο σωζόμενο δείγμα μιας συλλογικής διερεύνησης των πολιτευμάτων ελληνικών πόλεων που διηύθυνε ο Αριστοτέλης, αν και ο ίδιος δεν μπορεί να έχει γράψει περισσότερο από ένα τμήμα των 158 πραγματειών που υποτίθεται ότι είχαν συντεθεί.

Easterling, P. E. – Knox, B. M. W. (2000), *The Cambridge history of classical literature I : Greek literature*, μτφρ. Ν. Κονομής, Χρ. Γριμπά, Μ. Κονομής, Επιμέλεια Α. Στεφανής, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα (Παπαδήμας) σσ. 698-699

Η διαίρεση των επιστημών

Στην εγκυκλοπαίδεια της γνώσης του Αριστοτέλη κάθε επιστήμη, τέχνη και δεξιότητα έχει τη θέση της. Όλες οι γνώσεις είναι σημαντικές και χρήσιμες, δεν είναι όμως όλες ισότιμες. Ο Αριστοτέλης προτείνει λοιπόν μια τριμερή κατάταξη των γνώσεων: η ανθρώπινη γνώση διακρίνεται σε «ποιητική», «πρακτική» και «θεωρητική».

Στο κατώτερο επίπεδο τοποθετούνται οι «ποιητικές γνώσεις», οι τεχνικές δεξιότητες που αποσκοπούν στην παραγωγή υλικών αντικειμένων και δράσεων. Εδώ εντάσσεται το σύνολο των

τεχνών, από τις πιο ταπεινές ως τις πιο πολύπλοκες και αξιοσέβαστες, όπως η ιατρική. Όλες αυτές οι δεξιότητες στηρίζονται στη συσσωρευμένη εμπειρία των ανθρώπων και συνιστούν ένα σύνολο κανόνων, που θα πρέπει κανείς να διδαχθεί και να αφομοιώσει για να τις ασκήσει. Στην κατηγορία της «ποιητικής» γνώσης ο Αριστοτέλης εντάσσει και την καλλιτεχνική δημιουργία, ακολουθώντας την καθιερωμένη πρακτική των αρχαίων Ελλήνων, που με τη λέξη «τέχνη» περιέγραφαν τόσο τις κατασκευαστικές όσο και τις καλλιτεχνικές δραστηριότητες.

Στη δεύτερη κατηγορία τοποθετούνται οι «πρακτικές γνώσεις», οι γνώσεις που έχουν αντικείμενο την ανθρώπινη συμπεριφορά. Ο Αριστοτέλης έχει στον νου του κυρίως την ηθική και πολιτική θεωρία, τη μελέτη δηλαδή της ανθρώπινης «πράξης» είτε σε ατομικό είτε σε συλλογικό επίπεδο - γι' αυτό οι γνώσεις αυτές ονομάζονται «πρακτικές». Αν δει κανείς την «πρακτική» γνώση με γνώμονα την ανθρώπινη συμβίωση και ευδαιμονία, η γνώση αυτή είναι η πιο σημαντική (ο Αριστοτέλης ονομάζει την πολιτική επιστήμη «κυριωτάτη και αρχιτεκτονική», *Ηθικά Νικομάχεια* 1094a26-27). Αν ωστόσο κριτήριο της έγκυρης γνώσης είναι η αλήθεια, η άμεση σχέση των πρακτικών επιστημών με τη σύνθετη και ευμετάβλητη ανθρώπινη συμπεριφορά δεν μπορεί παρά να επιδρά αρνητικά στην ακρίβεια και στη βεβαιότητα των συμπερασμάτων τους.

Στο ανώτερο τέλος επίπεδο τοποθετούνται οι τρεις «θεωρητικές γνώσεις»: τα μαθηματικά, η φυσική και η «πρώτη φιλοσοφία» (*Μετά τα φυσικά* 1025b24). Το διακριτικό γνώρισμα της θεωρητικής γνώσης είναι η αυτονομία της, η ανεξαρτησία της από κάθε εφαρμογή ή πρακτική χρησιμότητα. Η αναζήτηση της αλήθειας, η κατανόηση της αντικειμενικής πραγματικότητας είναι το μοναδικό κίνητρο του θεωρητικού επιστήμονα. Για τον Αριστοτέλη η αναζήτηση της άδολης και καθαρής γνώσης χαρακτηρίζει την ίδια τη φύση του ανθρώπου.

Όλοι οι άνθρωποι από τη φύση τους επιζητούν τη γνώση.

Μετά τα φυσικά 980a1

Οι άνθρωποι άρχισαν να φιλοσοφούν από θαυμασμό. Στην αρχή τον θαυμασμό τους προκάλεσαν τα πρόδηλα περίεργα φαινόμενα, και σιγά σιγά, προχωρώντας με αυτό τον τρόπο, άρχισαν να προβληματίζονται και για τα πιο σημαντικά. Αυτός όμως που απορεί και θαυμάζει, αντιλαμβάνεται ότι αγνοεί. [...] Αν λοιπόν οι άνθρωποι φιλοσόφησαν για να αποφύγουν την άγνοια τους, είναι φανερό ότι επιζήτησαν την επιστήμη χάριν της γνώσης και όχι εξαιτίας της οποιασδήποτε χρησιμότητας.

Αριστοτέλης, *Μετά τα φυσικά* 982b11-21

Από τις θεωρητικές επιστήμες, τα μαθηματικά μάς προσφέρουν χωρίς αμφιβολία την ακριβέστερη γνώση. Η αυστηρή μέθοδος των μαθηματικών λειτουργεί ως υπόδειγμα για κάθε επιστήμη και έχει επηρεάσει την αριστοτελική ανάλυση του αποδεικτικού συλλογισμού. Ο Αριστοτέλης ωστόσο δεν συμεριζεται τον ανεπιφύλακτο ενθουσιασμό του Πλάτωνα και της Ακαδημίας για τα μαθηματικά και δείχνει να ενοχλείται από την τάση των φιλοσόφων της εποχής του να μετατρέψουν τη φιλοσοφία σε μαθηματικά (*Μετά τα φυσικά* 992b32-33). Ο ίδιος πιστεύει ότι τα μαθηματικά είναι απλές αφαιρέσεις, κατασκευές του ανθρώπινου μυαλού, αφού, όπως δεν υπάρχουν πλατωνικές ιδέες, δεν υπάρχουν και αυτόνομες μαθηματικές οντότητες. Επομένως, τα μαθηματικά δεν μας μαθαίνουν κάτι για την πραγματική δομή του κόσμου.

Τον ρόλο αυτό στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη τον επωμίζεται η φυσική. Αυτή είναι η βασική επιστήμη, γιατί αυτή μελετά την αντικειμενική πραγματικότητα, το σύνολο δηλαδή των μεταβαλλόμενων, αισθητών, ατομικών ουσιών. Οι διάφοροι κλάδοι της αριστοτελικής φυσικής (από την κοσμολογία ως τη βιολογία και την ανθρώπινη φυσιολογία) βάζουν τάξη στους αντίστοιχους τομείς του επιστητού, προσφέροντας αιτιακές εξηγήσεις των φυσικών φαινομένων.

Και η φυσική επιστήμη όμως δεν είναι απολύτως αυτόνομη. Τις βασικές έννοιες και κατηγορίες με τις οποίες προσεγγίζει την πραγματικότητα (έννοιες όπως «αίτιο», «ουσία», «ύλη», «είδος», «τέλος», «ενέργεια», «δύναμη»), τις βρίσκει κατά κάποιον τρόπο έτοιμες. Ο προσδιορισμός αυτών των εννοιών είναι έργο της αριστοτελικής μεταφυσικής ή «πρώτης φιλοσοφίας». Η πρώτη φιλοσοφία δεν μελετά κάποια συγκεκριμένη πλευρά της πραγματικότητας, αλλά την ολότητα της ύπαρξης και όσα συνδέονται ουσιαστικά με αυτήν - «το ον ως ον», όπως το διατυπώνει ο

Αριστοτέλης (*Μετά τα φυσικά* 1003a21-22). Η πρώτη φιλοσοφία «είναι η θεωρητική γνώση των πρώτων αρχών και αιτιών» της πραγματικότητας (*Μετά τα φυσικά* 982b9-10).

Κάλφας, Β. & Ζωγραφίδης, Γ., *Αρχαιογνωσία και Αρχαιολογία στη Μέση Εκπαίδευση, Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι*, Κ.Ε.Ε. & Ι.Ν.Σ. http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/filosofia/page_059.html

Ο συλλογισμός στον Αριστοτέλη

«[...] Η μετάβαση από τις γενικότερες προτάσεις της επιστήμης στις ειδικότερες γίνεται με έναν μηχανισμό που ονομάζεται επιστημονικός ή αποδεικτικός **«συλλογισμός»**. Η εισαγωγή και η ανάλυση των συλλογισμών είναι ίσως η μεγαλύτερη συμβολή του Αριστοτέλη στη φιλοσοφία. Το βασικό χαρακτηριστικό της επιστήμης, αυτό που την διακρίνει από κάθε άλλη μορφή γνώσης, είναι ότι καταλήγει στα συμπεράσματά της με έναν απολύτως ασφαλή τρόπο, το γεγονός ότι χρησιμοποιεί **«αποδείξεις»**. Ο επιστήμονας έρχεται αντιμέτωπος με μια πληθώρα φαινομένων, και έργο του είναι η εξήγηση αυτών των φαινομένων. Για να το επιτύχει θα χρησιμοποιήσει έγκυρους συλλογισμούς, μέσω των οποίων το συγκεκριμένο φαινόμενο συνδέεται με τους γενικά αποδεκτούς νόμους της αντίστοιχης επιστήμης.

Τι είναι όμως ακριβώς ο συλλογισμός;

Συλλογισμός είναι ένα είδος λόγου, όπου, όταν τεθούν ορισμένα πράγματα, κάτι άλλο από αυτά που έχουν τεθεί ακολουθεί κατ' ανάγκην, εξαιτίας αυτών ακριβώς που έχουν τεθεί.

Αριστοτέλης, *Τοπικά* 100a25-27

Ονομάζω απόδειξη τον επιστημονικό συλλογισμό· και επιστημονικό συλλογισμό αυτό τον συλλογισμό δια μέσου του οποίου αποκτούμε έγκυρη γνώση.

Αριστοτέλης, *Αναλυτικά Ύστερα* 711b18-19

Ο Αριστοτέλης είχε το θάρρος να παραδεχθεί αυτό που, ακόμη και σήμερα, οι φιλόσοφοι και οι επιστήμονες διστάζουν να ομολογήσουν: οι αρχές κάθε επιστήμης, οι γενικότεροι νόμοι της, δεν μπορούν να αποδειχθούν -είναι προτάσεις **«πρωταρχικές και αναπόδεικτες»** (*Αναλυτικά Ύστερα* 71b27).

Μας χρειάζεται λοιπόν μια άλλη μέθοδος για να φτάσουμε στις πρώτες αρχές, μια μέθοδος αντίστροφη από τον συλλογισμό. Με τον συλλογισμό μεταβαίνουμε από το γενικό στο ειδικό, ενώ τώρα θέλουμε να δούμε πώς κάποιος φτάνει στη σύλληψη του γενικού. Η μέθοδος αυτή ονομάστηκε από τον Αριστοτέλη **«επαγωγή»**. Με την επαγωγή ο επιστήμονας ξεκινά από τα περίπλοκα και ανομοιογενή δεδομένα της εμπειρίας του και καταφέρνει να τα τιθασει, ανακαλύπτοντας πίσω από αυτά γενικούς νόμους και αρχές. Η επιστημονική λοιπόν γνώση περιλαμβάνει δύο στάδια. Στο πρώτο στάδιο ο επιστήμονας λειτουργεί ερευνητικά και επαγωγικά. Καταρχήν συλλέγει κάθε είδους παρατηρήσεις και εμπειρικά δεδομένα ανάλογα με τον τομέα που μελετά. Ο Αριστοτέλης μάλιστα θεωρεί ότι η πρωταρχική αυτή διερεύνηση δεν πρέπει να περιοριστεί στα στοιχεία που αποκομίζει κανείς από τις αισθήσεις του. Ιδιαίτερα χρήσιμες και διαφωτιστικές θα αποδειχθούν και οι προϋπάρχουσες κοινές αντιλήψεις για οποιοδήποτε θέμα, η συσσωρευμένη παλαιότερη γνώση, η πείρα του κοινού νου (τα λεγόμενα **«ένδοξα»**).[...]

Η επιστημονική γνώση είναι αιτιακή γνώση. «Γνωρίζουμε κάτι,» λέει ο Αριστοτέλης, «μόνο όταν συλλάβουμε το γιατί του» (*Φυσικά* 194b19). Το αίτιο όμως ενός γεγονότος ή ενός φαινομένου δεν είναι ένα και μοναδικό. Ο Αριστοτέλης μάλιστα υποστηρίζει ότι, αν αναλύσουμε τον τρόπο με τον οποίο εξηγούμε τα πράγματα, θα διακρίνουμε τέσσερις μορφές αιτιών: την «ύλη», το «είδος», το ποιητικό αίτιο και το τελικό αίτιο. [...] Στο δεύτερο στάδιο της επιστημονικής διαδικασίας θα κριθεί η αλήθεια και η επάρκεια των πρώτων αρχών και των αιτιών. Ο επιστήμονας θα χρησιμοποιήσει τις πρώτες αρχές για να διατυπώσει συλλογισμούς που θα εξηγούν και θα ταξινομούν τα επιμέρους φαινόμενα που έχει ήδη συγκεντρώσει. Αν οι πρώτες αρχές είναι κατάλληλες, θα αποτελέσουν το θεμέλιο για την οικοδόμηση του συστήματος των προτάσεων της συγκεκριμένης επιστήμης.»

Κάλφας, Β. & Ζωγραφίδης, Γ., *Αρχαιογνωσία και Αρχαιογλωσσία στη Μέση Εκπαίδευση, Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι*, Κ.Ε.Ε. & Ι.Ν.Σ. [http:// www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/filosofia/page_059.html](http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/filosofia/page_059.html)

«[...]Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η εμπειρία μας μέσω των αισθήσεων είναι το προϊόν της αντίληψής μας. Οι εντυπώσεις που δεχόμαστε παθητικά μέσω των αισθητήριων οργάνων μας είναι απλώς τα ακατέργαστα υλικά τα οποία εμείς συνδυάζουμε με κάποιον τρόπο για να φτιάξουμε το συνεχές ύφασμα της αισθητηριακής εμπειρίας μας. Στο συνδυασμό αυτόν είμαστε περισσότερο ενεργητικοί παρά παθητικοί.

Η εντύπωση είναι η είσοδος των δεδομένων από έξω. Η εμπειρία όμως μέσω των αισθήσεων, η οποία προκύπτει από την αντίληψη αυτού του έξω κόσμου, προϋποθέτει μνήμη και φαντασία από τη μεριά μας. Αποτελεί σύνθεση πολλών στοιχείων —που όλα τους ξεκινούν από αυτό που προσλαμβάνουν οι διάφορες αισθήσεις μας—, μετασχηματίζεται όμως ανάλογα με τον τρόπο με τον οποίο τα στοιχεία αυτά συνδυάζονται μεταξύ τους για να αποτελέσουν το σύνολο που είναι ο κόσμος που αντιλαμβανόμαστε. Αν περιγράψουμε με λέξεις οποιαδήποτε τυπική εμπειρία που βασίζεται στην αντίληψη, θα διαπιστώσουμε αμέσως ότι αυτή περιλαμβάνει πολύ περισσότερα πράγματα από τα ακατέργαστα υλικά της εντύπωσης[...]. Ο Αριστοτέλης διακρίνει αυτά τα τρία επίπεδα σκέψης όταν περιγράφει πώς λειτουργεί ο νους για να παραγάγει γνώση. Από τα ακατέργαστα υλικά της εμπειρίας μέσω των αισθήσεων ο νους σχηματίζει ιδέες. Οι ιδέες είναι, με τη σειρά τους, τα ακατέργαστα υλικά από τα οποία σχηματίζει κρίσεις που επιβεβαιώνουν ή αρνούνται κάτι. Όπως οι μεμονωμένες ιδέες εκφράζονται στο λόγο με μεμονωμένες λέξεις ή φράσεις, έτσι και οι κρίσεις εκφράζονται με προτάσεις, αποφαντικές προτάσεις στις οποίες υπάρχουν οι λέξεις "είναι" και "δεν είναι". Το τρίτο επίπεδο ο Αριστοτέλης το ονομάζει συλλογιστική διαδικασία ή εξαγωγή συμπερασμάτων. Μόνο όταν μια κρίση γίνεται η βάση για να επιβεβαιώσουμε ή να απορρίψουμε μια άλλη κρίση, προχωρεί ο νους στο τρίτο επίπεδο σκέψης. Στο επίπεδο αυτό η σκέψη προϋποθέτει την αιτιολόγηση όσων σκεφτόμαστε. Στο επίπεδο αυτό, τι σκεφτόμαστε μπορεί όχι απλώς να αληθεύει ή να μην αληθεύει, αλλά και να είναι είτε λογικό είτε παράλογο».

Mortimer, J. A. (1996), *Aristotle for everybody. Difficult Thought Made Easy*, μτφρ. Π. Κοτζιά, *Ο Αριστοτέλης για όλους. Δύσκολος στοχασμός σε απλοποιημένη μορφή*, Αθήνα (Παπαδήμας), σσ. 164-173.

«Για τον Αριστοτέλη η έννοια των αρχών άπτεται τόσο του πεδίου της πραγματικότητας όσο και της ανθρώπινης γνώσης αυτής της πραγματικότητας. Γνώση των αρχών μίας επιστήμης σημαίνει καταρχήν γνώση της φύσης των πραγμάτων που ερευνώνται. Για τη γνώση των αρχών σημαντικός είναι ο γνωστικός ρόλος της άμεσης εμπειρίας· άρα δεν έχουν όλες απαραίτητως οι γνώσεις συλλογιστικό-αποδεικτικό χαρακτήρα. Κάθε περαιτέρω γνώση προκύπτει από προϋπάρχουσες, τρόπον τινα αρχικές, γνώσεις. [...] Θεωρώ ότι ο Αριστοτέλης επισημαίνει πράγματι κάτι το αυτονόητο: ο άνθρωπος δεν έχει άλλη επιλογή· θα μελετήσει το προφανές, αυτό που έχει μπροστά του⁹, έστω και αν αυτό είναι σύνθετο. Παράδειγμα: ο μελετητής ενός ζώου έχει να μελετήσει κάτι το άμεσα διαθέσιμο, και άρα προσιτό στην ανθρώπινη γνώση: έναν σύνθετο οργανισμό. Έτσι, το *γνωριμώτερον* για τον άνθρωπο ζώο είναι ο ίδιος ο άνθρωπος¹⁰. Βέβαια, αυτό που για τον άνθρωπο είναι το άμεσο αντικείμενο της γνώσης, αποτελεί καθ' εαυτό και από τη φύση του κάτι το σύνθετο, το οποίο αποκρύπτει τις αρχές του και τα αίτια των λειτουργιών του και τη σύστασή του: ο άνθρωπος είναι για τον άνθρωπο το πιο γνωστό και ταυτόχρονα το πιο άγνωστο. Ο μελετητής δεν έχει παρά να επιμείνει στην έρευνά του εμβαθύνοντάς την διαρκώς.

Το *γνώριμον ήμῖν* και το *γνώριμον τῆ φύσει* οριοθετούν μία (φυσιο)γνωστική πορεία εμβάθυνσης στη φύση των πραγμάτων, η οποία διανυόμενη -μέχρι τέλους και άνευ τέλους- θα λειτουργήσει ως προοδευτική φανέρωση της φύσης. Πρόκειται για μία πορεία άφευκτη, άνευ

⁹ Αριστοτέλης, *Μετά τά Φυσικά*, 995a 3: τὸ γὰρ σύνηθες γνῶριμον.

¹⁰ Αριστοτέλης, *Περὶ τὰ ζῷα ἱστορίαι*, 491a 22-23: ὁ δ' ἄνθρωπος τῶν ζῴων γνωριμώτατον ἡμῖν ἐξ ἀνάγκης ἐστὶν.

επιστροφής, εξελικτική. Είναι η πορεία του ανθρωπίνου πνεύματος προς την διαρκώς εντεινόμενη και πάντα ατέρμονη διαύγαση του υπαρκτού. Είναι η ίδια η εκ μέρους του ανθρώπου προοδευτική λογοποίηση του κόσμου. Εργαλεία και στάδια αυτής της πορείας είναι η αισθητηριακή πρόσληψη της φύσης, η διαιρετική διάκριση των όντων, η νοητική διά των ορισμών περιχαράκωσή τους. Μέσα από αυτά ο επιστήμονας θα προαχθεί τόσο στην ολιστική όσο και στην εξειδικευμένη γνώση.

Μπετσάκος, Β. (2010), *Αριστοτέλης Φυσικά*, Βιβλία Α'-Β' (Αρχές, Φύση, Αίτια, Τύχη, Ανάγκη), Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια, Θεσσαλονίκη (Ζήτρος), σσ. 26-30.

Το προοίμιο των *Μετά τα Φυσικά*

Με μια σύντομη και περιεκτική φράση, ο Αριστοτέλης περνάει κατευθείαν στο κύριο θέμα: «Όλοι οι άνθρωποι από τη φύση τους επιδιώκουν τη γνώση». Με συντομία και ωραίο ύφος περιγράφει στη συνέχεια τα στάδια της γνώσης, αρχίζοντας από τις πιο απλές μορφές της αίσθησης, συνεχίζοντας με τη μνήμη, τις παραστάσεις και την εμπειρία, για να καταλήξει στις ειδικές πρακτικές γνώσεις τόσο στο χώρο των επαγγελμάτων όσο και στο χώρο της επιστήμης. [...] Στην πρακτική ζωή η εμπειρία έχει συχνά μεγαλύτερη σημασία από την επιστήμη. Παρ' όλα αυτά εκτιμούμε περισσότερο τη γνώση και τη νόηση, γιατί οι άνθρωποι της εμπειρίας ξέρουν μόνο το «ότι», όχι όμως και το «γιατί». Ο κάτοχος της θεωρητικής γνώσης βρίσκεται σε ανώτερη θέση από τον πρακτικό άνθρωπο για τον πρόσθετο λόγο ότι μπορεί να κάνει το δάσκαλο στην ειδικότητά του. [...] Ο επιστήμονας, λοιπόν, διαθέτει μια πλούσια σε περιεχόμενο, καθολικού χαρακτήρα γνώση. Είναι σε θέση να αναγνωρίζει πράγματα που δεν είναι εύκολα κατανοητά· οι γνώσεις του είναι ακριβέστερες από τις γνώσεις των άλλων και έχει μεγαλύτερη από τους άλλους ικανότητα να εξηγήσει τη δομή των πραγμάτων. Επίσης αναζητεί γνώσεις που έχουν αξία από μόνες τους και όχι για τα αποτελέσματά τους, και η γνώση του βρίσκεται πιο κοντά στις αρχές (ἀρχαί) σε σχέση με τους κατώτερους κλάδους της γνώσης. Γι' αυτό και έχει μια ανεξαρτησία μεγαλύτερη από την ανεξαρτησία των άλλων και διαθέτει κύρος σε σχέση με αυτούς που έχουν γνώση κατώτερης τάξης.

[...] Αυτά τα δύο κεφάλαια, πλούσια σε φιλοσοφική ποίηση και σφραγισμένα από τον ενθουσιασμό του συγγραφέα τους, μας δείχνουν τις δύο βασικές τάσεις στη σκέψη του Αριστοτέλη· από τη μία την ενθουσιώδη σύλληψη της επιστήμης ως έξοχης ουράνιας θεότητας και από την άλλη τη νηφάλια ανάλυση. Στο πρώτο κεφάλαιο διαβάζουμε ότι ο πρώτος που έστρεψε τη σκέψη του σε κάτι που ξεπερνούσε το αποκλειστικά ωφέλιμο «κίνησε το θαυμασμό» των ανθρώπων· στο δεύτερο ότι η φιλοσοφία έχει την αρχή της στην έκπληξη και το θάμβος του ατόμου. Αυτό το τελευταίο ήταν και η άποψη του Πλάτωνα. [...] Από το θαυμασμό για τη σχέση του φυσικού κόσμου με τον κόσμο των ιδεών γεννιέται η φιλοσοφία.

Düring, I. (1991), (*Aristoteles, Darstellung und Interpretation seines Denkens*, 1966) *Ό Αριστοτέλης, Παρουσίαση και έρμηνεία τῆς σκέψης του*, τ. Α', μτφρ. Π. Κοτζιά, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 196-197.

Η πρακτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη

«Η πρακτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη είναι προσαρμοσμένη στα δεδομένα της ελληνικής πόλης-κράτους και απευθύνεται σε έναν μόνο τύπο ανθρώπου: στον μέσο ελεύθερο πολίτη. Το σύστημα αξιών που επεξεργάζεται ο Αριστοτέλης δεν εφαρμόζεται ούτε στον δούλο ούτε στον αλλοεθνή, ούτε στη γυναίκα. Η αρετή του πολίτη επηρεάζεται καταρχήν από τη βούλησή του να συμμετέχει στα κοινά. Δεν υπάρχει δικαίωση του ανθρώπου έξω από την κοινωνική και πολιτική ζωή - γι' αυτό άλλωστε ο άνθρωπος ορίζεται ως **«ζώο πολιτικό»** (*Πολιτικά* 1253a9-11). Η μετάβαση από τις πρωτόγονες μορφές ζωής στην κοινωνική συμβίωση, η ανάπτυξη των πόλεων και της πολιτικής ζωής, αποτελεί φυσική διαδικασία για τον Αριστοτέλη, διέπεται από αναγκαιότητα ανάλογη με αυτή που καθορίζει τη βιολογική ανάπτυξη των ειδών. Ο ελεύθερος λοιπόν πολίτης θα επιζητήσει την ευδαιμονία μέσα στους θεσμούς της πόλης, θα επιδιώξει το «αγαθό». Το αριστοτελικό αγαθό δεν έχει καμία σχέση με το απόλυτο Αγαθό του Πλάτωνα. Χαρακτηρίζει τη μετρημένη και έλλογη ζωή, που καθιστά τον άνθρωπο ικανό να ασκήσει σωστά τα κοινωνικά και πολιτικά του καθήκοντα και του διασφαλίζει εκτίμηση, φιλία και αναγνώριση από τους ομοίους του.

Η ύψιστη αρετή του πολίτη είναι η «φρόνηση». Η φρόνηση είναι «διανοητική» αρετή, συνίσταται στην ικανότητα του ατόμου να διαχωρίζει με ορθή κρίση τη σωστή από τη λανθασμένη πράξη, το καλό από το κακό. Δεν ταυτίζεται με την έγκυρη γνώση (την επιστήμη), γιατί έχει άμεση σχέση με την ανθρώπινη πρακτική, και επομένως εμπεριέχει κάτι το μερικό και περιπτωσιακό. Είναι η εύστοχη εκτίμηση των περιστάσεων. Η αριστοτελική φρόνηση θυμίζει το δελφικό «μηδέν άγαν» ή τη σωκρατική τέχνη του βίου: κατευθύνει την ανθρώπινη συμπεριφορά συλλαμβάνοντας σε κάθε περίπτωση το σωστό μέτρο, προσφέρει ένα κριτήριο σωστού προσανατολισμού στη ζωή.

Κάλφας, Β. & Ζωγραφίδης, Γ., *Αρχαιογνωσία και Αρχαιολογία στη Μέση Εκπαίδευση, Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι*, Κ.Ε.Ε. & Ι.Ν.Σ. [http:// www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/filosofia/page_059.html](http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/filosofia/page_059.html)

Η φυσική φιλοσοφία του Αριστοτέλη

«Ο Αριστοτέλης στρέφεται κατόπιν στο πρόβλημα του καθορισμού των αιτίων που λειτουργούν μέσα στη φύση -το πρόβλημα που τέθηκε προς επίλυση στην αρχή των *φυσικών*. Το να γνωρίζει σημαίνει να γνωρίζει δια των αιτίων. Έργο λοιπόν της φυσικής είναι να μάθει τα αίτια της φυσικής μεταβολής. Χρειάζεται πρώτα να προσδιοριστεί ποιά είδη αιτίων πρέπει να αναζητήσει ο φυσικός, και η απάντηση του Αριστοτέλη σε αυτό το ερώτημα είναι πως υπάρχουν τέσσερα είδη.(1) Ο όρος **«αίτιο»** χρησιμοποιείται να δηλώσει *«αυτό από το οποίο γίνεται ένα πράγμα και που υπάρχει στο παράγωγο ως συστατικό του στοιχείο»* λ.χ., το άγαλμα γίνεται από ορύχαλκο και περιέχει ορύχαλκο. (2) Χρησιμοποιείται για να δηλώσει *«τη μορφή ή το πρότυπο, δηλαδή τον τύπο του τί ήν είναι»* λ.χ, ο λόγος 2:1 είναι ο τύπος της οκτάβας. (3) χρησιμοποιείται για να δηλώσει *«εκείνο από το οποίο προέρχεται η πρώτη αρχή της κίνησης ή της ηρεμίας»*. Αυτό το αίτιο μπορεί να ανευρεθεί στην περιοχή της συμπεριφοράς (εκείνος που συνιστά μια πράξη είναι το αίτιο της). Και στην περιοχή της φύσης (ο πατέρας είναι το αίτιο του παιδιού). Πρόκειται εν γένει για τη σχέση ποιούντος προς ποιούμενο, μεταβάλλοντος προς μεταβαλλόμενο.(4) Ο όρος **«αίτιον»** χρησιμοποιείται για να δηλώσει *«το τέλος ή το σκοπό»*, με αυτή την έννοια η υγεία είναι το αίτιο του περιπάτου μας.[...] Ross, W. D. (1993), *Aristotle*, μτφρ. Μήτσου-Παππά, Μ., *Αριστοτέλης*, Αθήνα, (Μ.Ι.Ε.Τ.), σσ. 108-109.

«[...]Η αριστοτελική διευρυμένη «φυσική» θα αποτελέσει τη θεωρητική αφετηρία για κάθε μελλοντική πραγμάτευση και θα καθορίσει ένα μέτρο σύγκρισης σε όλη τη διάρκεια της ύστερης αρχαιότητας και του μεσαίωνα.

Στην εισαγωγή των *Μετεωρολογικών*, ο Αριστοτέλης σκιαγραφεί ένα συνολικό πρόγραμμα μελέτης της φυσικής φιλοσοφίας. Δηλώνει ότι έχει ήδη μιλήσει σε προηγούμενα έργα για τα πρώτα αίτια της φύσης, για τη φυσική κίνηση γενικά, για τις τροχιές των ουρανίων σωμάτων, για τα τέσσερα στοιχεία και την αμοιβαία μεταβολή τους και γενικά για τη γέννηση και τη φθορά [...]Χωρίς καμία αμφιβολία, στα *Φυσικά* ο Αριστοτέλης δεν κάνει φυσική επιστήμη με τη σημερινή έννοια. Με την ίδια όμως έννοια, δεν κάνει αυστηρή επιστήμη και σε κανένα άλλο φυσικό του σύγγραμμα. Αυτό γίνεται αμέσως φανερό σε όποιον σημερινό αναγνώστη επιχειρήσει να διαβάσει το *Περί ουρανού* ή το *Περί γενέσεως και φθοράς*. Δεν θα βρει στα έργα αυτά μια αστρονομία και μια χημεία, όπως τουλάχιστον τις φαντάζεται. Αλλά και τα βιολογικά έργα του Αριστοτέλη, που παλαιότερα θεωρούνταν περισσότερο εμπειρικά, σήμερα ερμηνεύονται από τους εγκυρότερους μελετητές ως μεθοδολογικά. Ο Αριστοτέλης περιορίζεται στον προσδιορισμό των βασικών αρχών κάθε εμπειρικού κλάδου, συζητά τις λανθασμένες ή ανεπαρκείς θεωρήσεις των προγενεστέρων του και συστήνει τις κατάλληλες μεθόδους. Επομένως, όλο το φάσμα των μελετών που είδαμε να σκιαγραφεί ο Αριστοτέλης στα *Μετεωρολογικά* εντάσσεται σε αυτό που εμείς σήμερα ονομάζουμε φιλοσοφία της επιστήμης. Απλώς τα *Φυσικά* ασχολούνται με τα γενικά προβλήματα μεθόδου κάθε φυσικής έρευνας, ενώ τα άλλα συγγράμματα αναλύουν τις μεθόδους και τα προβλήματα που συνδέονται κάθε φορά με το συγκεκριμένο αντικείμενο. Η διαπίστωση αυτή δεν έρχεται σε αντίφαση με την τάση του Αριστοτέλη να ονομάζει τις μελέτες του φυσική έπιστήμη-αρκεί να αντιληφθούμε ότι η αριστοτελική επιστήμη δεν ταυτίζεται με τη σημερινή».

Κάλφας, Β. (1999), *Αριστοτέλης Περί φύσεως. Το δεύτερο βιβλίο των Φυσικῶν*. Εισαγωγή-μετάφραση-σχολιασμός, Αθήνα, σσ. 18-21.

Μεθοδολογία

«Είναι δύσκολο να γενικεύσει κανείς με συντομία για τη μεθοδολογία του Αριστοτέλη ως φιλοσοφικού συγγραφέα, αλλά πρέπει να αναφερθούν μερικά σημεία. Αντίθετα από τον Πλάτωνα ο Αριστοτέλης αρέσκει να αρχίζει την εξέταση ενός προβλήματος με μια επισκόπηση των απόψεων που υπάρχουν πάνω σε ένα θέμα. Αυτό μπορεί να γίνει χωρίς αναφορά σε άτομα, αλλά πιο συχνά δίνει μια λεπτομερή έκθεση και κριτική των προηγούμενων φιλοσόφων, κάνοντας τέτοια χρήση των θεωριών ή εννοιών τους (όπως ερμηνεύονται από αυτόν) όπως ταιριάζει στο δικό του φιλοσοφικό σκοπό. Δύο αξιοσημείωτα παραδείγματα είναι το πρώτο βιβλίο των *Μετά τα Φυσικά* και εκείνο του έργου *Περί Ψυχής*. Ο Αριστοτέλης (σε τέτοια χωρία) δεν είναι τόσο πολύ ένας ιστορικός της φιλοσοφίας όσο ένας κριτικός που εξετάζει τους προκατόχους του μέσα από τις δικές του κατηγορίες σκέψης. Αλλά αποτελεί μια θεμελιώδη πηγή γνώσης για την πρώιμη φιλοσοφία.

Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό του φιλοσοφικού ύφους είναι η αναζήτηση για ορισμούς βασικών εννοιών και η διασάφηση αυτού που θα λέγαμε διάφορες χρήσεις ενός όρου, που ο Αριστοτέλης ονομάζει «οι διάφοροι τρόποι με τους οποίους λέγεται ένα πράγμα». Με τον τρόπο αυτό, το πρώτο κεφάλαιο των *Φυσικῶν 2* είναι αφιερωμένο στην ανάλυση της φύσης, που θεωρεί ότι έχει δύο χρήσεις, σύμφωνα με το αν αναφερόμαστε στην ύλη κάποιου πράγματος ή την μορφή του. Ύλη και μορφή είναι δυο θεμελιώδεις αριστοτελικές εννοιολογικές κατηγορίες τις οποίες χρησιμοποιεί στην ανάλυση όλων των ειδών τα διαφορετικά πράγματα. Άλλες τέτοιες έννοιες είναι *δυνάμει και ἐνέργεια, ἀναγκαῖον και ἐνδεχόμενον, εἶναι και γίνεσθαι*. Είναι χαρακτηριστικό του Αριστοτέλη, αφού ορίσει το αντικείμενο για το οποίο ενδιαφέρεται, να συζητεί ιδιαίτερες λεπτομέρειες, που όχι μόνο διασαφηνίζουν τον ορισμό αλλά μπορεί να τον κάνουν να τροποποιηθεί. Επανελημμένα διακόπτει την κύρια έκθεση ενός θέματος για να εξετάσει *μιαν ἄπορίαν*, ένα ειδικό πρόβλημα, που ο νεώτερος συγγραφέας θα έβαζε σε μια υποσημείωση και που ο ίδιος μπορεί να αφήσει αφεδιάλυτο. Κάποτε είναι αδύνατο να πούμε αν μια συγκεκριμένη *ἄπορία* είναι μέρος του αρχικού κειμένου ή κάτι που αυτός, ή ακόμη ένας εκδότης, πρόσθεσε αργότερα. Αλλά δεν μπορεί να υπάρχει αμφιβολία ότι η πλειονότητα είναι μέρος της δικής του φιλοσοφικής παρουσίας.

Easterling, P. E. – Knox, B. M. W. (2000), *The Cambridge history of classical literature I : Greek literature*, μτφρ. Ν. Κονομής, Χρ. Γριμπά, Μ. Κονομής, Επιμέλεια Α. Στεφανής, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα (Παπαδήμας), σσ. 700-701.

Η αριστοτελική επαγωγή

[...]. Οι επιστημονικοί συλλογισμοί μάς επιτρέπουν να εξηγήσουμε πλευρές της πραγματικότητας με βάση τις αρχές αυτές, δεν μπορούν όμως οι ίδιοι να μας οδηγήσουν στις αρχές. Ο Αριστοτέλης είχε το θάρρος να παραδεχθεί αυτό που, ακόμη και σήμερα, οι φιλόσοφοι και οι επιστήμονες διστάζουν να ομολογήσουν: οι αρχές κάθε επιστήμης, οι γενικότεροι νόμοι της, δεν μπορούν να αποδειχθούν - είναι προτάσεις «πρωταρχικές και αναπόδεικτες» (*Αναλυτικά ὕστερα 71b27*).

Μας χρειάζεται λοιπόν μια άλλη μέθοδος για να φτάσουμε στις πρώτες αρχές, μια μέθοδος αντίστροφη από τον συλλογισμό. Με τον συλλογισμό μεταβαίνουμε από το γενικό στο ειδικό, ενώ τώρα θέλουμε να δούμε πώς κάποιος φτάνει στη σύλληψη του γενικού. Η μέθοδος αυτή ονομάστηκε από τον Αριστοτέλη «επαγωγή». Με την επαγωγή ο επιστήμονας ξεκινά από τα περίπλοκα και ανομοιογενή δεδομένα της εμπειρίας του και καταφέρνει να τα τιθασει, ανακαλύπτοντας πίσω από αυτά γενικούς νόμους και αρχές.

Η επιστημονική λοιπόν γνώση περιλαμβάνει δύο στάδια.

Στο πρώτο στάδιο ο επιστήμονας λειτουργεί ερευνητικά και επαγωγικά. Καταρχήν συλλέγει κάθε είδους παρατηρήσεις και εμπειρικά δεδομένα ανάλογα με τον τομέα που μελετά. Ο Αριστοτέλης μάλιστα θεωρεί ότι η πρωταρχική αυτή διερεύνηση δεν πρέπει να περιοριστεί στα στοιχεία που αποκομίζει κανείς από τις αισθήσεις του. Ιδιαίτερα χρήσιμες και διαφωτιστικές θα αποδειχθούν και

οι προϋπάρχουσες κοινές αντιλήψεις για οποιοδήποτε θέμα, η συσσωρευμένη παλαιότερη γνώση, η πείρα του κοινού νου (τα λεγόμενα «ένδοξα»). Αλλά και η ίδια η γλώσσα κρύβει πολύτιμα μυστικά, αφού, όπως είδαμε, συνδέεται άρρηκτα με τη σκέψη και την πραγματικότητα. Αν, για παράδειγμα, κάποιος θέλει να μελετήσει την ανθρώπινη ψυχή, θα πρέπει να παρατηρήσει συστηματικά τη συμπεριφορά των ανθρώπων γύρω του, θα πρέπει όμως να αντιλήξει στοιχεία και από τις αντιλήψεις της εποχής του για την ψυχή, όπως και από τον τρόπο που μιλάνε οι άνθρωποι για την ψυχή και τα ψυχικά φαινόμενα.

Ο συστηματικός παρατηρητής δεν είναι όμως ακόμη επιστήμονας. Η επιστήμη και η φιλοσοφία είναι σύλληψη του «καθόλου», και η συλλογή δεδομένων δεν οδηγεί αυτομάτως στις πρώτες αρχές. Απαιτείται ένα διανοητικό άλμα, η μετάβαση από τα πολλά και πολύμορφα στα λίγα και γενικά, όπου δοκιμάζεται η κριτική ικανότητα και η φαντασία του ερευνητή. Το βέβαιο είναι ότι ο επιστήμονας γενικεύει, ότι λειτουργεί επαγωγικά. Όλες όμως οι γενικεύσεις δεν είναι κατ' ανάγκην σωστές. Οι πρώτες αρχές της επιστήμης πρέπει να είναι αληθείς και αναγκαίες, και επιπλέον να μπορούν να εξηγήσουν την ολότητα των φαινομένων του σχετικού κλάδου - να αποτελούν «αίτια» των φαινομένων.

Η επιστημονική γνώση είναι αιτιακή γνώση. «Γνωρίζουμε κάτι,» λέει ο Αριστοτέλης, «μόνο όταν συλλάβουμε το γιατί του» (*Φυσικά* 194b19). Το αίτιο όμως ενός γεγονότος ή ενός φαινομένου δεν είναι ένα και μοναδικό. Ο Αριστοτέλης μάλιστα υποστηρίζει ότι, αν αναλύσουμε τον τρόπο με τον οποίο εξηγούμε τα πράγματα, θα διακρίνουμε τέσσερις μορφές αιτίων: την «ύλη», το «είδος», το ποιητικό αίτιο και το τελικό αίτιο. Αν μελετήσουμε λ.χ. το φαινόμενο της γέννησης ενός ζώου, θα πρέπει να αναφερθούμε στις σάρκες και στα οστά του νεογνού (στην «ύλη» του), αλλά και στο ζωικό «είδος» που αναπαράγεται. Θα πρέπει ακόμη να προσδιορίσουμε ποιος γεννά το νεογνό, ποιοι είναι δηλαδή οι γεννήτορες του (το ποιητικό αίτιο). Τέλος, θα πρέπει να αναρωτηθούμε ποιος είναι ο σκοπός της συγκεκριμένης γέννησης, και μια πιθανή απάντηση θα ήταν ότι είναι η διατήρηση του είδους (το τελικό αίτιο). Θα φτάσουμε, επομένως, σε μια πλήρη εξήγηση του φαινομένου, όταν καταφέρουμε να προσδιορίσουμε όλους τους παράγοντες που το επηρεάζουν αποφασιστικά.

Στο δεύτερο στάδιο της επιστημονικής διαδικασίας θα κριθεί η αλήθεια και η επάρκεια των πρώτων αρχών και των αιτίων. Ο επιστήμονας θα χρησιμοποιήσει τις πρώτες αρχές για να διατυπώσει συλλογισμούς που θα εξηγούν και θα ταξινομούν τα επιμέρους φαινόμενα που έχει ήδη συγκεντρώσει. Αν οι πρώτες αρχές είναι κατάλληλες, θα αποτελέσουν το θεμέλιο για την οικοδόμηση του συστήματος των προτάσεων της συγκεκριμένης επιστήμης.

Κάλφας, Β. & Ζωγραφίδης, Γ., *Αρχαιογνωσία και Αρχαιολογία στη Μέση Εκπαίδευση, Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι*, Κ.Ε.Ε. & Ι.Ν.Σ. http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/filosofia/page_059.html

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Adler, M. J. (1996), *Aristotle for everybody. Difficult Thought Made Easy*, μτφρ. Κοτζιά, Π., Ο Αριστοτέλης για όλους. Δύσκολος στοχασμός σε απλοποιημένη μορφή, Αθήνα (Παπαδήμας).
2. Easterling, P. E. – Knox, B. M. W. (2000), *The Cambridge history of classical literature I : Greek literature*, μτφρ. Ν. Κονομής, Χρ. Γριμπά, Μ. Κονομής, Επιμέλεια Α. Στεφανής, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα (Παπαδήμας).
3. Κακριδής, Φ. Ι. (2011), *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, Κ.Ε.Ε. & Ι.Ν.Σ., http://www.greek-language.gr/Resources/ancient_greek/history/grammatologia/page_054.html
4. Κάλφας, Β. (1999), *Αριστοτέλης Περί φύσεως. Το δεύτερο βιβλίο των Φυσικῶν*. Εισαγωγή-μετάφραση-σχολιασμός, Αθήνα.
5. Κάλφας, Β. & Ζωγραφίδης, Γ., *Αρχαιογνωσία και Αρχαιολογία στη Μέση Εκπαίδευση, Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι*, Κ.Ε.Ε. & Ι.Ν.Σ., http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/filosofia/page_059.html

6. Μπετσάκος, Β. (2010), *Αριστοτέλης Φυσικά*, Βιβλία Α'-Β' (*Αρχές, Φύση, Αίτια, Τύχη, Ανάγκη*), Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια, Θεσσαλονίκη (Ζήτρος).
7. Romilly, J. de (1994), *Precis de Litterature Grecque*, μτφρ. Χριστοπούλου-Μικρογιαννάκη, Θ., *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, Αθήνα (Καρδαμίτσα), σσ. 214-215.
8. Ross, W. D. (1993), *Aristotle*, μτφρ. Μήτσου-Παππά, Μ., *Αριστοτέλης*, Αθήνα, (Μ.Ι.Ε.Τ.).
9. Düring, I. (1991), *Aristoteles, Darstellung und Interpretation seines Denkens*, μτφρ. Κοτζιά, Π., *Ό Αριστοτέλης, Παρουσίαση και έρμηνεία τής σκέψης του*, τ. Α', Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.).

2. ΓΕΝΙΚΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΣΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Ι. Α΄ ΤΑΞΗ (ΓΕΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ)

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Για την κατάρτιση του ΠΣ και για τη συγκρότηση του αντίστοιχου Ανθολογίου Ιστοριογραφίας, έχουν επιλεγεί πέντε συγγραφείς: Θουκυδίδης, Ξενοφών, Πλούταρχος, Πολύβιος, Αρριανός.

Κατά την επιλογή των συγγραφέων και των κειμένων, καταβλήθηκε προσπάθεια ώστε να παρουσιάζονται:

- βασικά θέματα από όλο το χρονικό εύρος της αρχαιότητας, από τη συγκρότηση των πρώτων πολιτικών κοινωνιών μέχρι την οικουμενική επικράτηση των Ρωμαίων,
- διαφορετικά κειμενικά είδη, όπως η βιογραφία και τα απομνημονεύματα,
- βασικά προβλήματα τα οποία, αν και τέθηκαν κατά την αρχαιότητα, εξακολουθούν να παραμένουν στο επίκεντρο του κοινωνικού και πολιτικού προβληματισμού (βλ. αναλυτικότερα: *Γνώσεις για τον κόσμο, αξίες και στάσεις*).
- ο θεωρητικός στοχασμός που αφορά τον τρόπο σύνθεσης, τις αρχές και τις μεθόδους της ιστορίας.

Στόχος του ΠΣ συνολικά είναι η δημιουργία κριτηρίων αξιολόγησης της κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας στην οποία ζουν οι μαθητές.

Ο στόχος αυτός εξυπηρετείται με την εξοικείωση των μαθητών με εργαλεία, μέσα και διαδικασίες προσέγγισης των προβλημάτων που θέτει η σύγχρονη ζωή.

2. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ – ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΩΡΕΣ

Στην Α΄ Λυκείου, η ιστοριογραφία διδάσκεται, ως μάθημα Γενικής Παιδείας, 3 ώρες την εβδομάδα καθ' όλη τη διάρκεια του έτους.

Διδάσκονται κείμενα από το πρωτότυπο και κείμενα από μετάφραση, σύμφωνα με τον Πίνακα: Διδακτικές ενότητες (βλ. και ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ).

Σε συνδυασμό με την παραδοσιακή/μετωπική διδασκαλία, η διδακτική προσέγγιση των κειμένων επιδιώκει την κατασκευή της γνώσης από τους μαθητές, μέσω του ομαδοσυνεργατικού μοντέλου διδασκαλίας (μέθοδος Project).

Για τον λόγο αυτό, οι Διδακτικές ενότητες επικοινωνούν μεταξύ τους. Δύο σύντομα παραδείγματα: 1) Η διδασκαλία του Πλούταρχου μπορεί να συνδυαστεί με τη διδασκαλία του Αρριανού, μέσω μιας ομαδοσυνεργατικής εργασίας για τον Μεγαλέξανδρο. 2) Η ενότητα *Ιστοριογραφία* μπορεί να τροφοδοτηθεί με στοιχεία από όλα τα άλλα κείμενα που συγκροτούν το ΠΣ. Για παράδειγμα, μπορεί να συνδυαστεί με το θέμα *Ο ιστορικός ως δρων πρόσωπο* (Ξενοφών) ή να αντλήσει στοιχεία από την Αρχαιολογία του Θουκυδίδη.

Κάθε Διδακτική ενότητα του ΠΣ συνοδεύεται από:

Οδηγός Εκπαιδευτικού

α) *Παράλληλα Κείμενα*, δηλαδή κείμενα τα οποία μπορούν να συγκριθούν με το διδασκόμενο κείμενο, για να εντοπιστούν ομοιότητες, διαφορές, συγκλίσεις, αποκλίσεις, επιρροές, πολεμική, κλπ.

β) *Πρόσθετα κείμενα*, ως βάση Projects, για τον εμπλουτισμό κάθε διδακτικής ενότητας και την εμπάθυνση σε κάθε θεματική.

Η διδασκαλία *Παράλληλων και Πρόσθετων Κειμένων* **δεν** είναι προαιρετική. Αντίθετα, αφιερώνεται σε αυτήν επαρκής χρόνος, ώστε οι μαθητές να ασκήσουν την κριτική σκέψη (βλ. ΣΤΟΧΟΙ). Μέσω των *Παράλληλων και Πρόσθετων Κειμένων*, οι εκπαιδευτικοί ενθαρρύνονται να υιοθετήσουν καινοτόμες προσεγγίσεις με επίκεντρο τις Νέες Τεχνολογίες, να υλοποιήσουν Σενάρια, να θέσουν προβλήματα προς επίλυση κλπ. (βλ. ΣΤΟΧΟΙ και Ενδεικτικές Διδακτικές Πρακτικές).

Η επιλογή *Παράλληλων και Πρόσθετων Κειμένων*, είτε από τα προτεινόμενα είτε από άλλες πηγές, καθώς και η επιλογή των ενδεδειγμένων διδακτικών πρακτικών είναι απόφαση του διδάσκοντος: ο διδάσκων διαχειρίζεται τα *Παράλληλα και Πρόσθετα Κείμενα*, κατά την κρίση του, κατά τις ανάγκες του μαθήματος και σύμφωνα με το επίπεδο των μαθητών του (βλ. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ).

	Θέματα	Διδακτικές ενότητες: - από το πρωτότυπο - από μετάφραση	Ώρες	Προτεινόμενα Παράλληλα και/ή Πρόσθετα Κείμενα
1. 2.	Εκστρατείες: - Οι δυσκολίες του πολέμου Εκστρατείες: - Οι ξένες χώρες / Οι ντόπιοι λαοί («εγώ» και «ο άλλος»)	Ξενοφῶν, <i>Κύρου ανάθασις</i> 4.4.5.1 (μτφρ.) 4.4.5.2-14 (αρχ.) 4.4.5.15-21 (μτφρ.) 4.4.5.22-24 (μτφρ.) 4.4.5.25-32 (αρχ.) 4.4.5.33-36 (μτφρ.)	10	(Δυσκολίες) Ξενοφῶν, <i>Κύρου ανάθασις</i> 3.3.1.2-14 και 4.4.7.1-27. Επιπλέον: 1.7.3-4, 3.2.25-26, 5.3.4-7, 6.1.20-21, 6.4.8, 7.5.2-3. Επίσης: Ισοκ., 4, 145-149 (Δυσκολίες) Θουκυδίδης 7.75 (Σικελία), 7.84-85 (Ασίναρος) (Δυσκολίες:) Πλούταρχος, <i>Ἀλέξανδρος</i> , 42-43 Πολυβίου, <i>Ἱστορία</i> 3.50-56 (Αννίβας: κατάβαση των Ἀλπεων) (Γλώσσα/επικοινωνία:) Ξενοφῶν, <i>Κύρου ανάθασις</i> , 1.10.2, 1.8.15, 1.8.12, 4.8.4, 7.6.8-9 (δυσκολίες/«εγώ» και «ο άλλος»): Πλούταρχος, <i>Ἀλέξανδρος</i> , 45, 58, 59, 60, 63, 66-67.
ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ			2	
3.α	Ισχύς: Στρατιωτική υπεροχή και πολιτική κυριαρχία	Ξενοφῶν, <i>Ἑλληνικά</i> 2.1.16-32 (μτφρ.) 2.2.1-4 (αρχ.) 2.2.16-23 (αρχ.) 2.3.11-16 (μτφρ.) 2.3.50-56 (αρχ.) 2.4.18-23 (αρχ.)	20	(μάχη/ναυμαχία:) Ξενοφῶν, <i>Κύρου ανάθασις</i> 4.4.7.1-12. Θουκ. 3.77-78, 2.79, 6.69-70. Πλούταρχος, <i>Ἀλέξανδρος</i> , 16, 33. (αιφνιδιαστική επίθεση/ Σάμος) Θουκυδίδης 1.115-117, (Αρχίδαμος) 2.10-11 (αντίδραση μετά από ήττα) Ξενοφῶν, <i>Ἑλληνικά</i> 6.4.16-6.4.21 (οι όροι της συνθήκης) Πλούταρχος, <i>Λύσανδρος</i> , 14 (τυραννία) Ξενοφῶν, <i>Ἰέρων</i> 2.12-2.18, 5.1-5.4, 7.1-7.4 (αγώνας των δημοκρατικών,

				αξίες) Ξενοφῶν, <i>Ἑλληνικά</i> 2.4.1-17 και Ὀρκος των Πλαταιῶν (Πολιτεύματα και οι παρεκβάσεις:) Αριστοτέλη <i>Πολιτικά</i> , 1313b
3.β	Ισχύς: Οικονομική ισχύς και πολιτική κυριαρχία	Θουκυδίδης, <i>Ἱστορία</i> 1. 1-6 (μτφρ.) 1. 7-8 (αρχ.)	6	Θουκυδίδης, <i>Ἱστορία</i> 1. 118-125 (ναυτική δύναμη:) Πλούταρχος, <i>Θεμιστοκλής</i> , 4. Πολυβίου, <i>Ἱστορία</i> 1.20-21, 1.59. Πλούταρχος, <i>Ἀλέξανδρος</i> , 15, 34, 40. Θουκυδίδης 2.62. Ξενοφῶν, <i>Ἑλληνικά</i> 7.1.1-7.1.11 (οικ., στρατ., πολιτική δύναμη:) Θουκυδίδης 1.96-97, 99-101, 141 (Σικελικής εκστρατεία: κίνητρα Αθηναίων) Θουκυδίδης 6.24-26 (οικονομία ειρήνης και πολέμου:) Ξενοφῶν, <i>Πόροι</i> 5.11–5.13 (κλίμα, έδαφος, θέση Αθήνας) Ξενοφῶν, <i>Πόροι</i> 1.2-1.8 (φτώχεια/πλούτος, τυραννία:) Ξενοφῶν, <i>Συμπόσιον</i> 4.34-4.37 Ξενοφῶν, <i>Ἑλληνικά</i> 4.2.1-4.2.8, 4.8.12-4.8.19 Πολυβίου, <i>Ἱστορία</i> 1.16 (Ιέρων, Ρώμη: πολιτική συμμαχία με οικονομική βάση)
3.γ	Ισχύς: Ισχύς και πάθος	Θουκυδίδης <i>Ἱστορία</i> 2. 52-54 (αρχ.)	8	Θουκυδίδης <i>Ἱστορία</i> 2. 34 2. 47-51 2.61 Θουκυδίδης <i>Ἱστορία</i> 3.75, 81, 82-83 (Παθολογία) Πλούταρχος, <i>Περικλής</i> , 15
3.δ	Ισχύς: Ισχύς και δίκαιο	Θουκυδίδης <i>Ἱστορία</i> 3. 36 (αρχ.) 3. 49-50 (μτφρ.)	4	Θουκυδίδης <i>Ἱστορία</i> 3. 37-41 3. 42-48 Πλούταρχος, <i>Περικλής</i> , 15, 22-23, 25-26. Πλούταρχος, <i>Ἀλέξανδρος</i> , 11-13 Θουκ. 2.63 (αποστασία Εύβοιας:) Θουκ. 1.114 Ξενοφῶν, <i>Ἑλληνικά</i> 3.5.7-3.5.15, 6.3.1-6.3.9, 6.3.10-6.3.11 (σωφροσύνη και τιμωρία) Ξενοφῶν, <i>Κύρου Παιδεία</i> 3.1.14-3.1.22 (δημαγωγία:) Πλούταρχος,

				Θεμιστοκλής, 6 (ηγεσία, δίκαιο) Ξενοφών, Άησιόλαος 1.36-1.38
ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ			2	
4.	Ηγετικές μορφές	Πλούταρχος, <i>Περικλής</i> : 12 (μτφρ.) 33, 4-8 (αρχ.) Πλούταρχος, <i>Άλέξανδρος</i> : 47 (αρχ.) <i>Άρριανός, Άλεξάνδρου</i> <i>Άνάθασις</i> : A.16.4-7 (αρχ.) B.12.3-8 (αρχ.)	6 5 5	Πλούταρχος, <i>Περικλής</i> , 15 Πλούταρχος, <i>Άλέξανδρος</i> , 21, 26 (δημόσιος πλούτος;) Πλούταρχος, <i>Θεμιστοκλής</i> , 4. Θουκυδίδης 2.13. Θουκυδίδης 6.15 (χαρακτήρας και κίνητρα του Αλκιβιάδη). (ανασκευή κατηγοριών για πλουτισμό) Ξενοφών, <i>Κύρου</i> <i>ανάθασις</i> 7.6.16-7.6.26 (καθοδήγηση του δήμου:) Θουκ. 1.139-140, 2.20-22, 2.59-61, 2.65 <i>Άρριανός, Άλεξάνδρου</i> <i>Άνάθασις</i> , A'.13.3-7, A.15.3-8, Z.28-30 Ξενοφών, <i>Άησιόλαος</i> 1.6-1.22 (διαχείριση πλούτου: 1.18-19, συμπεριφορά προς αντιπάλους: 1.20-1.22) (οικ. συναλλαγές ηγέτη) Ξενοφών, <i>Άησιόλαος</i> 4.1-4.6 (ορισμός ηγέτη) Ξενοφών, <i>Άπομνημονεύματα</i> 3.9.10-13 Πλούταρχος, <i>Σόλων</i> , 8. Αποσπάσματα των κεφ. 15, 18, 20, 21, 22, 23
ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ			2	
5.	Ιστοριογραφία: χαρακτηριστικά, στόχοι και μέθοδος	Πολυβίου, <i>Ίστορίες</i> : 1. 1. 1-6 (αρχ.) 1. 2. 1-8 (μτφρ.)	5	Πολυβίου, <i>Ίστορίες</i> : 1. 4. 1-11 1.12 1. 14. 1-8 1.63.9 2. 56 3.13-14 9.2.4 Θουκυδίδης <i>Ίστορία</i> 1.1 (προοίμιο), 1.20-1.22 (μέθοδος) 5.26 (το δεύτερο προοίμιο) Πλούταρχος, <i>Περικλής</i> , 13.14-16, 28,
ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ			2	
ΣΥΝΟΛΟ ΩΡΩΝ:			77	

Τα προτεινόμενα *Παράλληλα και Πρόσθετα κείμενα* που παρατίθενται στον παραπάνω πίνακα έχουν αντληθεί από τους πέντε συγγραφείς του Ανθολογίου Ιστοριογραφίας. Κατά την κρίση του διδάσκοντος, *Παράλληλα και Πρόσθετα κείμενα* μπορούν να αντληθούν και από άλλες πηγές. Ενδεικτικά: η μελέτη της ιστοριογραφίας συνδυάζεται γόνιμα με:

Οδηγός Εκπαιδευτικού

- 1) τη ρητορική. Για παράδειγμα, το θέμα «Η διαχείριση του δημόσιου πλούτου» μπορεί να τροφοδοτηθεί με κείμενα του Δημοσθένη: *Περί συντάξεως 13.1-2* (διανομή και διαχείριση των δημόσιων χρημάτων), 13.26-31 (κακοδιαχείριση του δημόσιου πλούτου), *Περί της ατελείας προς Λεπτίνην 20.11-17* (δανεισμός/χρέος, φορολογική πολιτική) κ.ά.
- 2) τη νεότερη φιλοσοφική σκέψη. Για παράδειγμα, το θέμα «Ισχύς» μπορεί να τροφοδοτηθεί με κείμενα των Machiavelli, *Ο ηγεμόνας*, Κεφάλαιο XV· John Lock, *Δεύτερη Πραγματεία για την Κυβέρνηση*, Κεφάλαιο III: Περί της καταστάσεως του πολέμου· Thomas Hobbes, *Λεβιάθαν*, Κεφάλαιο 13: Περί της φυσικής κατάστασης των ανθρώπων σε ό,τι αφορά την ευδαιμονία και τη δυστυχία τους· Thomas Hobbes, *Στοιχεία Δικαίου: Η ανθρώπινη φύση*, Κεφάλαιο XIV: Περί της φυσικού δικαίου· David Hume, *Έρευνα σχετικά με τις αρχές της ηθικής*, Τμήμα III: Περί δικαιοσύνης.

3. ΣΤΟΧΟΙ

- Γνώση βασικών γεγονότων της αρχαίας ιστορίας.
- Κατανόηση της λειτουργίας της γλώσσας, ιδιαίτερα στην ιστορική αφήγηση.
- Διαμόρφωση αξιακού κώδικα.
- Ανάπτυξη της κριτικής σκέψης (α): έμφαση στις δεξιότητες 1) σύγκρισης, 2) αιτιολόγησης και 3) οργάνωσης δεδομένων, ως διακριτών βημάτων προς την ερμηνεία και τον συμπερασμό.
- Ανάπτυξη της κριτικής σκέψης (β): αναγωγή του ειδικού στο γενικό, του (επιμέρους) ιστορικού γεγονότος σε έναν γενικότερο τύπο προβλήματος, επομένως, σε γενικότερες στάσεις και επιλογές.
- Ανάπτυξη της κριτικής σκέψης (γ): Παραγωγή συγκροτημένου (προφορικού, γραπτού, πολυτροπικού) λόγου.
- Ανάπτυξη των δεξιοτήτων του 21^{ου} αιώνα: έμφαση 1) στη συνεργασία, 2) στην κατασκευή της γνώσης από τους μαθητές (βλ. και ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ).
- Ανάπτυξη υπεύθυνης στάσης απέναντι στη μάθηση: εμπέδωση και ενστερνισμός του μοντέλου «(ατομική και ομαδική)εργασία-σκέψη-διάλογος-πράξη» (βλ. και ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ).

Πιο συγκεκριμένα, οι στόχοι ομαδοποιούνται σε τρεις κατηγορίες:

- α) Γνώσεις για τον κόσμο, αξίες και στάσεις,
- β) Γραμματισμοί,
- γ) Γνώσεις για τη γλώσσα.

Συνοδεύονται αυτονόητα από:

- α) Ενδεικτικές διδακτικές πρακτικές
- β) Αξιολόγηση.

4. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ

Στην αρχή κάθε ενότητας είναι απαραίτητη μία Εισαγωγή, ώστε η ανάγνωση και η διδασκαλία των κειμένων να εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Επειδή η Εισαγωγή προσφέρει τη γενική θεώρηση, συνιστά σταθερό υλικό αναφοράς καθ' όλη τη διδασκαλία της ενότητας.

Η διδακτική προσέγγιση είναι κειμενοκεντρική, διακειμενική και διαθεματική, ώστε να καλλιεργηθούν οι δεξιότητες και οι μαθητές να γίνουν επαρκείς αναγνώστες. Αυτό το στόχο εξυπηρετεί, εξάλλου, η μελέτη και η διδασκαλία *Παράλληλων και Πρόσθετων κειμένων*.

Η άσκηση στη μετάφραση είναι συνεχής. Δεν ευνοείται η μηχανιστική απομνημόνευση, αλλά η κατανόηση και η ερμηνεία του κειμένου. Για τη δημιουργική άσκηση στη μετάφραση, ενδείκνυται η εργασία των μαθητών σε ομάδες, με εργαλεία καθορισμένα από το διδάσκοντα, είτε παραδοσιακά (π.χ. έντυπο βιβλίο Γραμματικής, Συντακτικού κλπ.) είτε ηλεκτρονικά (π.χ. Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα, χρήση κοινού ηλεκτρονικού χώρου εργασίας κλπ.). Δίνεται στους μαθητές μία πιστή, «φιλολογική» μετάφραση στην οποία εξετάζονται. Παράλληλα, οι μαθητές εκτίθενται σε ανοικτά περιβάλλοντα με διαφορετικές μεταφράσεις (*φιλολογικές, λογοτεχνικές*) και συγκρίνουν

διαφορετικές μεταφραστικές αποδόσεις, ώστε η άσκησή τους στη μετάφραση να καλλιεργεί την κριτική σκέψη.

Κατά τη διδασκαλία, ιδιαίτερη θέση κατέχουν:

α) Η ανάγνωση: Σιωπηλή κατ' ιδίαν ανάγνωση ή/και ανάγνωση κατά ομάδες ή/και ανάγνωση στην τάξη από τον διδάσκοντα ή/και από το μαθητή. Παράλληλα με την ανάγνωση, ενθαρρύνεται η αναδιήγηση (στην τάξη ή σε κατ' οίκον εργασία) ως μέσο ελέγχου της κατανόησης.

Η έμφαση στην ανάγνωση και την αναδιήγηση είναι βασικό εργαλείο για το πέρασμα από το δασκαλοκεντρικό στο μαθητοκεντρικό/ομαδοσυνεργατικό μοντέλο διδασκαλίας. Καθίσταται ιδιαίτερα γόνιμη όταν α) δίνονται κοινά κείμενα σε μια ομάδα μαθητών, β) κάθε μέλος της ομάδας μελετάει μία διαφορετική παράμετρο των κειμένων, γ) η ομάδα συνθέτει από κοινού το τελικό προϊόν της μελέτης.

β) η παραγωγή λόγου (προφορικού, γραπτού, πολυτροπικού), ως επιστέγασμα τόσο των παραδοσιακών όσο και των καινοτόμων εργασιών.

Τα παραγόμενα κείμενα μπορεί να είναι ατομικά ή συνεργατικά, χειρόγραφα ή ηλεκτρονικά.

Συνοψίζοντας, σύμφωνα με τη γενική φιλοσοφία του ΠΣ, η εντατική άσκηση στο τρίπτυχο «έρευνα – 'ανάγνωση' - γραφή ακριβείας» πρέπει να επιδιώκεται με κάθε αφορμή **και** στο μάθημα των Αρχαίων Ελληνικών.

Με την επανάληψη βασικών γραμματικοσυντακτικών κατηγοριών, συνεχίζεται η καλλιέργεια της αρχαιογλωσσίας των μαθητών.

Με τη μελέτη του σημασιολογικού εύρους των λέξεων στην αρχαία και στη νεοελληνική γλώσσα αλλά και με ασκήσεις ετυμολογίας, μορφολογίας, παραγωγής ή σύνθεσης, συνωνύμων/αντωνύμων κλπ. προωθείται περαιτέρω η γλωσσική καλλιέργεια των μαθητών. (Βλ. επίσης *Γνώσεις για τη Γλώσσα*: ενδεικτικά παραδείγματα ομάδων λέξεων που μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο μελέτης.) Στόχος είναι η κατάκτηση των λεξιλογικών μηχανισμών της γλώσσας και η διασύνδεση της Αρχαίας με τη Νέα Ελληνική, ώστε να γίνεται κατανοητή η ιστορική πορεία της γλώσσας. Η μελέτη της λέξης γίνεται μέσα στο συγκεκριμένο, και εντάσσεται στη λογική κατανόησης της γλωσσικής δομής. Προκειμένου να καλλιεργηθούν οι μεταγνωστικές δεξιότητες των μαθητών, δίνονται από το διδάσκοντα ασκήσεις/ερωτήσεις στις οποίες είναι ευδιάκριτα τα τέσσερα επίπεδα γνωστικών δεξιοτήτων:

1^ο επίπεδο: συλλογή δεδομένων (παρατήρηση, αναγνώριση, ανάκληση),

2^ο επίπεδο: αλληλοσυσχέτιση και οργάνωση δεδομένων (σύγκριση, κατηγοριοποίηση, διάταξη, ιεράρχηση),

3^ο επίπεδο: ενδοσυσχέτιση και ανάλυση δεδομένων (ανάλυση δομικών στοιχείων, διάκριση σχέσεων, διάκριση μοτίβων, διάκριση γεγονότων-εκτιμήσεων, διευκρίνιση, αιτιολόγηση),

4^ο επίπεδο: υπέρβαση δεδομένων (επεξήγηση, πρόβλεψη, υπόθεση, συμπερασμός, επαλήθευση, διοργάνωση, εντοπισμός αντιφάσεων, περίληψη, αντιμεταχώρηση, αξιολόγηση, αναδιατύπωση).

Όπως προαναφέρθηκε, σε συνδυασμό με την παραδοσιακή/μετωπική διδασκαλία, η διδακτική προσέγγιση των κειμένων επιδιώκει την κατασκευή της γνώσης από τους μαθητές, μέσω του ομαδοσυνεργατικού μοντέλου διδασκαλίας (μέθοδος Project).

Η προσπάθεια σύνδεσης του αρχαίου με το σύγχρονο κόσμο στηρίζεται σε διδακτικές πρακτικές που ευνοούν την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης: υιοθέτηση διαφορετικής οπτικής γωνίας, υποστήριξη ή ανασκευή απόψεων, αγώνας λόγων, κατάρτιση σχεδιαγράμματος, διάκριση και τιτλοφόρηση ενοτήτων, σύνταξη περίληψης, σύνθεση άλλου κειμενικού είδους (π.χ. ημερολογίου, επιστολής, δοκιμίου κλπ.). Δέκα *Ενδεικτικές διδακτικές πρακτικές*, οι οποίες θεωρούνται ιδιαίτερα γόνιμες, απαριθμούνται εδώ, ενώ παραδείγματα παρατίθενται στο τέλος του κειμένου: 1) Χρονικός άξονας, 2) Χάρτης, ηλεκτρονικό κολάζ, βίντεο, 3) Ενωσιολογικός χάρτης, 4) Ανάλυση σε νοηματικές ενότητες, 5) Χρήση (ηλεκτρονικού) λεξικού, 6) Αναζήτηση (στο διαδίκτυο) – Αναζήτηση σε (ηλεκτρονικά) σώματα κειμένων, 7) Ηλεκτρονική συζήτηση (team discussion), 8) Διάκριση των δεξιοτήτων που συνιστούν την κριτική σκέψη, 9) Μικροσενάριο, 10) Σενάριο.

Οι προτεινόμενες *Ενδεικτικές διδακτικές πρακτικές* μπορούν να υλοποιηθούν ατομικά, με τα παραδοσιακά μέσα εργασίας –μολύβι, χαρτί, πίνακα, έντυπο βιβλίο. Αποκτούν, ωστόσο, διδακτική

υπεραξία, όταν επενδύονται με τις **Νέες Τεχνολογίες** και καλλιεργούν τον **ψηφιακό γραμματισμό (techno literacy)** στο πλαίσιο του **ομαδοσυνεργατικού** μοντέλου εργασίας, όταν δηλαδή αναπτύσσουν δεξιότητες του 21^{ου} αιώνα.

Γενικότερα, καλλιεργούνται συνδυαστικά και οι τέσσερις γραμματισμοί (γλωσσικός, γραμματειακός/κειμενικός, κριτικός, ψηφιακός), τόσο για την κατανόηση κειμένου όσο και για την παραγωγή λόγου –προφορικού, γραπτού και πολυτροπικού. Οι μαθητές ενθαρρύνονται να αναζητούν οι ίδιοι την πληροφορία, να την επεξεργάζονται, να τη διαχειρίζονται κριτικά, να συνθέτουν τη γνώση, και να παρουσιάζουν τα αποτελέσματα της εργασίας τους σε ποικίλα επικοινωνιακά περιβάλλοντα. Οι μαθητές ενθαρρύνονται, τέλος, να συνεργάζονται και να αναπτύσσουν πρωτοβουλίες εντός της ομάδας.

5. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ

Η αξιολόγηση είναι σύμφωνη με τους στόχους διδασκαλίας, όπως παρουσιάστηκαν παραπάνω, αντιστοιχεί δηλαδή σε ευρύ φάσμα γνώσεων και δεξιοτήτων. Σύμφωνα με τους στόχους που τέθηκαν, αξιολογούνται 1) η κατάρκτηση γνώσεων (*Γνώσεις για τον κόσμο, Γνώσεις για την γλώσσα*), 2) η καλλιέργεια δεξιοτήτων και οι συνακόλουθοι *Γραμματισμοί*. Η αξιολόγηση, δηλαδή, δεν εξαντλείται σε ερωτήσεις πληροφοριακού τύπου, αντίθετα, προεκτείνει τη γνώση με ερωτήσεις αφομοίωσης και εμπάθυνσης. Αυτό το σκοπό, εξάλλου, εξυπηρετεί η μελέτη *Παράλληλων και πρόσθετων κειμένων*, και η συγκριτική εξέτασή τους με τα κείμενα που συνιστούν την εξεταστέα ύλη. Στην αξιολόγηση, ιδιαίτερη θέση κατέχει η παραγωγή λόγου (προφορικού, γραπτού, πολυτροπικού), ως επιστέγασμα τόσο των παραδοσιακών όσο και των καινοτόμων εργασιών. Τέλος, η αξιολόγηση λαμβάνει υπόψη τις προδιαγραφές της Τράπεζας Θεμάτων Διαβαθμισμένης Δυσκολίας.

Η αξιολόγηση εξετάζει τον βαθμό κατάρκτησης των διδακτικών στόχων, αποβλέποντας στην ανατροφοδότηση και την παροχή κινήτρων στους μαθητές, ώστε να ενεργοποιούν την κριτική και συνθετική ικανότητά τους και τη δημιουργική σκέψη τους. Μέσω της αξιολόγησης, διαμορφώνονται από το διδάσκοντα οι κατάλληλες διδακτικές παρεμβάσεις.

Τρόποι αξιολόγησης:

A. Ενδιάμεση, διαμορφωτική αξιολόγηση:

- (παραδοσιακή) ολιγόλεπτη εξέταση, γραπτή ή προφορική,
- (παραδοσιακή) ωριαία επαναληπτική εξέταση, σύμφωνα με τα προβλεπόμενα από τη νομοθεσία,
- σύνθεση ερευνητικής εργασίας (Project), σε τακτά διαστήματα, ειδικά μετά την ολοκλήρωση θεματικών ενότητων, και σε ομαδοσυνεργατικό πλαίσιο,
- φύλλο αυτοαξιολόγησης,
- ατομικός φάκελος του μαθητή (portfolio).

B. Τελική αξιολόγηση (στο τέλος της χρονιάς), σύμφωνα με τα προβλεπόμενα από τη νομοθεσία.

Η εξεταστέα ύλη των ωριαίων επαναληπτικών εξετάσεων και των προαγωγικών εξετάσεων Ιουνίου ορίζεται από τις Διδακτικές ενότητες (κείμενα από το πρωτότυπο και κείμενα από μετάφραση). Τα *Παράλληλα και Πρόσθετα κείμενα* (είτε τα προτεινόμενα από το ΠΣ, είτε άλλα, κατά την κρίση του διδάσκοντος) δεν αποτελούν εξεταστέα ύλη.

Κατά τη σύνθεση μιας ερευνητικής εργασίας, οι μαθητές αξιολογούνται τόσο ατομικά όσο και συλλογικά, συνεκτιμάται δηλαδή η ικανότητά τους να αλληλεπιδρούν, να κατανέμουν ρόλους, να αναπτύσσουν στρατηγικές, να συνεργάζονται κλπ.]

Κατά την αξιολόγηση, δίνονται στους μαθητές διακριτές ερωτήσεις/ασκήσεις:

- Ασκήσεις μετάφρασης δοθέντος αποσπάσματος από την εξεταστέα ύλη (βλ. Διδακτικές ενότητες, κείμενα από το πρωτότυπο).
- Ασκήσεις γλωσσικές (λεξιλογίου, γραμματικής, σύνταξης), σε κείμενο από την εξεταστέα ύλη.
- Ερωτήσεις κατανόησης και ερμηνείας κειμένου από την εξεταστέα ύλη.

Οδηγός Εκπαιδευτικού

- Ερωτήσεις που αφορούν το γραμματειακό είδος, πάντοτε σε συνάφεια με το εξεταζόμενο κείμενο.
- Ερωτήσεις σύγκρισης του διδαγμένου κειμένου με αδίδακτο κείμενο της αρχαίας ελληνικής γραμματείας (σε μετάφραση) ή της σύγχρονης σκέψης (ιστορία, θεωρητικός στοχασμός, λογοτεχνία κλπ.). Η ερώτηση σύγκρισης διδαγμένου και αδίδακτου κειμένου είναι διακριτή, εξετάζεται αυτόνομα και βαθμολογείται με 10 μόρια στα 100.

α) Γνώσεις για τον κόσμο, αξίες και στάσεις:

1. Εκστρατείες:

Οι δυσκολίες του πολέμου:

- Τα είδη των δυσκολιών (π.χ. φυσικές, οικονομικές/ανεφοδιασμού, πολιτικές κλπ.) και τα μέσα αντιμετώπισής τους (π.χ. βίαια/ειρηνικά, λογικά/εξωλογικά),
- Η στάση των μαχόμενων κατά την αντιμετώπιση των δυσκολιών (π.χ. ο αγώνας για επιβίωση, το δίπολο προσπάθεια – εγκατάλειψη όσον αφορά τον αγώνα, το δίπολο αδιαφορία – αλληλεγγύη όσον αφορά τις διαπροσωπικές σχέσεις των στρατιωτών)
- Ο καθοριστικός ρόλος της ηγεσίας σε κρίσιμες στιγμές, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι δυσκολίες
- Οι αξίες της (αρχαίας ελληνικής) ζωής, οι οποίες εξασφαλίζουν την επιβίωση αλλά και διαφυλάσσουν την ανθρωπιά (π.χ. μαχητικότητα, πειθαρχία, αυτοπεποίθηση, συμ-πάθεια, επινοητικότητα, ευελιξία). Η αξιολογική ιεράρχηση των αξιών από μαχόμενους και άμαχους. Η καταπάτηση των αξιών (Ο σκοπός αγιάζει τα μέσα;)

2. Εκστρατείες:

Οι ξένες χώρες/Οι ντόπιοι λαοί («εγώ» και «ο άλλος»)

- Τα χαρακτηριστικά της ξένης χώρας: α) γεωγραφία, φυσικό τοπίο, καιρικές συνθήκες, β) οργάνωση, διοίκηση, οικονομία, κοινωνία, πολιτισμός.
- Οι ντόπιοι λαοί: α) τρόπος ζωής, ήθη, έθιμα, αντιλήψεις, β) κοινωνική και πολιτική οργάνωση. Διακριτές ομάδες: στρατιώτες, άμαχος πληθυσμός, άρχοντες. Ο καθοριστικός ρόλος της ηγεσίας σε κρίσιμες στιγμές.
- Η σχέση των ντόπιων λαών με τους Μυρίους: Η επιλογή: πόλεμος – αποφυγή του πολέμου. Αιτιολόγηση και συνέπειες της επιλογής. Επικοινωνία (διερμηνείς, νεύματα) και κοινωνικότητα (δείπνο).

Από τα προτεινόμενα *Παράλληλα και Πρόσθετα κείμενα*:

- Συμμετοχή σε μακρινή εκστρατεία: κίνητρα, αίτια, επιστροφή [Ξενοφῶν, *Κύρου ἀνάβασις*, 3.3.1.2-14 και 4.4.7.1-27. Επιπλέον: Ξενοφῶν, *Κύρου ἀνάβασις*, 1.7.3-4, 3.2.25-26, 5.3.4-7, 6.1.20-21, 6.4.8, 7.5.2-3. Επίσης, Ισοκ., 4.145-149.]
- Γλώσσα και επικοινωνία («εγώ και ο άλλος»): Ξενοφῶν, *Κύρου ἀνάβασις*, 1.10.2, 1.8.15, 1.8.12, 4.8.4 και 7.6.8-9.
[Σημείωση: Μία ιδιαίτερη κατηγορία θεμάτων μπορεί να συνδυαστεί με τη Διδακτική ενότητα *Ιστοριογραφία*: Ο ιστορικός ως δρων πρόσωπο της αφήγησης:
- Ο ιστορικός ως αυτόπτης μάρτυρας.
- Παρατήρηση και αξιολόγηση «των άλλων».
- Εξιδανίκευση των Ελλήνων;

3.α. Ισχύς:

Στρατιωτική ισχύς και πολιτική κυριαρχία:

- Πόλεμος και διπλωματία
- Η συμπεριφορά / η στάση νικητών και ηττημένων. Το σχήμα ύβρις – τίσις.

Οδηγός Εκπαιδευτικού

- Το ζεύγος ηθική – πολιτική: α) μέσα επιβολής ενός τυραννικού καθεστώτος, β) δίκες πολιτικής σκοπιμότητας (η παρωδία δίκης), γ) παρακρατικοί μηχανισμοί
- Ο ρόλος της ηγεσίας (σε κρίσιμες στιγμές): Το ζεύγος αλαζονεία – σύνεση. Το ζεύγος λόγος-έργο. [Σημείωση: Θέματα από αυτήν τη Διδακτική ενότητα μπορούν να συνδυαστούν με την ενότητα *Ηγετικές μορφές.*]
- Από τα προτεινόμενα *Παράλληλα και Πρόσθετα Κείμενα*:
- Η αναγκαιότητα ένοπλου αγώνα για την κατάλυση τυραννικού καθεστώτος.
- Αξίες της (αρχαίας ελληνικής) ζωής: αγωνιστικότητα, φιλοπατρία, ευσέβεια, ελευθερία, συλλογικότητα, φιλοτιμία.
- Η ιστορική αφήγηση: παρουσίαση μάχης ή ναυμαχίας [Ξενοφώντος, *Ἑλληνικά*, 2.1.16-32 και Θουκ. Γ, 77-78 και ΣΤ, 69-70, Πλούταρχος, *Ἀλέξανδρος*, 11
- Τα πολιτεύματα και οι παρεκβάσεις τους [Αριστοτέλη Πολιτικά, 1313b:

3.β. Ισχύς:

Οικονομική ισχύς και πολιτική κυριαρχία:

- Τα στάδια της οικονομικής ανάπτυξης και η ανάδυση της πολιτικής: Από τη φυσική οικονομία στη χρηματική. Από τη φυλετική οργάνωση στην πολιτική.
- Η επιδίωξη της (οικονομικής) ισχύος ως κίνητρο της (πολιτικής) δράσης. Η επιδίωξη της (πολιτικής) ισχύος ως κίνητρο της (οικονομικής) δράσης. (Η *πλεονεξία* ως κίνητρο της δράσης)
- Οικονομική δύναμη και μόνιμη εγκατάσταση
- Οικονομική δύναμη και συγκρότηση της ταυτότητας
- Οικονομική δύναμη και δημιουργία κράτους
- Οικονομική δύναμη και διεκδίκηση της εξουσίας (επανάσταση)
- Οικονομική δύναμη και πόλεμος.
- Οικονομική δύναμη και ειρήνη
- Ο έλεγχος των θαλασσών: η οικονομική και πολιτική σημασία της θάλασσας (και του εμπορίου) για την ανάπτυξη της οικονομίας και τη διαμόρφωση της πολιτικής
- Από τα προτεινόμενα *Παράλληλα και Πρόσθετα Κείμενα*:
- Η χρηματοδότηση του πολέμου: ιδιωτικά κεφάλαια, δημόσιες αποταμιεύσεις (Δελφοί, Ολυμπία), δανεισμός, στέρηση των αντιπάλων από τα εισοδήματα, συμπαράταξη και συμμαχίες (ή από φόβο ή για το κέρδος)
- Η (μη) ορθολογική εκτίμηση του συσχετισμού των (οικονομικών ή/και πολιτικών) δυνάμεων
- Η σημασία του συντονισμού των ενεργειών για την επιδίωξη υψηλών στόχων
- [Σημείωση (1): Μία ιδιαίτερη κατηγορία θεμάτων μπορεί να συνδυαστεί με την Ενότητα *Ιστοριογραφία*:
- Η μυθολογία και η ποίηση ως υλικό/πηγή της Ιστορίας
- Τα ήθη και τα έθιμα ως υλικό/πηγή της Ιστορίας
- Τα υλικά κατάλοιπα ως υλικό/πηγή της Ιστορίας
- Σημείωση (2): Μία ιδιαίτερη κατηγορία θεμάτων μπορεί να συνδυαστεί με τον Ξενοφώντα: Οι Έλληνες και «οι άλλοι».]

3.γ. Ισχύς:

Ισχύς και πάθος:

- Το ζεύγος ισχύς – πάθος: Η επιδίωξη της ισχύος ως βαθύτερο κίνητρο της ανθρώπινης πράξης. Το πάθος ως θεμελιώδης συνθήκη της ανθρώπινης ύπαρξης.
- *Τό άνθρωπειον* (το πάθος, το πεπρωμένο του ανθρώπου): Το εφήμερο της ζωής (φθορά, αρρώστια, θάνατος). Το ένστικτο της αυτοσυντήρησης (τα θεμελιακά ορμέμφυτα). Η (αιφνίδια) μεταβολή της τύχης. Οι μεταπτώσεις της ζωής.
- Οι επιπτώσεις του λοιμού στον προσδιορισμό του «καλού» (του ηθικού) και του «συμφέροντος» (των κανόνων συμβίωσης):

Οδηγός Εκπαιδευτικού

- 1) Οι επιπτώσεις του λοιμού στο αξιακό σύστημα των Αθηναίων. Τα κριτήρια βάσει των οποίων διαμορφώνεται/ συντηρείται/ ανατρέπεται ένα αξιακό σύστημα.
- 2) Οι επιπτώσεις του λοιμού στον (βραχυπρόθεσμο και μακροπρόθεσμο) σχεδιασμό των Αθηναίων. Τα κριτήρια βάσει των οποίων διαμορφώνονται/ συντηρούνται/ ανατρέπονται οι κανόνες της (κοινωνικής, πολιτικής, ιδιωτικής) ζωής.
- 3) Γενικότερα: Η στάση του ανθρώπου μετά από αιφνίδια (και δυσάρεστη) μεταβολή της τύχης (αποδυνάμωση του φρονήματος, άρση των αναστολών που επιβάλλουν η θρησκεία και ο νόμος, ηδονισμός, δεισιδαιμονία κλπ.)

[Σημείωση: Μία ιδιαίτερη κατηγορία θεμάτων μπορεί να συνδυαστεί με την Ενότητα *Ιστοριογραφία*:

- Ο έλεγχος των προτεινόμενων ερμηνειών (ερμηνείες στίχου και χρησμού)
- Από τα προτεινόμενα *Παράλληλα και Πρόσθετα Κείμενα*:
 - ✓ Η σημασία της παρατήρησης.
 - ✓ Η επιστημονική μέθοδος.
 - ✓ Το πατρογονικό έθιμο της δημόσιας (τιμητικής) ταφής (για τους νεκρούς του πρώτου έτους του πολέμου)

3.δ. Ισχύς:

Ισχύς και δίκαιο:

- Προϋποθέσεις για τη λήψη μιας (δίκαιης ή άδικης) απόφασης:
 - α) Απόφαση λογική και απόφαση «εν βρασμω»
 - Η σημασία του προμελέτης και του σχεδιασμού για την απόδοση ευθυνών
 - Ατομική και συλλογική ευθύνη: Η διάκριση αθώων και ενόχων
 - β) Δημόσιος διάλογος και (δίκαιη ή άδικη) απόφαση
 - Ο ρόλος των (ηγετικών) πολιτικών προσώπων κατά τη λήψη μιας (δίκαιης ή άδικης) απόφασης
 - Ο ρόλος της διπλωματίας
 - γ) Αμφιβολία και απόφαση
- Επιλογή μεταξύ διαμετρικά αντίθετων θέσεων: ισχύς ή δίκαιο
- Αδιάλλακτη και μετριοπαθής πολιτική: Ισχύς/εξουσία και επιείκεια/οίκτος. Η θανατική ποινή
- Η κατάλυση του δικαίου και η απανθρωποποίηση της πολιτικής ως συνέπειες του πολέμου
- Από τα προτεινόμενα *Παράλληλα και Πρόσθετα Κείμενα*:
 - ✓ άποψη του Κλέωνα: Οίκτος, ευχαρίστηση και επιείκεια είναι επιζήμια για την άσκηση της εξουσίας.
 - ✓ άποψη του Διόδοτου: Η θανατική ποινή δεν είναι αποτελεσματική. Θεωρία της γενικής πρόληψης [φιλοσοφία του ποινικού δικαίου].

4. Ηγετικές μορφές:

- Η διαχείριση του δημόσιου πλούτου [Πλούταρχος, *Περικλής*]
- Η αποφυγή της δημαγωγίας – Η άσκηση δυσάρεστης αλλά αναγκαίας πολιτικής [Πλούταρχος, *Περικλής*]
- Εξισορρόπηση: η σύνθεση των αντιθέτων [Πλούταρχος, *Άλέξανδρος*]
- Η φυσιογνωμία του νικητή. Η στάση του προς τους θεούς, τους νεκρούς, τους συστρατιώτες, τους αντιπάλους [Άρριανός, *Άλεξάνδρου Ανάβασις*]
- Από τα προτεινόμενα *Παράλληλα και Πρόσθετα Κείμενα*:
 - ✓ Η ρητορική δύναμη: [την ρητορικήν ψυχαγωγίαν ούσαν](#) [Πλούταρχος, *Περικλής*]
 - ✓ Έμπνευση, όραμα, δημιουργία [Πλούταρχος, *Άλέξανδρος*]
 - ✓ Λογική και θάρρος [Άρριανός, *Άλεξάνδρου Ανάβασις*]
 - ✓ Η αποτίμηση του ηγέτη: αρετές, υπερβολές, λάθη, ελαττώματα [Άρριανός]
 - ✓ Επινοητικότητα και τόλμη [Πλούταρχος, *Σόλων*]
 - ✓ Κριτήρια για τη θέσπιση των νόμων [Πλούταρχος, *Σόλων*]

5. Ιστοριογραφία: χαρακτηριστικά, στόχοι και μέθοδος:

- Παιδευτικός ρόλος της Ιστορίας:
 - ✓ Ιστορική γνώση και πολιτική δράση
 - ✓ Ιστορική γνώση και καρτερικότητα
 - ✓ Η γνώση για το πολίτευμα ως πηγή πολιτικής κυριαρχίας
- Οικουμενική δύναμη – Παγκόσμια ιστορία
- Από τα προτεινόμενα *Παράλληλα και Πρόσθετα κείμενα*:
 - ✓ Τύχη/μεταστροφή της τύχης στην ιστορία
 - ✓ Συνολική και συστηματική θεώρηση των γεγονότων
 - ✓ Ιστορία και κριτική σκέψη
 - ✓ Αλήθεια, Αντικειμενικότητα
 - ✓ Στόχος/σκοπός της ιστορίας
 - ✓ Ιστορία και τραγωδία

β) Γραμματισμοί:

β.1 και 2. Γλωσσικός και Κειμενικός Γραμματισμός:

Καλλιεργείται η ικανότητα του μαθητή να λειτουργεί αποτελεσματικά σε ποικίλες κοινωνικές πρακτικές στις οποίες περιλαμβάνονται ανάγνωση και γραφή.

Όσον αφορά την αφήγηση, αναγνωρίζονται από το μαθητή και αξιοποιούνται στον λόγο του:

α) Τα τυπικά στοιχεία της (ιστορικής) αφήγησης:

- Ο χρόνος της αφήγησης (π.χ. χρονική ακολουθία γεγονότων, γραμμική αφήγηση, αναδρομική αφήγηση, αφήγηση ταυτόχρονων πράξεων) και η λειτουργία του (π.χ. αιτιολογική λειτουργία της αναδρομικής αφήγησης).
- Η αιτιώδης σύνδεση των γεγονότων (π.χ. αναγκαστικό και τελικό αίτιο, αντικειμενική και υποκειμενική αιτιολογία, σχόλιο και οπτική γωνία στην αιτιολόγηση, διάκριση ανάμεσα σε φανερά αίτια/αφορμές/ανομολόγητες πραγματικές αιτίες) με στόχο την ερμηνεία (γεγονότων, δράσης προσώπων) στο πλαίσιο της αφήγησης.

β) Οι τύποι της αφήγησης (π.χ. αναλυτική/πυκνή, απλή/σύνθετη, κινηματογραφική, ρεαλιστική)

γ) Οι αρετές της αφήγησης (π.χ. ακρίβεια, σαφήνεια, παραστατικότητα, οικονομία)

δ) Αφηγηματικές τεχνικές. Παραδειγματικά:

- Η παρεμβολή της περιγραφής στην αφήγηση και η λειτουργία της εμβόλιμης περιγραφής (π.χ. η περιγραφή ως μέσον αποτύπωσης της τραγικότητας της κατάστασης, η εμβόλιμη περιγραφή ως επίκληση στο συναίσθημα). Οι αρετές της περιγραφής (ακρίβεια, σαφήνεια, οικονομία, παραστατικότητα), η συνοχή και οργάνωση της περιγραφής, η οπτική γωνία στην περιγραφή.
- Η παρεμβολή ευθέως λόγου στην αφήγηση (διήγηση και μίμηση).
- Η παρεμβολή ρητορικού λόγου στην αφήγηση.
- Η παρεμβολή σχολίου στην αφήγηση.
- Η οπτική γωνία στην αφήγηση. Η εναλλαγή οπτικής γωνίας.
- Η επιτάχυνση και η επιβράδυνση.

ε) Η οργάνωση και η συνοχή της αφήγησης (π.χ. η αντίθεση ως δομικό στοιχείο της αφήγησης, η οργάνωση με βάση το σχήμα αίτιο – αποτέλεσμα)

Αναγνωρίζονται, επίσης, από το μαθητή και αξιοποιούνται στον λόγο του οι τρόποι πειθούς και τα αντίστοιχα μέσα: α) επίκληση στη λογική (μέσα: επιχειρήματα, τεκμήρια), β) επίκληση στο συναίσθημα (μέσα: αφήγηση, περιγραφή, συναισθηματικά φορτισμένες λέξεις, ποιητική χρήση της γλώσσας, χιούμορ/ειρωνεία), γ) επίκληση στο ήθος, δ) επίκληση στην αυθεντία.

β.3. Κριτικός Γραμματισμός:

Καλλιεργείται η ικανότητα του μαθητή να διακρίνει και να αξιολογεί την ιδεολογία, τις ποικίλες οπτικές και τις αξίες που εμπεριέχονται στα κείμενα. Ιδιαίτερα μέσω της μελέτης της ιστοριογραφίας, ο μαθητής καλλιεργεί την ικανότητά του να αποδομεί μια (ιστορική) αφήγηση, να

αποδελτιώνει και να αξιολογεί κριτικά τα συστατικά στοιχεία της, συνθέτοντας εκ παραλλήλου ο ίδιος δικές του αφηγήσεις.

β.4. Ψηφιακός Γραμματισμός:

Καλλιεργείται η ικανότητα του μαθητή α) να αναζητά την πληροφορία (το υλικό) διαδικτυακά, μέσα από μηχανές αναζήτησης, αξιοποιώντας αρχαιογνωστικά εργαλεία και ψηφιακούς πόρους, β) να επεξεργάζεται την πληροφορία ψηφιακά και να την μετατρέπει σε γνώση αξιοποιώντας τις Νέες Τεχνολογίες: προγράμματα επεξεργασίας κειμένου ή/και εικόνας ή/και ήχου, υπερσυνδέσεις, σχολική ιστοσελίδα κλπ., γ) να παρουσιάζει τη νέα γνώση συνθέτοντας κείμενα πολυτροπικά.

Καλλιεργούνται και οι τρεις διαστάσεις του Ψηφιακού Γραμματισμού: η τεχνική (εκμάθηση των εργαλείων), η λειτουργική (επιλογή των κατάλληλων μέσων προς επίτευξη συγκεκριμένων αποτελεσμάτων) και η κριτική (μέσα από τη χρήση ψηφιακού υλικού ετερόκλητου και αντιφατικού, ώστε οι μαθητές να αντιμετωπίζουν κριτικά τα ψηφιακά περιβάλλοντα, αποκτώντας σταδιακά την επίγνωση ότι αυτά δεν είναι ουδέτερα).

γ) Γνώσεις για τη γλώσσα:

Καθώς η ιστορική αφήγηση αφορά δρώντα ατομικά ή συλλογικά υποκείμενα (υποκείμενο) και τις πράξεις τους (ρήμα), οι οποίες παρουσιάζονται με βάση τη χρονική (χρονικοί προσδιορισμοί) και την αιτιακή συνάφειά τους (αναγκαστικό και τελικό αίτιο), είναι σημαντικό να διακρίνει ο μαθητής τους βασικούς αρμούς της αφήγησης, δηλαδή να αναγνωρίζει τη δομή της αφήγησης με βάση α) τα ρήματα, β) τα υποκείμενα, γ) τους χρονικούς προσδιορισμούς, δ) τις αιτιώδεις σχέσεις.

Βαρύτητα δίνεται στη λειτουργία των ρημάτων, καθώς αυτά αποτελούν το θεμέλιο λίθο της αφήγησης. Ειδικότερα, μελετάται η λειτουργία των προσώπων του ρήματος (και της εναλλαγής τους), η λειτουργία των ρηματικών χρόνων (και της εναλλαγής τους), η λειτουργία των εγκλίσεων, η λειτουργία της παθητικής σύνταξης. Αντίθετα, στην περιγραφή, όπου κυρίαρχο είναι το όνομα, έμφαση δίνεται στη λειτουργία των ουσιαστικών και επιθέτων με τα οποία αποδίδουμε χαρακτηρισμούς και ποιότητες. Τέλος, μελετάται η λειτουργία των απαραιτητικών και μετοχικών συνόλων, καθώς αυτά είναι βασικές λογικές και συντακτικές μονάδες που συγκροτούν το λόγο.

Καθώς κάθε κείμενο έχει ένα νοηματικό/θεματικό κέντρο, γύρω από το οποίο οργανώνονται και ιεραρχούνται τα επιμέρους νοήματα, είναι αυτονόητο ότι μελετάται η οργάνωση και ιεράρχηση των νοημάτων ως βασική προϋπόθεση για την κατανόηση. Οι μαθητές δηλαδή διακρίνουν τη διάρθρωση των μονάδων που συναποτελούν το κείμενο: α) διακρίνουν το κύριο θεματικό κέντρο από τα δευτερεύοντα θέματα, β) διακρίνουν τις λογικές σχέσεις που συνδέουν τα νοήματα. Βάση αυτής της διάκρισης είναι η μελέτη των συνδέσμων, αντωνυμιών κλπ., καθώς και της λειτουργίας τους (π.χ. η λειτουργία των συνδέσμων *μέν – δέ*).

Τέλος, μελετάται η αναφορική (δηλωτική) και ποιητική (συνυποδηλωτική) λειτουργία της γλώσσας, και ιδιαίτερα η λειτουργία των εκφραστικών μέσων και των σχημάτων λόγου (π.χ. η λειτουργία της αντίθεσης, της επανάληψης, των κλιμακώσεων, των συνωνύμων, της οπτικής και ηχητικής εικόνας, του πολυσύνδετου σχήματος, του σχήματος λιτότητας).

Ενδεικτικά παραδείγματα ομάδων λέξεων που μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο μελέτης:

Λεκτικά ρήματα

Λέξεις/φράσεις:

- που δηλώνουν κίνηση ή ενέργεια στρατιωτικού χαρακτήρα, τάξη/αταξία, γνωστικές/νοητικές λειτουργίες, ψυχικό πάθος, δίκαιο/νόμο/πολίτευμα, το χαρακτήρα/τις πρακτικές των τυραννικών καθεστώτων
- που ταιριάζουν σε δικανικό περιβάλλον
- που δηλώνουν συνεκτικούς δεσμούς
- που δηλώνουν ακύρωση των συνεκτικών δεσμών
- που δηλώνουν δυσχερείς συνθήκες διαβίωσης

Ενδεικτικές διδακτικές πρακτικές [για πολλές από τις ενότητες]

Όπως προαναφέρθηκε, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, οι ακόλουθες ενδεικτικές πρακτικές μπορούν να υλοποιηθούν ατομικά, με τα παραδοσιακά μέσα εργασίας –μολύβι, χαρτί, πίνακα, έντυπο βιβλίο. Αποκτούν, ωστόσο, διδακτική υπεραξία, όταν επενδύονται με τις **Νέες Τεχνολογίες** και καλλιεργούν τον **ψηφιακό γραμματισμό (techno literacy)** στο πλαίσιο του **ομαδοσυνεργατικού** μοντέλου εργασίας, όταν δηλαδή αναπτύσσουν δεξιότητες του 21^{ου} αιώνα.

(1) Χρονικός άξονας

(1α)

Κατασκευή χρονικού άξονα όπου τοποθετούνται:

- α) τα βασικά γεγονότα της αρχαίας ιστορίας
- β) το χρονικό διάστημα που έζησε κάθε ιστοριογράφος
- γ) τα εξιστορούμενα γεγονότα.

Ο άξονας εμπλουτίζεται κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους.

(1β)

Κατασκευή χρονικού άξονα όπου τοποθετούνται τα εξιστορούμενα γεγονότα κάθε ενότητας.

Παραδειγματική εφαρμογή:

- Ξενοφῶν, *Ἑλληνικά*, 2.2.1-4: παράλληλη δράση Λακεδαιμονίων και Αθηναίων σε δύο χώρους (Ελλησποντος/Αθήνα): αναδρομική αφήγηση στην 2,2,1 (οἱ δέ προδόντες...)

(2) Χάρτης / ηλεκτρονικό κολάζ / βίντεο

Παραδειγματική εφαρμογή:

- Ξενοφῶν, *Κύρου ἀνάβασις*:

Κατασκευή χάρτη με την πορεία που ακολούθησαν οι Έλληνες στρατιώτες.

Αναζήτηση στο διαδίκτυο. Μετατροπή της ιστορικής αφήγησης σε κείμενο κατάλληλο για ιστορικό ντοκιμαντέρ. Σύνθεση ηλεκτρονικής αφήγησης.

α) Η διαδρομή των «αρχαιολόγων»:

Μέσα από τα υλικά κατάλοιπα εκείνης της εποχής (μνημεία, εικόνες αγγείων, νομίσματα κλπ.), οι μαθητές ανασυνθέτουν την πορεία του ελληνικού στρατεύματος.

β) Η διαδρομή του «σύγχρονου ταξιδιώτη»:

Ποιες χώρες βρίσκονται σήμερα στην περιοχή από όπου πέρασαν οι Μύριοι; Τι θα έβλεπε ένας σύγχρονος ταξιδιώτης, αν ακολουθούσε την ίδια διαδρομή;

(3) Εννοιολογικός χάρτης

(3α)

Κατασκευή εννοιολογικού χάρτη ανά ενότητα:

- α) έννοια (στο κέντρο)
- β) συναφείς έννοιες (περιφερειακά)

Μελέτη της συνάφειας.

Πιθανή καταληκτική εργασία (Σενάριο/Project):

Συνδυαστική μελέτη των εννοιολογικών χαρτών.

Παραδειγματική εφαρμογή:

- Θουκυδίδης:

α) έννοια: οικονομική ισχύς,

β) συναφείς έννοιες: πολιτική οργάνωση, κοινωνική ανάπτυξη/ σταθερότητα/ παρακμή, πολιτισμική έκφραση, διαμόρφωση του ανθρώπου, άτομο/ κράτος/ κοινωνία κλπ.

Οδηγός Εκπαιδευτικού

- Ξενοφῶν, *Κύρου ἀνάβασις*, 4.4.5.1-21:
 - α) έννοια: ανάγκη (επιβίωση),
 - β) συναφείς έννοιες: ευσέβεια (§4), υποστήριξη, ανταλλαγή (§5), γνώση/ άγνοια (§7), διάλογος/ενημέρωση (§7), απειρία/εμπειρία (§7), οργάνωση/κεντρικός έλεγχος (§8), αλληλεγγύη (§8), ψεύδος/εξαπάτηση (§10), πειθώ/απειλή (§15-17), ρεαλισμός, επιμονή/εγκατάλειψη κλπ.

(3β)

Κατασκευή εννοιολογικού χάρτη ανά ενότητα:

- α) γεγονός (στο κέντρο)
 - β) αίτια
 - γ) αποτελέσματα/συνέπειες
- 1) Δημιουργία αλυσίδας αιτίων ή/και αποτελεσμάτων/συνεπειών
2) Απόπειρα σύνδεσης αιτίων και αποτελεσμάτων/συνεπειών (Υπάρχει νομοτέλεια;) Συζήτηση στην τάξη με θέμα τη συνθετότητα των ιστορικών φαινομένων
Παραγωγή λόγου (δοκίμιο, 300 λέξεις)

(3γ)

Κατασκευή εννοιολογικού χάρτη ανά ενότητα:

- α) θέση/άποψη (στο κέντρο)
 - β) επιχειρήματα
 - γ) τεκμήρια
 - δ) άλλα μέσα πειθούς (επίκληση στο συναίσθημα, στο ήθος, στην αυθεντία)
- Έλεγχος των επιχειρημάτων (έγκυρο, αληθές, ορθό)

(3δ)

Κατασκευή εννοιολογικού χάρτη ανά ενότητα:

- α) πρόβλημα
 - β1) Λύση 1^η. γ1) Υλοποιήθηκε; Γιατί; Πώς;
 - β2) Λύση 2^η. γ2) Υλοποιήθηκε; Γιατί; Πώς;
 - β3) Λύση 3^η [η πρόταση του μαθητή]. Επιχειρήματα.
- Συζήτηση στην τάξη: το τρίπτυχο διερεύνηση, επιλογή/απόφαση, ευελιξία
[Γνώσεις για τον κόσμο, αξίες και στάσεις: Δεν λύνονται όλα τα προβλήματα με την πρώτη προσπάθεια.]
- Παραδειγματική εφαρμογή:
Ξενοφῶν, Κύρου ἀνάβασις, 4.4.5.15-21
- α) πρόβλημα: πληγωμένοι στρατιώτες αδυνατούν να προχωρήσουν και κινδυνεύουν να πεθάνουν ή να σκοτωθούν
 - β1) Λύση 1^η/Ξενοφών: πειθώ και απειλή. γ1) Δεν έφεραν αποτέλεσμα, διότι...
 - β2) Λύση 2^η/Ξενοφών: αντεπιτίθεται κλπ. γ2) Έφερε αποτέλεσμα, διότι...
 - β3) κοκ

(4) Ανάλυση σε νοηματικές ενότητες

Η μεταγραφή όλων των περιόδων του διδασκόμενου κειμένου κατά τα κώλα τους προτείνεται ως απαραίτητη προεργασία (γίνεται αρχικά από τον καθηγητή και αργότερα και από τους μαθητές), και αποτελεί μια διαδικασία που προχωρεί παράλληλα με τη συντακτική ανάλυση. Σκοπός της είναι να αναδείξει με τη μεγαλύτερη σαφήνεια τη δομή της περιόδου. Στον μακροπερίοδο λόγο των κειμένων της κλασικής περιόδου, όπου το κύριο μέρος της περιόδου γίνεται κύρια πρόταση, τα δευτερεύοντα μέρη της δευτερεύουσες (επιρρηματικές) προτάσεις, ως προϋποθέσεις για την κύρια πρόταση, και τα τριτεύοντα, (επιρρηματικές) μετοχικές φράσεις, ο χωρισμός του συνεχούς κειμένου

σε τμήματα ή κώλα αναδεικνύει και τα δομικά συστατικά της περιόδου, αλλά και την ιεραρχική τους σχέση (δηλώνεται με γραφική είσθεση των «υποτασσόμενων» μερών)

Ο διδάσκων ενθαρρύνεται να χρησιμοποιεί την ανάλυση σε νοηματικές ενότητες όχι γιατί αυτό αποτελεί διαφορετική σύνταξη (πράγμα παράλογο) αλλά γιατί αυτό οπτικοποιεί καλύτερα, δηλαδή αναδεικνύει τις συντακτικές σχέσεις μέσω της εικόνας. Η κατανόηση προωθείται, όταν διακρίνονται ευκρινέστερα οι σχέσεις βάσει των οποίων δομείται ο λόγος.

Ιδιαίτερα όταν γίνεται στον ηλεκτρονικό υπολογιστή, η διάκριση των νοηματικών ενότητων παίρνει έναν κατασκευαστικό χαρακτήρα ελκυστικό για τους μαθητές.

Προτείνεται ομαδοσυνεργατική εργασία. Κάθε ομάδα αναλαμβάνει τη σύνταξη μιας παραγράφου, έχοντας ως εργαλεία 1) το αρχαίο κείμενο, 2) τη μετάφραση, 3) το συντακτικό.

Προτείνεται, επίσης, τα εργαλεία να είναι ηλεκτρονικά και η εργασία να γίνεται α) σε υπολογιστή ή/και β) σε ηλεκτρονικό πίνακα.

Ανάλυση σε νοηματικές ενότητες για να αναδειχθούν:

(4α)

Παράταξη και υπόταξη. Παραδειγματική εφαρμογή: Ξενοφών, Έλληνικά, 2.4.23

ὅσοι μὲν γὰρ <u>ἐπεποιήκεσάν</u> τι βιαίωτερον καὶ <u>ἐφθοῦντο</u> , ἐντόνως <u>ἔλεγον</u> <u>ὡς οὐ χρεῖ</u> ἡ καθυφί εσθαι τοῖς ἐν Πειραιεῖ· <u>ὡς</u> (εἰδ) πρότ.	1 ^η ὅσοι (αναφ) - πρότ. 2 ^η ὅσοι (αναφ) - πρότ. α - πρότ
---	--

(4β)

Επανάληψη. Παραδειγματική εφαρμογή: Ξενοφών, Έλληνικά, 2.4.19

<u>ἀπέθανον</u> δ' ἐνταῦθα τῶν μὲν τριάκοντα τῶν δὲ ἐν Πειραιεῖ δέκα ἀρχόντων τῶν δ' ἄλλων	Κριτίας τε καὶ Ἰππόμαχος, Χαρμίδης ὁ Γλαύκωνος, περὶ ἑβδομήκοντα.	α - πρότ
--	---	----------

(4γ)

Αντίθεση – Διάκριση. Παραδειγματική εφαρμογή: Ξενοφών, Έλληνικά, 2.4.23:

καὶ τὸ τελευταῖον <u>ἐψηφίσαντο</u> ἐκείνους μὲν καταπαῦσαι, ἄλλους δὲ ἐλέσθαι.	α - πρότ.
---	-----------

(4δ)

Σχήματα λόγου (πολυσύνδετο). Παραδειγματική εφαρμογή: Ξενοφών, Έλληνικά, 2.2.3:

ὥστ' ἐκείνης τῆς νυκτὸς οὐδεὶς <u>ἔκομήθη</u> , οὐ μόνον τοὺς ἀπολωλότας πενθοῦντες, ἀλλὰ πολύ μᾶλλον ἔτι αὐτοὶ ἑαυτοὺς, πεῖ σέσθαι νομίζοντες <u>οἳ α ἐποίησαν</u> Μηλίους τε Λακεδαιμονίων ἀποίκους ὄντας, κρατήσαντες πολιορκίᾳ, καὶ	α - πρότ μτχ. φρ. (επιθ) μτχ. φρ. (επιρ.) μτχ. φρ. (επιρ.) οἳ α(αναφ)-(μτχ φρ)(μτχ φρ)-πρότ
---	---

Ἰστιαίεας
καὶ
Σκιωναίους
καὶ
Τορωναίους
καὶ
Αἰ γινήτας
καὶ
ἄλλους πολλοὺς
τῶν Ἑλλήνων.

(5) Χρήση (ηλεκτρονικού) λεξικού

Παραδειγματικά:

Intermediate Liddell - Scott (ελληνική μετάφραση, στο «Ψηφιακό Σχολείο»)

Λεξικά της Πύλης για την ελληνική γλώσσα

(6) Αναζήτηση στο διαδίκτυο – Αναζήτηση σε σώματα κειμένων

Βλ. Μικροσενάριο.

(7) Ηλεκτρονική συζήτηση (team discussion)

Σε οποιοδήποτε θέμα απαιτεί α) διατύπωση άποψης, β) στήριξη της άποψης με επιχειρήματα και τεκμήρια.

(8) Διάκριση των δεξιοτήτων που συνιστούν την κριτική σκέψη

Σε ενότητα δύο-τριών σελίδων (τουλάχιστον) ορίζεται ένα θέμα (X).

Παραδειγματική εφαρμογή:

Θουκυδίδης 1. 118-125: δημηγορία των Κορινθίων (Ο πόλεμος είναι αναγκαίος.)

Κάθε ομάδα μαθητών αναλαμβάνει να απαντήσει μια από τις παρακάτω ερωτήσεις:

- Να εντοπίσετε (το X).
[1^ο επίπεδο δεξιοτήτων: συλλογή δεδομένων]
- Να συγκρίνετε (το X) (με το Ψ).
[2^ο επίπεδο δεξιοτήτων: αλληλοσυσχέτιση, οργάνωση]
- Να κατηγοριοποιήσετε (τα επιχειρήματα που στηρίζουν το X).
[2^ο επίπεδο δεξιοτήτων: αλληλοσυσχέτιση, οργάνωση]
- Να αιτιολογήσετε (το X).
[3^ο επίπεδο δεξιοτήτων: ενδοσυσχέτιση, ανάλυση]
- Να εντοπίσετε αντιφάσεις (στο X).
[4^ο επίπεδο δεξιοτήτων: υπέρβαση δεδομένων]
- Να αξιολογήσετε (το X).
[4^ο επίπεδο δεξιοτήτων: υπέρβαση δεδομένων]
- Να συνθέσετε περίληψη (του X).
[4^ο επίπεδο δεξιοτήτων: υπέρβαση δεδομένων]
- Να αναδιατυπώσετε (το X).
[4^ο επίπεδο δεξιοτήτων: υπέρβαση δεδομένων]

[Η άσκηση αυτή μπορεί να γίνει και σε απλούστερα κείμενα, ανάλογα με το επίπεδο των μαθητών και τους στόχους που έχουν τεθεί από το διδάσκοντα]

(9) Μικροσενάριο

Οδηγός Εκπαιδευτικού

Το Μικροσενάριο αποτελείται από τρεις δεκάλεπτες δραστηριότητες. Κάθε δεκάλεπτο είναι ημιαυτόνομο: χρησιμοποιείται στο μάθημα για το οποίο δημιουργήθηκε, μπορεί όμως να χρησιμοποιηθεί και σε άλλα μαθήματα. Για παράδειγμα, ένα δεκάλεπτο για τη λειτουργία του παρατατικού μπορεί να αναρτηθεί ηλεκτρονικά και να αποτελεί σημείο αναφοράς καθ' όλη τη διάρκεια του έτους.

Κάθε δεκάλεπτο ανήκει σε μια από τις ακόλουθες κατηγορίες: α) Γνώσεις για τον κόσμο, αξίες και στάσεις, β) Γραμματισμοί / δεξιότητες, γ) Γνώσεις για τη Γλώσσα.

Με την επαναληπτική χρήση του ίδιου δεκάλεπτου, τονίζονται τα σημαντικά σημεία, εξοικονομείται χρόνος και διευκολύνεται ο συντονισμός των διδασκόντων. Με τη διδασκαλία του ίδιου δεκάλεπτου σε διαφορετικά μαθήματα προωθείται η διαθεματικότητα και η διεπιστημονικότητα.

[Σημείωση: Για να χαρακτηριστεί μια δραστηριότητα (Μικρο)σενάριο, είναι απαραίτητο να δηλώνεται α) ποια εργασία έχει ανατεθεί στους μαθητές, β) με ποια υλικά, μέσα και εργαλεία θα την υλοποιήσουν (οι ίδιοι οι μαθητές). Αν ο διδάσκων «καλύπτει την ύλη», χωρίς να συντελούνται τα α και β, τότε το μάθημα είναι μετωπικό/παραδοσιακό, ακόμα και αν χωρίζεται σε δεκάλεπτα.]

Ξενοφών, *Ἑλληνικά*, 2.2.1-4:

Επαλήθευση/Διάψευση άποψης [4^ο επίπεδο δεξιοτήτων: υπέρβαση δεδομένων]:

Η γραφή του Ξενοφώντα έχει χαρακτηριστεί δημοσιογραφική. Να επαληθεύσετε την παραπάνω άποψη, στηριγμένοι σε τεκμήρια και επιχειρήματα.

Σημείωση: Η παραπάνω άσκηση, με χρήση των Νέων τεχνολογιών και εργασία σε ομάδες, μπορεί να δομηθεί ως:

(ΜΙΚΡΟ)-ΣΕΝΑΡΙΟ (1)

1. Ανά ομάδα: Αναζήτηση στο διαδίκτυο: άρθρο/ρεπορτάζ
2. Συγκρότηση ενός σώματος άρθρων/ρεπορτάζ
3. Ανά ομάδα: Κατάρτιση λίστας με τα χαρακτηριστικά του άρθρου/του ρεπορτάζ
4. Ανά ομάδα: Έλεγχος του βήματος (3), βάσει των ψηφιοποιημένων σχολικών βιβλίων (Έκθεση-Έκφραση Β' Λυκείου)
5. Παρουσίαση των αποτελεσμάτων στην τάξη
6. Ανά ομάδα: αντιπαραβολή: α) χαρακτηριστικά του άρθρου/ρεπορτάζ, β) χαρακτηριστικά της γραφής του Ξενοφώντα
7. Παρουσίαση των αποτελεσμάτων στην τάξη

Ξενοφών, *Ἑλληνικά*, 2.4.20:

ΜΙΚΡΟΣΕΝΑΡΙΟ (2)

Γνώσεις για τον κόσμο: Συνεκτικοί δεσμοί: η δημιουργία συνεκτικών δεσμών

Γραμματισμοί: Τρόποι Πειθούς / Επίκληση στο συναίσθημα / Τα μέσα

Ψηφιακός γραμματισμός:

Χρήση ηλεκτρονικού λεξικού (Πύλη για την ελλην. γλώσσα: συνεκτικός)

Χρήση ψηφιοποιημένων βιβλίων (Τρόποι πειθούς, Παρακείμενος)

Ανάρτηση στην ιστοσελίδα του σχολείου

Αναζήτηση σε ηλεκτρονικά σώματα κειμένων:

α) Πύλη/Αρχαία Ελληνικά/ Εργαλεία/ Σώματα κειμένων/ Ανθολόγιο πεζογραφίας/ Κατάλογος κειμένων/Λυσίας/Κατά Ερατοσθένηους 99,

β) Perseus Digital Library: Ισοκράτη, *Πανηγυρικός*, §50.

Γνώσεις για τη γλώσσα: Οριστική: παρακείμενος

(10) Σενάριο

Ενδεικτικές διδακτικές πρακτικές [ανά ενότητα]

Εκστρατείες: Ξενοφώντος, *Κύρου ανάθρασις*, 4.4.5.1-21 Πορεία στα χιόνια

Πρόσθετα κείμενα:

Συμμετοχή σε μακρινή εκστρατεία: κίνητρα, αίτια, επιστροφή:

Ξενοφών, *Κύρου ανάθρασις*, 3.3.1.2-14.

Επιπλέον: Ξενοφών, *Κύρου ανάθρασις*, 1.7.3-4, 3.2.25-26, 5.3.4-7, 6.1.20-21, 6.4.8, 7.5.2-3.

Επίσης, Ισοκ., 4, 145-149.

Τα παραπάνω αποσπάσματα μπορούν να χρησιμοποιηθούν και ως Παράλληλα κείμενα: Εντοπισμός και κατηγοριοποίηση των δυσκολιών του πολέμου

[2^ο επίπεδο δεξιοτήτων: αλληλοσυσχέτιση, οργάνωση]

Τα παραπάνω αποσπάσματα μπορούν να χρησιμοποιηθούν και για τη διαμόρφωση ενός (Μικρο)-Σεναρίου:

ΜΙΚΡΟΣΕΝΑΡΙΟ (3)

[2^ο επίπεδο δεξιοτήτων: αλληλοσυσχέτιση, οργάνωση]

Η απόφαση για συμμετοχή στην εκστρατεία

Γνώσεις για τον κόσμο, αξίες και στάσεις: Απόφαση για απομάκρυνση από την πατρίδα

Γραμματισμοί: Αιτιολόγηση (της απόφασης)

Ψηφιακός γραμματισμός, αν ζητηθεί από τους μαθητές να αναζητήσουν κείμενο.

Γνώσεις για τη γλώσσα: Προσδιορισμοί της αιτίας

α' δεκάλεπτο: Ανάγνωση των κειμένων

β' δεκάλεπτο: Κατάρτιση σχεδιαγράμματος

γ' δεκάλεπτο: Παρουσίαση στην τάξη

Εργασία σε ομάδες.

(Σημείωση: Το Μικροσενάριο μπορεί να επεκταθεί χρονικά, να γίνει δηλαδή Σενάριο, πιθανώς σε συνδυασμό με το μάθημα της Ιστορίας. Παραδειγματικά: αποικισμός, εκστρατείες του Μεγαλέξανδρου κλπ.)

Εκστρατείες: Ξενοφώντος, *Κύρου ανάθρασις*, 4.4.5.22-36: Αρμενία: Διαμονή σε κώμες

§22-36:

Επαλήθευση/Διάψευση άποψης [4^ο επίπεδο δεξιοτήτων: υπέρβαση δεδομένων]:

Ο Ξενοφών έχει κατηγορηθεί για «εθνοκεντρική εθνογραφία». Να επαληθεύσετε ή να διαψεύσετε την άποψη, με τεκμήρια και επιχειρήματα που θα αντλήσετε από το κείμενο.

§24 και §33:

Διατύπωση υπόθεσης [4^ο επίπεδο δεξιοτήτων: υπέρβαση δεδομένων]:

α) §24: Γιατί ο Ξενοφών αναφέρει ότι ο γιός του φύλαρχου έλειπε σε κυνήγι λαγού;

β) §33: Γιατί ο Ξενοφών αναφέρει ότι οι στρατιώτες ήταν στεφανωμένοι;

(Σημείωση: Η ερώτηση δεν επιδέχεται μόνον μία απάντηση. Κάθε απάντηση πρέπει να είναι τεκμηριωμένη, βάσει του κειμένου και των ιστορικών στοιχείων.)

§22-36:

ΜΙΚΡΟΣΕΝΑΡΙΟ (4)

Διερεύνηση:

Γλωσσική επάρκεια και επικοινωνία

Οδηγός Εκπαιδευτικού

Πρόσθετα κείμενα: *Κύρου ανάβασις*, 1.10.2, 1.8.15, 1.8.12 (τα ελληνικά του Κύρου), 4.8.4 (παρατηρήσεις του Ξενοφώντα) και 7.6.8-9 (τα ελληνικά του Σεύθη)

Γνώσεις για τον κόσμο, αξίες και στάσεις: Γλωσσική επάρκεια και επικοινωνία

Γραμματισμοί: Το σχόλιο στην αφήγηση

Γνώσεις για τη γλώσσα: Η λειτουργία της εικόνας

α' δεκάλεπτο: Ανάγνωση των κειμένων

β' δεκάλεπτο: Κατάρτιση σχεδιαγράμματος

γ' δεκάλεπτο: Παρουσίαση στην τάξη

Εργασία σε ομάδες.

Παραγωγή λόγου (Δοκίμιο 300 λέξεων. Ανάρτηση στη σχολική εφημερίδα/στη σχολική ιστοσελίδα.)

§22-36:

ΜΙΚΡΟΣΕΝΑΡΙΟ (5)

Παραγωγή λόγου:

Υποθέστε ότι είστε ένα από τα παιδιά των Αρμενίων. Παρουσιάστε τα γεγονότα της ενότητας από τη δική σας οπτική γωνία.

Γνώσεις για τον κόσμο, αξίες και στάσεις: Άμαχοι απέναντι σε ξένους στρατιώτες

Γραμματισμοί: Οπτική γωνία στην αφήγηση

Γνώσεις για τη γλώσσα: Ρήματα ψυχικού πάθους (για τη συγγραφή του κειμένου)

α' δεκάλεπτο: Μελέτη των ρημάτων ψυχικού πάθους

β' δεκάλεπτο: Συγγραφή του κειμένου

γ' δεκάλεπτο: Ανάγνωση στην τάξη/Αξιολόγηση

Εργασία σε ομάδες.

Στρατιωτική ισχύς και πολιτική κυριαρχία:

Ξενοφώντος, *Ἑλληνικά*, 2.1.16-32: Η καταστροφή του αθηναϊκού στόλου στους Αί γός ποταμούς

ΜΙΚΡΟΣΕΝΑΡΙΟ (6)

Σύγκριση [2^ο επίπεδο δεξιοτήτων: αλληλοσυσχέτιση, οργάνωση]

Να συγκριθεί η παρουσίαση μιας ναυμαχίας (ή μιας μάχης) όπως δίνεται από α) τον Ξενοφώντα, β) τον Θουκυδίδη

(Παραδειγματικά για μάχη: Ξενοφώντος, *Κύρου ανάβασις*, 4.4.7.1-12 και Θουκ., ΣΤ, 69-70.

Παραδειγματικά για ναυμαχία: Ξενοφώντος, *Ἑλληνικά*, 2.1.16-32 και Θουκ. Γ, 77-78)

Γνώσεις για τον κόσμο, αξίες και στάσεις: Πολεμική τέχνη, πολεμικές αρετές

Γραμματισμοί: Χαρακτηριστικά της ιστορικής αφήγησης (Ξενοφών, Θουκυδίδης)

Ψηφιακός γραμματισμός, αν ζητηθεί από τους μαθητές να αναζητήσουν κείμενο του Θουκυδίδη και να το επεξεργαστούν ηλεκτρονικά.

Γνώσεις για τη γλώσσα: Η λειτουργία των υποθετικών προτάσεων

α' δεκάλεπτο: Ανάγνωση των κειμένων

β' δεκάλεπτο: Κατάρτιση δίστηλου πίνακα (Ξενοφών, Θουκυδίδης)

γ' δεκάλεπτο: Παρουσίαση στην τάξη

Εργασία σε ομάδες.

Στρατιωτική ισχύς και πολιτική κυριαρχία:

Ξενοφώντος, *Ἑλληνικά*, 2.2.1-4: Τα γεγονότα μετά την ήττα των Αθηναίων στους Αιγός ποταμούς

Κατασκευή χρονικού άξονα με τα γεγονότα της ενότητας (βλ. αναλυτικότερα: *Ενδεικτικές διδακτικές πρακτικές για όλες τις ενότητες*)

Σχολιασμός των ενεργειών / χαρακτηρισμός α) του Λύσανδρου β) των Αθηναίων.

[4^ο επίπεδο δεξιοτήτων: υπέρβαση δεδομένων]

Οδηγός Εκπαιδευτικού

Εντοπισμός και κατηγοριοποίηση των λέξεων που δηλώνουν ψυχικό πάθος και των όρων με τους οποίους συνάπτονται (στο ΑΕ κείμενο και σε ΝΕ μεταφράσεις). Εντοπισμός των εκφραστικών μέσων που δηλώνουν έντονη συναισθηματική φόρτιση, και της λειτουργίας τους. [1^ο, 2^ο και 3^ο επίπεδο δεξιοτήτων]

Σύνταξη περίληψης:

Κριτήρια βάσει των οποίων προσδιορίζονται τα «κύρια» σημεία ενός κειμένου: Ο ρόλος των κύριων και των δευτερευουσών προτάσεων για τη σύνταξη περίληψης.

[4^ο επίπεδο δεξιοτήτων]

Παραγωγή λόγου: Σύνθεση επιστολής: Η επιστολή γράφεται από έναν Αθηναίο στρατιώτη που αποχωρεί αναγκαστικά από το Βυζάντιο. [Συλλογή στοιχείων και σύνθεση κειμένου που εντάσσεται σε δεδομένο επικοινωνιακό πλαίσιο και αφηγηματικό είδος]

§1-4:

Διάκριση των χαρακτηριστικών της αφήγησης και των αφηγηματικών τεχνικών (εναλλαγή πυκνής και αναλυτικής αφήγησης)

[3^ο επίπεδο δεξιοτήτων: ενδοσυσχέτιση, ανάλυση]

1. Κατασκευή δύο νοητικών χαρτών:

Σε ποια σημεία του κειμένου η αφήγηση είναι πυκνή;

Πώς (σε ποια επιμέρους) θα μπορούσε να αναλυθεί; [ανάλυση πυκνού κειμένου]

2. Σε ποια σημεία του κειμένου η αφήγηση είναι αναλυτική;

Πώς θα μπορούσε να αποδοθεί περιληπτικά; [πύκνωση αναλυτικού κειμένου]

(Σημείωση: Το 1 μπορεί να συνδυαστεί με αναζήτηση, ώστε να συγκεντρωθούν επιπλέον πληροφορίες. Σε αυτήν την περίπτωση, μπορεί να σχεδιαστεί ένα Μικροσενάριο.)

§1-4:

(ΜΙΚΡΟ)-ΣΕΝΑΡΙΟ (7)

Γνώσεις για τον κόσμο: Η συλλογική ενεργοποίηση για την αντιμετώπιση κινδύνου

Γραμματισμοί: Χαρακτηριστικά της ιστορικής αφήγησης

Ψηφιακός Γραμματισμός: Αναζήτηση

Προετοιμασία (κατ' οίκον): Αναζήτηση παραδείγματος/κειμένου στο διαδίκτυο

Παραλλαγή: Αναζήτηση παραδείγματος/κειμένου στα ψηφιακά βιβλία(π.χ. παλλαϊκή ενεργοποίηση στην Ελλάδα, τον Οκτώβριο του 1940)

α' δεκάλεπτο:Συνανάγνωση των κειμένων – ενημέρωση των μελών της ομάδας

β' δεκάλεπτο:Κατάρτιση πίνακα με τις παραμέτρους που ορίζουν ένα ιστορικό γεγονός (χρόνος, τόπος, ενέργεια, τα υποκείμενα που ενεργούν).

Καταγραφή των αιτιών που οδήγησαν σε συλλογική ενεργοποίηση, σε καθένα από τα ιστορικά παραδείγματα.

γ' δεκάλεπτο: Παρουσίαση στην τάξη. Κατηγοριοποίηση των αιτιών.

Στρατιωτική ισχύς και πολιτική κυριαρχία:

Ξενοφώντας, *Ἑλληνικά*, 2.2.16-23: Η επιβολή των όρων της ειρήνης στην Αθήνα

§16-23:

Ένταξη του κειμένου στα συμφραζόμενά του: περιληπτική απόδοση των προηγούμενων.

[δεξιότητες 1^{ου}, 2^{ου}, 3^{ου} και 4^{ου} επιπέδου]

§16-23:

Ανάγνωση του κειμένου:

α) Διάγνωση της δομής του μέσα από ερωτήσεις προσδιορισμού των ενεργειών, των δρώντων υποκειμένων (ατομικών και συλλογικών) και των χρονικών προσδιορισμών.

β) Απόδοση της εξελικτικής πορείας των γεγονότων με διάγραμμα.

Οδηγός Εκπαιδευτικού

γ) Διάκριση και τιτλοφόρηση ενοτήτων.

[2^ο επίπεδο δεξιοτήτων: αλληλοσυσχέτιση, οργάνωση· 3^ο επίπεδο δεξιοτήτων: ενδοσυσχέτιση, ανάλυση]

§16-23:

Σύνταξη περίληψης:

Ο ρόλος των λεκτικών ρημάτων στη σύνταξη περίληψης.

[4^ο επίπεδο δεξιοτήτων]

Παραγωγή λόγου: Ανάγνωση παράλληλων κειμένων [λ.χ. Πλουτάρχου Λύσανδρος, Θεμιστοκλής. Θουκυδίδη Ιστορία] και έρευνα στο διαδίκτυο: συλλογή στοιχείων και σύνθεση ενός άρθρου με τίτλο «Υπέρ ή κατά της κατεδάφισης των Μακρών Τειχών»

Ανάγνωση παράλληλων κειμένων/ασκήσεις σύγκρισης:

A) Όρκος των Πλαταιών, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Β, σς.342-344,

B) Πλούταρχος, Λύσανδρος, 14.

Ανάγνωση παράλληλων κειμένων [του Ξενοφώντα, του Θουκυδίδη και του Πλουτάρχου.], για να διαγνωστούν:

- ο ρόλος της διπλωματίας στην εξέλιξη του πολέμου
- οι τροπές του αντιθετικού ζεύγους λόγος-έργο
- τα κίνητρα δράσης νικητών και ηττημένων.

§16-23:

(ΜΙΚΡΟ)-ΣΕΝΑΡΙΟ (8)

Γνώσεις για τη γλώσσα: Λεκτικά ρήματα

Γραμματισμοί: Ψηφιακός

α' δεκάλεπτο: Εντοπισμός των λεκτικών ρημάτων και των όρων με τους οποίους συνάπτονται (στο ΑΕ κείμενο και σε ΝΕ μεταφράσεις).

β' δεκάλεπτο: Έρευνα σε σώματα κειμένων: σύγκριση αποδόσεων στα ΝΕ, για να εντοπιστούν σημασίες και αποχρώσεις των όρων μέσα στα συμφραζόμενά τους.

γ' δεκάλεπτο: Κατασκευή προτάσεων στις οποίες διαφαίνονται η σημασία και οι αποχρώσεις των λεκτικών ρημάτων.

Εργασία σε ομάδες.

§16-23:

Σήμανση: Υπογράμμιση στο χαρτί ή στον Η/Υ ή στον διαδραστικό πίνακα.

Εναλλακτικά: χρήση ετικέτας (tagging)

Διάκριση της περιγραφής ενός γεγονότος από την (υποκειμενική) ερμηνεία/αιτιολόγηση

Στρατιωτική ισχύς και πολιτική κυριαρχία: Ξενοφώντος, *Ελληνικά*, 2.3.11-16:

Το καθεστώς των Τριάκοντα τυράννων

§11-16:

Ανάγνωση του κειμένου:

α) Διάγνωση της δομής του μέσα από ερωτήσεις προσδιορισμού των ενεργειών, των δρώντων υποκειμένων (ατομικών και συλλογικών) και των χρονικών προσδιορισμών.

β) Χωρισμός και τιτλοφόρηση ενοτήτων, με βάση διαφορετικό κριτήριο από εκείνο του σχολικού βιβλίου.

Εντοπισμός και κατηγοριοποίηση των λέξεων που δηλώνουν δίκαιο/νόμο/πολίτευμα και των όρων με τους οποίους συνάπτονται (στο ΑΕ κείμενο και σε ΝΕ μεταφράσεις).

Έρευνα σε σώματα κειμένων: σύγκριση αποδόσεων στα ΝΕ, για να εντοπιστούν σημασίες και αποχρώσεις των όρων μέσα στα συμφραζόμενά τους.

Ερμηνεία του κειμένου: Ανάγνωση παράλληλων κειμένων και συζήτηση στην τάξη:

Οδηγός Εκπαιδευτικού

Αριστοτέλη Πολιτικά, 1313b: Τα πολιτεύματα και οι παρεκβάσεις τους.

«Αγώνας λόγων»: Υπέρ ή κατά της θανάτωσης των συκοφαντών.

Έρευνα στο διαδίκτυο - συλλογή στοιχείων για ανάλογες μεθοδεύσεις άλλων τυραννικών καθεστώτων. Πολυτροπική παρουσίαση (λόγος, ήχος, εικόνα) σε μαθητικό κοινό σε σχολικό θέατρο.

Στρατιωτική ισχύς και πολιτική κυριαρχία: Ξενοφώντος, *Ἑλληνικά*, 2.3.50-56:
Η δίκη του Θηραμένη

Διατύπωση σε συλλογισμούς των λόγων α) του Κριτία β) του Θηραμένη.

Έλεγχος και αξιολόγηση.

[4^ο επίπεδο δεξιοτήτων: υπέρβαση δεδομένων]

Ερμηνεία του κειμένου / Ανάγνωση παράλληλων κειμένων:

Γλώσσα Γ', σελ. 223-230: Η γλώσσα της εξουσίας.

Γλώσσα Γ': Οι συλλογισμοί / Η επίκληση στο συναίσθημα.

Γλώσσα Α' και ΚΝΛ Β': Αφηγηματικοί τρόποι / Αφηγητής / Εστίαση.

Συγγραφή άρθρου σε σχολικό περιοδικό με θέμα το νόμο ως εγγύηση της πολιτικής ζωής.

Καταγραφή, κατηγοριοποίηση και απόδοση της σημασίας των λέξεων που ταιριάζουν στο επικοινωνιακό περιβάλλον μιας δίκης, και των όρων με τους οποίους συνάπτονται (στο ΑΕ κείμενο και σε ΝΕ μεταφράσεις).

Έρευνα σε σώματα κειμένων: σύγκριση αποδόσεων στα ΝΕ, για να εντοπιστούν σημασίες και αποχρώσεις των όρων μέσα στα συμφραζόμενά τους.

Στρατιωτική ισχύς και πολιτική κυριαρχία: Ξενοφώντος, *Ἑλληνικά*, 2.4.18-23:
Η νίκη των δημοκρατικών και η διάλυση των ολιγαρχικών (αρχ.)

§18-19:

ΜΙΚΡΟΣΕΝΑΡΙΟ (9)

Γνώσεις για τον κόσμο, αξίες και στάσεις:

Συνεκτικοί δεσμοί (α): Η αυτοθυσία για την επίτευξη συλλογικού στόχου

Γραμματισμοί: Αφήγηση / Εγκιβωτισμός (το επεισόδιο με το μάντη)

Γνώσεις για τη γλώσσα: Οριστική: ενεστώτας/παρατατικός/αόριστος/παρακείμενος

§20:

ΜΙΚΡΟΣΕΝΑΡΙΟ (10)

(βλ. αναλυτικά: *Ενδεικτικές διδακτικές πρακτικές για όλες τις ενότητες*)

§21-22:

ΜΙΚΡΟΣΕΝΑΡΙΟ (11)

Γνώσεις για τον κόσμο: Συνεκτικοί δεσμοί (γ): η διάκριση από τον «άλλον»

Γραμματισμοί: Επίκληση στο συναίσθημα / Τα μέσα

Γνώσεις για τη γλώσσα: Οριστική / Προστακτική

§23-24:

ΜΙΚΡΟΣΕΝΑΡΙΟ (12)

Γνώσεις για τον κόσμο: Συνεκτικοί δεσμοί (δ): η διάσπαση μιας ομάδας

Γραμματισμοί: Αφήγηση / Η αρχή της αντίθεσης ως δομικό στοιχείο της αφήγησης

Γνώσεις για τη γλώσσα: Οριστική: παρατατικός / παρακείμενος

Οικονομική ισχύς και πολιτική κυριαρχία:

Θουκυδίδης, *Ιστορία*: 1, 2-8: Αρχαιολογία (απόσπ.): Οικονομική ανάπτυξη και πολιτική συγκρότηση.

3,118-125: Συνέλευση της Πελοποννησιακής συμμαχίας για την κήρυξη του

ΜΙΚΡΟΣΕΝΑΡΙΟ (13)

ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Κείμενα:

- 1) Ξενοφών: Διαμονή σε κώμες της Αρμενίας
- 2) Ξενοφών: Τάοχος, Χάλυβες, Σκυθηνοί
- 3) Θουκυδίδης, Α, 6

Κεντρικά ερωτήματα:

Πώς συνδέεται ο τύπος της οικονομίας με την καθημερινή ζωή των ανθρώπων;

Ποια επίπτωση έχει ο τύπος της οικονομίας στην ανάπτυξη του πολιτισμού;

[Σημείωση: Τα δύο ερωτήματα μπορούν να αναπτυχθούν σε δύο μικροσενάρια ή στο πλαίσιο ενός ευρύτερου σεναρίου.]

Εργασία σε ομάδες.

Παραγωγή λόγου.

Μεθοδολογικές επισημάνσεις

Ο εκπαιδευτικός που θα διδάξει το *Ανθολόγιο Αρχαίας Ελληνικής Ιστοριογραφίας Α΄ Λυκείου* χρειάζεται να έχει μελετήσει και αφομοιώσει τους γενικούς στόχους του σχετικού Προγράμματος Σπουδών. Με το συγκεκριμένο *Ανθολόγιο* οι μαθητές εισάγονται στη μελέτη του αρχαιοελληνικού λόγου με ενότητες κειμένων που έχουν θεματική συνοχή. Έτσι σύμφωνα με τα περιεχόμενα του ΠΣ θα υπάρξει επαφή με ποικίλα ιστορικά, κοινωνικά, στρατιωτικά, πολιτικά, ανθρωπολογικά, ψυχολογικά, θρησκευτικά, μεθοδολογικά, φιλοσοφικά, ηθικά και οικονομικά ζητήματα. Με αυτόν τον τρόπο οι μαθητές θα έχουν την ευκαιρία να θεμελιωθούν κατά το κριτήριο της αρχαιογνωσίας, η οποία θα υποστηρίζεται από το αρχαιογλωσσικό μάθημα της ίδιας τάξης.

Επιπρόσθετα επισημαίνεται ότι οι ανθολογημένες θεματικές ενότητες επελέγησαν έτσι που να κινήσουν το ενδιαφέρον, να εμπλουτίσουν τις γνώσεις για το παρόν και να υποβοηθήσουν τη διαμόρφωση στάσεων και αξιών κρίσιμων κατά την εποχή μας. Σχετικά με αυτά είναι ουσιώδες να αναδειχτούν όλα τα προεκτεθέντα περιεχόμενα του ΠΣ. Γι αυτό τον λόγο προτείνονται οι εξής προσεγγίσεις:

- 1) η κειμενοκεντρική προσέγγιση: θα αναδειχθεί η συνοχή, η νοηματική αλληλουχία, ο σχεδιασμός και η πλούσια αφηγηματική ουσία των κειμένων.
- 2) η ερμηνευτική προσέγγιση: θα καταβληθεί κάθε δυνατή προσπάθεια να γίνουν κατανοητοί με κριτικό τρόπο οι προαναφερθέντες θεματικοί άξονες των περιεχομένων του ΠΣ.
- 3) βιωματική προσέγγιση: θα δοθεί έμφαση να αισθανθούν οι μαθητές τα θέματα και τα προβλήματα των κειμένων σαν δικά τους, με δοκιμές ενσυναίσθησης και αυτογνωσίας κατά τη συγχρονία και τη διαχρονία: έτσι αναδεικνύονται τα πράγματα που έχουν αξία για τη ζωή σήμερα, τα στρατηγικά σφάλματα, τα ανθρώπινα λάθη και πάθη, οι στερεότυπες αντιλήψεις, η ηγετική φυσιογνωμία, ο κυνισμός του δυνατού κ.ά. σύμφωνα με τα προαναφερθέντα θέματα/περιεχόμενα του Προγράμματος Σπουδών, ενώ με την κατάλληλη παρουσίαση και χειρισμό το ιστορημένο αρχαίο περιστατικό παύει να φαίνεται αποκομμένο από τη ζωή αλλά επανασημασιοδοτείται προς τη διατύπωση μίας γενικής αρχής.
- 4) διακειμενική προσέγγιση: θα αξιοποιηθούν τα παράλληλα κείμενα του *Ανθολογίου*, τα οποία φωτίζουν πολλές από τις θεματικές διαστάσεις των διδασκομένων θεματικών ενοτήτων και οδηγούν στην πληρέστερη κατανόηση του θέματος, ενώ εμπλέκονται και οι ευρετικές δυνατότητες των μαθητών.
- 5) η διαθεματική προσέγγιση: θα εντοπιστούν θέματα δεκτικά της συγκεκριμένης προσέγγισης και ενδιαφέροντα. Σημειώνεται ότι τα επιλεγμένα κείμενα του *Ανθολογίου* προσφέρονται κατεξοχήν για μία τέτοια προσέγγιση, ενώ ο πλούτος των θεμάτων προς ερευνητική επεξεργασία είναι

ανεξάντλητος. Επιπλέον υπενθυμίζεται με τη συγκεκριμένη προσέγγιση υπηρετούνται και εμπεδώνονται όλες οι προηγούμενες.

Σχετικά με τα παραπάνω και σύμφωνα με τις αρχές, τους σκοπούς και τη φιλοσοφία του Προγράμματος Σπουδών είναι σκόπιμο να ληφθούν υπόψη τα εξής αναφορικά με την επεξεργασία και τις προαναφερθείσες προσεγγίσεις των κειμένων του συγκεκριμένου *Ανθολογίου*:

- σε επιλεγμένες φάσεις κατά τη διεξαγωγή του μαθήματος υπηρετούνται οι πρακτικές της ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας: οι μαθητές εργαζόμενοι σε μικρές ομάδες λ.χ. εξετάζουν διαθεματικά μία δεδομένη ερευνητική διάσταση (π.χ. σχετικά με τον λοιμό στην αρχαία Αθήνα διερευνάται η εμπλοκή του αστάθμητου παράγοντα στα σχέδια των ανθρώπων) ή αποδίδουν ελεύθερα στη νέα ελληνική ένα επιλεγμένο τμήμα κειμένου.
- καταβάλλεται προσπάθεια να εμπλέκονται οι Τ.Π.Ε. με κάθε τρόπο είτε κατά την πορεία του μαθήματος είτε για τις ανατιθέμενες εργασίες στο σπίτι: η καλλιέργεια του ηλεκτρονικού γραμματισμού με τη σύνταξη πολυτροπικών κειμένων, με την παραγωγή πολυμεσικών προϊόντων, με την αξιοποίηση αξιόπιστων ηλεκτρονικών λεξικών κ.λ.π. αποτελεί στρατηγικό στόχο του Προγράμματος Σπουδών (για παράδειγμα είναι δυνατόν να παρασταθούν τα χαρακτηριστικά μίας ηγετικής μορφής, όπως του Μεγάλου Αλεξάνδρου ή του Περικλή με τα ηλεκτρονικά εργαλεία του νοητικού χάρτη ή του συννεφόμενου ή να σχεδιαστεί η χρονογραμμή της πορείας των *μυρίων* του Ξενοφώντα).
- ο γλωσσικός γραμματισμός δεν επιτυγχάνεται αποκλειστικά με την επίμονη ενασχόληση με τα γραμματοσυντακτικά φαινόμενα, όπως στο παρελθόν. Οι μαθητές εξασκούνται στη σχηματική απόδοση του κειμένου – μεταγραφή κατά νοηματικές ενότητες/κώλα (μία τέτοια πρόταση εμπεριέχεται σε αυτόν τον *Οδηγό*).
- η κατανόηση του κειμένου δεν υπηρετείται μόνο από την «παραδοσιακή μαθητική» μετάφραση: προβλέπεται να ασκούνται οι μαθητές με τρόπους που υπηρετούν τον γλωσσικό γραμματισμό και της αρχαίας και της νέας ελληνικής, αποθαρρυντικούς της αποστήθισης και ενθαρρυντικούς της παραγωγής μίας φυσικής και στρωτής νεοελληνικής, όπως π.χ. να δοθούν δύο δόκιμες μεταφράσεις ενός από τα ανθολογημένα κείμενα του Αρριανού και να ζητηθεί από τους μαθητές να εξετάσουν κριτικά τις επιλογές των δύο μεταφραστών
- ο γλωσσικός και ο κριτικός γραμματισμός υπηρετούνται και με την ένταξη των κειμένων στο γραμματολογικό είδος και την κοινωνία που τα παρήγαγε. Οι μαθητές έρχονται σε επαφή με τις συγκεκριμένες γνώσεις με την εισήγηση του εκπαιδευτικού ή με την ανάθεση σχετικών ομαδικών ερευνητικών εργασιών υπό την κατάλληλη καθοδήγησή του. Έτσι για παράδειγμα το προοίμιο του Πολύβιου για τη συγγραφή της *παγκόσμιας* ιστορίας υφίσταται αξιοσημείωτη απώλεια της μεθοδολογικής του αξίας, αν δεν ενταχθεί στο πλαίσιο του ελληνιστικού κόσμου με ορισμένα χαρακτηριστικά παγκοσμιοποίησης.
- έχει μεγάλη σημασία η *μετά ήθους* ανάγνωση από τον εκπαιδευτικό, καθώς είναι η πρώτη επαφή του μαθητή με το κείμενο. Έτσι λ.χ., αν η ανάγνωση της πορείας των *μυρίων* συνοδεύεται από τα κατάλληλα εξωγλωσσικά και τα παραγλωσσικά στοιχεία (ένταση στα εμφατικά σημεία, μικρές παύσεις ανάσας, επιβραδύνσεις κατά τις δυσκολίες) θα προσελκύσει σίγουρα το ενδιαφέρον.
- με όλα τα παραπάνω ο χαρακτήρας του μαθήματος γίνεται εξ ορισμού μαθητοκεντρικός στον βαθμό που υποδεικνύει στον μαθητή να κατανοήσει, κρίνει, ερμηνεύσει και προεκτείνει τα κείμενα με σκοπό να τα απολαύσει και να τα επεξεργαστεί ευρετικά.

Β΄ ΤΑΞΗ

Ι. ΓΕΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ: ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗ

Η διδασκαλία της *Αντιγόνης* περιλαμβάνει στίχους από το πρωτότυπο και από μετάφραση.

Από το πρωτότυπο θα διδάσκονται οι στίχοι: 1-99, 280-314, 441-507, 631-725, 1064-1090.

Από μετάφραση οι στίχοι: 100-161, 162-279, 315-331, 332-375, 376-340, 508-581, 582-630, 726-780, 781-800, 801-943, 944-987, 988-1063, 1091-1114, 1115-1153, 1154-1353.

Το πρωτότυπο κείμενο θα διδάσκεται με ρυθμό **12-15** στίχων και το από μετάφραση με ρυθμό **40-60** στίχων ανά διδακτική ώρα.

1. ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ

-Ενότητα	-Γνώσεις για τον κόσμο	-Γνώσεις για τη γλώσσα	-Γραμματισμοί	-Δεξιότητες	-Αξίες - στάσεις	-Διδακτικές πρακτικές
-Εισαγωγή στη Δραματική Ποίηση	-Το δράμα γενικά -Η τραγωδία: η γένεσή της, οι συμβάσεις της, ο χρόνος και ο τόπος των παραστάσεων, η σχέση της με την αθηναϊκή κοινωνία που τη δημιούργησε -Αισχύλος -Σοφοκλής -Η τραγωδία και η μεταγενέστερη θεατρική παραγωγή	-Όροι του αρχαίου δράματος	-Ιδιαιτερότητες του αρχαίου ποιητικού κειμένου (μέτρο κ.λπ.) -Χρήση λεξικού και Χρονολογίου -Ψηφιακή αναζήτηση και παρουσίαση υλικού -κριτική παραστάσεων	-Εξοικείωση με το δράμα και με βασικά στοιχεία του βίου και της τέχνης των μεγάλων τραγικών -Συσχετισμός της Εισαγωγής με τα διδασκόμενα έργα -Ελεύθερος διάλογος -Νοητικός χάρτης		-Φύλλα εργασίας με ερωτήσεις εμπέδωσης της Εισαγωγής -Χρήση Λεξικού Θεατρικών Όρων και Χρονολογίου -Τραγωδία και άλλες μορφές τέχνης (γλυπτική, ζωγραφική κ.λπ.): Αναζήτηση και παρουσίαση ψηφιακού υλικού εν είδει «έκθεσης φωτογραφίας» -Το αρχαίο θέατρο και η <i>όψις</i> : Αναζήτηση και παρουσίαση ψηφιακού υλικού -Συζήτηση

						<p>βάσει ποικίλων πόρων: οι επιρροές των δραμάτων στο μεταγενέστερο θέατρο και οι θεατρικές και κινηματογραφικές αποδόσεις του</p> <p>- Νοητικός Χάρτης: κεντρική έννοια η Τραγωδία, περιφερειακές ενότητες ο τόπος, ο χρόνος, οι συντελεστές κ.λπ.</p>
-Εισαγωγή στην Αντιγόνη	-Η υπόθεση της Αντιγόνης – μυθολογικό υπόστρωμα – υπόθεση – γενικές πληροφορίες			-Αξιοποίηση των πληροφοριών, ώστε να κατανοήσουν οι μαθητές ότι ποιοτικά και ποσοτικά πρόκειται για δράμα με 2 ήρωες		-Αξιοποίηση διαδικτυακών τόπων λ.χ.: ✓ Ενότητα «Μυθολογία» από την Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα ✓ Παρακολούθηση ελληνικής ή/και ξενόγλωσσας παράστασης της Αντιγόνης στο διαδικτυο ή στη σχολική τάξη
-Πρόλογος (στίχοι 1-99)	-Ο τόπος και ο χρόνος της τραγωδίας -Οι παράγοντες προώθησης του μύθου: Η	-Ο κατακερματισμός και τα συντακτικά ολισθήματα του λόγου της Αντιγόνης ως ένδειξη της	-Η πολλαπλή λειτουργία του Προλόγου στο δράμα -Η σύνθεση της θεατρι-	-Κατανόηση και αξιοποίηση των τρόπων και μέσων πειθούς -Προσχεδια-	-Η ύβρις και η λειτουργία της στον Πρόλογο -Ισμήνη και Αντιγόνη: φορείς και	-Ανάγνωση με ήθος, ως ερμηνεία του κειμένου -Ομαδοσυνεργατική σύνθεση της

	<p>διακήρυξη του Κρέοντα και η απόφαση της Αντιγόνης</p> <p>-Ισμήνη vs. Αντιγόνη: Η τεχνική των αντίθετων χαρακτήρων και απόψεων και ο ρόλος του αντιήρωα στην Αντιγόνη</p>	<p>ψυχικής της έντασης</p> <p>-Η σύμμετρη προς το ήθος και τη διάνοια εκφορά του λόγου: η άρνηση, η επανάληψη, το οξύμωρο, η ρητορική ερώτηση, το λειτουργικό επίθετο, η διαφοροποιητική λειτουργία των προσφωνήσεων</p> <p>- Το βαρύ κλίμα του Προλόγου: Λέξεις/ φράσεις που σημαίνουν «θλίψη», «ταπείνωση» και «θάνατο</p>	<p>κής σύμβασης: τόπος, χρόνος, όψις</p> <p>-Η παρουσία βασικών στοιχείων του δράματος στον Πρόλογο: προοικονομία, ειρωνεία και τραγική ειρωνεία, το «εικός» και το «αναγκαίον», ο έλεος και ο φόβος</p> <p>-Οι εκτενείς λόγοι ως κείμενα πειθούς και επιχειρηματολογίας</p> <p>-Εκτενής λόγος και στιχομυθία</p>	<p>σμένος προφορικός λόγος</p> <p>- Κατά κώλα εργασία επί του κειμένου</p>	<p>εκφραστές αντικρουόμενων αξιών και ατομικών και συλλογικών στάσεων</p> <p>-«Αμαρτίαι γονέων παιδεύουσι τέκνα»: η λειτουργία της αντίληψης στον Πρόλογο</p> <p>-Η αρχαϊκή ρητική: αριστοκρατία και αρετή</p> <p>-Η θέση της γυναίκας στην αρχαιότητα: η «παρραβατικότητα» της Αντιγόνης</p>	<p>μετάφρασης /σύγκριση μεταφράσεων/κατά κώλα επιλεκτική προεργασία</p> <p>-Χρήση ηλεκτρονικού ή άλλου λεξικού</p> <p>-Ο μαθητής ως αρχαίος θεατής: προσχεδιασμένη προφορική διήγηση σε φίλο με άξονες α) τη χωροχρονική ένταξη στην τραγωδία και β) εντυπώσεις από τον Πρόλογο</p> <p>-Ψηφιακή αναζήτηση πληροφοριών για τα ταφικά έθιμα στην αρχαιότητα- σύγκριση με την εποχή μας</p> <p>-Η θέση της γυναίκας: συγκριτική μελέτη της Αντιγόνης με κείμενα της αρχαίας ή / και της νεοελληνικής λογοτεχνίας</p>
-Πάρδος (στίχοι 100-161)	-Ταύτιση δραματικού χρόνου με αυτόν της παράστασης : δείγμα τέχνης και τε-	-Λέξεις/ φράσεις που οικοδομούν το ευφρόσυνο κλίμα της Παρόδου	-Όψις και λέξεις της Παρόδου -Το χορικό άσμα στη τραγωδία::	-Διακειμενική σύγκριση	-Η ύβρις και η πολλαπλότητα των συνδηλώσεων της - Η ευσέβεια	-Φύλλα εργασίας με ερωτήσεις κριτικού γραμματισμού για το περιεχόμενο, τη

	<p>χνικής</p> <p>-Σκότος vs. Φως: Το ευφρόσυνο κλίμα της Παρόδου σε αντίθεση με το σκοτεινό κλίμα του Προλόγου</p> <p>-Η αναφορά τους θεούς: η σχέση του Σοφοκλή με τη θρησκεία</p> <p>-Ο Χορός και οι ιδιότητές του στην <i>Αντιγόνη</i></p>	<p>-Τα σχήματα λόγου και η λειτουργία τους</p> <p>- Διακειμενικότητα: Η εκτενής ομηρική παρομοίωση και η προσαρμογή της στα δεδομένα της τραγωδίας</p>	<p>η συνθετική και θεματική του σημασία, η σχέση του με τη δράση</p> <p>-Η ισορροπία των αντιθέτων στο έργο του Σοφοκλή ως τέχνη και τεχνική</p>		<p>προς το Θείο</p>	<p>μορφή και τη λειτουργία της Παρόδου</p> <p>- Ψηφιακή αναζήτηση για τη μυθολογική και ιστορική τοπογραφία της Θήβας και προσδιορισμός των τρόπων αξιοποίησής της στο δράμα</p>
<p>-Α΄ επεισόδιο (στίχοι 162-331)</p>	<p>-Οι δύο λόγοι του Κρέοντα: η βαθμιαία αποκάλυψη του ήθους και της διανοίας του μονάρχη</p> <p>-Η λειτουργία του όρκου</p> <p>-Στάση και δεσμεύσεις του Χορού</p> <p>-Οι λαϊκοί τύποι στο δράμα: ο φύλακας ως αντιήρωας και το ήθος του «κατά το εϊκόσ και αναγκαίον»</p>	<p>-Ο λόγος της εξουσίας ως λόγος πειθούς</p> <p>- Η λαϊκή αντίληψη και φρασεολογία στον λόγο του Φύλακα / η συμβολή των σχημάτων λόγου</p> <p>-Λέξεις που φανερώνουν «εξουσία» και «αξία» στο λόγο του μονάρχη ως αποκαλυπτικές ήθους</p> <p>-Η λειτουργία των αναχρονισμών και το αθηναϊκό κοινό</p> <p>-Το λογοπαίγνιο στην τραγωδία</p> <p>-Η αντίθεση ως ισορροπία στον Σοφοκλή: ο</p>	<p>-Σκηνή: η διάκριση σκηνών στο Α΄ Επεισόδιο και στην τραγωδία γενικότερα</p> <p>-Η «όψις» στο Α΄ επεισόδιο (ο βασιλιάς και τα διακριτικά του, ο φύλακας)</p> <p>-Η διάρθρωση και η επιχειρηματολογία στον «λόγο του θρόνου» - η σκοπιμότητά τους</p> <p>-Τραγική ειρωνεία-επιβράδυνση-προώθηση του μύθου</p> <p>-Τρόποι και μέσα πειθούς</p>	<p>-Εκφορά γραπτού και προσχεδιασμένου προφορικού λόγου</p> <p>-Παιχνίδι ρόλων</p> <p>-Νοητικός χάρτης</p>	<p>-Το πρόσωπο του ηγέτη και τα αιτήματα της δημοκρατικής Αθήνας του 5^{ου} αι. π.Χ.</p> <p>Η λαϊκή πίστη, η θεοδικία και η τύχη</p> <p>-Αρχαϊκή ηθική (ο αριστοκράτης/ηγέμυνας και ο λαϊκός άνθρωπος)</p> <p>-Η δύναμη του χρήματος και η τραγικά ειρωνική σχέση της με την <i>Αντιγόνη</i></p>	<p>-Νοητικός χάρτης: η σύνθεση του προσώπου του Κρέοντα</p> <p>-Οι δύο λόγοι του Κρέοντα: δομή, τρόποι και μέσα πειθούς και σκοπιμότητά τους (παραγωγή γραπτού λόγου)</p> <p>-Ψηφιακή αναζήτηση χωρίων τραγωδιών του Σοφοκλή (λ.χ. <i>Οιδίππου Τύραννος</i>) και έργων νεότερων δημιουργών (<i>Ερωφίλη</i>, <i>Σαίξπηρ</i> κ.ά.) όπου αξιοποιούνται οι απόψεις του Κρέοντα για τον ηγέτη και το χρήμα: συμ-</p>

		<p>βασυσήματος «λόγος του θρόνου» vs. ο «λαϊκός» λόγος του Φύλακα –τρόποι εκφοράς</p>	<p>-Η δημηγορία στο δράμα και η σχέση της με την κοινωνικο-πολιτική πραγματικότητα</p>			<p>φωνία με την Αντιγόνη ή διαφοροποίηση</p> <p>-Παιχνίδι ρόλων</p> <p>-ο μαθητής ως Κρέων: προφορική υπεράσπιση των απόψεων του μονάρχη, επιχειρηματολογία, υποθέτηση κατάλληλου ύφους</p> <p>- Ψηφιακή αναζήτηση σύγχρονων «λόγων του θρόνου» και σύγκριση του ύφους και του ήθους με τον λόγο του Κρέοντα</p>
<p>-Α΄ Στάσιμο: στίχοι 332-375</p>	<p>-Ο ύμνος στον άνθρωπο</p> <p>- Το παιχνίδι των αντιθέσεων: Η επαμφοτερίζουσα εκφραστική του Χορού (καταδίκη δράστη/ Αντιγόνης ή/ και Κρέοντα;)</p>	<p>-Η λέξις των χορικών. Ειδικότερα: αντίθεση, εικόνα, απόφθεγμα και η λειτουργία τους</p>	<p>-Η σύνδεση του Α΄ Στασίμου με την υπόθεση του έργου και με την εξωσκηνική δράση</p> <p>- Η δομή των στασίων: σχολιασμός, γενίκευση, επαναφορά στα τρέχοντα γεγονότα</p>	<p>-Σύνταξη νοητικού χάρτη</p> <p>- Παραγωγή γραπτού λόγου</p>	<p>-Η πίστη στην ανθρώπινη ικανότητα και εξέλιξη ως θέση εκπροσώπων της αρχαιότητας</p>	<p>-Ψηφιακή παρουσίαση και σύγκριση των απόψεων περί της πορείας του ανθρώπου με αυτές του πλατωνικού <i>Πρωταγόρα</i>, του Ησιόδου, του Ευριπίδη, του Αισχύλου του ιερού Αυγουστίνου κ.ά.</p> <p>-Νοητικός χάρτης των δεδομένων του Α΄ Στασίμου με κεντρική</p>

						έννοια τον άνθρωπο
-Β΄ Επεισόδιο: στίχοι 376 - 581	-Η ολοκλήρωση του ήθους και της διανοίας των προσώπων: Φύλακας, Ισμήνη -Οι δύο αγγελικές ρήσεις του Φύλακα: προσφορά στην εξέλιξη του δράματος και στη διαγραφή του ήθους -Κρέων vs. Αντιγόνη: σύγκρουση και οριστική ρήξη φορέων αντιτιθέμενων αξιών – η ομοιότητα των χαρακτήρων τους - Η σταδιακή μεταστροφή του Χορού	-Εκφραστική: η λειτουργία του πλεονασμού, των συνθέτων, των προθέσεων -(ιδίως της συν)	-Η ενότητα του χρόνου στην Αντιγόνη -Η θεατρική σύμπτωση -Η θύελλα ως δραματικό εύρημα -Η προσφορά του τρίτου υποκριτή στο δράμα -Η τραγική ειρωνεία και η προοικονομία -Το στοιχείο της έκπληξης: η αλλαγή της στάσης της Ισμήνης -Η λέξις της σύγκρουσης: εκτενής λόγος - στιχομυθία και δραματική ένταση	-Παραγωγή γραπτού λόγου -Ομαδοσυνεργατικότητα -Αγώνας λόγων - Ψηφιακή σύνθεση	-Η συμβολική ταφή των νεκρών και το νόημά της -Οι αξίες και αρετές του Αθηναίου του 5 ^{ου} π.Χ.αι. -Η ηθική του αίματος vs. η ηθική της πόλης- κράτους -Άγραφος νόμος vs. Γραπτός νόμος	-Παραγωγή λόγου: σύγκριση των δύο αγγελικών ρήσεων του Φύλακα -Παραγωγή λόγου: η λειτουργία της γνωμολογίας στο δράμα -Παραγωγή λόγου: σχολιασμός του στίχου 523 από άποψη περιεχομένου και μορφής και σύνδεσή του με τις αντιλήψεις του αρχαίου κόσμου -Ομαδοσυνεργατικός αγώνας λόγων: υπεράσπιση των θέσεων της Αντιγόνης και του Κρέοντα από ομάδες μαθητών -Νοητικός χάρτης: σύγκρουση Αντιγόνης-Κρέοντα στο κέντρο και περιφερειακά τα αντιθετικά ζεύγη αξιών που αυτοί εκπροσωπούν - Ψηφιακή σύνθεση του

						σκηνικού του Β' Επεισοδίου
-Β' Στάσιμο: στίχοι 582-630	-Τα ανθρώπινα βάσανα του Β' Στασίμου vs. ο ύμνος στον άνθρωπο του Α' Στασίμου -Ο ρόλος της Άτης	- Η ασαφής φρασεολογία του Χορού ως «παιχνίδι» του ποιητή με το θεατή (ποιον εννοεί κάθε φορά;)	- Η συλλειτουργία των αντιθέσεων και των συνυποδηλώσεων	-Διακειμενική σύγκριση -Σύνθεση νοητικού χάρτη - Παραγωγή γραπτού λόγου	- Η ύβρις	- Κειμενική /Ψηφιακή έρευνα και παραγωγή γραπτού λόγου: Σύγκριση των απόψεων του Β' Στασίμου με αντίστοιχες του Ομήρου, του Θέογνη, του Αισχύλου κ.ά.
-Γ' Επεισόδιο: στίχοι 631 - 780	-Εκδοχές του τραγικού ήρωα: Ο νεαρός/υιός / δημοκράτης Αίμων vs. ο πρεσβύτερος/ πατήρ / συγκεντρωτικός Κρέων -Φρόνηση vs. εξουσία - Ο έλεος και ο φόβος: οι αναβαθμοί	-Το είδος και ο ρόλος των μετοχών/η εισαγωγή της πολυσημίας -Τα παραθετικά και η λειτουργία τους στο κείμενο -Λέξεις που δηλώνουν «φρόνηση» και «εξουσία», λέξεις που δηλώνουν «απέχθεια» -Η τέχνη της διπλωματίας και η φραστική απόδοσή της: Η προσωπική επιδίωξη του Αίμονα ως άποψη της πόλης	-Η διάρθρωση και επιχειρηματολογία του λόγου του Αίμονα ως δημηγορίας /η σημασία της φρόνησης -Η επίταση της τραγικής ειρωνείας και της δραματικής έντασης -Η λειτουργία της σιωπής ως προοικονομίας στο δράμα -Οι σκηνικές «οδηγίες» εντός του λόγου των υποκριτών	-Εναλλακτικό θεατρικό σενάριο, παιχνίδι ρόλων -Ομαδοσυνεργατικότητα -Ελεύθερος προφορικός λόγος -Διατύπωση τεκμηριωμένης υπόθεσης -Παραγωγή γραπτού λόγου	-Η φρόνηση ως παράγοντας προαγωγής της ζωής -Οι σχέσεις γονέων - παιδιών -Η υπακοή στους θεούς και η πειθαρχία ως αρετή συνεπική της πόλεως -Η ανδροκρατούμενη κοινωνία - Η κληρονομιά των σοφιστών και η δημοκρατική Αθήνα του 5 ^{ου} π.Χ.αι.: Η σχετικότητα της γνώσης και η παραδοχή της γνώμης του άλλου	-Ομαδοσυνεργατικό παιχνίδι ρόλων: το Γ' Επεισόδιο στη σχολική τάξη: Αίμων, Κρέων και οι λοιποί μαθητές ως Χορός -Εναλλακτική πρόταση: ένα διαφορετικό τέλος στη διαμάχη Κρέοντα-Αίμονα και οι συνέπειές του στην εξέλιξη της τραγωδίας -Συζήτηση: οι σχέσεις γονέων και παιδιών άλλοτε και σήμερα – αιτιολόγηση των αλλαγών -Η ποινή που εξαγγέλθηκε στον Πρόλογο και η τελική ποινή της Αντιγό-

						<p>νης: γιατί την άλλαξε ο Σοφοκλής;</p> <p>- Διαθεματικότητα: οι απόψεις των σοφιστών και των Ευρωπαίων διαφωτιστών περί της σχετικότητας της γνώσης και της ανοχής - σύγκριση με το δράμα του Σοφοκλή</p>
<p>-Γ΄ Στάσιμο: στίχοι 781-800</p>	<p>-Η σύνδεση του Γ΄ Στασίμου με την υπόθεση της τραγωδίας</p> <p>-Η δύναμη και οι πολλαπλές ιδιότητες του Έρωτα: μυθολογία και κοσμολογία</p>		<p>-Το σχήμα του κύκλου ως τεχνική σύνθεσης</p>	<p>-Κατασκευή κολλάζ</p> <p>-Πλαστή επιστολή</p> <p>- Διακειμενικότητα</p>	<p>-Ο Έρωτας ως μέγιστη δύναμη, ρυθμιστής της ζωής και του σύμπαντος</p>	<p>-Ψηφιακή αναζήτηση αγαλμάτων και πινάκων ζωγραφικής που αποτυπώνουν τον Έρωτα-κατασκευή κολλάζ</p> <p>-«Φίλτατε Αίμον»: επιστολές του ζεύγους Αντιγόνης-Αίμονα</p> <p>- Διακειμενικότητα: κείμενα που αξιοποίησαν το πασίγνωστο στάσιμο της Αντιγόνης στη διαχρονία: ομοιότητες και διαφορές</p>
<p>-Δ΄ Επεισόδιο: στίχοι 801-943</p>	<p>-Το ανθρωπινό πρόσωπο της Αντιγόνης - ολοκλήρωση του ήθους</p> <p>-Η μοναξιά</p>	<p>-- Η λειτουργία των λέξεων – και δη επιθέτων – με το στερεοτυπικό α</p>	<p>-Ο κομμός: περιεχόμενο, φρασεολογία, διάρθρωση και λειτουργία του στο δράμα</p>	<p>-Εποπτική και συνθετική ικανότητα: η περίληψη</p> <p>-Τεκμηριωμένη υποστήριξη θέ-</p>	<p>-Η αξιοπρέπεια μπροστά στη θυσία</p> <p>- Η σημασία της ζωής για τον αρχαίο</p>	<p>-Περίληψη του α΄ μέρους του δράματος και παρουσίασή της στην τάξη</p>

Οδηγός Εκπαιδευτικού

	<p>του τραγικού ήρωα</p> <p>-Το μεγαλείο της θυσίας και της αξιοπρέπειας του τραγικού ήρωα</p> <p>-Η προοδευτική αλλαγή της στάσης του Χορού</p> <p>- Ο έλεος και ο φόβος (επίταση)</p>		<p>-Η κατάρα ως στοιχείο πλοκής</p> <p>-Ο παραλληλισμός και η λειτουργία του: η αξιοποίηση του μυθολογικού υλικού στον κομμό</p>	<p>σης</p> <p>- Εικονογράφηση</p>	<p>Έλληνα και η ιεραρχική τοποθέτησή της μετά την υποστήριξη των αρχών του</p>	<p>-Διαθεματικότητα: σύγκριση της ανθρώπινης διάστασης της Αντιγόνης με αυτήν του Ιησού στο Όρος των Ελαιών</p> <p>-Οι μαθητές ως φιλόλογοι: Υπεράσπιση ή οβελισμός των «προβληματικών» στίχων 905-915</p> <p>-Η κατάρα στο σοφόκλειο δράμα: σύγκριση με την κατάρα στον <i>Οιδίποδα Τύραννο</i></p> <p>-Σύγκριση του κομμού με τα μοιρολόγια και τα δημοτικά τραγούδια του Κάτω Κόσμου</p> <p>- Τέχνημα: Να εικονογραφήσουν τον κομμό με ή χωρίς ψηφιακή αρωγή</p>
-Δ΄ Στάσιμο: στίχοι 944-987	- Σύνδεση του Στασίμου με την υπόθεση της τραγωδίας: η δύναμη της μοίρας			- Διακειμενική έρευνα	- Η δύναμη της μοίρας	- Αναζήτηση φράσεων από την αρχαία και τη νέα ελληνική εκφραστική και σκέψη για τη μοίρα και το ρόλο της
-Ε΄ Επεισόδιο: στίχοι	-Ο μάντης ως φορέας της	-Η αμφισημία του μαντι-	-Η <i>όψις</i> του Ε΄ Επεισο-	-Ψηφιακή έρευνα και	- Η φρόνηση: Ο σεβασμός	-Οι μάντιες στην αρχαιό-

<p>988 - 1114</p>	<p>θεικής γνώσης και θέλησης</p> <p>-Η σύγκρουση του Τειρεσία με τον Κρέοντα ως μέγιστος αναβαθμός στην κλίμακα των συγκρούσεων του βασιλιά (με την Αντιγόνη, την Ισμήνη, τον Αίμονα)</p> <p>-Η πλήρης μεταστροφή του Κρέοντα</p> <p>- Η πλήρης μεταστροφή του Χορού</p>	<p>κού λόγου</p>	<p>δίου / η σκευή του μάντη</p> <p>-Οι μη προοικονομημένες σκηνές και η λειτουργία τους</p> <p>-Οι λόγοι του Τειρεσία (δομή και φρασεολογία) δηλωτικοί του κύρους και του ήθους του</p> <p>-Η ρεαλιστική περιγραφή στο Σοφοκλή</p> <p>- Το χιούμορ στη σοφόκλεια φράση</p>	<p>παραγωγή</p> <p>- Παραγωγή γραπτού λόγου</p>	<p>στη φυσική και ηθική τάξη και η κατίσχυση του επί των ανθρώπινων νόμων</p>	<p>τητα και η αντιμετώπιση τους: ψηφιακή αναζήτηση εικόνων και πληροφοριών, σύγκριση με αποσπάσματα από τα ομηρικά έπη και τον <i>Οιδίποδα Τύραννο</i></p> <p>-Αντιθετικός χαρακτηρισμός Κρέοντα - Τειρεσία / οι δυνάμεις και θέσεις που εκπροσωπούν</p>
<p>-Ε΄ Στάσιμο: στίχοι 1115-1153</p>	<p>- Η προβολή του Διονύσου και η πολλαπλή σύνδεσή του με το δράμα</p>	<p>- Η λειτουργία των θεικών επικλήσεων</p>	<p>-Το υπόχημα ως δημιουργός τραγικής παρέκτασης</p>			<p>- Ψηφιακή αναζήτηση εικόνων για τη διονυσιακή λατρεία και τη σχέση της με το δράμα</p>
<p>-Εξοδος: στίχοι 1154-1353</p>	<p>-Οι αλληπάληλοι θάνατοι ως παράγοντες καταστροφής του τραγικού Κρέοντα</p> <p>-Η επιλογή της αυτοκτονίας ως ένδειξη αξιοπρέπειας και ελευθερίας της Αντιγόνης</p> <p>-Η ολοκλήρωση του ήθους του Κρέοντα</p> <p>-Η τραγική πλάνη</p>	<p>-Ο διδακτικός τόνος των λόγων του Κρέοντα: μέσα εκφοράς</p> <p>- Ο επιφωνηματικός λόγος και η λειτουργία του</p>	<p>-Ο άγγελος και ο εξαγγελος στο αρχαίο δράμα</p> <p>-Οι δύο αγγελικές ρήσεις της Εξόδου (δομή και φρασεολογία) και η προώθηση της θεατρικής οικονομίας</p> <p>-Η αποφυγή παρουσίας νεκρών στη σκηνή του αρχαίου δράματος</p>	<p>-Σύνθεση γραπτού λόγου</p> <p>-Ημερολογιακή εγγραφή</p> <p>-Βιωματικότητα</p>	<p>-Η ευσέβεια και η σωφροσύνη ως θεμέλια της ανθρώπινης ευτυχίας</p>	<p>-Σύγκριση της Εξόδου της <i>Αντιγόνης</i> με το τέλος του <i>Άμλετ</i> του Σαίξπηρ ως προς την απόδοση του θανάτου</p> <p>-Σύγκριση της σιωπής του Αίμονα με αυτήν της Ευρυδίκης</p> <p>-Ο μαθητής ως θεατής: σελίδα ημερολογίου ενός αρχαίου Αθη-</p>

	-Το τραγικό λάθος -Νέμεσις και τίσις στην Αντιγόνη -Η κάθαρση και η αποκατάσταση της ηθικής τάξης		-- Η όψις της Εξόδου και ο ρόλος του εκκυκλήματος			ναίου για την παρακολούθηση της Αντιγόνης (εντυπώσεις, συναισθήματα, έλεος, φόβος, κάθαρση, από της τραγωδίας ηδονή) - Παιχνίδι ρόλων: η τάξη αναπαριστά τα εξωσκηνικά γεγονότα της Εξόδου
-Συνολική θεώρηση						
-Παρουσίαση ομαδικών συνθετικών εργασιών τύπου σύ-ντομων ή εκτενών Project						-Για τη θεματολογία και τη διεξαγωγή τους βλ. ενδεικτικές επισημάνσεις στους στόχους και στη μέθοδο διδασκαλίας καθώς και στον ως άνω Πίνακα με έμφαση στις διδακτικές πρακτικές

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Για τη διδασκαλία του μαθήματος προτείνεται, αρχικά, να υιοθετηθούν οι αρχές της επικοινωνιακής προσέγγισης, που ορίζει ότι για τη νοηματοδότηση του κειμένου χρειάζεται να λαμβάνεται υπόψη εκτός από την τυπολογική του ταυτότητα και το ιστορικό, κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον παραγωγής του. Έτσι, κατά την ερμηνευτική προσέγγιση της *Αντιγόνης* χρειάζεται να δοθεί έμφαση στην ιστορικότητα του λογοτεχνικού είδους στο οποίο ανήκει και στη στενή σύνδεση της τραγωδίας με το γίνεσθαι της Αθήνας του 5^{ου} αι., που αποδεικνύει, άλλωστε, ο εφήμερος και ανεπανάληπτος χαρακτήρας των έργων αλλά και η θεσμική τους τοποθέτηση στον πυρήνα της αθηναϊκής πολιτεότητας. Ειδικότερα, οι ανταγωνιστικές αντιλήψεις και συγκρούσεις των δραματικών προσώπων στο έργο είναι αναγκαίο να συσχετιστούν με την ένταση ανάμεσα στην πόλη και τον *οίκο* που χαρακτήριζε ένα αλματωδώς αναπτυσσόμενο πολιτικό και πολιτισμικό σύστημα [Goldhill (2008), σ. 56]. Η προσήλωση στην αρχή ότι το ευ ζην ήταν δυνατό μόνο μέσα στο πλαίσιο της *πόλεως* και οι μορφές ατομικότητας που αυτή επέτρεπε αντιπαρατίθενται με την αριστοκρατική /ηρωική ατομικότητα και την επίλεκτη κοινότητα που αυτή όριζε. (Honig, 2014:275).

Συνιστάται, επίσης, σύμφωνα με την κειμενοκεντρική μέθοδο, να δοθεί έμφαση στο ίδιο το κείμενο, το οποίο γίνεται αντιληπτό ως οργανικό σύνολο των μερών του. Στο πλαίσιο αυτό οι γραμματικοσυντακτικές δομές δεν χρειάζεται να εξετάζονται απομονωμένα -καθώς μάλιστα η Αντιγόνη είναι και μάθημα κορμού- αλλά ως στενά συνδεδεμένες με τις υπόλοιπες διαστάσεις του κειμένου (λεξιλογική, σημασιολογική, υφολογική, ιδεολογική), με σκοπό να αναδειχθεί η τυπολογία του και να επιχειρηθεί η ερμηνεία του. Παρουσιάζει ενδιαφέρον, για παράδειγμα να μελετηθεί η δεοντική τροπικότητα των λόγων του Κρέοντα, μέσω των εγκλίσεων που χρησιμοποιεί ή η αγωνία της Ισμήνης στον Πρόλογο να διατηρήσει το δικαίωμα της ατομικότητάς της πέρα από της αξιώσεις του αίματος μέσω της χρήσης πρωτοπρόσωπων αντωνυμιών.

Ενδείκνυται, επιπλέον, να υιοθετηθούν στοιχεία από τις σύγχρονες αναγνωστικές θεωρίες, όπως η θεωρία της πρόσληψης και της αισθητικής ανταπόκρισης, σύμφωνα με τις οποίες το κέντρο βάρους της ερμηνευτικής προσέγγισης μετατοπίζεται από το κείμενο στον αναγνώστη καθώς και στις πολλαπλές -όσες και οι αναγνώστες- ερμηνείες. Οι μαθητές χρειάζεται να συνειδητοποιήσουν ότι το κείμενο της Αντιγόνης λειτουργεί και ερμηνεύεται διαφορετικά ανάλογα με το εκάστοτε κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο και τις προσωπικές εμπειρίες του αναγνώστη. Είναι αναγκαίο να αναστοχαστούν για την δική τους προσωπική πρόσληψη και να αντιμετωπίσουν κριτικά τις αντιλήψεις και τις ιδέες που διαθλούν την ερμηνεία του έργου: θα επέλεγαν την ταφή ή όχι, τον φίλο ή την πολιτεία και γιατί; Πόσο κοντά είναι οι σύγχρονοι κοινωνικοί και πολιτικοί θεσμοί με αυτούς της αυτοδιοικούμενης κοινότητας της δημοκρατικής πόλεως; Μήπως, όπως αναρωτιέται η Ελένη Παπάζογλου (2011), «η δική μας κοινωνία, που έχει κατοχυρώσει την ατομικότητα, αμφισβητώντας τη συλλογικότητα ή το Κράτος έχει ανάγκη περισσότερο το πρότυπο της εξέγερσης παρά αυτό της υπακοής»;

Σε συνάρτηση με τις παραπάνω διδακτικές επιλογές προτείνεται και η μύηση των μαθητών σε αρχές του κριτικού γραμματισμού: Το κείμενο, εν προκειμένω το δραματικό κείμενο, αντιμετωπίζεται όχι μόνο ως παράγωγο αλλά και ως παράγοντας μετασχηματισμού της κοινωνίας στην οποία εντάσσεται (Γιάννου, 2014: 139), αν μάλιστα αναλογιστούμε την ιδεολογική λειτουργία της τραγωδίας στο πλαίσιο της πόλεως και την ευκαιρία για δημόσια κρίση και αντιπαράθεση που πρόσφερε η «διδασκαλία» της. Οι μαθητές, ασκούμενοι να ανιχνεύουν την ιδεολογία πίσω από το κείμενο, κατατούν τη δεξιότητα να προσεγγίζουν κριτικά όχι μόνο τον αρχαίο αλλά και τον σύγχρονο κόσμο.

Στο ως άνω περιγραφόμενο πλαίσιο προωθείται και η διακειμενική προσέγγιση του έργου. Κατά την προσέγγιση αυτή δίνεται έμφαση στην αποκάλυψη των κοινωνικοπολιτισμικών συμφραζόμενων που επηρέασαν τις νέες αναγνώσεις του έργου και αποφεύγονται, έτσι, οι ανιστόρητες συγκρίσεις βάσει μόνο του ιστορικού παρόντος του μαθητή. Για παράδειγμα δεν μπορεί να γίνεται σύγκριση της *Αντιγόνης* του Σοφοκλή με την *Αντιγόνη* του Ανουίγ χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι διαφορετικές πολιτισμικές και κοινωνικές συνθήκες που ανέδειξαν τα δύο έργα. Κατά τον 20^ο αι. ο λογοτεχνικός μύθος της Αντιγόνης εντοπίζεται κυρίως μέσα στο πλαίσιο του πολέμου και της πολεμικής πολιτικής. Διακείμενα που μπορεί να προσφέρουν την ευκαιρία για ενδιαφέρουσες συγκρίσεις είναι (ενδεικτικά): η *Αντιγόνη* (1917) του W. Hasenclever, που διαδραματιζόμενη κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου φέρει έντονα αντιπολεμικό μήνυμα, η *Αντιγόνη* (1942) του Z. Ανουίγ, της οποίας τα υπαρξιακά ερωτήματα, ο μηδενισμός, η ματαιότητα της ενασχόλησης με την πολιτική ανταποκρίνονται στις αγωνίες του μεσοαστικού ευρωπαϊκού κοινού κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η επαναδιαπραγμάτευση του έργου του Σοφοκλή (βάσει της μετάφρασης του Χαίλντερλιν) από τον Μπρεχτ, συγγραφέα συνδεδεμένο με τον μαρξισμό και τον αντιφασιστικό αγώνα, ο οποίος σε ένα πρωτοποριακό δραματουργικό εγχείρημα μεταφέρει την ηρωίδα στο Βερολίνο του 1945, για να παρουσιάσει τις αντιφάσεις της ιστορίας με απώτερο σκοπό την αλλαγή του κόσμου.

Ενδιαφέρουσες, επίσης, διαπραγματεύσεις του λογοτεχνικού μύθου που θα μπορούσαν να ιδωθούν συγκριτικά με το έργο του Σοφοκλή έχουν γίνει και από νεότερους Έλληνες λογοτέχνες. Αναφέρονται ενδεικτικά: η *Ισμήνη* (Τέταρτη διάσταση, 1972) του Γ. Ρίτσου, όπου στηλιτεύονται τα απάνθρωπα ηρωικά χαρακτηριστικά της Αντιγόνης, για να αναδειχθεί η ανθρώπινη φύση της Ισμήνης, το θεατρικό, *Αντιγόνη* (1951) του Άρη Αλεξάνδρου, με την δράση να τοποθετείται στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου, τα ποιήματα της Ζωής Καρέλλη *Αντιγόνη (Της μοναξιάς και της έπαρσης, 1951)* και *Της Αντιγόνης προς την Ισμήνη (Κασσάνδρα κι άλλα ποιήματα, 1955)*, στα οποία παρουσιάζεται ένα αντιηρωικό, περισσότερο ανθρώπινο πορτρέτο της ηρωίδας.

Ενδιαφέρον για διακειμενική μελέτη, τέλος, παρουσιάζει η ρευστότητα του μύθου και στην αρχαιότητα. Ο ίδιος ο Σοφοκλής αναπτύσσει με διαφορετικό τρόπο το ήθος της Αντιγόνης στην ομώνυμη τραγωδία και στον *Οιδίποδα επί Κολωνών*, αλλά και του Κρέοντα στα ίδια έργα και στον *Οιδίποδα Τύραννο*.

Απαραίτητο κρίνεται, επίσης, να αναδειχθεί η θεατρική, επιτελεστική διάσταση του έργου και να γίνει σύνδεση με τη θεατρική πράξη, αρχαία και σύγχρονη. Οι μαθητές χρειάζεται να συμπληρώσουν το αρχαίο κείμενο και με στοιχεία από άλλα σημειωτικά συστήματα και να τα αξιοποιήσουν για την προσέγγιση το ίδιου αλλά και πολλαπλών παραστασιακών εκδοχών του. Πτυχές που χρειάζεται να διερευνηθούν είναι:

- το θρησκευτικό, τελετουργικό πλαίσιο της επιτέλεσης στην κλασική Αθήνα,
- ο θεατρικός χώρος και οι διαφορές κλίμακας: ποιες επιλογές επιτάσσει μία παράσταση στο φως της ημέρας ενώπιον 15.000- 20.000 θεατών ως προς την κίνηση των υποκριτών και τα κοστούμια; Ποια ένταση συναισθήματος, αίσθηση συλλογικότητας ή ατμόσφαιρα οικειότητας [Wiles (2009), σσ. 197- 201] δημιουργείται σε σύγκριση με μια σύγχρονη παράσταση σε κλειστό χώρο;
- η ύπαρξη ή όχι σκηνής σε σχέση με την αλληλεπίδραση ηθοποιού - χορού, του ατόμου και της ομάδας,
- η απουσία ή μη του χορού, το φύλο και η ηλικία του,
- επιλογές ως προς την ένδυση και την ύπαρξη ή μη προσωπιών και άλλες σκηνοθετικές επιλογές.

Οι μαθητές μέσα από βίντεο θα επιχειρήσουν να εντοπίσουν τις ερμηνευτικές διαστάσεις που αναδεικνύονται από τις εκάστοτε παραστασιακές πρακτικές. Είναι σημαντικό, ωστόσο, να επισημανθεί στους μαθητές ότι το βίντεο ως όχημα της παράστασης έχει τον δικό του κώδικα και «γλώσσα» και για αυτό δεν μπορεί να ενταχθεί στη γραμματική της θεατρικής παράστασης (Πόλκας, 2014). Υλικό για παραστάσεις της Αντιγόνης μπορεί κανείς να αναζητήσει στον ιστοχώρο του ψηφιοποιημένου αρχείου του Εθνικού θεάτρου, <http://www.nt-archive.gr/plays.aspx> και της ψηφιακής βιβλιοθήκης του Κρατικού Θεάτρου Βορείου Ελλάδος, <http://www.nt-archive.gr/plays.aspx>. Ενδιαφέρουσες μεταφορές της Αντιγόνης στον κινηματογράφο είναι η βραβευμένη Αντιγόνη του Γ. Τζαβέλλα (1961), η ταινία *Cannibali* της L. Cavanì (1970), με εμφανή την επίδραση του γυναικείου κινήματος, καθώς και η ταινία *Der Herbst in Deutschland* (1979) σε σενάριο του H. Böll, την οποία ο Steiner (2001), σ. 241 θεωρεί την καλύτερη σύνθεση «του αρχαίου και του σύγχρονου, του διδύμου Αντιγόνης- Ισμήνης και του «γυναικείου ζητήματος».

Προτείνεται, επιπλέον, οι μαθητές κατά τη διάρκεια του έτους να εμπλέκονται σε ομαδοσυνεργατικές διερευνητικές δραστηριότητες στο πλαίσιο ή όχι σχεδίων εργασίας. Στο κέντρο της μαθησιακής διαδικασίας τίθεται η μαθητική μικροομάδα που αυτοοργανώνεται, διαμορφώνει την πορεία δράσης της, διερευνά, οικοδομεί ενεργητικά τη γνώση και συνδιαμορφώνει το τελικό της κοινό παραγόμενο (κείμενο, σύνθεση). Οι δραστηριότητες στις οποίες εμπλέκονται οι μαθητές σύμφωνα με τις αρχές της βιωματικής μάθησης χρειάζεται να έχουν πραγματικό νόημα για τους ίδιους, να ανοίγουν παράθυρα για τη σύνδεση με την εκτός σχολείου ζωή και δημιουργούν ευκαιρίες για επαφή με το κοινωνικό και πολιτισμικό γίνεσθαι.

Για την ενίσχυση της βιωματικότητας συνίσταται, επίσης, η υιοθέτηση δραματικών τεχνικών. Ειδικότερα, δραστηριότητες που μπορεί να παρωθήσουν τους μαθητές σε κριτικές ερμηνευτικές δοκιμές είναι οι ακόλουθες:

- Διαξιφισμός μεταξύ Αντιγόνης-Κρέοντα, Αντιγόνης-Ισμήνης, Κρέοντα-Αίμονα για κάποιο από τα κεντρικά θέματα του έργου (π.χ. φιλία, ταφή, νόμος) με κοινό διαδοχικά πολίτες του 5^{ου} αι. και της σύγχρονης εποχής. Έμφαση χρειάζεται να δοθεί στη διαφοροποίηση των ερωτημάτων που σε σχέση με το κοινωνικοπολιτισμικό και ιδεολογικό πλαίσιο θα υποβάλει το κοινό κάθε εποχής.
- Ρόλος στον τοίχο ή αλλιώς περίγραμμα χαρακτήρα για τα κεντρικά δραματικά πρόσωπα. Οι μαθητές σε ένα χαρτόνι σχεδιάζουν το περίγραμμα ενός χαρακτήρα. Μέσα στο πλαίσιο

καταγράφουν τα λόγια του και εκτός πλαισίου τις ιδέες και τις κοινωνικοπολιτισμικές συνθήκες που απηχούνται στα λόγια αυτά.

- Διάδρομος της συνείδησης του Κρέοντα και της Αντιγόνης. Ο ήρωας διασχίζει το διάδρομο και δεξιά και αριστερά του ακούγονται τα επιχειρήματα υπέρ και κατά της απόφασής του.
- Καυτή καρέκλα ή αλλιώς καρέκλα αποκαλύψεων. Στο κέντρο της ομάδας κάθεται ένας μαθητής/τρια που υποδύεται κάποιον από τα κύρια δραματικά πρόσωπα. Του γίνονται ερωτήσεις που αποκαλύπτουν το *ήθος* και τη *διάνοιά* του.

Προτείνεται, τέλος η αξιοποίηση των Τ.Π.Ε.. Τονίζεται προλογικά ότι οι Τ.Π.Ε. χρειάζεται να αξιοποιηθούν όχι μόνο ως διδακτικά μέσα για την ενίσχυση της αρχαιογνωσίας και της αρχαιογλωσσίας αλλά και ως περιβάλλοντα εργασίας που συμβάλλουν στη μύηση των μαθητών στις πρακτικές γραμματισμού της νέας επικοινωνιακής πραγματικότητας, όπως η κριτική αναζήτηση, επεξεργασία και συνθετική παρουσίαση της πληροφορίας, η συμπαραγωγή κειμένου, η πολυτροπικότητα, η συμμετοχή σε ψηφιακές κοινότητες μάθησης και επικοινωνίας. Ειδικότερα:

- Με τη μελέτη αρχαιολογικού εικονογραφικού υλικού ανασυντίθενται δεδομένα της σκηνικής δράσης.
- Βιντεοσκοπημένες παραστάσεις ή/ και υλικό από αυτές (κοστούμια, φωτογραφίες, αφίσες) ενισχύουν την τελεστική διάσταση, όπως αναπτύχθηκε παραπάνω.
- Γραμματολογικές πληροφορίες σε αρχαιογνωστικούς δικτυακούς τόπους (π.χ. η Γραμματολογία του Φ. Κακριδή στην Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα, http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/grammatologia/index.html) διευκολύνουν την τυπολογική προσέγγιση του κειμένου.
- Υλικό για το ιστορικό και πολιτισμικό συγκείμενο βοηθά τη νοηματοδότηση του κειμένου στο πλαίσιο παραγωγής του.
- Ηλεκτρονικά λεξικά με πολλαπλές δυνατότητες αναζήτησης (με προθήματα, επιθήματα, σύνθετες λεξικές μονάδες) διευκολύνουν τη γλωσσική διερεύνηση και εξοικειώνουν τους μαθητές με τη χρήση των λεξικών ως εργαλείων αναφοράς. Άξια αναφοράς η ψηφιοποιημένη έκδοση του Επιτομή του Μεγάλου Λεξικού της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας των Η.Γ. Liddell & R. Scott στις Ψηφίδες για την Ελληνική Γλώσσα του Κ.Ε.Γ., στη διεύθυνση: http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/tools/liddel-scott/index.html, αλλά και το *Βασικό Λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής* του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας, στη διεύθυνση: http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/lexicon/index.html.
- Οι συμφραστικοί πίνακες λέξεων επιτρέπουν τη διερεύνηση της διαφορετικής σημασιοδότησης ενός όρου σε διαφορετικά συμφραζόμενα του ίδιου ή και άλλων έργων. Έτσι, για πδ. μπορεί να αναζητηθούν το *φιλῶ* και τα παράγωγά του στην *Αντιγόνη* και να αναδειχθεί το διαφορετικό σημασιολογικό φορτίο που έχει για το κάθε δραματικό πρόσωπο η έννοια (π.χ. για τον Κρέοντα συνδέεται με τον καλό πολίτη ενώ για την Αντιγόνη με τους δεσμούς συγγένειας). Επίσης, μέσω της διακειμενικής αναζήτησης μοτίβων αναδεικνύεται η ρευστότητα του μύθου και οι πολλαπλές αναγνώσεις του. Ιδιαίτερα χρήσιμο εργαλείο είναι ο Συμφραστικός Πίνακας Λέξεων του Ανθολογίου Αττικής Πεζογραφίας, στην Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα, http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/concordance/index.html.
- Οι πολλαπλές μεταφράσεις, επίσης που προσφέρονται σε αρχαιογνωστικούς δικτυακούς τόπους επιτρέπουν μέσα από τη σύγκριση και την κριτική των μεταφραστικών επιλογών την ανάδειξη της σύνδεσης μετάφρασης και ερμηνείας (Γιάννου, 2014: 132).
- Τα *λογισμικά επεξεργασίας κειμένου* διευκολύνουν τον πειραματισμό κατά το γράψιμο και τη συνεργατική παραγωγή λόγου για τη σύνθεση μεταφραστικών ή ερμηνευτικών δομικών, ενώ τα *λογισμικά παρουσίασης* και τα περιβάλλοντα ψηφιακής αφήγησης την πολυτροπική απόδοση της πρόσληψης των μαθητών.
- Τέλος με τα ηλεκτρονικά περιβάλλοντα συνεργατικής γραφής και επικοινωνίας είναι δυνατή η χωροχρονική επέκταση της μαθησιακής διαδικασίας. Οι μαθητές μπορούν να

συνδημιουργήσουν κείμενα στον προσωπικό τους χώρο και χρόνο, να αναπτύξουν διάλογο που να χαρακτηρίζεται από εμπάθυνση αναστοχασμό και ενδελέχεια.

3. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Θέματα που προτείνεται να αναδειχθούν:

- Ο θεμελιώδεις αντινομίες του έργου, όπως υποφώσκουν μέσα από την αναμέτρηση των δραματικών προσώπων, μεταξύ: ανδρών και γυναικών, ηλικιωμένων και νέων, κοινωνίας και ατόμου, ζωντανών και νεκρών, ανθρώπου και θεού (θεών), φίλων και εχθρών (βλ. υποστηρικτικά κείμενα). Να τονιστεί ιδιαίτερα η διάσταση *πόλεως-οίκου*.
- Σε σχέση με το παραπάνω η αδυναμία επικοινωνίας Αντιγόνης-Κρέοντα. Ο «διάλογος κωφών» μεταξύ των δύο συνομιλητών που είναι αγκιστρωμένοι ο καθένας στον δικό του σημασιολογικό κώδικα.
- Το ζήτημα του *φρονεῖν* ως νοητικής αλλά και συναισθηματικής κατάστασης των κύριων δραματικών προσώπων (Αντιγόνη, Κρέοντα, Ισμήνη, Αίμονας). Εστίαση στο *φρονεῖν μόνος* του στίχου 707 και στο τελικό σχόλιο του χορού.
- Η μοναξιά- αυτοαπομόνωση της Αντιγόνης.
- Το θέμα της μοίρας.
- Το θέμα της ύβρεως. Η εξέταση της άποψης του Κ. Καστοριάδη (1991): «Τό θέμα τῆς τραγωδίας εἶναι, πέρα ἀπ’ ὅλα αὐτά, ἡ ὕβρις-ἡ πράξη *τόλμας χάριν*. Ἄσφαλῶς ἡ Ἀντιγόνη καί ὁ Κρέων ἐκπροσωποῦν δύο ἀντιμαχόμενες ἀρχές. Αὐτές τίς ἀρχές ὅμως *τούς νόμους χθονός* καί *τὴν θεῶν ἔννορρον δίκαν* ὁ ποιητής δέν τίς θεωρεῖ ἀπόλυτα ἀσυμβίβαστες, μιά καί ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νά γίνει ὑψίπολις συνυφαίνοντας τες (*παρείρων*). Καί ἡ Ἀντιγόνη καί ὁ Κρέων εἶναι ἀνίκανοι νά τίς συνυφάνουν καί οἱ δύο τους, μέ τὴν τυφλή καί ἀπόλυτη ὑπεράσπιση μιᾶς ἀπὸ τίς δύο ἀρχές, γίνονται ὕβριστές καί ἀπόλιδες».
- Οι έννοιες του *τραγικού*, *της ύβρεως*, *της ἀτης* και *νέμεσης*.
- Η ανάγνωση των δραματικών προσώπων σύμφωνα με το ήθος του σοφόκλειου ήρωα (αμετάπειστος, πείσμων, απομονωμένος). Ἡρωες και αντιήρωες.
- Οι απηγήσεις της ρητορικής τέχνης και της σοφιστικής στους δραματικούς μονολόγους και τις στιχομυθίες
- Οι τεχνικές της ποιητικής αφήγησης και οι συμβάσεις του γραμματειακού είδους της τραγωδίας (θεατρική οικονομία, προσοικονομία, τραγική ειρωνεία, εκφραστικοί τρόποι και μέσα). Η προσέγγιση της δυσερμήνευτης έννοιας της *κάθαρσης*.
- Τα λυρικά μέρη ως στενά συσχετιζόμενα με τα δραματικά συμφραζόμενα.
- Η προοδευτική αλλαγή της στάσης του χορού και η αιτιολόγησή της από δραματική πλευρά
- Τέλος, ενδιαφέρουσες οι συγκρίσεις:
- *Αντιγόνης- Αίαντα* για το θέμα των ταφικών πρακτικών και της ιδιωτικής ευσέβειας,
- *Αντιγόνης- Ηλέκτρας* στα ομώνυμα έργα με άξονα την αδελφική σύγκρουση και τον βαθμό αφοσίωσης στον *οίκο*.

4. ΣΥΝΔΥΑΣΤΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ ΜΕ ΠΡΟΜΗΘΕΑ ΔΕΣΜΩΤΗ

Αναφορικά με την παράλληλη μελέτη των δύο έργων είναι ανάγκη να τονιστεί ότι η σύγκριση δεν πρέπει να γίνει σε ένα αφηρημένο σχηματικό επίπεδο μόνο προς αναζήτηση ομοιοτήτων. Αντίθετα, χρειάζεται να επισημανθούν και οι διαφορές που υποδεικνύονται από τα ίδια τα κείμενα αλλά και από τις κοινωνικοπολιτισμικές απηγήσεις τους. Ειδικότερα, ως άξονες σύγκρισης μπορούν να υποδειχθούν οι ακόλουθοι:

- Η σύγκρουση του ατόμου με το κράτος: Πόσο διαφοροποιούνται και πόσο ξεπερνούν τα όρια της ατομικότητας οι διεκδικήσεις των δύο ηρώων; Ποια είναι τα γνωρίσματα της εξουσίας στα δύο έργα;

- Τα στάδια της πορείας προς την πολιτεότητα και της πολιτικής αυτοσυνειδησίας που απηχούνται στα δύο κείμενα.
- Η πραγμάτευση της θεϊκής διάστασης στα δύο έργα. Από τη μια μεριά η κεντρική θέση των θεών και η από την αρχή απολύτως επιβλητική βούληση του Δία, που αποτελούν ενδείξεις αρχαιότερου σταδίου στην πολιτική εξέλιξη. Αντίθετα, στην *Αντιγόνη* η έλευση του θείου γίνεται σιγά- σιγά αισθητή στους ανθρώπους, για να κορυφωθεί στο τέταρτο στάσιμο. Και εδώ, ωστόσο, η πορεία προς την πολιτεότητα και ο αγώνας του ανθρώπου στο πεδίο του ορθού λόγου αποδεικνύεται ανίσχυρος μπροστά στην απειλή του θείου.
- Το θέμα της ύβρεως και της μοίρας
- Το αμετακίνητο του ήρωα
- Συνεξέταση του Β' επεισοδίου του *Προμηθέα* με τα δώρα του στους ανθρώπους με το Β' στάσιμο της *Αντιγόνης* και τον θρίαμβο του ανθρώπινου πολιτισμού. Στον *Προμηθέα* η εξέλιξη του πολιτισμού προκαλείται από την απόφαση ενός Τιτάνα, ενώ στην *Αντιγόνη* είναι ανθρώπινη κατάκτηση. Επίσης, ο Αισχύλος δεν αναφέρει τη θέσμιση της πολιτικής κοινωνίας, ενώ ο Σοφοκλής οδηγεί όλο το χορικό προς τον *Ύψιπολιν* και *Άπολιν*. Όπως αναφέρει ο Καστοριάδης (1991), «Μέσα σ' ένα τέταρτο αιώνας η ελληνική αυτογνωσία περνάει απ' την ιδέα μιας θεϊκής ανθρωπογονίας στην ιδέα της αυτοδημιουργίας του ανθρώπου».

II. ΟΜΑΔΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

A. ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

1. ΛΥΣΙΟΥ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΑΔΥΝΑΤΟΥ

Σύμφωνα με το Πρόγραμμα σπουδών της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας στο Λύκειο, στην Ομάδα Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών στη Β' Λυκείου θα διδαχθεί ο ρητορικός λόγος «*Ἕνερ τοῦ ἀδυνάτου*» του Αθηναίου ρήτορα Λυσία, καθ' όλη τη διάρκεια του διδακτικού έτους και για μια (1) ώρα την εβδομάδα, σύμφωνα με τον παρακάτω προγραμματισμό:

Μέρος	§§	Μορφή	Περιεχόμενο	Ενδεικτικέ ς ώρες
Εισαγωγή				2
Προοίμιο	1-3	πρωτότυπο	Ο φθόνος κίνητρο της κατηγορίας- ηθική ανωτερότητα του αδυνάτου	2
Διήγησις/ Απόδειξις	4-5	πρωτότυπο	Βασικές κατηγορίες: σωματική ρώμη, καλή οικονομική κατάσταση	1
	6	πρωτότυπο	Αντίκρουση κατηγορίας για ευπορία	1
	7-10	μετάφραση	Συναισθηματικός επηρεασμός των βουλευτών – κοινωνικός αντίκτυπος ενδεχόμενης αρνητικής απόφασης	1
	11-12	πρωτότυπο	Ανασκευή επιχειρήματος για σωματική δύναμη	2
	13-14	πρωτότυπο	Αναφορά στο ήθος του κατηγορού	2

	15-16	πρωτότυπο	Κατηγορία για το ήθος και αντίκρουσή της	1
	17-18	πρωτότυπο	Η αυθάδεια δε συνάδει με τη φτώχεια	2
	19-20	πρωτότυπο	Ανασκευή κατηγορίας περί κακών συναναστροφών	2
Επίλογος	21-23	μετάφραση	Σύνοψη επιχειρημάτων	1
	24-25	πρωτότυπο	Ο προηγούμενος έντιμος βίος ως τεκμήριο ειλικρίνειας του αδυνάτου	2
	26-27	πρωτότυπο	Τα οφέλη από τη θετική ψήφο των βουλευτών	1
Γενική θεώρηση του λόγου				2
Προεκτάσεις- εργασίες Project				2

2. ΒΑΣΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ ΠΕΡΙΧΟΜΕΝΟΥ

Προοίμιο, §§ 1-3

§ 1 : Ο φθόνος κίνητρο της κατηγορίας
Έμφαση στην ενότητα αυτή θα δοθεί στους στόχους ενός ρητορικού προοιμίου και στους τρόπους επίτευξής τους στη συγκεκριμένη ενότητα (συνολική θεώρηση των τρόπων με την ολοκλήρωση των δύο επόμενων παραγράφων). Θα πρέπει να επισημανθούν στοιχεία που συμβάλλουν στην ηθοποιΐα · για το λόγο αυτό προτείνεται αξιοποίηση σχημάτων λόγου της παραγράφου (σχήματα λιτότητας/ παρά προσδοκίαν (Ού πολλοῦ δέω χάριν ἔχειν αντί πολλοῦ δέω χάριν ἔχειν//ἐπαίνου μάλλον ἄξιον ἢ φθόνου αντί ἐπαίνου μάλλον ἄξιον ἢ ψόγου /αντιθέσεις /χιαστό) αλλά και στοιχεία που συνδέονται με τη «σκηνική παρουσία» του αδυνάτου (ζωηρές κινήσεις και χειρονομίες έντονη χρήση δεικτικών τύπων).
§§ 2-3 : Ηθική ανωτερότητα του αδυνάτου
Στις παραπάνω παραγράφους θα εξεταστεί η ηθική ποιότητα του αδυνάτου, όπως αυτή παρουσιάζεται, αλλά και το ήθος του κατηγορού και η συμβολή των στοιχείων αυτών στην προσπάθεια του ρήτορα να «προκαταλάβει» το ακροατήριό του. Θα εξεταστούν στο σύνολό τους οι σκοποί του ρητορικού προοιμίου (εύνοια, πρόσεξις, ευμάθεια) και η ηθοποιΐα ως στοιχείο επηρεασμού των βουλευτών.

Διήγησις – Απόδειξις, §§ 4-20

§§ 4-5: Βασικές κατηγορίες: σωματική ρώμη, καλή οικονομική κατάσταση
§§ 6: Αντίκρουση κατηγορίας για ευπορία
Στην ενότητα αυτή, θα επιχειρηθεί αναλυτική παρουσίαση των επιχειρημάτων του κατηγορού και αντίκρουσή τους από τον αδύνατο. Αρχικά, θα γίνει αναφορά στον τρόπο απόδοσης του βοηθήματος από την αθηναϊκή πολιτεία και στη σκοπιμότητα που εξυπηρετούνταν (απόδοση όχι άπαξ αλλά ανανέωση σε κάθε πρυτανεία). Αποκωδικοποιώντας τα επιχειρήματα του κατηγορού: α) ἐπὶ τοὺς ἴππους ἀναβαί νω (θα σχολιαστούν οι γλωσσικές επιλογές του ρήτορα με τη χρήση

του πληθυντικού, γεγονός που εξυπηρετεί την αντίκρουση του επιχειρήματος στη συνέχεια του λόγου (§§ 11-12),
β) δύναμαι συνείναι δυναμένοι άνθρωποι ἀναλίσκειν (η αντίκρουση του επιχειρήματος σε συσχετισμό με την § 3 που προηγήθηκε και όπου η απόκτηση ηθικών αρετών παρουσιάστηκε ως αντιστάθμισμα της σωματικής αναπηρίας)
§§ 7-10: Συναισθηματικός επηρεασμός των βουλευτών – κοινωνικός αντίκτυπος ενδεχόμενης αρνητικής απόφασης
§ 9 Πρώτη πρόταση του αδυνάτου προς επίρρωση της θέσης του για οικονομική καχεξία – Θεσμός της αντίδοσης (ενίσχυση της πρότασης με ρητορική αντίθεση).
§§ 11-12 : Ανασκευή του επιχειρήματος για σωματική δύναμη
Αποδελτίωση επιχειρημάτων αδυνάτου με την κατανόηση των πραγματολογικών πληροφοριών που παρέχονται στο κείμενο (υλικό από αγγειογραφίες για χρήση αλόγων και βακτηρίας) – Έμφαση στο αισθητικό αποτέλεσμα που προκύπτει από τη συχνή χρήση του σχήματος των αντιθέσεων και από την ενεργοποίηση της ρητορικής ερώτησης.
§§ 13-14 : Αναφορά στο ήθος του κατηγορού
Ειδικότερα οι παράγραφοι αυτές προτείνεται να συσχετιστούν με την ενότητα «Ρητορικά ήθη» και «Ρητορικά Πάθη», όπως αυτά θα προκύψουν από την ανάλυση των επιχειρημάτων και από την ενεργοποίηση ιστορικών δεδομένων της εποχής για ενίσχυση των θέσεων του αδυνάτου.
§§ 15-16 : Κατηγορία για το ήθος και αντίκρουσή της
§§ 17-18 : Η αυθάδεια δε συνάδει με τη φτώχεια
Ανάλυση επιχειρήματος. Συσχετισμός με την ενότητα «Ρητορικά ήθη & πάθη».
§§ 19-20 : Ανασκευή κατηγορίας περί «κακών» συναναστροφών
Τρόποι πειθούς, έμμεση αντίκρουση του επιχειρήματος του κατηγορού και γενίκευση στην περίπτωση των Αθηναίων (πραγματολογικά δεδομένα)

Επίλογος, §§ 21-27

§§ 21-23 : Συνόψιση επιχειρημάτων
Τρόποι πειθούς : επίκληση στο συναίσθημα (εύνοια ►στόχος Επιλόγου) – Διάκριση των κατηγοριών σε μέγιστες (ανασκευή στις §§ 5-9 & 10-14) και σε φαύλες (ανασκευή στις §§ 15-18 & 19-20) ►Ανάμνηση (στόχος Επιλόγου)
§§ 24-25: Ο προηγούμενος έντιμος βίος ως τεκμήριο ειλικρίνειας του αδυνάτου
Ρητορικά ήθη / χρήση παραδειγμάτων από τον ατομικό βίο και από την ιστορία της πόλης με σκοπό την εύνοια των βουλευτών.
§§ 26-27: η θετική απόφαση των βουλευτών ως στοιχείο αναγνώρισης της εντιμότητας του αδυνάτου και ως μάθημα σωφρονισμού για τον κατηγορο
Τρόποι και μέσα πειθούς / επίκληση στο συναίσθημα αλλά και στο ήθος του ακροατή με γλωσσικό μέσο τη μετάβαση από την αποτροπή (σε ό,τι αφορά στον κατηγορο) στην προτροπή (σε ό,τι σχετίζεται με τον ίδιο)
Συνολική θεώρηση του έργου

3. ΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΙ

Γραμματισμοί	Γνώσεις για τη γλώσσα	Γνώσεις για τον κόσμο	Διδακτικές πρακτικές
- Να είναι σε θέση να εντάσσουν το κείμενο στο γραμματειακό του είδος,	- Να αναγνωρίζουν την εξάρτηση των λεκτικών επιλογών του ρήτορα από την	- Να αναγνωρίσουν την αξία του ρητορικού λόγου μέσα από την αναγκαιότητα που	- Χρήση ερμηνευτικής μεθόδου για τη μεταφραστική εξομάλυνση του κειμένου και την

<p>αναγνωρίζοντας τα υφολογικά και δομικά του γνωρίσματα και τη λειτουργία που αυτά υπηρετούν (γραμματειακός γραμματισμός).</p> <ul style="list-style-type: none"> - Να ασκούνται στη χρήση των νέων τεχνολογικών μέσων τόσο για την αναζήτηση υλικού μέσα από μηχανές αναζήτησης όσο και για τη σύνθεση πολυτροπικών κειμένων, κάνοντας χρήση αντίστοιχων λογισμικών, προγραμμάτων και ψηφιακών πόρων (ψηφιακός γραμματισμός). - Να εντοπίζουν τους στόχους ενός ρητορικού προοιμίου, να επισημαίνουν τους τρόπους επίτευξής τους και να αναγνωρίζουν τη σκοπιμότητά τους (γλωσσικός γραμματισμός). - Να εντοπίζουν τα εκφραστικά μέσα και τις υφολογικές επιλογές του συγγραφέα και να αναγνωρίζουν μέσα από διαδικασίες σύγκρισης και αφαίρεσης τα νοήματα που υποκρύπτονται και τα μηνύματα που υφέρπουν (γλωσσικός και κριτικός γραμματισμός). 	<p>προθετικότητα του.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Να εντοπίζουν τη συλλογιστική πορεία του συγγραφέα, να αποκωδικοποιούν το επιχείρημα και να το αξιολογούν ως προς την ορθότητά του. - Να αναγνωρίζουν τους τρόπους και να αναζητούν τα μέσα πειθούς, συνεξετάζοντας τη «θέση» τους στο κείμενο και τη σκοπιμότητα που αυτά εξυπηρετούν. - Να εξετάζουν την ηθοποιΐα και την παθοποιΐα στο πλαίσιο της συμβολής τους στην ανάδειξη του περιεχομένου. - Να κατανοήσουν –μέσω της ετυμολογίας, της αντιστοιχί-σης, της παραγωγής και σύνθεσης λέξεων- τη σύνδεση του αρχαιοελληνικού με τον νεοελληνικό λόγο. 	<p>γέννησε το εξεταζόμενο κείμενο.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Να αντιληφθούν οι μαθητές ότι κάθε (ρητορικό) κείμενο λειτουργεί ως φορέας των μηνυμάτων της εποχής του. - Να εντοπίζουν τα στοιχεία που συνθέτουν το ήθος της εποχής του κειμένου (ηλικία, οικονομική θέση, σωματική ρώμη) και να προβαίνουν σε αντίστοιχες συγκρίσεις με τη σύγχρονη τους εποχή. - Να εξετάσουν τις δομές του δημοκρατικού πολιτεύματος και τα στοιχεία που συνθέτουν το φιλανθρωπικό του προφίλ και να είναι σε θέση να οδηγούνται σε αντίστοιχες αναγωγές για την εποχή τους. - Να κατανοήσουν – με ερωτήσεις εμβάθυνσης και με εργασίες παραγωγής κειμένου ή με δρώμενα- τον τρόπο οργάνωσης και δόμησης των επιχειρημάτων σε ποικίλα είδη κειμένων τόσο του γραπτού όσο και του προφορικού λόγου με εφαρμογή στον 	<p>απόδοση του νοήματος στη Ν.Ε.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ομαδοσυνεργατική μάθηση και προσέγγιση της γνώσης διερευνητικά, βιωματικά, ανακαλυπτικά. - Οικοδόμηση της νέας γνώσης πάνω στις ήδη κατακτημένες γνώσεις με τρόπο βιωματικό, αναπτύσσοντας στρατηγικές παραγωγικής σκέψης. - Παραγωγή νέας γνώσης, μέσω της αλληλεπίδρασης με την ομάδα, η οποία και γεννά το αίσθημα προσωπικής αξιοσύνης.
--	---	---	--

<p>- Να αναπτύξουν την ικανότητα ελέγχου των επιχειρημάτων του κειμένου με απώτερο στόχο την απόκτηση δυνατότητας άσκησης κριτικής και στο μετέπειτα δημόσιο βίο τους.</p> <p>- Να αυτενεργούν και να συναποφασίζουν στα πλαίσια της ομάδας εργασίας για τη δομή και τελική μορφή του έργου τους μέσα από συνεργατικές διαδικασίες παραγωγής ή παρουσίασης με χρήση Η/Υ (λειτουργικός ψηφιακός γραμματισμός).</p>		<p>καθημερινό τους βίο.</p>	
---	--	-----------------------------	--

4. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Ο επιλεγόμενος δικανικός λόγος του Λυσία «*Υπέρ αδυνάτου*» ανταποκρίνεται στη φιλοσοφία και τους βασικούς στόχους των νέων προγραμμάτων σπουδών, που δίνουν προτεραιότητα στη δημιουργική και κριτική θεώρηση της αρχαίας ελληνικής γραμματείας και όχι στην στείρα, μηχανιστική και παραδοσιακή προσέγγισή της η οποία απωθούσε τους μαθητές σε μεγάλο βαθμό και στερούσε τη ενεργητική «συνακρόαση» της με τη σύγχρονη πραγματικότητα του μαθητή. Πιο συγκεκριμένα ο διδασκόμενος ρητορικός λόγος χαρακτηρίζεται από την ευκολία της νοηματικής πρόσληψής του από τους μαθητές και ιδιαίτερα αυτούς που έχουν επιλέξει την ένταξή τους στην ομάδα Προσανατολισμού των Ανθρωπιστικών Σπουδών. Αυτό δίνει τη δυνατότητα στον εκπαιδευτικό να μην περιορίσει τη διδασκαλία του στην τυπική γραμματικοσυντακτική προσέγγισή του κειμένου και στη τυπική συχνά μηχανιστική, μεταφραστική αξιολόγηση των μαθητών του, αλλά «απελευθερωμένος» να επικεντρώσει με τη διδασκαλία του στο κύριο ζητούμενο του νέου Προγράμματος Σπουδών, που είναι η ερμηνεία του κειμένου, η διερευνητική προσέγγιση της γνώσης από τους ίδιους τους μαθητές με επαγωγικό και βιωματικό τρόπο, αξιοποιώντας παράλληλα τα σύγχρονα ψηφιακά μέσα και τις νέες τεχνολογίες.

Η αντικειμενική δυσκολία προσαρμογής της διδασκαλίας στο ασφυκτικό πλαίσιο της μιας (1) εβδομαδιαίας διδακτικής ώρας απαιτεί από το διδάσκοντα την αυστηρή οργάνωση της διδασκαλίας, την ακριβή στοχοθεσία και την εξοικείωση του με τις σύγχρονες διδακτικές μεθόδους της συνεργατικής μάθησης. Προτείνεται η συγκρότηση μικρών μαθητικών ομάδων, ώστε λειτουργώντας ομαδοσυνεργατικά να καταφέρουν οι μαθητές να προσπελάσουν την διδασκόμενη ύλη εμβαθύνοντας παράλληλα σε πολλαπλά επίπεδα χωρίς να μένουν στον παθητικό ρόλο του αποδέκτη της παραδοσιακής εισήγησης του διδάσκοντα. Έτσι καθίσταται εφικτή η επικέντρωσή της διδασκαλίας από την αρχή στην ανάδειξη των βασικών αξιών του ρητορικού λόγου και των

στοιχείων εκείνων που συνθέτουν την εικόνα του ενεργού πολίτη ο οποίος δραστηριοποιείται στην κοινωνική ζωή, εκφράζει τις απόψεις του και συμμετέχει ενεργά στις κοινωνικές και πολιτικές διαδικασίες. Ο διδάσκων οφείλει να συνειδητοποιήσει από την αρχή ότι έχει την ευθύνη να «μοιραστεί» με τους μαθητές του ένα από τα αρτιότερα δείγματα δικανικού λόγου και με αφορμή αυτό να εισάγει τους μαθητές στην προβληματική του πειστικού λόγου, στη λογική των τεκμηρίων και των επιχειρημάτων, έτσι ώστε να επιτευχθεί η ουσιαστική σύνδεση της γνώσης του αρχαίου ελληνικού κόσμου με τη σύγχρονη εποχή.

Αυτό αναπόφευκτα οδηγεί στην ερμηνευτική κυρίως προσέγγιση του αρχαίου ελληνικού κειμένου, όπου με κέντρο την νοηματική του ολότητα επιδιώκεται η ανασύσταση του αρχαίου ελληνικού κόσμου, μέσα στον οποίο αναπτύχθηκε το ξεχωριστό είδος του ρητορικού λόγου. Έτσι η μετάφραση του κειμένου δεν πρέπει να αποτελεί το μοναδικό ζητούμενο αλλά να επιδιώκεται κυρίως η συνεργατική, συγκριτική σύνθεση μεταφραστικών αποδόσεων στο Νεοελληνικό λόγο και η κριτική ανάλυση των εκφραστικών και λεκτικών επιλογών, ώστε να επιτυγχάνεται όχι μόνο ο κλασικός γραμματισμός αλλά κυρίως ο κριτικός γραμματισμός των μαθητών.

Προς αυτή την κατεύθυνση σημαντικός είναι και ο ρόλος της ανάγνωσης του Ρητορικού κειμένου από τον ίδιο το διδάσκοντα, ώστε να αναδεικνύεται η ιδιαιτερότητα του συγκεκριμένου είδους, το οποίο αξιοποιεί την προφορικότητα και τα στοιχεία επιτονισμού ως στοιχεία πειθούς. Η ηχηρή και χρωματισμένη ανάγνωση του ρητορικού λόγου υποβοηθά την ολιστική κατανόηση του από τους μαθητές και αποφεύγει την μηχανιστική κατάταμσή και «αφυδάτωση» του.

Η διδασκαλία του λεξιλογίου, της γραμματικής και του συντακτικού δεν αποτελεί το μείζον ζητούμενο και δεν θα πρέπει να αναλώνεται στην προσέγγιση τους η «ασφυκτική» μονόωρη επεξεργασία του ρητορικού λόγου. Ο διδάσκων υποβοηθούμενος από την έλλειψη ιδιαιτέρων δυσκολιών στην προσπέλαση του αρχαίου ελληνικού κειμένου από τους μαθητές αλλά και στην παράλληλη διδασκαλία του δώρου της Αρχαίας ελληνικής θεματογραφίας οφείλει να αναδεικνύει κατά τη διδασκαλία τη δομή του αρχαίου ελληνικού λόγου και τη λειτουργία κάθε λεκτικού τύπου στο συγκεκριμένο του. Ο χωρισμός των ενοτήτων κατά κύλα ενδείκνυται ως η προσφορότερη μέθοδος για την κατανόηση της δομής του αρχαιοελληνικού κειμένου και των εκφραστικών του μέσων αλλά και την ανασύνθεση του από τους ίδιους τους μαθητές.

Η οργάνωση και η εφαρμογή *μικροσεναρίων* με διάρκεια 15 λεπτών με συγκεκριμένους στόχους και χρήση φύλλου εργασίας μπορεί να συμβάλει παραγωγικά στην επιτυχή διευθέτηση της μονώρης (1) διδακτικής διαδικασίας. Προς αυτή την κατεύθυνση μπορεί να χρησιμοποιηθεί το εκπαιδευτικό περιβάλλον της Πύλης για την ελληνική Γλώσσα, όπου με το συμπραστικό πίνακα λέξεων http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/concordance/index.html, την επιτομή του Μεγάλου Λεξικού της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας των Lidell-Scott http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/tools/liddel-scott/index.html, τη Μνημοσύνη, τη Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας στο λήμμα Λυσίας http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/index.html?author_id=181, αλλά και Ανθολόγιο της Αττικής Πεζογραφίας με τη δυνατότητα συγκριτικής μεταφραστικής θεώρησης των αρχαίων ελληνικών κειμένων http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?t=348 αποτελεί ένα χρήσιμο και δυναμικό εκπαιδευτικό περιβάλλον στα χέρια του φιλόλογου για την προώθηση της ενεργητικής και διερευνητικής μάθησης.

Ως ενδεικτικά παραδείγματα μικροσεναρίων μπορούν να χρησιμοποιηθούν τα εξής:

- Γλωσσική εξομάλυνση του κειμένου με την αναζήτηση της σημασίας των άγνωστων αρχαίων ελληνικών λέξεων και η σύνθεση-παραγωγή λέξεων στην Νέα ελληνική.
- Η αναζήτηση συνώνυμων και αντώνυμων λέξεων στα Αρχαία και στα Νέα Ελληνικά
- Η σύγκριση διαφορετικών λόγων του ίδιου συγγραφέα ή η σύγκριση του με άλλους συγγραφείς και η ανακάλυψη των διαφορών που συνθέτουν το είδος του Ρητορικού λόγου ή των επιμέρους τμημάτων αυτού. (πχ. Προοίμιο)
- Η συγκριτική μελέτη των παράλληλων μεταφράσεων του διδαγμένου χωρίου και η δικαιολόγηση από τους μαθητές συγκεκριμένων «μεταφραστικών» επιλογών

- Η διαφορετική σημασία λέξεων μέσα σε διαφορετικά γλωσσικά περιβάλλοντα. Πολύ σημαντική είναι και η συμβολή της μεθόδου project με την οποία δίνεται η δυνατότητα στο διδάσκοντα να προσεγγίσει ολιστικά και κριτικά τα γενικότερα ζητήματα που προκύπτουν από τη διδασκαλία του ρητορικού λόγου. Η σύνθεση ενός διαθεματικού σεναρίου-project προσφέρει τη δυνατότητα εστίασης κυρίως στον ανθρωπογνωστικό και αρχαιογνωστικό χαρακτήρα του μαθήματος και την ανάδειξη και καλλιέργεια των πολυγραμματισμών των μαθητών, αποφεύγοντας παράλληλα τη μονοδιάστατη γλωσσοκεντρική παραδοσιακή προσέγγιση. Μερικά θέματα που μπορούν να προτείνουν οι διδάσκοντες και να συνδιαμορφώσουν με τους μαθητές τους αναδιαμορφώνοντας τη διδασκαλία τους προς αυτή την κατεύθυνση είναι:

- Μια μέρα σε ένα Αθηναϊκό δικαστήριο,
- Κατηγοροί-κατηγορούμενοι- Αθηναίοι δικαστές
- Η σύνθεση ενός ρητορικού λόγου
- Η Ρητορεία από τα Αρχαία χρόνια μέχρι σήμερα
- Οργάνωση θεατρικού δρώμενου με την παρουσίαση του λόγου «υπέρ Αδυνάτου»
- Δημιουργία πολυμεσικού υλικού με τη αναπαράσταση της δίκης του Αδυνάτου
- Εικονογράφηση σκηνών της ακροαματικής διαδικασίας

Η αξιοποίηση των Νέων τεχνολογιών, όπως ήδη έχει τονιστεί, μπορεί να υποβοηθήσει σε σημαντικό βαθμό την ολοκλήρωση των διαθεματικών εργασιών των μαθητών, οι οποίοι συνεργαζόμενοι σε μικροομάδες μπορούν να υλοποιούν τις εργασίες τους σε ασύγχρονο περιβάλλον και να συνδιαμορφώνουν το αποτέλεσμά τους σε ψηφιακά περιβάλλοντα που οι ίδιοι θα δημιουργούν, νιώθοντας τη χαρά της ατομικής συνεισφοράς αλλά και της ολοκλήρωσης ενός ομαδικού έργου (πχ. Wiki, googledocs, ιστολόγια κ.α). Επίσης οι μαθητές μπορούν αξιοποιώντας ελεύθερα διαθέσιμα λογισμικά να συνθέσουν εννοιολογικούς χάρτες, με τους οποίους μπορούν να «χαρτογραφήσουν» τη δομή του ρητορικού λόγου, ή μιας ενότητας/ενός μέρους αυτού ή ακόμη και ενός επιχειρήματος που καταθέτει ο ρήτορας. Ακόμη με τη βοήθεια ενός εννοιολογικού χάρτη οι μαθητές μπορούν να σκιαγραφήσουν τα βασικά χαρακτηριστικά του κατηγορούμενου συνθέτοντας τον χάρτη της προσωπικότητας του. Για το σκοπό αυτό μπορούν να αξιοποιηθούν τα περιβάλλοντα των [CmapTools](#), [Inspiration](#), [iMindMap](#) και [Text2MindMap](#), με τα οποία βέβαια θα πρέπει να είναι εξοικειωμένοι τόσο ο διδάσκων όσο και οι μαθητές.

Έτσι το αρχαίο ελληνικό κείμενο και οι ιδέες του με την αξιοποίηση των σύγχρονων ψηφιακών δυνατοτήτων αναπτύσσεται σε ένα νέο δυναμικό και συνεχώς ανανεωμένο περιβάλλον μάθησης, με το οποίο είναι απόλυτα εξοικειωμένοι οι μαθητές. Παράλληλα η αξιοποίηση των Τ.Π.Ε. στην εκπαιδευτική προσέγγιση του ρητορικού λόγου δίνει τη δυνατότητα της ένταξης και αξιοποίησης στο μάθημα των πολλαπλών, σύγχρονων, ψηφιακών και πολυμεσικών πηγών που υπάρχουν διαθέσιμες στο διαδίκτυο. (εικονικό υλικό, ψηφιοποίηση μουσειακών εκθεμάτων, ψηφιοποίηση αρχαίων ελληνικών κειμένων, διαδραστικά λογισμικά για την αρχαία Ελλάδα) δίνοντας έμφαση στη νέα κειμενικότητα που αυτά προάγουν και στην αξιοποίηση τους ως περιβαλλόντων νέων γραμματισμών αλλά και κριτικής αξιολόγησής τους.

Πιο συγκεκριμένα προτείνεται από τους διδάσκοντες η αξιοποίηση του πολυμεσικού υλικού που έχει δημιουργηθεί από το Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού και είναι προσπελάσιμο στην ηλεκτρονική δ/νση <http://www.ime.gr/projects/courts/index.php?main=yes> με τίτλο: «**Μια μέρα στα Αθηναϊκά Δικαστήρια**». Στο πλούσιο εικονικό και πολυμεσικό υλικό που διαθέτει ο ιστοχώρος ο διδάσκων μπορεί να ανατρέξει μαζί με τους μαθητές του αξιοποιώντας το είτε στην εισαγωγή της διδασκαλίας του Ρητορικού λόγου, είτε στη διάρκεια της σε συγκεκριμένες ενότητες, είτε τέλος στη γενική θεώρησή του λόγου. Προσφέρει δε τη μοναδική ευκαιρία οι μαθητές να «βιώσουν» σε σύγχρονο ψηφιακό περιβάλλον την περιρρέουσα ατμόσφαιρα της εκφώνησης ενός Ρητορικού λόγου στην αρχαία Αθήνα, να αντλήσουν πληροφορίες για τη λειτουργία των δικαστηρίων και των νόμων και να ανασυνθέσουν ενάργεια την εικόνα μιας ακροαματικής διαδικασίας. Το συγκεκριμένο πολυμεσικό υλικό μπορεί να αξιοποιηθεί για το σχεδιασμό και την εκπόνηση ενός διαθεματικού project από τους μαθητές, αλλά και να αποτελέσει πηγή για πειραματισμούς βιωματικών τεχνικών.

Βιωματική προσέγγιση- σύνδεση με το σύγχρονο κόσμο:

Οι μαθητές προτείνεται να ενεργοποιηθούν μέσω βιωματικών τεχνικών, έτσι ώστε με ένα άμεσο, ευχάριστο και παιγνιώδη συχνά τρόπο να κατακτήσουν την προσφερόμενη γνώση και να προχωρήσουν σε χρήσιμες αναγωγές με τη σύγχρονη τους πραγματικότητα. Προς αυτήν την κατεύθυνση ωθούνται οι μαθητές μέσω της διδασκαλίας του ρητορικού λόγου, να αποκτήσουν συγκεκριμένες δεξιότητες και στάσεις, οι οποίες σε συνδυασμό με την αποκτηθείσα γνώση θα τους προετοιμάζουν για τις συνθήκες της πραγματικής ζωής. Στην ουσία οι ίδιοι οι μαθητές εμπλέκονται με το ίδιο το κείμενο μέσω της διαδικασίας της ενσυναίσθησης και το προσεγγίζουν άμεσα και βιωματικά.

Προς αυτήν την κατεύθυνση συνίσταται η δραματοποίηση αγώνων λόγου με την ανάθεση ρόλων αντιδίκων σε ομάδες μαθητών, ώστε να «ζωντανέψει» το μάθημα και οι μαθητές να κατακτήσουν βιωματικά και κριτικά τη νέα γνώση και να τη διαχειριστούν ευρηματικά.

Επίσης μεμονωμένοι μαθητές ή ομάδες μαθητών προτείνεται:

- να συντάξουν το κατηγορητήριο του αδυνάτου,
- την εισήγηση του εισαγγελέα μετά το πέρας της ακροαματικής διαδικασίας μεταφέροντας τη δίκη στη σύγχρονη πραγματικότητα.
- ακόμη να αντικρούσουν τα επιχειρήματα του αδυνάτου συγγράφοντας ένα «άλλο» λόγο «Κατά αδυνάτου».
- για τη σύνδεση δε με τα σύγχρονα δεδομένα οι μαθητές μπορούν να συνθέσουν το κείμενο επιχειρημάτων που θα κατέθετε σήμερα ένας Έλληνας πολίτης, από τον οποίο έχει αφαιρεθεί το προνοιακό του επίδομα, σύμφωνα και με τις δεδομένες κοινωνικές συνθήκες.
- Να συγκρίνουν απολογίες σύγχρονων πολιτών και να καταδείξουν τη σχέση με το διδασκόμενο κείμενο του «*Υτέρ αδυνάτου λόγου*»
- Τέλος πολύ ενδιαφέρουσα θα ήταν η παρακολούθηση μιας πραγματικής ακροαματικής διαδικασίας σε σύγχρονα δικαστήρια, από τους μαθητές έτσι ώστε να επιτευχθεί η βιωματική διασύνδεση του αρχαίου ελληνικού κόσμου με το σύγχρονο «γίνεσθαι» των μαθητών που είναι και το κύριο ζητούμενο του νέου ΠΣ.

5. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Με τη διδασκαλία ολόκληρου του Ρητορικού λόγου του Λυσία «*Υτέρ αδυνάτου*» προτείνεται να αναδειχτούν τα παρακάτω ζητήματα, τα οποία συνιστούν ταυτόχρονα και θεματικά κέντρα των ενοτήτων του συγκεκριμένου λόγου:

1. Η σωματική αναπηρία ως αίτιο αποκλεισμού από την κατάληψη αξιώματος. Η διαχρονικότητα του ζητήματος του «αποκλεισμού» συγκεκριμένων ομάδων πολιτών και η σύγχρονη διάστασή του στην ελληνική και παγκόσμια πραγματικότητα των μαθητών (§ 1)
2. Η προβολή της «ηθικής» θωράκισης του ανθρώπου απέναντι στην πολεμική που αντιμετωπίζει. Η πρόταξη της ηθικής σκευής (§3)
3. Η σημασία της λογικής απόδειξης και η δύναμη του τεκμηρίου στην διατύπωση και στήριξη των απόψεων μας (§ 4-5)
4. Ο θεσμός της κληρονομιάς και οι κοινωνικές επιπτώσεις του στη ζωή των ανθρώπων (§ 6)
5. Η «υποχρεωτική» διαδοχική επαγγελματική πορεία των παιδιών στα επαγγέλματα των γονιών τους (§6)
6. Οι ηθικές και οικονομικές υποχρεώσεις του άρρενος τέκνου απέναντι στους ηλικιωμένους γονείς – Η στάση απέναντι στα ηλικιωμένα άτομα της οικογένειας (§ 6)
7. Η ανάγκη στήριξης των αδύναμων κοινωνικά και «ευπαθών» ατόμων από μια ευνομούμενη κοινωνία (§ 7)
8. Η λειτουργία και η ισχύς του «δεδικασμένου» στην εξέταση νομικών ζητημάτων (§ 8)
9. Η έννοια της δίκαιης και άδικης απόφασης (§ 7-8)
10. Ο θεσμός της αντίδοσης – ανταλλαγής περιουσιών ως νομικού κοινωνικού ζητήματος (§ 9)
11. Η χρήση παραγωγικού-επαγωγικού συλλογισμού ως μέσα πειθούς (§ 10)

12. Η ζωή και οι δυσκολίες των ατόμων με κινητικά προβλήματα – αναπηρίες στον άξονα της διαχρονίας (§ 10-12)
13. Η ηθοποιία στο ρητορικό λόγο. Η προβολή του ήθους των αντιδίκων ως μέσο πειθούς (§ 13-16)
14. Η προσέγγιση και η εφαρμογή των νόμων μέσα από τη διάσταση της οικονομικής κατάστασης των πολιτών. Το Χρήμα και Νόμος (§17-18)
15. Οι κοινωνικές συναναστροφές και η επιρροή τους στη ζωή του ανθρώπου (§ 19)
16. Διαφορές επαγγελμάτων και συνακόλουθες κοινωνικές διαφοροποιήσεις (§ 20)
17. Η ιδιαιτερότητα του είδους του ρητορικού λόγου της απολογίας (§ 21)
18. Το κράτος πρόνοιας και οι πολίτες. Η άσκηση κοινωνικής πολιτικής στον αρχαίο και σύγχρονο κόσμο- Επιδοματικές πολιτικές τότε και τώρα (§ 22)
19. Το ευμετάβλητο της ανθρώπινης ζωής και η στάση του ανθρώπου – Η τύχη καθοριστικός παράγοντας της ανθρώπινης ζωής (§ 22)
20. Η πολιτειακή κρίση στη αρχαία Αθήνα- Συνέπειες επιβολής τυραννίας αντιθέσεις με τη δημοκρατία (§ 25)
21. Ο θεσμός της λογοδοσίας και η σημασία του στην πολιτική και κοινωνική ζωή της Αρχαίας Αθήνας (§ 26)
22. Η αισθητική του Ρητορικού Λόγου (στο σύνολο του λόγου)

6. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Andrewes, A. (1987), *Greek Society*, μτφρ. Παναγόπουλος, Α., Αρχαία Ελληνική Κοινωνία, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.).
2. Easterling, P. E. – Knox, B. M. W. (2000), *The Cambridge history of classical literature I : Greek literature*, μτφρ. Ν. Κονομής, Χρ. Γριμπά, Μ. Κονομής, Επιμέλεια Α. Στεφανής, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα (Παπαδήμας).
3. Mossé, C. (1996), *Les citoyens dans la Grèce antique*, μτφρ. Παπακωνσταντίνου, Ι., *Ο πολίτης στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα (Σαββάλας).
4. Θεοδωρακόπουλος Β. Θ. (1989), *Εισαγωγή στην Αττική Ρητορεία*, Αθήνα (Επικαιρότητα).
5. Θεοδωρακόπουλος Β. Θ. *Ο αρχαίος ελληνικός ρητορικός λόγος*, *Τα Εκπαιδευτικά* 11, Αθήνα.
6. Θεοδωρακόπουλος Β. Θ. (1980), “Πληροφορίες υποδομής για την ερμηνεία των ρητορικών κειμένων”, *Νέα Παιδεία* 13.
7. Flacelière, R. (1988), *La vie quotidienne en Grèce au siècle de Périclès*, μετφ. Γ. Βανδώρος, Γ., *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, Αθήνα (Παπαδήμας).
8. Gschnitzer, F. (2011), *Griechische Sozialgeschichte: von der mykenischen bis zum Ausgang der klassischen Zeit*, μτφρ. Χανιώτης, Α., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής κοινωνίας*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.).
9. Guthrie, W. K. C. (2003), *The sophists*, μτφρ. Τσεκουράκης, Δ., *Οι σοφιστές*, Αθήνα, (Μ.Ι.Ε.Τ.).
10. Jaeger, W. (1988), *Demosthenes: der staatsmann und sein werden*, μετφ. Δ. Καρούζα - Καρασσάβα, *Δημοσθένης. Διαμόρφωση και εξέλιξη της πολιτικής του*, Αθήνα, (Μ.Ι.Ε.Τ.).
11. Κακριδής, Φ.Ι., *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, Κ.Ε.Ε. και Ι.Μ.Ε.: http://www.greek-language.gr/ Resources/ancient_greek/history/grammatologia/page_051.html.
12. Kennedy, G. (2000), *A new history of classical*, μτφρ. Νικολούδης, Ν., *Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής*, Αθήνα (Παπαδήμας).
13. Lesky, A. (1988⁵), *Geschichte der Griechischen literatur*, μτφρ. Τσοπανάκης, Α., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη (Αφοί Κυριακίδη).
14. Macdowell, D. (1988), *The law in classical Athens*, μτφρ. Μαθιουδάκης, Γ., *Το δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, Αθήνα (Παπαδήμας).
15. Μπεζαντάκος, Ν. Π. (1996), *Η ρητορική της ομηρικής μάχης*, Αθήνα (Καρδαμίτσα).
16. Mossé, C. (1996), *Les citoyens dans la Grèce antique*, μτφρ. Παπακωνσταντίνου, Ι., *Ο πολίτης στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα (Σαββάλας).

17. Romilly, J. de (1994), *Precis de Litterature Grecque*, μτφρ. Χριστοπούλου-Μικρογιαννάκη, Θ., *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, Αθήνα (Καρδαμίτσα).
18. Romilly, J. de (2010), *La grandeur de l'homme au siècle de Périclès*, μτφρ. Ξενάκη, Α., *Το ανθρώπινο μεγαλείο στον αιώνα του Περικλή*, Αθήνα (Ωκεανίδα).
19. Romilly, J. de (1994), *Les grands sophistes dans l'Athènes de Périclès*, μτφρ. Κακριδής, Φ., *Οι μεγάλοι σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή*, Αθήνα (Καρδαμίτσα).
20. Παπανικολάου, Κ. (1980), *Εισαγωγή στο έργο του Δημοσθένη*, Αθήνα, ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ.
21. ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ 12 (1989). *Η διδασκαλία των φιλοσοφικών και ρητορικών κειμένων στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, Π.Ε.Φ., Αθήνα.
22. Τζαβέλας, Τ. (1979), *Ο δικηγόρος Λυσίας*, Αθήνα.
23. Τσάτσος Κ. (1971), *Δημοσθένης*, Αθήνα (Εστία).
24. Τσάτσος Κ. (1973). «Ρητορική» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Γ2, Αθήνα.

7. ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ανθολόγιο της Αττικής Πεζογραφίας http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?t=348.
2. Επιτομή του Μεγάλου Λεξικού της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας των Lidell-Scott http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/tools/lidell-scott/index.
3. Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού: Μια μέρα στα αθηναϊκά Δικαστήρια, <http://www.ime.gr/projects/courts/index.php?main=yes>.
4. Μνημοσύνη, η Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας στο λήμμα Λυσίας http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/index.html?Authorid=181.
5. Πόλκας, Λ. 2007. «Χαρτογράφηση αρχαιοελληνικού κειμένου με τον υπολογιστή». *Φιλολόγος* 130, σσ. 555-568. <http://www.epea.gr/content.php?id=281>.
6. Πόλκας, Λ. & Τουλούμης, Κ. (2012), *Μελέτη για τον σχεδιασμό, την ανάπτυξη και την εφαρμογή σεναρίων και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων για τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και γραμματείας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*. Θεσσαλονίκη, Κ.Ε.Γ.. http://www.greeklanguage.gr/sites/default/files/digital_school/3.1.3_ancientgreekpolkas-touloumis0.pdf.
7. Συμφραστικός πίνακας λέξεων Πύλης για την ελληνική γλώσσα http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/concordance/index.html.

Β. ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

ΘΕΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑ Β΄ ΛΥΚΕΙΟΥ

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ

ΤΟΠΟΣ : πώς εκφράζεται, με ποιους τρόπους α.μονολεκτικά, β.περιφραστικά

α) Νοητικός χάρτης: κεντρική έννοια: **Τόπος**

συναφείς «έννοιες» : α) κατεύθυνση

β) στάση

γ) απομάκρυνση

δ) δια μέσου τόπου κίνηση κλπ.

β) Μικροσενάριο: μια μικρή ιστορία που περιγράφεται με σκίτσα και οι λεζάντες δίνουν τις διάφορες εκφάνσεις. Ο Αλέξανδρος συναντά τον Βουκεφάλα. *Πρὸς τὸν ἵππον, περὶ τὸν ἵππον,*

Οδηγός Εκπαιδευτικού

ἐπὶ τοῦ ἵππου, ἀπὸ τὸν ἵππον κλπ. Στο τέλος ζητάμε από τους μαθητές να ολοκληρώσουν την ιστορία.

ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΑ ΚΑΙ ΑΟΡΙΣΤΟΥ (ανακαλυπτικά)

γ) Χρονικός άξονας: σχεδιάζουμε στον διαδραστικό πίνακα ένα δίστηλο. Στη μία στήλη τοποθετούμε ένα χρονικό επίρρημα: σήμερα, αύριο, χτες και στη δεύτερη τοποθετούμε το ρήμα. Ζητούμε από τους μαθητές να ανακαλύψουν τον κανόνα π.χ. σχηματισμού των χρόνων: θέμα + χρονικός χαρακτήρας + κατάληξη και, όπου χρειάζεται, η αύξηση.

ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

- Η διερεύνηση μπορεί να γίνει ομαδοσυnergατικά ανά ενότητες: συντακτική προσέγγιση σε σύνολα, ονοματικό, ρηματικό κλπ.
- γραμματική διερεύνηση: ενεργητική/παθητική φωνή, σημασία των χρόνων και εγκλίσεων
- ερμηνευτική προσέγγιση: κατά κώλα ανάλυση
- παρουσίαση με αξιοποίηση των εξωγλωσσικών στοιχείων.

ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Δακρυση περιόδων σε μία παράγραφο. Δρώσες μονάδες

Επικέντρωση σε κάθε περίοδο: Ονοματικό σύνολο, Ρηματικό σύνολο, Προθετικό σύνολο. Πού ανήκουν; Τα εντάσσουμε στην ή στις προτάσεις. Ακολουθούμε την αντίστροφη τακτική από αυτήν που είχαμε με την κατά κώλα ανάλυση, εστιάζουμε στο νόημα και, αν προσφέρεται το κείμενο, κάνουμε παρεμβάσεις και το αλλάζουμε.

Γ΄ ΤΑΞΗ (ΟΜΑΔΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ)

Ι. ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ: ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ

Α. ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ

1. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΜΟΡΦΗ
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	
ΚΕΦ. 34, 35	μετάφραση
ΚΕΦ. 36, 37	πρωτότυπο
ΚΕΦ. 38, 39	πρωτότυπο
ΚΕΦ. 40, 41	πρωτότυπο
ΚΕΦ. 42	μετάφραση
ΚΕΦ. 43	πρωτότυπο
ΚΕΦ. 44, 45, 46	μετάφραση
ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ	
ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ, ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΜΕ ΔΙΑΛΟΓΟ ΑΘΗΝΑΙΩΝ-ΜΗΛΙΩΝ. PROJECT.	

2. ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ ΕΠΙΤΑΦΙΟΥ

Κεφ. 34-36: Εισαγωγικό κεφάλαιο. Προοίμιο του λόγου. Έπαινος προγόνων-πατέρων-συγχρόνων Στοχοθεσία: Ένταξη του λόγου στα επικοινωνιακά συμφραζόμενα και ανάδειξη του δημόσιου και πολιτικού χαρακτήρα του				
Γνώσεις για τον κόσμο, αξίες και στάσεις	Καλλιέργεια γραμματισμών	Γνώσεις για την ΑΕ γλώσσα	Διδακτικές προτάσεις	Αξιολόγηση
<p>Μια δημόσια τελετή στην αρχαία Αθήνα</p> <p>Η θέση του Επιταφίου τόσο στο πλαίσιο της τελετής όσο και στο ιστορικό έργο του Θουκυδίδη</p> <p>Αντιθετικές δομές της σκέψης: η διάκριση λόγων-έργων, ο ένας απέναντι στους πολλούς, η αλήθεια και οι εντυπώσεις</p> <p>Η οφειλόμενη τιμή στους προγόνους και το έργο τους</p> <p>Πολιτισμικά θεμέλια: αξίες-πολίτευμα-τρόπος ζωής</p> <p>Η προσωπικότητα του Περικλή και η άσκηση της εξουσίας από τον αξιότερο πολίτη</p>	<p>Ακρίβεια και πληρότητα περιγραφής</p> <p>Ρητορική: η σημασία ενός έντεχνου προοιμίου</p> <p>Η χρονική γραμμικότητα στην αφήγηση</p> <p>Η συμπληρωματικότητα λόγων-έργων</p>	<p>Συγκέντρωση λεξιλογίου σχετικά με τον πολιτικό πολιτισμό της Αθηναϊκής κοινωνίας και τον θεσμό των επιταφίων λόγων</p>	<p>Σύγκριση αρχαίων ταφικών εθίμων με έθιμα της εποχής μας. Κατασκευή παράλληλων διαγραμμάτων</p> <p>Δημοκρατία στην καθημερινή ζωή: εντοπισμός στοιχείων</p> <p>Το πορτραίτο ενός σπουδαίου πολιτικού ηγέτη</p> <p>Οι διαχρονικές πολιτικές αξίες της αθηναϊκής κοινωνίας</p> <p>Μελέτη της διαπίστωσης του Θουκυδίδη: B65, 9-10: <i>έγι γενετό τε λόγω μὲν δημοκρατία, ἔργω δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή</i></p>	<p>Αναμένεται να αποκτήσουν οι μαθητές τις προσφερόμενες γνώσεις για την αρχαία Αθήνα και να εμβαθύνουν στις αξίες μιας δημοκρατικής πόλης</p> <p>Αναμένεται η κατανόηση της δομής ενός έντεχνου ρητορικού λόγου</p> <p>Αναμένεται να προβληματιστούν για δημοκρατικές αρχές όπως η ισότητα και η αξιοκρατία</p> <p>Αναμένεται να γνωρίσουν την προσωπικότητα δύο μεγάλων πνευμάτων της ελληνικής αρχαιότητας</p>
Κεφ. 37 : Το πολίτευμα και ο τρόπος ζωής των Αθηναίων. Στοχοθεσία: Ανάδειξη των ποιοτικών χαρακτηριστικών της αθηναϊκής δημοκρατίας και της σύνδεσης του πολιτεύματος με την καθημερινή ζωή				
<p>Τι σημαίνει δημοκρατία;</p> <p>Βασικές συνιστώσες του δημοκρατικού πολιτεύματος: ισονομία, αξιοκρατία, ελευθερία</p>	<p>Αρχιτεκτονική δόμηση του λόγου</p> <p>Η επιχειρηματολογία στον δημόσιο λόγο</p> <p>Τεχνικοί όροι του κοινωνικοπολιτικού στοχασμού</p>	<p>Αντιθετικές συνδέσεις</p> <p>Πολιτικό λεξιλόγιο σχετιζόμενο με την αθηναϊκή δημοκρατία</p> <p>Διάκριση του υμνητικού σχολίου για τη δημοκρατία</p>	<p>Ρητορική ανάγνωση του κειμένου</p> <p>Διαγραμματική αποτύπωση του κειμένου με βάση τα νοηματικά κώλα</p> <p>Ανάδειξη της συμπληρωματικής λειτουργικότητας</p>	<p>Αναμένεται να κατανοήσουν οι μαθητές τη λειτουργία των θεσμών, αλλά και τη σημασία του τρόπου ζωής στην καθημερινότητα των πολιτών</p> <p>Αναμένεται να</p>

Οδηγός Εκπαιδευτικού

<p>Η σημασία της αυτοθέσμησης</p> <p>Η αρχή της ανεκτικότητας</p> <p>Οι άγραφοι νόμοι και η πολιτική αιδώς</p> <p>Δύο τεμνόμενες σφαίρες ζωής: η δημόσια και η ιδιωτική</p> <p>Ο Επιτάφιος του Περικλή στην <i>Ιστορία</i> του Θουκυδίδη: Σύμπτωση δύο μεγάλων προσωπικοτήτων στον θαυμασμό τους για την αθηναϊκή δημοκρατία</p>		<p>από το πραγματολογικό δεδομένο.</p>	<p>των αντιθέσεων</p> <p>Σύγκριση με σημερινές πολιτικές πρακτικές</p>	<p>αποκτήσουν νέες γνώσεις για την Αρχαία Ελληνική και να εξοικειωθούν περισσότερο με την κατανόηση κειμένων γραμμένων σε αυτήν</p>
<p>Κεφ. 38-39: Οι Αθηναίοι στην ειρήνη και τον πόλεμο. Στοχοθεσία: Ανάδειξη της σημασίας που έχει η συνειδητή συμμετοχή του πολίτη σε όλες της εκδηλώσεις της πόλης τόσο σε εποχή ειρήνης όσο και σε εποχή πολέμου</p>				
<p>Η καθημερινή ζωή στην αρχαία Αθήνα</p> <p>Δυο διαφορετικές στάσεις ζωής απέναντι στην ειρήνη και τον πόλεμο: Η Αθήνα απέναντι στη Σπάρτη</p> <p>Ανάδειξη του κεντρικού ρόλου του ανθρώπινου προσώπου</p> <p>Ο σεβασμός του αντιπάλου μέσω της αναγνώρισης της αξίας του</p> <p>Θουκυδίδης: ένας οξυδερκής ιστορικός που εμβαθύνει στην ανάλυση της περιγραφόμενης πραγματικότητας</p>	<p>Αντιθετική δόμηση του λόγου</p> <p>Βασικές κοινωνιολογικές γνώσεις</p> <p>Η λειτουργία της τεκμηρίωσης</p>	<p>Η σημασία της μετάβασης από τον κατηγορικό λόγο (38) στον συγκριτικό (39)</p> <p>Παρακολούθηση την σταδιακής εκδίπλωσης της αντίθεσης/σύγκρισης Αθηναίων και Σπαρτιατών</p>	<p>Έρευνα για την καθημερινή ζωή στην Αρχαία Ελλάδα</p> <p>Κατασκευή διαγράμματος με αντιπαραβολή ιδιοτήτων των Αθηναίων και των Λακεδαιμονίων (Τ.Π.Ε.)</p> <p>Ρητορική ανάγνωση του κειμένου</p> <p>Ο ρόλος του πολίτη στο σημερινό πολιτικό πλαίσιο της έμμεσης δημοκρατίας</p>	<p>Αναμένεται να αποκτήσουν οι μαθητές γνώσεις για την αρχαία Αθήνα αλλά και την αντίπαλό της, τη Σπάρτη</p> <p>Επίσης, να είναι σε θέση να συγκρίνουν και να αξιολογήσουν δύο διαφορετικές πολιτικές συγκροτήσεις</p>

Κεφ. 40-41: Ο χαρακτήρας του Αθηναίου πολίτη. Η Αθήνα σχολείο της Ελλάδας.				
Στοχοθεσία: Μελέτη ενός πολίτη και μιας πόλης στο πλαίσιο της άμεσης δημοκρατίας				
<p>Η αξία της ισορροπημένης πολιτικής στάσης ανάμεσα σε αντιθετικές αξίες</p> <p>Η δημιουργική δυναμική (σε επίπεδο θεσμών) ενός συνειδητοποιημένου σώματος πολιτών</p> <p>Η Αρχαία Αθήνα ως πρότυπο κοινωνίας με πολίτευμα της άμεσης δημοκρατίας</p> <p>Ο καίριος ρόλος μιας ολοκληρωμένης παιδείας</p> <p>Ανθρωπογνωσία. Ο Θουκυδίδης ως ανθρωπολόγος φιλόσοφος</p> <p>Η ανάπτυξη της αθηναϊκής δύναμης με τις θετικές και αρνητικές παραμέτρους της: ασφάλεια στο εσωτερικό, ηγεμονισμός στο εξωτερικό</p>	<p>Το δίπολο έργο-λόγος ως δομή του στοχασμού και της ανάλυσης</p> <p>Τεχνικοί όροι του κοινωνικοπολιτικού στοχασμού</p> <p>Θεμελιώδεις τύποι σχέσεων μέσα στην πολιτική κοινωνία</p> <p>Η επικοινωνιακή προθετικότητα κάθε δημόσιου λόγου</p>	<p>Ο υποτεταγμένος λόγος ως στοιχείο ύφους</p> <p>Μελέτη της πρώτης περιόδου του κεφ. 40, ως εξαίρετου δείγματος ρητορικού λόγου όπου η γλωσσική/μορφική συμμετρία (ομοιοτέλευτα, ισοσυλλαβίες κ.ά) εξισορροπεί την νοηματική αντινομία στο εσωτερικό της φράσης.</p> <p>Η συνοχή του λόγου και η υφολογική επιδίωξη μέσω της λειτουργίας των παρατακτικών συνδέσμων</p>	<p>Σύγκριση του υποτεταγμένου λόγου της ΑΕ με τον παρατακτικό λόγο της ΝΕ.</p> <p>Μεταφραστικές δοκιμές</p> <p>Ανασύνθεση της προσωπικότητας ενός τυπικού Αθηναίου πολίτη</p> <p>Διερεύνηση πιθανών κοινωνικοπολιτικών παθογενειών που δυσχεραίνουν σε μία κοινωνία το πολιτικό ιδανικό που περιγράφεται από τον Θουκυδίδη</p> <p>Αναζήτηση ιστορικών δεδομένων που τεκμηριώνουν ή διαψεύδουν του ισχυρισμούς του Περικλή</p>	<p>Αναμένεται να αποκτήσουν νέες γνώσεις για την Αρχαία Ελληνική και να εξοικειωθούν περισσότερο με την κατανόηση κειμένων γραμμένων σε αυτήν</p> <p>Αναμένεται να κατανοήσουν τον χαρακτήρα του Αθηναίου πολίτη, αλλά και να προβληματιστούν κριτικά για την ορθότητα των αξιολογήσεων του Θουκυδίδη</p> <p>Αναμένεται να αποκτήσουν γνώσεις για την αθηναϊκή ηγεμονία και να τις διευρύνουν προς την κατανόηση της έννοιας του ιμπεριαλισμού</p>
Κεφ. 42-46: Έπαινος των πεσόντων υπέρ πατρίδος. Συμβουλές στους πολίτες.				
Στοχοθεσία: Προβολή της πατρίδας ως εχέγγυου ατομικής ευτυχίας και συλλογικής πρόοδου				
<p>Ο έπαινος των πεσόντων υπέρ πατρίδος έπαινος της πόλης</p> <p>Η συμπλοκή της ατομικής ευθύνης και προσφοράς με τη συλλογική πρόοδο</p> <p>Στοιχεία για τη σχέση γονέων-παιδιών στην</p>	<p>Αυτοαναφορικότητα του πολιτικού λόγου</p> <p>Ρητορική αποστρόφη</p> <p>Η λειτουργία της αποφόρτισης και του επιλόγου</p>	<p>Το λεξιλόγιο της παραμυθίας</p>	<p>Συγκριτική μελέτη του θέματος «έπαινος για τους πεσόντες υπέρ πατρίδος» ανάμεσα στον <i>Επιτάφιο</i> του Περικλέους και άλλους αττικούς Επιταφίους αλλά και σύγχρονους εγκωμιαστικούς ρητορικούς λόγους</p> <p>Ομαδοσυνεργατική</p>	<p>Αναμένεται να γνωρίσουν οι μαθητές πληρέστερα την αθηναϊκή κοινωνία</p> <p>Επίσης, να προβληματιστούν για τις οικογενειακές σχέσεις στην αρχαιότητα, όπως και για τη θέση της γυναίκας σε αυτήν</p>

ελληνική αρχαιότητα			παραγωγή λόγου σε επικοινωνιακό πλαίσιο (επιστολή, ψήφισμα διαμαρτυρίας): «Είστε γονέας ενός θύματος του Πελοποννησιακού Πολέμου και ακούσατε τις παραινέσεις του Περικλή. Τι του απαντάτε;»	Αναμένεται να προβούν σε αναλυτικές συγκρίσεις με το σήμερα
------------------------	--	--	--	---

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Ο εκπαιδευτικός που θα διδάξει τον *Επιτάφιο* προτείνεται να έχει μελετήσει τους γενικούς στόχους του Προγράμματος Σπουδών για τη διδασκαλία Π.Σ.

Με τη διδασκαλία του *Επιταφίου* οι μαθητές θα έχουν την ευκαιρία να ολοκληρώσουν τη γνωριμία τους με το έργο του Θουκυδίδη, τις μεθόδους τους, το λόγο του, τον πολιτικό του στοχασμό. Θα έχουν ακόμα την ευκαιρία να μελετήσουν το «κύκνιο άσμα» της αθηναϊκής δημοκρατίας. Κατά την προσέγγιση του κειμένου καλό θα ήταν να αναδειχθούν:

- Το δημοκρατικό πλαίσιο μέσα στο οποίο και χάρη στο οποίο εκφωνήθηκε ο λόγος, τους πολιτικούς και πολιτειακούς θεσμούς της Αθήνας.
- Η εμβληματική προσωπικότητα του Περικλή.
- Η θέση του Επιταφίου στο έργο του Θουκυδίδη.
- Η ακρίβεια, η πυκνότητα και η αισθητική ποιότητα του σύνθετου Θουκυδίδειου λόγου.
- Η τυπολογία ενός έξοχου ρητορικού κειμένου σε συνδυασμό με άλλους επιταφίους λόγους της κλασικής εποχής.
- Το πνεύμα και οι θεσμοί της άμεσης δημοκρατίας: ο σεβασμός προς τους νεκρούς, τους προγόνους και τις δημοκρατικές αξίες και αρχές.

Για να υπηρετηθούν οι παραπάνω στόχοι, προτείνεται:

α) η κειμενοκεντρική προσέγγιση μέσω της οποίας θα δοθεί έμφαση στο ίδιο το κείμενο και έτσι θα αναδειχθούν: η αρχιτεκτονική διάρθρωση του λόγου, οι νοηματικές ενότητες, οι αντιθετικές δομές, οι αφηγηματικές αρετές του έργου. Καλό θα ήταν η προσέγγιση των γραμματικοσυντακτικών φαινομένων να μην είναι αυτοσκοπός, αλλά σε συνδυασμό με τις επιλογές του συγγραφέα σε κάθε επίπεδο: λεξιλογικό, αφηγηματικό, υφολογικό, ερμηνευτικό.

β) Με την ερμηνευτική προσέγγιση οι μαθητές θα κατανοήσουν τα γνωρίσματα της αθηναϊκής δημοκρατίας και του Αθηναίου πολίτη, τις σχέσεις της Αθήνας με τις άλλες πόλεις-κράτη, τις σχέσεις των πολιτών μεταξύ τους, τις βασικές αρχές της δημοκρατίας (ισονομία, ισότητα, σεβασμός στους νόμους, ελευθερία) κ.ά.

γ) Για να υπερβεί η προσέγγισή μας κάθε φορμαλισμό προτείνεται παράλληλα με την κειμενοκεντρική προσέγγιση και η βιωματική και κριτική προσέγγιση του πολιτικού στοχασμού που κυριαρχεί στον λόγο με διαχρονικές προεκτάσεις και σύγχρονους συσχετισμούς.

δ) Για να αποφευχθεί η εξιδανίκευση της αθηναϊκής δημοκρατίας, προτείνεται η διακειμενική προσέγγιση του *Επιταφίου* με τον διάλογο Αθηναίων-Μηλίων αλλά και με τη Σικελική εκστρατεία.

ε) Τέλος, ενδιαφέρον θα έχει για τους μαθητές η διαθεματική προσέγγιση (project) θεμάτων που απορρέουν από τον *Επιτάφιο*, όπως είναι η σχέση πολίτη –πόλης, τα όρια της ελευθερίας σε μια δημοκρατική πόλη, η έννοια της πατρίδας, η πολιτική αρετή, η κοινωνική θέση ενός πολίτη και η ανάδειξή του στον πολιτικό στίβο, κ.ά.

Για τις διαθεματικές εργασίες αλλά και για την όλη προσπέλαση του αρχαίου κειμένου, προσφέρεται η ομαδοκεντρική διδασκαλία, κατά την οποία οι μαθητές σε μικρές ομάδες αναλαμβάνουν να διερευνήσουν ένα θέμα ή να επεξεργαστούν μορφολογικά ένα τμήμα του λόγου και στη συνέχεια η παρουσίαση των αποτελεσμάτων της διερεύνησής τους στην τάξη. Εξυπακούεται ότι ιδίως στην ομαδοσυνεργατική μέθοδο, η αξιοποίηση των Τ.Π.Ε. (κατευθυνόμενη διερεύνηση σε ιστοσελίδες, χρήση νοητικών χαρτών και άλλων ψηφιακών εργαλείων) διευκολύνει πολύ την όλη διαδικασία και συμβάλλει σημαντικά στην επικοινωνία, αυτενέργεια, συνεργατικότητα και ανάληψη πρωτοβουλιών εκ μέρους των μαθητών.

4. Η ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΔΙΑΛΟΓΟ ΑΘΗΝΑΙΩΝ-ΜΗΛΙΩΝ

Ο Διάλογος των Μηλίων με τους Αθηναίους έχει θεματική επικαιρότητά όχι μόνο για εμάς αλλά και για ολόκληρη ανθρωπότητα. Για το σκοπό αυτό οι μαθητές θα πρέπει με την (συν)ανάγνωσή του να συνειδητοποιήσουν την αλαζονεία της ισχύος η οποία προκαλεί τη συντριβή των ανθρώπων και να αντιληφθούν τα κίνητρα των ανθρώπων και τις δυνάμεις που κινούν τα νήματα της Ιστορίας. Θα τους δοθεί έτσι η ευκαιρία να συζητήσουν την σχέση του ανθρώπου με τον πόλεμο, τις αιτίες που οδηγούν σ' αυτόν και να κατανοήσουν το ρόλο του δικαίου στην σχέση πολιτών και κρατών.

Για τη συνανάγνωση του κειμένου αυτού με τον *Επιτάφιο*, είναι αναγκαία η υπενθύμιση στους μαθητές του ρόλου των δημηγοριών στην Ιστορία του Θουκυδίδη, των *δισσών λόγων* και της επίδρασης των σοφιστών στον ιστορικό.

Προτείνεται ως μορφή διδασκαλίας η εργασία σε ομάδες με τη χρήση ή όχι της ψηφιακής τεχνολογίας. Αφού μοιραστεί το κείμενο στις ομάδες, κάθε ομάδα επιλέγει να επεξεργαστεί ένα θέμα. Προτείνουμε ενδεικτικά να προβληματιστούν στα εξής:

- Πώς συμβιβάζεται η δημοκρατία με την επιβολή της δύναμης;
- Πώς είναι δυνατόν οι Αθηναίοι με τα συγκεκριμένα γνωρίσματα της ζωής τους που αναδεικνύονται στον *Επιτάφιο* να χρησιμοποιούν τη γλώσσα του κυνισμού;
- Υπάρχουν αναλογίες «δημοκρατικών» κρατών στην εποχή μας που επιβάλλουν το «δίκαιό» τους με ωμή βία;

Συνιστάται επίσης η βιωματική μάθηση: οι μαθητές να δραματοποιήσουν το διάλογο και να παρουσιάσουν την επιχειρηματολογία τους με τη μορφή του αγώνα λόγων. Εκπροσωπώντας είτε τους Μηλίους είτε τους Αθηναίους. Εναλλακτικά, οι Αθηναίοι θα μπορούσαν να διαχωριστούν σε όσους συμφωνούν με τη στάση της πόλης τους απέναντι στη Μήλο και σε όσους διαφωνούν και να αναπτύξουν την επιχειρηματολογία τους. Με τη βιωματική προσέγγιση και τη δραματοποίηση, θα μπορέσουν να εντοπίσουν τις δραματικές συνέπειες στα άτομα και στους λαούς στις περιπτώσεις όπου εφαρμόζεται το δίκιο του ισχυρότερου.

Ο Διάλογος των Μηλίων προσφέρεται ως «αντίβαρο» στην διδασκαλία του *Επιταφίου*, γιατί μόνο με αυτό τον τρόπο οι μαθητές θα μπορούν να διακρίνουν ρεαλιστικά τις απόψεις και τα κίνητρα των προσώπων, το παιχνίδι των δυνάμεων που κινεί την Ιστορία και τη σύγκρουση μεταξύ των αντιπάλων. Επίσης, θα τους δοθεί η ευκαιρία να αρθρώσουν τον προσωπικό τους λόγο και αντίλογο, να χρησιμοποιήσουν μέσα πειθούς για να δώσουν υπόσταση στο δίκαιο της στιγμής, στη δύναμη του ισχυρού ανθρώπου που επιβάλλεται στον ανίσχυρο, θέματα επίκαιρα που μπορούν να προκαλέσουν ζωντανές συζητήσεις στις ομάδες και να διεγείρουν να κινητοποιήσουν τον προβληματισμό της τάξης για τον κυνισμό και την ωμότητα στην οποία μπορεί να φτάσει ο άνθρωπος, ώστε να δημιουργήσει γεγονότα που τραυματίζουν την αξιοπρέπεια του ανθρώπου. Παράλληλα, μπορούν οι μαθητές να κάνουν συγκρίσεις σε σχέση με την αλαζονεία της δύναμης στην εποχή μας και με τον τρόπο αυτό να εκτιμήσουν περισσότερο αξίες όπως είναι η ελευθερία, η δημοκρατία, ο διάλογος, η πολιτική σύνεση, η έννοια του μέτρου, ο αγώνας για το δίκαιο και τα δικαιώματα του ανθρώπου και των λαών κ.ά

Συνιστάται να μην παρουσιάζονται οι θέσεις που καταγράφονται στο διάλογο ως θέσεις του ίδιου του Θουκυδίδη, αλλά να συζητείται η σκοπιμότητα για την οποία ο Ιστορικός εντάσσει

Οδηγός Εκπαιδευτικού

στο έργο του αυτό τον μοναδικό Διάλογο. Για το σκοπό αυτό θα πρέπει να κατανοήσουν οι μαθητές τον ρεαλιστικό χαρακτήρα της Ιστορίας του Θουκυδίδη, τον ορθολογισμό του, τον πολιτικό στοχασμό και την ιδεολογία του, αλλά και τη μεθοδολογία την οποία ακολουθεί στην καταγραφή των γεγονότων αλλά και των λόγων των πολιτικών αρχηγών. Με τον τρόπο αυτό θα συνειδητοποιήσουν την πολιτική νηφαλιότητα και την κριτική σκέψη με την οποία αντιμετωπίζει την αθηναϊκή ηγεμονία, χωρίς ωστόσο να κρύβει τις πραγματικές της διαστάσεις και την πολιτική της εξυπηρέτησης του συμφέροντός της. Θα αντιληφθούν έτσι ότι ο Θουκυδίδης επιλέγει να στήσει τον Διάλογο στην Ιστορία του αυτό το διάλογο, οδηγούν σε σύγκρουση με τις αρχές του δικαίου και της ηθικής.

Β. ΣΙΚΕΛΙΚΑ (6, 30 - 32 και 7, 75 - 77, 85 - 87)

1. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

Σικελικά	Κείμενο
Εισαγωγή	Ένταξη των Σικελικών στο ιστορικό έργο του Θουκυδίδη. Περίληψη των κεφαλαίων 1-29 του βου βιβλίου με θεματικά κέντρα: <ul style="list-style-type: none">✓ την απόφαση των Αθηναίων να εκστρατεύσουν στη Σικελία.✓ τα κίνητρα και χαρακτήρας του Αλκιβιάδη. Η θέση του Νικία.✓ τα κίνητρα του αθηναϊκού λαού για την εκστρατεία – Οι τελικές αποφάσεις.✓ ο ακρωτηριασμός των "Ερμών" – Καταγγελίες για διακωμώδηση των μυστηρίων.
Βιβλίο 6, 30, 31, 32	πρωτότυπο
Βιβλίο 7, 75 76-77: Ο λόγος του Νικία	μετάφραση πρωτότυπο
Βιβλίο 7, 84 7, 85 - 87	πρωτότυπο μετάφραση
Γενική θεώρηση, Γραπτές Εργασίες, Δραστηριότητες	

2. ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ ΕΠΙΤΑΦΙΟΥ

Σκοπός: να κατανοήσουν οι μαθητές τη νοσηρότητα του πολέμου και την τραγικότητα του ανθρώπου σε αυτόν				
Γνώσεις για τον κόσμο, αξίες και στάσεις	Καλλιέργεια γραμματισμών	Γνώσεις για τη γλώσσα	Ενδεικτικές διδακτικές πρακτικές	Αξιολόγηση
Α) Γνωστικοί Στόχοι Να είναι σε θέση οι μαθητές Να παρακολουθούν την ακολουθία των ιστορικών γεγονότων στον χώρο, στον χρόνο και στην αιτιώδη/λογική σχέση τους. Να διακρίνουν τα αίτια από τις	Αναγνωστικός γραμματισμός Από την αφήγηση στην εκφώνηση λόγου Από τον προφορικό λόγο στον γραπτό Κριτικός γραμματισμός	Αντικείμενα Εστίασης: - Δομή αφήγησης με βάση τα δρώντα πρόσωπα. -Αφηγηματικές τεχνικές. - Εικονοπλασία -Η περιγραφή μέσα στην αφήγηση -Δραματικότητα -Από τον πλάγιο	- Ένταξη της σικελικής εκστρατείας στο συνολικό ιστορικό έργο του Θουκυδίδη. - Ανάγνωση του κειμένου κατά διδακτική ενότητα -Προσδιορισμός των δομικών	Αναμένεται οι μαθητές: -Να εντάσσουν γραμματολογικά το δοσμένο κείμενο. - Να αντιλαμβάνονται τη δομή της ιστορικής αφήγησης και τα γνωρίσματα του λόγου του Θουκυδίδη.

Οδηγός Εκπαιδευτικού

<p>αφορμές. Να συσχετίζουν αποτελέσματα με αίτια. Να διακρίνουν τα γνωρίσματα της δημηγορίας στο έργο του Θουκυδίδη και να αντιληφθούν τη σκοπιμότητά της σε αυτό. Να διακρίνουν το σχόλιο από την εξιστόρηση του γεγονότος Να περιγράφουν καταστάσεις, πράγματα και πρόσωπα, στον άξονα του χώρου, του χρόνου και της λογικής αλληλουχίας Να κατανοούν γεγονότα, αιτίες, καταστάσεις. Να συγκρίνουν καταστάσεις, πρόσωπα, συμπεριφορές, λόγους, επιχειρήματα, γεγονότα. Β) Στόχοι Αξιών και Στάσεων που υπηρετούν το πρότυπο του πολίτη που εμπνέεται από τη δημοκρατία και τον ανθρωπισμό Να μπορούν οι μαθητές: Να προσεγγίζουν και να αποτιμούν με σοβαρότητα και υπευθυνότητα ιστορικά γεγονότα και πρόσωπα. Να διερωτώνται για τα κίνητρα και τη σκοπιμότητα των πολέμων, τα κίνητρα και τη σκοπιμότητα των εμπλεκόμενων προσώπων με αρχηγικές ιδιότητες</p>	<p>- Ακρίβεια στον προσδιορισμό του ιστορικού χρόνου. -Διάκριση του χρόνου των γεγονότων, της ιστορικής συγγραφής και του δέκτη/αναγνώστη -Αντικειμενικότητα, υποκειμενικότητα, διυποκειμενικότητα: τρεις όροι με σημασία στην ιστορική αφήγηση - Διάκριση της θέσης από τα επιχειρήματα -Αξιολόγηση επιχειρημάτων -Διάκριση των αιτίων από τις αφορμές, των κινήτρων και των προθέσεων από τα αποτελέσματα -Οι ψυχολογικές μεταστροφές και τα λυρικά στοιχεία στην ιστορική αφήγηση Μεταφραστικός γραμματισμός -Αναζήτηση των λεκτικών και νοηματικών ισοδυναμιών ανάμεσα στο αρχικό κείμενο και στις μεταφραστικές αποδόσεις του -Μελέτη αρθρωμένων γλωσσικών συστημάτων που «λειτουργούν» ως λόγος Ψηφιακός γραμματισμός</p>	<p>λόγο της αφήγησης στον ευθύ λόγο της ομιλίας - Λέξεις/φράσεις που συνδέονται με τον πόλεμο. Η λειτουργία του ουσιαστικού και του επιθέτου στην περιγραφή Η λειτουργία του ρήματος στην δραματική απόδοση των καταστάσεων Η οικονομία του λόγου στη θουκυδίδεια αφήγηση Γραπτός λόγος με αλλαγή εστίασης /δημιουργική γραφή Έρευνα σε λεξικά, για να εξοικειωθούν με την αλλαγή σημασίας των λέξεων από την ΑΕ στη ΝΕ.</p>	<p>στοιχείων της ιστορικής αφήγησης: χρόνος, τόπος, πρόσωπα, καταστάσεις, αιτίες συνέπειες. -Διδακτική αξιοποίηση των ιστορικών μεταστροφών/αλλαγών και των αντιθέσεων (νίκη/ήττα, από νικητής νικημένος, ο νικητής και ο νικημένος, λαμπερή και ελπιδοφόρα έναρξη-ερεβώδες τέλος, κίνητρα και αποτελέσματα, αντίθετοι χαρακτήρες, είναι – φαίνεσθαι κ. ά) -Διδακτική αξιοποίηση των ιστορικών παράλληλων, παράδειγμα • το τέλος των Μηλίων και το τέλος των Αθηναίων στη σικελική εκστρατεία • η σφαγή των Αθηναίων στον Ασσίναρο από τους Συρακούσιους και η ήττα τους στους Αιγός Ποταμούς από τον Λύσανδρο • Το μήνυμα της σικελικής καταστροφής και η αγγελία της ήττας στους Αιγός ποταμούς στην Αθήνα (ενδεχομένως συγκριτική μελέτη και με τη Μικρασιατική Καταστροφή 1922) - Αξιοποίηση χαρτών - Αξιοποίηση</p>	<p>- Να διακρίνουν τη λειτουργία των χρονικών και αιτιολογικών προσδιορισμών στην ιστορική αφήγηση. -Να ανταποκρίνονται σε ασκήσεις μετάφρασης του κειμένου. - Να κατανοούν το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης -Να ερμηνεύουν τους λόγους, τις επιλογές και τις ιστορικών προσώπων. -Να κρίνουν τις θέσεις και τις πράξεις των ιστορικών προσώπων. -Να παρουσιάζουν επαρκώς αιτιολογημένους τους χαρακτήρες των ιστορικών προσώπων, που αναφέρονται στο δοσμένο κείμενο. -Να ερμηνεύουν και να κρίνουν τα τη στάση του ιστορικού απέναντι στα πρόσωπα και τα γεγονότα στα οποία αναφέρεται. -Να αντιλαμβάνονται το σημασιολογικό εύρος των λέξεων στην ΑΕ γλώσσα, που συνδέονται με τον πόλεμο και την ηθική των ανθρώπων σε αυτόν .</p>
---	---	--	---	--

Οδηγός Εκπαιδευτικού

<p>στους πολέμους. Να εκτιμούν θετικά πρότυπα ζωής. Να υπερασπίζονται τις αρχές του ανθρωπισμού και να απορρίπτουν ό,τι προσβάλλει και καταρρακώνει τον άνθρωπο. Να υιοθετούν την ειρηνική επίλυση των διαφορών, τον διάλογο και το μέτρο, απορρίπτοντας τη βία, τον δογματισμό και την ακρότητα. Γ) Στόχοι ικανοτήτων, δεξιοτήτων και ιδιοτήτων αναγκαίων για τον πολίτη του 21^{ου} αιώνα Οι μαθητές να ασκηθούν ώστε: Να μεταφέρουν το τότε στο τώρα και να ανακαλύπτουν αναλογίες και ιστορικές μετατοπίσεις σε ζητήματα όπως τα δικαιώματα των αιχμαλώτων πολέμου. Να υπολογίζουν τις συνέπειες των επιλογών τους. Να συμμετέχουν στο δημόσιο διάλογο και στη δημόσια ζωή με λόγο και πράξη. Να ελέγχουν και να καταγγέλλουν την ακρότητα, την αυθαιρεσία, την ασυδοσία, τη βία, όπως και όποτε εκδηλώνονται. Να χρησιμοποιούν τα ιστορικά παραδείγματα στην προσέγγιση σύγχρονων καταστάσεων Να αναπτύξουν την</p>	<p>Αναζήτηση και επεξεργασία της γνώσης με τη χρήση Τ.Π.Ε. (Ηλεκτρονικά Λεξικά, σώματα κειμένων, κτλ.)</p>		<p>των Τ.Π.Ε. - Διδακτικές επισκέψεις ή εκπαιδευτικές εκδρομές στους ιστορούμενους χώρους - Αξιοποίηση μουσειακών δεδομένων - Αξιοποίηση καλλιτεχνικού υλικού όπως πίνακες, ταινίες, λογοτεχνία, θέατρο με θέμα τον πόλεμο και την τραγικότητα του ανθρώπου σε αυτόν</p>	<p>-Να δημιουργούν δρώμενα, video, ταινίες κτλ. αφορμώμενοι από το κείμενο</p>
---	--	--	---	--

ενσυναίσθηση				
--------------	--	--	--	--

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Μετά τη διδασκαλία του *Επιταφίου* και τη συνανάγνωση του Διαλόγου Μηλίων-Αθηναίων, οι μαθητές θα έχουν την ευκαρία να παρακολουθήσουν το τελευταίο μέρος της σικελικής εκστρατείας και να βιώσουν την τραγικότητα του ανθρώπου στον πόλεμο.

Οι ενότητες που έχουν επιλεγεί, ως επίλογος του δράματος, θα πρέπει να συνδεθούν με όλη τη σικελική εκστρατεία μέσω της μετάφρασης των προτεινόμενων ενδεικτικών χωριών που αναδεικνύουν τους πρωταγωνιστές του εγχειρήματος και την επιχειρηματολογία τους: του Νικία και του Αλκιβιάδη (6. 8,1-6.8,4 *Οι Αθηναίοι αποφασίζουν να εκστρατεύσουν στη Σικελία*, 6. 15,1-6.15,4 *Κίνητρα και χαρακτήρας του Αλκιβιάδη*, 6. 24,1-6. 26,2 *Κίνητρα του αθηναϊκού λαού για την εκστρατεία – Οι τελικές αποφάσεις*). Μία πρόταση είναι, αφού ενταχθεί η σικελική εκστρατεία στο σύνολο του έργου του Θουκυδίδη, να δοθούν τα κείμενα από μετάφραση σε τέσσερις ομάδες μαθητών, που θα αναλάβουν:

- η πρώτη να μελετήσει τον λόγο του Νικία και να συγκεντρώσει τα κυριότερα επιχειρήματά του
- η δεύτερη να κάνει το ίδιο με τον λόγο του Αλκιβιάδη
- η τρίτη να αποδελτιώσει τη δευτερολογία του Νικία
- η τέταρτη να καταγράψει τους λόγους για τους οποίους οι Αθηναίοι ψήφισαν την άποψη του Αλκιβιάδη.

Στη συνέχεια, στην τάξη να παρουσιαστεί η πρώτη πράξη του δράματος, ο ακρωτηριασμός των "Ερμών" και οι καταγγελίες για διακωμώδηση των Μυστηρίων, καθώς και η μεγαλοπρεπή αναχώρηση του εκστρατευτικού σώματος. Μία σύντομη παρουσίαση της πορείας του εκστρατευτικού σώματος στη Σικελία με διαγραμματική μορφή είναι επίσης αναγκαία για να δεθεί ο ιστορικός ιστός των γεγονότων.

Ακολουθεί προσέγγιση του λόγου του Νικία, όπου θα πρέπει να αναδειχθεί η ψυχογραφία του Νικία και του στρατεύματος μέσα από τις λεξιλογικές, δομικές, και υφολογικές επιλογές του Θουκυδίδη και στη συνέχεια το τέλος της εκστρατείας, η ήττα, η αιχμαλωσία και η τύχη των πρωταγωνιστών και του στρατεύματος.

Ενδεικτικά σημεία σχολιασμού και ερωτήσεις διδακτικής πορείας:

- «βοή τε χρώμενος»: τι δείχνει για την ψυχολογική κατάσταση του στρατού. Γιατί επιλέγει τον έμμεσο τρόπο παρουσίασης των συναισθημάτων ο ιστορικός;
- «έλπιδας χρηή ἔχειν»: πώς δικαιολογείτε το «χρηή» στη φράση;
- Γιατί ο Νικίας αναφέρει τη δική του σωματική κατάσταση;
- Πού εναποθέτει τις ελπίδες του ο Νικίας για την τελική έκβαση;
- Να αναζητηθεί η εικονοποιία στην τελική σκηνή της καταστροφής
- Να εντοπιστούν οι εκφραστικοί τρόποι με τους οποίους ο Θουκυδίδης προσδίδει δραματικότητα στην αφήγησή του (κινηματογραφική τεχνική, μικροπερίοδος λόγος, χρήση ρημάτων και παρατατικού κλπ).
- Τι είδους προτάσεις χρησιμοποιούνται κυρίως: κύριες ή δευτερεύουσες; Τι κλίμα δημιουργούν; Να σημειωθεί αν η εκάστοτε επιλογή σχετίζεται με τη δημηγορία ή με την ιστορική αφήγηση.
- Να σκιαγραφηθεί η προσωπικότητα του Νικία και η κρίση του ιστορικού γι' αυτόν.
- Να συζητηθεί το θέμα της *ὑβρεως* των Αθηναίων κ.ά.

Επειδή ο λόγος του Θουκυδίδη είναι σύνθετος, συνιστάται να περιορίζεται η γραμματική επεξεργασία του κειμένου σε όσους τύπους δυσκολεύουν τους μαθητές και η συντακτική επεξεργασία να υποτάσσεται στην προσπάθεια κατανόησης του νοήματος του κειμένου. Η κατανόηση του θουκυδίδειου λόγου θα διευκολυνόταν με την παράθεση μίας ή δύο αντικριστών μεταφράσεων, με τις οποίες οι μαθητές θα βοηθηθούν και θα παρακινηθούν να απαντούν στις ερωτήσεις.

Τα χωρία των Σικελικών που επελέγησαν προσφέρονται, τέλος, για διαθεματικές προσεγγίσεις σε σχέση με αρχαίες και σύγχρονες αντιλήψεις για την τύχη, για το ρόλο της προσωπικότητας στην έκβαση των πραγμάτων, για τη στάση των νικητών απέναντι στους ηττημένους, για την τύχη των αιχμαλώτων στους πολέμους κ.ο.κ.

II. ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

1. ΠΛΑΤΩΝ

A. ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ

1. ΠΕΡΙΧΟΜΕΝΟ

ΕΝΟΤΗΤΕΣ	Κείμενο
Εισαγωγή	
1. 17a1 - 18a6	πρωτότυπο
2. 20e3 - 22e5	μετάφραση
22e6 - 23c1	πρωτότυπο
28d6 - 29b2	πρωτότυπο
31c4 - 32a3	πρωτότυπο
32c4 - 33b8	μετάφραση
36b3 - 37a1	μετάφραση
41c8 - 42a5	πρωτότυπο
Γενική θεώρηση	
Προεκτάσεις Γραπτές εργασίες Project	

2. ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΑΠΟΛΟΓΙΑΣ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ

ΕΝΟΤΗΤΑ 1 ^η : 17a1 - 18a6 Το προοίμιο του λόγου. Ο Σωκράτης δηλώνει ότι θα πει απροσημάτιστα την αλήθεια. Στοχοθεσία: Ένταξη του λόγου στα ιστορικά του συμφραζόμενα.			
Γνώσεις για τον κόσμο, αξίες και στάσεις	Καλλιέργεια γραμματισμών	Γνώσεις για την ΑΕ γλώσσα	Διδακτικές προτάσεις
Το αθηναϊκό δικανικό σύστημα. Απουσία επαγγελματιών δικαστών. Το αναφαίρετο δικαίωμα της απολογίας.	Η σημασία του προοιμίου στον δημόσιο λόγο Αφηγηματικές μεταμφιέσεις του λόγου	Η σημασία των συγκεκριμένων επικλήσεων	Εκφραστική ανάγνωση τόσο του πρωτότυπου όσο και του μεταφρασμένου κειμένου

Οδηγός Εκπαιδευτικού

<p>Η αταλάντευτη επιμονή του Σωκράτη σε μία αξία: την αλήθεια</p> <p>Μια καίρια δικανική διάκριση: λόγος έντεχνος – λόγος αυθόρμητος· και η αληθειαική του τιμή</p>			<p>Ο ιστορικός και ο πλατωνικός Σωκράτης: ένα φιλολογικό πρόβλημα</p> <p>Μελέτη των επαναφορών του λόγου γύρω από το δίπολο αλήθεια και ψεύδος.</p>
<p>ΕΝΟΤΗΤΑ 2^η : 20e3 - 21d7 Ο δελφικός χρησμός: Σωκράτης, ο σοφότερος άνθρωπος του κόσμου Στοχοθεσία: Κατανόηση της σωκρατικής απόφασης: <i>ἔν οἷ δα, ὅτι οὐδὲν οἷ δα</i></p>			
<p>Μαντική: η αρχαιοελληνική συναίσθηση των ορίων του ορθού λόγου</p> <p>Η σωκρατική άγνοια ως αρχή της γνώσης: <i>ἔν οἷ δα, ὅτι οὐδὲν οἷ δα</i>.</p> <p>Δοκησίσοφοι και σοφοί: φαίνεσθαι και είναι.</p> <p>Πολιτικές παράμετροι της δίκης</p>	<p>Ανάδρομη αφήγηση</p> <p>Μια βασική παράμετρος του θρησκευτικού φαινομένου: η ορμέμφυτη ανάγκη του ανθρώπου να γνωρίσει το μέλλον</p> <p>Ψυχολογία: η σημασία της αυτεπίγνωσης</p>	<p>Συγκέντρωση λεξιλογίου σχετικά με τα ζεύγη γνώση-άγνοια & είναι-φαίνεσθαι</p>	<p>Γνωσιολογία: ο κλάδος της φιλοσοφίας που ασχολείται με την αλήθεια και το ψεύδος, τη γνώση και την άγνοια, τις πηγές και τα όρια της γνώσης.</p> <p>Αφετηρίες της γνώσης: έλλειψη δογματισμού, αμφισβήτηση, έρευνα,.</p> <p>Ο ανθρωπολογικός τύπος του δοκησίσοφου πολιτικού</p> <p>Συζήτηση: Μήπως η συμπεριφορά του Σωκράτη είναι τόσο ιδιαίτερη και προκλητική που δικαίως ενόχλησε και προκάλεσε τη βίαιη αντιμετώπιση;</p>
<p>ΕΝΟΤΗΤΑ 3^η : 22e6 - 23c1 Ο Σωκράτης και τα όρια της ανθρώπινης σοφίας Στοχοθεσία: Εμβάθυνση στη σημασία του σωκρατικού ελέγχου</p>			
<p>Μια αρχαιοελληνική πεποίθηση: η ανθρώπινη σοφία έχει όρια</p> <p>Ο έλλογος χαρακτήρας της σωκρατικής θεοσεβείας</p> <p>Φθόνος και μίσος: παθογένειες της μαζοποίησης</p> <p>Η σωκρατική ευσέβεια</p> <p>Αθήνα, μια πόλη ανοικτή στους ξένους</p>	<p>Φιλοσοφία: θεμέλια της η αμφισβήτηση, η κριτική, η κατάρριψη αυθεντιών και βεβαιιοτήτων</p> <p>Η διακριτή λειτουργικότητα του προφορικού και του γραπτού λόγου</p>	<p>Οι γλωσσικές αποδόσεις του βαθμού βεβαιότητας του πομπού και η επικοινωνιακή τους προθετικότητα [Χρήσεις του <i>ἄν</i>: υποθετικό, αοριστολογικό και δυνητικό</p> <p><i>φαίνομαι</i> + κατηγορηματική μετοχή: βεβαιότητα</p> <p><i>φαίνομαι</i> + ειδικό παρέμφατο: πιθανότητα]</p>	<p>Ανάλυση του κειμένου σε νοηματικά κώλα</p> <p>Συκοφαντίες κατά του Σωκράτη: ο Σωκράτης στις αριστοφανικές <i>Νεφέλες</i></p> <p>Θέμα προς συζήτηση: η σωκρατική πενία ως σύμπτωμα της απόλυτης συνέπειας λόγων και έργων.</p> <p>Παρουσίαση ομαδοσυνεργατικής έρευνας: Παραδείγματα ελέγχου δοκησίσοφων ανθρώπων στους πλατωνικούς διαλόγους</p>

ΕΝΟΤΗΤΑ 4^η : 28d6 - 29b2 Ένας υποδειγματικός πολίτης Στοχοθεσία: Η διερεύνηση των ιδιοτήτων ενός πρότυπου πολίτη			
<p>Η σημασία μιας συνειδητής στάσης ζωής</p> <p>Ο Σωκράτης ως πολίτης-οπλίτης.</p> <p>Η αγάπη προς την πατρίδα</p> <p>Αυτοέλεγχος</p> <p>Ο θαυμασμός του Πλάτωνα για τον διδάσκαλό του</p>	<p>Η έννοια του πολίτη: σεβασμός στους νόμους και προτεραιότητα του συνόλου έναντι του ατόμου</p> <p>Ψυχολογία: ο φόβος του θανάτου</p>	<p>Ο υποτεταγμένος λόγος στην υπηρεσία μιας σύνθετης σκέψης</p> <p>Συγκέντρωση ψυχολογικών όρων</p>	<p>Ανάλυση του κειμένου σε νοηματικά κώλα</p> <p>Επισήμανση: ο Σωκράτης αποφεύγει την συνηθισμένη δικανική προσφώνηση <i>ὦ ἄνδρες δικασταί</i>, και προτιμά την <i>ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι</i>. Το επίθετο <i>δικαστής</i> το χρησιμοποιεί μόνο για όσους τον αθώωσαν</p> <p>Διαγραμματική αποτύπωση: οι αξίες ζωής που προβάλλει ο Σωκράτης</p>
ΕΝΟΤΗΤΑ 5η: 31c4 – 32a3 Το δαιμόνιον Στοχοθεσία: Μελέτη της σημασίας του σωκρατικού δαιμονίου			
<p>Το σωκρατικό δαιμόνιον: η αποτρεπτική φωνή της συνείδησης</p> <p>Τα πολιτικά αίτια της κατηγορίας κατά του Σωκράτη. Ποιοι ήταν οι κατηγοροί, ο Άνυτος, ο Μέλητος και ο Λύκων;</p> <p>Θεμέλιο της δημοκρατικής πολιτείας: η προσωπική ευθύνη του κάθε πολίτη</p> <p>Μια κρίσιμη στιγμή για τον καθένα: η ανάγκη διαφοροποίησης από τη μάζα</p> <p>Η αρχαιοελληνική έννοια του όρου <i>πολίτης</i>: συμπολίτης</p>	<p>Αρχαία Ελλάδα: από το αδιαφοροποίητο άτομο στο μοναδικό και ανεπανάληπτο πρόσωπο</p> <p>Πολιτική: Ένα επικίνδυνο πεδίο διαρκούς σύγκρουσης</p> <p>Πολιτειολογία: Η δημοκρατία δεν εδράζεται μόνο στην αρχή της πλειοψηφίας αλλά και στην προστασία της μειοψηφίας</p>	<p>Υποθετικοί λόγοι ως δομές της σκέψης (και όχι απλές συντακτικές φόρμες)</p> <p>Συγκέντρωση όρων για τη δημόσια και ιδιωτική ζωή</p>	<p>Δύο διακριτά αλλά τεμνόμενα πεδία ζωής, το ιδιωτικό και το δημόσιο: η τυπολογία τους. Οι συγκλίσεις και οι αποκλίσεις τους μέσα σε μια δημοκρατική πολιτεία</p> <p>Συζήτηση: πώς αντιλαμβάνεστε το σωκρατικό <i>θεῖόν τι καὶ δαιμόνιον</i>;</p> <p>Ο σωκρατικός φιλόσοφος βίος: ισορροπία ανάμεσα στο ιδιωτικό και το δημόσιο. Αξονας η αρετή.</p> <p>Είναι η δυσπιστία του Σωκράτη (ή μήπως του Πλάτωνα;) για τους πολλούς και τις επιλογές ζωής τους ένδειξη αντιδημοκρατικής συμπεριφοράς;</p>
ΕΝΟΤΗΤΑ 6η: 32c4 - 33b8 Ο Σωκράτης: ένας ανδρείος πολίτης Στοχοθεσία: Ανάδειξη μιας κρίσιμης αρετής: της πολιτικής ανδρείας			
<p>Το διαβόητο ολιγαρχικό καθεστώς των Τριάκοντα Τυράννων</p> <p>Η θαρραλέα αντίσταση του Σωκράτη απέναντι στην αυθαιρεσία της</p>	<p>Η λειτουργία της ένθετης αφήγησης μέσα σε ένα ρητορικό κείμενο</p> <p>Πολιτική: όχι επαγγελματάρχων πολιτικών, αλλά η δράση των πολιτών</p>	<p>Η λεκτική αποτύπωση της αυτόνομης και αυτοδιάθετης παρουσίας του χρηστού πολίτη/Σωκράτη</p>	<p>Αναζήτηση ενός βασικού στοιχείου στο χαρακτήρα του Σωκράτη: η περιφρόνηση του θανάτου σε ποικίλες περιπτώσεις της ζωής του. Μια πάγια στάση</p>

<p>εξουσίας και στην αδικία κάθε μορφής</p> <p>Η αξία της ανιδιοτελούς προσφοράς</p> <p>Σεβασμός στις επιλογές του άλλου</p>	<p>Αρχαιοελληνική ηθική: πολιτική ηθική (όχι θεολογική, όχι παραδοσιακή, όχι αυθαίρετη)</p>		<p>ζωής προάγγελος της τελικής του συνειδητής αποδοχής του θανάτου</p> <p>Ανασύνθεση μιας τυπικής σωματικής ημέρας: ο Σωκράτης στην αγορά συζητά με τους συμπολίτες του διδάσκοντάς τους</p>
<p>ΕΝΟΤΗΤΑ 7η: 36b3 - 37a1 Ο Σωκράτης προτείνει την ποινή που του αρμόζει: τιμητική σίτιση στο Πρυτανείο</p> <p>Στοχοθεσία: Κατανόηση των επιλογών ζωής του Σωκράτη</p>			
<p>Ένας αθηναϊκός θεσμός: ο ένοχος προτείνει την αρμόζουσα ποινή</p> <p>Μια μορφή ελευθερίας: η αδιαφορία για τον πλουτισμό</p> <p>Η περηφάνια μιας συνειδητά επιλεγμένης στάσης ζωής</p> <p>Η απογοήτευση του Πλάτωνα από τους πολιτικούς της εποχής του (και την ίδια την πολιτική;)</p>	<p>Ρητορική: Το σχήμα παρά προσδοκίαν</p> <p>Ηθικές επιλογές: Η σημασία της ήρεμης ενδοσκόπησης</p> <p>Ρητορική ερώτηση: Μία εκφραστική δυνατότητα του προφορικού λόγου</p>	<p>Ο ειρωνικός λόγος</p> <p>Ο κριτικός λόγος</p>	<p>Εκφραστική ανάγνωση: Ο ρήτορας Σωκράτης αιφνιδιάζει το ακροατήριο</p> <p>Κατασκευή αντιθετικού διαγράμματος: οι σωματικές αξίες σε αντίθεση προς τις μαζικές αξίες</p> <p>Συζήτηση: διαπράττει ο Σωκράτης <i>ὑβριν</i> (υπέρβαση των ανθρωπίνων μέτρων);</p> <p>Σύγκριση με το σήμερα: ποιος απολαμβάνει φήμη και δόξα;</p>
<p>ΕΝΟΤΗΤΑ 8η: 41c8 - 42a5 Επίλογος: Η πνευματική υποθήκη της αρετής</p> <p>Στοχοθεσία: Η αποδοχή του θανάτου συνειδητή επιλογή του Σωκράτη.</p>			
<p>Η συνειδητή εκ μέρους του Σωκράτη αποδοχή του θανάτου</p> <p>Η πνευματική υποθήκη της αρετής</p> <p>Η τελευταία φράση επισφραγίζει όχι μόνο τον συγκεκριμένο λόγο αλλά και τον ίδιο τον φορέα του</p>	<p>Η λειτουργία του επιλόγου σε ένα δημόσιο λόγο</p> <p>Συναισθηματικές αποχρώσεις του λόγου (επίκληση στο συναίσθημα)</p> <p>Θανατική ποινή: ένας παρωχημένος θεσμός</p>	<p>Η γλώσσα της αυτεπίγνωσης</p>	<p>Ο επίλογος της <i>Ἀπολογίας</i>: παραίτηση από κάθε προσπάθεια ανείρεσης κατηγοριών</p> <p>Συζήτηση: με ποιο τρόπο αναφέρεται ο φιλόσοφος Σωκράτης στα παιδιά του; Συμφωνείτε ή όχι;</p> <p>Ιδεοθύελλα και καταγραφή συναισθημάτων</p> <p>Δισσοί λόγοι: «-Σωκράτη, απόδρασε». «-Σωκράτη μείνε»</p> <p>Τεκμηριωμένη ψήφος: Ένοχος ή αθώος;</p>

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Στο Π.Σ. προτείνεται με τη διδακτική προσέγγιση του κειμένου να ανασυσταθεί η εμβληματική για τη φιλοσοφία προσωπικότητα του Σωκράτη όπως αποδίδεται από τον Πλάτωνα, αφού οι μελετητές θεωρούν πιστότερη την εικόνα του Πλάτωνα για τον Σωκράτη και την *Άπολογία* του ως πιστή καταγραφή όσων είπε ο φιλόσοφος στη δίκη του. Βέβαια, μια αντιπαραβολή σε ενδεικτικά χωρία με την αντίστοιχη εικόνα του φιλοσόφου στην *Άπολογία* του Ξενοφώντα θα βοηθούσε τους μαθητές να αντιληφθούν τη μοναδικότητα της προσωπικότητας του πλατωνικού Σωκράτη.

Προτείνεται η προσέγγιση να εστιαστεί:

- Στα βασικά στοιχεία της φιλοσοφίας του Σωκράτη: στη σωκρατική αρετή, τη σωκρατική άγνοια και αμφισβήτηση, το «δαιμόνιό» του, τη μέθοδό του, την ευσέβειά του και τη συνέπεια λόγων και έργων.
- Στα πολιτικά κίνητρα της δίκης και την πολιτική στάση του Σωκράτη
- Στο θέμα της αθωότητας ή ενοχής του Σωκράτη
- Ακόμα να προσεγγιστεί η *Άπολογία* και ως ρητορικό κείμενο και να αναζητηθούν οι ρητορικοί τρόποι και κοινοί τόποι με άλλους δικανικούς λόγους
- Τέλος, να διερευνηθούν οι προθέσεις του δημιουργού της, οι φιλοσοφικές του στοχεύσεις και οι λογοτεχνικές του αρετές .

Για να υπηρετηθούν αυτοί οι στόχοι και να αποκτήσει ενδιαφέρον η προσέγγισή μας, καλό θα ήταν –εκτός από την κειμενοκεντρική μέθοδο- να αξιοποιηθεί η εκφραστική ανάγνωση και άλλες βιωματικού τύπου προσεγγίσεις. Στο πλαίσιο του κριτικού γραμματισμού να αντιμετωπιστεί το ρητορικό κείμενο και ως δραματικό, ώστε να υπάρξει βιωματική γνωριμία των μαθητών με τη ζωντανή προσωπικότητα του Σωκράτη και να γίνει δημιουργική η επικοινωνία τους το κείμενο.

Προτείνονται σ'αυτή την κατεύθυνση ο προφορικός λόγος με τη χρήση της γλώσσας του σώματος, οι κριτικές ομαδικές συζητήσεις, οι αγώνες αντιλογίας. Παράλληλα, μπορούν να διερευνηθούν με ατομική ή ομαδική εργασία η εγκυρότητα και η πειστικότητα της επιχειρηματολογίας του Σωκράτη, η «προκλητικότητά» του απέναντι στους δικαστές και οι λόγοι για τους οποίους δεν συμβιβάστηκε και οδηγήθηκε έτσι στην καταδίκη σε θάνατο.

B. Ο ΜΥΘΟΣ ΚΑΙ Η ΑΛΛΗΓΟΡΙΑ

1. ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ

Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΑΓΟΡΑ

1. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

Εισαγωγή στη σοφιστική και στη φιλοσοφία του Πλάτωνα. Ο μύθος στην πλατωνική φιλοσοφία. Η περίπτωση του μύθου του Πρωταγόρα. Ανάγνωση του μύθου (όλου): 2 ώρες.
1η ενότητα: « <i>Ἥ γάρ ποτέ χρόνος ... πορίζων</i> »
2η ενότητα: « <i>Ἄε δὴ ... διεφθείροντο</i> »
3η Ενότητα: « <i>Ζεὺς οὖν δείσας ... μὴ εἶναι πόλεις</i> »
Συνολική θεώρηση:
Εργασίες δημιουργικής προέκτασης

2. ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ ΜΥΘΟΥ ΤΟΥ ΠΡΩΤΑΓΟΡΑ

Αφετηριακό κείμενο: «Ο Μύθος του Πρωταγόρα» 320d-322d «Μια γενετική εξήγηση του

πολιτισμού»				
Σκοπός: να προβληματιστεί ο μαθητής για τη γένεση του πολιτισμού και να αντιληφθεί την καινοφανή ιστορική εξήγηση που προτείνει ο Πρωταγόρας.				
Διδακτικό υλικό πλαισίωσης	Γνώσεις για τον κόσμο, αξίες, στάσεις	Καλλιέργεια γραμματισμών	Ενδεικτικές διδακτικές πρακτικές	Αξιολόγηση
<p>http://www.greek-language.gr</p> <p>Θαλής: Αξίες ζωής Διογένης Λαέρτιος, Βίοι Φιλοσόφων 1.22 - 122 (1.33-1.37) <i>Φέρεται δὲ καὶ ἀποφθέγματα αὐτοῦ τάδε· πρεσβύτατον τῶν ὄντων θεός· ἀγέννητον γάρ· κάλλιστον κόσμος· ποίημα γὰρ θεοῦ· μέγιστον τόπος· ἅπαντα γὰρ χωρεῖ· τάχιστον νοῦς· διὰ παντός γὰρ τρέχει. ἰσχυρότατον ἀνάγκη· κρατεῖ γὰρ πάντων· σοφώτατον χρόνος· ἀνευρίσκει γὰρ πάντα.</i></p> <p>Ὡς δικά του φέρονται και τα εξής αποφθέγματα: Ἀπ’ όλα τα όντα το πιο παλιό είν’ ο θεός, αφού είν’ αγέννητος. Το ομορφότερο είναι το σύμπαν, ως δημιούργημα του θεού. Το πιο μεγάλο είν’ ο χώρος, αφού χωράει τα πάντα. Το πιο γρήγορο είν’ ο νους, που διατρέχει τα πάντα. Το πιο δυνατό είν’ η ανάγκη, που</p>	<p>Γνώσεις</p> <p>1. Να αντιληφθούν οι μαθητές τη σημασία ενός γενετικού μύθου σε έναν φιλοσοφικό διάλογο</p> <p>2. Να διασαφηνίσουν τις έννοιες φύση, (τεχνικός-πνευματικός) πολιτισμός, κοινωνία, πολιτική και ηθική.</p> <p>3. Να ορίσουν τον άνθρωπο ως είδος σε σχέση με τα άλλα είδη.</p> <p>4. Να κατανοήσουν οι μαθητές ως κινητήρια δύναμη εξέλιξης και δημιουργίας πολιτισμού: τη βιολογική αδυναμία του ανθρώπου, την προσφορά του «Προμηθέα» και τη σημασία της στη δημιουργία του πολιτισμού.</p> <p>5. Να συνειδητοποιήσουν την ανθρωποκεντρική ή θεώρηση του πολιτισμού που προτείνει ο Πρωταγόρας.</p> <p>6. Να κατανοήσουν</p>	<p>Αναγνωστικός γραμματισμός</p> <p>Άσκηση εκφοράς του λόγου κατά τον τρόπο της αφήγησης και του δραματικού διαλόγου</p> <p>Μεταφραστικός γραμματισμός</p> <p>Αναζήτηση των γλωσσικών και νοηματικών και διαφορών ανάμεσα στη γλώσσα του μύθου του Πρωταγόρα και των μεταφραστικών αποδόσεων του σε διαφορετικές και χρονικά απομακρυσμένες ιστορικές περιόδους.</p> <p>Εισαγωγή στη γλώσσα του μύθου</p> <p>Κριτικός γραμματισμός</p> <p>Μετά την κατανόηση και την ερμηνεία ζητούμενο είναι ο μαθητής να κρίνει τα νοήματα και την αποτελεσματικότητά του μύθου στο πλαίσιο της</p>	<p>Αξιοποίηση του διδακτικού υλικού πλαισίωσης για</p> <p>1. Να εισαγάγουμε τους μαθητές στον προβληματισμό του μύθου</p> <p>2. Να παρακολουθήσουν ενδεικτικά την εξέλιξη των ιδεών στην αρχαιότητα και να εντάξουν τον μύθο στην πνευματική αυτή πορεία</p> <p>3. Να παρακολουθήσουν τον έμμεσο πνευματικό διάλογο των αρχαίων φιλοσόφων</p> <p>4. Να προεκτείνουν τον προβληματισμό του μύθου</p> <p>Ένταξη των κειμένων που αξιοποιούνται στα συμφραζόμενά τους</p> <p>Ανάγνωση του μύθου και ένταξή του στα συμφραζόμενά του: διάγνωση της δομής του με βάση τα στάδια εξέλιξής του.</p>	<p>Αναμένεται οι μαθητές:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Να αντιλαμβάνονται τη θεματική επικέντρωση του φιλοσοφικού κειμένου. • Να διακρίνουν το λανθάνον φιλοσοφικό ερώτημα. • Να παρακολουθούν τον πνευματικό διάλογο και να κατανοούν τον πνευματικό διαφορισμό των στοχαστών εξετάζοντας παράλληλα κείμενα. • Να διαμορφώνουν κριτική στάση. • Να αναπτύξουν ικανότητα αναλυτικής και συνθετικής σκέψης. • Να τολμήσουν δημιουργική προέκταση των θεμάτων • Να δοκιμάσουν τις γλωσσικές τους δυνατότητες

<p>κυβερνάει τα πάντα. Το πιο σοφό είν' ο χρόνος: αυτός ανακαλύπτει τα πάντα.</p> <p>Δημόκριτος (DK 28 A32) Αέτιος I, 25, 3 (DK 67 A22) Αέτιος 2, 3, 2.</p> <p>Αντιφώντας ο Σοφιστής Diels-Kranz Απόσπασμα 44A, στήλ. 1-6</p> <p>Πλάτωνας, Τίμαιος 29b–31b Ο κόσμος είναι έλλογο έμβιο ον, πλήρες και μοναδικό</p> <p>Αριστοτέλης Πολιτικά (1, 2, 10-13) - Ο ανθρώπινος λόγος η πιο μεγάλη απόδειξη ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του «ζῷον πολιτικόν» (1, 2, 15-16) «Το κοινωνικό σύμβολο». Χωρίς ηθικές αξίες η λογική του ανθρώπου γίνεται φονικό όπλο.</p> <p>Ευριπίδης, Ικέτιδες 399-455</p>	<p>τους λόγους στους οποίους αποδίδει ο Πρωταγόρας την εκδήλωση του θρησκευτικού συναισθήματος και της γλώσσας στους ανθρώπους.</p> <p>7. Να επισημάνουν τις δυσκολίες εναρμόνισης του ατομικού με το κοινωνικό συμφέρον στο πλαίσιο της ανθρώπινης κοινωνίας.</p> <p>8. Να διερευνήσουν το περιεχόμενο της «αί δοῦς» και της «δίκης», τη σχέση της ηθικής και της πολιτικής στην αρχαιοελληνική φιλοσοφία.</p> <p>9. Να είναι σε θέση να ερμηνεύουν και να κρίνουν την ηθική θεμελίωση της πολιτικής ως κοινής θέσης των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων.</p> <p>10. Να αντιληφθούν τους συμβολισμούς του μύθου και ιδιαίτερα τη διαχρονικότητα του «Προμηθέα» ως συμβόλου</p> <p>Αξίες – Στάσεις 1. Να προβληματιστού</p>	<p>συζήτησης για το διδακτό της αρετής και να τοποθετείται υπέρ ή κατά με επαρκώς αιτιολογημένη θέση.</p> <p>Ο μαθητής με την προσέγγιση του μύθου να ασκηθεί στην εννοιολογική αναγωγή του συμβόλου. Επίσης να παρουσιάζει με επάρκεια τη σημασία του μυθικού τρόπου εκφοράς του φιλοσοφικού νοήματος.</p> <p>Ψηφιακός γραμματισμός Αξιοποίηση των Τ.Π.Ε. στο πλαίσιο δημιουργικών δραστηριοτήτων</p>	<p>Ερμηνευτική και σχολιαστική προσέγγιση του αφετηριακού κειμένου και των κειμένων πλαισίωσης (που ενδεχομένως έχουν επιλεγεί από τον διδάσκοντα) - Καταγραφή και κατηγοριοποίηση των θεμάτων π.χ. 1. Φύση και βιολογική συγκρότηση των ειδών 2. Ο άνθρωπος ως είδος 3. Φύση – Πολιτισμός 4. Πολιτισμός- Ηθική- Πολιτική 5. Η χρονική προτεραιότητα του υλικού πολιτισμού έναντι του ηθικοπνευματικού στην αντίληψη του Πρωταγόρα 6. Πνεύμα- ύλη 7. Ανάγκη και σκοπός στη δημιουργία του πολιτισμού 8. Η κοινωνικότητα του ανθρώπου ως έμφυτη ή επίκτητη ιδιότητά του και το Κοινωνικό σύμβολο. Σύνδεση του προβληματισμού με τα δεδομένα της Βιολογίας και της Γενετικής σήμερα.</p>	<p>στην αναζήτηση γλωσσικών και νοηματικών ισοδυναμιών και διαφορών ανάμεσα στη γλώσσα του πρωτοτύπου και στη νεοελληνική.</p> <p>• Να δοκιμάσουν τις επικοινωνιακές τους δυνατότητες στο πλαίσιο δημιουργικής συζήτησης με αφορμή τον μύθο.</p>
---	--	---	--	--

	<p>ν για τη «γένεση» της ανθρώπινης ηθικής</p> <p>2. Να επιχειρηματολογήσουν υπέρ και κατά σχετικά με το επίκτητο ή το έμφυτο της ανθρώπινης ηθικής.</p> <p>3. Να σκεφτούν την ηθική και τον αξιακό κώδικα ως προσωπικό ζήτημα και αναζήτηση προσανατολισμού στη ζωή τους</p> <p>4. Να υιοθετήσουν στάση ανεκτικότητας σε ανθρώπους με διαφορετικές αξίες και διαφορετικής πολιτιστικής προέλευσης, καθώς αυτές είναι προϊόντα πολιτισμού και της εξέλιξής του.</p> <p>5. Να συνδέσουν την πρακτική δυσκολία με την ανθρώπινη ευρηματικότητα.</p> <p>6. Να εκτιμήσουν αρχές, όπως αλληλεγγύη και φιλανθρωπία.</p> <p>7. Να αποκαταστήσουν τη σχέση αλληλεπίδρασης ανάμεσα στην υλική, πνευματική και ηθική κατάσταση του ανθρώπου.</p> <p>8. Να συλλάβουν</p>		<p>Διδακτικές τεχνικές</p> <p>Τεχνικές κατανόησης</p> <ul style="list-style-type: none"> • Διάλεξη • Συζήτηση • Αναζήτηση και συγκέντρωση χαρακτηριστικών των εννοιών και των διαδικασιών • Ανακαλυπτική μάθηση <p>Τεχνικές ανάπτυξης κριτικής σκέψης</p> <ul style="list-style-type: none"> • Προσδιορισμός βασικών δομικών στοιχείων του κειμένου • Συγκριτική συνεξέταση • Ομαδοποίηση ομοιοτήτων και διαφορών • Εντοπισμός, κατανόηση και απόδοση ακολουθιών (λογικής, χρόνου και χώρου) • Μεταβολές εστίασης • χαρακτηρισμολογία <p>Τεχνικές ανάπτυξης δημιουργικής σκέψης</p> <ul style="list-style-type: none"> • Διαγραμματική απεικόνιση του περιεχομένου • Προτάσεις εναλλακτικού τέλους • αντιστροφή των ρόλων • Δραματοποίηση 	
--	---	--	---	--

	<p>την ιδέα της ατομικής και συλλογικής ευθύνης</p> <p>9. Να εμβαθύνουν στις έννοιες της ποινής, του νόμιμου και του δίκαιου.</p> <p>10. Να συλλάβουν την αναγκαιότητα της ύπαρξης των νόμων ως εγγύησης για την ανθρώπινη ελευθερία.</p> <p>Ικανότητες – Δεξιότητες</p> <p>1. Να ανασυνθέτουν την εξελικτική και προοδευτική πορεία του ανθρώπου και του πολιτισμού του.</p> <p>2. Να εντοπίζουν και να ερμηνεύουν την αισιόδοξη ερμηνεία του Πρωταγόρα για τον ανθρώπινο πολιτισμό και να εκφέρουν αντίλογο σε αυτόν.</p> <p>3. Να επιχειρηματολογούν σχετικά με την αιδώ και τη δίκη ως ρυθμιστικών αρχών της πολιτικής κοινωνίας</p> <p>4. Να επικαιροποιούν το φιλοσοφικό</p>		<ul style="list-style-type: none"> • Σύνδεση του προβληματισμού που διατυπώνεται στον μύθο με το σήμερα <p>Συμμετοχικές τεχνικές</p> <ul style="list-style-type: none"> • Διάλογος • Εργασία σε ομάδες <p>Εποπτικά μέσα διδασκαλίας</p> <ul style="list-style-type: none"> • Αξιοποίηση Τ.Π.Ε. • Αξιοποίηση ειδών Τέχνης π.χ. πίνακες ζωγραφικής, κινηματογράφος, μουσική, λογοτεχνία, έργα γλυπτικής κτλ. 	
--	--	--	---	--

	<p>πρόβλημα και τις φιλοσοφικές απαντήσεις</p> <p>5. Να διαμορφώνουν συνθήκες δημοσιοποίησης του προβληματισμού και των ιδεών τους σχετικά με την πολιτική κοινωνία και την πολιτική ηθική του ανθρώπου, αφορμώμενοι από τον μύθο του Πρωταγόρα.</p>			
--	--	--	--	--

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Η διδακτική προσέγγιση του Πρωταγόρα πρέπει να στηριχθεί στις γενικές αρχές του Π.Σ. του νέου Λυκείου για την Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία και να συμβάλει στην καλλιέργεια του αναγνωστικού, μεταφραστικού, κριτικού και ψηφιακού γραμματισμού. Ο χαρακτήρας της προσέγγισης συνίσταται να είναι μαθητοκεντρικός, δηλαδή να επικεντρώνεται στις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των μαθητών, να είναι κειμενοκεντρικός, δηλαδή να αντιμετωπίζει το κείμενο ως όλο που αναλύεται σε μέρη, να στηρίζεται στη βιωματική, διαδραστική και ανακαλυπτική μάθηση, ώστε να καλλιεργεί την αυτενέργεια του μαθητή. Να αξιοποιεί, κατά το δυνατόν, την ομαδοσυνεργατική μέθοδο και άλλες τεχνικές μάθησης. Σημαντικό είναι επίσης να υιοθετούνται ποικίλες διδακτικές πρακτικές, ώστε να καλλιεργείται η κριτική ικανότητα του μαθητή, ο οποίος θα προσεγγίζει τη γνώση με ενδιαφέρον και χαρά.

Το μάθημα χρειάζεται να προσανατολιστεί με τρόπο, ώστε ο μαθητής:

1. να κατανοήσει
2. να ερμηνεύσει
3. να κρίνει
4. να προεκτείνει

Αυτό σημαίνει ότι ο εκπαιδευτικός οφείλει διδακτικά να εξομαλύνει την πορεία προσέγγισης του μύθου από τον μαθητή και να τον βοηθήσει στο σταδιακό «ξεκλείδωμα» του πλατωνικού λόγου:

- γράφει ο Πλάτωνας,
- αφηγείται εξωδιηγητικά ο Σωκράτης,
- αφηγείται τον μύθο ενδοδιηγητικά ο Πρωταγόρας.

Ο μύθος ως αναλογία κινείται σε δύο τουλάχιστον επίπεδα: του συμβόλου και του συμβολιζόμενου.

Πιο συγκεκριμένα ως προς την **κατανόηση** ο μαθητής πρέπει να συλλάβει:

- το θέμα και τον σκοπό του μύθου.
- την πλοκή του και τα στάδιά της
- την οικονομία της πλοκής
- τα πρόσωπα που εναλλάσσονται και τον ρόλο τους στην εξέλιξη του μύθου
- τη σχέση συμβόλου και συμβολιζόμενου

Οδηγός Εκπαιδευτικού

- τους μηχανισμούς ώστε να αποδίδει τον μύθο στη νεοελληνική γλώσσα αντιλαμβανόμενος τις γλωσσικές ισοδυναμίες και διαφορές ανάμεσα στη γλώσσα του κειμένου και στη νεοελληνική.

Ως προς την **ερμηνεία** ο μαθητής μετά την κατανόηση του μύθου κατευθύνεται από τον διδάσκοντα να:

- εντάσσει τη γενετική ερμηνεία του πολιτισμού από τον Πρωταγόρα στην εποχή του
- εξηγεί τη σχέση συμβόλου συμβολιζόμενου
- ανάγει τα σύμβολα στις αντίστοιχες έννοιες
- καταρτίζει τον εννοιολογικό χάρτη του μύθου και να τον πλαισιώνει με τη φιλοσοφία του Πρωταγόρα
- αντιλαμβάνεται την ύπαρξη της ισορροπίας της φύσης με τον νόμο της αναπλήρωσης
- αναπτύσσει τη λογική του αφηγητή για τη διαδοχή των σταδίων στην εξέλιξη του ανθρώπου και του πολιτισμού του
- αναδεικνύει τη σημασία των φιλοσοφικών εννοιών που αναφέρονται στον μύθο
- κατατάσσει τα στάδια πολιτισμού που κατακτά ο άνθρωπος (τεχνικός-πνευματικός πολιτισμός -ηθικοπολιτικός)
- ερμηνεύει τις διαφορετικές απόψεις για συγκρότηση κοινωνιών (νόμο/φύσει)
- επισημάνει τις δυσκολίες εναρμόνισης του ατομικού με το κοινωνικό συμφέρον στο πλαίσιο της ανθρώπινης κοινωνίας.
- αναδεικνύει την αναγκαιότητα της πολιτικής και πολεμικής τέχνης για τη συγκρότηση της κοινωνίας
- διερευνήσει το περιεχόμενο της «αί δοῦς» και της «δίκης», τη σχέση της ηθικής και της πολιτικής στην αρχαιοελληνική φιλοσοφία.
- αναδεικνύει την επιβολή της τιμωρίας για την καθολικότητα της πολιτικής αρετής.

Ως προς την **κριτική** ο διδάσκων κατευθύνει τον μαθητή να κρίνει το περιεχόμενο και την αποτελεσματικότητα του μύθου, ώστε να:

- αξιολογεί τη γενετική εξήγηση του πολιτισμού από τον Πρωταγόρα σε σχέση με την εποχή που πρωτοδιατυπώθηκε και σήμερα
- εξετάζει συγκριτικά την εξήγηση του Πρωταγόρα με γενετικές εξηγήσεις του πολιτισμού προηγούμενων, σύγχρονων και μεταγενέστερων στοχαστών
- παίρνει θέση και να επιχειρηματολογεί υπέρ ή/ και κατά της γενετικής εξήγησης του Πρωταγόρα
- συνδέσει την πρακτική δυσκολία με την ανθρώπινη ευρηματικότητα
- συγκρίνει τις διαφορετικές απόψεις για την απόκτηση της γλώσσας
- είναι σε θέση να ερμηνεύει και να κρίνει την ηθική θεμελίωση της πολιτικής ως κοινής θέσης των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων
- επιχειρηματολογήσει υπέρ και κατά σχετικά με το επίκτητο ή το έμφυτο της ανθρώπινης ηθικής.
- εμβραθύνει στις έννοιες της ποιητής, του νόμιμου και του δίκαιου και να συλλάβει την αναγκαιότητα της ύπαρξης των νόμων ως εγγύησης για την ανθρώπινη ελευθερία

Ως προς την **προέκταση** ο διδάσκων κατευθύνει τον μαθητή, με αφορμή τον μύθο, να συνθέτει λόγο που να συνδέει τον προβληματισμό που διατυπώνεται στον μύθο με το σήμερα, ώστε να:

- επιχειρηματολογεί για την κινητήρια δύναμη της ιστορικής εξέλιξης
- ερμηνεύει την αισιόδοξη ερμηνεία του Πρωταγόρα για τον ανθρώπινο πολιτισμό και να εκφέρει αντίλογο σε αυτόν.
- επιχειρηματολογεί σχετικά με την αιδώ και τη δίκη ως ρυθμιστικών αρχών της πολιτικής κοινωνίας
- επικαιροποιεί το φιλοσοφικό πρόβλημα και τις φιλοσοφικές απαντήσεις
- δημοσιοποιεί τον προβληματισμό και τις ιδέες τους σχετικά με την πολιτική κοινωνία και την πολιτική ηθική του ανθρώπου

Οδηγός Εκπαιδευτικού

Τέλος, ο εκπαιδευτικός ενδείκνυται να ασχοληθεί και με ειδικότερα θέματα που θέτει ο μύθος, όπως:

- ✓ ΦΥΣΗ: κοσμογονία, αυτοχθονισμός, αρχή της αναπλήρωσης, τελεολογική ερμηνεία της φύσης, αγνωστικισμός.
- ✓ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ: Ο πολιτισμός ως η ανθρώπινη απάντηση στη φύση, Πρωτοκοινωνικές μορφές συμβίωσης
- ✓ ΚΟΙΝΩΝΙΑ: Η αιδώς και η δίκη ως αιτήματα ηθικού βίου
- ✓ ΗΘΙΚΗ
- ✓ ΠΟΛΙΤΙΚΗ: Το έμφυτο και το επίκτητο, η έννοια της ποινής

Ανάγνωση-μετάφραση κειμένου

Ενδείκνυται η *ανάγνωση* του κειμένου από τον διδάσκοντα με τέτοιο τρόπο, ώστε να γίνεται αντιληπτός ο τρόπος έκφρασης σκέψεων του συγγραφέα μέσα από την αφήγηση και τον δραματικό διάλογο που χρησιμοποιείται στον μύθο και να επιτυγχάνεται η αισθητική απόλαυση και το αναγνωστικό ήθος. Από την άλλη η προσέγγιση της *μετάφρασης* του μύθου καλό είναι να μην απαιτεί μηχανιστική απομνημόνευση, αλλά το νόημα να αντλείται με βάση το πρωτότυπο κείμενο. Για τον σκοπό αυτό προτείνεται: α) η διαίρεση του κειμένου σε νοηματικές ενότητες (κώλα), η οποία θα συμβάλει σε βαθύτερη κατανόησή του. Η διαίρεση του αποσπάσματος σε νοηματικά κώλα μπορεί να γίνει με τη συνεργασία εκπαιδευτικού μαθητών ή μόνο από τους μαθητές που θα εργαστούν ομαδικά για την προσπέλαση μικρών νοηματικών εννοιών β) η επαφή του μαθητή με διαφορετικές μεταφραστικές αποδόσεις του μύθου και η σύνθεση της μετάφρασης από τον μαθητή σύμφωνα με τις δικές του επιλογές. Στην προσπέλαση του κειμένου μπορεί να συμβάλει και ο εντοπισμός από τον μαθητή, με τη βοήθεια του διδάσκοντος, των διαφόρων σχημάτων που χρησιμοποιούνται στον μύθο (σχήμα αντίθεσης, πολυσύνδετο, λιτότητας) γ) προτείνεται, επίσης, να χρησιμοποιείται από τους μαθητές έντυπο ή ηλεκτρονικό λεξικό ή οι συμφραστικοί πίνακες της πύλης, για να εντοπιστεί η σημασία λέξεων που χρησιμοποιούνται μέσα στον μύθο, καθώς και η χρήση τους σε άλλους συγγραφείς για να αντιληφθούν το σημασιολογικό εύρος των συγκεκριμένων λέξεων και τη συνέχειά τους στον λόγο. Τέτοιες λέξεις πιο συγκεκριμένα θα μπορούσαν να είναι οι εξής: ειμαρμένος, εμμελώς, έντεχνον σοφίαν, αιδώς, δίκην, συναγωγοί και άλλες.

Διαθεματική-διακειμενική προσέγγιση

Αξιοποιώντας το διδακτικό υλικό πλαισίωσης για τον μύθο του Πρωταγόρα, καθώς και τα υποστηρικτικά κείμενα του Οδηγού του εκπαιδευτικού για τον μύθο, οι μαθητές χωρισμένοι σε ομάδες καλούνται να αναγνωρίσουν τα χαρακτηριστικά του μύθου και τον λόγο χρήσης του από τον Πρωταγόρα και να τα καταγράψουν σε ενιαίο κείμενο. Επίσης, κρίνεται σκόπιμο να συγκρίνουν οι μαθητές τις απόψεις άλλων αρχαίων φιλοσόφων ή τραγικών ποιητών (Δημόκριτος, Αριστοτέλης, Πλάτωνας) για τα θέματα που εξετάζει ο Πρωταγόρας. Πιο συγκεκριμένα ενδείκνυται οι μαθητές να έρθουν σε επαφή με αποσπάσματα από τη Θεογονία του Ησιόδου (έντυπα ή ηλεκτρονικά) και συγκρίνοντάς τα με τον μύθο του Πρωταγόρα να εντοπίσουν τις διαφορές και να αντιληφθούν τον ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα του συγκεκριμένου μύθου. Μελετώντας και συγκρίνοντας αποσπάσματα από την Αντιγόνη του Σοφοκλή (332-375), τον Προμηθέα Δεσμώτη του Αισχύλου (436-505) και τις Ικέτιδες του Ευριπίδη (399-455) προτείνεται οι μαθητές να εντοπίσουν και να σχολιάσουν την αισιόδοξη αντίληψη του Πρωταγόρα για την εξέλιξη του ανθρώπινου πολιτισμού, συγκρίνοντάς την με την απαισιόδοξη στάση που εκφράζει ο Ησιόδος (Θεογ. 507-569). Επιπλέον, προτείνεται να αξιοποιηθεί από τους μαθητές στο σχολείο, εφόσον το επιτρέπει η υλικοτεχνική υποδομή ή στο σπίτι με μορφή μικρών εργασιών, η εκπαιδευτική πύλη (<http://www.greek-language.gr>), όπου οι μαθητές θα διερευνούν και θα επιλέγουν το υλικό τους, ατομικά ή ομαδικά, και θα το επεξεργάζονται κριτικά. Εναλλακτικά προτείνεται η αξιοποίηση μύθων του Αισώπου, ώστε οι μαθητές να αντιληφθούν το αισθητικό και γνωστικό αποτέλεσμα της χρήσης του μύθου.

Βιωματική προσέγγιση

Ενδείκνυται, ακόμα η *βιωματική προσέγγιση* του κειμένου, ώστε, πέρα από την απόκτηση γνώσεων, οι μαθητές να αποκτήσουν *δεξιότητες και στάσεις*. Οι μαθητές, χωρισμένοι σε ομάδες, θα μπορούσαν να παρουσιάσουν με μορφή διαγράμματος τα στάδια που ακολούθησε ο Επιμηθέας προκειμένου να μοιράσει τις δυνάμεις. Με αφορμή τα δώρα του Προμηθέα στον άνθρωπο προτείνεται οι μαθητές να προβληματιστούν για τις έννοιες της αλληλεγγύης και της φιλανθρωπίας και να διερευνήσουν και άλλα τέτοια παραδείγματα μέσα στην πορεία της ανθρώπινης ζωής. Οι μαθητές ενδείκνυται να παραλληλίσουν «...τήν ἔντεχνον σοφίαν σὺν πυρί» με την έννοια της σημερινής τεχνολογίας, αφού για την ανάπτυξη της χρειάζεται τεχνογνωσία (σοφία) και ενέργεια (πῦρ) και να αντιληφθούν τη διαφορά της από τη σημερινή τεχνολογία που αξιοποιεί πολλές πηγές ενέργειας. Χωρισμένοι σε ομάδες, επίσης, μπορούν να διερευνήσουν τις διαφορετικές απόψεις του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη σχετικά με τη συγκρότηση κοινωνίας αντιπαραβάλλοντας τον μύθο με αποσπάσματα από τα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη (1, 2, 10-13), όπως και τις απόψεις των δυο φιλοσόφων σχετικά με τη σημασία των ηθικών αξιών για τη θεμελίωση του δικαίου στην πόλη και τη σχέση τους με την πολιτική (αντιπαραβολή μύθου με αποσπάσματα από τα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη, 1, 2, 15-16). Στη συγκεκριμένη προσέγγιση προτείνεται οι μαθητές να παρουσιάσουν τα ευρήματά τους διαγραμματικά και να τα συγκρίνουν με τη δική τους άποψη για την ισχύ αυτών των θέσεων στη σύγχρονη πραγματικότητα. Προτείνεται, επιπλέον, η σύγκριση του μύθου με αποσπάσματα από τον Επιτάφιο του Θουκυδίδη (40) για να κατανοήσουν οι μαθητές την αναγκαιότητα της συμμετοχής όλων στα πολιτικά πράγματα. Ενδείκνυται, τέλος, οι μαθητές στηριζόμενοι στον μύθο να καταγράψουν σε αποδεικτικό δοκίμιο τα επιχειρήματά τους για το διδακτό της αρετής.

Μικρές εργασίες δημιουργικής προέκτασης

Ως μικρές διερευνητικές εργασίες προτείνεται οι μαθητές σε ομάδες να παρουσιάσουν τον μύθο με μορφή διάλεξης απαλλαγμένης από τα μυθικά στοιχεία και ως νέοι Αθηναίοι πολίτες να την εκφωνήσουν στην εκκλησία του Δήμου προκειμένου να τονίσουν την ανάγκη της συμμετοχής όλων στην πολιτική αρετή. Εναλλακτικά θα μπορούσαν να δημιουργήσουν ένα δικό τους μύθο με σκοπό να πείσουν τους συμμαθητές τους με εύληπτο και ευχάριστο τρόπο για την αναγκαιότητα της ύπαρξης της δικαιοσύνης μέσα στη σχολική κοινότητα ή εναλλακτικά, γενικότερα, των ηθικών αξιών στη σύγχρονη καταναλωτική εποχή. Ενδείκνυται, επίσης, αγώνες λόγου (debate) μεταξύ των μαθητών με επιχειρήματα υπέρ του έμφυτου ή του επίκτητου της ηθικής και πολιτικής αρετής. Σε αυτό το σημείο προτείνεται στους μαθητές να αξιοποιηθούν και τα δεδομένα της επιστήμης της Γενετικής. Επίσης, θα μπορούσαν να συνθέσουν ένα κείμενο με επιχειρήματα για τη σημασία της ποιητής για την εύρυθμη λειτουργία του κοινωνικού συνόλου ή να γράψουν σε μορφή άρθρου για τη σχολική εφημερίδα τα επιχειρήματά τους για την πολιτική ηθική του ανθρώπου και τη δραστηριότητα του ως ενεργού πολίτη ιδίως στις μέρες μας που διακρίνονται από τον ατομικισμό και την αδιαφορία του πολίτη. Επιπλέον, εξαιρετικά ενδιαφέρουσα τεχνική είναι η δραματοποίηση του διαλόγου Επιμηθέα Προμηθέα και Δία Ερμή, ώστε να φανούν παραστατικότερα τα στάδια της προοδευτικής εξέλιξης του πολιτισμού που υποστηρίζει ο Πρωταγόρας.

2. ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Η Αλληγορία του Σπηλαίου

1. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

Εισαγωγή στον κόσμο των Ιδεών του Πλάτωνα. Περιεχόμενο του διαλόγου <i>Πολιτεία</i> . Ανάγνωση του μύθου (όλου):

1η ενότητα: 514a-515c
2η ενότητα: 515c-e
3η ενότητα: 515e-516b
4η ενότητα: 516b-d
5 ^η ενότητα 516d-517c
Συνολική θεώρηση:
Εργασίες δημιουργικής προέκτασης

2. ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ ΜΥΘΟΥ ΤΟΥ ΣΠΗΛΑΙΟΥ

Αφετηριακό κείμενο: «Ο Μύθος του Σπηλαίου» (514 α - το 517c), από το πρωτότυπο «Η αλληγορική παρουσίαση της σχέσης παιδείας/γνώσης και ηθικής και πολιτικής πράξης στην Πολιτεία»				
Σκοπός: να αντιληφθεί ο μαθητής ότι η ποιότητα του πολιτικού πολιτισμού μιας πολιτικής κοινωνίας είναι συνάρτηση της ποιότητας της παιδείας της				
Διδακτικό υλικό πλαίσιασης	Γνώσεις για τον κόσμο, αξίες στάσεις	Καλλιέργεια γραμματισμών	Ενδεικτικές διδασκτικές πρακτικές	Αξιολόγηση
<p>Θαλής Διογένης Λαέρτιος Βίοι Φιλοσόφων 1.22-122 (1.33-1.37) [1.35] <i>Τῶν τε ἄδομένων αὐτοῦ εἶναι τάδε· οὐ τι τὰ πολλὰ ἔπη φρονίμην ἀπεφήνατο δόξαν· ἔν τι μάτευε σοφόν, ἔν τι κεδνὸν αἰροῦ· βύσεις γὰρ ἀνδρῶν κωτίλων γλώσσας ἀπεραντολόγους.</i></p> <p>Ιδού και ένα από τα τραγούδια του που τραγουδιούνταν στα συμπόσια: Τα λόγια τα πολλά δεν δείχνουν φρόνηση· μια μόνο σοφία να ζητάς· ένα μόνο καλό να διαλέγεις· έτσι μονάχα θα κλείσεις</p>	<p>Στόχοι Γνώσεων Οι μαθητές</p> <p>1. Να διακρίνουν τα ειδολογικά γνωρίσματα του αλληγορικού μύθου του Σπηλαίου και την ιδιαίτερη θέση του στο πλατωνικό έργο αλλά και στην παγκόσμια ιστορία του πνεύματος.</p> <p>2. Να ανιχνεύσουν το βασικό φιλοσοφικό ερώτημα στο οποίο επιχειρεί να απαντήσει ο Πλάτωνας/Σωκράτης.</p> <p>3. Να διακρίνουν την οντολογική, γνωσιολογική, ηθική και πολιτική διάσταση του φιλοσοφικού προβληματισμού</p>	<p>Αναγνωστικός γραμματισμός</p> <ul style="list-style-type: none"> • Μαθητεία στην Ανάγνωση κειμένου • Εκφορά του λόγου κατά τον τρόπο της αφήγησης και του διαλόγου <p>Φιλοσοφικός γραμματισμός</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ο μύθος και ο φιλοσοφικός μύθος. • Η λειτουργία του φιλοσοφικού μύθου • Τα είδη του μύθου και η πλατωνική αξιοποίησή τους • Διαφορά μύθου και αλληγορίας και ο «μύθος του σπηλαίου» ως αλληγορία ή αλληγορική εικόνα • Το φιλοσοφικό 	<p>A. 1. Ένταξη των κειμένων του διδακτικού υλικού, αφετηριακού και πλαίσιασης, στα συμφραζόμενά τους Ανάγνωση του μύθου και ένταξή του στα συμφραζόμενά του: διάγνωση της δομής του με βάση τα στάδια εξέλιξής του.</p> <p>2. Επεξεργασία, Ερμηνεία & σχολιασμός των κειμένων Καταγραφή και κατηγοριοποίηση των θεμάτων ανά διδακτική ενότητα π.χ.</p> <ul style="list-style-type: none"> ο Παιδεία ο Πολιτική ο Το άρχειν και το άρχεσθαι ο Ο πολίτης και ο πολιτικός [Η γυναίκα και η 	<p>Οι μαθητές αναμένεται</p> <ul style="list-style-type: none"> • Να εντάσσουν γραμματολογικά το κείμενο. • Να εντάσσουν το δοεμένο κείμενο στο έργο του Πλάτωνα. • Να αντιλαμβάνονται τη θεματική επικέντρωση του φιλοσοφικού κειμένου • Να διακρίνουν το λανθάνον φιλοσοφικό ερώτημα • Να παρακολουθούν τον έμμεσο πνευματικό διάλογο ανάμεσα στα κείμενα και να κατανοούν τον πνευματικό διαφορισμό των

<p>των φλύαρων ανθρώπων τα απύλωτα στόματα.</p> <p>Ηράκλειτος Αποσπάσματα διὸ δεῖ ἔπεσθαι τῷ (ξυνῶ) τουτέστι) τῷ κοινῶ ξυνός γὰρ ὁ κοινός· τοῦ λόγου δ' ἔόντος ξυνοῦ ζῶουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν./ Μ' ὅποιον πάνω απ' ὅλα αδιάκοπα συναναστρέφονται, το λόγο, που τα κυβερνάει ὅλα, μ' αὐτόν ἔχουν διαφορές, και ὅσα συναντοῦν κάθε μέρα, τους φαίνονται ξένα</p> <p><i>οὐ ξυνηῖσιν ὄκως διαφερόμενον ἑωυτῶ ὁμολογέει· παλί ντονος ἄρμονίη ὄκωσπερ τόξου καὶ λύρης.</i></p> <p>Δεν καταλαβαίνουν πως το διαφορετικό συνομολογεί με τον εαυτό του· αρμονία αντιθέτων εντάσεων ὅπως στο τόξο και τη λύρα</p> <p><i>ὁδὸς ἄνω κάτω μίαν καὶ ὡτή</i></p> <p><i>ἦθος ἀνθρώπων· δαίμων.</i></p> <p>τοὺς καθεύδοντας ἐργάτας εἶναι καὶ συνεργοὺς τῶν ἐν</p>	<p>που διατυπώνει ο Πλάτωνας</p> <p>4. Να κατανοήσουν την πολιτική σημασία της παιδείας στο πλατωνικό πλαίσιο.</p> <p>5. Να ερμηνεύουν την κοινωνιοκεντρική αντίληψη του Πλάτωνα για το πολιτικό φαινόμενο</p> <p>6. Να συνεξετάσουν τις πλατωνικές απόψεις με απόψεις στοχαστών από το υλικό διδακτικής παισίωσης.</p> <p>7. Να συνειδητοποιήσουν την κλασική ελληνική αντίληψη σύμφωνα με την οποία η πολιτική θεμελιώνεται στην ηθική (Η ηθική θεμελίωση της πολιτικής συνιστά κοινό τόπο των κλασικών της αρχαιότητας)</p> <p>8. Να εμβαθύνουν στις αιτίες και στον σκοπό της συγκρότησης πολιτικής κοινωνίας</p> <p>9. Να διερευνήσουν τη σχέση της παιδείας με τις ηθικές και πολιτικές αξίες</p>	<p>ερώτημα για τη γνώση.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Το υποκείμενο και το αντικείμενο της γνώσης. • Οι πηγές της γνώσης (αισθήσεις- νους). • Η εγκυρότητα της γνώσης. • Η σκοπιμότητα της γνώσης • Μονισμός- Δυισμός <p>Μεταφραστικός γραμματισμός</p> <ul style="list-style-type: none"> • Μαθητεία στη μεταγραφή του κειμένου στη νεοελληνική. • Αναζήτηση γλωσσικών και νοηματικών ισοδυναμιών στη γλώσσα του πρωτότυπου κειμένου και στις νεοελληνικές αποδόσεις. • Η μεταφραστική πρόταση του μαθητή. <p>Κριτικός γραμματισμός</p> <ul style="list-style-type: none"> • Η λογοτεχνική ποιότητα του πλατωνικού λόγου • Ο λογοτεχνικός διάλογος και ο στοχαστικός λόγος • Ο λόγος και ο αντίλογος • Η θέση και το επιχείρημα • Ο άμεσος και έμμεσος 	<p>πολιτική]</p> <ul style="list-style-type: none"> ο Ο νόμος [Νομοκρατία & Δικαιοκρατία] ο Η ενότητα των αντιθέτων ο Γνώση και αυτεπίγνωση ο Γνώση και ελεύθερη βούληση <p>B Διδακτικές τεχνικές 1. Τεχνικές κατανόησης Διάλεξη Συζήτηση Αναζήτηση και συγκέντρωση των χαρακτηριστικών των εννοιών και των διαδικασιών Ανακαλυπτική μάθηση</p> <p>2. Τεχνικές ανάπτυξης κριτικής σκέψης Προσδιορισμός βασικών δομικών στοιχείων του κειμένου Συγκριτική συνεξέταση Ομαδοποίηση ομοιοτήτων και διαφορών Εντοπισμός, κατανόηση και απόδοση ακολουθιών (λογικής, χρόνου και χώρου) Μεταβολές εστίασης</p> <p>3. Τεχνικές ανάπτυξης δημιουργικής σκέψης</p>	<p>δημιουργών τους</p> <ul style="list-style-type: none"> • Να διαμορφώνουν κριτική στάση • Να αναπτύξουν ικανότητα αναλυτικής και συνθετικής σκέψης • Να τολμήσουν δημιουργική προέκταση των θεμάτων • Να δοκιμάσουν τις γλωσσικές τους δυνατότητες στην αναζήτηση γλωσσικών και νοηματικών ισοδυναμιών και διαφορών ανάμεσα στη γλώσσα του πρωτότυπου και στη νεοελληνική. • Να δοκιμάσουν τις επικοινωνιακές τους δυνατότητες στο πλαίσιο της δημιουργικής συζήτησης με αφορμή το κείμενο.
---	---	--	---	--

<p>τῶν γινομένων. <i>κόσμου</i></p> <p><i>ἔδιζησάμην ἔμεωυτόν.</i></p> <p>Οι κοιμισμένοι είναι εργάτες και συνεργοί σ' αυτά που γίνονται στον κόσμο.</p> <p>Αναζήτησα τον εαυτό μου.</p> <p>Δημόκριτος <i>Ἐν βυθῶ γάρ ἡ ἀλήθεια</i> Ἄνθρωποι τύχης εἰδωλον ἐπλάσαντο, πρόφασιν ἰδίης αβουλίας. /Οἱ ἄνθρωποι ἐπινόησαν τὴν θεὰ Τύχης γιὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴ δική τους ἔλλειψη θέλησης.</p> <p>Πλείονες ἐξ ἀσκήσεως ἀγαθοὶ γίνονται ἢ ἀπὸ φύσεως. / Οἱ περισσότεροι γίνονται ἱκανοὶ μετὰ τὴν ἀσκηση παρά ἀπὸ τὴ φύση τους</p> <p>DK 68 B 33 «Ἡ φύσις καὶ ἡ διδασχὴ παραπλήσιόν ἐστι καὶ γὰρ ἡ διδασχὴ μεταρυσμοὶ τῶν ἀνθρώπων, μεταρυσμούσα δὲ φυσιοποιεῖ»</p> <p>Αριστοτέλης, ○ <i>Ἠθικά</i></p>	<p>Στόχοι Αξιών - Στάσεων</p> <p>Οι μαθητές</p> <p>1.Να αξιολογούν τη θέση ότι ο πολίτης και ο πνευματικός άνθρωπος οφείλουν να είναι άνθρωποι της πολιτικής δράσης.</p> <p>2.Να αποτιμούν την κοινωνική, οικονομική, πολιτική και παιδαγωγική λειτουργία του νόμου.</p> <p>3.Να σέβονται τις υποχρεώσεις ηθικής τάξης απέναντι στο κοινωνικό σύνολο.</p> <p>4.Να αποτιμούν και να αξιολογούν τον πολιτικό λόγο και την πολιτική πράξη.</p> <p>5.Να συγκροτούν τον προσωπικό τους κώδικα ηθικών και κοινωνικοπολιτικών αξιών στηριζόμενοι στο στέρεο έδαφος της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας.</p> <p>Στόχοι Ικανοτήτων</p> <p>Οι μαθητές να μπορούν</p> <p>1.Να συλλέγουν και να χρησιμοποιούν στοιχεία φιλοσοφικής</p>	<p>διάλογος</p> <ul style="list-style-type: none"> • Το λανθάνον νόημα <p>Ψηφιακός γραμματισμός</p> <ul style="list-style-type: none"> • Αξιοποίηση των Τ.Π.Ε. στο πλαίσιο δημιουργικών δραστηριοτήτων 	<p>Προτάσεις εναλλακτικού τέλους, αντιστροφή των ρόλων</p> <p>Δραματοποίηση</p> <p>Επικαιροποίηση των θεμάτων</p> <p>4. Συμμετοχικές τεχνικές</p> <p>Διάλογος</p> <p>Εργασία σε ομάδες</p> <p>Μελέτη περίπτωσης</p> <p>Προσομοίωση</p> <p>Παιχνίδι ρόλων</p> <p>5. Εποπτικά μέσα διδασκαλίας</p> <p>Αξιοποίηση Τ.Π.Ε.</p> <p>Αξιοποίηση υλικού από διάφορα είδη τέχνης (εικαστικά έργα, κινηματογράφος, θέατρο, μουσική κτλ.)</p> <p>Αξιοποίηση μουσειακού/αρχαιολογικού υλικού</p>	
---	--	---	---	--

<p><i>Νικομάχεια</i> 1094a18-b7: Η πολιτική ως αρχιτεκτονική της κοινωνίας</p> <p>ο <i>Πολιτικά</i> 1337a Παιδεία και Πολιτική</p> <p>ο <i>Πολιτικά</i> 1282b Νόμος; νομοκρατία και δικαιοκρατία</p> <p>ο <i>Ρητορική</i> 1354a31-b16: Οι ορθοί νόμοι</p> <p>Πλάτωνος Πολιτεία 454d-456a: Οι γυναίκες στην πολιτική</p>	<p>ανθρωπολογίας και πολιτικής ηθικής στην καθημερινότητά τους.</p> <p>2. Να αποκωδικοποιούν τα «σύμβολα» της καθημερινής ζωής</p> <p>3. Να εφαρμόζουν τις αρχές του διαλόγου λαμβανόμενος ως διασταύρωση λογικών επιχειρημάτων.</p> <p>4. Να απορρίπτουν ως επίφαση διάλογου και εκφυλισμό του την βολική συμφωνία, την συμφεροντολογική υποταγή και τη στείρα αμφισβήτηση</p> <p>5. Να διαλέγονται με παρρησία και τον προσήκοντα σεβασμό με γνώμονα τον ορθό λόγο και τις αρχές του ανθρωπισμού.</p>			
--	---	--	--	--

3. ΜΕΘΟΔΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Το μάθημα χρειάζεται να προσανατολιστεί με τρόπο, ώστε ο μαθητής:

1. Να κατανοήσει
2. Να ερμηνεύσει
3. Να κρίνει
4. Να προεκτείνει

Πιο συγκεκριμένα ως προς την **κατανόηση** ο μαθητής πρέπει να συλλάβει:

- τα ειδολογικά γνωρίσματα του μύθου και τη θέση του στο πλατωνικό έργο
- το θέμα και τον σκοπό του μύθου.
- το συμβολισμό του μύθου
- την ύπαρξη δυο κόσμων γνώσης (αισθητός-νοητός)
- τη σημασία και το περιεχόμενο της *παιδείας* στο πλατωνικό έργο
- τη σημασία της παιδείας για τη θέαση του αγαθού και την ολοκλήρωση του ανθρώπου

Οδηγός Εκπαιδευτικού

- τους μηχανισμούς ώστε να αποδίδει τον μύθο στη νεοελληνική γλώσσα, αντιλαμβανόμενος τις γλωσσικές ισοδυναμίες και διαφορές ανάμεσα στη γλώσσα του κειμένου και στη νεοελληνική.

Ως προς την **ερμηνεία** ο μαθητής, μετά την κατανόηση του μύθου, κατευθύνεται από τον διδάσκοντα να:

- διερευνήσει το βασικό φιλοσοφικό ερώτημα του Πλάτωνα/Σωκράτη
- ανάγει τα σύμβολα στις αντίστοιχες έννοιες
- επιχειρηματολογεί αν ο μύθος του σπηλαίου είναι εικόνα, αλληγορία ή μύθος
- διακρίνει την οντολογική, γνωσιολογική, ηθική και πολιτική διάσταση του προβληματισμού του Πλάτωνα.
- διερευνά τη σχέση παιδείας και πολιτικής
- αντιληφθεί ότι η γνώση απαιτεί αδιάκοπη προσπάθεια
- εξηγεί την έννοια του υπέρτατου αγαθού
- ερμηνεύει τον όρο *βέλτιστες φύσεις*
- αντιληφθεί τη σχέση ηθικής-πολιτικής
- ερμηνεύσει την κριτική που ασκείται από τον Σωκράτη για την πολιτική κατάσταση στην Αθήνα

- να αντιληφθεί τι υποδηλώνουν τα συγκεκριμένα σχήματα λόγου που χρησιμοποιεί ο Πλάτων στην αλληγορία του *Σπηλαίου*

Ως προς την **κριτική** ο διδάσκων πρέπει να κατευθύνει τον μαθητή να:

- κρίνει το περιεχόμενο και την αποτελεσματικότητα του μύθου:
- αξιολογήσει τη γλώσσα/ύφος μύθου
- εκτιμήσει τον ρόλο του νόμου για την ευδαιμονία όλων των πολιτών
- αξιολογήσει τις λειτουργίες που πρέπει να υλοποιεί ο νόμος
- προβληματιστεί για την ηθική υποχρέωση των φιλοσόφων απέναντι στην κοινωνία
- προβληματιστεί για τα εφόδια που πρέπει να διαθέτει ο σωστός πολιτικός
- αναρωτηθεί αν η πολιτεία στη σύγχρονη εποχή εξασφαλίζει την ευδαιμονία των πολιτών της

- προβληματιστεί για τη σχέση γνώσης/πράξης
- αξιολογήσει τον ρόλο της παιδείας για την προσωπική/συνολική ευημερία

Ως προς την **προέκταση** ο διδάσκων πρέπει, με αφορμή τον μύθο, να κατευθύνει τον μαθητή να:

- συνθέτει λόγο που να συνδέει τον προβληματισμό που διατυπώνεται στον μύθο με το σήμερα
- παραλληλίζει την εικόνα των δεσμοτών με αυτή του σύγχρονου ανθρώπου
- συγκρίνει τη σημασία του νόμου στον *Πρωταγόρα* του Πλάτωνα και στον *Μύθο του Σπηλαίου*
- συγκρίνει την προσπάθεια του ανθρώπου για την κατάκτηση της γνώσης στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα με την προσπάθεια για την απόκτηση της πολιτικής αρετής στον *Πρωταγόρα* του Πλάτωνα
- εξετάσει τον ρόλο του πνευματικού ανθρώπου διαχρονικά
- αξιολογήσει τα εφόδια και τις αρχές που πρέπει να διαθέτει ο σύγχρονος πολιτικός
- συζητάσει τις πλατωνικές απόψεις με απόψεις στοχαστών από το υλικό διδακτικής πλαisiώσης του οδηγού για τον εκπαιδευτικό
- επιχειρηματολογήσει υπέρ ή κατά της άποψης του Ηράκλειτου «*ἦθος ἀνθρώπων δαίμων*»
- διερευνήσει τη σχέση ηθικής/πολιτικής στον *Πρωταγόρα* και στα *Ηθικά Νικομάχεια* και *Πολιτικά* του Αριστοτέλη και να εξετάσουν την αναγκαιότητά τους στη σύγχρονη πραγματικότητα

Ανάγνωση-μετάφραση κειμένου (βλ. διδακτική κατεύθυνση για τον μύθο του Προμηθέα)

Διαθεματική-διακειμενική προσέγγιση

Οδηγός Εκπαιδευτικού

Συνιστάται να αξιοποιήσουν οι μαθητές το διδακτικό υλικό πλαισίωσης, καθώς και τα υποστηρικτικά κείμενα του Οδηγού του εκπαιδευτικού για τον μύθο και, χωρισμένοι σε ομάδες, να συγκρίνουν τις απόψεις που παρατίθενται με τις αντίστοιχες απόψεις του Πλάτωνα. Για παράδειγμα μπορούν να αξιοποιήσουν αποσπάσματα από τα *Ηθικά Νικομάχεια*, τα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη, τον *Πρωταγόρα* και το *Μύθο του Σπηλαίου* του Πλάτωνα και να διερευνήσουν τη σημασία της παιδείας για την ηθική καλλιέργεια του ατόμου και την ευημερία του κοινωνικού συνόλου. Επίσης, ενδείκνυται να παραλληλιστεί η απροθυμία των φιλοσόφων να αναλάβουν την εξουσία με την άποψη «μόνοι γάρ τόν τε μηδέν τῶνδε μετέχοντα οὐκ ἀπράγμονα, ἀλλ' ἄχρεϊ ὄν νομίζομεν» του Περικλή στον *Επιτάφιο* του Θουκυδίδη(2.40.2). Προτείνεται να συγκρίνουν οι μαθητές τις ομοιότητες ανάμεσα στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα και το *1984* του George Orwell και *Ένας θαυμαστός καινούργιος κόσμος* του Aldus Huxley (Σεράνης,2012).

Βιωματική προσέγγιση

Προτείνεται, ακόμα, η βιωματική προσέγγιση του κειμένου, ώστε, πέρα από την απόκτηση γνώσεων, οι μαθητές να αποκτήσουν δεξιότητες και στάσεις. Πιο συγκεκριμένα συνιστάται η *δραματοποίηση της αλληγορίας* του σπηλαίου από τους μαθητές, ώστε να αντιληφθούν βιωματικά τα στάδια της γνώσης και την επιστροφή των φιλοσόφων στο σπήλαιο. Ενδείκνυται οι μαθητές χωρισμένοι σε ομάδες να *επιχειρηματολογήσουν* υπέρ/κατά της υποχρέωσης των φιλοσόφων να επανέλθουν στο σπήλαιο για να αφυπνίσουν τους υπόλοιπους δεσμώτες. Ενδείκνυται, επίσης, να γράψουν οι μαθητές μια επιστολή σε ένα σύγχρονό τους πνευματικό άνθρωπο και να τον καλούν με επιχειρήματα να αναλάβει δράση για τα σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα. Καλούνται εναλλακτικά οι μαθητές ως εφήβοι στη βουλή των εφήβων να συνθέσουν μια ομιλία στην οποία να σκιαγραφούν τον ιδανικό για αυτούς πολιτικό άνδρα. Γενικότερα, οι μαθητές με διάφορες δραστηριότητες μπορούν να αντιληφθούν τη σημασία της παιδείας για την ηθική συγκρότηση του ατόμου και την πολιτική και την αναγκαιότητά της και στη σύγχρονη πραγματικότητα.

Μικρές εργασίες δημιουργικής προέκτασης

Ως εργασίες δημιουργικής προέκτασης προτείνεται οι μαθητές να χωριστούν σε ομάδες και να πάρουν συνέντευξη από εκπροσώπους του δήμου ή πολιτικούς, ώστε να διερευνήσουν τα ιδανικά τους, τις αξίες τους και τις προσδοκίες τους και να αντιληφθούν αν αυτά συνάδουν με τις απόψεις του Πλάτωνα για τον ιδανικό φιλόσοφο-βασιλέα. Ενδείκνυται, επίσης, να χωριστούν οι μαθητές σε ομάδες και να συγκρίνει η κάθε ομάδα τα παρακάτω αποσπάσματα με τις αντίστοιχες απόψεις του Πλάτωνα που αναπτύσσονται στον *Μύθο του Σπηλαίου*: α) η πρώτη ομάδα να συγκρίνει το απόσπασμα (75) του Ηράκλειτου «*τοὺς καθεύδοντας ἐργάτας εἶναι καὶ συνεργοὺς τῶν ἐν τῷ κόσμῳ γινομένων*» με τους δεσμώτες του σπηλαίου και την αδυναμία τους να δουν την αλήθεια και να συμβάλουν στην ορθή διακυβέρνηση της πολιτείας β) η δεύτερη ομάδα να συγκρίνει το απόσπασμα του Δημόκριτου «*Ἐν βυθῶ γάρ ἡ ἀλήθεια*» με την άποψη του Πλάτωνα για τη θέση του *αγαθού/αλήθειας* γ) η τρίτη ομάδα να συγκρίνει το απόσπασμα του Δημόκριτου «*Πλείονες ἐξ ἀσκήσεως ἀγαθοὶ γίνονται ἢ ἀπὸ φύσεως*» με την αντίστοιχη άποψη του Πλάτωνα, καθώς να επεκταθεί η ομάδα και στη διατύπωση της δικής της θέσης για αυτό το θέμα. Τέλος, η δ) ομάδα να συγκρίνει το απόσπασμα του Δημόκριτου «*Ἄνθρωποι τύχης εἰδωλον ἐπλάσαντο, πρόφασιν ἰδίης ἀβουλήσ*» /*Οἱ ἄνθρωποι ἐπινόησαν τὴ θεὰ τῆς Τύχης γιὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴ δική τους ἔλλειψη θέλησης* με τη συμπεριφορά των δεσμωτών.

Τα παραδείγματα είναι ενδεικτικά και δύνανται να εμπλουτιστούν με τη φαντασία και τη δημιουργικότητα των εκπαιδευτικών ανάλογα με τις δυνατότητες και τις ανάγκες των μαθητών τους.

2. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

ΚΕΙΜΕΝΑ ΓΙΑ ΤΗ ΓΝΩΣΗ

1. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

ΕΝΟΤΗΤΕΣ	Κείμενο
<i>Εισαγωγή</i>	
<i>Μετὰ τὰ Φυσικά, 980a 21 - 981a 7</i>	μετάφραση
<i>Ἀναλυτικὰ Ὕτερα, 71a 1-16</i>	πρωτότυπο
<i>Φυσικά, 184a 10-26</i>	πρωτότυπο
<i>Μετεωρολογικά, 338a 20 - 339a 9</i>	πρωτότυπο
<i>Περὶ ζώων μορίων, 644b 22 - 645a 36</i>	μετάφραση
Γενική θεώρηση Προεκτάσεις Γραπτές Εργασίες Project	

2. ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Μετὰ τὰ Φυσικά, 980a 21 - 981a 7: Πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἶ δέναι ὀρέγονται φύσει. Στοχοθεσία: Να αναδειχτεί η κύρια μετα-γνωστική ιδέα: Ο σύμφυτος χαρακτήρας της έφεσης του ανθρώπου για τη γνώση.				
Γνώσεις για τον κόσμο, αξίες και στάσεις	Καλλιέργεια γραμματισμών	Γνώσεις για την ΑΕ γλώσσα	Διδακτικές προτάσεις	Αξιολόγηση
<ul style="list-style-type: none"> • Η έφεση του ανθρώπου για τη γνώση προκύπτει απ' την ίδια τη φύση του. • Οι αισθήσεις ως αφετηρία της γνώσης • Οι γνωστικές ομοιότητες και διαφορές ανθρώπου και ζώων • Άλλοι γνωστικοί όροι: μνήμη, φαντασία, λογισμός, εμπειρία, επιστήμη/τέχνη, γενίκευση. Η σημασία του καθενός και η συμβολή του στην οικοδόμηση της γνώσης 	<ul style="list-style-type: none"> • Ένας φιλοσοφικός κλάδος: η γνωσιολογία • Ψυχολογία: η αγάπη των αισθήσεων • Μια δομική αντίστιξη: σύμφυτο και επίκτητο • Διάκριση υποστηριζόμενης θέσεως και υποστηρικτικής επιχειρηματολογίας 	<ul style="list-style-type: none"> • Το λεξιλόγιο της γνώσης • Γλωσσική διερεύνηση των όρων Φύσις-Νόμος 	<ul style="list-style-type: none"> • Ανίχνευση των αποδεικτικών βηματισμών του κειμένου • Κατασκευή διαγράμματος: οι γνωστικές διαβαθμίσεις ανάμεσα στον άνθρωπο και τα διάφορα είδη ζώων. • Εφαρμογή της γνωστικής πορείας που περιγράφεται στο προοίμιο σε ένα συγκεκριμένο γνωστικό πεδίο, π.χ. την απόκτηση γνώσεων για τη διατροφή ενός ζωικού είδους ή την μελέτη ενός φυσικού φαινομένου 	<ul style="list-style-type: none"> • Αναμένεται η ανάπτυξη μετα-γνωστικών δεξιοτήτων εκ μέρους των μαθητών και η οικείωση αντίστοιχων όρων • Αναμένεται η κατανόηση του θεματικού πεδίου ενός παραδοσιακού φιλοσοφικού κλάδου: της γνωσιολογίας. • Αναμένεται η ενίσχυση της δυνατότητας των μαθητών να αξιολογούν κριτικά ένα θεωρητικό κείμενο (πεδίο αναφοράς η διδασκαλία του Αριστοτέλη)

<ul style="list-style-type: none"> • Μια γνωστική πορεία: αίσθηση, μνήμη, εμπειρία, τέχνη/επιστήμη • Η γνώση ως καθολική κατάληψη 			<ul style="list-style-type: none"> • Διεπιστημονική προσέγγιση του κειμένου. • Συγκριτική μελέτη της αριστοτελικής διδασκαλίας και σύγχρονων βιολογικών γνώσεων 	
<p>Άναλυτικά Ύλη, 71a 1-16: Αφετηρία της γνώσης: οι προϋπάρχουσες γνώσεις Στοχοθεσία: Να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές μιας βασική αρχή: η γνώση θεμελιώνεται στη γνώση</p>				
<ul style="list-style-type: none"> • Η γνώση αποτελεί οικοδόμημα που θεμελιώνεται σε προϋπάρχουσες γνώσεις • Η προηγούμενη αρχή ισχύει τόσο για τις θετικές (μαθηματικά) όσο και για τις θεωρητικές επιστήμες (λόγοι) • Διδασκαλία - μάθηση: οι δύο όψεις ενός φαινομένου • Δύο μορφές συλλογισμού: η παραγωγή και η επαγωγή. Κοινή τους αφετηρία οι προϋπάρχουσες γνώσεις • Δύο εκδοχές προϋπαρχουσών γνώσεων: η γνώση της ύπαρξης (ἔστι) και η γνώση της ουσίας (τί ἐστι) 	<ul style="list-style-type: none"> • Παραγωγή και επαγωγή • Θεμελιώδεις επιστημολογικές διακρίσεις • Η διαιρετική μέθοδος ανάπτυξης του λόγου 	<ul style="list-style-type: none"> • Η καθημερινή γλώσσα στην υπηρεσία του φιλοσοφικού και επιστημονικού στοχασμού • Το ρήμα <i>εἰμί</i>: υπαρκτικό και συνδεδετικό. Η φιλοσοφική σημασία της διάκρισης • Τέσσερα γνωστικά ρήματα και η ιδιαίτερη σημασία τους: <i>θεωρῶ</i>, <i>γι(γ)νώσκω</i>, <i>ξυνίημι</i>, <i>ὑπολαμβάνω</i> • Η λειτουργία των προθέσεων στη σύνθεση 	<ul style="list-style-type: none"> • Διαγραμματική αποτύπωση του κειμένου σε νοηματικά κώλα. Δοκιμή χωρισμού σε παραγράφους • Μελέτη της λειτουργίας των παρατακτικών συνδέσμων και σε συνδυασμό με τη λογική ροή του κειμένου • Ανασύνθεση του βηματισμού της σκέψης και της αποδεικτικής δομής του λόγου • Μελέτη της λειτουργίας των αντιθέσεων 	<ul style="list-style-type: none"> • Αναμένεται να είναι σε θέση οι μαθητές να τεκμηριώσουν με συγκεκριμένα παραδείγματα πώς η γνώση θεμελιώνεται σε προηγούμενες γνώσεις • Αναμένεται να κατανοήσουν βασικούς τεχνικούς όρους της φιλοσοφίας της γνώσης • Αναμένεται να τοποθετηθούν κριτικά απέναντι στην αριστοτελική διδασκαλία μέσω παραγωγής αποδεικτικού λόγου

<p>Φυσικά, 184a 10-26 : Η γνώση ως ερευνητική πορεία. Στοχοθεσία: Να αναδειχτεί η ουσία της γνώσης, η έρευνα.</p>				
<ul style="list-style-type: none"> • Ένα επιστημολογικό ερώτημα: τι σημαίνει γνώση; • Έρευνα σε βάθος: έρευνα αρχών, αιτίων και στοιχείων • όδος και μέθοδος: η υπέροχη γνωστική πορεία του ανθρώπου • Ο άνθρωπος και η φύση: υποκείμενο και αντικείμενο της έρευνας και της επιστήμης • Η αριστοτελική επιστημονική μέθοδος: από τα δεδομένα της άμεσης εποπτείας προς τις «κρυφές» φυσικές δομές • Μια παλιά φιλοσοφική διάκριση: το καθόλου και το καθ' ἕκαστον 	<ul style="list-style-type: none"> • Η καίρια σημασία της μεθόδου στην επιστήμη • <i>διορίζει</i> και <i>διαιρεί</i> ν: ο ορισμός και η διαίρεση στην επιστημονική μέθοδο • Η αιτιότητα και η αναζήτησή της: κοινός παράγοντας όλων των επιστημών 	<ul style="list-style-type: none"> • Τα συνηθέστερα γνωστικά ρήματα και οι σημασιολογικές διαφορές τους (<i>οἶδα</i>, <i>ἐπίσταμαι</i>, <i>γινώσκω</i>, <i>γνωρίζω</i>) • Οι παρατακτικοί σύνδεσμοι και η λειτουργία τους στην άρθρωση ενός αποδεικτικού κειμένου 	<ul style="list-style-type: none"> • Ανάλυση του κειμένου σε νοηματικά κώλα: ανάδειξη της πρότασης του Αριστοτέλη για την επιστημονική μέθοδο • Συσχέτιση με το απόφθεγμα του Ηρακλείτου: <i>φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ</i> • Διεπιστημονικότητα: σε ποια ερευνητικά ζητούμενα των σύγχρονων επιστημών αντιστοιχούν οι αναφορές του Αριστοτέλη σε αρχές, αίτια και στοιχεία; • Παραδειγματική εφαρμογή: πώς θα μελετούσαμε τον άνθρωπο ακολουθώντας το αριστοτελικό ερευνητικό πρόγραμμα; 	<ul style="list-style-type: none"> • Αναμένεται να ενισχύσουν οι μαθητές τις μεταγνωστικές ικανότητές τους και να αναστοχαστούν κριτικά την προσωπική τους πορεία προς τη γνώση • Αναμένεται να αποκτήσουν νέες γνώσεις για την Αρχαία Ελληνική και να εξοικειωθούν περισσότερο με την κατανόηση κειμένων γραμμένων σε αυτήν • Αναμένεται να μπορούν να αναπτύξουν προβληματισμό για τη διαχρονική (ή μη διαχρονική) ισχύ των θέσεων του Αριστοτέλη
<p>Μετεωρολογικά, 338a 20 - 339a 9 : Ένα πανόραμα των φυσιογνωστικών επιστημών. Στοχοθεσία: Να γνωρίσουν οι μαθητές τη θεμελίωση σύγχρονων επιστημών από τον Αριστοτέλη και τον αρχαιοελληνικό στοχασμό.</p>				
<ul style="list-style-type: none"> • Οι απαρχές της επιστημονικής γνώσης. Ο ρόλος της απορίας και της έρευνας 	<ul style="list-style-type: none"> • Η κατηγοριοποίηση και η επιστημονική λειτουργικότητά της 	<ul style="list-style-type: none"> • Επιστημονικό λεξιλόγιο • Η σημασιολογική μετατόπιση λέξεων κοινών 	<ul style="list-style-type: none"> • Διαχωρισμός του κειμένου σε παραγράφους με ενότητα και συνοχή • Διαγραμματική 	<ul style="list-style-type: none"> • Αναμένεται να γνωρίσουν οι μαθητές παλαιότερες αλλά και σύγχρονες επιστημολογικές

<ul style="list-style-type: none"> • Η διάκριση των φυσικών επιστημών και ένα πρόγραμμα μελέτης τους • Ο Αριστοτέλης θεμελιωτής διαφόρων σύγχρονων επιστημών (φυσική, αστρονομία, γεωλογία, μετεωρολογία, ζωολογία και φυτολογία) • Η μεταβολή: θεμελιώδες ερευνητικό ζητούμενο • Ο Αριστοτέλης και η επιστροφή της φιλοσοφίας στην έρευνα της φύσης 	<ul style="list-style-type: none"> • Επιστημολογία: ένας σύγχρονος κλάδος έρευνας • Τεχνικός όρος (terminus technicus): λέξη της καθημερινής γλώσσας που αποκτά μία αυστηρή, ειδική σημασία στο πλαίσιο μιας επιστήμης • Μια χρήσιμη διάζευξη: καθολικό και επιμέρους 	<p>στα ΑΕ και στα ΝΕ: μέθοδος, φορά, άπορία, πάθη κ.ά.</p>	<p>παρουσίαση-αντιστοίχιση αριστοτελικών και σύγχρονων επιστημών</p> <ul style="list-style-type: none"> • Επισήμανση και ανάλυση τεχνικών όρων. • Διεπιστημονικότητα: Έρευνα για το ποιοι επιστημονικοί όροι του Αριστοτέλη χρησιμοποιούνται και σήμερα σε αντίστοιχες επιστήμες 	<p>ς διακρίσεις</p> <ul style="list-style-type: none"> • Αναμένεται να είναι σε θέση να παραγάγουν πειστικό γραπτό λόγο πάνω σε ερωτήματα για τη γνώση • Αναμένεται να προσεγγίσουν συγκριτικά τα γνωστικά ενδιαφέροντα ενός ανθρώπου της ελληνικής αρχαιότητας και ενός σύγχρονου ανθρώπου
--	--	--	--	---

<p>Περὶ ζῴων μορίων, 644b 22 - 645a 36 : Η φύση είναι όμορφη και η μελέτη της μας δίνει χαρά. Στοχοθεσία: Να αναδειχτεί ο θαυμασμός και ο σεβασμός του Αριστοτέλη για τον κόσμο που μας περιβάλλει.</p>				
<ul style="list-style-type: none"> • Μια αριστοτελική διάκριση: όντα άφθαρτα και όντα φθαρτά • Ο ερευνητικός χαρακτήρας της ανθρώπινης γνώσης • Αφετηρία της γνώσης: η ομορφιά της φύσης • Ο άνθρωπος μελετά τη φύση ένδοθεν, 	<ul style="list-style-type: none"> • Αναλογικός συλλογισμός • Δύο συμπληρωματικές αντιθετικές δομές της σκέψης: φύση-κοινωνία, φύση-τέχνη • Αληθινή γνώση: η αιτιακή εξήγηση • Η ένθετη αφήγηση και η επικοινωνιακή λειτουργικότητά 	<ul style="list-style-type: none"> • Λεξιλόγιο προθετικότητας του κειμένου 	<ul style="list-style-type: none"> • Διάκριση υποστηριζόμενων θέσεων και αντίστοιχων επιχειρημάτων • Αναζήτηση δειγμάτων ποιητικής χρήσης της γλώσσας • Μελέτη των αναλογικών συλλογισμών • Εντοπισμός σημείων βιωματικού 	<ul style="list-style-type: none"> • Αναμένεται να γνωρίσουν οι μαθητές στοιχεία της ιδιοσυγκρασίας ενός μεγάλου φιλοσόφου της ελληνικής αρχαιότητας • Αναμένεται να εμβαθύνουν στις παραμέτρους του γνωστικού φαινομένου • Αναμένεται να κατανοήσουν

<p>ως ένα από τα όντα της φύσης</p> <ul style="list-style-type: none"> • Περιβαλλοντική ευαισθησία • Αφετηρία της φιλοσοφίας: το <i>θαυμάζειν</i> • Μια τυπική αριστοτελική διάκριση-σύνθεση: Το ον-υπαρκτό ως σύνθεμα ύλης και μορφής 	<p>της</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ποιητική χρήση της γλώσσας σε στοχαστικό δοκίμιο 		<p>χαρακτήρα και προσωπικής συναισθηματικής εμπλοκής</p> <ul style="list-style-type: none"> • Αξιολόγηση της λειτουργικότητας των επαναλήψεων • Δημιουργική φαντασία. Στην τάξη του Αριστοτέλη: ο δάσκαλος παραδίδει το συγκεκριμένο μάθημα στους μαθητές του. Διδακτικές μέθοδοι και πιθανές μαθητικές αντιδράσεις 	<p>μια πτυχή της περιβαλλοντικής ευαισθησίας</p> <ul style="list-style-type: none"> • Αναμένεται να οικειοποιηθούν τη βασική αρχή του φιλοσοφείν: την έκπληξη και τον θαυμασμό ως αφετηρία της αληθινής γνώσης • Αναμένεται να γνωρίσουν μια κλασική φιλοσοφική διάζευξη: τη διάκριση ύλης και μορφής
---	---	--	---	---

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Κρίνεται απαραίτητο ο εκπαιδευτικός που θα διδάξει το μάθημα να μελετήσει εκ των προτέρων τους γενικούς στόχους του Προγράμματος Σπουδών, ώστε να είναι δυνατή η οργάνωση της διδασκαλίας με επίκεντρο την ανάδειξη της καταλυτικής επιρροής του μεγάλου Έλληνα φιλοσόφου στη γέννηση και θεμελίωση της επιστημονικής έρευνας σε παγκόσμιο επίπεδο.

Με τη διδασκαλία των επιλεγμένων προοιμίων από πραγματείες του Αριστοτέλη με κοινή θεματική τη σημασία της γνώσης και την αναζήτησή της, οι μαθητές θα έχουν την ευκαιρία να συνειδητοποιήσουν τη συνεισφορά της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας στη θεμελίωση της λογικής και του ορθού λόγου στη ζωή των ανθρώπινων κοινωνιών, θα προβληματιστούν για την εγκυρότητα και την αλήθεια της επιστημονικής θεώρησης, θα αναζητήσουν κριτικά τη διαχρονικότητα των Αριστοτελικών θέσεων και θα αναπτύξουν μια «επιστημονική» θεώρηση του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού και της επιρροής του στη σύγχρονη κοινωνία.

Η διδασκαλία των κειμένων προτείνεται να αναπτυχθεί σε δυο ομόκεντρους κύκλους:

α) τον ερμηνευτικό, όπου επιδιώκεται η κατανόηση των αποσπασματικών κειμένων με τη σαφή και ξεκάθαρη ανάδειξη των θέσεων και των επιχειρημάτων του κορυφαίου Έλληνα φιλοσόφου, μέσα από την ερμηνευτική, ουσιαστική προσέγγιση της τεχνικής ορολογίας που ο ίδιος καταγράφει.

Προς αυτήν την κατεύθυνση ο εκπαιδευτικός μπορεί να ωθήσει ενδεικτικά τους μαθητές του:

- στη λεξιλογική εξομάλυνση των τεχνικών όρων του κειμένου
- στη διερεύνηση σημαντικών φιλοσοφικών όρων, όπως Φύσις-Νόμος-Γνώσις κ.ά.
- στην νοηματική κατά κώλα ανάλυση του κειμένου
- στη διαγραμματική «απεικόνιση» του κειμένου

Οδηγός Εκπαιδευτικού

- στη διάκριση των θέσεων του φιλοσόφου και των αντίστοιχων επιχειρημάτων που τις στηρίζουν
- στην ανάδειξη της δομής των (επαγωγικών, παραγωγικών, αναλογικών) συλλογισμών του Αριστοτέλη
- στην ερμηνεία της λειτουργίας των αντιθέσεων στην οικοδόμηση της γνώσης
β) τον σχολιαστικό κύκλο, όπου σε ένα δεύτερο πλέον επίπεδο οι μαθητές καλούνται με κριτική 'ματιά' και επίγνωση της ιστορικότητας των κειμένων, να διακρίνουν την ισχύ και τη διαχρονικότητα των φιλοσοφικών απόψεων του Αριστοτέλη στην πορεία των επιστημών και στη σύγχρονη πραγματικότητα.

Πιο συγκεκριμένα ορισμένα από τα θέματα που θα μπορούσαν να αναδειχτούν με τη διδασκαλία είναι:

- Η σημασία της γνωσιολογίας ως βασικού φιλοσοφικού κλάδου
- Η αναγκαιότητα εφαρμογής επιστημονικής μεθοδολογίας για την κατάκτηση της γνώσης σε κάθε γνωστικό πεδίο
- Η διάκριση των επιστημών σε θετικές και θεωρητικές
- Η θεμελίωση της γνώσης σε προϋπάρχουσες γνώσεις
- Η αποδεικτική ισχύς του λόγου
- Η διάκριση της ύλης από τη μορφή
- Η περιβαλλοντική «ευαισθησία» του Αριστοτέλη
- Ο Αριστοτέλης και η οικολογία
- Η αληθινή γνώση θεμελιώνεται στην αιτιακή εξήγηση
- Η διεπιστημονική-συγκριτική θεώρηση των απόψεων του Αριστοτέλη με σύγχρονα επιστημονικά δεδομένα
- Η επικαιρότητα των φιλοσοφικών στοχασμών του Αριστοτέλη
- Η ιδιαιτερότητα του κορυφαίου Έλληνα φιλοσόφου
- Ο κοινός άξονας αναφοράς των πέντε (5) επιλεγμένων αποσπασμάτων του φιλοσοφικού λόγου του Αριστοτέλη.

Πολύ σημαντική για την εφαρμογή των αξόνων και των στόχων, που θέτει το νέο πρόγραμμα διδασκαλίας, είναι η εκπόνηση διαθεματικών εργασιών (project) με στόχο την προέκταση και κριτική διερεύνηση των διδακτικών αντικειμένων. Ειδικότερα, η ενότητα Φιλοσοφία των επιστημών προσφέρεται για τη διαθεματική και διακειμενική θεώρησή της, καθώς προτείνονται για διδασκαλία πέντε διαφορετικά αποσπάσματα φιλοσοφικού λόγου, τα οποία 'καλούν' σε συνανάντηση είτε μεταξύ τους είτε με κείμενα άλλων φιλοσόφων και διανοητών του αρχαίου αλλά και του σύγχρονου κόσμου. Ενδεικτικά θέματα που θα μπορούσαν να προταθούν και να συνδιαμορφωθούν με τους μαθητές είναι:

- Ο άνθρωπος και το ταξίδι της γνώσης
- Η σχέση της γνώσης με την αλήθεια
- Η διαχρονικότητα του Αριστοτελικού φιλοσοφικού στοχασμού
- Ο Αριστοτέλης ως δάσκαλος
- ο Αριστοτέλης και η γνώση
- Ο Αριστοτέλης και η Φυσική
- Οι απαρχές της επιστημονικής γνώσης στον Αριστοτέλη
- Η διάκριση των επιστημών
- Ο άνθρωπος και η Φύση
- Μια συνάντηση με τον Αριστοτέλη σήμερα
- Η φιλοσοφία μια σύγχρονη αναγκαιότητα;

Η αξιοποίηση των Νέων τεχνολογιών, όπως ήδη έχει τονιστεί, μπορεί να υποβοηθήσει σε σημαντικό βαθμό την ολοκλήρωση των διαθεματικών εργασιών των μαθητών, οι οποίοι συνεργάζονται σε μικροομάδες και μπορούν να υλοποιούν τις εργασίες τους σε ασύγχρονα περιβάλλοντα και να συνδιαμορφώνουν το αποτέλεσμά τους σε ψηφιακά περιβάλλοντα που οι ίδιοι

θα δημιουργούν, νιώθοντας τη χαρά της ατομικής συνεισφοράς αλλά και της ολοκλήρωσης ενός ομαδικού έργου (πχ. Wiki, googledocs, ιστολόγια κ.α). Προς αυτή την κατεύθυνση ιδιαίτερα χρήσιμο είναι το εκπαιδευτικό περιβάλλον της Πύλης για την ελληνική Γλώσσα, όπου με το συμπραστικό πίνακα λέξεων http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/concordance/index.html, την επιτομή του Μεγάλου Λεξικού της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας των Lidell-Scott http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/tools/liddel-scott/index.html, και το Ανθολόγιο της Αττικής Πεζογραφίας με τη δυνατότητα συγκριτικής μεταφραστικής θεώρησης των αρχαίων ελληνικών κειμένων http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?t=348 αποτελεί ένα χρήσιμο και δυναμικό εκπαιδευτικό περιβάλλον στα χέρια του φιλόλογου για την προώθηση της ενεργητικής και διερευνητικής μάθησης. Παράλληλα η κριτική διερεύνηση των ιστοσελίδων και των πολλαπλών ψηφιακών πόρων που έχουν στη διάθεση τους οι μαθητές τους δεν οδηγεί σε μια εργαλειώδη χρήση των νέων τεχνολογιών αλλά σε μια ενεργητική, κριτική θεώρηση της πληροφορίας και αξιοποίησή της και προετοιμάζει τον μαθητή για τον ρόλο του ως σκεπτόμενου, ενεργού πολίτη.

4. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ (ΜΕ Ή ΧΩΡΙΣ ΤΗ ΧΡΗΣΗ Τ.Π.Ε.)

1. ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗ: Εντάσεις και Αμφιλογίες

Εισαγωγή

Αφετηρία για τη δημιουργία του παρόντος σεναρίου αποτέλεσε η προβληματική για τις πρακτικές που συχνά υιοθετούνται κατά τη διδασκαλία της τραγωδίας στο Λύκειο. Ειδικότερα, στις διδακτικές προσεγγίσεις που ακολουθούνται αρκετές φορές παρατηρείται ότι δεν δίνεται έμφαση στο ιστορικό συγκείμενο της παραγωγής αλλά και της πρόσληψης του έργου, τα δραματικά πρόσωπα παρουσιάζονται εξιδανικευμένα, ενώ προωθείται μία, η παραδοσιακά επικρατούσα, ερμηνεία.

Αντίθετα, σύμφωνα με νεότερες αντιλήψεις για τη διδασκαλία του μαθήματος- όπως εκτίθενται στη συνέχεια, στο θεωρητικό πλαίσιο της πρότασης- είναι αναγκαίο να αναδεικνύεται το πλαίσιο δημιουργίας αλλά και των αναγνώσεων του κειμένου. Οι μαθητές χρειάζεται να εφοδιάζονται με το απαραίτητο ιστορικό υλικό, ώστε να είναι σε θέση να μελετούν το κείμενο, αρχικά, στις ιστορικοκοινωνικές συνθήκες της γένεσής και της τέλεσής του και στη συνέχεια, με κριτική επίγνωση, να διαπραγματεύεται δυναμικά το νόημά του στη σύγχρονη με τους ίδιους πραγματικότητα. Το «κλασικό» είναι ανάγκη να εκλαμβάνεται όχι ως στατικό ιδανικό αλλά ως αυτό που μπορεί διαρκώς να ανανοηματοδοτείται ανάλογα με τις ανάγκες των διαφορετικών ιστορικών εποχών, αναγνώστων και θεατών (Παπάζογλου, 2008). Τα κείμενα και τα έργα τέχνης οικουμενικού χαρακτήρα διαφυλάσσουν εντός τους έναν ζωγόνο τοπικισμό. Οι ηθελημένες προσπάθειες για «αχρονικότητα» είναι που γερνούν γρήγορα. (Steiner, 2001: 196).

Επιπλέον, ως απάντηση στις επηρεασμένες από τον ουμανισμό του 19ου αι. προσεγγίσεις που ξεχωρίζουν τους τραγικούς πρωταγωνιστές περισσότερο ως αρχετυπικούς παρά πραγματικούς και ειδικά την Αντιγόνη ως χαρακτήρα όχι μόνο ανθρωπιστικό αλλά επίσης υπερϊστορικό και ανϊστορικό (Ταξίδου, 2014: 340) παραθέτουμε την αναφορά του Winnington – Ingram (1999) σ. 442: «Τα μεγαλειώδη και συχνά φοβερά δραματικά πρόσωπα δεν είναι πρότυπα ούτε για το πώς πρέπει να συμπεριφέρονται οι άνθρωποι ούτε για το πώς δεν θα πρέπει να συμπεριφέρονται. Είναι τραγικές μορφές που βρίσκονται μέσα σε τραγικές καταστάσεις». Ενώ, σύμφωνα με τους Vernant – Vidal-Naquet (1998, σ. 19): «Στα καινούργια πλαίσια που θέτει η τραγωδία, ο ήρωας έπαψε λοιπόν να είναι πρότυπο· έγινε τελικά ένα πρόβλημα και για τον ίδιον, και για τους άλλους».

Οδηγός Εκπαιδευτικού

Είναι ανάγκη, τέλος, να δίνεται στους μαθητές η ευκαιρία να αντιπαρατεθούν με τις πολλαπλές ερμηνευτικές εκδοχές που έχουν αναδειχθεί στον σύγχρονο επιστημονικό διάλογο αλλά και να κατανοήσουν ότι το αμείωτο ενδιαφέρον για τη νοηματοδότηση των κειμένων αποδεικνύει τη διαχρονικότητά τους. Με τις πολλαπλές ερμηνείες η γνώση κατακτάται σε ένα δυναμικό και διαλογικό πλαίσιο (Wilner, 2005: 24) και προωθείται ο κριτικός γραμματισμός των μαθητών.

Άξονες ερμηνευτικής προσέγγισης

Σύγχρονες ερμηνευτικές προσεγγίσεις της τραγωδίας βλέπουν μέσα από την αντιπαράθεση των δύο κεντρικών δραματικών προσώπων, της Αντιγόνης και του Κρέοντα, να προβάλλονται μεγάλα θέματα, όπως ταφή και παράλειψη της ταφής, οικογένεια και κράτος, φίλοι και εχθροί [Winnington-Ingram (1999), σ. 210], θεμελιώδεις αντινομίες, «εγγενείς στην ανθρώπινη κατάσταση», όπως η αναμέτρηση μεταξύ ανδρών και γυναικών, μεταξύ ηλικιωμένων και νέων, μεταξύ κοινωνίας και ατόμου, μεταξύ ζωντανών και νεκρών, μεταξύ ανθρώπου και θεών [Steiner (2001) σ. 360]. Οι αντινομίες αυτές προβάλλονται ιδιαίτερα μέσα από τις αμφιλογίες των δύο πρωταγωνιστών. Το κοινό τους λεξιλόγιο κινείται σε αποκλίνοντα και ασυμβίβαστα μεταξύ τους σημασιολογικά πεδία. Όπως αναφέρουν οι [Vernant – Vidal-Naquet (1998), σ. 41] επισημαίνοντας την αμφισημία σε όρους του κειμένου, «οι λέξεις που ανταλλάσσονται πάνω στη σκηνή δεν αποκατασταίνουν τόσο την επικοινωνία ανάμεσα στα διάφορα πρόσωπα, όσο σημαδεύουν τις δεσμεύσεις, τους φραγμούς, τα στεγανά του νου και προσδιορίζουν τα σημεία σύγκρουσης».

Στο παρόν σενάριο επιχειρείται, μέσα από τις αμφιλογίες για την ταφή και την παράλειψή της και για τον προσδιορισμό των εχθρών και των φίλων, να ανιχνευθεί η αντιπαράθεση ανάμεσα στον *οίκο* και την *πόλη*. Πίσω από τις εν λόγω συγκρούσεις υποστηρίζεται ότι υποφώσκει η ένταση των δυνάμεων που πρέπει να επηρέαζε μια περίοδο κατά την οποία ολοκληρωνόταν ο Παρθενώνας και ταυτόχρονα άρχιζε η σοφιστική, οι αντιφάσεις και αντιπαλότητες ανάμεσα στην αριστοκρατική ομηρική/ηρωική ατομικότητα και της επίλεκτης κοινότητας που αυτή ορίζει και την κλασική δημοκρατική κοινότητα και των μορφών ατομικότητας που αυτή επιτρέπει [Honig (2014) σ. 275]. Κάθε μια από τις δυο ανταγωνιστικές απόψεις παρουσιάζεται μέσα από τον κριτικό φακό της άλλης. Στην τραγωδία αναπτύσσεται ένας διαλογισμός γύρω από την μετάβαση, την διφορούμενη μεν, πλην όμως προοδευτική, από έναν καθαρά οικογενειακό κώδικα ανθρώπινων σχέσεων σε έναν κώδικα διεπόμενο από την ιστορικότητα και τον πολιτικό ορθό λόγο. [Steiner, (2001) σ. 397]. Όπως αναφέρουν και οι Vernant – Vidal-Naquet (1988), σ. 28: «...ο μυθικός κόσμος αποτελεί το παρελθόν της πόλης ένα παρελθόν αρκετά μακρινό έτσι που να διαγράφονται καθαρά οι αντιθέσεις ανάμεσα στις μυθικές παραδόσεις που ενσαρκώνει και στις νέες μορφές νομικής και πολιτικής σκέψης· αλλά και αρκετά κοντινό έτσι που οι συγκρούσεις των εννοιών να γίνονται ακόμα οδυνηρά αισθητές και η αντιπαράθεση να εξακολουθεί να εκδηλώνεται.»

Ταυτότητα Σεναρίου

Τίτλος: *Αντιγόνη*: Εντάσεις και Αμφιλογίες

Μάθημα: Αρχαία Ελληνικά, Σοφοκλέους *Αντιγόνη*

Τάξη: Β΄ Λυκείου

Ενότητα: Β΄ επεισόδιο, στ.: 499-525 με συνεξέταση προηγούμενων στίχων.

Χρονική διάρκεια: 4 - 8 ώρες ανάλογα με τις διδακτικές επιλογές

Υλικοτεχνική υποδομή: εργαστήριο ηλεκτρονικών υπολογιστών (Η/Υ) ή φορητοί υπολογιστές και σύνδεση με το διαδίκτυο, βιντεοπροβολέας ή διαδραστικός πίνακας. Προτείνονται εναλλακτικές επιλογές και με συμβατικά μέσα.

Στόχοι – σκεπτικό

Σε επίπεδο γνώσεων

Αναμένεται οι μαθητές:

- να αντιληφθούν τα αντίθετα και μεταξύ τους αποκλίνοντα και ασυμβίβαστα σημασιολογικά πεδία στα οποία κινείται το λεξιλόγιο των δύο πρωταγωνιστών (*Αντιγόνης* και *Κρέοντα*),

Οδηγός Εκπαιδευτικού

- να συνδέσουν τις ανταγωνιστικές αντιλήψεις και συγκρούσεις των δραματικών προσώπων με άξονα τα δίπολα ταφή - άρνηση ταφής & φίλοι- εχθροί με την ένταση ανάμεσα στην πόλη (δημόσια πολιτική ζωή) και τον *οίκο* (οικογένεια), τις μορφές ατομικότητας που ορίζουν (δημοκρατική κοινότητα- ηρωική ατομικότητα) και τα ιδεώδη που εκφράζουν,
- να αντιληφθούν τις αντανακλάσεις του ιστορικού συγκείμενου στο έργο.

Σε επίπεδο στάσεων και αξιών

Αναμένεται οι μαθητές:

- να συνειδητοποιήσουν ότι το νόημα της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας – όπως και κάθε κειμένου συνδέεται στενά με το ιστορικό και κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο - που το γέννησε.
- να συνειδητοποιήσουν ότι το νόημα της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας - όπως και κάθε κειμένου - δεν είναι σταθερό ούτε αυταπόδεικτο, αλλά ότι λειτουργεί και ερμηνεύεται διαφορετικά ανάλογα με το εκάστοτε κοινωνικό, πολιτισμικό και ιδεολογικό πλαίσιο πρόσληψής του.
- να αναστοχαστούν για την δική τους προσωπική πρόσληψη και να αντιμετωπίσουν κριτικά τις ιδέες και αξίες που διαθλούν την ερμηνεία του έργου.

Σε επίπεδο δεξιοτήτων & Γραμματισμών

Αναμένεται οι μαθητές:

- να ασκηθούν στο να συσχετίζουν το κείμενο με την κοινωνία στην οποία εντάσσεται ως παράγωγο αλλά και ως παράγοντα μετασχηματισμού της,
- να αναστοχάζονται για τα στοιχεία που διαμορφώνουν την προσωπική τους ανταπόκριση στα κείμενα.
- να εξασκηθούν στην παρουσίαση των απόψεων και των συμπερασμάτων τους με την αξιοποίηση των νέων μέσων πρακτικής γραμματισμού, ειδικότερα του λογισμικού παρουσίασης και στην παραγωγή, έτσι, ενός νέου κειμενικού είδους υβριδικού (συνδυασμός προφορικού και γραπτού λόγου) και πολυτροπικού (συνδυασμός ποικίλων σημειωτικών τρόπων), που χαρακτηρίζεται επιπλέον από αφαιρετικότητα και συμπύκνωση,
- να αξιοποιούν τις ευκολίες (ρευσιτότητα) των ηλεκτρονικών περιβαλλόντων παραγωγής κειμένου (επεξεργαστής κειμένου, λογισμικό παρουσίασης, περιβάλλοντα συνεργατικής γραφής) για τη συνεργατική παραγωγή λόγου και για τον πειραματισμό κατά το γράψιμο.

Θεωρητικό πλαίσιο

Στο παρόν σενάριο υιοθετούνται οι αρχές της επικοινωνιακής προσέγγισης, που ορίζει ότι για την νοηματοδότηση του κειμένου χρειάζεται να λαμβάνεται υπόψη εκτός από την τυπολογική του ταυτότητα και το ιστορικό, κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον παραγωγής του. Έτσι, κατά την ερμηνευτική προσέγγιση της *Αντιγόνης* χρειάζεται να δοθεί έμφαση στην ιστορικότητα του λογοτεχνικού είδους στο οποίο ανήκει και στη στενή σύνδεση της τραγωδίας με το γίνεσθαι της Αθήνας του 5ου αι., που αποδεικνύει, άλλωστε, ο εφήμερος και ανεπανάληπτος χαρακτήρας των έργων αλλά και η θεσμική της τοποθέτηση στον πυρήνα της αθηναϊκής πολιτεϊότητας. Ειδικότερα, οι ανταγωνιστικές αντιλήψεις και συγκρούσεις των δραματικών προσώπων στο έργο είναι αναγκαίο να συσχετιστούν με την ένταση ανάμεσα στην πόλη και τον *οίκο* που χαρακτήριζε ένα αλματωδώς αναπτυσσόμενο πολιτικό και πολιτισμικό σύστημα [Goldhill (2008), σ. 56]. προσήλωση στην αρχή ότι το ευ ζην ήταν δυνατό μόνο μέσα στο πλαίσιο της πόλεως και οι μορφές ατομικότητας που αυτή επέτρεπε αντιπαρατίθενται με την αριστοκρατική /ηρωική ατομικότητα και την επίλεκτη κοινότητα που αυτή όριζε. (Honig, 2014: 275).

Υιοθετούνται, επίσης, στοιχεία από τις σύγχρονες αναγνωστικές θεωρίες, όπως η θεωρία της πρόσληψης και της αισθητικής ανταπόκρισης, σύμφωνα με τις οποίες το κέντρο βάρους της ερμηνευτικής προσέγγισης μετατοπίζεται από το κείμενο στον αναγνώστη καθώς και στις πολλαπλές - όσες και οι αναγνώστες - ερμηνείες. Οι μαθητές χρειάζεται να συνειδητοποιήσουν ότι το κείμενο της *Αντιγόνης* λειτουργεί και ερμηνεύεται διαφορετικά ανάλογα με το εκάστοτε κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο και τις προσωπικές εμπειρίες του αναγνώστη. Χρειάζεται να αναστοχαστούν για

την δική τους προσωπική πρόσληψη και να αντιμετωπίσουν κριτικά τις αντιλήψεις και ιδέες που διαθλούν την ερμηνεία του έργου.

Σε συνάρτηση με τις παραπάνω διδακτικές επιλογές προτείνεται και η μύηση των μαθητών σε αρχές του κριτικού γραμματισμού: Το κείμενο, εν προκειμένω το δραματικό κείμενο, αντιμετωπίζεται όχι μόνο ως παράγωγο αλλά κι ως παράγοντας μετασχηματισμού της κοινωνίας στην οποία εντάσσεται [Γιάννου (2014) σ. 139], αν μάλιστα αναλογιστούμε την ιδεολογική λειτουργία στο πλαίσιο της πόλεως με την ευκαιρία για δημόσια κρίση και αντιπαράθεση που πρόσφερε η «διδασκαλία» της τραγωδίας. Οι μαθητές ασκούμενοι να ανιχνεύουν την ιδεολογία πίσω από το κείμενο κατακτούν τη δεξιότητα να προσεγγίζουν κριτικά όχι μόνο τον αρχαίο αλλά και τον σύγχρονο κόσμο.

Υιοθετούνται, τέλος, στοιχεία *Πολυγραμματισμών*¹¹, καθώς οι μαθητές ασκούνται στη λειτουργική αξιοποίηση ηλεκτρονικών μέσων πρακτικής γραμματισμού (ηλεκτρονικά περιβάλλοντα παραγωγής λόγου) και μιλούν σε γνωρίσματα της νέας κειμενικής πραγματικότητας. Κύριο χαρακτηριστικό του νέου επικοινωνιακού πλαισίου είναι η πολυτροπικότητα, δηλαδή η αξιοποίηση πολλών σημειωτικών τρόπων (γλώσσα, εικόνα, ήχος, video κ.λ.π.), μεταξύ των οποίων κατανέμεται το νόημα [Kress (2000), σ. 116]. Σημαντικό είναι να τονιστεί ότι η συνύπαρξη των σημειωτικών τρόπων χρειάζεται να είναι λειτουργική και όχι αθροιστική [Κουτσογιάννης (2010) σ. 76]. Επομένως, η επικοινωνιακή «ισχύς», ζητούμενο της γλωσσικής διδασκαλίας, μετατίθεται από τον απόλυτο έλεγχο ενός τρόπου επικοινωνίας στον έλεγχο του συνδυασμού των πολλαπλών επιλογών επικοινωνίας [Kress (2000), σ. 116].

Διδακτική πορεία

1η φάση: Αφόρμηση, οριοθέτηση του θέματος, προσδιορισμός της διαδικασίας, διαμόρφωση ομάδων. 1 διδ. ώρα, σχολική αίθουσα (σε περίπτωση περιορισμένου διδακτικού χρόνου η διάρκεια της φάσης αυτής μπορεί να μειωθεί)

Επίκεντρο της διερεύνησης είναι η δραματική σύγκρουση των πρωταγωνιστών στους στίχους 499-525 μέσω της οποίας αποκαλύπτονται πολύ χαρακτηριστικά οι κεντρικές αντιπαραθέσεις του έργου ανάμεσα στην ταφή και την παράλειψή της, τους φίλους και εχθρούς και, κυρίως, η υφέρπουσα ένταση μεταξύ *οίκου* και *πόλεως*.

Αρχικά, γίνεται η ανάγνωση του από μετάφραση – όπως προτείνεται από το Πρόγραμμα Σπουδών – κειμένου. Χωρίς να προηγηθεί κάποιος σχολιασμός καταγράφεται η αρχική πρόσληψη των μαθητών. Οι μαθητές καταθέτουν την ταύτιση ή την απώθησή τους προς τις αντιφατικές ιδέες που εκφράζονται και επιχειρηματολογούν σχετικά. Το πιθανότερο είναι, βέβαια, να έχουν μια ήδη διαμορφωμένη άποψη από την προηγούμενη μελέτη του έργου η οποία να ενισχυθεί με τα νέα στοιχεία που αποκαλύπτονται στην στιχομυθία.

Στη συνέχεια, καλούνται να επιχειρήσουν τη διερεύνηση των στάσεων των ηρωικών προσώπων και των θεμάτων και των ιδεών που τις διαμορφώνουν με άξονα τη μελέτη των αντιθετικών δίπολων: ταφή - άρνηση της ταφής & φιλία- έχθρα σε συνάρτηση με το ιστορικό συγκείμενο του έργου. Για τον σκοπό αυτό οι μαθητές θα διερευνήσουν την εμφάνιση των εννοιών αυτών σε σύγχρονα του έργου παράλληλα κείμενα. Η μελέτη τους θα υποστηριχθεί και από προσεγγίσεις νεότερων μελετητών.

Η εργασία προτείνεται να γίνει ομαδικά και οι δύο άξονες διερεύνησης να ανατεθούν σε διαφορετικές ομάδες μαθητών. Η ομαδική εργασία είναι μια μεθοδολογική επιλογή με πολλαπλά οφέλη αλλά και δυσκολίες στις αρχικές, τουλάχιστον, προσπάθειες εφαρμογής της. Ασκούμενοι σε αυτήν οι μαθητές θα αποκτήσουν σταδιακά τις δεξιότητες να αυτοοργανώνονται σε ομάδες και να χαράζουν κατευθύνσεις εργασίας. Σε αρχικά στάδια, ωστόσο, ο διδάσκων χρειάζεται διακριτικά να φροντίσει για το μέγεθος, τη σύνθεση και τον επιμερισμό του έργου των ομάδων, λαμβάνοντας υπόψη και την επιθυμία των μαθητών.

11 Ο όρος αναφέρεται στη σύνδεση μορφών του γραμματισμού με διαφορετικά μέσα ή συστήματα επικοινωνίας, π.χ. εικονικός, τεχνολογικός, κινηματογραφικός γραμματισμός (Τεντολούρης & Χατζησαββίδης (2014), σ. 181).

2η φάση: Διερεύνηση 2 διδ. ώρες, εργαστήριο Η/Υ ή σχολική αίθουσα

1ος άξονας διερεύνησης: ταφή – στέρηση ταφής

Το πρώτο θέμα προς διερεύνηση, που μπορεί να ανατεθεί στις μισές ομάδες μαθητών, είναι η στάση των δύο κεντρικών ηρώων απέναντι στην ταφή. Στους μαθητές τίθεται το ερώτημα:

Είστε Αθηναίος θεατής του 5ου αι. π.Χ. και παρακολουθείτε τη στιχομυθία Αντιγόνης- Κρέοντα. Με ποια από τις δύο στάσεις απέναντι στο θέμα της ταφής του Πολυνείκη θα συμφωνούσατε και γιατί; Να απαντήσετε τεκμηριωμένα μελετώντας τη στιχομυθία αλλά και τους στίχους του έργου που προηγήθηκαν και που αποκαλύπτουν τις ιδέες των ηρώων. Να λάβετε υπόψη σας και τα παράλληλα κείμενα μέσα από τα οποία αναδύονται αντιλήψεις, σύγχρονες των θεατών του 5ου αι. Μπορείτε να ανατρέξετε και στα υποστηρικτικά κείμενα – προσεγγίσεις νεότερων μελετητών.

Με επιμέρους ερωτήματα και κατευθύνσεις στο φύλλο εργασίας οι ομάδες επιχειρούν, αρχικά, να προσδιορίσουν τη στάση του Κρέοντα και της Αντιγόνης ερευνώντας τις ιδέες και την επιχειρηματολογία τους με επίκεντρο τη στιχομυθία αλλά ανατρέχοντας και σε προηγούμενους στίχους, οι οποίοι μπορεί και να τους υποδειχθούν. Αποκαλυπτικοί του θέματος είναι οι στίχοι: 37-38, 45-46, 48, 71-77, 80-89, 198-210, 450-470 και 285-290. Η δημιουργία πίνακα στον οποίο θα τοποθετηθούν κατ' αντιπαραβολή τα σημεία που αναδεικνύουν τις απόψεις των δύο ηρώων θα βοηθήσει την κατανόηση των αντίπαλων και ασυμβίβαστων αντιλήψεων. Η εργασία θα διευκολυνόταν ιδιαίτερα σε ηλεκτρονικό περιβάλλον λόγω του πειραματισμού με το γράψιμο που ευνοεί το ψηφιακό κείμενο.

Στο αρχικό αυτό στάδιο της διερεύνησης, οι μαθητές θα εντοπίσουν σε ένα πρώτο επίπεδο ότι ο Κρέων διακρίνει τους δύο νεκρούς με όρους πολιτικούς: η ανταμοιβή της ταφής δίνεται μόνο σε όσους το αξίζουν βάσει της στάσης τους προς την πόλη (βλ. στ. 518: *Πορθῶν δὲ τήνδε γῆν· ὁ δ' ἀντιστὰς ὑπὲρ* & στ. 520: *Ἄλλ' οὐχ ὁ χρηστός τῷ κακῷ λαχεῖν ἴσος*). Η Αντιγόνη, αντίθετα υπερασπίζεται το χρέος της ταφής που οι δεσμοί της συγγένειας και οι άγραφοι νόμοι αναθέτουν στους συγγενείς (βλ. στ. 511: *Οὐδὲν γὰρ αἰσχρὸν τοὺς ὁμοσπλάγχθους σέβειν* & στ. 519: *Ῥῶς ὁ γ' Ἄδης τοὺς νόμους ἴσους ποθεῖ*.)

Στη συνέχεια, οι ομάδες μελετούν παράλληλα κείμενα στα οποία είναι εμφανείς διαφορετικές προσεγγίσεις για το θέμα της ταφής.¹² Αν και μελετούν τη μεταφραστική τους απόδοση, κρίνεται σκόπιμο κάποια, μη ποιητικά, να παρατεθούν και στην πρωτότυπη μορφή τους. Τα κείμενα αυτά αναδεικνύουν από τη μια την ιερότητα της ταφής και από την άλλη τις σκληρές πρακτικές που εφαρμόζονταν για τους προδότες και τους ιερόσυλους. Στόχος είναι οι μαθητές να γνωρίσουν αντιλήψεις και πρακτικές που ήταν παρούσες στην Αθήνα του 5ου αι. π.Χ. και να τις συσχετίσουν με τις επιλογές των δύο δραματικών προσώπων αλλά και την πιθανή πρόσληψη του θεατή της κλασικής Αθήνας.

Τα κείμενα που προτείνονται προς μελέτη είναι:

Για τις συνέπειες της μη ταφής:

Όμηρος, *Ίλιάδα*, Ψ, στ. 71-74: Το φάντασμα του Πατρόκλου εμφανίζεται στον Αχιλλέα και του ζητεί να ταφεί αμέσως, γιατί περιπλανιέται μόνος έξω απ' τις πύλες του Άδη και μένει μακριά από τους άλλους νεκρούς.

Όμηρος, *Ὀδύσσεια*, λ, στ. 72-73. Το φάντασμα του Ελπήνορα, επίσης, στη Νεκυία προειδοποιεί τον Οδυσσέα πως πρέπει να τον θάψει, αν δεν θέλει να προκαλέσει την οργή των θεών.

Ευριπίδης, *Ίκέτιδες* στ. 531-541: Ο Θησέας υποστηρίζει την ανάγκη της ταφής των νεκρών Αργείων από τους Θηβαίους: «*Αν η μη ταφή γίνει νόμος, «δειλούς θα κάνει τους αντρειωμένους»* (στ. 540).

12 Τα κείμενα και οι δικτυακοί τόποι όπου φιλοξενούνται (για όσα παρέχεται τέτοια δυνατότητα) παρατίθενται στο Παράρτημα. Ιδέες για τα διακείμενα αντλήθηκαν από: Steiner (2001), Wiles (2009), Bowra (1990), Winnington-Ingram (1999). Εξαιρετικά χρήσιμη και ενδιαφέρουσα η διακειμενική προσέγγιση του θέματος της ταφής από τον Λ. Πόλκα και τους μαθητές, στο <http://gennadeio.blogspot.gr/>

Λυσίας, *Ἐπιτάφιος τοῖς Κορινθίων βοηθοῖς*, 2.7-10: Στο ίδιο γεγονός αναφέρεται και ο Λυσίας: Οι Αθηναίοι πολέμησαν εναντίον του ενός για το καλό και των δύο, υπέρ των Θηβαίων, δηλαδή, για να μη διογκώσουν την ύβρη τους απέναντι στους θεούς ασεβώντας απέναντι των νεκρών, και για τους Αργεῖους, για να μην επιστρέψουν στην πατρίδα τους χωρίς την πατροπαράδοτη τιμή.

Ψηφίσματα για προδότες και ιερόσυλους:

Θουκυδίδης, *Ἱστορία* 1.138: Η κρυφή μεταφορά των λειψάνων του Θεμιστοκλή στην Αττική από τον τόπο εξορίας του μετά την καταδίκη του ως προδότη.

Θουκυδίδης, *Ἱστορία* 1.134.1- 4: Το τέλος του Παισανία: Ο θεωρούμενος ως προδότης, Παισανίας πεθαίνει από λιμό κλεισμένος στον ναό της Χαλκιοίκου Αθηνάς και οι έφοροι αμφιταλαντεύονται αν θα τον ρίξουν στον Καιάδα ή αν θα τον θάψουν.

Θουκυδίδης, *Ἱστορία* 1.126: Η τιμωρία των υπευθύνων του Κυλώνειου άγους: Οι υπεύθυνοι τιμωρήθηκαν και πέραν του θανάτου τους, καθώς τους ξέθαψαν και παραπέταξαν τα πτώματά τους.

Πλάτων, *Νόμοι* 909 b-c: Συναντάται η σκληρότερη περιγραφή της τιμωρίας των ιερόσυλων. Το πτώμα τους πετιέται έξω από τα τείχη της πόλης άταφο.

Με κατάλληλα ερωτήματα οι μαθητές θα διερευνήσουν: Ποιες ήταν οι αντιλήψεις για το άταφο πτώμα; Η άρνηση της ταφή υπήρχε ως επιλογή, για ποιους και τι αντανάκλα για τη σχέση του αρχαίου Έλληνα με την πατρίδα- κράτος του; Οι αντίθετες στάσεις των δύο δραματικών προσώπων απέναντι στην ταφή έχουν σημεία αναφοράς στο ιστορικό συγκείμενο, όπως αντανάκλαται από τα κείμενα; Στους μαθητές δίνονται επίσης υποστηρικτικά κείμενα νεότερων μελετητών (βλ. Παράρτημα) που τους βοηθούν να συσχετίσουν τις διαφορετικές αντιλήψεις για το θέμα της ταφής με τη συγκρουσιακή σχέση μεταξύ αριστοκρατικών και δημοκρατικών ιδεών στην κλασική Αθήνα. Οι μαθητές αναμένεται να αμφιταλαντευτούν μεταξύ των αντικρουόμενων στάσεων, όπως πιθανόν και ο θεατής του 5ου αι. Στόχος δεν είναι να συνταχθούν με τη μία ή την άλλη άποψη, αλλά να λάβουν υπόψη τους το ιστορικό συγκείμενο για την ερμηνεία που θα διαμορφώσουν και να αποφύγουν να προσεγγίσουν το έργο σύμφωνα με τις δικές τους ηθικές αντιλήψεις. Οι μαθητές συνειδητοποιούν ότι πρακτικές που στους ίδιους, σύμφωνα με τις δικές τους προσλαμβάνουσες, φαίνονται απαράδεκτες, μπορεί να μην προκαλούσαν την ίδια απέχθεια στον πολίτη της κλασικής εποχής, καθώς δεν του ήταν εντελώς άγνωστες παρόμοιες πρακτικές για τους προδότες. Η προδοσία της πατρίδας ξεπερνά τους πατροπαράδοτους κανόνες για την ταφή. Από την άλλη, οι αρχαιότερες θρησκευτικές αντιλήψεις, που διατηρούν την πίστη ότι οι άταφοι νεκροί δεν έχουν πρόσβαση στο βασίλειο των νεκρών και που συνυπάρχουν με την προσπάθεια για την εγκαθίδρυση της πολιτεότητας είναι πιθανό να δίχαζαν το σύγχρονο του έργου κοινό. Ένα ενδιαφέρον σημείο, βέβαια, στο οποίο μπορούν να σταθούν οι ομάδες είναι ότι εκτός από την επιλογή της άρνησης της ταφής υπήρχε και αυτή της ταφής έξω από τα όρια της πόλης. Μπορεί να οδηγηθούν, έτσι, στον προβληματισμό – προβληματισμό και πολλών μελετητών - για ποιο λόγο ο Κρέοντας επιλέγει την πιο ακραία τιμωρία και να προσπαθήσουν να συσχετίσουν την απόφασή του τόσο με το πολιτικό συγκείμενο- προσπάθεια για εγκαθίδρυση πολιτεότητας - όσο και με το ήθος του δραματικού προσώπου. Με κατάλληλα ερωτήματα μπορεί να προβληματιστούν, δηλαδή, γιατί ο θιασώτης της πολιτικής πειθαρχίας αποδεικνύεται, όσο ολοκληρώνεται η οικοδόμηση του ήθους του, τυραννόφρων. Ασφαλώς δε, ο τρόπος με τον οποίον παρουσιάζει τον Κρέοντα ο Σοφοκλής, όντως υποδηλώνει τις δικές του αμφιβολίες και ανησυχίες για την «πρόοδο» από τα πατροπαράδοτα έθιμα στη δημόσια ορθολογικότητα της Περικλείας στιγμής [Steiner (2001), σ. 287]. Από την άλλη, ο Σοφοκλής δεν μπορεί να μην είχε επίγνωση των ισχυρών επιβιώσεων ηρωικών αξιών και συμπεριφορών και των ολέθριων συνεπειών τους [Winnington- Ingram (1999), σ. 110]. Τα συμπεράσματα για το θέμα είναι επισφαλής. Όπως έχει υποστηριχθεί [Wiles (2009), σ. 49], τα έργα του Σοφοκλή, «αντλούσαν τη δημιουργική τους ενέργεια από το γεγονός ότι δεν υπήρχε συναίνεση στο κοινό γύρω από τα πλέον θεμελιώδη ζητήματα».

2ος άξονας διερεύνησης: φίλοι και εχθροί

Το δεύτερο θέμα προς διερεύνηση είναι η σημασιοδότηση των δίπολου φίλος - εχθρός από τα δύο κεντρικά δραματικά πρόσωπα, αντίθεσης που κυριαρχεί σε ολόκληρη την παραγωγή του Σοφοκλή. Στους μαθητές τίθεται το ερώτημα:

Είστε Αθηναίος θεατής του 5ου αι. π.Χ. και παρακολουθείτε τη στιχομυθία Αντιγόνης- Κρέοντα. Πώς ορίζει την έννοια του φίλου και του εχθρού η Αντιγόνη και πώς ο Κρέοντας. Πώς σχετίζεται ο ορισμός που δίνουν στην έννοια με τη στάση τους στο θέμα της ταφής; Με ποιον ορισμό συντάσσετε και γιατί; Η συμφιλιωτική στάση που προτείνει η Αντιγόνη ποιους συμπεριλαμβάνει; Να απαντήσετε τεκμηριωμένα μελετώντας τη στιχομυθία αλλά και τους στίχους του έργου που προηγήθηκαν και που αποκαλύπτουν τις ιδέες και τη στάση των ηρώων. Να λάβετε υπόψη σας και τα παράλληλα κείμενα μέσα από τα οποία αναδύονται αντιλήψεις, σύγχρονες των θεατών της κλασικής Αθήνας. Μπορείτε να ανατρέξετε και στα υποστηρικτικά κείμενα – προσεγγίσεις νεότερων μελετητών.

Με κατάλληλα επιμέρους ερωτήματα και κατευθύνσεις στο φύλλο εργασίας οι ομάδες πραγματοποιούν τη διερεύνησή τους. Αρχικά, αναζητούν τη λέξη φίλος στο λεξικό Liddell-Scott είτε στην έντυπη μορφή του είτε στην ηλεκτρονική¹³. Επισημαίνουν την αναφορά στον Σοφοκλή: «τὰ φίλτατα, τα πιο κοντινά και τα πιο αγαπημένα σε κάποιον, όπως είναι η σύζυγος και τα παιδιά» και διερευνούν ποιον από τους δύο πρωταγωνιστές εκφράζει περισσότερο αυτός ο ορισμός. Στην συνέχεια, αναζητούν τις λέξεις φίλος και εχθρός ή ομόρριζες τους στη στιχομυθία και βέβαια έρχονται αντιμέτωποι με τον πλέον διασημότερο αλλά και δυσσερμήνευτο στίχο του δράματος: *οὔτοι συνέχθειν ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφυν* (στίχ. 523). Οι μαθητές κατευθύνονται να αναρωτηθούν πόσο συμπεριληπτικό είναι το *συμφιλεῖν* της Αντιγόνης: Πρόκειται για μια χριστιανικού τύπου αγάπη που περικλείει όλους και όλα;

Για την καλύτερη προσέγγιση του θέματος ανατρέχουν στους στίχους που προηγήθηκαν και επιχειρούν να προσδιορίσουν πώς σημασιοδοτούνται οι λέξεις από τα δύο διαφορετικά πρόσωπα. Ο πρόλογος – ειδικότερα οι στίχοι: 9-10, 73-74, 80-81, 86-87, 93-94 & 98-99 - είναι αποκαλυπτικός για το ποιος είναι ο φίλος και ο εχθρός για την Αντιγόνη. Για την ηρωίδα άξονας του προσδιορισμού φίλων και εχθρών φαίνεται να είναι η οικογένεια. Ο αγώνας της επιβάλλεται από τους δεσμούς συγγένειας. Οι ομάδες με κατάλληλα ερωτήματα προβληματίζονται, επίσης, για την εχθρική αποστροφή της Αντιγόνης προς την Ισμήνη, όταν η δεύτερη αρνείται να υποστηρίξει την ταφή. Πόσο κοντά στο *συμφιλεῖν* ή στο *συνέχθειν* είναι η στάση αυτή; Προσεγγίζουν, πιθανόν, την άποψη του Winnington- Ingram (1999), σ. 186, ότι στην πολωτική αντίθεση μεταξύ φίλων και εχθρών δεν υπάρχουν ενδιάμεσες διαβαθμίσεις.

Οι ομάδες εστιάζουν, επίσης, και στην αρχική διακήρυξη του Κρέοντα, στην οποία τοποθετείται και για το θέμα των φίλων και εχθρών. Μελετώντας τους στίχους 182-183 και 187-191 στα συμπραζόμενά τους αντιλαμβάνονται ότι για τον ίδιο οι εχθροί και φίλοι ορίζονται με όρους πολιτικούς: φίλος και εχθρός είναι ο φίλος και εχθρός της πατρίδας. Ο Κρέων αποσαφηνίζει, ουσιαστικά, τους όρους του «ανήκειν» στη Θήβα [Honig (2014) σ. 265]. Αναδεικνύεται, έτσι, το βαθύ χάσμα επικοινωνίας μεταξύ των δύο πρωταγωνιστών. Καμιά νοηματική ανταλλαγή δεν πραγματοποιείται. Δεμένοι ο καθένας στον δικό του σημασιακό κώδικα χρησιμοποιούν τις ίδιες λέξεις αλλά εννοούν πράγματα εντελώς διαφορετικά. Όπως αναφέρει ο Steiner (2001), σ. 384, πρόκειται για έναν διάλογο κωφών.

Τι αντανακλά όμως αυτή η νοηματική διάσταση; Μελετώντας παράλληλα κείμενα, καθώς και προσεγγίσεις νεότερων μελετητών (βλ. Παράρτημα) οι μαθητές επιχειρούν να τη συσχετίσουν με το ιστορικό συγκείμενο, την ένταση μεταξύ *οίκου* και *πόλεως*, μεταξύ αριστοκρατικών και

13 Ψηφιακή έκδοση του *Ενδιάμεσου Λεξικού της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας (An Intermediate Greek-English Lexicon, 1889)* των Henry George Liddell & Robert Scott, όπως κυκλοφόρησε εκσυγχρονισμένο σε νεοελληνική μετάφραση το 2007 από τις εκδόσεις «Πελεκάνος» με τον τίτλο *Επιτομή του Μεγάλου Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας* σε βάση δεδομένων και με δυνατότητες αναζήτησης παρέχεται από την Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα, στη διεύθυνση: http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/tools/liddel-scott/index.html

δημοκρατικών ιδεών στην κλασική Αθήνα. Ειδικότερα, μελετούν τον Επιτάφιο του Περικλή με εστίαση στο κεφάλαιο 44. Παρωθούμενοι με κατάλληλα ερωτήματα στο φύλλο εργασίας διερευνούν αν στον Επιτάφιο γίνεται μνεία κάποιας ατομικής περίπτωσης ηρωισμού, ή αν στόχος φαίνεται να είναι ο έπαινος της πόλης. Στο κεφάλαιο 44 μάλιστα το ατομικό πένθος εκμηδενίζεται ουσιαστικά μπροστά στην ανάγκη για την ωφέλεια της πόλεως. Κανένας δεν είναι μοναδικός. Οποιοσδήποτε μπορεί να αντικατασταθεί. Παρόμοιες απόψεις μπορούν να ανιχνευθούν και στο 2.60 των Ιστοριών του Θουκυδίδη, όπου τονίζεται από τον Περικλή και πάλι η ανωτερότητα της πόλεως έναντι του ατόμου. Οι μαθητές μελετώντας το υποστηρικτικό κείμενο του Goldhill και του Steiner (βλ. Παράρτημα) πληροφορούνται, επίσης, για τη σημασία που είχε για την εγκαθίδρυση της πολιτείας στην Αθήνα η συλλογική ταφή και ο επιτάφιος λόγος ως αντικατάσταση του ατομικού οικογενειακού θρήνου. Η πολιτεία ουσιαστικά σφετερίζεται τα δικαιώματα της οικογένειας.

Η υπερίσχυση της πολιτείας έναντι του ατόμου προβάλλεται, επίσης, με τον εναργέστερο τρόπο στον *Κρίτωνα* του Πλάτωνα (51b), που δίνεται προς μελέτη στις ομάδες: η πατρίδα κάθε ανθρώπου είναι ιερότερη από την οικογένεια.

Την πολωτική αντίθεση μεταξύ φίλων και εχθρών σε σχέση με το θέμα της ταφής οι ομάδες μελετούν και στον *Αίαντα*. Στους στίχους 1582-1648 της Εξόδου ο Αγαμέμνων επικαλείται το θέμα της έχθρας με όρους πολιτικούς – λανθάνει βέβαια και ένα ζήτημα προσωπικής έχθρας-, για να δικαιολογήσει την άρνησή του να θάψει τον νεκρό Αίαντα, ενώ ο Οδυσσεύς υπερασπίζεται το δικαίωμα της ταφής του νεκρού επιστρατεύοντας την έννοια της δικαιοσύνης.

Όπως και στη περίπτωση του πρώτου άξονα διερεύνησης, οι μαθητές αναμένεται να αντιληφθούν τον διχασμό που μπορεί να βίωνε το κοινό της κλασικής Αθήνας κατά την παρακολούθηση του έργου ακούγοντας τις πολλαπλά σημασιοδοτούμενες λέξεις των πρωταγωνιστών και συνακόλουθα να συνειδητοποιήσουν ότι αυτές οι αμφιλογίες αντανακλούν τα διαφορετικά και αλληλοσυγκρουόμενα ιδεώδη που εμφιλοχωρούν στις πολιτειακές δομές της κλασικής Αθήνας, τα συνδεδεμένα με τον *οίκο* και την *πόλη*.

Ολοκληρώνοντας τη διερεύνησή τους οι ομάδες θα ανακοινώσουν τα αποτελέσματά τους στην ολομέλεια. Κατά τη διάρκεια της εργασίας τους, λοιπόν, είναι χρήσιμο να κρατούν σημειώσεις. Σε περίπτωση που υπάρχει υποδομή για τη δημιουργία ηλεκτρονικής παρουσίασης, η εργασία θα διευκολυνόταν με ψηφιακές σημειώσεις που θα μπορούσαν να κρατούν οι μαθητές είτε στον επεξεργαστή κειμένου είτε στο λογισμικό παρουσίασης. Το ψηφιακό κείμενο λόγω της ρευστότητάς του μετασχηματίζεται και οδηγείται εύκολα μέσω πολλαπλών εκδοχών στην τελική του μορφή.

3η φάση: δημιουργία παρουσίασης και παρουσίαση αποτελεσμάτων: 2-3 διδ. ώρες, εργαστήριο Η/Υ ή σχολική αίθουσα

Σε περίπτωση που είναι διαθέσιμο το εργαστήριο της πληροφορικής ή υπάρχουν φορητοί υπολογιστές οι ομάδες μπορούν να δομήσουν ηλεκτρονικά την παρουσίασή τους. Με τη δημιουργία της παρουσίασης οι μαθητές ασκούνται σε ένα νέο κειμενικό είδος, υβριδικό (συνδυασμός προφορικού και γραπτού λόγου) και πολυτροπικό (λειτουργική συνύπαρξη διαφορετικών σημειωτικών τρόπων), που χαρακτηρίζεται, επιπλέον, από αφαιρετικότητα, ονοματοποίηση και συμπύκνωση.

Με την αξιοποίηση του ηλεκτρονικού περιβάλλοντος διευκολύνεται, επίσης, η αντιμετώπιση του γραψίματος όχι ως εφάπαξ αλλά ως δυναμικής διαδικασίας, κατά την οποία το τελικό κείμενο μπορεί να προκύψει μέσα από διαδοχικές εκδοχές. Λόγω της ρευστότητας του ηλεκτρονικού κειμένου η ευχέρεια αλλαγών, διαρκούς εμπλουτισμού και βελτίωσης διευκολύνει και τη συνεργατική παραγωγή του κειμένου στο πλαίσιο της ομάδας.

Εναλλακτικά, οι μαθητές μπορούν χειρόγραφα, στη σχολική τάξη, να επεξεργαστούν τις σημειώσεις τους και να συνθέσουν προσχεδιασμένο προφορικό λόγο.

Στη συνέχεια, οι ομάδες ανακοινώνουν τα αποτελέσματά τους στην ολομέλεια. Με την ανακοίνωση των συμπερασμάτων είναι δυνατή η σύνθεση των από διαφορετική αφηγηρία προσεγγίσεων για το ίδιο θέμα: τη διάσταση *οίκου- πόλεως*. Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται από τον εκπαιδευτικό στο να ασκηθούν τα παιδιά να πραγματώνουν το κειμενικό είδος της παρουσίασης ενώπιον της τάξης τους. Σε περίπτωση, μάλιστα, που ο λόγος θα υποστηριχθεί με ηλεκτρονική

παρουσίαση χρειάζεται να επισημανθεί ότι ο προφορικός λόγος συμπληρώνει και εμπλουτίζει το κείμενο της παρουσίασης και δεν το αναπαράγει απλώς.

4η φάση: παραγωγή κειμένου: 1- 2 διδ. ώρες, εργαστήριο Η/Υ ή σχολική αίθουσα ή εικονικός χώρος (μέσω διαδικτυακού περιβάλλοντος συνεργατικής γραφής - εκτός σχολικού χρόνου).

Οι μαθητές στις ίδιες ομάδες που εργάστηκαν στις προηγούμενες φάσεις καλούνται να καταθέσουν τη δική τους νοηματοδότηση επιχειρώντας να συσχετίσουν την πρόσληψή τους με το σύγχρονο τους ιστορικό και πολιτισμικό περιβάλλον. Ειδικότερα, οι μαθητές επιχειρούν να προσεγγίσουν το ερώτημα:

Εσείς, ως σύγχρονοι θεατές θα συντασσόσασταν με τη στάση κάποιου από τους δύο πρωταγωνιστές; Θα συμφωνούσατε με την ταφή του αγαπημένου ή την τήρηση του νόμου; Επιχειρήστε να συσχετίσετε την επιλογή σας με τη σχέση του σύγχρονου πολίτη με το κράτος, τους νόμους αλλά και τη γενικότερη πολιτική και κοινωνικοπολιτισμική κατάσταση.

Είναι ενδιαφέρον οι μαθητές να καταθέσουν την προσωπική τους ανταπόκριση επιχειρώντας παράλληλα να αντιμετωπίσουν κριτικά τις αντιλήψεις που διαθλούν την ερμηνεία του έργου: Θα επέλεγαν την ταφή ή όχι, τον φίλο ή την πολιτεία και γιατί; Πόσο κοντά είναι οι σύγχρονοι κοινωνικοί και πολιτικοί θεσμοί με αυτούς της αυτοδιοικούμενης κοινότητας της δημοκρατικής πόλεως; Μήπως, όπως αναρωτιέται η Παπάζογλου (2011), «η δική μας κοινωνία, που έχει κατοχυρώσει την ατομικότητα αμφισβητώντας τη συλλογικότητα ή το Κράτος έχει ανάγκη περισσότερο το πρότυπο της εξέγερσης παρά αυτό της υπακοής»; Χρήσιμο είναι να αναδειχθεί, επίσης, και ο βαθμός κριτικής απόστασης που προσφέρει στους μαθητές η διερευνητική διαδικασία που προηγήθηκε κατά την οποία μελέτησαν, επίσης, το ιστορικό συγκείμενο σε σχέση με την πρόσληψη του έργου στην κλασική εποχή.

Για την παραγωγή των κειμένων των μαθητών αξιοποιείται ο επεξεργαστής κειμένου, καθώς λόγω των χαρακτηριστικών του ψηφιακού κειμένου διευκολύνεται ο μεγαλύτερος πειραματισμός κατά την παραγωγή λόγου αλλά και η αντιμετώπιση του γραψίματος ως δυναμικής διαδικασίας, κατά την οποία το τελικό κείμενο μπορεί να προκύψει μέσα από διαδοχικές εκδοχές. Η ευχέρεια αλλαγών, διαρκούς εμπλουτισμού και βελτίωσης διευκολύνει και τη συνεργατική παραγωγή του κειμένου στο πλαίσιο της ομάδας.

Σε περίπτωση που ο διδακτικός χρόνος είναι περιορισμένος και η διάθεση του εργαστηρίου Η/Υ δυσχερής η συνεργατική παραγωγή λόγου θα μπορούσε να γίνει ασύγχρονα και εξ αποστάσεως με την αξιοποίηση διαδικτυακών περιβαλλόντων συνεργατικής γραφής (π.χ. wiki, googledrive κ.α.). Η μαθησιακή διαδικασία, έτσι, επεκτείνεται χωροχρονικά. Επιπλέον, σε ένα τέτοιο πλαίσιο μπορεί να αναπτυχθεί επικοινωνία πολυδιάστατη, ακαδημαϊκή και προσωπική, συνεχής και ευέλικτη. Δημιουργείται ένα μαθησιακό περιβάλλον στο οποίο αίρονται οι αναστολές και ενισχύεται η ανάληψη πρωτοβουλιών, η αλληλεπίδραση και η μαθητική συνοχή. Οι μαθητές αναπτύσσουν διάλογο που χαρακτηρίζεται από εμπάθунση, αναστοχασμό και ενδελέχεια, συνδημιουργούν κείμενα σε αυθεντικό πλαίσιο επικοινωνίας και αντιλαμβάνονται ευκολότερα το δυναμικό χαρακτήρα της γραφής και το αμφίδρομο της επικοινωνίας πομπού – δέκτη [Βλαχογιάννη & Σεφερλή (2011)].

Υπάρχει πάντα, βέβαια, η εναλλακτική της χειρόγραφης παραγωγής λόγου στη σχολική αίθουσα ή και η ανάθεση της προσέγγισης του θέματος ως εργασία για το σπίτι.

Βιβλιογραφία

1. Βλαχογιάννη, Ε. & Σεφερλή, Ν. (2011), «Εναλλακτικοί τρόποι προσέγγισης του αρχαιοελληνικού κειμένου με τη συνδρομή της τεχνολογίας: Η αξιοποίηση του wiki σε μια απόπειρα «μαθητείας στον αρχαίο κόσμο», στο Γλέζου Κ. & Τζιμόπουλος Ν. (Επιμ.), *Πρακτικά Εργασιών 6^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου των Εκπαιδευτικών για τις Τ.Π.Ε. «Αξιοποίηση των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας στη Διδακτική Πράξη»*, Σύρος, 6-8 Μαΐου 2011.

2. Γιάννου, Τ. (2014). «Οι Τ.Π.Ε. στο μάθημα των αρχαίων ελληνικών», στο *Επιμορφωτικό υλικό για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στα Κέντρα Στήριξης Επιμόρφωσης*, τεύχος 3 (κλάδος ΠΕ 02), 3^η έκδοση, αναθεωρημένη και εμπλουτισμένη. Πάτρα (ΙΤΥ), σσ. 100-124.
3. Goldhill, S. (2008), *Aeschylus. The Oresteia*, μτφρ. Α. Παπασυριόπουλος, *Αισχύλου Ορέστεια*, Αθήνα (Καρδαμίτσα).
4. Honig, B. (2014). «Ο θρήνος της Αντιγόνης, η οδύνη του Κρέοντα: πένθος, ανήκειν και πολιτική της εξαίρεσης». Στο Τζελέπη, Ε., μτφρ. Λαλιώτης, Μ., *Αντινομίες της Αντιγόνης, Κριτικές θεωρήσεις του πολιτικού*, (257-308), Αθήνα (Εκκρεμές).
5. Κουτσογιάννης, Δ. (2010). «Θεωρητικό πλαίσιο της γλωσσικής διδασκαλίας και αξιοποίηση των Τ.Π.Ε.». Στο *Επιμορφωτικό υλικό για την εκπαίδευση των επιμορφωτών στα Πανεπιστημιακά Κέντρα Επιμόρφωσης*, τεύχος 3 (Κλάδος ΠΕ02) 2^η έκδοση. Πάτρα (**EAITY**).
6. Kress, G. (2000), «Σχεδιασμός του γλωσσικού προγράμματος σπουδών με βάση το μέλλον» *Γλωσσικός Υπολογιστής* 2 σσ. 111-122.
7. Παπάζογλου, Ε. (2011). «Η διδασκαλία της τραγωδίας στη μέση εκπαίδευση: μερικά ηθικά διδάγματα», *Φιλολόγος*, 143 σσ. 134-150.
8. Steiner, G. (2001). *Οι Αντιγόνες*, μτφρ. Β. Μάστορης & Π. Μπουρλάκης, Αθήνα, Καλέντης.
9. Ταξίδου, Ό. (2014), «Η σαγήνη της Αντιγόνης ή η Αντιγόνη και οι φιλόσοφοι», Στο Τζελέπη, Ε., μτφρ. Λαλιώτης, Μ., *Αντινομίες της Αντιγόνης, Κριτικές θεωρήσεις του πολιτικού*, (337-371), Αθήνα (Εκκρεμές).
10. Τεντολούρης, Φ. & Χατζησαββίδης, Σ. (2014), *Διδασκαλία της γλώσσας. Ιστορία-επιστημολογία αναστοχαστικότητα*. Αθήνα (Νεφέλη).
11. Vernant, J.-P. – Vidal-Naquet, P. (1988), *Myth and tragedy in Ancient Greece* ,
12. *Mythe et société en Grèce Ancienne*, μτφρ. Στ. Γεωργούδη *Μύθος και Τραγωδία στην Αρχαία Ελλάδα*, τ. Α', Αθήνα (Ζαχαρόπουλος).
13. Wiles, D. (2009), *Greek theatre performance*, μτφρ. Ελένη Οικονόμου, *Το αρχαίο ελληνικό δράμα ως παράσταση, Μια εισαγωγή*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.).
14. Wilner, A. (2005), *Fostering critical literacy: The art of assignment design. New Directions for Teaching and Learning*.
15. Winnington-Ingram, R. P. (1999), *Sophocles. An interpretation*, μτφρ. Φαράκλας, Χ. Π., *Σοφοκλής – Ερμηνευτική Προσέγγιση*, Αθήνα (Καρδαμίτσα).

Παράρτημα

Παράλληλα και Υποστηρικτικά Κείμενα και δικτυακοί τόποι όπου φιλοξενούνται (για όσα παρέχεται τέτοια δυνατότητα)

Ταφή- στέρωση ταφής

Ιλιάδα Ψ 65-74

Κι ήρθε η ψυχή του δόλιου Πάτροκλου σιμά του, με τον ίδιο
σε όλα του μοιάζοντας, στο ανάριμμα και στα πανώρια μάτια
και στη φωνή, και φόραε πάνω της τα ρούχα τα δικά του
κι εστάθη πάνω απ' το κεφάλι του κι αυτά του λέει τα λόγια,
«Γιε του Πηλέα, κοιμάσαι ξέγνοιαστος, και μένα λησμονάς με!
Οσο 'μουν ζωντανός, με φρόντιζες, νεκρό μ' αφήνεις τώρα.
θαψ' το κορμί μου δίχως άργητα, να μπω στον Κάτω Κόσμο
τα ψυχολόγια με αποδιώχνουνε, των πεθαμένων οι ίσκιοι
περνώντας το ποτάμι, αντάμα τους να σμίξω, δε μ' αφήνουν,
κι όξω απ' τον Άδη τον πλατύπορτο του κάκου τριγυρίζω.

Μετάφραση: Ν. Καζαντζάκης-Ι. Κακριδής

Οδύσσεια λ στ. 66-78

Μα σε ξορκίζω σε όσους άφηκες δικούς κι εδώ δεν είναι —
το ταίρι σου και τον πατέρα σου, που σ' έχει αναστημένο,
και τον Τηλέμαχο, στο σπίτι σου μοναχογιό που άφηκες:
το ξέρω, σα γυρνάς, αφήνοντας εδώ τον Κάτω Κόσμο,
στην Αία ξανά το καλοκάμωτο καράβι σου θ' αράξεις.
Εκεί φτασμένος θέλω, ρήγα μου, να θυμηθείς και μένα'
άκλαφτο κι άθαφτο, αψηφώντας με, μη φύγεις και με αφήσεις,
απ' αφορμή δικιά μου οι αθάνατοι μην οργιστούν μαζί σου
μονάχα κάψε με με τ' άρματα που ήταν δικά μου, ως ζούσα,
κι εκεί, στο ακρόγιαλο της θάλασσας, μνημούρι ασκώσετέ μου
του δύστουχου, που κι οι μελλούμενες γενιές να μου θυμούνται.
Κι ως τούτα πια τελέψεις, κάρφωσε κι ένα κουπί στο μνήμα,
αυτό που ζώντας είχα κι έλαμνα μαζί με τους συντρόφους.

Μετάφραση: Ν. Καζαντζάκης-Ι. Κακριδής

Ευριπίδη Ικέτιδες (στ. 531-541)

Τώρα τους σκοτωμένους
αφήστε να τους θάψουν, για να φύγει
στο φως κάθε στοιχείο τους, απ' όπου
έχει έρθει· το κορμί μέσα στο χώμα,
το πνεύμα στον αιθέρα· δεν ανήκει
σ' εμάς το σώμα, παρά μόνο τόσο
όσο σ' αυτό η ζωή να κατοικήσει
κι ύστερα πρέπει η γης που το 'χει θρέψει
να το πάρει ξανά. Θαρρείς το Άργος
πως τιμωρείς, μη αφήνοντας να θάψουν
τους νεκρούς; Όχι· αν κάποιος τους στερήσει
αυτό που πρέπει να 'χουν, δίχως τάφο
αφήνοντάς τους, όλη την Ελλάδα
προσβάλλει· αν γίνει ετούτο νόμος,
δειλούς θα κάνει τους αντρειωμένους.

Μετάφραση: Τάσος Ρούσσο

Λυσίας, Έπιτάφιος τοῖς Κορινθίων βοηθοῖς, 2.7-10

[7] Ἀδράστου δὲ καὶ Πολυνεῖ κους ἐπὶ Θήβας στρατευσάντων καὶ ἡττηθέντων μάχῃ, οὐκ ἐώντων
Καδμείων θάπτειν τοὺς νεκρούς, Ἀθηναῖοι ἡγησάμενοι ἐκεῖ νους μὲν, εἴ τι ἡδί κουν, ἀποθανόντας
δί κην ἔχειν τὴν μεγίστην, τοὺς δὲ κάτω τὰ αὐτῶν οὐ κομί ζεσθαι, ἱερῶν δὲ μαινομένων τοὺς ἄνω
θεοὺς ἀσεβεῖσθαι, τὸ μὲν πρῶτον πέμπσαντες κήρυκας ἐδέοντο αὐτῶν δοῦναι τῶν νεκρῶν ἀναίρεσιν,
[8] νομίζοντες ἀνδρῶν μὲν ἀγαθῶν εἶναι ζῶντας τοὺς ἐχθροὺς τιμωρήσασθαι, ἀπιστούντων δὲ
σπίσιν αὐτοῖς ἐν τοῖς τῶν τεθνεῶτων σώμασι τὴν εὐψυχίαν ἐπιδείκνυσθαι· οὐ δυνάμενοι δὲ
τούτων τυχεῖν ἐστράτευσαν ἐπ' αὐτούς, οὐδεμιᾶς διαφορᾶς πρότερον πρὸς Καδμείους ὑπαρχούσης,
οὐδὲ τοῖς ζῶσιν Ἀργείων χαριζόμενοι, [9] ἀλλὰ τοὺς τεθνεῶτας ἐν τῷ πολέμῳ ἀξιούντες τῶν
νομιζομένων τυγχάνειν πρὸς τοὺς ἐτέρους ὑπὲρ ἀμφοτέρων ἐκινδύνευσαν, ὑπὲρ μὲν τῶν, ἵνα μηκέτι
εἶς τοὺς τεθνεῶτας ἐξαμαρτάνοντες πλείω περὶ τοὺς θεοὺς ἐξυβρίσωσιν, ὑπὲρ δὲ τῶν ἐτέρων, ἵνα
μὴ πρότερον εἶς τὴν αὐτῶν ἀπέλθωσι πατρίου τιμῆς ἀτυχήσαντες καὶ Ἑλληνικοῦ νόμου στερηθέντες
καὶ κοινῆς ἐλπίδος ἡμαρτηκότες. [10] ταῦτα διανοηθέντες, καὶ τὰς ἐν τῷ πολέμῳ τύχας κοινὰς
ἀπάντων ἀνθρώπων νομίζοντες, πολλοὺς μὲν πολεμίους κτύμενοι, τὸ δὲ δίκαιον ἔχοντες σύμμαχον
ἐνίκων μαχόμενοι. καὶ οὐχ ὑπὸ τῆς τύχης ἐπαρθέντες μείζονος παρὰ Καδμείων τιμωρίας
ἐπεθύμησαν, ἀλλ' ἐκεῖνοις μὲν ἀντὶ τῆς ἀσεβείας τὴν ἑαυτῶν ἀρετὴν ἐπεδείξαντο, αὐτοὶ δὲ

λαβόντες τὰ ἄλλα ὥπερ ἔνεκα ἀφί κοντο, τοὺς Ἀργείων νεκρούς, ἔθαψαν ἐν τῇ αὐτῶν Ἐλευσί νι. περὶ μὲν οὖν τοὺς ἀποθανόντας τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας τοιοῦτοι γεγόνασιν.

Ὅταν πάλι ο Ἄδραστος και ο Πολυνείκης εξεστράτευσαν ενάντια στη Θήβα και νικήθηκαν με μάχη, επειδή οι Κάδμειοι δεν επέτρεπαν να θάψουν οι ηττημένοι τους νεκρούς τους, οι Αθηναίοι κρίνοντας ότι εκείνοι ασφαλώς, αν είχαν αδικήσει σε κάτι, είχαν πληρώσει με το θάνατό τους τη μεγαλύτερη ποινή, κι ότι οι κάτω θεοί δεν τιμούνταν με τις πρέπουσες τιμές, και οι θεοί του επάνω κόσμου περιφρονούνταν καθώς μολύνονταν τα ιερά τους, αρχικά, αφού έστειλαν κήρυκες στη Θήβα, συνιστούσαν σ' αυτούς να επιτρέψουν την περισυλλογή και την ταφή των νεκρών, με θεμελιωμένη την άποψή τους ότι γνώρισμα των γενναίων ανδρών είναι να τιμωρούν τους εχθρούς όσο ζουν, ενώ αντίθετα χαρακτηρίζει ανθρώπους που δεν εμπιστεύονται ούτε τους εαυτούς τους η επίδειξη γενναιότητας πάνω στα πτώματα των νεκρών. Επειδή δεν μπόρεσαν να τους πείσουν, εξεστράτευσαν εναντίον τους, χωρίς να υπάρχει κανένα προηγούμενο με τους Καδμείους, ούτε από πρόθεση να ευνοήσουν τους Αργείους, αλλά, απαιτώντας να απολαμβάνουν οι νεκροί τις καθιερωμένες τιμές, πολέμησαν εναντίον του ενός για το καλό και των δύο, υπέρ των Θηβαίων δηλαδή για να μη διογκώσουν την ύβρη τους απέναντι στους θεούς ασεβώντας απέναντι των νεκρών, και για τους άλλους για να μην επιστρέψουν στην πατρίδα τους χωρίς την πατροπαράδοτη τιμή, στερημένοι τον ελληνικό νόμο και διαζευγμένοι από την κοινή ελπίδα. Με τέτοιες σκέψεις και με τη γνώμη ότι είναι κοινές οι τύχες όλων των ανθρώπων στον πόλεμο, έχοντας πολλούς εχθρούς αλλά και το δίκαιο με το μέρος τους, κέρδιζαν τους πολέμους. Και δεν παρασύρθηκαν από την καλή τους τύχη και ύστερα επιχείρησαν να τιμωρήσουν σκληρότερα τους Καδμείους, αλλά αντίθετα επέδειξαν σ' εκείνους, στη θέση της ασέβειάς τους προς τους θεούς, τη δική τους αρετή, κι αυτοί αφού πήραν την ανταμοιβή τους για όσα είχαν εκστρατεύσει, τους νεκρούς δηλαδή των Αργείων, έθαψαν αυτούς στη δική τους Ελευσίνα. Τέτοιοι λοιπόν ήταν αναφορικά με τους νεκρούς των επτά στρατηγών που επιτέθηκαν στη Θήβα.

Μετάφραση: Γ.Α Ράπτης

Αρχαίο κείμενο και μετάφραση διατίθενται στη Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα: http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?t=317&m=1

Θουκυδίδης, *Ἱστορίαι* 1.138

[4] νοσήσας δὲ τελευτᾷ τὸν βίον· λέγουσι δὲ τινες καὶ ἐκούσιον φαρμάκῳ ἀποθανεῖν αὐτόν, ἄδύνατον νομίσαντα εἶναι ἐπιτελέσαι βασιλεῖ ἃ ὑπέσχετο. [5] μνημεῖον μὲν οὖν αὐτοῦ ἐν Μαγνησίᾳ ἐστὶ τῇ Ἀσιανῇ ἐν τῇ ἀγορᾷ: ταύτης γὰρ ἦρχε τῆς χώρας, δόντος βασιλέως αὐτῷ Μαγνησίαν μὲν ἄρτον, ἣ προσέφερε πενήντα τάλαντα τοῦ ἐνιαυτοῦ, Λάμψακον δὲ οἶνον (ἐδόκει γὰρ πολυοινότατον τῶν τότε εἶναι, Μιουῦντα δὲ ὄψον. [6] τὰ δὲ ὀστά φασὶ κομισθῆναι αὐτοῦ οἱ προσήκοντες οἱ καδὲ κελεύσαντος ἐκείνου καὶ τεθῆναι κρύφα Ἀθηναίων ἐν τῇ Ἀττικῇ: οὐ γὰρ ἐξῆν θάπτειν ὡς ἐπὶ προδοσίᾳ φεύγοντος. τὰ μὲν κατὰ Πausανίαν τὸν Λακεδαιμόνιον καὶ Θεμιστοκλέα τὸν Ἀθηναῖον, λαμπροτάτους γενομένους τῶν καθ' ἑαυτοὺς Ἑλλήνων, οὕτως ἐτελεύτησεν.

Το Αρχαίο κείμενο διατίθεται στην ψηφιακή βιβλιοθήκη *Περσέας*, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Thuc.+1.138&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0199>

Αλλ' ασθενήσας απέθανε. Μερικοί μάλιστα λένουν, ότι ηυτοκτόνησε λαβών δηλητήριο, καθόσον εννόησεν ότι ήτο αδύνατον να εκτελέση τας προς τον Βασιλέα υποσχέσεις του. Το μνήμα του ευρίσκειται εις την αγοράν της Μικρασιατικής Μαγνησίας, της περιφέρειας της οποίας ήτο σατράπης, καθόσον ο Βασιλεύς είχε παραχωρήσει εις αυτόν δι' ἄρτον μεν την Μαγνησίαν, η οποία απέφερε πρόσοδον πενήντα ταλάντων κατ' ἔτος, δι' οἶνον την Λάμψακον, η οποία εθεωρείτο η πλέον οινόφορος χώρα του τότε καιρού, και διά κρέας την Μιουῦντα. Αλλά τα οστά του, ως λένουν οι συγγενείς του, μετεφέρθησαν, κατά παραγγελίαν του, εις την Αττικήν, όπου ετάφησαν, εν αγνοία των Αθηναίων. Διότι η ταφή των οστών του απαγορεύετο κατά νόμον, λόγω του ότι, κατηγορηθείς

διά προδοσίαν, είχε γίνει φυγάς. Τοιούτον υπήρξε το τέλος Πausανίου του Λακεδαιμονίου και Θεμιστοκλέους του Αθηναίου, οι οποίοι υπήρξαν οι επιφανέστεροι από τους συγχρόνους των Έλληνας.

Μετάφραση: Ελ. Βενιζέλου

Η μετάφραση διατίθεται στον διαδικτυακό τόπο: *Μικρός Απόπλους*, στη διεύθυνση: <http://www.mikrosapoplous.gr/thucy/vivlia/vivlio1.htm>

Θουκυδίδης, *Ίστορία* 1.134.1- 4

[1.134.1] ἀκούσαντες δὲ ἀκριβῶς τότε μὲν ἀπῆλθον οἱ ἔφοροι, βεβαίως δὲ ἤδη εἰ δότες ἐν τῇ πόλει τὴν ξύλληψιν ἐποιοῦντο. λέγεται δ' αὐτὸν μέλλοντα ξυλληφθῆσθαι ἐν τῇ ὁδῷ ἐνὸς μὲν τῶν ἐφόρων τὸ πρόσωπον προσιόντος ὡς εἶδε, γινῶναι ἐφ' ᾧ ἔχουει, ἄλλου δὲ νεύματι ἀφανεῖ χρησαμένου καὶ δηλώσαντος εὐνοίᾳ πρὸς τὸ ἱερὸν τῆς Χαλκιοῦ χωρῆσαι δρόμῳ καὶ προκαταφυγεῖν· ἦν δ' ἐγγὺς τὸ τέμενος, καὶ ἐς οἴκημα οὐ μέγα ὃ ἦν τοῦ ἱεροῦ ἐσελθὼν, ἴνα μὴ ὑπαίθριος ταλαιπωροῖη, ἠσύχαζεν.

[1.134.2] οἱ δὲ τὸ παρατίκα μὲν ὑστέρησαν τῇ διώξει, μετὰ δὲ τοῦτο τοῦ τε οἴκηματος τὸν ὄροφον ἀφεῖλον καὶ τὰς θύρας ἔνδον ὄντα τηρήσαντες αὐτὸν καὶ ἀπολαβόντες ἔσω ἀπικοδόμησαν, προσκαθεζόμενοι τε ἐξεπολιόρκησαν λιμῶν [1.134.3] καὶ μέλλοντος αὐτοῦ ἀποψύχειν ὑπερῆρχεν ἐν τῷ οἴκῳ, αἰσθόμενοι ἐξάγουσιν ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἔτι ἔμπνουν ὄντα, καὶ ἐξαχθεὶς ἀπέθανε παραχρῆμα. [1.134.4] καὶ αὐτὸν ἐμέλλησαν μὲν ἐς τὸν Καιάδαν [ὑπερ τοὺς κακούργους] ἐσβάλλειν· ἔπειτα ἔδοξε πλησίον που κατορύξαι. ὁ δὲ θεὸς ὁ ἐν Δελφοῖς τὸν τε τάφον ὑστερον ἔχρησε τοῖς Λακεδαιμονίοις μετενεγκεῖν ὑπερ ἀπέθανε (καὶ νῦν κείται ἐν τῷ προτεμενίσματι, ὃ γραφῆ στήλαι δηλοῦσι) καὶ ὡς ἄγος αὐτοῖς ὃν τὸ πεπραγμένον δύο σῶματα ἀνθ' ἐνὸς τῇ Χαλκιοῦ κωάποδοῦναι. οἱ δὲ ποιησάμενοι χαλκοῦς ἀνδριάντας δύο ὡς ἀντὶ Πausανίου ἀνέθεσαν.

[1.134.1] Αφού τ' άκουσαν οι έφοροι καταλεπτώς, έφυγαν μεν εκείνη τη στιγμή, ξέροντας όμως τα πράματα σίγουρα, πήγαιναν να τον πιάσουν μέσα στην πολιτεία. Λένε λοιπόν πως όταν ήτανε να τον συλλάβουνε στο δρόμο, καθώς είδε το πρόσωπο ενός εφόρου που τον πλησίαζε, κατάλαβε γιατί ερχόταν, κ' ένας άλλος του 'κανε κρυφό νόημα και του φανέρωσε το σκοπό από συμπάθεια, έτρεξε στο ιερό άλσος της Χαλκιοίκου και κατέφυγε μέσα· γιατί ήταν κοντά το τέμενος, και μπαίνοντας σ' ένα μικρό χτήριο που ανήκε στο ιερό, για να μην κακοπαθαίνει στο υπαιθρο, κάθησε χωρίς να κάνει άλλο. [1.134.2] Κι αυτοί στην αρχή καθυστέρησαν την καταδίωξη, αργότερα όμως έβγαλαν τη στέγη του χτηρίου και ενώ αυτός ήταν μέσα φρουρώντας τις θύρες, τις έβγαλαν και τις έχτισαν απ' έξω και περιμένοντας απ' έξω, τον κατέβαλαν από την πείνα, πολιορκώντας τον. [1.134.3] Κι όταν ήταν πια να ξεψυχήσει εκεί που βρισκόταν, το κατάλαβαν και τον έβγαλαν από το ιερό, ενώ είχε ακόμα πνοή· και μόλις τον έβγαλαν πέθανε αμέσως. [1.134.4] Και δίστασαν να τον ρίξουνε στον Καιάδα, όπου πετούν τους κακούργους, αλλ' αποφάσισαν να σκάψουν λάκκο εκεί κοντά. Ο Δελφικός θεός όμως έβγαλε χρησμό να μεταφέρουν τον τάφο του στον τόπο που πέθανε (και σήμερα ακόμα κείται στην είσοδο του ιεροῦ άλσους, κ' ένα μνημείο το φανερώνει με την επιγραφή του). Και σαν να μην ήταν άγος αυτό που έπραξαν πρόσταξε ο θεός ν' ανταποδώσουνε στη Χαλκιοικο δυο σώματα αντί για το ένα το δικό του. Αλλά οι Λακεδαιμόνιοι έφτιασαν δυο χάλκινα αγάλματα, που τ' αφιέρωσαν σα δυο ανθρώπους γι' αντάλλαγμα του Πausανία.

Μετάφραση: Ε. Λαμπρίδη

Αρχαίο κείμενο και μετάφραση διατίθενται στη Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα: http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?m=1&t=176

Θουκυδίδης, *Ίστορία* 1.126

[1.126.1] ἐν τούτῳ δὲ ἐπρεσβεύοντο τῶν χρόνων πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἐγκλήματα ποιοῦμενοι, ὅπως σφίσιν ὅτι μεγίστην πρὸς αὐτοὺς εἶη τὸ ἔσχατον, ἦν μὴ τι ἐσακούωσιν.

[1.126.2] Καί πρῶτον μὲν πρέσβεις πέμπσαντες οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐκέλευον τοὺς Ἀθηναίους τὸ ἄγος ἐλαύνειν τῆς θεοῦ· τὸ δὲ ἄγος ἦν τοιόνδε. [1.126.3] Κύλων ἦν Ἀθηναῖος ἀνὴρ Ὀλυμπιονίκης τῶν πάλαι εὐγενῆς τε καὶ δυνατός, ἐγεγαμῆκει δὲ θυγατέρα Θεαγένους Μεγαρέως ἀνδρός, ὃς κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἐτυράννει Μεγάρων. [1.126.4] χρωμένωδὲ τῶν Κύλωνι ἐν Δελφοῖς ἀνεΐλεν ὁ θεὸς ἐν τοῦ Διὸς τῇ μεγίστῃ ἑορτῇ καταλαβεῖν τὴν Ἀθηναίων ἀκρόπολιν. [1.126.5] ὁ δὲ παρά τε τοῦ Θεαγένους δύναμιν λαβὼν καὶ τοὺς φίλους ἀναπέσας, ἐπειδὴ ἐπῆλθεν Ὀλύμπια τὰ ἐν Πελοποννήσῳ κατέλαβε τὴν ἀκρόπολιν ὡς ἐπὶ τυραννίδι, νομίσας ἑορτὴν τε τοῦ Διὸς μεγίστην εἶναι καὶ ἑαυτῷ τι προσήκειν Ὀλύμπια νενικηκότι. [1.126.6] εἰ δὲ ἐν τῇ Ἀττικῇ ἢ ἄλλοθι που ἢ μεγίστη ἑορτὴ εἴρητο, οὔτε ἐκεῖνος ἔτι κατενόησε τό τε μαντεῖον οὐκ ἐδήλου (ἔστι γὰρ καὶ Ἀθηναῖοις Διάσια ἃ καλεῖται Διὸς ἑορτὴ Μειλιχίου μεγίστη ἔξω τῆς πόλεως, ἐν ᾗ πανδημεὶ θύουσι πολλὰ οὐχ ἰερεῖα, ἀλλ' <ἀγνὰ> θύματα ἐπιχύφια), δοκῶν δὲ ὀρθῶς γινώσκειν ἐπεχείρησε τῶν ἔργων. [1.126.7] οἱ δὲ Ἀθηναῖοι αἰσθόμενοι ἐβοήθησάν τε πανδημεὶ ἐκ τῶν ἀγρῶν ἐπ' αὐτοὺς καὶ προσκαθεζόμενοι ἐπολιόρκουν. [1.126.8] χρόνου δὲ ἐγγιγνομένου οἱ Ἀθηναῖοι τρυχόμενοι τῇ προσεδρίῃ ἀπῆλθον οἱ πολλοί, ἐπιτρέψαντες τοῖς ἐννέα ἄρχουσι τὴν τε φυλακὴν καὶ τὸ πᾶν αὐτοκράτορι διαθεῖναι ἢ ἂν ἄριστα διαγιγνώσκωσιν· τότε δὲ τὰ πολλὰ τῶν πολιτικῶν οἱ ἐννέα ἄρχοντες ἔπρασσον. [1.126.9] οἱ δὲ μετὰ τοῦ Κύλωνος πολιορκούμενοι φλαύρωσιν εἶχον σίτου τε καὶ ὕδατος ἀπορίαν. [1.126.10] ὁ μὲν οὖν Κύλων καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἐκδιδράσκουσιν· οἱ δ' ἄλλοι ὡς ἐπέζοντο καὶ τινες καὶ ἀπέθνησκον ὑπὸ τοῦ λιμοῦ, καθίζουσιν ἐπὶ τὸν βωμὸν ἰκέται τὸν ἐν τῇ ἀκρόπολει. [1.126.11] ἀναστήσαντες δὲ αὐτοὺς οἱ τῶν Ἀθηναίων ἐπιτετραμμένοι τὴν φυλακὴν, ὡς ἐύφρων ἀποθνήσκοντας ἐν τῶν ἰερῶν ἐφ' ᾧ μηδὲν κακὸν ποιήσουσιν, ἀπαγαγόντες ἀπέκτειναν· καθεζομένους δὲ τινὰς καὶ ἐπὶ τῶν σεμνῶν θεῶν τοῖς βωμοῖς ἐν τῇ παρόδῳ ἀπεχρήσαντο. καὶ ἀπὸ τούτου ἐναγεῖς καὶ ἀλιτήριοι τῆς θεοῦ ἐκεῖνοί τε ἐκαλοῦντο καὶ τὸ γένος τὸ ἀπ' ἐκείνων. [1.126.12] ἦλασαν μὲν οὖν καὶ οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς ἐναγεῖς τούτους, ἦλασε δὲ καὶ Κλεομένης ὁ Λακεδαιμόνιος ὕστερον μετὰ Ἀθηναίων στασιαζόντων, τοὺς τε ζῶντας ἐλαύνοντας καὶ τῶν τεθνεῶτων τὰ ὄσθ' ἀνελόντες ἐξέβαλον· κατήλθον μὲντοι ὕστερον, καὶ τὸ γένος αὐτῶν ἔστιν ἔτι ἐν τῇ πόλει.

[1.126.1] Σ' αὐτὸ το μετὰξὺ ἐστειλαν αντιπροσωπείες στην Αθήνα, διατυπώνοντας διάφορες κατηγορίες, για να 'χουν όσο το δυνατό περισσότερες προφάσεις για τον πόλεμο, αν δεν τους εισακούσουν. [1.126.2] Και πρώτα ἐστειλαν πρέσβεις οἱ Σπαρτιάτες απαιτώντας να ξεκαθαρίσουν οἱ Αθηναῖοι τὸ ἄγος τῆς θεάς. Το ἄγος αὐτὸ ἦταν τὸ ἀκόλουθο: [1.126.3] Ο Κύλων ἦταν τα παλιά χρόνια Αθηναῖος Ολυμπιονίκης ἀπὸ ευγενική γενιά και με μεγάλη επιρροή· εἶχε πάρει γυναίκα του τὴν κόρη του Θεαγένη ἀπὸ τα Μέγαρα, που τον καιρὸ ἐκεῖνο ἦταν τύραννος των Μεγάρων. [1.126.4] Ὅταν ζήτησε χρησμό στους Δελφούς, τον πρόσταξε ο θεὸς να καταλάβει τὴν ἀκρόπολη τῆς Αθήνας τὴν ἡμέρα τῆς μεγαλύτερης γιορτῆς του Δία. [1.126.5] Αὐτὸς λοιπὸν παίρνοντας στρατὸ ἀπὸ το Θεαγένη, και ἀφοῦ ἐπέισε και τους φίλους του να τον υποστηρίξουν, ὅταν ἦρθαν τα Ολύμπια, ἡ γιορτὴ τῆς Πελοποννήσου, ἐπίασε τὴν ἀκρόπολη με τὸ σκοπὸ να γίνει τύραννος, νομίζοντας πως αὐτὴ ἦταν ἡ μεγαλύτερη γιορτὴ ταυ Δία, και ταίριαζε σ' αὐτὸν που εἶχε νικήσει στην Ολυμπία. [1.126.6] Αν ἡ μεγαλύτερη γιορτὴ που εἶχε πει ο χρησμός, ἦτανε στην Αττικὴ ἢ πουθενά αλλοῦ, οὔτε ἐκεῖνος τόβαλε στο νου του οὔτε τὸ φανέρωσε ο θεὸς καθαρά, (γιατί υπάρχουνε και στην Αττικὴ τα Διάσια, που ονομάζονται ἡ μεγαλύτερη γιορτὴ του Δία του Μειλίχιου, ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη, ὅπου βγαίνει ὁλος ο λαός, και θυσιάζει ὄχι ζῶα, ἀλλὰ ἀγνὰ προϊόντα του τόπου) ἀλλὰ νομίζοντας ὅτι ἐρμήνευε τὸ χρησμὸ σωστά, ἐκανε τὸ πραξικόπημα του τότε. [1.126.7] Οἱ Αθηναῖοι ὁμως, μόλις τὸ κατάλαβαν ὀρμησαν ἀπὸ τα χωράφια ὅλοι μαζί ἐναντία τους και στρατοπέδευαν γύρω ἀπὸ τὴν Ακρόπολη και τὴν πολιορκούσαν. [1.126.8] Επειδὴ ὁμως περνούσε ο καιρὸς, οἱ περισσότεροι Αθηναῖοι, ταλαιπωρημένοι ἀπὸ τὴν πολιορκία, γύρισαν στα σπίτια τους, και ἀνέθεσαν στους ἐννέα ἄρχοντες να ἐξακολουθήσουν να τὴ φρουροῦν και να τα κανονίσουν ὅλα με ἀπόλυτη ἐξουσία ὅπως τὸ ἐκρίναν καλύτερο· τον καιρὸ ἐκεῖνο οἱ ἐννέα ἄρχοντες ἐπαίρναν τα περισσότερα πολιτικὰ μέτρα. [1.126.9] Οἱ πολιορκημένοι μαζί με τον Κύλωνα ἦταν σε πολὺ κακὴ κατάσταση, γιατί τους ἔλειπαν ἡ τροφή και τὸ νερό. [1.126.10] Ο Κύλων λοιπὸν και ο ἀδελφὸς του κατόρθωσαν να δραπετεῦσουν, οἱ ἄλλοι ὁμως, ζορισμένοι ἀπὸ τὴν πείνα, μερικοὶ μάλιστα εἶχαν πεθάνει, κάθισαν στο βωμὸ που εἶναι στην ἀκρόπολη σαν ἰκέτες. [1.126.11] Οἱ Αθηναῖοι ὁμως, που εἶχαν ἀναλάβει τὴ φρουρήση, βλέποντας τους να πεθαίνουνε μέσα στο ἱερό, τους ξεσήκωσαν με τὴν υπόσχεση πως δε θα τους

κάνουν κακό, και σαν τους πήραν μακρυά, τους σκότωσαν και μερικούς άλλους, που καθώς περνούσαν, έτρεξαν στους βωμούς των Σεμνών θεών τους σκότωσαν κι αυτούς, και απ' αυτό ονομάζονταν καταραμένοι κι αφορεσμένοι της θεάς κ' εκείνοι που το 'καμαν κι όλη τους η γενιά. [1.126.12] Τους αφορεσμένους αυτούς τους έδωξαν λοιπόν οι Αθηναίοι από την πόλη τους, τους έδωξε ύστερα και ο Κλεομένης ο Λακεδαιμόνιος μαζί με μια επαναστατική μερίδα των Αθηναίων, διώχνοντας τους ζωντανούς, και πετώντας έξω τα κόκκαλα των πεθαμένων ξαναγύρισαν όμως οι εξόριστοι αργότερα, και η γενιά τους υπάρχει ακόμα στην Αθήνα.

Μετάφραση: Ε. Λαμπρίδη

Αρχαίο κείμενο και μετάφραση διατίθενται στη Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα: http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?m=1&t=174

Πλάτων, *Νόμοι* 909 b-c

Όποιος λοιπόν απ' αυτούς που προσπαθούν να καταστρέψουν ολοκληρωτικά από φιλοχρηματία άλλα άτομα, οικογένειες και ολόκληρες πόλεις, βρεθεί ένοχος για τέτοιο αδίκημα, θα καταδικάζεται από το δικαστήριο σύμφωνα με τον νόμο να κλειστεί στη φυλακή, που βρίσκεται στο κέντρο της χώρας. Εκεί δεν θα τον πλησιάζει κανένας ελεύθερος πολίτης. Θα πηγαίνουν μόνο οι δούλοι τους οποίους θα έχουν ορίσει οι νομοφύλακες, για να του δώσουν το φαγητό του. Όταν πεθάνει θα πετάξουν το σώμα του άταφο έξω απ' τα σύνορα της πόλης. Αν κανείς βοηθήσει να τον θάψουν, έχει το δικαίωμα να τον καταγγείλει για ασέβεια όποιος θέλει.

Μετάφραση: Φιλολογική ομάδα Κάκτου

Υποστηρικτικά κείμενα

Άξονας της δράσης είναι το θέμα: ταφή και άρνηση ταφής. Είναι σκληρό να μη γίνει ταφή· κι αυτός που την απαγορεύει αποδεικνύεται, όπως και στον Αίαντα, άνθρωπος τυραννικής νοοτροπίας. Η Αντιγόνη άρα είχε δίκιο. Όμως αυτό, εν σχέσει με την ανάπτυξη που παίρνει το θέμα στη διάρκεια του έργου, αποτελεί υπεραπλούστευση. Γράφει ένας σχολιαστής: «Δεν προκαλεί... καμιά έκδηλη απέχθεια να μένει άταφο το πτώμα ενός *πολεμίου*: αυτό που διαφιλονικείται, και στον Αίαντα και στην *Άντιγόνη*, είναι η θεσμική τοποθέτηση του νεκρού».[...]

Πολλές από τις αρχές που ο Κρέων εξαγγέλλει στη διακήρυξη του θα γίνονταν ανεπιφύλακτα αποδεκτές από έναν Αθηναίο του 5ου π.Χ. αιώνα, που ήξερε ότι η δική του ευημερία ήταν αλληλένδετη με την ευημερία της πόλεως, και ήξερε επίσης τη διαφορά μεταξύ ενός πατριώτη και ενός προδότη. Η απαγόρευση ταφής ενός προδότη στο χώμα της Αττικής δεν του ήταν κάτι άγνωστο, αν και οι αντιδράσεις σε μια τέτοια απαγόρευση σίγουρα θα διέφεραν: η αντίδραση του Χορού είναι προσεγγμένα ουδέτερη.

Winnington-Ingram, R. P. (1999), *Sophocles. An interpretation*, μτφρ. Φαράκλας, Χ. Π., *Σοφοκλής – Ερμηνευτική Προσέγγιση*, Αθήνα (Καρδαμίτσα), σσ. 177 & 179

Η κεντρική σύγκρουση αυτού το σοφόκλειου έργου έχει γίνει συχνά αντιληπτή ως σύγκρουση ανάμεσα στα αρχαϊκά οικογενειακά έθιμα και τους αρχαϊκούς κώδικες ευαισθησίας, από την μια μεριά και στη νέα δημόσια ορθολογικότητα της Περίκλειας στιγμής, από την άλλη. [...] Ασφαλώς δε, ο τρόπος με τον οποίον παρουσιάζει τον Κρέοντα ο Σοφοκλής, όντως υποδηλώνει τις δικές του αμφιβολίες και ανησυχίες για μια τέτοια «πρόοδο».

Steiner, G. (2001), *Antigones: the Antigone myth in Western literature, art and thought*, μτφρ. Β. Μάστορης & Π. Μπουρλάκης, *Οι Αντιγόνη*, Αθήνα (Καλέντης), σσ. 286-287

Έχει ακουστεί η άποψη ότι η ταφή του Αίαντα και του Πολυνείκη συμβολίζουν την επιστροφή των λειψάνων του Θεμιστοκλή στον Πειραιά, όπως την μνημονεύει ο Θουκυδίδης. Αυτή η επιστροφή θα σηματοδοτούσε, σε συμφωνία με προς τις σοφόκλειες τραγωδίες, την νίκη του *θεσμού* – του πατροπαράδοτου, επικυρωμένου από τους θεούς εθίμου – επί του *νόμου*, νοούμενου ως νομικής επιταγής.

Steiner, G. (2001), *Antigones: the Antigone myth in Western literature, art and thought*, μτφρ. Β. Μάστορης & Π. Μπουρλάκης, *Οι Αντιγόνη*, Αθήνα (Καλέντης), σ. 195

Μέσα από το θέμα των ταφικών πρακτικών και του γυναικείου θρήνου, η Αντιγόνη του Σοφοκλή διερευνά τις συγκρούσεις ανάμεσα στις αντιλήψεις για τη δικαιοσύνη που βασίζεται στην τιμή και αυτές που βασίζονται στο νόμο, την ατομικότητα και την αντικαταστασιμότητα, την αριστοκρατία και τη δημοκρατία, την ομηρική τιμή και τη δημοκρατική ενότητα και το ανήκειν.

Bonnie Honig (2014). Ο θρήνος της Αντιγόνης, η οδύνη του Κρέοντα: πένθος, ανήκειν και πολιτική της εξαίρεσης. Στο Έλενα Τζελέπη (επιμ.), *Αντινομίες της Αντιγόνης, Κριτικές θεωρήσεις του πολιτικού*, μτφρ. Μιχάλης Λαλιώτης (σελ. 259). Αθήνα, Εκκρεμές,

Φιλία- έχθρα

Θουκυδίδης 2.44

[2.44.1] «Δί' ὅπερ καὶ τοὺς τῶνδε νῦν τοκέας, ὅσοι πάρεστε, οὐκ ὀλοφύρομαι μᾶλλον ἢ παραμυθῆσομαι. ἐν πολυτρόποις γὰρ ξυμφοραῖς ἐπὶ στανται τραφέντες· τὸ δ' εὐτυχές, οἱ ἂν τῆς εὐπρεπεστάτης λάχωσιν, ὥπερ οἱ δε μὲν νῦν, τελευτῆς, ὑμεῖς δὲ λύπης, καὶ οἷς ἐνευδαμονῆσαι τε ὁ βίος ὁμοίως καὶ ἐντελευτῆσαι ξυμεμετρήθη. [2.44.2] χαλεπὸν μὲν οὖν οἷς δα πείθειν ὄν, ὡς καὶ πολλάκις ἔξετε ὑπομνήματα ἐν ἄλλων εὐτυχίαις, αἷς ποτὲ καὶ αὐτοὶ ἠγάλλεσθε· καὶ λύπη οὐχ ὡς ἂν τις μὴ πειρασάμενος ἀγαθῶν στερίσκηται, ἀλλ' οὗ ἂν ἐθάς γενόμενος ἀφαιρεθῆ. [2.44.3] καρτερεῖν δὲ χρῆ καὶ ἄλλων παίδων ἐπίδι, οἷς ἔτι ἠλικία τέκνωσιν ποιῆσθαι· ἰδίᾳ τε γὰρ τῶν οὐκ ὄντων λήθη οἱ ἐπιγιγνώμενοί τισιν ἔσσονται, καὶ τῆ πόλει διχόθεν, ἕκ τε τοῦ μὴ ἐρημοῦσθαι καὶ ἀσφαλεῖα, ξυνοῖσει· οὐ γὰρ οἷόν τε ἴσον τι ἢ δίκαιον βουλευέσθαι οἱ ἂν μὴ καὶ παῖδας ἐκ τοῦ ὁμοίου παραβαλλόμενοι κινδυνεύωσιν. [2.44.4]

[2.44.1] »Γι' αυτό και τους γονιούς των νεκρών τούτων, όσοι βρίσκονται τώρα εδώ, δεν τους θρηνώ, παρά θα προσπαθίσω με τα λόγια μου να τους εγκαρδιώσω. Γιατί αυτοί, που μεγάλωσαν σε λογίων διαφορετικές συντυχίες, ξέρουν πως η μεγαλύτερη καλοτυχιά είναι τούτη, όσοι λάχουν τον πιο άξιο θάνατο, όπως τούτοι, και την πιο άξια λύπη, όπως εσείς, και όσων εμετρήθηκε η ζωή έτσι που να ευτυχήσουν σ' αυτήν και να την τελειώσουν το ίδιο. [2.44.2] Ξέρω βέβαια πως δεν είν' εύκολο να σας πείσω για τούτο, γιατί πολλές φορές θα σας θυμίζουν τη συμφορά σας οι ευτυχίες των άλλων, που τις χαιρόσαστε κάποτε και σεις· και θλίψη δίνουν όχι τ' αγαθά εκείνα που στερείται κανείς χωρίς να τα 'χει δοκιμάσει ποτέ, μα όσα τα 'χει συνηθίσει και του τα παίρνουν. [2.44.3] Πρέπει όμως να κάνετε καρδιά, κι όσοι είναι ακόμα σε ηλικία κ' έχουν την ελπίδα ν' αποκτήσουν, ας κάνουν άλλα παιδιά· γιατί και στην ιδιωτική σας ζωή τα νέα παιδιά θα σας κάνουν να ξεχάσετε εκείνους που δεν υπάρχουν πια, και θα ωφελήσει τούτο από δυο απόψεις και την πολιτεία, γιατί ούτε θα ερημωθεί, και θα 'ναι διπλά ασφαλισμένη, γιατί δεν είναι δυνατό να κρίνουμε στη βουλή το ίδιο ισόνομα και δίκαια όσοι δεν κιντυνεύουν το ίδιο το μέλλον των παιδιών τους. [2.44.4]

Μετάφραση Ε. Λαμπρίδη

Αρχαίο κείμενο και μετάφραση διατίθενται στη Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα: http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?m=1&t=182

Θουκυδίδης, *Ιστορία* 2.60

[2.60.1] «Καὶ προσδεχομένωμοι τὰ τῆς ὀργῆς ὑμῶν ἕς με γενένηται (αἰ σθάνομαι γὰρ τὰς αἰ τί ας) καὶ ἐκκλησίαν τούτου ἔνεκα ξυνήγαγον, ὅπως ὑπομνήσω καὶ μέμψωμαι εἴ τι μὴ ὀρθῶς ἢ ἐμοὶ χαλεπαίνετε ἢ ταῖς ξυμφοραῖς εἴκετε. [2.60.2] ἐγὼ γὰρ ἠγοῦμαι πόλιν πλείω ξύμψασαν ὀρθομένην ὑπελεῖν τοὺς ἰδιώτας ἢ καθ' ἕκαστον τῶν πολιτῶν εὐπραγοῦσαν, ἀθρόαν δὲ σφαλλομένην. [2.60.3] καλῶς μὲν γὰρ φερόμενος ἀνὴρ τὸ καθ' ἑαυτὸν διαφθειρομένης τῆς πατρίδος οὐδὲν ἦσσαν ξυναπόλλυται, κακοτυχῶν δὲ ἐν εὐτυχούσῃ πολλῶ μᾶλλον διασῴζεται. [2.60.4] ὅποτε οὖν πόλις μὲν τὰς ἰδίᾳς ξυμφορὰς οἷα τε φέρειν, εἷς δ' ἕκαστος τὰς ἐκείνης ἀδύνατος, πᾶς οὐ χρῆ πάντας ἀμύνειν αὐτῇ, καὶ μὴ ὁ νῦν ὑμεῖς δρᾶτε· ταῖς κατ' οἷκον κακοπραγίαις ἐκπεπληγμένοι τοῦ κοινοῦ τῆς σωτηρίας ἀφίεσθε, καὶ ἐμέ τε τὸν παραινέσαντα πολεμεῖν καὶ ὑμᾶς αὐτοὺς οἱ ξυγγενωτε δι' αἰ τί ας ἔχετε.

Οδηγός Εκπαιδευτικού

[2.60.1] «Περίμενα τα αισθήματα του θυμού σας εναντίά μου (γιατί νιώθω καλά τις αιτίες), και γι' αυτό το λόγο κάλεσα τη σύναξη για να σας θυμίσω και να σας μαλώσω αν είτε άδικα αγαναχτείτε μαζί μου, είτε υπερβολικά σας λύγισαν οι συμφορές. [2.60.2] Εγώ δηλαδή θεωρώ πως όταν η πολιτεία στο σύνολό της βρίσκεται σε καλή κατάσταση, ωφελεί κάθε πολίτη περισσότερο παρά όταν ευημερεί σχετικά με τον κάθε πολίτη της, όμως η πολιτεία όλη μαζί παίρνει τον κατήφορο. [2.60.3] Γιατί ένας άντρας ευκατάστατος σχετικά με τις δικές του υποθέσεις, αν καταστραφεί η πατρίδα του, δε χάνεται λιγότερο κι ο ίδιος· αν όμως κακοτυχήσει σε πολιτεία που ακμάζει, είναι πολύ πιο πιθανό να σωθεί. [2.60.4] Αφού λοιπόν η πολιτεία μεν μπορεί ν' ανεβαστάξει τις δυστυχίες του κάθε πολίτη, ο καθένας όμως χωριστά δεν μπορεί ν' ανεβαστάξει τις δικές της, πώς μπορεί να μην το θεωρήσουν όλοι χρέος τους να τη συντρίψουν, και να μην κάνουν ό,τι κάνετε τώρα σεις, που, χτυπημένοι από τις συμφορές του σπιτιού σας είστε έτοιμοι να παρατήσετε τη σωτηρία του συνόλου, και ρίχνετε την αιτία, τόσο σε μένα που σας ορμήνεψα να πολεμήσετε, όσο και στον εαυτό σας, που συμφωνήσατε μαζί μου, και πήρατε την απόφαση;

Μετάφραση: Ε. Λαμπρίδη

Αρχαίο κείμενο και μετάφραση διατίθενται στη Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα: http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?m=1&t=185

Πλάτων, *Κρίτων* 51b (απόσπασμα)

ἢ οὕτως εἴ σοφὸς ὥστε λέληθεν σε ὅτι μητρὸς τε καὶ πατρὸς καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἀπάντων τιμιώτερόν ἐστιν πατρίς καὶ σεμνότερον καὶ ἀγιώτερον καὶ ἐν μείζονι μοῖρα καὶ παρὰ θεῶν καὶ παρ' ἀνθρώποις τοῖς νοῦν ἔχουσι. [...]

Ἡ εἴσαι τόσο σοφός, ὥστε σου ἔχει διαφύγει ὅτι και ἀπὸ τὴν μητέρα και ἀπὸ τὸν πατέρα και ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους προγόνους τὸ πολυτιμότερον πράγμα εἶναι ἡ πατρίς και σεβαστότερον και ἀγιώτερον και εἰς ἀνωτέραν θέσιν και κατὰ τὴν γνώμην τῶν θεῶν και κατὰ τὴν γνώμην τῶν φρονίμων ἀνθρώπων.

Μετάφραση: Βίκτωρ Κρητικός (Εκδόσεις: Πάπυρος)

Σοφοκλῆς, *Αἴας*, στίχοι 1582- 1648

- ΧΟ. Να ξέρεις, βασιλιά Οδυσσέα, πως ήρθες
πάνω στην ώρα, αν όχι να φουντώσεις,
μα για να διαλύσεις την αμάχη.
- ΟΔ. Φίλοι μου, τι συμβαίνει; Τους Ατρείδες
άκουσα μακριάθε να φωνάζουν
για τούτον το νεκρό τον αντρεωμένο.
- ΑΓ. Τώρα, Οδυσσέα, δεν άκουσες πριν λίγο
μ' ένα σωρό βρισιές να μ' έχει λούσει;
- ΟΔ. Βρισιές; Εγώ τον συχωράω εκείνον
που όταν ακούει να τον βρίζουν, τότε
κι αυτός μ' όμοιες βρισιές τούς απαντάει.
- ΑΓ. Τον έβρισα· το ίδιο μου 'χει κάνει.
- ΟΔ. Τι σου έκανε και λες πως σ' έχει βλάψει;
- ΑΓ. Λέει άταφο το νεκρό πως δε θ' αφήσει·
κι ας μην το θέλω εγώ, θα τότε θάψει.
- ΟΔ. Μπορώ να πω σα φίλος την αλήθεια,
χωρίς γι' αυτό να πάψω να 'μαι φίλος;
- ΑΓ. Λέγε· τι αλλιώς μυαλό δε θα 'χα, αφού είσαι
μες στους Αργείους ο πιο δικός μου.
- ΟΔ. Άκου λοιπόν. Για τους θεούς ετούτον

τον άντρα έτσι σκληρά να μην τολμήσεις
να τον πετάξεις άταφο· η οργή σου
μη σε νικήσει τόσο, ώστε να δείξεις
τέτοια έχθρα και το δίκιο να πατήσεις.
Τι και σε μένα εχθρός μου ήτανε τούτος
κάποτε ο πιο μεγάλος μέσα σ' όλο
το στράτευμα, από τότε που 'χα πάρει
τα όπλα του Αχιλλέα.⁸⁹ Όμως και τέτοιος
όντας αυτός για μένα, έτσι ποτέ μου
δε θα τον πλήρωνα, που να μη λέω
πως πιο γενναίο, μετά τον Αχιλλέα,
τον λογαριάζω απ' όλους τους Αργείους
που 'ρθαμε εδώ στην Τροία. Άδικο θα 'ναι
να τον καταφρονέσεις· όχι ετούτον
μα των θεών θ' ατίμαζες τους νόμους.⁹⁰
Ο άντρας ο αγαθός δεν είναι δίκιο
κακό να κάνει σ' ένα σκοτωμένο,
ακόμα κι αν μεγάλο του 'χει μίσος.

- ΑΓ. Εσύ τον βοηθάς ενάντιά μου;
ΟΔ. Εγώ· σαν ήτανε σωστό, τον εμισούσα.
ΑΓ. Δεν πρέπει και νεκρό να τον πατήσεις;
ΟΔ. Μη χαιρέσαι μ' ανάξια κέρδη, Ατρείδη.
ΑΓ. Δύσκολο να 'χει ο άρχοντας ευσέβεια.
ΟΔ. Μα όσους σωστά τον συμβουλεύουν να τιμάει.
ΑΓ. Πρέπει ο καλός στους αρχηγούς να υπακούει.
ΟΔ. Σώπα· νικάς αν σε νικούν οι φίλοι
ΑΓ. Σε τι άντρα, συλλογίσου, κάνεις χάρη.
ΟΔ. Ήταν εχθρός μου, μα ήταν αντρειωμένος.
ΑΓ. Τι θα κάνεις; Θα σεβαστείς νεκρόν εχθρό σου;
ΟΔ. Για με πιότερο αξίζ' η αρετή απ' την έχθρα.
ΑΓ. Τέτοιοι άντρες άστατοί 'ναι πάντα.
ΟΔ. Οι φίλοι που 'ναι πλήθος τώρα, εχθροί κατόπι.
ΑΓ. Θα 'θελες τέτοιους φίλους ν' αποκτήσεις;
ΟΔ. Σκληρή καρδιά δε συνηθίζω να παινεύω.
ΑΓ. Σήμερα θα μας πεις και δειλούς τάχα;
ΟΔ. Δίκαιους μόνο για όλους τους Αργείους.
ΑΓ. Μου λες ν' αφήσω το νεκρό να θάψουν;
ΟΔ. Ναι· θα βρεθώ κι εγώ σε τέτοια θέση.
ΑΓ. Τα ίδια πάντοτε· καθέννας τον εαυτό του.
ΟΔ. Και για ποιον άλλον από με να κοπιάζω;
ΑΓ. Δουλειά δική σου θα την πουν, όχι δική μου.
ΟΔ. Όπως κι αν πράξεις, πάντα καλός θα 'σαι.
ΑΓ. Να ξέρεις πως και χάρη πιο μεγάλη
θα 'κανα εγώ σε σένα κι από τούτη·
όμως αυτός και πεθαμένος, όπως
και ζωντανός, εχθρός μου θα 'ναι πάντα.
Κι εσύ μπορείς να κάνεις όσα πρέπει.

Μετάφραση: Τάσσος Ρούσσοσ

Υποστηρικτικά κείμενα

[...] Η ταφή, στην ελληνική κοινωνία, αποτελούσε κατά παράδοση οικογενειακή υπόθεση. Αλλά στην Αθήνα, τουλάχιστον από τη δεκαετία του 470 π.χ., όσοι έπεσαν πολεμώντας για την πόλη λάμβαναν κοινή ταφή [...] Οι νεκροί ενταφιάζονταν ως απλοί Αθηναίοι πολίτες. [...] Ένας ρήτορας εκλεγόταν από τον δήμο της πόλης για να απευθυνθεί προς το πλήθος εκφωνώντας τον *πρέποντα έπαινον* προς τιμή των νεκρών. [...] Εν κατακλείδι, ο θεσμός της συλλογικής ταφής των πεσόντων για την υπεράσπιση της *πόλεως* και ο επιτάφιος λόγος που εκφωνείται προς τιμήν τους προβάλλουν και προωθούν τα συλλογικά ιδεώδη της δημοκρατικής Αθήνας.

Goldhill, S. (2008), *Aeschylus. The Oresteia*, μτφρ. Α. Παπασυριόπουλος, *Αισχύλου Ορέστεια*, Αθήνα (Καρδαμίτσα), σ. 37-39

Έχει προβληθεί η γνώμη ότι η σοφόκλεια πραγμάτευση των σχέσεων στην ζώσα πόλιν και τις αξιώσεις των νεκρών, ιδιαίτερα στην *Αντιγόνη*, απηχεί την ατμόσφαιρα και το ύφος της Αθηναϊκής πολιτικής, όπως αυτή διακηρύσσεται στον περίφημο επιτάφιο λόγο του Περικλή, ο οποίος απαγγέλθηκε τον χειμώνα του 431-30 π.Χ. Ορισμένοι ειδικοί προσάγουν ως τεκμήριο την πληθώρα οικογενειακών τάφων στην Αθήνα, που χρονολογούνται από αυτήν περίπου την εποχή. Έτσι και ο *Αίας* και η *Αντιγόνη* θα αποτελούσαν μια εύστοχη συνηγορία υπέρ της ελευθερίας των οικογενειακών ταφικών πρακτικών σε μια στιγμή, κατά την οποία το κράτος υπό την πίεση του πολέμου και των εσωτερικών συγκρούσεων, επεδίωκε να ελέγξει, και μάλιστα να πειθαρχήσει, την ιδιωτική ευσέβεια.

Steiner, G. (2001), *Antigones: the Antigone myth in Western literature, art and thought*, μτφρ. Β. Μάστορης & Π. Μπουρλάκης, *Οι Αντιγόνες*, Αθήνα (Καλέντης), σ. 195

Η απάντηση είναι ότι για την Αντιγόνη η πόλις και η κατηγορία του ιστορικού [...]έχουν εισβάλει σε ένα επίπεδο του Είναι που μπορούμε να ονομάσουμε «οικογενειακό», «χθόνιο» και «κυκλικό», όπου ο άνθρωπος ήταν κυριολεκτικά σαν στο σπίτι του εντός της αχρονικότητας. Μια τέτοια «οικειότητα», πριν ή έξω από την ιστορία, καθιστά την *φιλιαν*, την «αγαπητική αμεσότητα», την «δίχως ερωτήματα φροντίδα» κανόνα των ανθρώπινων σχέσεων. Με αυτό το καθορισμένο νόημα είναι «φυσικοί νόμοι» οι άγραφοι νόμοι της τρυφερής στοργής, τους οποίους παραθέτει η Αντιγόνη και τους οποίους θέτει υπό την διπλή αιγίδα του Ολυμπίου Διός και της χθόνιας Δικής. Ενσαρκώνουν μια προσταγή ανθρωπιάς, την οποία μοιράζονταν οι άνδρες και οι γυναίκες, προτού εισέλθουν στις μεταλλάξεις, τις παροδικές αυταπάτες, τα διχαστικά πειράματα ενός ιστορικού και πολιτικού συστήματος.

Steiner, G. (2001), *Antigones: the Antigone myth in Western literature, art and thought*, μτφρ. Β. Μάστορης & Π. Μπουρλάκης, *Οι Αντιγόνες*, Αθήνα (Καλέντης), σ. 195

2. ΛΥΣΙΑ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΑΔΥΝΑΤΟΥ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΜΙΚΡΟΣΕΝΑΡΙΟ ΜΕ ΘΕΜΑΤΙΚΗ: Η λειτουργία του προοιμίου στον ρητορικό λόγο (Λυσίας, *Υτέρ τοῦ ἀδυνάτου*, §§ 1-3) [2 ώρες]

Στοχοθεσία: Δομή και οργάνωση ενός ρητορικού προοιμίου – Κατανόηση των επιδιωκόμενων σκοπών

Γνωστικοί στόχοι	Γνώσεις για τον κόσμο, αξίες - στάσεις	Γραμματισμοί	Διδακτικές πρακτικές	Αξιολόγηση
• Να αντιληφθούν οι μαθητές τον ρόλο του προοιμίου ως	• Να εξετάσουν τις δομές του δημοκρατικού πολιτεύματος	ΣΧΗΜΑΤΑ ΛΟΓΟΥ: • παρά προσδοκίαν (§1) για έγερση	• Χρήση ερμηνευτικής μεθόδου για μεταφραστική	• Να κατανοήσουν τον ρόλο και

<p>μέλους μιας ολότητας (ρητορικό έργο),</p> <ul style="list-style-type: none"> • να κατανοήσουν τους στόχους του προοιμίου (εύνοια, πρόσεξις, ευμάθεια) και τα μέσα επίτευξής τους, • να είναι σε θέση να εντοπίζουν τα σχήματα λόγου και να σχολιάζουν τη λειτουργία τους στην ανάδειξη των σκοπών του Προλόγου, • να εξοικειωθούν με τη χρήση δικανικού λεξιλογίου 	<p>της αρχαίας Αθήνας και να συνθέσουν τα στοιχεία του φιλανθρωπικού προφίλ της πόλης,</p> <ul style="list-style-type: none"> • η υποχρέωση των κατηγορουμένων για δημόσια λογοδοσία, • ελατήρια δράσης των κατηγορών σε δικανικό αγώνα, • ο αδύναμος κατηγορούμενος ως σύμβολο των αδικώς κατηγορουμένων • η σημασία του ηθικού «οπλισμού» για τον άνθρωπο 	<p>προσοχής ακροατή,</p> <ul style="list-style-type: none"> • λιτότητας (§1) ως μέσο έκφρασης ειρωνείας, • Αντιθετικό - η αντίθεση στην υπηρεσία του νοήματος: §1 <i>πρότερον – νυνί</i> (αντίθεση χρονική) §1 <i>οὐκ ἔχων πρόφασιν</i> - <i>εἴληφα</i> (αντίθεση νοημάτων) §1 <i>τοῦτον μὲν ἐπιδείξει ψευδόμενον, ἔμαυτὸν δὲ βεβιωκότα</i> (αντίθεση χαρακτήρων) § 1 <i>διὰ γὰρ οὐδὲν ἄλλο ... ἢ διὰ φθόνον</i> (αντίθεση βιοθεωριών) • Ρητορικά ήθη • Ρητορικά Πάθη 	<p>εξομάλυνση του κειμένου και απόδοση νοήματος στη Ν.Ε.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Σύντομο δρώμενο (παρουσίαση στοιχείων σκηνικής παρουσίας αδυνάτου) • Κατασκευή εννοιολογικού χάρτη με την παρουσίαση των εκφραστικών μέσων και με επισήμανση της λειτουργίας τους στην ανάδειξη της στοχοθεσίας του Προοιμίου • Χρήση Ηλεκτρονικού Λεξικού και αναζήτηση της σημασίας όρων από τον δικανικό λόγο στην ιστοριογραφία (π.χ. αγών, κίνδυνος, παρασκευάζω) • Αναζήτηση σε Σώματα Κειμένων και παράλληλη εξέταση των προοιμίων από : α) Λυσία, <i>Υπέρ Μαντιθέου</i> (ως προς τα κοινά εκφραστικά μέσα), 	<p>τους στόχους του Προοιμίου σ' ένα ρητορικό έργο,</p> <ul style="list-style-type: none"> • να επισημαίνουν τα μέσα επίτευξης των στόχων αυτών, • να εντοπίζουν τις λεκτικές επιλογές του ρήτορα για τη διαμόρφωση του κατάλληλου ήθους και πάθους, • να αξιολογούν τις επιλογές αυτές ως προς την αποτελεσματικότητά τους, • να εξοικειωθούν με τη χρήση Ηλεκτρονικών Λεξικών και Συμφραστικών Πινάκων
--	---	---	---	--

			β) Ισοκράτη, Τραπεζιτικός (ως προς τους άξονες «Ηθοποιία»- «Παθοποιία»)	
--	--	--	---	--

3. ΛΥΣΙΑ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΑΔΥΝΑΤΟΥ 4-5

Η διδακτική πρόταση αποτελεί μια προσπάθεια εφαρμογής των διακηρύξεων του νέου Προγράμματος Σπουδών για τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής Γλώσσας στο Λύκειο και εστιάζει στην εφαρμογή νέων διδακτικών πρακτικών με στόχο την ενεργητική, ολιστική προσέγγιση της γνώσης του αρχαίου ελληνικού κόσμου και τη σύνδεση του με τη σύγχρονη πραγματικότητα. Η πρόταση είναι ενδεικτική και όχι δεσμευτική για τους διδάσκοντες.

Χώρος εφαρμογής της διδακτικής πρότασης: Αίθουσα / εργαστήριο ηλεκτρονικών υπολογιστών.

Διάρκεια διδασκαλίας: 1 διδακτική ώρα – Διδασκαλία του κειμένου από το πρωτότυπο.

A. Κείμενο (Λυσίας, *‘Υπέρ τοῦ ἀδυνάτου §§ 4-5)*

«Περὶ μὲν οὖν τούτων τοσαῦτά μοι εἰρήσθω· ὑπὲρ ὧν δέ μοι προσήκει λέγειν, ὡς ἂν οἴον τε διὰ βραχυτάτων ἐρώφῃσι γὰρ ὁ κατηγορὸς οὐ δικαίως με λαμβάνειν τὸ παρὰ τῆς πόλεως ἀργύριον· καὶ γὰρ τῷ σώματι δύνασθαι καὶ οὐκ εἶναι τῶν ἀδυνάτων, καὶ τέχνην ἐπίστασθαι τοιαύτην ὥστε καὶ ἄνευ τοῦ διδομένου τούτου ζῆν. καὶ τεκμηρίοις χρῆται τῆς μὲν τοῦ σώματος ῥύμης, ὅτι ἐπὶ τοῦς ἴππους ἀναβαίνω, τῆς δ’ ἐν τῇ τέχνῃ εὐπορίας, ὅτι δύναμαι συνεχῆναι δυναμένοις ἀνθρώποις ἀναλίσκειν.»

Σύνδεση με τα προηγούμενα

Ολοκληρώνοντας το προοίμιο του λόγου του ο ρήτορας έχει καταστήσει σαφή την υπερασπιστική γραμμή που θα ακολουθήσει, §1 *«πειράσομαι τῷ λόγῳ τοῦτον μὲν ἐπιδείξει ψευδόμενον»* καθώς θα προσπαθήσει να καταδείξει ως ψευδεῖς τις κατηγορίες που του έχουν απαγγελθεί, σκιαγραφώντας παράλληλα ως αρνητικό το ήθος του αντιπάλου του *«διὰ γὰρ τὴν πονηρίαν αὐτοῦ»*, *«δήλός ἐστι φθονῶν»*, και προσπαθώντας να κερδίσει ο ίδιος την εύνοια των βουλευτών-δικαστών τόσο με την πρωτότυπη εναρκτήρια αποστροφή του λόγου του, όσο και με την έκραση ευχαριστιῶν προς τον κατηγορό του *‘Οίγου δέω χάριν ἔχειν, ὡβουλή, τῷκατηγόρῳ ὅτι μοι παρεσκεύασε τὸν ἀγῶνα τοῦτον»*. Παράλληλα οι μαθητές κατανόησαν τη δομή και λειτουργία του προοιμίου ενός ρητορικού λόγου και απέκτησαν κάποιες πρώτες βασικές πληροφορίες τόσο για τον κατηγορο, όσο και για τον κατηγορούμενο –τον αδύνατο, τον πρωταγωνιστή του συγκεκριμένου δικανικού λόγου.

Εισαγωγή-αφόρμηση

Στη νέα ενότητα του λόγου βρισκόμαστε στη *διήγηση* του λόγου, όπου ο ρήτορας θα παρουσιάσει την κατηγορία που του έχει απαγγελθεί και τα τεκμήρια που τη στηρίζουν. Η απουσία ιδιαίτερων δυσκολιών στη νοηματική προσπέλαση του πρωτότυπου κειμένου και η σχετικά εύκολη απόδοσή σε νεοελληνικό λόγο από τους μαθητές επιτρέπουν την απόπειρα «προσπέρασης» της αναλυτικής γραμματικοσυντακτικής προσέγγισής του.

Πιο συγκεκριμένα με την έναρξη της διδακτικής ώρας και την αναγκαία σύντομη σύνδεση με τα προηγούμενα(λόγω της μονώροης εβδομαδιαίας διδασκαλίας του) ο διδάσκων μπορεί να καλέσει τους μαθητές να καταγράψουν σε ένα χαρτί την κατηγορία που οι μαθητές θεωρούν ότι έχει διατυπωθεί εναντίον του αδυνάτου και τους λόγους που κατά τη γνώμη τους τη στηρίζουν, ώστε να τα συγκρίνουν στο τέλος της διδακτικής ώρας με τη γνώση που θα αποκτήσουν..

Στη συνέχεια ο ίδιος διαβάζει με ζωηρή ανάγνωση και ρητορικό τόνο τουλάχιστον δυο φορές το κείμενο των παραγράφων 4 και 5 ώστε να καταστεί οικείο στους μαθητές.

Διδακτικοί στόχοι

Με τη διδασκαλία της συγκεκριμένης ενότητας προτείνεται η επίτευξη των παρακάτω διδακτικών στόχων που υπαγορεύονται από το ΠΣ :

A) Σε επίπεδο γνωστικό (γνώσεις για τη γλώσσα):

- να εντοπίσουν τη συλλογιστική πορεία που ακολουθεί ο ρήτορας στην παρουσίαση της κατηγορίας που του έχει απαγγελθεί·
- να αναγνωρίσουν τους τρόπους και τα μέσα πειθούς που χρησιμοποιεί ο ρήτορας, συνεξετάζοντας τη θέση τους μέσα στο κείμενο και τη θέση που αυτά εξυπηρετούν.

B) Σε επίπεδο στάσεων και αξιών (γνώσεις για τον κόσμο):

- να αντιληφθούν την πολιτική και κοινωνική κατάσταση της Αθήνας που επέτρεπε την εφαρμογή προνοιακής, κοινωνικής πολιτικής απέναντι στις αδύναμες ή ευπαθείς ομάδες πολιτών, αλλά και την επιβολή ετήσιου ελέγχου για την παροχή επιδόματος σε αυτές με αναγωγή στη σύγχρονη πραγματικότητα (κριτικός γραμματισμός)·
- να είναι σε θέση να επιχειρηματολογήσουν, ανασυνθέτοντας το κείμενο με τη μορφή που θα αποδιδόταν από τον ίδιο τον κατήγορο, ή τον δικαστή-βουλευτή (Βιωματική μάθηση).

Γ) Σε επίπεδο δεξιοτήτων:

- να είναι σε θέση να συνεργαστούν και αν αναπτύξουν ικανότητες αλληλεπίδρασης με την συνεργασία τους σε ομάδες·
- να αξιοποιούν τις νέες τεχνολογίες και τα ψηφιακά μέσα για την αναζήτηση και σύνθεση εκπαιδευτικού υλικού.

Μεθοδολογική προσέγγιση

Στη διδακτική προσέγγιση της συγκεκριμένης ενότητας προτείνεται αρχικά η αξιοποίηση της ερμηνευτικής μεθόδου για τη μεταφραστική εξομάλυνση του αρχαιοελληνικού κειμένου και η απόδοσή του στον νεοελληνικό λόγο. Οι μαθητές διαχειρίζονται τη γνώση που οδηγεί στην κατανόηση του κειμένου και των συγκεκριμένων του για την απόκτηση γνώσεων για τον αρχαίο ελληνικό κόσμο.

Παράλληλα χρησιμοποιείται η ομασυνεργατικότητα και η επιδιώκεται η προσέγγιση της γνώσης με διερευνητικό, βιωματικό τρόπο, καθώς οι μαθητές ωθούνται να ανακαλύψουν μόνοι τους τη νέα γνώση που τους προσφέρεται.

Οργάνωση διδασκαλίας

A΄ φάση διδασκαλίας

Οι μαθητές, καθώς είναι χωρισμένοι σε ομάδες 2 ή 3 ατόμων, επισκέπτονται το εργαστήριο της πληροφορικής και ανοίγουν το φάκελο «Ύπερ τοῦ ἄδυνάτου» που βρίσκεται ήδη στην επιφάνεια εργασίας των υπολογιστών τους. Αρχικά τους ζητείται να δημιουργήσουν ένα πίνακα σε περιβάλλον επεξεργασίας κειμένου και, αφού επισκεφτούν την Πύλη για την ελληνική Γλώσσα και συγκεκριμένα το ανθολόγιο αττικής πεζογραφίας, να αναζητήσουν το Ρήτορα Λυσία και στη συνέχεια το διδασκόμενο λόγο «Υπερ του αδυνάτου http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?m=1&t=348. Σε περίπτωση που δεν είναι δυνατή η πρόσβαση στο εργαστήριο πληροφορικής δίνεται στους μαθητές έντυπο τόσο το φύλλο εργασίας, όσο και οι σημειωτικοί πόροι-πηγές (μεταφράσεις) που απαιτούνται για την ερμηνευτική προσέγγιση του διδασκόμενου κειμένου και την κριτική θεώρηση των μεταφράσεών του.

Στον πίνακα που κατασκευάζουν οι μαθητές ή τους δίνεται ως έντυπο, στη πρώτη στήλη καλούνται να μεταφέρουν το αρχαίο ελληνικό κείμενο και στις άλλες δυο στήλες να μεταφέρουν τις προτεινόμενες μεταφράσεις των παραγράφων 4-5, από το ανθολόγιο της Αρχαίας ελληνικής πεζογραφίας, όπως δίνονται στην Πύλη για την ελληνική γλώσσα, http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?m=1&t=348.

Οδηγός Εκπαιδευτικού

Σε έντυπη μορφή τα στοιχεία αυτά δίνονται καταγεγραμμένα στο φύλλο του μαθητή. Στη συνέχεια σε μια 4η στήλη, καλούνται οι μαθητές να συνθέσουν τη δική τους μετάφραση-απόδοση του κειμένου σε νεοελληνικό λόγο, επιλέγοντας την καταλληλότερη γι' αυτούς εκφραστική και λεκτική απόδοση και αιτιολογώντας στη συνέχεια την επιλογή τους. Με τον τρόπο αυτό οι μαθητές καλούνται να προσέξουν την αναλογία του πρωτότυπου αρχαιοελληνικού κειμένου και των δυο αποδόσεων του στον νεοελληνικό λόγο και να εξαγάγουν επαγωγικά συμπεράσματα για το κειμενικό ύφος και τη γλώσσα του Λυσία.

Πίνακας –1^ο Φύλλο εργασίας

Αρχαίο κείμενο	Απόδοση Τζουμέλκας	Απόδοση Ράπτης	Απόδοση κειμένου από τους μαθητές

Ακολουθώντας, ανοίγουν τον ηλεκτρονικό φάκελο ή τους δίνεται σε έντυπη μορφή ένα 2^ο φύλλο εργασίας με την πρόταση συγκεκριμένων λέξεων του αρχαιολογικού κειμένου και τη σύγκριση της απόδοσής τους από τους δύο προτεινόμενους μεταφραστές με στόχο την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τη γλώσσα και το ύφος του ρήτορα, αλλά και τη σύνδεση / σύγκριση των αρχαίων και των νεοελληνικών λέξεων.

Πίνακας –2^ο Φύλλο εργασίας

Αρχαία λέξη	Απόδοση Τζουμέλκας	Απόδοση Ράπτης
μοι εἰ ρήσθω		
φησὶ		
τὸ παρὰ τῆς πόλεως ἀργύριον		
καὶ οὐκ εἶναι τῶν ἀδυνάτων		
ἄνευ τοῦ διδομένου τούτου		
τεκμηρίοις χρῆται		
δύναμαι συνεῖναι δυναμένοις ἀνθρώποις ἀναλίσκειν		

Στη συνέχεια, με το νέο κείμενο που οι ίδιοι συνέγραψαν και με μονάδα κατανόησης τον νεοελληνικό λόγο, οι μαθητές καλούνται να παρουσιάσουν την κατηγορία που αποκαλύπτει ο κατηγορος ότι έχει εξαγγελθεί εναντίον του και να καταγράψουν σε πίνακα που θα κατασκευάσουν οι ίδιοι τα επιχειρήματα που τη στηρίζουν σε αρχαίο και νεοελληνικό λόγο.

Με τον τρόπο αυτό οι μαθητές αποδομούν το κείμενο στα επιμέρους στοιχεία του και ανασυνθέτουν τη νέα γνώση με διερευνητικό-ανακαλυπτικό τρόπο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι μαθητές να αντιληφθούν με σαφήνεια πως η κατηγορία που ο ρήτορας παρουσιάζει με έμμεσο και όχι άμεσο τρόπο είναι η παράνομη λήψη του επιδόματος αναπηρίας από την πολιτεία και στη συνέχεια να ανασυνθέσουν τα στοιχεία –τεκμήρια με τα οποία στηρίζει την κατηγορία αυτή ο κατηγορος ενώπιον του δικαστηρίου.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο οι μαθητές μπορούν να προχωρήσουν σε αναγωγές με τη σύγχρονή τους πραγματικότητα και να ανακαλέσουν περιπτώσεις χορήγησης κρατικού προνοιακού επιδόματος σε πολίτες με κινητική αναπηρία ή γενικότερα μέλη ευπαθών κοινωνικά ομάδων αλλά και περιπτώσεις διακοπής ή στέρησης του.

Αρχαία Αθήνα		
Η Βασική κατηγορία	Αιτιολόγηση και στήριξή της	Τεκμηρίωσή της
Σύγχρονη εποχή		
Η Βασική κατηγορία	Αιτιολόγηση και στήριξή της	Τεκμηρίωσή της

Β' φάση διδασκαλίας

Οι μαθητές χωρισμένοι σε ομάδες αναλαμβάνουν συγκεκριμένους ρόλους με την υπόδειξη του διδάσκοντος που σχετίζονται απόλυτα με την ακροαματική διαδικασία της δίκης. Έτσι επιλέγουν, αν η ομάδα τους θα «ενσαρκώσει» τον ρόλο του κατηγορούμενου, τον ρόλο του κατηγορούμενου αδυνάτου και τέλος τον ρόλο του βουλευτή –δικαστή. Τους ζητείται να συνθέσουν ένα σύντομο κείμενο στο οποίο θα καταγράψουν τις σκέψεις τους από την ακρόαση του διδασκόμενου χωρίου της διήγησης του ρητορικού λόγου και με αυτόν τον τρόπο βιωματικά να προσεγγίσουν τη δίκη που μόλις έχει αρχίσει.

Πιο συγκεκριμένα:

- α) η ομάδα που έχει αναλάβει τον ρόλο του κατήγορου έχει ως αποστολή να συνθέσει το πρωτότυπο κείμενο του κατηγορητηρίου, μετασχηματίζοντας το διδαγμένο κείμενο και συντάσσοντας ένα νέο, παρουσιάζοντας αναλυτικά την κατηγορία και τα επιχειρήματα με τα οποία τη στηρίζει (αναδόμηση κειμένου, βιωματική μάθηση, ανακαλυπτική νέα γνώση)·
- β) η ομάδα που έχει αναλάβει τον ρόλο του κατηγορούμενου-αδυνάτου έχει ως αποστολή τη σύνταξη ενός αυτοκριτικού κειμένου, όπου θα κρίνεται από τον κατηγορούμενο η επαρκής και επιτυχής ή μη ανάπτυξη του κατηγορητηρίου από τον ίδιο στο τμήμα της διήγησης του ρητορικού λόγου·
- γ) Τέλος, η ομάδα που έχει αναλάβει τον ρόλο του βουλευτή- δικαστή, ο οποίος παρακολουθεί την ακροαματική διαδικασία και ακούει την απολογία του αδυνάτου έχει ως αποστολή να καταγράψει σε μια παράγραφο τις πρώτες εντυπώσεις που του δημιουργούνται και την πρώτη αίσθηση που του έχει προκαλέσει η έναρξη του λόγου του αδυνάτου.

Προέκταση – εργασίες για το σπίτι

Προτείνεται να δοθούν για επεξεργασία στους μαθητές φύλλα εργασίες που θα τους βοηθούν να κατακτήσουν τη σύνδεση της νεοελληνικής γλώσσας με την αρχαία μέσα από τη διαδικασία της ετυμολογικής προσέγγισης της λέξης του αρχαίου ελληνικού κειμένου και τη δημιουργία ομόρριζων νεοελληνικών λέξεων με την αξιοποίηση των ψηφιακών μέσων και τον παιγνιώδη τρόπο.

Προς αυτή την κατεύθυνση μπορεί να αξιοποιηθεί τόσο η επιτομή του Μεγάλου Λεξικού της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας των Lidell - Scott http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/tools/liddel-scott/index.html όσο και το λεξικό της κοινής ελληνικής του Μανόλη Τριανταφυλλίδη http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/index.html

Πιο συγκεκριμένα:

- α) οι μαθητές μπορούν να αναζητήσουν ομόρριζες λέξεις της νέας ελληνικής από τις παρακάτω λέξεις του αρχαιοελληνικού κειμένου: λέγειν, ἐπίστασθαι, φησί, χρῆται, ἵππους, λαμβάνειν, συνέιναι.
- β) να αναζητήσουν συγγενικές ετυμολογικά λέξεις του αρχαίου ελληνικού κειμένου με τις ενδεικτικές νεοελληνικές λέξεις: παρανάλωμα, προδότης, υπόληψη, ρήτορας.

4. ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ

Διδακτική πρόταση (2 ή 3 ώρες διδασκαλίας)

Κείμενο: Θουκυδίδης, Ίστορία 2.40. 3-5 (Περικλέους Επιτάφιος)

«διαφερόντως γὰρ δὴ καὶ τότε ἔχομεν ὥστε τολμᾶν τε οἱ αὐτοὶ μάλιστα καὶ περὶ ὧν ἐπιχειρήσομεν ἐκλογίζεσθαι· ὁ τοῖς ἄλλοις ἀμαθία μὲν θράσος, λογισμὸς δὲ ὄκνον φέρει, κράτιστοι δ' ἂν τὴν ψυχὴν δικαίως κριθεῖεν οἱ τὰ τε δεινὰ καὶ ἡδέα σαφέστατα γινώσκοντες καὶ διὰ ταῦτα μὴ ἀποτραπόμενοι ἐκ τῶν κινδύνων. Καὶ τὰ ἐς ἀρετὴν ἠγναντιώμεθα τοῖς πολλοῖς· οὐ γὰρ πάσχοντες εἴ, ἀλλὰ δρώντες κτώμεθα τοὺς φίλους. Βεβαιότερος δὲ ὁ δράσας τὴν χάριν ὥστε ὀφειλομένην δι'

εὐνοίας ᾧ δέδωκε σῴζειν ὁ δὲ ἀντοφείλων ἀμβλύτερος, εἰ δὲ οὐκ ἔς χάριν, ἀλλ' ἔς ὀφείλημα τὴν ἀρετὴν ἀποδώσων. Καὶ μόνοι οὐ τοῦ ξυμφέροντος μᾶλλον λογισμῶϊ τῆς ἐλευθερίας τῶπιστῶάδεαί τινὰ ὠφελοῦμεν».

1. Εισαγωγή – αφόρμηση

Αφού διαβάσουμε το αρχαίο κείμενο, συνδέουμε το απόσπασμα με τα προηγούμενα. Ήδη οι μαθητές γνωρίζουν ότι ο λόγος αυτός εκφωνήθηκε από τον Περικλή για τους νεκρούς του πρώτου έτους του Πελοποννησιακού πολέμου, το χειμώνα του 431 π.Χ., κατά την τρίτη μέρα της πατροπαράδοτης τελετής ενταφιασμού των νεκρών που έπεσαν σε πολεμικές επιχειρήσεις. Γνωρίζουν επίσης τη διάρθρωση του λόγου: *προσίμιο* (κεφ. 35), *έπαινος* α) των προγόνων (κεφ. 36.1), β) των πατέρων (κεφ. 36.2), γ) της σύγχρονης γενιάς και του τρόπου ζωής (κεφ. 36.3-4), δ) της αθηναϊκής πολιτείας (κεφ. 37-41, 4) και ε) των νεκρών (κεφ. 41.5-42), *παραίνεση* στους πολίτες (κεφ. 43), *παραμυθία* στους συγγενείς των νεκρών (κεφ. 44-45) και *επίλογος* (κεφ. 46). επομένως μπορούν να εντάξουν το συγκεκριμένο απόσπασμα στον *έπαινο*, ο οποίος παραδοσιακά κατελάμβανε στους επιταφίους λόγους το εκτενέστερο μέρος. Κεντρική θέση στο τμήμα αυτό είχε και η μνημόνευση του πολιτεύματος της πόλης, η οποία αποτελούσε ένα εγκώμιο στην ιδεατή του μορφή. Στον *Επιτάφιο* του Περικλή, όπως καταγράφεται από τον Θουκυδίδη, απεικονίζονται με θαυμαστή δύναμη όλα τα ψυχικά γνωρίσματα του Αθηναίου που συνέθεταν τη δύναμη και το μεγαλείο της πόλης: τα ανεκτικά ήθη, το φιλελεύθερο πνεύμα, η αγάπη για τις τέχνες και τα γράμματα, που δεν μειώνει όμως την αγωνιστική διάθεση, η ακαταπόνητη δραστηριότητα, η πολιτική ωριμότητα.

Με αφετηρία τη φράση *«διαφερόντως γὰρ δὴ καὶ τόδε ἔχομεν»* συνδέουμε το πρώτο μέρος του κεφ. 40 -που ανήκει στον έπαινο της αθηναϊκής πολιτείας- και το οποίο αναφέρεται στην πολύπλευρη ενασχόληση των Αθηναίων πολιτών με τις τέχνες, τα γράμματα, τις ιδιωτικές και τις δημόσιες υποθέσεις, με μια καινούρια «ξεχωριστή» ιδιότητα που τους διακρίνει.

Εστιάζουμε διερευνητικά στο βασικό θεματικό πυρήνα του αποσπάσματος, δηλαδή στη διαφορά των Αθηναίων από τους άλλους ως προς την τόλμη και την ευεργετική διάθεση.

2. Διδακτικοί στόχοι

Ως προς τους διδακτικούς στόχους της ενότητας, προτείνουμε οι μαθητές:

- **Σε επίπεδο γνώσεων:**
 - Να κατανοήσουν την έννοια της ανδρείας των Αθηναίων και την υπεροχή τους σε σχέση με τους άλλους.
 - Την έννοια της φιλίας, όπως την αντιλαμβάνονται οι Αθηναίοι κατά τον Περικλή / Θουκυδίδη.
- **Σε επίπεδο στάσεων και αξιών:**
 - Να αντιληφθούν την αξία και αναγκαιότητα του λογισμού όχι μόνο στους πολέμους αλλά σε κάθε έκφραση της ανθρώπινης δραστηριότητας.
 - Να εκτιμήσουν την αξία της ανιδιοτελούς φιλίας και της γενναιόδωρης διάθεσης.
- **Σε επίπεδο ικανοτήτων/δεξιοτήτων:**
 - Να μπορούν να συσχετίζουν την έννοια της ευεργετικής διάθεσης με τη σύγχρονη εποχή
 - Να μπορούν να συζητούν και να αντιμετωπίζουν κριτικά την έννοια του συμφέροντος στην ατομική και κοινωνική ζωή.

3. Μεθοδολογία

Λόγω της δυσκολίας της συγκεκριμένης παραγράφου προτείνεται να διδαχθεί σε δύο διδακτικές ώρες και αν θα αξιοποιηθεί και η διακειμενική/διαθεματική προσέγγιση, θα απαιτηθεί και τρίτη διδακτική ώρα.

Προτείνεται ως μέθοδος σε πρώτο στάδιο επεξεργασίας (πρώτη και δεύτερη διδακτική ώρα) η **διδασκαλία με ερωταποκρίσεις με σωκρατική επαγωγική μέθοδο** και στη συνέχεια κατά τη διακειμενική / διαθεματική προσέγγιση του χωρίου η **διερευνητική μάθηση** με μορφή διδασκαλίας **ομαδοκεντρική** (εργασία σε ομάδες- τρίτη διδακτική ώρα).

4. Επεξεργασία/ερμηνευτική προσέγγιση

Η προσέγγιση μπορεί να αρχίσει με ερωτήσεις οι οποίες θα στρέψουν τους μαθητές στην επισήμανση της **δομής**. Εύκολα μπορούν να διακρίνουν τις δύο θεματικές ενότητες:

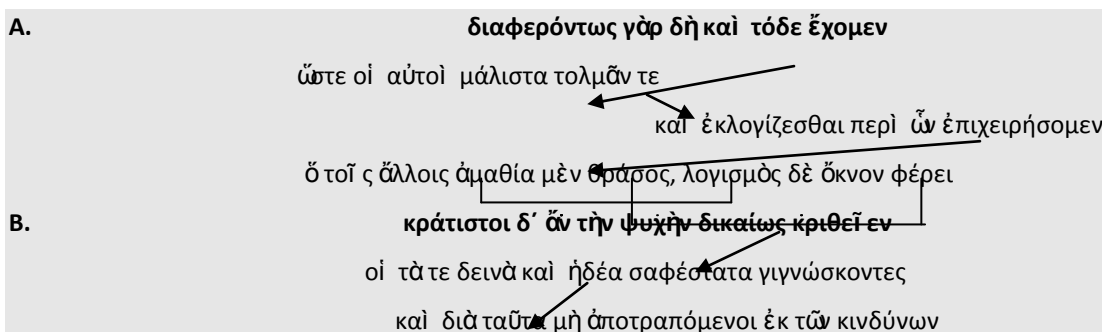
α. «*διαφερόντως γάρ δή ... μὴ ἀποτραπόμενοι ἐκ τῶν κινδύνων*»

β. «*καὶ τὰ ἐς ἀρετὴν ἠγναντώμεθα ... τῷπιστῶτάδεῤῥ τινὰ ὑπελοῦμεν*»

Στη συνέχεια, είναι αναγκαίο να γίνει μια στοιχειώδης **γλωσσική εξομάλυνση**, ώστε οι μαθητές να μπορέσουν να συλλάβουν το κεντρικό νόημα και τα επιμέρους θεματικά κέντρα. Τα γλωσσικά σχόλια μπορεί να σχετίζονται με: την περιφραση «*διαφερόντως ἔχομεν*» (διαφέρομεν), «*ἐκλογίζομαι*» (σκέφτομαι κάτι σ' όλες του τις λεπτομέρειες, κατανοώ, μαθαίνω), «*ἀμαθία*» (ἀγνοια), «*θράσος*» (αλόγιστη τόλμη), «*ἄκνος*» (δισταγμός), «*κράτιστοι τὴν ψυχὴν*» (οι πιο δυνατοί στην ψυχή) κ.ά.

i. Συντακτική και νοηματική εξομάλυνση της πρώτης ενότητας

Διαβάζουμε ξανά το κείμενο με τέτοιο τρόπο, ώστε να αναδειχθεί η βασική συντακτική του δομή (βάζουμε δηλ. τις λέξεις στη «σωστή» σειρά). Η συντακτική επεξεργασία μπορεί να γίνει σε μικρές νοηματικές ενότητες και να καταγραφεί στον πίνακα ως εξής:



Αν υπάρχει δυνατότητα αξιοποίησης των Τ.Π.Ε., οι μαθητές μπορούν να εργαστούν σε μικρές ομάδες με ένα λογισμικό για εννοιολογικούς χάρτες (λ.χ. smart tools, bubbl-us,spicynotes) και να επεξεργαστούν μόνοι τους τη βασική συντακτική δομή του κειμένου, αφού τους δοθεί για διευκόλυνση κατά νοηματικές ενότητες (κώλα). Στόχος μας είναι να γίνει κατανοητός ο **αντιθετικός λογισμός** που εμπεριέχεται στην πρώτη ενότητα.

Αφού γίνει η συντακτική εξομάλυνση, ακολουθεί η ερμηνευτική προσέγγιση του κειμένου. Με συζήτηση στην τάξη, προσεγγίζουμε τον ορισμό της πραγματικής ανδρείας, όπως προκύπτει από το κείμενο. Η ανδρεία, δηλαδή, για τους Αθηναίους δεν προκύπτει από την «*ἀμαθία*», αλλά από το λογισμό, δηλαδή την **πλήρη επίγνωση των κινδύνων**. Αντίθετα, στους άλλους (π.χ. στους Λακεδαιμονίους) το θάρρος απορρέει από την ἀγνοια του κινδύνου. Η υπεροχή των Αθηναίων βρίσκεται, δηλαδή, στη γνώση και των δεινών του πολέμου -που όμως δεν τους αποθαρρύνει από τη μάχη- καθώς και των αγαθών της ειρήνης. Έτσι, ο Αθηναίος πολίτης πετυχαίνει την τελειότητα: την αρμονική σύζευξη θεωρίας και πράξης, λόγων και έργων (πρβλ. ομηρικό: «*μύθων τε ῥήτηρ καὶ ἔργων πρηκτῆρ*» και την κρίση του Θουκυδίδη για τον Περικλή στο 1.139.4: «*λέγειν τε καὶ πράσσειν δυνατώτατος*»).

Θα πρέπει εδώ να επισημανθεί στους μαθητές ότι η ορολογία που χρησιμοποιείται συνδέεται με τους Σπαρτιάτες, αφού συχνά ο όρος «*ἀμαθία*» αποδίδεται στην εξωτερική πολιτική των Λακεδαιμονίων, άλλοτε υποτιμητικά, σε συνάρτηση με την απραγμοσύνη τους (βλ. τον λόγο των

Κορινθίων στη Σπάρτη Ι. 68.2: «ἀμαθία δὲ πλέονι πρὸς τὰ ἔξω πράγματα χρήσθε πολλάκις») και άλλοτε επαινετικά (βλ. τον λόγο του Αρχίδαμου 1. 84.2 3)¹⁴.

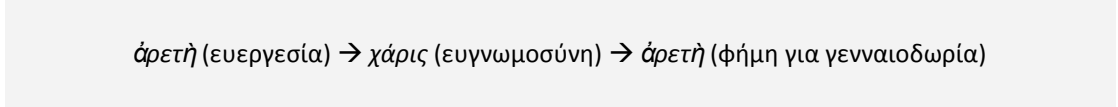
ii. **Συντακτική και νοηματική εξομάλυνση της δεύτερης ενότητας**

Με ανάλογο τρόπο, κατά την επεξεργασία της δεύτερης ενότητας, ακολουθείται η ίδια πορεία: σχολιάζεται αρχικά η έννοια της «ἀρετῆς» στο συγκεκριμένο χωρίο, η οποία εδώ έχει τη σημασία της ευεργετικής διάθεσης, της γενναιοδωρίας. Δίνεται επίσης η σημασία του «πάσχοντες εὔ» (οι ευεργετούμενοι) και της αντίθετης φράσης: «[εὔ] δρῶντες» (οι ευεργετούντες). Στη συνέχεια εξομαλύνουμε τη συντακτική δομή της δεύτερης ενότητας, επισημαίνοντας τους αντιθετικούς λογισμούς:

A. Καὶ τὰ ἐς ἀρετῆν ἠναντιώμεθα τοῖς πολλοῖς
 οὐ γὰρ πάσχοντες εὔ, ἀλλὰ δρῶντες κτώμεθα τοὺς φίλους

B. Βεβαιότερος δὲ ὁ δράσας τὴν χάριν
 ὥστε ὀφειλομένην δι' εὐνσίας σῴζειν ὥδέδωκε

Στην ενότητα αυτή είναι ενδιαφέρουσα, από ερμηνευτική άποψη, όπως ειπώθηκε, η χρήση του όρου «ἀρετῆ» με την έννοια της ευεργετικής διάθεσης, η οποία στην αρχαία ηθική συνδέεται με την έννοια της αμοιβαιότητας. Η «ἀρετῆ» έχει άμεση σχέση με την «χάριν» με την παθητική αλλά και την ενεργητική σημασία (σημαίνει δηλαδή και «ευγνωμοσύνη» και «χάρη»). Σ' αντίθεση με την κοινή ηθική, οι Αθηναίοι δεν περιμένουν ανταπόδοση της ευεργεσίας, επειδή πιστεύουν ότι η ευεργεσία προς τους άλλους επιστρέφει σ' αυτούς ως **φήμη για γενναιοδωρία**, σύμφωνα με το ακόλουθο κυκλικό σχήμα:



Στο σημείο αυτό υπενθυμίζουμε τη συνήθη τακτική των Αθηναίων να αυτοεπαινούνται για την ευεργετική τους διάθεση, όπως βλέπουμε στους λόγους των ρητόρων του 4^{ου} αι. π.Χ., οι οποίοι συνήθιζαν να αναφέρουν ως παραδείγματα αυτής της διάθεσης τη βοήθεια που πρόσφεραν προς τους Ηρακλείδες και τις μητέρες των Επτά επί Θήβας, προς τους Ίωνες όταν επαναστάτησαν κατά του Δαρείου και προς τους Σπαρτιάτες στην επανάσταση των Ειλώτων. Προβληματιζόμαστε με τους μαθητές αν πράγματι οι Αθηναίοι λειτουργούσαν ανιδιοτελώς ή το χωρίο «απαντά» ουσιαστικά στο «λυτρωτικό ρόλο» τον οποίο αυτο-επωμίστηκαν οι Λακεδαιμόνιοι στην αρχή του πολέμου, τον ρόλο δηλαδή των υπερασπιστών της ελευθερίας των ελληνικών πόλεων. Σ' αντίθεση με αυτούς, οι Αθηναίοι τονίζουν τη δική τους ευεργετική διάθεση απέναντι στους δικούς τους «συμμάχους».

Με αφορμή τη «δράση» που υπαινίσσεται ο Περικλής στο χωρίο 2.40.4 («δρῶντες») σχολιάζουμε ότι η «ἀρετῆ» συνδέεται με τη γνωστή **πολυπραγμοσύνη** της Αθήνας, ιδιότητα που τη διαφοροποιεί από τη Σπάρτη, την οποία χαρακτηρίζει η «βραδυτής» (1.71.4). Η γενναιοδωρία και η ανιδιοτέλεια της Αθήνας, που προκύπτει από τα λόγια του Περικλή, μπορεί να αναφέρεται τόσο στην εξωτερική πολιτική της όσο και στις προσωπικές σχέσεις των πολιτών. Το πνεύμα όμως και ο τόνος είναι χαρακτηριστικός της αυτοπεποίθησης που διακρίνει τους Αθηναίους στα πρώτα χρόνια του πολέμου, όταν δεν παραδέχονταν ακόμη ότι το «ξυμφέρον» κατηύθυνε την εξωτερική τους πολιτική¹⁵. Χρήσιμο είναι σ' αυτό το σημείο για την κατανόηση της αλλαγής της νοοτροπίας των Αθηναίων (όταν η «συμμαχική» τους διάθεση μετατράπηκε σε «ιμπεριαλιστική») να γίνει μια αντιπαραβολή των λόγων τους με όσα είπαν αργότερα στους Μηλίους στον περίφημο διάλογο (5. 91.2), όπου φαίνεται η καθαρά βασισμένη στο συμφέρον διάσταση της ηγεμονίας τους: «...ὡς δὲ ἐπ' ὑπελίξατε παρέσεμεν τῆς ἡμετέρας ἀρχῆς καὶ ἐπὶ σωτηρίᾳ νῦν τοὺς λόγους ἐροῦμεν τῆς ὑμετέρας πόλεως, ταῦτα δηλώσομεν, βουλόμενοι ἀπόνως μὲν ὑμῶν ἄρξαι, χρησίμως δ' ὑμᾶς ἀμφοτέροις

14 Βλ. σχετικά Gomme (1956), σσ. 248-250.
 15 Βλ. σχετικά Connor (1984), σ. 71.

σωθῆναι» («...ὅτι βρισκόμαστε εδώ για το συμφέρον της ηγεμονίας μας και πως, ὅσα θα πούμε τώρα, σκοπό ἔχουν τη σωτηρία της πόλης σας, επειδή θέλουμε και χωρίς ταλαιπωρίες να σας εξουσιάσουμε και για το συμφέρον και των δυο μας να μην καταστραφείτε»).

Αν επιθυμούμε τη διακειμενική προσέγγιση του χωρίου μπορούμε να διαθέσουμε και τρίτη διδακτική ὥρα, κατά την οποία χωρίζουμε τους μαθητές σε μικρές ομάδες, σύμφωνα με τις αρχές της ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας, και μοιράζουμε σε κάθε ομάδα κείμενα για συνεξέταση και συγκριτική προσέγγιση.

α' ομάδα

Με στόχο να διαφανεί η αντίθεση με την οποία ἔρχεται ο κομπαστικός τόνος του συγκεκριμένου χωρίου του *Επιταφίου* με ὅσα θα πει ο Περικλής στην αμέσως επόμενη δημηγορία του στους Αθηναίους (2. 63. 1-3), μετά τη μεσολάβηση του λοιμού, μπορεί να δοθεί το παρακάτω χωρίο από τη δημηγορία του Περικλή, την οποία εκφώνησε λίγο αργότερα, το καλοκαίρι του 430 π.Χ., και να ζητηθεί από τους μαθητές να επισημάνουν τη διαφοροποίηση στον τόνο και τις απόψεις του Περικλή σε σχέση με τον *Επιτάφιο λόγο*:

Μηδὲ νομίσαι περὶ ἑνὸς μόνου, δουλείας ἀντ' ἐλευθερίας, ἀγωνίζεσθαι, ἀλλὰ καὶ ἀρχῆς στερήσεως καὶ κινδύνου ὧν ἐν τῇ ἀρχῇ ἀπήχθεσθε. ἤς οὐδ' ἐκοστῆναι ἔτι ὑμῖν ἔστιν, ἔτι τις καὶ τότε ἐν τῷπαρόντι δεδιώς ἀπραγμοσύνην ἀνδραγαθίζεσθαι ὡς τυραννίδα γὰρ ἤδη ἔχετε αὐτήν, ἣν λαβεῖν μὲν ἄδικον δοκεῖ εἶναι, ἀφεῖναι δὲ ἐπικίνδυνον [...] τὸ γὰρ ἀπραγμονοῦν σὺμῆται μὴ μετὰ τοῦ δραστηρίου τεταγμένον, οὐδὲ ἐν ἀρχούσῃ πόλει συμφέρει, ἀλλ' ἐν ὑπηκόῳ ἀσφαλῶς δουλεύειν («Ούτε να νομίζετε ὅτι ἀγωνίζεστε για ἕνα μόνο πράγμα, την ελευθερία ἀντὶ της υποδούλωσης, ἀλλὰ και για να μη χάσετε την ηγεμονία σας και για να ἀποφύγετε τους κινδύνους ἀπ' την εχθρότητα αὐτῶν που εξουσιάζετε. Ἀπ' την ηγεμονία σας αὐτή δεν εἶναι δυνατόν πια να παραιτηθεῖτε, κι ἀν ἀκόμη κάποιος το προτείνει ἀπὸ φόβο μέσα στις σημερινές περιστάσεις, επειδή του ἀρέσει να παριστάνει το γενναῖο στην ησυχία και την ἀδράνεια· γιατί την ἀσκέεται πια σαν τυραννίδα, την οποία φαίνεται ἀδικο να ἀποκτήσει κανεῖς, να την ἀφήσει ὅμως ἐπικίνδυνο (...) ἰγιατί η ησυχία δεν εξασφαλίζεται ἀν δεν συνοδεύεται ἀπὸ δράση, οὐτε συμφέρει σε μια πολιτεία που εξουσιάζει, ἀλλὰ σε μια που εἶναι υπήκοος, να εἶναι ὑπόδουλη μέσα σε ἀσφάλεια»).

β' ομάδα

Μια ἄλλη ἀνάλογη διαθεματική ἀσκηση, που μπορεί να ἀποτελέσει ἀφορμή για συζήτηση και προέκταση των ἀπόψεων στη σύγχρονη εποχή, εἶναι να δοθεί ἕνα ἀπόσπασμα ἀπὸ την ἴδια την περιγραφή του λοιμού (2.53.3-4) και να ζητηθεί ἀπὸ τους μαθητές να ἐπισημάνουν τη μεταβολή που ἐπῆλθε στην ἔννοια του συμφέροντος κατὰ τη διάρκεια της ἐμπειρίας αὐτῆς –που εἶχε ως ἀποτέλεσμα τη χαλάρωση των ηθῶν- σε σχέση με το χρόνο ἐκφώνησης του *Επιταφίου λόγου*:

*«καὶ τὸ μὲν προσταλαιπωρεῖν τῷδόξαντι καλῶ οὐδεὶς πρόθυμος ἦν, ἄδηλον νομίζων εἰ πρὶν ἐπ' αὐτὸ ἐλθεῖν διαφθαρήσεται· ὅτι δὲ ἤδη τε ἡδὺ πανταχόθεν τε ἔς αὐτὸ κερδαλέον, τοῦτο καὶ καλὸν καὶ χρήσιμον κατέστη»*¹⁶.

γ' ομάδα

Για να φανεί ἐντονότερα η ἀντίθεση και η ἐξιδανικευτική διάθεση της «γενναιοδωρίας» και της ευεργετική διάθεσης των Αθηναίων προς τους συμμάχους, θα εἶχε μεγάλο ενδιαφέρον να δοθῶν σχετικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ το διάλογο των Μηλίων για συγκριτική ἐξέταση, λ.χ.:

89. ΑΘ. Κι εμεῖς λοιπὸν δε θα πούμε με ωραίες φράσεις μακροῦς λόγους, που δεν πρόκειται να σας πείσουν, ἢ ὅτι δίκαια ἔχουμε την ηγεμονία μας, επειδή νικήσαμε τους Πέρσες, ἢ ὅτι τώρα ἐκστρατεύουμε ἐναντίον σας, επειδή ἀδικούμαστε, κι ἀπὸ σας ζητούμε να μη νομίσετε πως θα μας πείσετε λέγοντας ἢ ὅτι, ἐνώ εἴστε ἀποικοὶ των Λακεδαιμόνων, δεν πήρατε μέρος στον πόλεμο στο πλευρὸ τους ἢ δε μας κάματε κανένα κακό. Ἐχουμε την ἀπαίτηση να ἐπιδιώξουμε πιο πολὺ να

¹⁶ Μτφρ.: «Και κανεῖς δεν ἦταν πρόθυμος να ταλαιπωρεῖται ἀπὸ πρὶν για κάτι που θεωροῦνταν ωραῖο, γιατί νόμιζε πως ἦταν πιθανὸν να τον βρεῖ ο θάνατος πρὶν το πετύχει. Ὅτι ἦταν ἀμεσα ευχάριστο κι ἀπὸ κάθε ἀποψη συντελοῦσε σ' αὐτὸ, τοῦτο κατάντησε να θεωρεῖται και ωραῖο και χρήσιμο».

επιτύχουμε τα δυνατά από όσα κι οι δυο μας αληθινά έχουμε στο νου μας, αφού ξέρετε και ξέρουμε ότι κατά την κρίση των ανθρώπων το δίκαιο λογαριάζεται, όταν υπάρχει ίση δύναμη για την επιβολή του κι ότι, όταν αυτό δε συμβαίνει, οι δυνατοί κάνουν ό,τι τους επιτρέπει η δύναμή τους κι οι αδύναμοι υποχωρούν κι αποδέχονται. [...]

103. ΑΘ. Η ελπίδα, παρηγοριά την ώρα του κινδύνου, όσους την έχουν από περίσσια δύναμη κι αν τους βλάβει δεν τους καταστρέφει. Όσοι όμως, στηριγμένοι πάνω της, τα παίζουν όλα για όλα, (γιατί απ' τη φύση της είναι σπάταλη), μονάχα όταν αποτύχουν τη γνωρίζουν, όταν πια, για κείνον που έκαμε τη γνωριμία της, δεν έχει τίποτε για να το προφυλάξει απ' αυτήν. Αυτό σεις, αδύναμοι και που η τύχη σας κρίνεται από μια μονάχα κλίση της ζυγαριάς, μη θελήσετε να το πάθετε ούτε να μοιάσετε τους πολλούς που, ενώ μπορούν ακόμη να σωθούν με ανθρώπινα μέσα, όταν τους βρουν οι συμφορές και τους εγκαταλείψουν οι βέβαιες ελπίδες, καταφεύγουν στις αβέβαιες ελπίδες, τη μαντική και τους χρησμούς και όσα άλλα τέτοια, με τις ελπίδες που δίνουν φέρνουν στην καταστροφή.

104. ΜΗΛ. Κι εμείς το ξέρετε καλά, θεωρούμε πως είναι δύσκολο να αγωνιστούμε ενάντια στη δύναμή σας, μαζί κι ενάντια στην τύχη, αν αυτή δε σταθεί αμερόληπτη. Όσο για την τύχη όμως πιστεύουμε, ότι δε θα αξιωθούμε από τους θεούς χειρότερη τύχη, γιατί θεοφοβούμενοι εμείς αντιμετωπίζουμε άδικους. Όσο για τη δύναμη που δεν έχουμε, τις ελλείψεις μας θα τις συμπληρώσει η συμμαχία των Λακεδαιμονίων, που είναι αναγκασμένοι να μας βοηθήσουν, αν όχι γι' άλλο λόγο, τουλάχιστον από φυλετική συγγένεια κι από ντροπή. Δεν έχουμε λοιπόν καθόλου παράλογα τόσο θάρρος.

105. ΑΘ. Αλλά κι εμείς νομίζουμε ότι δε θα μας λείπει η εύνοια των θεών, γιατί δε ζητούμε και δεν κάνουμε τίποτε που να βρίσκεται έξω από ό,τι πιστεύουν οι άνθρωποι για τους θεούς ή θέλουν στις αναμεταξύ τους σχέσεις. Έχουμε τη γνώμη για τους θεούς και τη βεβαιότητα για τους ανθρώπους, ότι, αναγκασμένοι από ένα φυσικό νόμο επιβάλλουν πάντα την εξουσία τους όπου είναι πιο δυνατοί. Το νόμο αυτό ούτε εμείς τον θεσπίσαμε ούτε θεσπισμένο πρώτοι εμείς τον εφαρμόσαμε, αλλά τον βρήκαμε να υπάρχει και θα τον αφήσουμε να υπάρχει παντοτινά, και τον εφαρμόζουμε ξέροντας ότι κι εσείς και άλλοι, αν αποκτούσατε την ίδια δύναμη με μας, θα κάνατε τα ίδια. Όσο λοιπόν για την εύνοια των θεών, έχουμε κάθε λόγο να μη φοβόμαστε ότι θα βρεθούμε σε μειονεκτική θέση. Όσο για την ιδέα σας για τους Λακεδαιμόνιους, στην οποία στηρίζετε την πεποίθηση ότι από ντροπή θα σας βοηθήσουν, ενώ μακαρίζουμε την αθωότητά σας δε ζηλεύουμε την αφροσύνη σας. Πραγματικά οι Λακεδαιμόνιοι στις μεταξύ τους σχέσεις και στις συνήθειες του τόπου τους δείχνονται πολύ ενάρετοι. Για τη συμπεριφορά τους όμως απέναντι στους άλλους, μόλο που θα 'χε κανείς πολλά να πει για το πώς φέρονται, θα μπορούσε πολύ καλά να τα συνοψίσει αν έλεγε ότι, από όλους τους ανθρώπους που ξέρουμε, αυτοί δείχνουν ολοφάνερα ότι θεωρούν τα ευχάριστα έντιμα και τα συμφέροντα δίκαια. Και αλήθεια, η τέτοια νοοτροπία τους δεν είναι καθόλου ευνοϊκή προς τις τωρινές παράλογες ελπίδες σας για σωτηρία.»

δ' ομάδα

Τέλος, θα μπορούσε μία ομάδα να αναλάβει να δει το απόσπασμα συγκριτικά με την Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα <http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=grk> και να εντοπίσει ποια από αυτά φαίνονται να συμπλέουν ή να παραβιάζονται με το χωρίο του Θουκυδίδη.

Οι ομάδες, τέλος, παρουσιάζουν στους συμμαθητές τους τα συμπεράσματά τους και ακολουθεί συνολική συζήτηση: τα συμπεράσματα θα μπορούσαν να αναρτήσουν σε ψηφιακό περιβάλλον ασύγχρονης επικοινωνίας και συνεργασίας μαθητών-εκπαιδευτικού, λ.χ. ψηφιακή πλατφόρμα της τάξης τύπου wiki ή googledrive, που θα δώσει την ευκαιρία για τη χωροχρονική επέκταση του μαθήματος καθ' όλη τη διδασκαλία του Επιταφίου ή και σε όλη τη διάρκεια του σχολικού έτους. Με τον τρόπο αυτό αντιμετωπίζεται και η έλλειψη χρόνου στη διδασκαλία, αλλά δίνεται ευκαιρία να εμβαθύνουν περισσότερο στο κείμενο οι μαθητές, να αναπτύξουν συνεργατικές δεξιότητες και να αναστοχαστούν στα αποτελέσματα της εργασίας τους.

5. Αξιολόγηση

Οδηγός Εκπαιδευτικού

Τέλος, στο πλαίσιο της αξιολόγησης του αν επιτεύχθηκαν οι στόχοι της διδασκαλίας μας, θα μπορούσαν να δοθούν κάποιες ασκήσεις εμπέδωσης και προέκτασης, όπως λ.χ. να επισημάνουν οι μαθητές τις αντιθέσεις και τις επαναλήψεις που παρατηρούνται στο κείμενο και να σχολιάσουν τη λειτουργία τους ή να σχολιάσουν σε μία παράγραφο πώς οι Αθηναίοι αντιλαμβάνονται την έννοια της «σταθερής φιλίας» και να κάνουν διασυνδέσεις με σύγχρονες υπερδυνάμεις.

Επίσης, χρήσιμες είναι και οι ακόλουθες λεξιλογικές ασκήσεις λ.χ.:

α) Να γράψετε τρεις παράγωγες λέξεις της νέας ελληνικής (απλές ή σύνθετες) για καθεμιά από τις επόμενες λέξεις: *ἰδέα, χάριν*

β) Να γράψετε τη σημασία των παρακάτω περιφράσεων:

<i>εὖ πράττω</i>	
<i>κακῶς πράττω</i>	
<i>εὖ ποιῶ</i>	
<i>καλῶς ποιῶ</i>	
<i>κακῶς ποιῶ</i>	
<i>εὖ δρῶ</i>	
<i>κακῶς δρῶ</i>	
<i>εὖ πάσχω</i>	
<i>κακῶς πάσχω</i>	

5. ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ ΣΙΚΕΛΙΚΑ

(δύο διδακτικές ώρες)

Κείμενο: Θουκυδίδης, Ἱστορία 7.77.1 – 3 (Σικελικά)

[7.77.1] «Καὶ ἐκ τῶν παρόντων, ὧς Ἀθηναῖοι καὶ ξύμμαχοι, ἐλπὶ δα χρῆ ἔχειν (ἤδη τινὲς καὶ ἐκ δεινοτέρων ἢ τοιῶνδε ἐσώθησαν), μηδὲ καταμέμφεσθαι ὑμᾶς ἄγαν αὐτοὺς μήτε ταῖς ξυμφοραῖς μήτε ταῖς παρὰ τὴν ἀξίαν νῦν κακοπαθῆαις. [7.77.2] κἀνώτοι οὐδενὸς ὑμῶν οὔτε ῥύμη προφέρων (ἀλλ' ὄρατε δὴ ὑς διάκειμαι ὑπὸ τῆς νόσου) οὔτ' εὐτυχία δοκῶν που ὕστερός του εἶναι κατὰ τὸν ἴδιον βίον καὶ ἐς τὰ ἄλλα, νῦν ἐν τῶ αὐτῶ κινδύνω τοῖς φαυλοτάτοις αἰωροῦμαι· καὶ τοὶ πολλὰ μὲν ἐς θεοὺς νόμιμα δεδιῆτημαι, πολλὰ δὲ ἐς ἀνθρώπους δίκαια καὶ ἀνέπιφθονα. [7.77.3] ἀνθ' ὧν ἡ μὲν ἐλπὶς ὅμως θρασεῖα τοῦ μέλλοντος, αἱ δὲ ξυμφοραὶ οὐ κατ' ἀξίαν δὴ φοβοῦσιν. τάχα δὲ ἂν καὶ λωφῆσαιεν· ἰκανὰ γὰρ τοῖς τε πολεμίοις ἠτύχηται, καὶ εἴ τι θεῶν ἐπίφθονοὶ ἐστρατεύσαμεν, ἀποχρώντως ἤδη τειμωρήμεθα.

1. Εισαγωγή

Προαπαιτούμενα γνωστικά στοιχεία για τη διδασκαλία του συγκεκριμένου αποσπάσματος από το 7^ο βιβλίο της Ἱστορίας του Θουκυδίδα είναι τα ιστορικά στοιχεία που συνδέονται με τη Σικελική εκστρατεία (415-413 π.Χ.), ὅσα δηλαδή μεσολάβησαν μετά τα δραματικά γεγονότα της αποστασίας της Μήλου (416 π.Χ.) και την αναχώρηση του εκστρατευτικού σώματος των Αθηναίων για τη Σικελία. Οι μαθητές ήδη έχουν διδαχθεί περιληπτικά από το 6^ο βιβλίο την απόφαση για την εκστρατεία στη Σικελία, κατόπιν της ένθερμης υποστήριξης του εγχειρήματος από τον Αλκιβιάδη, και από μετάφραση τη λαμπρότητα του εκστρατευτικού σώματος και τη μεγαλειώδη αναχώρησή του από τον Πειραιά, την άφιξη στη Σικελία, την ανάκληση του Αλκιβιάδη εξαιτίας του επεισοδίου του ακρωτηριασμού των Ἑρμῶν και την παρωδία των μυστηρίων, τις διαβουλεύσεις Αθηναίων και Συρακουσίων για την εξασφάλιση συμμάχων και την πολιορκία των Συρακουσών.

Στο 7^ο βιβλίο περιγράφονται οι επιτυχίες του Γύλιππου, η επιθυμία του Νικία να ανακληθεί, η πρώτη (επιτυχημένη) ναυμαχία στο λιμάνι των Συρακουσών, η άφιξη του Δημοσθένη και του Ευρυμέδοντα με ενισχύσεις, η δεύτερη ναυμαχία στις Επιπολές και η ήττα των Αθηναίων (κεφ. 72), η απόφασή τους να αποχωρήσουν από τη Σικελία και η αναβολή της αναχώρησης από τον Νικία,

καθώς και το φράξιμο των δρόμων από τους Συρακουσίους. Το κεφάλαιο 75 αναφέρεται στην πραγματοποίηση της αναχώρησης του εκστρατευτικού σώματος από τη Σικελία (την τρίτη μέρα μετά τη ναυμαχία). Στις πρώτες πέντε παραγράφους περιγράφεται το πεσμένο ηθικό των στρατιωτών εξαιτίας της αναμενόμενης εγκατάλειψης του στρατοπέδου τους και του τραγικού απολογισμού της ήττας (είχαν χάσει όλα τα καράβια τους και εγκατέλειπαν τους συντρόφους τους άταφους ή τραυματίες, σήκωναν μόνοι τον οπλισμό τους, δεν είχαν αρκετά τρόφιμα) και το κεφάλαιο καταλήγει με την επισήμανση από τον ιστορικό της αιφνίδιας μεταβολής της μοίρας των Αθηναίων, αφού η δυναμική εκστρατεία μετατράπηκε σε ομαδική ταπεινωτική αποχώρηση.

2. Αφόρμηση

Η δύσκολη ψυχική κατάσταση των Αθηναίων μάς δίνει την ευκαιρία να αρχίσουμε τη διδασκαλία μας με επισήμανση της διαμετρικά αντίθετης **διάθεσης των Αθηναίων στον διάλογο με τους Μηλίους (ταπείνωση vs αλαζονεία)** και τη γενικότερη εναλλαγή στο έργο του Θουκυδίδη τμημάτων με αντίθετο περιεχόμενο (π.χ. Επιτάφιος-λοιμός), χωρία που δείχνουν την επίδραση που δέχτηκε ο Θουκυδίδης από τους **σοφιστές (δισσοί λόγοι)** και από τους **τραγικούς ποιητές**, ιδιαίτερα από τον Σοφοκλή. Έχει ήδη επισημανθεί από τους μελετητές το **τραγικό στοιχείο στην Ιστορία του Θουκυδίδη** και έχει διατυπωθεί η κάπως υπερβολική άποψη πως ο Θουκυδίδης επιδιώκει να δείξει στο έργο του ότι η απληστία των Αθηναίων είχε ως αποτέλεσμα την καταστροφή τους, όπως στην τραγωδία η υπεροψία (*ὕβρις*) έχει ως επακόλουθο τη θεϊκή τιμωρία (*ἄτη*). (Βλ. σχετικά το βιβλίο του Cornford, F. M. (1907), *Thucydides mythistoricus*, London. Ουσιαστικά, στο έργο του Θουκυδίδη, οτι συντελείται είναι αποτέλεσμα ανθρώπινων ενεργειών και χειρισμών, αποτέλεσμα της κατά βάθος αμετάβλητης ανθρώπινης φύσης, που εκδηλώνεται με την επίμονη επιδίωξη του συμφέροντος και της δύναμης.

Σε αυτή την κρίσιμη ώρα, ο Νικίας εκφωνεί τον τελευταίο του λόγο με στόχο να ενθαρρύνει τους στρατιώτες.

3. Διδακτικοί στόχοι

Ως προς τους διδακτικούς στόχους της ενότητας, προτείνουμε οι μαθητές:

- **Σε επίπεδο γνώσεων:**
 - να αντιληφθούν το κρίσιμο σημείο στο οποίο έχουν φτάσει οι Αθηναίοι στη Σικελία.
- **Σε επίπεδο στάσεων και αξιών:**
 - να κατανοήσουν τον ρόλο του ηγέτη στην έκβαση μιας επιχείρησης και την ευθύνη των ανθρώπων για τα λάθη που διαπράττονται στους πολέμους.
 - να εκτιμούν την έννοια του μέτρου και της υπέρβασής του τόσο στη ζωή των ανθρώπων όσο και των κρατών.
- **Σε επίπεδο ικανοτήτων/δεξιοτήτων:**
 - να μπορούν να αξιολογούν την πειστικότητα μιας επιχειρηματολογίας
 - να προβαίνουν σε συγκρίσεις του συγκεκριμένου ιστορικού γεγονότος με σύγχρονες καταστάσεις.

4. Μεθοδολογική προσέγγιση

Η ενότητα προσφέρεται για ατομική ή ομαδική εργασία των μαθητών. Το χωρίο μπορεί να προσπελαστεί με την παραδοσιακή ανάλυση κατά νοηματικές ενότητες με τη χρήση νοητικού χάρτη. Επειδή όμως είναι τμήμα δημηγορίας και έχει κάποια σημεία που απασχολούν ως προς τη σύνταξη και την ερμηνεία ακόμα τους μελετητές, συνιστάται να δοθεί η μετάφραση και να γίνει η επεξεργασία με μία από τις παρακάτω ενδεικτικές προτάσεις.

5. Πρώτη προσέγγιση /επεξεργασία

Α' μεταφραστική πρόταση

Με τη βοήθεια του Ψηφιακού σχολείου (<http://ebooks.edu.gr/2013/class-main.php?classcode= DSGL-A>) ή της Πύλης για την Ελληνική Γλώσσα (http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?m=1&t=391) μοιράζουμε στους μαθητές το αρχαίο κείμενο, αφού το έχουμε μεταγράψει με βάση τη συντακτική δομή του με κάποιο λογισμικό ή χειρόγραφα, ώστε να διευκολυνθούν να παρακολουθούν τον νοηματικό ιστό του. Αφού το διαβάσουμε αργά και ολόκληρο, στη συνέχεια το εξομαλύνουμε γλωσσικά (χωρίς να μπαίνουμε σε βάθος) πρόταση με πρόταση και με τη βοήθεια των αναγκαίων γλωσσικών/μεταφραστικών σχολίων συνθέτουμε με τους μαθητές τη μετάφραση μέχρι το τέλος της νοηματικής ενότητας την οποία έχουμε προγραμματίσει να διδάξουμε.

Β' μεταφραστική πρόταση

Στην παρούσα διδακτική πρόταση προκρίνεται η ομαδική εργασία. Μοιράζεται στις ομάδες το κείμενο με τη μετάφραση. Θα μπορούσε να αξιοποιηθεί μία από τις μεταφράσεις που παρατίθενται στην Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα: http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?t=220

Ζητούμε από τους μαθητές με ή όχι τη χρήση της τεχνολογίας να αντιστοιχίσουν το αρχαίο κείμενο με τη μετάφραση, σύμφωνα με τις επιμέρους νοηματικές του ενότητες, λ.χ.:

<p>7.77.1] «Ακόμα κι από την τωρινή κατάσταση, Αθηναίοι και σύμμαχοι πρέπει ν' αντλείτε ελπίδες, (κι άλλοι έχουνε σωθεί από χειρότερα) και να μη λέτε μέσα σας πως φταίτε σεις ούτε για τις συμφορές, ούτε για την κακοπάθηση που υποφέρετε τώρα, που δε σας άξιζαν.</p> <p>[7.77.2] Κ' εγώ ο ίδιος δεν είμαι πιο δυνατός ούτε από τον πιο αδύναμο από σας (γιατί βλέπετε πώς έχω καταντήσει από την αρρώστια), κ' ενώ στην καλοτυχιά μου ως τώρα δεν έπεφτα θαρρώ πίσω από κανένα, τόσο στην ιδιωτική μου ζωή, όσο και στη σταδιοδρομία μου γενικά, βρίσκομαι τώρα στον ίδιο κίνδυνο όσο κ' οι πιο ταπεινοί στρατιώτες· μ' όλο που πέρασα τη ζωή μου τιμώντας τους θεούς μ' όλες τις συνηθισμένες τελετές και κάνοντας απέναντι στους ανθρώπους πολλές δίκαιες πράξεις, που να μη δίνουν καμιάν αφορμή στους φθονερούς.</p> <p>[7.77.3] Και για όλ' αυτά είναι οι ελπίδες μου για το μέλλον τολμηρά υψηλές, κι αν οι συμφορές με φοβίζουν, είναι γιατί δεν τις αξίζατε.</p> <p>Και μπορεί σύντομα να λουφάξουν· γιατί αρκετές καλοτυχιές είδαν ως τώρα οι εχτροί μας, κι αν όταν ξεκινήσαμε για την εκστρατεία προκαλέσαμε με την υπεροψία μας το φθόνο κανενός θεού,</p>	<p>[7.77.1] «Καὶ ἐκ τῶν παρόντων, ὡς Ἀθηναῖοι καὶ ξύμμαχοι, ἐλπίδα χρῆ ἔχειν (ἤδη τινὲς καὶ ἐκ δεινότερων ἢ τοιῶνδε ἐσώθησαν), μὴδὲ καταμέμφεσθαι ὑμᾶς ἄνταν αὐτοὺς μήτε ταῖς συμφοραῖς μήτε ταῖς παρὰ τὴν ἀξίαν ὕν κακοπαθῆναι</p> <p>[7.77.2] <i>κἀγὼ τοι οὐδενὸς ὑμῶν οὔτε ῥύμην προφέρων (ἀλλ' ὄρθετε δὴ ὑεὶ διάκειμαι ὑπὸ τῆς νόσου)</i></p> <p><i>οὔτ' εὐτυχίαν δοκῶν που ὕστερός του εἶναι κατὰ τὸν ἴδιον βίον καὶ ἐς τὰ ἄλλα,</i></p> <p><i>ἔν τῷ αὐτῷ κινδύνῳ τοῖς φαυλοτάτοις αἰωροῦμαι· καὶ τοι πολλὰ μὲν ἐς θεοὺς νόμιμα δεδιήτημαι, πολλὰ δὲ ἐς ἀνθρώπους δίκαια καὶ ἀνεπίφθονα.</i></p> <p>[7.77.3] <i>ἀνθ' ὧν ἡ μὲν ἐλπίς ὅμως θρασεῖα τοῦ μέλλοντος, αἱ δὲ συμφοραὶ οὐ κατ' ἀξίαν δὴ φοβοῦσιν.</i></p> <p><i>τάχα δὲ ἂν καὶ λωφῆσειαν· ἰκανὰ γὰρ τοῖς τε πολεμίοις ἠτύχηται, καὶ εἴ τωθεῶν ἐπίφθονοὶ ἐστρατεύσαμεν,</i></p>
--	---

έχομε κι όλας τιμωρηθεί με το παραπάνω.	άποχρώντως ἤδη τετιμωρήμεθα.
---	------------------------------

Γ' μεταφραστική πρόταση

Εναλλακτικά (αλλά όχι συστηματικά), προτείνεται να δίνονται παράλληλα δύο μεταφράσεις, που θα βοηθήσουν τους μαθητές στην προσπέλαση του αρχαίου λόγου με τη συνεξέταση των δύο μεταφραστικών δοκιμών. Με τον τρόπο αυτό οι μαθητές θα κατανοήσουν ότι η μεταφραστική διαδικασία προϋποθέτει επιλογές εκ μέρους του μεταφραστή, γι' αυτό και συχνά παρατηρούνται διαφορές μεταξύ των μεταφράσεων.

<p>7.77.1] «Ακόμα κι από την τωρινή κατάσταση, Αθηναίοι και σύμμαχοι πρέπει ν' αντλείτε ελπίδες, (κι άλλοι έχουσε σωθεί από χειρότερα) και να μη λέτε μέσα σας πως φταίτε σεις ούτε για τις συμφορές, ούτε για την κακοπάθηση που υποφέρετε τώρα, που δε σας άξιζαν.</p> <p>[7.77.2] Κ' εγώ ο ίδιος δεν είμαι πιο δυνατός ούτε από τον πιο αδύναμο από σας (γιατί βλέπετε πώς έχω καταντήσει από την αρρώστια), κ' ενώ στην καλοτυχιά μου ως τώρα δεν έπεφτα θαρρώ πίσω από κανένα, τόσο στην ιδιωτική μου ζωή, όσο και στη σταδιοδρομία μου γενικά, βρίσκομαι τώρα στον ίδιο κίντυνο όσο κ' οι πιο ταπεινοί στρατιώτες· μ' όλο που πέρασα τη ζωή μου τιμώντας τους θεούς μ' όλες τις συνειθισμένες τελετές και κάνοντας απέναντι στους ανθρώπους πολλές δίκαιες πράξεις, που να μη δίνουν καμιάν αφορμή στους φθονερούς.</p> <p>[7.77.3] Και για ολ' αυτά είναι οι ελπίδες μου για το μέλλον τολμηρά υψηλές, κι αν οι συμφορές με φοβίζουν, είναι γιατί δεν τις αξίζατε. Και μπορεί σύντομα να λουφάζουν· γιατί αρκετές καλοτυχιές είδαν ως τώρα οι εχτροί μας, κι αν όταν ξεκινήσαμε για την εκστρατεία προκαλέσαμε με την υπεροψία μας το φθόνο κανενός θεού, έχομε κι όλας τιμωρηθεί με το</p>	<p>[7.77.1] «Και ἐκ τῶν παρόντων, ὧ Ἀθηναῖοι καὶ ξύμμαχοι, ἐλπίδα χρη ἔχειν (ἤδη τινὲς καὶ ἐκ δεινότερων ἢ τοιῶνδε ἐσώθησαν), μηδὲ καταμέμψεσθαι ὑμᾶς ἄγαν αὐτοὺς μήτε ταῖς ξυμφοραῖς μήτε ταῖς παρὰ τὴν ἀξίαν νῦν κακοπαθῆναι [7.77.2] κἀγὼ τοι οὐδενὸς ὑμῶν οὔτε ῥύμῃ προφέρων (ἀλλ' ὄρατε δὴ ὡς διάκειμαι ὑπὸ τῆς νόσου) οὔτ' εὐτυχίᾳ δοκῶν που ὕστερός του εἶναι κατὰ τὸν ἴδιον βίον καὶ ἐς τὰ ἄλλα, νῦν ἐν τῷ αὐτῷ κινδύνῳ τοῖς φαυλοτάτοις αἰωροῦμαι· καὶ τοι πολλὰ μὲν ἐς θεοὺς νόμιμα δεδιήτημαι, πολλὰ δὲ ἐς ἀνθρώπους δίκαϊα καὶ ἀνεπίφθονα.</p> <p>[7.77.3] ἀνθ' ὧν ἡ μὲν ἐλπίς ὅμως θρασεῖα τοῦ μέλλοντος, αἱ δὲ ξυμφοραὶ οὐ κατ' ἀξίαν δὴ φοβοῦσιν. τάχα δὲ ἂν καὶ λωφῆσειαν· ἰκανὰ γὰρ τοῖς τε πολεμίοις ηὔτυχται, καὶ εἴ τω θεῶν ἐπίφθονοι ἐστρατεύσαμεν, ἀποχρώντως ἤδη τετιμωρήμεθα.</p>	<p>[7.77.1] «Και υπό τās παρούσας ἀκόμη περιστάσεις, Αθηναίοι και σύμμαχοι, οφείλετε να μη χάνετε τας ελπίδας σας, αφού ως είναι γνωστόν, και άλλοι εσώθησαν από κινδύνους μεγαλητέρους από αυτούς εδώ, και να μη μέμψεσθε υπερβολικά τους εαυτούς σας, μήτε δια την ήτταν σας, μήτε δια τας παρούσας αδίκους κακοπαθείας σας. [7.77.2] Και εγώ, άλλωστε, ο οποίος ούτε δυνατώτερος από κανένα σας είμαι (βλέπετε τουναντίον εις ποίαν κατάστασιν περιήλθα ένεκα της ασθενείας μου) και ο οποίος εθεωρούμην, νομίζω, ουδενός άλλου κατώτερος, όσον αφορά την καλήν μου τύχην εις τον ιδιωτικόν και δημόσιον βίον, ευρίσκομαι ήδη εκτεθειμένος εις τους ιδίους κινδύνους, όπως και ο τελευταίος στρατιώτης. Και όμως εξετέλεσα μετ' ακριβείας το καθήκον μου προς τους θεούς και εις τας μετά των ανθρώπων σχέσεις μου υπήρξα δίκαιος και ανεπίληπτος. [7.77.3] Ένεκα τούτου και η ελπίς μου δια το μέλλον μένει, παρ' όλα πλέον ταύτα, ακλόνητος και αι ατυχίαι δεν με φοβίζουν, όσον θα ενόμιζε κανείς ότι έπρεπε να με φοβίζουν. Ίσως άλλωστε και να καταπαύσουν, διότι και ο εχθρός ητυχήσε αρκετά και</p>
--	---	---

παραπάνω.		εάν δια της εκστρατείας μας εκινήσαμε τον φθόνον κανενός θεού, αρκετά πλέον έχομεν τιμωρηθή.
-----------	--	--

6. Ερμηνευτική προσέγγιση

Αφού ολοκληρωθεί η εργασία αυτή (με οποιαδήποτε μέθοδο και αν επιλέξουμε), τα παιδιά απαντούν στις παρακάτω ερωτήσεις (με ελεύθερο διάλογο στην τάξη ή με εργασία στις ομάδες):

1. Με ποια επιχειρήματα προσπαθεί ο Νικίας να ενθαρρύνει τους Αθηναίους στρατιώτες;
2. Πιστεύετε πως η αναφορά στο δικό του παράδειγμα και ιδίως στην αρρώστια του θα είχε θετικό αποτέλεσμα στους στρατιώτες; Συμφωνείτε με την άποψη του Ε.Μ. Σούλη ότι η αναφορά αυτή δε δείχνει «ικανό ηγέτη»;
3. «καί τοι πολλά μὲν ἐς θεοὺς νόμιμα δεδιήτημαι, πολλά δὲ ἐς ἀνθρώπους δί καια και ἀνεπί φθονα»: τι αποκαλύπτει η φράση αυτή για τον χαρακτήρα του Νικία; Πώς συνδέεται με την όλη επιχειρηματολογία που επιστρατεύει ο Νικίας για την περίπτωση;
4. «καί εἴ τῳ θεῶν ἐπί φθονοι ἐστρατεύσαμεν, ἀποχρώντως ἤδη τετιμωρήμεθα»: Ποιος νομίζετε ότι «μιλάει» εδώ: ο Θουκυδίδης; ο Νικίας; Γιατί;
5. Ο μελετητής Connor (1984: 201), χαρακτηρίζει τον συγκεκριμένο λόγο του Νικία ως τον λιγότερο εμπνευσμένο και χωρίς φαντασία λόγο του. Συμφωνείτε;
6. Αν ήσασταν στη θέση των στρατιωτών, θα νιώθατε μεγαλύτερο θάρρος και ελπίδα μετά την ομιλία του Νικία;

6. Παράλληλα κείμενα (μπορεί να αξιοποιηθούν με επιλογή και ως εργασίες προέκτασης για το σπίτι):

α) Θουκυδίδης, Ἱστορίαι 7.86.5: Να συσχετίσετε την προσωπικότητα του Νικία, όπως παρουσιάζεται στον λόγο του, με την τελική αξιολογική κρίση του ιστορικού για τον άνδρα:
Καὶ ὁ μὲν τοιαύτη ἢ ὅτι ἐγγύτατα τούτων αἰ τίς ἐτεθνήκει, ἤκιστα δὴ ἄξιός ἂν τῶν γε ἐπ’ ἐμοῦ Ἑλλήνων ἐς τοῦτο δυστυχίας ἀφικέσθαι διὰ τὴν πᾶσαν ἐς ἀρετὴν νενομισμένην ἐπιτήδευσιν.

[Για να μπορέσουν οι μαθητές να απαντήσουν σ’ αυτό το ερώτημα, θα πρέπει να συζητήσουμε στο χωρίο την έννοια της ἀρετῆς. Να κατανοήσουν εδώ ότι ο όρος δε χρησιμοποιείται με την πολιτική σημασία που συνάντησαν στον Επιτάφιο (ως πολιτική ικανότητα), γιατί είναι προφανές από τον όλο χειρισμό της εκστρατείας ότι δεν διέθετε σπουδαίες ηγετικές ικανότητες. Σε συνδυασμό μάλιστα με την «πᾶσαν νενομισμένην ἐπιτήδευσιν», φαίνεται πως εδώ ο Θουκυδίδης υπαινίσσεται πως δεν του άξιζε αυτή η τύχη, αφού σε όλη του τη ζωή υπήρξε θιασώτης της συμβατικής ηθικής και δεν ήταν δική του επιλογή μια τόσο παράτολμη εκστρατεία. Όπως γράφει η Λαμπρίδη, Έ., *Θουκυδίδου, Ἱστορίαι*, τ. 4, σσ. 273-274, το νοηματικό βάρος του επιτυμβίου πέφτει στη λέξη «νενομισμένη».]

β) Θουκυδίδης, Ἱστορίαι 6.31.1, 4,6:

http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?t=209

Να συγκρίνετε νοηματικά το χωρίο του Θουκυδίδα 6. 31.1, 4, 6, όπου περιγράφεται η δύναμη και η λαμπρότητα του εκστρατευτικού σώματος λίγο πριν από την αναχώρηση για τη Σικελία, ο θαυμασμός των ξένων και οι ελπίδες με τις οποίες εξεστράτευσαν, καθώς και η επίδειξη της δύναμης που έκαναν, συγκριτικά με το πνεύμα του τελευταίου λόγου του Νικία.

γ) Θουκυδίδης, Ἱστορίαι 2. 65.11-12

«ἄν ἄλλα τε πολλὰ, ὡς ἐν μεγάλῃ πόλει και ἀρχὴν ἐχούση, ἡμαρτήθη και ὁ ἐς Σικελίαν πλοῦς, ὅς οὐ τοσοῦτον γνώμης ἀμάρτημα ἦν πρὸς οὐς ἐπῆσαν, ὅσον οἱ ἐκπέμψαντες οὐ τὰ πρόσφορα τοῖς οἰχομένοις ἐπιγινώσκοντες, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἰδίας διαβολὰς περὶ τῆς τοῦ δήμου προστασίας τὰ τε ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἀμβλύτερα ἐποίουν και τὰ περὶ τὴν πόλιν πρῶτον ἐν ἀλλήλοις

έταράχθησαν» («Εξαιτίας αυτού έγιναν κι άλλα σφάλματα πολλά, όπως ήταν επόμενο να συμβεί σε πόλη μεγάλη και που ασκούσε ηγεμονία, προ πάντων όμως η εκστρατεία στη Σικελία, που απέτυχε όχι τόσο από κακό υπολογισμό της δύναμης εκείνων εναντίον των οποίων εκστράτευαν, όσο γιατί αυτοί που τους έστειλαν δεν έπαιρναν τις κατάλληλες αποφάσεις για εκείνους που βρίσκονταν μακριά, αλλά με τις μεταξύ τους ραδιουργίες για το ποιος θα γίνει ηγέτης του λαού και τη μαχητικότητα του εκστρατευτικού σώματος εξασθενούσαν και για τις υποθέσεις της πολιτείας για πρώτη φορά φιλονίκησαν μεταξύ τους»).

[Στο παραπάνω χωρίο εκφράζεται η τελική «ετυμηγορία» του Θουκυδίδη για τη Σικελική εκστρατεία, όπου φαίνεται ότι ο ιστορικός θεωρεί τη στάση των «επιγόνων» του Περικλή πολιτικών υπεύθυνους για την αποτυχία της Σικελικής εκστρατείας, επειδή έπαιρναν λανθασμένες αποφάσεις για το στράτευμα στη Σικελία και φιλονικούσαν μεταξύ τους για την ηγεσία. Οι μαθητές θα μπορούσαν στο σημείο αυτό να συζητήσουν πως τα μεγαλεπήβολα σχέδια μπορεί να καταλήξουν σε αποτυχία εξαιτίας των προσωπικών φιλοδοξιών και ανταγωνισμών, καθώς και της μικρότητας και στενότητας των αντιλήψεων των εμπλεκομένων.]

δ) Ξενοφῶν, Ἑλληνικά 2. 2. 3

http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?t=392

[Το χωρίο αναφέρεται στην αναγγελία της συντριπτικής ήττας των Αθηναίων από τον Λύσανδρο στους Αιγός Ποταμούς (405 π.Χ.) και προσφέρεται για σύγκριση με το απόσπασμα του Θουκυδίδη ως προς την αφηγηματική τέχνη. Οι μαθητές θα παρατηρούσαν ότι ο Ξενοφών προσπαθεί να εφαρμόσει κάποιες θουκυδίδειες αρχές στην ιστοριογραφία του, αφού η περιγραφή του είναι ζωηρή και έχει κάποιο σπινθήρα ψυχολογικής εμβάθυνσης, η ανάλυσή του όμως δεν είναι διεισδυτική, αφού δεν εισχωρεί κάτω από την επιφάνεια των πραγμάτων και δεν είναι βαθυστόχαστη.]

ε) Ἡρόδοτος, Ἱστορία 2. 120.25

«τοῦ δαιμονίου παρασκευάζοντος ὄκως πανωλεθρίη ἀπολόμενοι καταφανές τοῦτο τοῖσι ἀνθρώποισι ποιήσωσι, ἡ τῶν μεγάλων ἀδικημάτων μεγάλαί εἰσι καί αἱ τιμωρίαι παρὰ τῶν θεῶν» («Όταν κάποια θεία δύναμη μηχανεύεται όλους να τους καταστρέψει ολοσχερώς, γίνεται αυτό σαφές στους ανθρώπους, ότι δηλ. για τα μεγάλα αδικήματα είναι μεγάλες και οι τιμωρίες που αποδίδονται από τους θεούς»).

[Το παραπάνω χωρίο δείχνει μια βασική ηροδότεια αντίληψη σύμφωνα με την οποία η θεία δύναμη αντιστρατεύεται την ὕβρη των ανθρώπων και την τιμωρεί. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι η ήττα των Αθηναίων στη Σικελία αποτελεί θεία τιμωρία για την αλαζονεία τους, αφού «το θείο είναι φθονερό» κατά τον Ηρόδοτο.]

7. Αξιολόγηση

α) Το απόσπασμα του Θουκυδίδη από τη δημηγορία του Νικία προσφέρεται για συζήτηση σχετικά με τους όρους τύχη, θεοί, τραγικότητα της ανθρώπινης μοίρας, σύμφωνα με τα παραπάνω παράλληλα κείμενα και άλλα σύγχρονα τα οποία μπορεί να επιλέξει ο διδάσκων.

β) Προσφέρει επίσης μια σημαντική ευκαιρία να διαπιστώσουν οι μαθητές τη δυναμική αφήγηση του ιστορικού. Ένας τρόπος αξιολόγησης αυτού του στόχου είναι να δοθεί ως άσκηση η αντιστοίχιση των σχημάτων λόγου που απαντώνται στο κείμενο, λ.χ.:

Να συνδέσετε την Α στήλη με τα κατάλληλα σχήματα λόγου της Β (μία πρόταση μπορεί να περιέχει περισσότερα του ενός σχήματα λόγου):

- | A | B |
|--|-------------------------------------|
| 1. <i>καί τοι πολλά μὲν ἐς θεοῦς νόμιμα δεδιήτημαι, πολλά δὲ ἐς ἀνθρώπους δίκα καὶ ἀνεπίφθονα.</i> | α. Μακροπερίοδος λόγος, πολυσύνδετο |
| 2. <i>«Καὶ ἐκ τῶν παρόντων, ὦ Ἀθηναῖοι</i> | β. Υπερβατό |

καὶ ξύμμαχοι, ἐλπίδα χρῆν ἔχειν (ἤδη τινὲς καὶ ἐκ δεινότερων ἢ τοιῶνδε ἐσώθησαν), μηδὲ καταμέμφεσθαι ὕμῃς ἄγαν αὐτοὺς μήτε ταῖς ξυμφοραῖς μήτε ταῖς παρὰ τὴν ἀξίαν νῦν κακοπαθίαις.

3. ἢ μὲν ἐλπίς ὅμως θρασεῖα τοῦ μέλλοντος, αἱ δὲ ξυμφοραὶ οὐ κατ' ἀξίαν δὴ φοβοῦσιν.

γ. πάρισσο ἢ ἰσόκωλο

4. καί τοι πολλὰ μὲν ἐς θεοὺς νόμιμα δεδιήτημαι, πολλὰ δὲ ἐς ἀνθρώπους δίκαια καὶ ἀνεπίφθονα.

δ. Αντίθεση

1. *τοῖς φαυλοτάτοις*: να σχολιάσετε τη χρήση του επιθέτου στο χωρίο. Τι φανερώνει για τον Νικία και τις κοινωνικές του αντιλήψεις;
2. *ξυμφοραῖς, δεδιήτημαι, λωφρήσειαν ἀποχρώτως*: να αναζητήσετε σε λεξικό την ετυμολογία των λέξεων και να βρείτε επιβιώσεις τους στη νέα ελληνική.
3. *ἀνεπίφθονα, ἐπίφθονοι*: γιατί κατά τη γνώμη σας ο Νικίας θεωρεῖ ότι ο ίδιος δεν ἔδινε αφορμὴ να φθόνο σε αντίθεση με τους ἄλλους Αθηναίους;

8. Ενδεικτικὴ βιβλιογραφία για τα δύο διδακτικὰ παραδείγματα στον Θουκυδίδη

1. Adkins, A. W. H. (1972), *Moral Values and Political Behaviour*, London.
2. Αυλωνίτης, Στ. (2006), «Μια πρόταση πολιτικού προβληματισμού με αφορμὴ τον *Επιτάφιο Λόγο*», *Φιλολογική* 98, σσ. 49-54.
3. Burg, J. B (1988), *Ancient Greek historians*, μτφρ. Βώρος Φ. Κ., *Οι Αρχαίοι Έλληνες Ιστορικοί*, Αθήνα (Παπαδήμας).
4. Carter, L. B. (1986), *The quiet Athenian*, Oxford.
5. Γεωργοπαπαδάκος, Α. (1982), *Θουκυδίδη Ιστορία*, τ. Α', Θεσσαλονίκη (Μαλλιάρης Παιδεία).
6. Connor, W. R. (1984), *Thucydides*, Princeton.
7. Cornford, F. M. (1907), *Thucydides mythistoricus*, London.
8. Κακριδής, Ι. Θ. (1941), *Ερμηνευτικά σχόλια στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη*, Αθήνα (Εστία).
9. Dover, K. J. (1965), *Thucydides. Book VII*, Oxford.
10. Easterling, P. E. – Knox, B. M. W. (2000), *The Cambridge history of classical literature I : Greek literature*, μτφρ. Ν. Κονομής, Χρ. Γριμπά, Μ. Κονομής, Επιμέλεια Α. Στεφανής, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα (Παπαδήμας).
11. Finley, J. H. (1985), *Thucydides*, μτφρ. Κουκουλιός, Τ., *Θουκυδίδης*, Αθήνα (Παπαδήμας).
12. Hornblower, S. (1991), *A Commentary on Thucydides*, Volume I: Books I-III, Oxford (Clarendon Press).
13. Hornblower, S. (1996), *A Commentary on Thucydides*, Volume II: Books IV-V.24, Oxford (Clarendon Press).
14. Gomme, A.W. (1956), *A Historical Commentary on Thucydides, Books II-III*, Oxford (Clarendon Press).
15. Gomme, A. W. – Andrewes A., – Dover K. J. (1970), *A Historical Commentary on Thucydides*, Vol. IV, Books V25- VII, Oxford (Clarendon Press).
16. Loraux, N. (1986), *L'invention d'Athènes. Histoire de l'oraison funèbre dans la "cité classique"*, transl. Sheridan, A., *The invention of Athens*, Cambridge.
17. Romilly, J. de (1994), *La construction de la vérité chez Thucydide*, μτφρ. Στ. Βλοντάκη, *Η οικοδόμηση της αλήθειας στο Θουκυδίδη*, Αθήνα (Παπαδήμας).
18. Romilly, J. de (1998), *Histoire et raison chez Thucydide*, μτφρ. Κακριδῆ. Ε., *Ιστορία και λόγος στον Θουκυδίδη*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.).

19. Romilly, J. de (2009), *Thucydide et l'imperialisme athenien*, μτφρ. Στεφάνου, Λ., *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, Αθήνα (Παπαδήμας).
20. Στέφος, Α. (2004), «Η εκστρατεία των Αθηναίων στη Σικελία. Από το μεγαλείο (Στ, 30-32) στον όλεθρο (Ζ, 75)», *Πρακτικά 1^{ης} Επιστημονικής Διημερίδας «Η διδασκαλία των φιλολογικών μαθημάτων στη Δευτεροβάθμια»*, Εστία Ν. Σμύρνης 14-15 Μαρτίου 2003, υπό την αιγίδα του Δήμου Ν. Σμύρνης, σσ. 31-37.

6. ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ

Διδακτικές ώρες 3 ώρες

Πλάτωνος Πρωταγόρας (322a-322b)

Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος θεῖας μετέσχε μοίρας, πρῶτον μὲν διὰ τὴν τοῦ θεοῦ συγγένειαν ζῶν μόνον θεοὺς ἐνόμισεν, καὶ ἐπεχείρει βωμοὺς τε ἰδρύεσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν· ἔπειτα φωνὴν καὶ ὀνόματα ταχὺ διηρθρώσατο τῇ τέχνῃ, καὶ οἱ κήσεις καὶ ἐσθήτας καὶ ὑποδέσεις καὶ στρωμνὰς καὶ τὰς ἐκ γῆς τροφὰς ἤϋρετο. οὕτω δὲ παρεσκευασμένοι κατ' ἀρχὰς [322b] ἄνθρωποι ἔκουν σποράδην, πόλεις δὲ οὐκ ἦσαν· ἀπώλλυντο οὖν ὑπὸ τῶν θηρίων διὰ τὸ πανταχῇ αὐτῶν ἀσθενέστεροι εἶναι, καὶ ἡ δημιουργικὴ τέχνη αὐτοῖς πρὸς μὲν τροφήν ἰκανὴ βοηθὸς ἦν, πρὸς δὲ τὸν τῶν θηρίων πόλεμον ἐνδεής —πολιτικὴν γὰρ τέχνην οὕτω εἶχον, ἧς μέρος πολεμική— ἐζήτουν δὲ ἄθροϊ ζεσθαι καὶ σῴζεσθαι κτὶ ζοντες πόλεις· ὅτ' οὖν ἄθροισθεῖεν, ἡδί κουν ἀλλήλους ἅτε οὐκ ἔχοντες τὴν πολιτικὴν τέχνην, ὥστε πάλιν σκεδαννύμενοι διεφθεῖροντο.

1. Εισαγωγή – αφόρμηση

Με δεδομένο ότι οι μαθητές γνωρίζουν ήδη ότι ο Προμηθέας έδωσε στους ανθρώπους τη φωτιά και την έντεχνο σοφία διότι είχαν μείνει ακάλυπτοι από τη μοιρασιά του Επιμηθέα καλούνται από τον διδάσκοντα με *καταιγισμό ιδεών*, πριν από την ανάγνωση του κειμένου, να σκεφτούν και να διατυπώσουν μονολεκτικά τι πιστεύουν ότι δημιούργησε ο άνθρωπος με τα δώρα του Προμηθέα. Οι σκέψεις τους καταγράφονται στον πίνακα προκειμένου στη συνέχεια να συγκριθούν με όσα αναφέρει ο μύθος. Η τεχνική αυτή χρησιμοποιείται για να αφυπνίσει τους μαθητές και να κινητοποιήσει το ενδιαφέρον τους.

2. Διδακτικοί στόχοι

Ός προς τους διδακτικούς στόχους της ενότητας, προτείνουμε οι μαθητές:

- **Σε επίπεδο γνώσεων:**
 - Να κατανοήσουν:
 - τα στάδια πολιτισμού που κατακτά ο άνθρωπος
 - τους λόγους στους οποίους αποδίδει ο Πρωταγόρας την εκδήλωση του θρησκευτικού συναίσθηματος και της γλώσσας στους ανθρώπους.
 - τις διαφορετικές αντιλήψεις για την απόκτηση της γλώσσας
 - τη διαφορά νόμου/φύσει για τη συγκρότηση κοινωνιών
 - την αναγκαιότητα της πολιτικής και πολεμικής τέχνης για τη συγκρότηση της κοινωνίας
 - την εξέλιξη του πολιτισμού
- **Σε επίπεδο στάσεων και αξιών** (ποιες πεποιθήσεις θα αναπτυχθούν ή τι θα αλλάξουν):
 - Να αντιληφθούν την αναγκαιότητα και την αξία της δικαιοσύνης και της πολιτικής τέχνης για την αρμονική συνύπαρξη των ανθρώπων.
 - Να εκτιμήσουν την αξία της συλλογικότητας για την επίλυση προβλημάτων.
 - Να συνδέσουν την πρακτική δυσκολία με την ανθρώπινη ευρηματικότητα
- **Σε επίπεδο ικανοτήτων/δεξιοτήτων:**

- Να εντοπίζουν και να ερμηνεύουν την αισιόδοξη ερμηνεία του Πρωταγόρα για τον ανθρώπινο πολιτισμό και να εκφέρουν αντίλογο σε αυτόν.
- Να επικαιροποιούν την αναγκαιότητα της πολιτικής τέχνης για τη συνοχή της κοινωνίας

3. Μεθοδολογική προσέγγιση

Προτείνεται να διδαχθεί η συγκεκριμένη παράγραφος σε 3 ώρες λόγω των πολλών σημείων που χρήζουν ερμηνευτικής και διερευνητικής προσέγγισης.

Προτείνεται ως μέθοδος η διδασκαλία με καταγισμό ιδεών, με ερωταποκρίσεις και η διερευνητική / αποκαλυπτική μάθηση με μορφή διδασκαλίας ομαδοσυνεργατική (εργασία σε ομάδες). Τέλος επιδιώκεται η βιωματική προσέγγιση της ενότητας.

4. Επεξεργασία /ερμηνευτική προσέγγιση

Αρχικά ο διδάσκων ξεκινά με την ανάγνωση του κειμένου με τέτοιο τρόπο, ώστε να γίνεται αντιληπτός ο τρόπος έκφρασης σκέψεων του συγγραφέα μέσα από την αφήγηση. Έπειτα από δυο αναγνώσεις καλούνται οι μαθητές με ερωτήσεις να διακρίνουν τη δομή της συγκεκριμένης παραγράφου.

Η συγκεκριμένη παράγραφος διακρίνεται σε δυο νοηματικές ενότητες:

- α) «Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος θεὸς αἰετὸς μετέσχε μοίρας οἰκίσεις καὶ τὰς ἐκ γῆς τροφὰς ἠῦρετο»
- β) «οὕτω δὴ παρεσκευασμένοι... σκεδαννύμενοι διεφθεῖροντο.»

ι. Συντακτική και νοηματική εξομάλυνση

Στη συνέχεια ο διδάσκων διαβάζει πάλι τη παράγραφο βάζοντας τις λέξεις στη σωστή συντακτική σειρά, ώστε να βοηθήσει τους μαθητές στη νοηματική εξομάλυνσή της. Αυτό μπορεί να γίνει ως εξής:

Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος μετέσχε θεῶν μοίρας, πρῶτον μὲν διὰ τὴν συγγένειαν τοῦ θεοῦ μόνον ζῶν ἐνόμισεν θεοὺς, καὶ ἐπεχείρει ἰδρύεσθαι τε βωμοὺς καὶ ἀγάλματα θεῶν• ἔπειτα διηρθρώσατο ταχὺ τῇ τέχνῃ φωνῶν καὶ ἠῦρετο ὀνόματα, καὶ οἰκίσεις καὶ ἐσθῆτας καὶ ὑποδέσεις καὶ στρωμνὰς καὶ τὰς τροφὰς ἐκ γῆς. οὕτω δὴ παρεσκευασμένοι κατ' ἀρχὰς [322b] ἄνθρωποι ἔκουν σποράδην, πόλεις δὲ οὐκ ἦσαν• ἀπύλλυντο οὖν ὑπὸ τῶν θηρίων διὰ τὸ εἶναι πανταχῇ ἀσθενέστεροι αὐτῶν, καὶ ἡ δημιουργικὴ τέχνη ἦν ἰκανὴ βοηθὸς αὐτοῖς πρὸς μὲν τροφήν, ἐνδεῆς πρὸς δὲ τὸν πόλεμον τῶν θηρίων —πολιτικὴν γὰρ τέχνην οὕτω εἶχον, ἧς μέρος πολεμικὴ—ἐζήτουν δὲ ἀθροῖζεσθαι καὶ σύμεισθαι κτίζοντες πόλεις• ὅτ' οὖν ἀθροισθεῖεν, ἠδὲ κουν ἀλλήλους ἄτε οὐκ ἔχοντες τὴν πολιτικὴν τέχνην, ὥστε πάλιν σκεδαννύμενοι διεφθεῖροντο.

Ἐπειτα οι μαθητές χωρίζονται σε 4 ομάδες πέντε ατόμων και καλούνται να μελετήσουν / συγκρίνουν τις 3 διαφορετικές μεταφραστικές αποδόσεις του μύθου που παρατίθενται στην πύλη για την ελληνική γλώσσα(http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/_content.html?m=1&t=541) και να συνθέσουν μια μετάφραση σύμφωνα με τις δικές του επιλογές. Επειδή η παράγραφος είναι εκτενής προτείνεται στις δυο ομάδες να δοθεί η πρώτη νοηματική ενότητα και στις άλλες δυο η δεύτερη.

Μετά τη συντακτική εξομάλυνση και τη μετάφραση ακολουθεί η ερμηνευτική προσέγγιση της κάθε νοηματικής ενότητας.

A. Νοηματική ενότητα

Με συζήτηση και ερωτοαποκρίσεις στην τάξη εντοπίζουμε τις πολιτισμικές κατακτήσεις του ανθρώπου με τα δώρα του Προμηθέα και τις γράφουμε στον πίνακα:

*βωμοὶ καὶ ἀγάλματα θεῶν
φωνῶν καὶ ὀνόματα
οἰκίσεις, ἐσθῆτας, ὑποδέσεις, στρωμνὰς
ἐκ γῆς τροφὰς*

οι μαθητές συγκρίνουν τις πολιτισμικές κατακτήσεις που αναφέρονται στον μύθο με αυτές που είχαν σκεφτεί οι ίδιοι και ήταν γραμμένες στον πίνακα. Επιδιώκεται, επίσης μέσα από τη

συζήτηση να γίνει αντιληπτό στους μαθητές ότι οι κατακτήσεις αυτές είναι αποτέλεσμα της πρακτικής νοημοσύνης του ανθρώπου να επέμβει στη φύση και να προστατεύσει τον εαυτό του. Επιπλέον, πρέπει να επισημανθεί στους μαθητές ότι η σειρά με την οποία αναφέρονται οι πολιτισμικές κατακτήσεις, καθώς και η χρήση των επιρρημάτων «πρώτον» και «έπειτα» δεν είναι χρονική αλλά αξιολογική.

Στη συνέχεια οι μαθητές χωρίζονται πάλι σε ομάδες και καλούνται να προβληματιστούν σχετικά με τα εξής θέματα: οι δύο πρώτες ομάδες με δεδομένο ότι γνωρίζουν από προηγούμενα μαθήματα ότι ο Πρωταγόρας είναι αγνωστικιστής προτρέπονται να επιχειρηματολογήσουν για τον λόγο που ο Πρωταγόρας αναφέρεται αρχικά στην ίδρυση βωμών και αγαλμάτων. Ο σκοπός της συγκεκριμένης άσκησης είναι να αντιληφθούν οι μαθητές ότι ο Πρωταγόρας αναφέρεται στη δημιουργία θρησκείας:

- α) ως ανάγκης του ανθρώπου αλλά δεν παίρνει θέση για την ύπαρξη ή όχι του αντικειμένου λατρείας
- β) για τη νοηματική αλληλουχία του μύθου (μετέσχε θεί ας μοί ρας ... ἰ δρῦεσθαι τε βωμούς και ἀγάλματα θεῶν)
- γ) ως το σημαντικότερο επίτευγμα του ανθρώπου
- δ) αναφορά συμβολική
- ε) αντίληψη της θνησιμότητας του ανθρώπου απέναντι στην παντοδυναμία της φύσης.

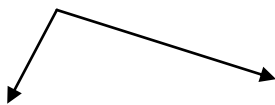
Στις άλλες δυο ομάδες δίνεται έντυπα ή ηλεκτρονικά η θεοκρατική αντίληψη για τη δημιουργία της γλώσσας, την οποία υποστηρίζει ο Ηρόδοτος, και καλούνται οι μαθητές να συγκρίνουν την άποψη του Ηροδότου με του Πρωταγόρα για τη δημιουργία της γλώσσας και να επιχειρηματολογήσουν υπέρ της μιας ή άλλης άποψης. Ο στόχος είναι να εντοπιστεί από τους μαθητές η άποψη του Πρωταγόρα που συμφωνεί με τους σοφιστές και τους σύγχρονους γλωσσολόγους ότι η γλώσσα είναι κώδικας που δημιούργησαν οι άνθρωποι για να επικοινωνούν σε ένα προηγμένο στάδιο πολιτισμού.

Τέλος στην πρώτη αυτή νοηματική ενότητα συνίσταται να επισημανθεί στους μαθητές ότι η πρωτοβουλία του Προμηθέα εκφράζει το φιλόδοξο και αλληλέγγυο ήθος με την προσπάθειά του να θωρακίσει τον άνθρωπο απέναντι στη φύση.

B. Νοηματική ενότητα

Στη δεύτερη νοηματική ενότητα καλούνται οι μαθητές με ερωτήσεις να εντοπίσουν τους δυο λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι ενώ έλυσαν το θέμα της διαβίωσης κινδύνευαν από τα θηρία. Ο καθηγητής γράφει στον πίνακα διαγραμματικά τους δύο λόγους που εντοπίζουν οι μαθητές:

ἀπᾶλλοντο οὔν ὑπὸ τῶν θηρίων



*διὰ τὸ εἶναι πανταχῆ πολιτικὴν γὰρ τέχνην οὕτω εἶχον
ἀσθενέστεροι αὐτῶν*

Με ερωτήσεις, επίσης, καλούνται οι μαθητές να αντιληφθούν πώς οι άνθρωποι επιδίωξαν να λύσουν το παραπάνω πρόβλημα. Εύκολα προκύπτει ότι οι άνθρωποι προσπαθούσαν να σωθούν από τα θηρία με το να συναθροίζονται και να κτίζουν πόλεις. Συνάγεται, λοιπόν, ότι η τάση για συνύπαρξη είναι αποτέλεσμα της ανάγκης του ανθρώπου να σωθεί από τα θηρία και όχι εσωτερικής αναγκαιότητας.

Πρέπει ακόμα να επισημανθεί στους μαθητές ότι η πολεμική τέχνη μπορεί να αναπτυχθεί μέσα σε μια οργανωμένη κοινωνία για την προάσπιση των δικαιωμάτων και των υπάρχοντων των ανθρώπων που ζουν σε αυτή.

Η ολοκλήρωση της ενότητας προτείνεται να γίνει με πιο βιωματική προσέγγιση. Χωρίζονται, λοιπόν, οι μαθητές σε 4 ομάδες.

- Οι μαθητές της α ομάδας με δεδομένο ότι οι άνθρωποι στον μύθο του Πρωταγόρα προκειμένου να αντιμετωπίσουν τον κίνδυνο των θηρίων συναθροίζονται και κτίζουν πόλεις, δηλαδή

λειτουργούν συλλογικά καλούνται να γράψουν ένα άρθρο για τη σχολική εφημερίδα με επιχειρήματα υπέρ της αναγκαιότητας της συλλογικής δράσης για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της σχολικής κοινότητας.

- Οι μαθητές της β ομάδας με αφορμή το γεγονός ότι οι άνθρωποι στον μύθο όταν συγκεντρώνονταν διαλύονταν, επειδή ο ένας αδικούσε τον άλλο καλούνται να γράψουν μια εισήγηση που θα εκφωνήσουν στη βουλή των εφήβων στην οποία θα επιχειρηματολογούν για την αναγκαιότητα της ύπαρξης της δικαιοσύνης στη σύγχρονη κοινωνία.
- Οι μαθητές της γ ομάδας καλούνται λαμβάνοντας υπόψη τους ότι ο Πρωταγόρας εκφράζει μια αισιόδοξη άποψη για τον ανθρώπινο πολιτισμό να συνθέσουν έναν αγώνα λόγου όπου οι μεν θα επιχειρηματολογούν υπέρ αυτής της άποψης και οι δε θα εκφράζουν τον αντίλογο.
- Οι μαθητές της δ ομάδας με δεδομένο την αναφορά στον μύθο για τη σημασία της πολιτικής τέχνης για τη συνάθροιση των πολιτών καλούνται να επιχειρηματολογήσουν για την ανάγκη της πολιτικής τέχνης στη σύγχρονη πραγματικότητα που διακρίνεται για την αδιαφορία και την παθητική στάση των πολιτών.

ii. Άσκηση για το σπίτι

Μελετώντας και συγκρίνοντας αποσπάσματα από την *Αντιγόνη* του Σοφοκλή(332-375), τον *Προμηθέα Δεσμώτη* του Αισχύλου (436-505) και τις *Ικέτιδες* του Ευριπίδη (399-455) να εντοπίσετε και να σχολιάσετε την αισιόδοξη αντίληψη του Πρωταγόρα για την εξέλιξη του ανθρώπινου πολιτισμού, συγκρίνοντάς την με την απαισιόδοξη στάση που εκφράζει ο Ησίοδος (Θεογ. 507-569).

ή εναλλακτικά

Να διερευνήσετε τις διαφορετικές απόψεις του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη σχετικά με τη συγκρότηση κοινωνίας αντιπαραβάλλοντας τον μύθο με αποσπάσματα από τα Πολιτικά του Αριστοτέλη (1, 2, 10-13), όπως και τις απόψεις των δυο φιλοσόφων σχετικά με τη σημασία των ηθικών αξιών για τη θεμελίωση του δικαίου στην πόλη και τη σχέση τους με την πολιτική (αντιπαραβολή μύθου με αποσπάσματα από τα Πολιτικά του Αριστοτέλη, 1, 2, 15-16).

5. Βιβλιογραφική προσέγγιση

1. *Αρχαία Ελληνικά. Φιλοσοφικός λόγος Γ΄ Λυκείου*. http://www.study4exams.gr/anc_greek/course/view.php?id=79
2. Τσέλικας, Σ. (χχ). *Μύθος και Λόγος στον Πλάτωνα*. http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/translation/support_practice/page_003.html#toc005

Περιεχόμενα

I. ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ.....	1
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
2. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ Π.Σ. ΚΑΤΑ ΤΑΞΗ ΚΑΙ ΩΡΕΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ.....	1
3. ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ.....	2
4. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	11
II. ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ.....	12
1. ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΜΕΛΕΤΗΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΔΙΔΑΣΚΟΜΕΝΩΝ ΕΡΓΩΝ.....	12
Α΄ ΤΑΞΗ (ΓΕΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ).....	12
I. ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ.....	12
ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ.....	12
Β΄ ΤΑΞΗ.....	20
1. ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ: ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗ, ΑΙΣΧΥΛΟΥ ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ ΔΕΣΜΩΤΗΣ	20

2. Ο ΣΟΦΟΚΛΗΣ.....	23
3. Η ΤΡΑΓΩΔΙΑ <i>ΑΝΤΙΓΟΝΗ</i>	26
4. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	30
II. ΟΜΑΔΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ.....	31
ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: ΛΥΣΙΟΥ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΑΔΥΝΑΤΟΥ.....	31
1. Η Ρητορική στην Αρχαία Ελλάδα.....	31
2. Ο Λυσίας.....	34
3. Πολιτικές- κοινωνικές συνθήκες	36
4. Ενδεικτική Βιβλιογραφία.....	37
5. Δικτυογραφία	38
I. ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ.....	39
ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ: ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ	39
A. ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ.....	39
B. ΣΙΚΕΛΙΚΑ (6, 30 - 32 και 7, 75 - 77, 85 - 87)	48
Γ. ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ -ΜΗΛΙΩΝ, 5, 84-116	53
1. Εισαγωγικά	53
2. Υποστηρικτικά Κείμενα για τον Διάλογο Αθηναίων-Μηλίων:	54
Δ. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ	62
II. ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ	63
1. ΠΛΑΤΩΝ	63
A. ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ	63
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	75
B. Ο ΜΥΘΟΣ ΚΑΙ Η ΑΛΛΗΓΟΡΙΑ	75
1. Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΑΓΟΡΑ (<i>ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ</i> , 320D-323A).....	75
Ο Πρωταγόρας.....	77
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	82
2. Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΣΠΗΛΑΙΟΥ (ΠΟΛΙΤΕΙΑ 514a-517c)	82
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΛΛΗΓΟΡΙΑ ΤΟΥ ΣΠΗΛΑΙΟΥ	86
2. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ.....	86
ΚΕΙΜΕΝΑ ΓΙΑ ΤΗ ΓΝΩΣΗ.....	86
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	94
2. ΓΕΝΙΚΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΣΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ.....	95
I. Α΄ ΤΑΞΗ (ΓΕΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ).....	95
ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ	95
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	95
2. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ – ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΩΡΕΣ.....	95
3. ΣΤΟΧΟΙ.....	99
4. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ	99
5. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ	101
B΄ ΤΑΞΗ.....	119
I. ΓΕΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ: ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ.....	119
ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ <i>ΑΝΤΙΓΟΝΗ</i>	119
2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ.....	129
3. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ	133
4. ΣΥΝΔΥΑΣΤΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ <i>ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ</i> ΜΕ ΠΡΟΜΗΘΕΑ ΔΕΣΜΩΤΗ	133
II. ΟΜΑΔΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ.....	134
A. ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ.....	134

1.	ΛΥΣΙΟΥ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΑΔΥΝΑΤΟΥ	134
2.	ΒΑΣΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ	135
3.	ΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΙ	136
4.	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ	138
5.	ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ	141
6.	ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	142
7.	ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ	143
B.	ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ.....	143
	ΘΕΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑ Β΄ ΛΥΚΕΙΟΥ	143
1.	ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ	143
	Γ΄ ΤΑΞΗ (ΟΜΑΔΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ).....	144
I.	ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ	144
	ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ: ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ	144
A.	ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ.....	144
1.	ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	144
2.	ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ ΕΠΙΤΑΦΙΟΥ	145
3.	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ.....	148
4.	Η ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΔΙΑΛΟΓΟ ΑΘΗΝΑΙΩΝ-ΜΗΛΙΩΝ	149
B.	ΣΙΚΕΛΙΚΑ (6, 30 - 32 και 7, 75 - 77, 85 - 87)	150
1.	ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	150
2.	ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ ΕΠΙΤΑΦΙΟΥ	150
3.	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ.....	153
II.	ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ	154
1.	ΠΛΑΤΩΝ	154
A.	ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ	154
2.	ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΑΠΟΛΟΓΙΑΣ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ	154
3.	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ.....	158
B.	Ο ΜΥΘΟΣ ΚΑΙ Η ΑΛΛΗΓΟΡΙΑ	158
1.	ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ	158
2.	ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ ΜΥΘΟΥ ΤΟΥ ΠΡΩΤΑΓΟΡΑ	158
3.	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ.....	163
2.	ΠΟΛΙΤΕΙΑ.....	166
2.	ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ ΜΥΘΟΥ ΤΟΥ ΣΠΗΛΑΙΟΥ	167
3.	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ.....	170
2.	ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ	173
	ΚΕΙΜΕΝΑ ΓΙΑ ΤΗ ΓΝΩΣΗ.....	173
1.	ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	173
2.	ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ.....	173
3.	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ.....	177
4.	ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ (ΜΕ Ή ΧΩΡΙΣ ΤΗ ΧΡΗΣΗ Τ.Π.Ε.).....	179
1.	ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗ: Εντάσεις και Αμφιλογίες.....	179
2.	ΛΥΣΙΑ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΑΔΥΝΑΤΟΥ	197
3.	ΛΥΣΙΑ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΑΔΥΝΑΤΟΥ 4-5	199
4.	ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ.....	202
5.	ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ ΣΙΚΕΛΙΚΑ	208
6.	ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ.....	215

